

Doğu ve
Güneydoğu'ya

*Farklı
bir bakış*

Doğu ve Güneydoğu'ya Farklı Bir Bakış
© Güneydoğu Anadolu Bölgesi Belediyeler Birliği
1. Basım 2009

Proje Geliştiricisi ve Koordinatörü

Kameel Ahmady

Editör

Richard Lim

Türkçe Çeviri

Metin Çulhaoğlu

Düzeltilmeler

İpek Taşlı
Nil Ayhan
Şirin Gencer
Şeymus Diken
Cavlan Erengeçgin
Hatice Kamar
Kürt Enstitüsü, Diyarbakır
Ömer Fidan

Proje Asistanları

Şirin Gencer
İpek Taşlı
Ahmet Tanık
Yekbun Gürgöz
Hacer Sunar
Metin Özçelik

Alan Araştırması

Kameel Ahmady
Şirin Gencer
İpek Taşlı

Haritalar

Şeymus Kalkan
Şirin Gencer'in katkılarıyla

Şiir Çevirileri

Dr. Kadri Yıldırım
(Kırmancı- Türkçe)
Ömer Fidan
(Türkçe- Kırmancı ve Türkçe -İngilizce)
Ahmet Tanık
(Türkçe- İngilizce)
Sabahattin Gültekin
(Zazaca- Türkçe)
Semra Özbey
(Kırmancı- Türkçe)

Kapak Fotoğrafı

Mehmet Masum Süer
(Ulu Cami-Diyarbakır)

Kapak Tasarımı

Deniz Akkol

Grafik Tasarım

Sevinç Tanyıldız

İkinci Grafik Tasarım ve

Kontrol

Murat Oğurlu

Grafik tasarım kalite kontrol ekibi

Murat Oğurlu
Kameel Ahmady
Abdülmenaf Şeker
Şirin Gencer
Sevinç Tanyıldız

Bu kitabın her türlü yayın hakkı GABB'a aittir. GABB'ın izni alınmaksızın tamamı veya bir kısmı hiçbir şekilde yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

Bölümlere katkıda bulunanlar

Ilse Sturkenboom, *Groningen Üniversitesi, Hollanda (Arkeoloji)*

Nevin Soyukaya, *Diyarbakır Müzesi (Arkeoloji)*

Nejdet İnal, *Diyarbakır Müzesi (Arkeoloji)*

Mesut Alp, *Mardin Müzesi (Arkeoloji)*

Dr. Birgül Açıkıldız, *Doğu Enstitüsü, Oxford Üniversitesi, UK (Yezidi bölümü)*

Kameel Ahmady, *Kent Üniversitesi, UK (Giriş, Newroz, Teşekkür, Mutfak)*

Dr. Sarah Keeler, *Hewler Kürdistan Üniversitesi ve Exeter Üniversitesi, UK (Proje Özeti/Danışman)*

Hatice Kamar *(Tarih)*

İpek Taşlı *(Terimler Sözlüğü, Gezi Sözlüğü)*

Ömer Fidan *(Biyografiler, Newroz)*

Şeymus Diken *(Diyarbakır Mahalleler)*

Mustafa Gazî/Seyda *(Yiyecek ve İçecekler, Gezi Sözlüğü)*

Sabahattin Gültekin *(Gezi Sözlüğü)*

Jelle Verheij *(Ermeni Kiliseleri Tarihi)*

Şirin Gencer *(Yiyecek ve İçecekler)*

Hacer Sunar *(Gezi Sözlüğü)*

Semra Özbey *(Gezi Sözlüğü)*

Mark Cambell *(Newroz)*

TEŞEKKÜRLER...

Sağladıkları kitaplar, bilgiler, materyallerin karşılaştırmalı kontrolü ve alan araştırması sırasında görevlendirdikleri yardımcıları ve konukseverlikleri dolayısıyla sizlere özel teşekkürlerimizi iletiyoruz:

Adıyaman: Adıyaman Belediyesi, Welat Dilken, İbrahim Polattaş Ailesi, Besni Belediyesi, Hüseyin-Kudret Soku Ailesi, Karadut Konukevi , Haydaran Köyünde Hüsnüye Ailesi, Gölbaşı, Belediyesi, Kâhta Belediyesi **Ağrı:** Ağrı Belediyesi, Ahmet Öztürk, Doğubayazıt Belediyesi, Mukaddes Kubilay Ailesi, Simer Turizm

Batman: Batman Belediyesi, Batman Kültür ve Sanat Derneği, Recep Kavuş, Besse Kabak Agos Gazetesi, Yavuz Ekinci, Sason Belediyesi, Gürcüş

Belediyesi, Beşiri Belediyesi, Hasankeyf Belediyesi, Kozluk Belediyesi, Mehmet Emin Bey, Kefre Köyünde Esat Öner Ailesi **Bingöl:** Bingöl Belediyesi, Haçî Botan, Genç Belediyesi, Solhan Belediyesi **Bitlis:** Bitlis Belediyesi, konukseverlikleri dolayısıyla Osman Kıymet Gencer Ailesi ve Şükrü Avcı Ailesi, Berrin Arslan Anadolu Ajansı, Ziya Avcı, Adilcevaz Belediyesi, Ahlat Belediyesi,

Geylani Adıyaman **Diyarbakır:** Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, Mala Dengbêj çalışanları ve yetenekli Dengbêjler, Cevahir Sadak Düzgün, Dicle-Fırat Kültür Merkezi, Sur Belediyesi, Bismil Belediyesi, Yılmaz Erkek, Çermik Belediyesi,

Çınar Belediyesi, Çüngüş Belediyesi, Dicle Belediyesi, Eğil Belediyesi, Ergani Belediyesi, Hani Belediyesi, Hazro Belediyesi, Kocaköy Belediyesi, Kulpa Belediyesi, Ağaçalı Belediyesi, Lice Belediyesi, Silvan Belediyesi, Diyarbakır Müzesi, Nevin Soyukaya, Nejdî İnal, Şeref Yumruk, Diyarbakır Ticaret Odası, Meryem Özdemir, Diyarbakır Kültür Enstitüsü, Diyarbakır Esnaf Odası,

Diyarbakır Turizm ve Tanıtma Derneği, Meryem Ana Kilisesi, Yusuf Akbulut, Handan Aydınalp Gümüş, Mustafa'nın Kahvaltı Dünyası, Hacı Halit Et Lokantası, Kadayıfçı Sıtkı Usta, Şafak Kahvaltı Salonu ve Doğu Mutfağı Ahmet Usta ve Şerafettin Usta, Hatice Kamar, Semra Özbey, Çavlan Erengözgin, Hilmi Akyol, Mustafa Karabulut, Kadri Avcı, Berfin Ajans, Diyarbakır Sanat Merkezi, Melike Coşkun, Mehmet Masum Süer, Hüsamettin Bahçe, Filiz Parlak, Felat Özsoy, Muzaffer Özdemir, Meral Günger **Elazığ:** Elazığ Belediyesi, İbrahim Gültekin Ailesi, Metin Aktaş, Mustafa Balaban, Gezin Belediyesi **Hakkâri:** Hakkâri Belediyesi, Nasrullah Müezzinoğlu, Çukurca Belediyesi, Naif ve Mehtap ailesi, Şemdinli Belediyesi, Yüksekova Belediyesi **Mardin:** Mardin Belediyesi, Horiepiskopos Gabriel Akyüz Kırklar Kilisesi, Mardin Sanat Evi, İbrahim İlhan, Kelmo Killi, Kevork Mor Gabriel Manastır Rehberi, Erdoba Hotel, Büyük Mardin Hotel, Artuklu Kervansaray Hotel, Nusaybin Belediyesi Ercan Alpay, Selmet Güler, Mesut Alp, Alaadin Sinaryıç, Kızıltepe Belediyesi, Dargeçit Belediyesi, Derik Belediyesi, Mazıdağı Belediyesi, Arkeolog Ulaş Fut, Midyat Belediyesi, Matiat Hotel, Ömertli Belediyesi, Savur Belediyesi, Yeşilli Belediyesi **Muş:** Adem Sönmez, Nimet Yılmaz, Muş Belediyesi, Bulanık Belediyesi, Malazgirt Belediyesi, Varto Belediyesi, Murat Aydın **Siirt:** Siirt Belediyesi, Özgür Turhan, Ahmet Arslan, Dara Turhan, Ramazan Oktan, Kurtalan Belediyesi, Murat Ceylan Ailesi, Nurettin Asma Ailesi, Emin Akşam, Aydınlar Belediyesi, Baykan Belediyesi, Erüh Belediyesi, Gökçebağ Belediyesi, Pervari Belediyesi, Şirvan Belediyesi **Şırnak:** Şırnak Belediyesi, Ertak Ailesi, Abdulrezzak Yıldız, Beytüşşebab Belediyesi, Dursun Ailesi, Emin Bal, Cizre Belediyesi, Vedat Yıldız, İbrahim Budak, Abdulkabbar İğdi, Abdullah Yaşın, Güçlükonak Belediyesi, İdil Belediyesi, Resul Sadak Ailesi, Abdurrahman Nas, Silopi Belediyesi, Muhsin Konur Ailesi **Tunceli:** Tunceli Belediyesi, Gürkan Kahraman, Kemal Karabulut, Yusuf Cengiz, Alişan Ünlü, Mahmut Utan, Kemal Özer **Şanlıurfa:** Şanlıurfa Belediyesi, Ceylanpınar Belediyesi, Masum Arslan Ailesi, Mehmet Yılmaz, Hilvan Belediyesi, Siverek Belediyesi, Suruç Belediyesi, Viranşehir Belediyesi, Arkeolog Şebnem Altan, Murat Sarıoğlu, Suar Uzun, Harran Kültür Evi, Hasan İdikurt, Viranşehir Belediyesi **Van:** Van Belediyesi, Bostancı Belediyesi, Gülcihan Şimşek Ailesi, Van Müzesi, Yüksel Alaç Ailesi, Jelle Verheij, Ahmet Özer **Birleşik Krallık (UK):** İbrahim Doğuş, İlhan Genç, Muray Ramadan **Fransa:** Anne Holmes

İÇİNDEKİLER

Teşekkürler	3
İçindekiler	4
Harita	5
Önsöz	6
Proje Hakkında	7
Giriş	8
İller	
Adıyaman (Semsûr)	24
Şanlıurfa (Ruha)	64
Elazığ (Elezîz)	108
Tunceli (Dêrsim)	130
Bingöl (Çewlik)	164
Muş (Mûş)	180
Diyarbakır (Amed)	198
Newroz	248
Batman (Êlîh)	314
Yezidiler	324
Mardin (Mêrdîn)	354
Siirt (Sêrt)	410
Bitlis (Bedlîs)	432
Şirnak (Şirnex)	464
Hakkâri (Colemêrg)	502
Kürt Düşünleri ve Halk Oyunları	520
Van (Wan)	538
Ağrı (Ağirî)	590
Ulaşım	618
Konaklama	620
Yiyecek ve İçecekler	622
Terimler Sözlüğü	638
Gezi Sözlüğü	640
Dizin	666
Fotoğraflar	675

Önsöz

Diyarbakır'da doğup büyümüş ve tüm hayatı boyunca bölgede çalışmış biri olarak, mütevazı ancak çığır açıcı bu rehber kitap sayesinde kentimin ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun eşsiz güzelliğini bir kere daha keşfetme şansına sahip oldum. Bölgenin saklı hazinelerini sizin de bizzat keşfetmenizi canı gönülden dileyerek, bu rehberi size bir davetiye olarak sunmak isterim.

Niye böyle bir rehber hazırladık? Meraklı gezgine sunabileceği onca zenginliğine rağmen, şimdiye kadar bölgemiz çoğunlukla popüler gezi literatürünün dışında bırakıldı veyahut bilgi yetersizliğinden dolayı hak ettiği yeri alamadı. Bütün bu coğrafyayı yakından bilen bizler, bu rehber kitap ile sadece ilgi çekici tarihi mekânlarımızı tanıtmayı değil, aynı zamanda geleneklerimizi, köklü kozmopolit kültürel yapımızı, zengin dil, inanç, doğa ve kültür mirasımızı da sizinle paylaşmayı arzuladık. Okuyucunun, bölgenin konuksever insanları ve eşsiz arkeolojik sit alanları, Fırat ve Dicle Nehirlerinin hayat verdiği Mezopotamya coğrafyası ve zaman zaman aynı sularla yok olma tehdidiyle karşı karşıya bırakılan zengin kültürel mirasımız hakkında da bilgi sahibi olmasını istedik. Diğer bir ifadeyle, bölgemizin bir diğer yüzüyle tanıştırmak istedik sizi.

Bölgeyi merak ediyorsanız, bu rehber ile heyecan verici bir yolculuğa çıkmaya hazırlanın. Pek çok uygarlığın gelip geçtiği ve iz bıraktığı bu topraklar, kadim tarihini, kimi zaman vakur kaleleriyle kimi zaman mütevazı bir ziyaret yeriyle anlatacaktır size. Onu dinlemeyi bilenlere kucak açar bu kadim topraklar. Konuşumuz olun, hiç şüpheniz olmasın bu topraklar en iyi şekilde ağırlayacaktır sizi.

Belediyeler Birliği olarak, henüz potansiyeli tam olarak açığa çıkarılmamış bir sektör olan ve "bacasız sanayi" olarak anılan turizmi harekete geçirerek, bu rehber kitabın aynı zamanda Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin ekonomik açıdan kalkınmasına katkı sunmasını da umut ediyoruz. En başta bölge halkı olmak üzere, bu kitabın araştırma ve yayına hazırlama aşamalarında emeği geçen herkese derin saygı ve teşekkürlerimizi sunuyoruz.

İçten davetimizi kabul edin. Yenilik ve ebediyet ile; anın içindeki geçmişle tanışın. Kendinize katın, öğrenin, keyif alın!

Av. Osman BAYDEMİR

Güneydoğu Anadolu Bölgesi Belediyeler Birliği Başkanı
ve Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanı

Proje Hakkında

Ortadoğu'da ağırlıklı olarak Kürtlerin yaşadığı coğrafya, tarihi ve kültürüyle, macera seven gezginler için keşfedilmeyi bekleyen zenginliklerle doludur. Ne var ki "Mezopotamya" adıyla bilinen tarihsel yörede konumlanan bu bölge, bir takım pratik ve politik nedenlerden dolayı gözlerden uzak tutulmuştur. Türkiye'nin doğusunu ve güneydoğusunu kapsamına alan ve temelde bir gezi rehberi olarak hazırlanan bu kitap, bu boşluğu kısmen de olsa gidermeyi amaçlamaktadır.

Kitap, etnografik ayrıntılara ışık tutmakta, birçok gezi kılavuzunda bulunabilecek bilgilerin ötesine geçerek bölgedeki geleneklerin ve çağdaş yaşamın bir tablosunu sunmaktadır. Bu yanı sıra kitap, bölgeye özel ilgi duyanlarla birlikte, yöre halkı, kültürleri ve doğal özellikleriyle doğrudan ve iç içe alternatif turizm deneyimleri yaşamak isteyenlere yöneliktir. Kitapta, görece seyrek ziyaret edilen yerlerin de kapsanması için özel çaba harcanmıştır. Bunların arasında, müzeler ve harabeler dahil olmak üzere, meraklı konuklarca keşfedilmeyi bekleyen sıradışı kimi yerler de bulunmaktadır.

Rehberde 15 kente ilişkin bölümler bulunmaktadır. Her bölüm, il merkezine ilişkin bilgilerle başlamakta, ilçelere geçilmeden önce yöreye nasıl ulaşılabileceğine ilişkin ayrıntılar verilmektedir. Ayrıca, pratik tavsiyeler veren ve kapsanan konuların tarihsel ve diğer arkaplan bilgilerini de içeren ek bölümler bulunmaktadır.

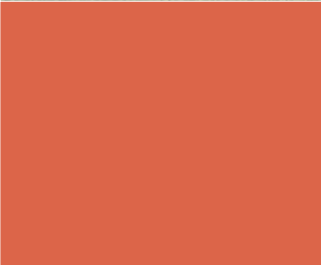
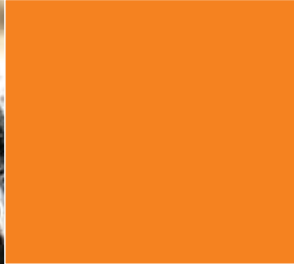
Ortadoğu'ya ve anayurduma özel ilgi duyan usanmaz bir gezgin ve aynı zamanda da bir diaspora Kürdü olarak bölgede dolaşırken birçok güçlüklerle karşılaşım. Bu güçlüklerin kaynağında bölgede turizm altyapısının zayıf olması ve eleştirel-karşılaştırmalı içerikte bir yerel Kürt yazın ve kaynakların olmayışı bulunuyordu. Bölgedeki yaşama ilişkin kişisel ve mesleki gözlemlerimi aktaran bu kitap, bölgeyi göz kamaştırıcı özellikleriyle hem yabancı hem de yerli turistlere tanıtmaya açınsından fırsatlar sunmaktadır.

Kitap, Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanı Sayın Osman Baydemir'in bölgede turizmi geliştirme tutkusunu ve bu yönde hiç eksilmeyen desteği sayesinde ortaya çıkmıştır. Çalışma boyunca sağladığı günlük pratik yardımlar için GABB Genel Sekreteri Sayın Abdülmenaf Şeker'e; proje çalışanlarına ulaşım ve konaklama açısından kolaylık sağlayan GABB üyesi belediyelere ve Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'nin çeşitli birimlerine de teşekkür borçluyuz. Özellikle teşekkür etmek istediklerim arasında, işlerini adanmışlıkla yapmış olan bir uzmanlar ekibi, profesyonel desteği ve titizliğiyle başta Richard Lim olmak üzere editörler kurulu, tercüman, redaktör, fotoğrafçı ve grafik tasarımcıları, olağan görevlerinin çok ötesinde katkılar sunmuş olan proje asistanları İpek Taşlı ve Şirin Gencer yer almaktadır. British Library'deki ön araştırma sürecinde projeye ilişkin esinlendirici görüş ve katkılarından dolayı Dr. Sarah Keeler'e de içten teşekkürlerimi iletmem gerekir.

Öyle sanıyorum ki, ekip üyelerinin bölgede yaşayan kişilerden oluşması ve sahip oldukları deneyim, bölge gerçekliklerini sıradan kişilerin algıladığı şekliyle yansıtabilmemizde bize yardımcı oldu. Çalışmada yöredeki yazarların, müze yönetimlerinin, tarihçilerin ve çeşitli STK'ların görüşlerine de yer verildi. Bu kitap, mükemmel olmayabilir ancak, böylesine geniş bir kapsama sahip olması açısından kendi alanında bir ilktir. Bu çalışmamızın, bölgede uzun süre ihmal edilmiş turizm sektörünü geliştirmeye yönelik benzer projelerin de temelini oluşturmasını umud ederim.

Kameel Ahmady
Proje geliştiricisi ve koordinatörü

NOT: Kitapta yer adları büyük ölçüde Türkçe verilmiştir. Ancak, pek çok yerin Kürtçe veya diğer dillerde eski adları da olduğundan, bunlar söz konusu yerin adı ilk kez geçtiğinde başlıklarda veya metin içinde parantez içinde belirtilmiştir. Metinde yer alan nüfusla ilgili istatistikler çoğunlukla 2007 yılına aittir.

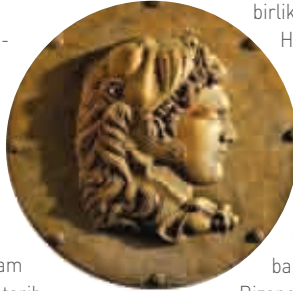

Doğu ve Güneydoğu

Bir dönem için Türkiye'nin güney-doğusu, turistlerin belli başlı gezi ve ziyaret rotalarının dışında kalmıştır. Bu, 1990'lı yıllardaki çatışmalardan kaynaklanan, bölgenin hiç de hak etmediği bir durumdu. Ancak, hevesiniz kırılmasın: Bugün bölgenin büyük bölümü sakindir ve sorunsuzca ziyaret edilebilir. Üstelik bölgeye gelen turistler, burada Türkiye'nin batısında ticarete konu olmuş turizmden oldukça farklı bir görüntüyle karşılaşacaklardır. Bu bölgede, geleneklerin daha ağır bastığı, büyük ölçüde Kürt Kültürünün özelliklerini taşıyan bir ortam bulacaksınız; bölgenin tarihsel zenginliklerinin de ülkenin başka yerlerindeki kadar çarpıcı olduğunu göreceksiniz.

Bereketli Hilal'in kuzey uçlarında yer alan bölge, insanlık tarihindeki en eski yerleşimlerden kimilerine ev sahipliği yapmıştır. Bölgede bir çok yerde bulunan höyük ve tümülüsler de bu gerçeğin kanıtlarıdır. Bölgenin kırsal kesiminde görülen kale kalıntıları ve kaya mezarları ise herkesin ilgisini

Büyük İskender⁽¹⁾

çekecek türdendir. Bu kalıntılardan bir bölümünün tarihi, MÖ 9. yüzyıl, Urartu Krallığı'na kadar gitmektedir. O zamanlardan başlayarak, ardarda pek çok devlet, krallık ve uygarlık bölgede ege-

men olmak istemiştir. Hıristiyanlık öncesinde bölgede Büyük İskender tarafından yenilgiye uğratılan Medler, Akamenidler ve Partlar egemen olmuştur. Bizans'ın yükselişiyle birlikte bölge bu kez ilk

Hıristiyan topluluklarının bir bölümünün yurdu olmuştur. Bu ilk Hıristiyan topluluklara ait kimi manastırlar ve kiliseler bugün de ayakta. Bölgede İslamiyetin yayılmaya başlamasıyla beraber Bizanslılar önce Sasanilerle, ardından Emeviler ve Hamdaniler dahil birçok İslam hanedanlığıyla savaşmıştır. Bundan sonra 10. ve 11. yüzyıllarda bir Kürt Hanedanlığı olan Mervaniler Bölgenin büyük bir kısmına egemen olmaya başlamıştır.

11. yüzyılda batıya doğru ilerleyip bölgeye uzanan Selçuklu Türkleri 1071 yılında Malazgirt Savaşında Bizanslıları yenilgiye uğratmışlardır. Ancak,

Selahaddin Eyyubi [2]

Selçuklu egemenliği kısa sürede zayıflamış, böylece bölge, Artuklular gibi yerel hanedanların denetimine girmiştir. Daha sonra ise bölge, 1187'de de Kudüs'ü fetheden Kürt Hükümdar Selahaddin Eyyubi (bakınız s: 259) tarafından feth edilmiştir. Parçalanma 13. yüzyılın ikinci yarısında Moğollar bölgeye geldiğinde de devam etmiş ve nihayetinde bölge küçük yerel beyliklere ayrılmıştır. 14. yüzyıl sonları ile 15. yüzyılda, Anadolu'nun batısında Osmanlı güçlenirken, bölge Akkoyunlular ile Karakoyunluların denetimine girmiştir. 1453 yılında Konstantinopolis'i alan Osmanlılar daha sonra 16. yüzyıl başlarında doğuya ve güneye, başka bir deyişle bölgeye yönelmiştir. Hiç kuşku yok ki, bu Müslüman egemenliklerin her biri, bölgede kendi özgün mimari anlayışının izlerini bırakmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı sonunda tam bir çöküşe uğraması ve Ermenilerle yaşanan talihsiz olaylar sonucunda, müttefiklerle Türkler arasında yapılan Sevr Anlaşması en azından Kürtlerin bir bölümüne kendi siyasal geleceklerini belirleme hakkı tanımaktaydı. Ne var ki, bu anlaşma hiçbir zaman uygulanamamış, daha sonra yerini "Tek dil, Tek millet, Tek bayrak" sloganıyla modern Türk Devleti'ni ortaya çıkaran Lozan Anlaşması'na bırakmıştır. O zamandan bu yana Türkiye'nin özlemleri ile Kürt nüfusun özlemleri arasında belirli bir gerilim vardır; bu gerilimde Kürtler daha ileri siyasal ve kültürel haklar talep etmekte, Ankara'daki hükümet tarafından tanınmak istemektedir.

Türkiye'nin güneydoğusu, nüfus ağırlıklı Kürtlerden ve diğer küçük etnik gruplardan oluştuğu halde turistler açısından etnik farklılıkların ayırt edilmesi kolay değildir ve dışarıdan bakan biri herkesin birbirine benzediği sonucuna varacaktır. Bununla birlikte, Türkçe konuşuyor-sanız güneydoğudaki belirgin aksan bu insanların anadilinin Türkçe olmadığını gösterecektir. Zaman zaman Kürtlerin giysileriyle ayırt edilmesi de mümkündür. Örneğin bazı erkekler poşu, Şal û şapık adı verilen bol pantolon ve ceket veya Kürt şalvarı gibi

Sevr Anlaşması [3]

Kürt Yahudilerin
İsrail'de bir düğünü ⁽⁴⁾

giysiler giyerlerken, kadınlar beyaz başörtüleri, *kiras-fîstan* adı verilen giysileriyle fark edilebilirler. Aslında güneydoğuda başka azınlıklar da yaşamaktadır. Bunların arasında Mardin ve çevresindeki Ortodoks Süryani topluluğu ile Suriye sınırına yakın yerlerde yaşayan ve Arapça konuşan küçük toplulukları sayabiliriz. Süryanileri bir yana bırakacak olursak nüfusun geri kalanı büyük çoğunlukla Sünni Müslüman'dır; nitekim Kürtlerin çoğu Şafi, bir kısmı da Hanefi mezhebine bağlı Sünnilerdir. Bu arada, Nakşibendîlik gibi Sufi tarikatlara bağlı olanlar, Şiiilerle kimi inançlarda ortaklaşsa bile özünde ayrı bir konuma sahip Aleviler ve Yezidi Kürtler de bulunmaktadır. Yezidilik, Sufilik ve Zerdüştlüğün etkisindeki bir dinsel inançtır.

Tüm bu etnik ve dinsel çeşitlilik ziyaretçilere hayli zengin bir kültürel mozaik sunacaktır. Bölgeye geldiğinizde, Kürt dengbêjlerini dinleyebilir, Kürt düğünü veya Newroz

Newroz ⁽⁵⁾

gibi hayli renkli özel günlere katılabilir, kırsal kesimde dinsel veya tarımla ilgili geleneksel bayramlara tanık olabilirsiniz; Mardin ve

Diyarbakır'da, Osmanlı camilerinden konaklarına, inanılmaz incelikte taş işçiliğiyle bezenmiş manastırlara kadar, geleneksel mimarinin zengin örneklerinin görebilirsiniz. Ayrıca Türkiye'nin batısında nadiren bulabileceğiniz çeşit ve lezzette birçok Kürt ve Arap yemeğini yine bu bölgede tadabilirsiniz.

Dengbêjler ⁽⁶⁾

Mezopotamya

Ahura Mazda (7)

Medeniyetin Beşiği olarak bilinen Mezopotamya, aynı zamanda ilk yazılı destanı insanlığa ve bölgeye kazandırmıştır.

Mezopotamya, eski Grek Dilinde “iki nehir arasındaki toprak” anlamına gelir. Söz konusu nehirler, Fırat ile Dicle'dir. Güneydoğu Anadolu'da doğan bu nehirler Suriye'yi ve Irak'ı aşan uzun bir yoldan sonra Irak'ın güneyinde Şattülarap'ta birleşir.

Mezopotamya'nın kuzey bölümü dağlık, iki nehri besleyen birçok kola kaynaklık eden bir coğrafya iken, güneyi düz ve bataklıktır.

Bereketli ovalarıyla Mezopotamya gerçekten de uygarlığın beşiği olmuştur ve sulu tarım imkânları sayesinde insanlığın yerleşik yaşama geçtiği ilk yerlerden biri de burasıdır. Geçmişte bölge Akadlar, Asurlular, Hititler, Medler, Babilliler, Persler ve diğer uygarlıklar için hem bir egemenlik, hem de çekişme alanı olmuştur. Bugün ise, modern devletler olarak Türkiye, Suriye ve Irak tarafından paylaşılan Mezopotamya, birçok kişi için asıl olarak tarihsel bir kurgudan ibarettir.

Mezopotamya (8)

Hayvancılık (9)

Türkiye'nin güneydoğusu, coğrafi açıdan da, barındırdığı halklar kadar çeşitli ve ilgi çekici özellikler taşır. Sanki hiç bitmeyecekmiş gibi uzanan, kış boyu hep karlarla kaplı sıradağlar, baharda yabancı çiçeklerin açtığı yaylalar ve yılın büyük bölümünde çorak kalan stepler hep bu bölgededir. Ayrıca, göz alabildiğine uzanan hoş maviliği ve çevresindeki zirvelerle Van Gölü Türkiye'nin en büyük gölüdür. Nihayet, dünyanın önemli nehirleri arasında yer alan Fırat ve Dicle de bu bölgede doğup yollarına devam ederler.

Yörede ekonomi başta hububat, bakliyat ve üzüm olmak üzere tarım ve hayvancılık ağırlıklıdır. Hayvancılık çoğu kez yaylacılık şeklinde yapılmaktadır. Ekim yapılan alanlar büyük barajların

Munzur Dağı⁽¹⁰⁾

inşasını öngören bir programla birlikte genişlemiştir. Ancak, bu da hayli ihtilafli bir konu oluşturmaktadır. Çünkü kimi tarihi yerleşimlerin baraj gölleri altında kalmasıyla ilgili hoşnutsuzlukların yanı sıra, Türkiye'nin komşuları da Fırat ve Dicle'nin kendi topraklarına ulaşan sularıyla ilgili kaygılar beslemektedir. Bölgenin kimi yörelerinde görülebilen hafif sanayi kollarında, Batman Yöresindeki petrol dahil olmak üzere, genellikle yerel madenler işlenmektedir.

Bölgeye hangi mevsimde gideceğinizi kararlaştırırken, buranın Toros Sıra Dağlarından dolayı Akdeniz İkliminin

etkilerinden uzak kaldığını ve bu nedenle kara iklimi özellikleri taşıdığını unutmayın. Bölgede yaz aylarında bunaltıcı sıcaklar

Hava durumu⁽¹¹⁾

yaşanırken, kışlar yüksek rakımın da etkisiyle aşırı soğuk geçebilir. Örneğin Diyarbakır'da yazın en sıcak aylarında ortalama sıcaklık 31°C iken kışın ortasında 1.8°C'dir. Bölgenin geneline bakıldığında ise yazın en yüksek sıcaklık 40°C'yi aşarken kışın sıfırın çok altına inebilmektedir.

Bölgede ortalama yıllık yağış 500 mm'nin altında olduğundan gezinizin aşırı yağışlardan olumsuz etkilenmesi gibi bir olasılık düşüktür.

Diyarbakır Surtarı ^[12]

Görülecek yerler

Turistler için, Türkiye'nin güneydoğusundaki asıl merkezleri hiç kuşkusuz belli başlı kentler oluşturur. Bu kentler hem kendi başına görülecek zenginlikler taşır, hem de daha iç kısımlar için başlangıç noktasını oluşturur. Bölgedeki kentler arasında en önde geleni ve en kalabalığı Diyarbakır'dır. Bölgenin merkezinde yer alan Diyarbakır, Kürt özlemlerinin şekillendiği yer olduğu gibi aynı zamanda rahat ve konuksever bir kenttir. Diyarbakır'da kentin tarihi surlarını görebilirsiniz. Uzunluk bakımından Çin Seddi'nden sonra en uzun surlar olduğu söylenen 5.5 km'lik, siyah bazalt taştan yapılmış kent surları, ortaçağa ait en geniş ve korunaklı kent olarak bilinmektedir. Kentin surlarla çevrili eski bölümünde

çok sayıda eski kilise ve cami yer almaktadır. Diyarbakır'ın hemen güneydoğusundaki Mardin inanılmaz güzellikte, çeşitli kuşaklardan işinin ehli taş ustaları tarafından bezemiş zengin mimari yapılarıyla sizi büyüleyecektir. Mardin, taş mimarinin en güzel örneklerini barındırdığı gibi, Tur Abdin Bölgesindeki Süryani Manastırlarına uzanan yolun başındaki

Mor Mihayel Kilisesi ^[13]

Midyat'a da yakındır. Bölgenin batısında kalan Urfa (resmi adı Şanlıurfa) özgün bir atmosfere sahip cami ve külliyesiyle dikkat çekmektedir. Hazreti İbrahim'le ilişkilendirilen bir olaya göre, bugün balıklarla dolu olan cami gölü, İbrahim yukarıdaki kaleden ateşe atılmaya mahkûm edildiğinde, mucizevî şekilde yakılan ateşin yerini almıştır. Güneydoğu Bölgesinin

diğer ucunda, İran sınırı yakınında ise insanı şaşkırtacak derecede sofistike bir kent olan Van karşınıza çıkacaktır. Kentin hemen yanındaki Van Gölü ile birlikte bu yöre, bir zamanlar Ermenilerin en önemli yerleşim yerlerinden biriydi. Ermeniler Dönemine ait kilise ve manastırlardan bir kısmı günümüzde de ayakta. Gölde tek başına duran bir adanın üzerindeki muhteşem Akdamar Kilisesi de Ermenilere ait tarihi yapılar arasındadır. Bölge'deki en büyük savunma amaçlı tarihi yapılar arasında yer alan Van Kalesi de yine bu ildedir. Van'dayken Akdamar Kilisesi ile birlikte bir Kürt yapısı olan Hoşap Kalesini de ziyaret edebilirsiniz.

Adıyaman Kenti, Kommagene Krallığından kalan dev taş heykellerin görülebileceği Nemrut Dağı için hareket noktası konumundadır.

Akdamar Kilisesi⁽¹⁴⁾

Malabadi Köprüsü ^[15]

Diyarbakır'a gelince; buradan, modern Batman kentine, oradan da çok güzel eski camilerin bulunduğu, Dicle'ye yukarıdan bakan büyük kalesiyle Hasankeyf'e kolayca ulaşabilirsiniz. Ne yazık ki, yerel ve uluslararası planda yürütülen ateşli muhalefete karşın çevrede inşa edilecek bir barajın inşa edilmesi halinde bu eski yerleşim sulara gömülecektir. Ayrıca Batman,

Munzur Vadisi ^[16]

kendi türünün en büyük ve bilinen örneklerinden biri olan taştan yapılmış tarihi Malabadi Köprüsüne de yakındır.

Bölge spor ve dış mekân etkinlikleri için de çeşitli fırsatlar sunmaktadır. Örneğin, Tunceli Munzur Vadisi Ulusal Parkında veya Süphan Dağında trekking, Çiftkaya ve Hazarbabada Dağlarında kayak yapabilirsiniz. Ayrıca, gerçek anlamda bir dağcılık deneyimi yaşamak istiyorsanız bölgedeki diğerlerinin yanı sıra Ağrı Dağı'na tırmanmayı deneyebilirsiniz. Bu sayılanlara göre daha sakin ve rahatlatıcı bir ortam arıyorsanız, Batman'ın Bekirhan Kasabası yakınındaki Taşlıdere Köyüne veya Ağrı'daki Diyadin Kaplıcalarına gidebilirsiniz.

Munzur Vadisi ^[17]

Diyarbakır'da kuşbazlar ⁽¹⁸⁾

Bölgede görülmesi gereken **20** yer

Etkileyici coğrafyasıyla Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunda sizleri büyüleyecek, görülmesi gereken 20 yer...

(19)

01

Nemrut Dağı ve Cendere Köprüsü (Adıyaman/Kahta)

UNESCO'nun Dünya Mirası Listesinde yer alan Nemrut Dağı, MÖ 1. yüzyılda hüküm sürmüş Kommagene Krallığından kalan dev heykelleriyle bir açık hava müzesidir. Romalılar tarafından inşa edilen zarif Cendere Köprüsü de yakınıdadır.

02

Şanlıurfa

Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Museviler tarafından kut-sal sayılan Hazreti İbrahim'in doğduğu yer olarak bilinen Urfa'da bu peygamberle ilişkilendirilen birçok yerin yanı sıra kendine özgü havası olan çarşılar da görebilirsiniz.

Urfa ayrıca baharatlı yöresel yemeklerin yapıldığı ve halk ezgilerinin okunduğu, dostluk ve muhabbet temelli sıra gecelerine katılabileceğiniz bir yerdir.

[20]

03

Göbekli Tepe (Şanlıurfa)

Arkeolojik kalıntılar, dünyada bilinen en eski tapınaklar arasında yer almaktadır.

[21]

[22]

[23]

04

Harran (Şanlıurfa)

Suriye sınırına yakın Harran, ovaları ve koni biçimi çatılılarıyla "arı kovanına" benzetilen sıra dışı evleriyle ünlüdür.

05

Munzur Vadisi (Tunceli)

İlde henüz bozulmamış doğal güzellikler ve tarihi yerlerle birlikte Munzur Vadisindeki sarp ve karla kaplı dağlar görenlerin üzerinde kalıcı etkiler bırakır. Ülkedeki en geniş milli parklar arasında yer alan Munzur Vadisi Ulusal Parkı 420 kilometrekarelik bir alana yayılmaktadır. Doğu Bölgesinde en güzel ve vahşi doğaya sahip bu parkta trekking ve rafting için de çok uygun imkânlar bulunmaktadır.

[24]

[25]

06

Yüzen Adalar (Bingöl/Solhan)

Bu adacıklar aslında ağaç köklerinin bir arada tuttuğu toprak kümeleridir. Böylece toprak kümeleri, nadiren görülebilecek bir doğal oluşum sonucunda göl üzerinde hareket edebilmektedir.

[26]

07

Aydınlar (Siirt)

Aydınlar'da ilginç özellikler taşıyan eski evlerin ve abbaraların yanı sıra döneminin tanınmış din ve astronomi bilgini İbrahim Hakkı ile hocası İsmail Fakirullah'ın mezarları bulunmaktadır. İbrahim Hakkı'nın kayda değer tespiti ve düzeneğiyle, her yıl 21 Mart (Newroz) günü doğan güneşin ilk ışıkları türbedeki bir aynaya yansımakta, buradan da İsmail Fakirullah'ın mezarını boylu boyunca aydınlatmaktadır. Her yıl binlerce kişinin ziyaret ettiği Veysel Karani Türbesi de yakınlardadır.

08

Hasankeyf (Batman)

Bölgenin yıldızı, büyüleyici Antik Kent, inşası öngörülen Ilısu Barajı'nın suları altına gömülme tehlikesi ile karşı karşıya olan Hasankeyf, eski İslami anıtları, mağara evleri ve Dicle Vadisinin güzel manzarasına hakim kalesiyle görülmeye değer bir yerdir.

[27]

09

Diyarbakır

Dünyadaki en kalabalık Kürt Kenti olan Diyarbakır bölgenin farklı yörelerine ulaşım açısından son derece elverişli bir noktadadır. Kentte, büyük surların yanı sıra, eski cami ve kiliseler, son derece canlı ve hareketli pazarlar, Dicle kenarındaki bahçeler ve tabii ki coşkulu Newroz Bayramı gibi görülmeye değer pek çok yer vardır.

10

Hılar Mağaraları (Diyarbakır/Ergani)

Ergani İlçesi yakınlarındaki Hılar Mağaralarında ilgi çekici kaya mezarları bulunmaktadır.

11

Malabadi Köprüsü (Diyarbakır/Silvan)

Bu bölgede en yaygın bilinen yapılardan biri olan Malabadi Köprüsü aynı zamanda Anadolu'daki tarihi köprülerin en uzununu sayılmaktadır.

12

Mardin

Mezopotamya Ovalarına hakim bir tepe üzerinde kurulu eski Mardin'de, inanılmaz ustalikle bezenmiş taş evlerin yanı sıra önemli eski cami ve kiliseleri de görebilirsiniz.

(31)

13

Deyrul Zafaran ve Mor Gabriel Manastırları (Mardin)

Mardin yakınlarındaki her iki manastırda da göze çarpan, etkileyici taş işçiliği ve bunun ötesinde sayıca giderek azalan Süryanilerin dini geleneklerini yaşatma çabalarıdır.

(32)

(33)

14

Kızıl Medrese (Şirnak/Cizre)

Kırmızı tuğladan yapılmış bu medrese zamanının seçkin bir öğrenim merkeziydi. Medresedeki sınıfların büyük bir özenle dekore edilmiş tavanları vardır.

Medresenin yakınlarında bulunan 17. yüzyıl Kürt Şair Melayê Cizirî'nin mezarında kubbe alışıl gelmişin dışında aşağıya doğrudur.

15

Zap Vadisi (Hakkâri)

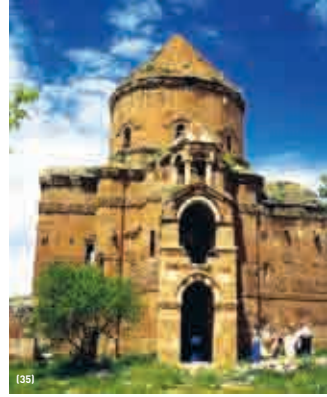
Vadi, doğal güzellikleri ve Nasturi Kiliseleriyle ünlüdür. Şemdinli'deki Bağlar (Nehri) Köyünün Kürt Tarihi açısından belleklerde kalan bir özelliği vardır. Burada yaşayan Nakşibendî Tarikatına mensup Nehri Aşireti tarafından inşa edilen zarif Kayme Sarayı ile medrese ve tekke, Kürtler için manevi önem taşımaktadır.

[34]

16

Akdamar Adası (Van/Gevaş)

Van Gölü'nün güneyindeki bu yalnız ada, şimdi olmayan Ermeni Cemaatine bir zamanlar hizmet vermiş güzelim Akdamar Kilisesinin bulunduğu yerdir.

[35]

17

Nemrut Krater Gölü (Bitlis/Tatvan)

Kommagene kalıntılarının bulunduğu diğer Nemrut Dağı ile karıştırılmaması gereken bu dağda bulunan Nemrut Dağı Krater Gölü ve çevresi, kamp yapma, gölde kayıkla gezinti ve güzel manzarayı seyretmek için ideal bir yerdir.

[36]

18

Ahlat (Bitlis)

Zengin bir Arkeoloji Müzesinin yanı sıra, zamanında buralarda hüküm sürmüş kişilerin ilginç mezar taşlarını da görebilirsiniz.

19

İshak Paşa Sarayı (Ağrı/Doğubayazıt)

Osmanlı mimarisinin klasik bir örneğini sunan bu saray külliyesi İstanbul'daki Topkapı Sarayı kadar hayranlık uyandıran özellikler taşımaktadır.

20

Ağrı Dağı (Ağrı)

Kimilerine göre, Nuh'un Gemisinin de bulunduğu Ağrı Dağı 5165m ile Türkiye'nin en yüksek noktası, zorlu bir tırmanışın hedefidir.

Nemrut Dağı ⁽¹⁾

ADİYAMAN (Semsûr)

Adiyaman, tarih boyunca **birçok uygarlığa** ev sahipliği yapmıştır. İlin tarihinde önem kazanmasının nedenlerinden biri de, MÖ 80 yılında **Mithridates** tarafından kurulan **Kommagene Krallığı**'nin merkezi olmasıdır. **Mithridates**, **Persleri**, **Makedonyalıları** ve diğer toplulukları bir araya getirerek güçlü bir devlet kurmuştur. **Kommagene** adı da, Yunanca "ırkların topluluğu" anlamı taşımaktadır.

Nemrut Dağı'nın tepesinde bulunan **büyük heykellerin** yerde duran başları görenlerde **derin etkiler** yaratırken, gündeğümü seyri de dağın bir başka çekici yanını oluşturmaktadır, insanlar sırf **gündeğümünü** izlemek için buraya sabaha karşı gelerek beklemektedirler. Kommagene'nin görülmeye değer diğer yerleri, **Karakuş Tümülüsü** ve **Arsemia** dır.

Adıyaman yerlileri [2]

Efsaneye göre Adıyaman adını yedi oğlu olan bir babadan alır. Günlerden bir gün çocuklar put-perest olan babaları evde yokken evdeki bütün putları kırarlar. Baba eve dönünce büyük bir öfkeye kapılır ve yedi oğlunu öldürür. Olaydan dehşete düşen yöre halkı ölen çocukların anısına kente "yedi yaman" adını verir. Bir başka öyküye göre de kentin adı "güzel vadi" anlamına gelen "vadi-i leman" sözcüklerinden türemiştir. Bu isim de, kentin yakınında, çok sayıda meyve ağacının bulunduğu güzel bir vadiden gelmektedir.

Avcılık ve su kaynakları açısından zengin ormanlarıyla Adıyaman, tarih boyunca Hitit, Hurri, Mitanni, Asur, Pers gibi birçok uygarlığa ev sahipliği

Bölgeden arkeolojik kalıntılar [3]

İl nüfusu
582.762 (2007)
Ortalama yükselti
669m
Yüzölçümü
7.614 km²
İlçeleri

Adıyaman (merkez), Besni, Çelikhan,
Gerger, Gölbaşı, Kâhta, Samsat,
Sincik, Tut

Ekonomi

Tarım ve hayvancılık, petrol, turizm

Komşu iller

Kahramanmaraş (batı),
Malatya (kuzey), Diyarbakır (doğu),
Şanlıurfa (güneydoğu),
Gaziantep (güneybatı)

yapmıştır. İlin tarihte önem kazanmasının nedenlerinden biri de, MÖ 80 yılında Mithridates tarafından kurulan Kommagene Krallığı'nın merkezi olmasıdır.

Mithridates, Persleri, Makedonyalıları ve diğer toplulukları bir araya getirerek güçlü bir devlet kurmuştur.

Kommagene adı da, Yunanca "ırkların toplu-

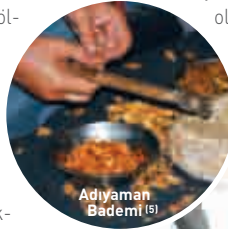
luğu" anlamı taşımaktadır. Nitekim Kommagene Kralları da Grek ve Pers karışımı bir soydan gelmekteydi. Krallığın bir zamanlar sahip olduğu ihtişama tanık olmak için her yıl binlerce turist, Nemrut Dağında bulunan Kommagene Heykellerini görmek

Günlük yaşamdan bir kare^[4]

üzere, buraya akın etmektedir. Daha sonra yöre, Romalıların, Bizanslıların, Emevilerin, Abbasilerin, Hamdanilerin, Selçukluların, Artukluların, Moğolların, Akkoyunluların, Dulkadir Beyliği'nin, Memlukluların ve Osmanlıların egemenliğine girmiştir. Harunürresid'in halife olmadan önce burayı yeniden imar ve inşa ettirdiği kaynaklarda geçmektedir.

Adıyaman İli kalkınmada öncelikli iller arasındadır ve yakın gelecekte buraya yeni yatırımlar yapılması beklenmektedir. Bu durum, ülkenin daha görece kalkınmış diğer bölgelerine göçü bir ölçüde azaltmıştır. Bölgenin diğer illeri gibi Adıyaman da tarımsal faaliyetler açısından önemlidir ve nüfusun önemli bir bölümü bu sektörde çalışmaktadır. Fıstık ve bakliyat ilin önde gelen tarım ürünleri arasında yer almaktadır. Bir dönem tütün de bu ürünler arasında sayılırken devletin koyduğu kotalar nedeniyle tütün üretiminde gerileme görülmüştür. Halı dokumacılığı Besni ve Tut İlçelerinde küçük ölçekli iş

Adıyaman Bademi^[5]

alanları arasında önemli yer tutar. İl ayrıca Türkiye'de petrol çıkarılan yörelerden biridir ve uluslararası şirketlerin de dikkatini çeken bu potansiyel sonucunda TPAO ilde yeni petrol yatakları aramaktadır. Şu an için, petrol bulunduğu tespit edilen bütün alanlarda üretim yapılmaktadır ve bu anlamda üretimin azami düzeye çıktığı söylenebilir.

Nemrut Dağı'nın Türkiye'de en çok turist çeken merkezlerden biri olduğu gözününe alındığında, ilde turizmin önemi de ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu yöreye ülkenin pek çok yerinden turlar düzenlenmektedir. Nemrut Dağı'nın tepesinde bulunan büyük heykellerin yerde duran başları görenlerde derin etkiler yaratırken, gündeğümü seyri de dağın bir başka çekici yanını oluşturmaktadır, insanlar sırf gündeğümünü izlemek için buraya sabaha karşı gelerek beklemektedirler. Dağa yapılacak geziyle yöredeki diğer Kommagene antik yerleşimlerine yapılacak gezileri birleştirmek de mümkündür. Karakuş Tümülüsündeki ünlü kartal başlıklı sütunu görebilir, Kommagene Krallığı'nın yazlık başkenti olan Arsemia'yı ziyaret edebilirsiniz. Adıyaman il merkezi yakınlarındaki Perre'de mağaralar içindeki nekropol kalıntıları da görülmeye değerdir. Küçük ilçeler

olmalarına karşın Tut ve Besni'de halı, kilim ve diğer yerel el sanatları ürünlerini satın alabileceğiniz yerler bulabilirsiniz.

Kaliteli Adıyaman tütünü^[6]

Adıyaman Kenti

Daha önce Malatya İline bağlı olan Adıyaman (nüfus 191.627) 1954 yılında il olmuştur.

Adıyaman'ın il yapılması önceleri kırsallığın ağır bastığı yörede gelişmeyi tetiklemiştir. Ardından ilde çimento, tekstil ve süt ürünleri sektörlerine kamu yatırımları yapılmıştır. GAP Projesi (bakınız s: 67) ve vergi indirimleriyle birlikte özel sektör temel olarak tekstil ve hayvancılık sektörlerinde gelişme göstermiştir.

Yörede insan yerleşimlerinin tarihi MÖ 4000 yıllarına dayanmaktadır. Bugün il nüfusunu Kürtler ve Türkler oluşturmaktadır.

Ayrıca bu yörede (Maraş ve Malatya dahil) Kurmanci Dili kulağa hoş gelen çekici bir aksanla konuşulur. Kentte önemli bir Alevi nüfusu yaşamaktadır; dolayısıyla Alevilerin Perşembe günleri ibadet için gittikleri

cemevleri de görülebilir. Kentte yaşayan Ortodoks Süryani Cemaatinden bir din adamı 2006 yılında başpiskopos olmuştur.

Adıyaman, sokaklarında bisiklet ve motosiklet kullanan çok sayıda insan görebileceğiniz bölgenin az sayıdaki illerinden biridir. Kent merkezinde cadde-ler yol boyu ağaçlandırılmıştır.

Adıyaman, Nemrut Dağı'na (bakınız s: 44) ve civardaki antik Kommagene yerleşimlerine yapılacak geziler için uygun bir merkezdir. Esasen birçok otel bu noktalara turlar düzenlemektedir. Kentte de başta Perre Antik Kenti olmak üzere görülmeye değer birkaç yer vardır.

Adıyaman'ın yetiştirdiği ünlü kişiler için bakınız (Kâhta bakınız s: 37 ve Samsat bakınız s: 53)

Hısn-i Mansur Kalesi

Adıyaman kent merkezinde bir tepenin üzerindeki

Adıyaman saat kulesi ¹⁷¹

Mor Petrus/Pavlos Kilisesi ¹⁸¹

8. yüzyıla ait bu kale ilk kez Emevi Hükümdarı Mansur bin Cavene tarafından Bizanslılara karşı savunma amacıyla yaptırılmıştır. Önceleri harabe halinde olan kale günümüzde güzel bir parka dönüştürülmüştür. Yörede anlatılanlara göre kent bir zamanlar bu kale dolayısıyla Hısn-i Mansur olarak adlandırılmaktaydı.

Ulu Cami

Biri büyük beş kubbe-
siyle Adıyaman kent
merkezindeki en büyük
cami olan Ulu Cami
Dükkadiroğulları
Beyliği Döneminde
(1337-1527)
yaptırılmıştır.
1873 yılında yıkılarak
tekrar inşa ettirilen cami, 1902 yılında
Mehmed Fevzi Efendi tarafından
yenilenmiştir. Dikdörtgen planlı olan
caminin yapımında düzgün kesme
taşlar kullanılmıştır. Minare sahinin
kuzeydoğu tarafında yer almaktadır.
Minaredeki yazıtta yazılan 1798 ve 1854

tarihlerinin, caminin restorasyonu ve
minarenin yapım yılı ile ilgili olduğu
sanılmaktadır.

Çarşı Camii

Çarşıya yolunuz düşerse, Çarşı
Camii'ni ziyaret edebilirsiniz.
Kayıtlara göre 1557 yılında inşa
edilen cami, yaklaşık 40 yıl
sonra Hacı Abdülgani adında
bir şahıs tarafından restore
edilmiştir. Yapımında beyaz
taş kullanılan cami
ahşap bir kubbeyle
örtülmüştür. Ancak
1957 yılında
yapılan birtakım
özensiz
yenilemeler,
caminin özgün
birçok yönünün
büyük ölçüde yok
olmasına sebep

Adıyaman yerel giysileri ⁽⁹⁾

olmuştur. Öyle ki, 1902 yılındaki
restorasyonla caminin baştan aşağı
yeniden yapıldığı bile söylenmektedir.

Eski Saray (İbrahim Bey) Camii

Kentteki en zarif cami, kent
merkezinin batısındaki Eski Saray

Adıyaman Ulu Camii ⁽¹⁰⁾

Bakırcılar ⁽¹¹⁾

Eski Saray (İbrahim Bey) Camii ^[12]

Mahallesinde bulunan ve mahalleyle aynı adı taşıyan camidir. Zemini ve tavanı ahşap olan taş cami, doğudaki giriş kapısı üzerinde yer alan orijinal kitabeye göre 17. yüzyılda İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bu nedenle yapı zaman zaman İbrahim Paşa Camii adıyla da anılmaktadır. Caminin çok gösterişli ve zengin bezemeli bir mihrabı vardır.

Mor Petrus/Pavlos Kilisesi

Adıyaman'daki Ermeni ve Süryaniler merkezdeki Mara Mahallesinde bulunan bu kiliseyi halen kullanmaktadır. Aslı 18. yüzyılda yapılan kilisenin şu anki görünümü 18. yüzyıl sonlarından kalmadır. Binadaki bir yazıtta yapının 1905 yılında yenilediği belirtilmektedir. Kilisede, biri binanın içinde, diğeri girişinde olmak üzere iki başpiskoposun mezarı ve yeni başlayanlar için bir din okulu bulunmaktadır.

Kap Cami

Kap Mahallesinde yer alan bu cami, kuzey ve güney kapıları üzerinde yer alan kitabelere göre 1768 yılında inşa edilmiş, 1923 yılında ise Hacı Mehmet Ali isimli bir şahıs tarafından restore edilmiştir. Düzgün kesme taşlarla inşa edilen cami ahşap bir kubbeyle örtülmüştür. Caminin kuzey tarafında yer alan minare kare kaideli olup silindirik bir gövde yapısına sahiptir. 1934 yılında yıldırım çarpması sonucu yıkılmış ve yeniden yaptırılmıştır.

Mor Petrus/Pavlos Kilisesinde ayin ^[13]

Geleneksel Adıyaman Evleri

Birçoğu iki katlı olan bu geleneksel evler yöreye özgü bir çeşit kireç taşıyla inşa edilmektedirler.

Dikdörtgen planlı olan bu evlerin çoğu düz toprak damlıdır. İlk katında mutfak ve kilerin bulunduğu evlerin iki katında yazlık ve kışlık odalar mevcuttur. Taş ve ahşap işçiliğinin yoğunlukla görüldüğü evlerde tavanlar çeşitli bitki veya geometrik desenlerle dekore edilmektedir. Adıyaman'da geleneksel tarzda inşa edilen evlerin çoğu 19. yüzyıldan kalmadır. Bu evlerden en iyi bilinenler arasında şehir merkezinde bulunan Kadir Aslan Evi ile Mustafa Kuran Evi sayılabilir.

Adıyaman Müzesi

Atatürk Caddesindeki müzede, Paleolitik Çağ'dan başlayıp Neolitik, Bakır, Tunç ve Demir çağlarına ait eserlerin yanı sıra Helenistik, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden kalma çeşitli eserler sergilenmektedir. Bunlara ek olarak, müzede sergilenenler arasında Geç Hitit Dönemine ait taş levhalarla Kommagene

Tarihi eserler⁽¹⁵⁾

Dönemine ait sikkeler ve mozaikler de bulunmaktadır. Etnografya ile ilgili eserler ayrı bir salonda sergilenmektedir. Müze (0416 216 29 29)

Pazartesi günleri hariç her gün sabah 08.30–12.00 ile 13.00–17.30 saatleri arasında ziyarete açıktır.

Tarihi eserler⁽¹⁶⁾

Kahta Feribotu⁽¹⁷⁾**Ulaşım**

Önemli bir kent merkezi olarak Adıyaman ülkedeki diğer merkezlerle düzenli ulaşım ağlarına sahiptir. Hava yolu ile de ulaşılabilen Adıyaman'dan Ankara ve İstanbul'a direkt uçak seferleri yapılmaktadır. Kahta ile Urfa'nın Siverek İlçesi arasında sefer yapan ve doğuya doğru yol almanızı sağlayan bir araç ve yolcu feribotu mevcuttur.

Konaklama

Atatürk Bulvarı üzerinde her bütçeye uygun oteller vardır. Bozdoğan (0416 216 3999, www.otelbozdogan.com) kentin en eski otellerinden biridir ve çoğu havuz manzaralı güzel odaları vardır. Daha yeni *İsias Otel*'in (0416 214 8800, www.grandisias.com) hamamı, saunası ve terasta güzel bir restoranı vardır. Bir diğer seçenek ise, *Hotel Antiochos & Antik Garden*'dir. (0416 225 0282, www.otelantiochos.com) Orta sınıf oteller merkezde daha rahat bulunabilir. Turgut Reis Caddesi'ndeki *Serdaroğlu Otel*i (0416 216 4841) Otogar'ın yanındadır. Harıkcı Caddesindeki *Otel Yoluç*'ta da (0416 213 5226) kalınabilir.

Nerede yemek yerir?

Adıyaman Mutfağının ağırlığını bölgenin bilinen kebab çeşitleri ile göllerde avlanan taze balık oluşturur. Mustafa Kemal Caddesindeki *Zeus Otel*i (0416 726 2989) önünde bulunan *Papatya Kebab'ta* nefis balık ve kebab çeşitleri yapılmaktadır. Sabah 11.00'den gece 23.00'e kadar açık olan lokanta ekmeğini de kendi pişirmektedir

Merkezde kalırsanız, Hacı Ömer Mahallesindeki lokantalardan birini, örneğin 85. Sokak'taki *Süreyya*'yı deneyebilirsiniz (0416 216 6902). Arabanız varsa, buradaki birkaç lokantaya gitmek için Baraj Yoluna çıkabilirsiniz. Atatürk Barajı'na bakan bir tepenin üzerinde bulunan *Akropolitan* (0416 725 5132) ızgara balık ve etle birlikte alkol servisi yapmaktadır.

Perre Antik Kenti ⁽¹⁸⁾

Perre Antik Kenti

Adıyaman'a gelirsiniz, merkezden 5km uzaklıktaki, Örenli-Pirin minibüsleri ile gidilebilen Perre Antik Kentini görmeyi ihmal etmeyin. Bir zamanlar beş büyük Kommagene yerleşiminden biri olan Perre'nin yerleşim alanı olarak seçilmesinin nedeni Nemrut Dağı'na yakın olmasıdır. Antik kentin mezarlığında, yerlilerce Pirin Mağaraları adı verilen yaklaşık 200 mağaradan oluşan bir ağ içinde 25 gömüt bulunmaktadır. Bu mağaralar dar geçitlerle birbirine bağlıdır. Yapılan kazılarda bulunan çok sayıda bilezik, gerdanlık ve diğer süs

Perre tarihi mozaikler ⁽¹⁹⁾

şeyaları halen Adıyaman Müzesinde sergilenmektedir.

Gerçi alan şimdi koruma altına alınmıştır, ama kimi kalıntıların köy evlerinde eğreti duran bir duvarı desteklemek için veya başka bir amaçla kullanıldığını görebilirsiniz. Bu nedenle yöreden birisi sizi bir çay ikram etmek için evine davet ettiğinde ahırında tarihi sütunlar görürseniz şaşırmanız gerekir.

Mağaralardan yürüyüş mesafesinde bir su kaynağıyla beslenen yaklaşık 1800 yıllık Romalılardan kalma çeşmeyi göreceksiniz. Çeşme başı, genellikle çamaşır yıkamak veya evlerine su götürmek için gelen kadınlar ve kızlarla doludur. Bir zamanlar burada dar

Roma Çeşmesi ⁽²⁰⁾

Haydaran Mağara Mezarları⁽²¹⁾

bir geçitten ulaşılan toplu hamamlar bulunmaktaydı. Yörenin sakinleri yer altı su kaynağının bugün de var olduğunu söylemektedir.

Abuzer Gaffari Türbesi

Adıyaman kent merkezinden 5km uzaklıkta bulunan Ziyaret Köyünde Abuzer Gaffari adlı şahsa ait bir türbe bulunmaktadır. Kapısında 1136 tarihinin yazılı olduğu türbeye bağlı, ziyaretçilerin ibadet edebilecekleri, küçük bir de mescit vardır. Söylentiye göre Şam ve Medine Şehirleri arasında yer alan Rebze Köyünde de aynı şahsa ait bir başka türbe bulunmaktadır.

Haydaran Mağara Mezarları

Adıyaman'a 12km mesafedeki Taşgedik (Haydaran) Köyünün üst ve kayalık kesiminde Kommagene Dönemine ait bir başka sit alanı daha bulunmaktadır. Burada, eski mezarların yanı sıra, Kral Antiochos'u Güneş Tanrısı Hellias ile el sıkışırken gösteren ilginç bir kabartma bulunmaktadır.

Alevi Mezarları

Adıyaman'da Alevi mezarları ve ziyaret yerleri vardır. 1723'te IV. Murat

Palanlı Mağarası⁽²²⁾

tarafından yaptırılan mezarın günümüzde çok sayıda ziyaretçisi vardır. Adıyaman'ın yine 5km doğusunda Ali Dağı üzerinde ise Mahmut-i Ensari'nin mezarı bulunmaktadır. Bu mezar da IV. Murat'ın emriyle yaptırılmıştır. Son olarak Adıyaman'ın 7km kuzeyinde yer alan İndere (Zey) Köyünde bulunan Şeyh Abdurrahman Erzincani'nin mezarı da Osmanlı son dönemine aittir.

Palanlı Mağarası

Adıyaman'ın 10km kuzeyindeki Palanlı Köyünde bulunan mağarada, MÖ

Haydaran Köyü ^[23]

40.000 yılından kalma geyik ve dağ keçisi resimleri görülmektedir. Yeşil bir vadiye yer alan mağara arkeolojik sit alanı olarak tescillenmiştir.

güçlere sahip kutsal biri olduğuna inanırlar.

Çıplak Baba (Dede) Ziyareti

Kent merkezinden 21km mesafede Kâhta Yolu üzerindeki bu ziyaret yerine Adıyaman havaalanının hemen arkasındaki dar bir yoldan ulaşılır. Mezar, yörede "Çıplak Baba" olarak bilinen Mehmet Öryan'a aittir. Rivayete göre Çıplak Baba varlıklı bir ağanın evinde hizmetçilik yapmaktaydı. Bir gün ağa Mekke'de iken karısı onun en sevdiği yemeği pişirir ve der ki, "Keşke o da burada olsaydı, bu yemeği çok sever." Çıplak Baba da yemeği ağasına götürebileceğini söyler. Çıplak Baba'nın kendisinin aç olduğunu, ancak utandığı için bunu söyleyemediğini düşünen kadın ona yemekten bir parça verir. Çıplak Baba kısa bir süre sonra geri döner ve kadına yemeği kocasına götürdüğünü söyler. Sonunda Mekke'den dönen ağa, çevresindekilere Çıplak Baba'nın gerçekten kendisine yemek getirdiğini anlatır. Bunun üzerine insanlar, Çıplak Baba'nın doğaüstü

Çıplak Baba (Dede) Ziyareti ^[24]

Kâhta (Kolik)

Antiochos^[25]

Adıyaman'ın 40km doğusundaki Kâhta İlçesi (nüfus: 59.570) doğu ve güneydoğu tarafından Atatürk Baraj Gölü ile çevrelenir. Kâhta'da yakın zamanlarda bir petrol rafinerisinin kurulmasıyla bir büyüme gerçekleşmiştir; ilçede petrol kuyularına rastlarsanız şaşırمامالısınız. İlçe Nemrut Dağı'na yakınlığı nedeniyle pek çok turistin uğrak yeridir. (bakınız s: 44).

Kâhta Uluslararası Kommagene Festivali her yaz burada yapılmaktadır. (festival tarihleri ve daha fazla bilgi için: 0416 725 51 00). Festival sırasında halk oyunları gösterileri, konserler ve seminerlerin yanı sıra bölgedeki turistik alanlara geziler düzenlenmektedir. Festivalin son gününde katılanlar Nemrut Dağı'na çıkarak gündoğumunu ve Yöresel halk oyunları gösterilerini izlemektedir.

Konaklama

Mustafa Kemal Bulvarındaki *Zeus Otel*'nin (0416 725 56 94) temiz odaları, çok kanallı TV yayınları ve yüzme havuzuyla tercih edilebilecek bir mekândır. Aynı bulvar üzerindeki *Nemrut Tur Otel* (0416 725 6881) de klimalı, suit odalı ve havuzludur. Bunlara göre daha ucuz olan Yeni Diyarbakır Yolu üzerindeki *Hotel Kommagene* (0416 725 9726), kommagenem@hotmail.com) bütçesi daha düşük turistler için uygundur. Ayrıca, bir otele dönüştürülmesi planlanmakla birlikte Mustafa Kemal Caddesindeki (0416 725 5695) *Zeus Camping*'i de deneyebilirsiniz. Kalınabilecek yerlerin çoğu aynı zamanda Nemrut turları düzenlemektedir (bakınız s: 50).

Nerede yemek yerir

Yayla Çay Bahçesi ve *Izgara Mustafa Kemal Caddesi* üzerinde, tercih edilebilecek temiz yerlerdir. İlçenin 5km doğusunda Nemrut Yolu üzerinde göl manzaralı iyi bir balık lokantası olan *Neşetin Yeri*'ne gidebilirsiniz .

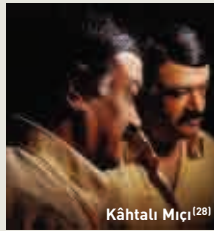
Kâhta Uluslararası Kommagene Festivali^[26]

Kahta'dan bazı önemli isimler

Kâhta tanınmış çok sayıda düşünür ve sanatçının doğum yeridir. Yörede iyi tanınan Mirdêsan Aşireti'ne mensup dilbilimci ve şair Osman Sebrî 1905 yılında burada doğmuştur. Osman Sebrî, 1925 yılında Şeyh Said önderliğinde başlatılan ve başarısız kalan Kürt ayaklanması (bakınız s: 139) sırasında hapsedilmiştir (akrabalarından kimileri de idam edilmiştir). Ancak Osman Sebrî 4 yıl sonra Suriye'ye gitmek zorunda kalmış ve burada yaşamaya başlamıştır. Edebiyat kariyeri, hocası Mir Celadet Ali Bedirxan (bakınız s: 474) tarafından yayınlanan *Hawar* adlı bir dergide 1932 yılında çıkan bir şiiriyle

Osman Sebrî^[27]

başlayan şair 88 yaşında burada vefat etmiştir. Hayli farklı bir alanda seçkinleşen bir başka Kâhtalı da 1930 yılında doğan jinekolog İsmet Sami Turanlı'dır. İstanbul Üniversitesi'ni bitiren Turanlı Avrupa'daki çeşitli tıp merkezlerinde çalışmış, araştırmalarıyla alanına yaptığı katkılardan dolayı yaşamının bir bölümünü geçirdiği Almanya'da ödül almıştır. Sevilen sanatçı Kâhtalı Mıçı (asıl adı Mustafa Arslan) 1953

Kâhtalı Mıçı^[28]

Kâhta doğumludur. Kâhtalı Mıçı konserler vermiş, yurt içinde ve dışında çeşitli televizyonlara çıkmış ve yakın zamanlarda çekilen ödüllü *Beynelmilel* adlı filmde rol almıştır.

Karakuş Tümülüsü ⁽²⁹⁾

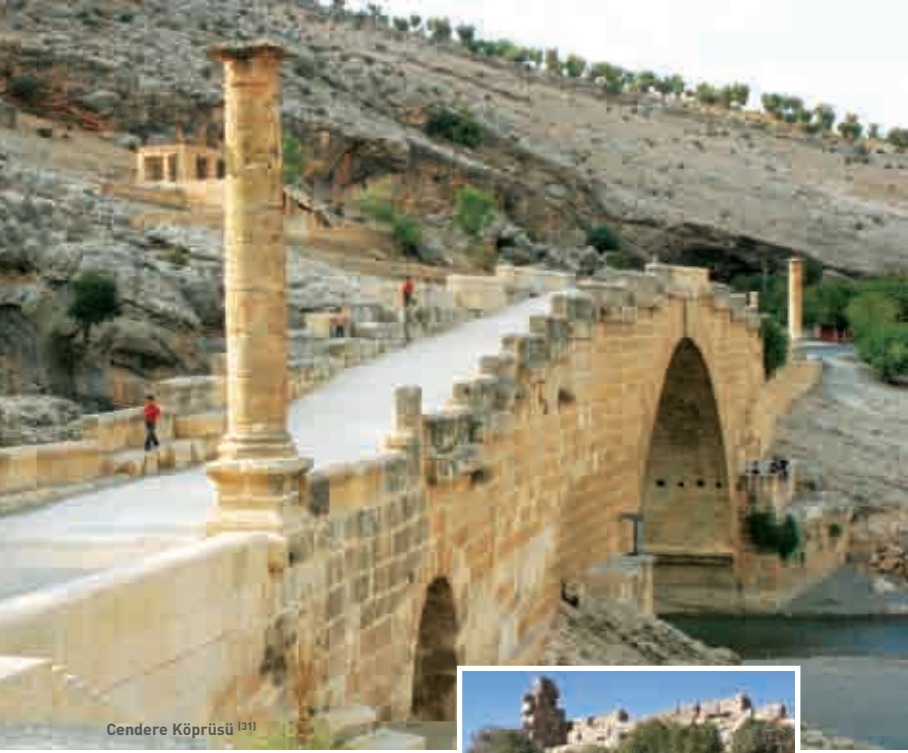

Karakuş Tümülüsü ⁽³⁰⁾

Karakuş Tümülüsü

Karakuş Tümülüsü, Kâhta'nın 9km kuzeyinde, Erikdere (Sako) Köyü yakınlarında yer almaktadır. MÖ 1. yüzyıldan kalma bu höyükte yapılan kazılarda elde edilen eşyalar üzerinde Romalılara sadakat belirten yazıtlar görülmektedir.

Tümülüs, Kral I. Mithridates tarafından annesi İsias, kız kardeşi Antiochis ve kuzeni Aka'nın mezarları olarak yaptırılmıştır. Alanın çevresindeki sütunlardan birinde başsız bir kartal heykeli görülmektedir. "Karakuş" adı da buradan gelmektedir. Doğu tarafındaki aslanlı ve boğalı sütunda ise Kral II. Mithridates (I. Mithridates'in torunu) kız kardeşi Laodice ile el sıkışırken görülmektedir. Tümülüsün üzerine çıkılması birkaç dakika almaktadır ve buradan, bakıldığında çevredeki sütunlarla kuzeydeki Cendere Köprüsü görülebilmektedir.

Cendere Köprüsü ^[31]

Cendere Köprüsü

Roma Döneminden kalma bu muhteşem köprü Karakuş Tümülüsü'ne 10km mesafededir. Köprüye gelmeden hemen önceki dönemeç diğer tarihi yerlerden geçmeksizin sizi doğrudan Nemrut'a götürecektir.

Yaklaşık 130m uzunluğunda, 30m yüksekliğinde ve 7m genişliğindeki köprü MS 200 civarında İmparator Septimius Severus Döneminde inşa edilmiştir. Yayalar tarafından bugün de kullanılan köprü, Kâhta Çayı'nın en dar yerine yapılmıştır. Köprü'nün yakınlarında kafeler, hediyelik eşya satan yerler ve bir lokanta bulunmaktadır.

Köprüyü yaptıran Kral Septimius Severus köprü'nün dört köşesine kendisi, karısı Julia Donna ve çocukları Caracalla ve Geta adına birer sütun yaptırmıştır. Daha sonra tahta çıkan

Derik (Heroon) Kalesi ^[32]

Caracalla küçük kardeşi Geta'yı öldürtüp onu temsil eden sütunu yıktırıldığından bu dört sütundan sadece üç tanesi görülebilmektedir.

Haroon Kalesi

Yıkık bir Kommagene Kalesi olan Derik (Heroon) Kalesi, Sincik Yolu üzerindeki Datgeli Köyü yakınlarında, Cendere Köprüsünden sonra yer almaktadır. 1400m yüksekliğinde bir tepenin üzerinde kurulan kalenin Romalılar tarafından MS 70 yıllarında yapıldığı tahmin edilmektedir. Kaleye yıkılan Kommagene yerleşimi Locatena'nın sakinlerinin sığındığı sanılmaktadır. Mezar ve tapınak kalıntıları halen görülebilmektedir.

Yeni Kale^[33]

Yeni Kale

Yeni Kale, Kâhta'nın 20km kuzeyinde, Kocahisar (Eski Kâhta) Köyünde yer almaktadır. Kale 300m uzunluğunda bir kaya üzerine inşa edilmiştir. İlk kez Araplar tarafından ele geçirilmiş olmakla birlikte geriye kalan bölümlerin çoğu Artuklu ve Memluklar Döneminde yapılmıştır. Kale ile Cendere Köprüsü arasında 5 kilometrelik bir mesafe bulunmaktadır.

Batı ve kuzey yönünde üçüncü duvarla çevrelenmiş bir dış çeper bulunmaktadır. Üst bölümü çevreleyen duvarda Arapların egemen olduğu dönemde yapılan burç bugün de ayakta. Başka yerlerdeki duvarlar, kuleler ve kalıntılar ise Artuklu ve Memluk yapısıdır.

Kaleye, üçüncü duvarın kuzey tarafında bulunan ve 1826 yılında yapılan dış kapıdan girilmektedir. Burada aynı zamanda Memluk Sultanı El-Eşref tarafından 1293 yılında yaptırılan bir minare bulunmaktadır. Kaleyi güney tarafından çevreleyen yolu izlerseniz alt bölümün girişine gelirsiniz. Aslında

Yeni Kale girişinde kufi yazılar^[34]

geldiğiniz bu yol zamanında düşmanların kaleye saldırı sırasında izlemek zorunda kaldıkları yoldur; böylece kaledekiler karşı taraf alt bölüme gelmeden onları bertaraf etme şansını bulmaktaydı. Güney tarafta bir de Artuklular tarafından yapılan merdivenler görülür. Aşağıdaki çaya kadar inen bu merdivenler kaleye çaydan su taşımak için yaptırılmıştır

Kaleden baktığınızda, yapısı Cendere Köprüsü'ne benzeyen Şeytan Köprüsünü de görebilirsiniz.

Kalenin alt kısmına girdiğinizde sol tarafta ilginç, kemerli bir salon göreceksiniz. Kalenin doğu tarafının üst kısmında ise zamanında birkaç katı ve sarnıçları olan odalar bulunmaktadır.

Yenikale yolunda ^[35]

Arsemia karşısındaki Şeytan Köprüsü ^[36]

Herakles ile Mithridates^[37]

Mithras^[38]

Arsemia

Arsemia, kaleden 4km uzaklıkta, Nemrut Dağı Ulusal Parkı içindedir. Küçük bir ücret karşılığında gidilen Milli Parkta (bakınız s: 43) veya Nemrut Yolu üzerindeki yerleşimlerden birinde kalmak isterseniz, giriş için aldığınız bilet 24 saat geçerlidir.

Arsemia Kalesi'nin 9. yüzyılda Hititler tarafından yapılmış olduğu tahmin edilmektedir. Ancak, MÖ 1. yüzyılda Mithridates ve oğlu Antiochos için güvenli bir yer oluşturduğu kesindir. Yapılan kazılar, Kommagene Krallarından sonra buranın kısa bir süre Roma işgali altında kaldığını, kalenin 9, 10 ve 13. yüzyıllarda farklı güçlerin eline geçtiğini göstermektedir.

Kısa bir yürüyüş sizi Kâhta Çayı Vadisi'nin doğu tarafında, bir tepe üzerindeki bu etkileyici kaleye götürecektir. Kalenin aşağıdaki çaya ve yakınlardaki bir Kürt Köyüne bakan güzel bir manzarası vardır.

Kalenin güney tarafında bulunan bir kabartma Apollon'u göstermektedir. Bu görüntü, Apollon'un Mithridates veya Antiochos ile el sıkıştığını gösteren ve kralın tanrılaşmasını simgeleyen sahnenin (Nemrut Dağında da görülen sahne) yalnızca bir bölümüdür. Bu kabartmanın bulunduğu yerin kuzey tarafında, girişinde

Saraya giden gizli tünел⁽³⁹⁾

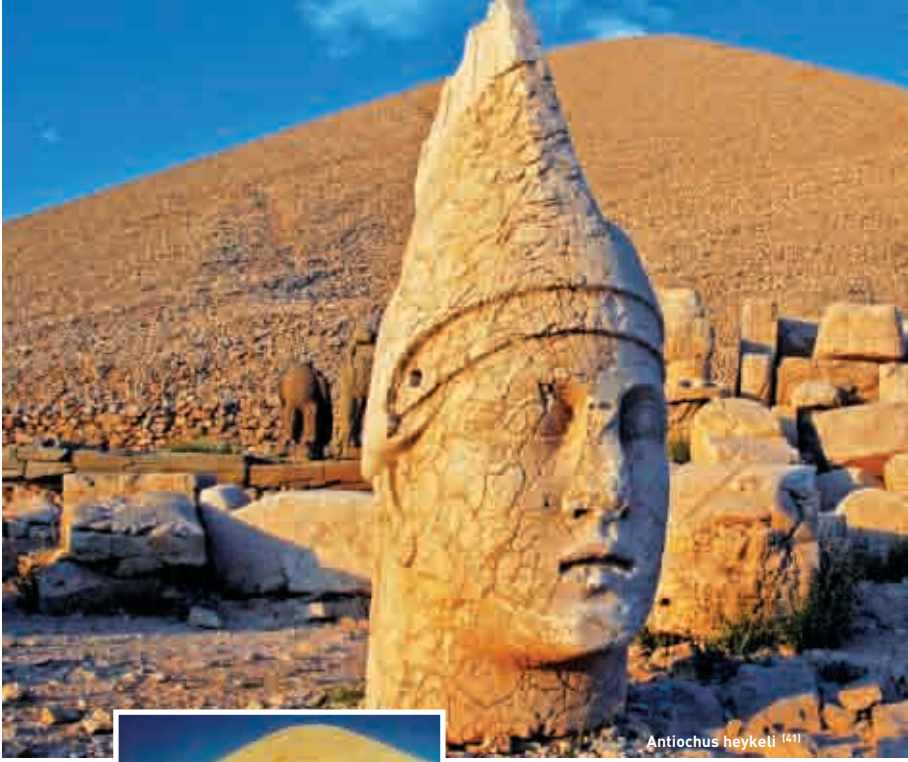
Grekçe yazıt olan bir tünel bulunmaktadır. Bu yazıtta Antiochos'un yerleşimi daha sağlam ve güzel hale getirdiği belirtilmektedir. 158m uzunluğundaki tünel herhangi bir odaya veya başka bir yapı ögesine açılmamaktadır. Muhtemelen, Tanrı Mithras olarak yeniden kişilik verilen ölmüş Mithridates'in yaşama döndüğünde geçeceği yol olarak yapılmıştır. Tünelin girişine giden basamaklar üzerindeki kabartmada bu kez Herakles ile Mithridates el sıkışırken görülmektedir. Mithras kültünün sembolleri alanın batısına doğru uzanmaktadır. Burada bulunan ve günümüze ulaşan odaların Mithraeum (Mithras'a tapınılan gizli oda) olması muhtemeldir.

Konaklama

Arsameia yakınlarında kalmaya karar verirseniz *Neşet'in Yeri* (0416 741 22 24) iyi bir tercih olacaktır. Burada odalar, lokanta, hediyelik eşya dükkânı ve bir kamp alanı vardır (kendi çadırınızı getirmeniz gerekir).

Herakles ile Mithridates⁽⁴⁰⁾

Antiochos heykeli ^[41]

Nemrut dağı tümülüsü ^[42]

Nemrut Dağı

Nemrut Dağı'nın tepesindeki dev heykel başlarını duyup da buradan gündoğumunu izlemeyi düşlemeyen kişi var mı? UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesinde yer alan Nemrut Dağı, kendisinin tanrılarla eşit düzeyde olduğunu ilan eden Kommagene Kralı Antiochos'un mezarının olduğu yerdir. Kral, dağın tepesine bir tapınak/anıt mezar inşa ettirmiş, bu yapıyı kendisini ve bir dizi tanrıyı betimleyen dev taş heykellerle bezemiştir. Heykellerin baş kısımları depremler sonucunda yere düşmüş olsa da, görenleri derinden etkilemektedir.

Kommagene, güçlü ve saygın olmasına karşın Antik Çağların en küçük krallıklarından biriydi. Krallık MÖ 80

yılında I. Mithridates tarafından kurulmuş, onun oğlu Antiochos Döneminde (MÖ 64-38) ise en parlak dönemine ulaşmıştır. Antiochos'un baba tarafından Pers kökenli olduğu sanılmaktadır (kendisi soyunun Akamenid Kralı Darius'a uzandığını ileri sürmüştür). Anne tarafı ise Grek'tir. Aslında annesi, Antiochos Grypos'un kızı Laodice'dir. Tapınakta Grek ve Pers Tanrılarının birlikte yer alması da buradan kaynaklanır. Ne yazık ki, Romalılar Kommagene'yi ele geçirip ortaltığı talan ettiklerinde pek çok eser kaybolmuştur. 150m çaplı konik şekilde yığılmış sayısız küçük kireç taşından oluşan tümülüs tapınağın üstünde yaklaşık 50m yükselmektedir. Antiochos'un gömülü olduğu gizemli yerin burası olduğunu düşünen arkeologlar tümülüsün iç taraflarına giden bir tünel keşfederek burada çalışma yapmışlar, fakat

düşüncelerini destekleyen bir sonuca ulaşamamışlardır. Dolayısıyla bu koca tümülüs gizemini korumaya devam etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Alman Danışmanı Helmut Von Moltke'nin 1838 yılında burayı ziyaret eden ilk Avrupalı olduğu sanılmaktadır. Ancak, Moltke gördüklerini kendine saklamış, bu konuda bir açıklama yapmamıştır. Daha sonra 1881 yılında iki Alman bilim insanı Karl Puchstein ve Karl Sester zirveye tırmanmış ve buradaki gizemli heykellerden söz etmiştir. Bundan iki yıl sonra ise yörede bu kez Bergama'yı ortaya çıkaran K. Humann araştırmalar yapmıştır. Yöredeki, Humann'ın buradaki kimi eserleri Bergama'da yaptığı gibi başka yere taşıdığına inanmaktadır. Nihayet, 1950'li yıllarda Alman Arkeologlar, Theresa Goel ve Friedrich Karl Dörner yönetiminde, burada usulüne uygun bir

Theresa Goel ^[43]Friedrich Karl Dörner ^[44]

kazı çalışması yapmıştır. Dörner yaşamının bir bölümünü Nemrut Dağı araştırmalarına adanmış, öldükten sonra da külleri bu kutsal tapınağa serpilmiştir.

Yaklaşık 2000m yüksekliğe sahip olan dağ Adıyaman'a 105km, Kâhta'ya ise 65km mesafededir. Mayıs ile Eylül ayları arasında herhangi bir tarih, milli park statüsünde olan Nemrut Dağı'na gitmek için idealdir. Yılın diğer zamanlarında ise kar örtüsü kimi yerlere ulaşılmasını engelleyebilir. Zirve, yaz aylarında bile çok soğuk olabilmektedir. Dolayısıyla, burada bir süre geçirmek isteyenlerin kalın giysiler ve birkaç battaniye getirmeleri yerinde olacaktır. Kuşkusuz, ayağınızda yürüyüş ayakkabıları ve yanınızda su olmalıdır. Organize turlar sizi anıt mezarın bulunduğu yerin aşağısına bırakacaktır. Buradan 20 dakika içinde yukarı tırmanmak mümkündür. Yanında gelişkin donanım bulunan profesyonel bir fotoğrafçıysanız sizden küçük bir ücret isteyebilirler.

Antiochos'un mezarının burada bir yerde olduğu sanılmaktadır. Ancak henüz arkeolojik kazı yapılmamıştır. Anıtların bulunduğu yerin çevresinde insan yapımı teraslar görülmektedir.

Nemrut ta soğuk sabah ^[45]

Nemrut Dağı Doğu Terası^[46]

Doğu terası

Bir zamanlar boyları 10m olan heykeller özgün olarak Antiochos'u çeşitli tanrılarla bir arada göstermektedir. Bunların arasında Apollon, Mithra, Helios (Apollon, Grek müzik tanrısı, Mithra ruhların yargıci olarak anılan Zerdüşť figürü, Helios da güneş tanrısı), Tyche (Grek talih tanrıçası), Zeus-Ahura Mazda (Zeus, Grek mitolojisindeki baş tanrı, Ahura Mazda ise Zerdüşťlükte tanrıların tanrısı) ve Herakles-Ares (sırasıyla, Greklerdeki güç sembolü ve savaş tanrısı) yer almaktadır. Devrilmiş heykel başları yerden en az 2m yüksekliktedir. Az önce belirtilen figürlere, tapınağın-anıt mezarın koruyucuları olarak dev kartal ve aslan heykelleri eşlik etmektedir. Heykellerin arka taraflarındaki Grekçe yazıtlar Kral Antiochos'un doğum günü kutlamalarıyla ilgilidir.

Doğu terasına tırmanmak için 20 dakika ayırın. Bu teras, görkemli gündoğumunu izlemek isteyenlerin rağbet ettikleri yerdir. Burası çok rüzgâr aldığından heykellerin veya taş sütunların arkasına sığınanları görebilirsiniz. Arabaların park edildiği dağ eteğinde kahvaltı, meşrubat ve sıcak içecekler bulabileceğiniz bir kafede hediyelik eşyalar vardır.

Nemrut Dağında güneşin doğuşu⁽⁴⁷⁾

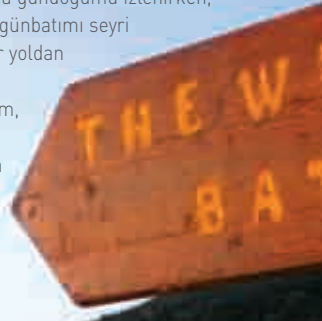
Nemrut Dağı, güneşin doğuşunu izlerken⁽⁴⁸⁾

Batı terası

Bu terasta, doğu terasında söz edilen tanrıların daha fazla sayıda heykeli bulunmaktadır. Tepeceğin kuzeyindeki yoldan buraya ulaşabilirsiniz. Batı terasındaki heykel başları doğudakilere göre daha iyi korunmuştur. Antiochos'un Apollon, Zeus ve Herakles'le el sıkıştığı kabartmayı burada görebilirsiniz. Ancak, kabartmalardan en ilginç aslanlı olandır. Kardan zarar görmemeleri için bütün bunlar bir konteynır içine yerleştirilmiştir. Aslanın ensesindeki yıldız muhtemelen Kommagene Krallığı'nı sembolize ederken, sırtındaki yıldızlar da Mars,

Merkür ve Jüpiter'i temsil etmektedir. Kimilerine göre bu aslan, astronomik veya astrolojik olarak gökteki yıldızların MÖ 109 yılının 14 Temmuz günü akşam saat 19.37'deki konfigürasyonu ile bağlantılıdır. Bu tarih ve saat ise, tam tamına, Mithridates'in Selevkoslardan bağımsız krallığını ilan ettiği tarihtir.

Doğu terasında gündoğumu izlenirken, batı terası da günbatımı seyri içindir. Taş bir yoldan çıkılan Batı terasına ulaşım, doğu terasına göre çok daha kolaydır.

Batı terası⁽⁵⁰⁾

Batı terasında güneşin batışı^[61]

Kahtalı köylü^[52]

Dağa gidiş

Nemrut Dağı'na Kâhta, Adıyaman veya Malatya'dan yola çıkan organize turlarla gidebilirsiniz. Gruplarda yaklaşık 6-7 kişi bulunmaktadır. Daha uzun turlar ise Adıyaman'dan sabaha karşı 02.00'de ayrılmaktadır. Böylece önce gündoğumu izlenmekte, ardından Arsameia, Cendere Köprüsü ve Karakuş Tümülüsü gibi yerler ziyaret edilmektedir (hepsi Kâhta başlığı altında anlatılmıştır; bakınız s: 38). Kısa turlar ise yolcuları sadece dağa

götürüp getirmektedir. Ayrıca, gündoğumu ve batımı (ki bu da çok güzeldir) seyri olmadan gündüz dağa giden düzenli turlar da vardır.

Kendi aracınızla gidecekseniz, dağ yolundaki işaretleri izlemek yeterli olacaktır. Yol patika şeklinde olduğundan yavaş gitmeniz de fayda vardır. Bir noktada arabanızı park edip tepeye yürüyerek çıkmak zorundasınız. Kâhta tarafından geldiğinizde Karadut Köyünde durursanız son derece lezzetli reçel ve kuruyemiş satın alabilirsiniz.

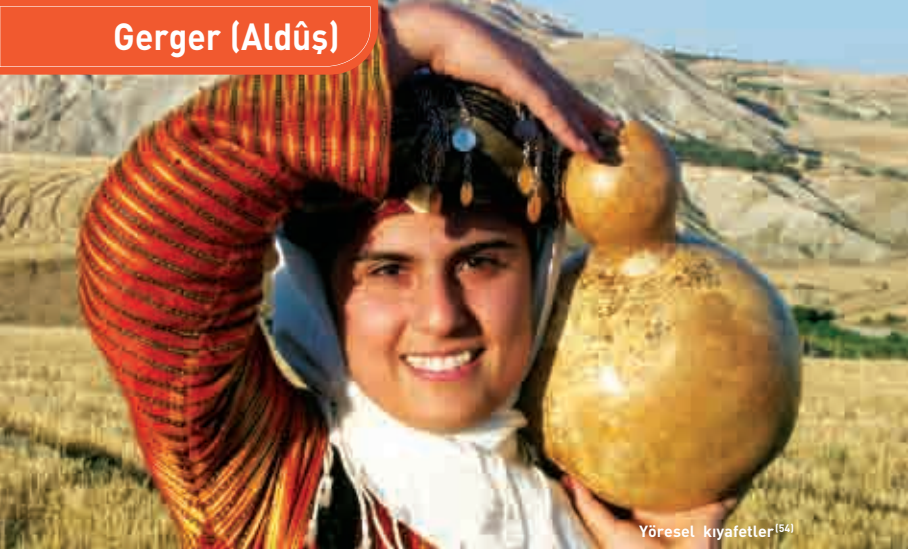

Karadut^[53]

Konaklama

Karadut Köyünde bir ailenin işlettiği *Karadut Pansiyonu*'nun (0416 737 2169) üç odası vardır. Ev yapımı yerel Kürt yemekleri de mükemmeldir. Yine aynı köydeki *Fırat Oteli* (0416 737 21 75) 52 odalı olup sabah kahvaltısı ve akşam yemeği vermektedir. Otel Nemrut Dağı'na 9km mesafededir.

Gerger (Aldûş)

Yöresel kıyafetler^[54]

Kâhta'nın ötesindeki küçük Gerger İlçesi (nüfus: 4.059) Adıyaman'a 105km mesafede, Fırat Nehri'nin kıyısında yer almaktadır. Fırat sayesinde yöre tarıma elverişli olmakla birlikte işsizlik yaygındır. Yöre sakinlerinin bir kısmı, başka illere veya yurtdışına çalışmaya giden yakınlarının gönderdikleri parayla geçinmektedir.

İlçede görülebilecek tek yer, Kommagene Hükümdarlarının atası sayılan Arses tarafından MÖ 2. yüzyılda yaptırıldığı sanılan Gerger Kalesi'dir. Kalenin Fırat'ın batı kıyısında, Oymaklı (Nefsi Gerger) Köyü civarında dik yamaçlı bir tepe üzerinde bulunması onu çevreye hâkim duruma getirmektedir. Gerger'den çıktıktan sonra Nemrut Dağı yönünde 8km yol aldıktan sonra buraya ulaşabilirsiniz. Tepeye tırmanmak pek kolay olmasa da imkânsız değildir. Ayrıca güzel manzarası dolayısıyla kaleye tırmanmanız tavsiye edilir.

Kale, burayı kışlık mekânı olarak kullanan Kommagene Krallığı'nın ilk idari

merkeziydi. 11. yüzyılda Ermenilerin yaşadığı kale daha sonra Süryanilerin önemli bir merkezi haline gelmiştir. Kaleden geriye kalan tek yapı tonozlu

Gerger Kalesi'nden detay^[55]

odaları ve Memluk yazıtları olan giriş bölümüdür. Uçurumun batı tarafında bulunan yüksek kabartmada, yürümekte olan ve başında Nemrut'taki figürlerle aynı tacı taşıyan bir adam görülmektedir. Yazıt, bu kişiyi Antiochos olarak tanımlamaktadır.

Geceyi burada geçirecekseniz, Gerger Lisesinin hemen yanındaki Öğretmenevinde (0416 431 24 00) kalabilirsiniz.

Hayvancılık^[56]

Tut (Tût)

Dokumacılık^[57]

Tut, dut sözcüğünün yöresel söylenişidir. İlçenin adını burada çokça bulunan dut ağaçlarından aldığı tahmin edilmektedir. Adıyaman'ın 60km kuzeybatısında, Toros Dağlarının uzantısı üzerinde bulunan Tut İlçesini (nüfus: 4.369) güneyde ve batıda Göksu Irmağı, doğuda ise Şovak Suyu çevreler.

Tut halıları, kilimleri ve keçeleri genel olarak köylerde üretilir ve Adıyaman'da da yaygın bir şekilde kullanılır. Halı ve kilimler kök boyalarla doğal olarak renklendirilebileceği gibi yapay boyalar da kullanılabilir. Burada üretilen halılar ve kilimler ağırlıklı olarak ABD ve Avrupa'ya ihraç edilmektedir. Dolayısıyla, yolunuz buraya düşerse halı ve kilim örneklerine göz atmakta yarar olabilir. Bakırcılık, marangozluk ve dericilik yöredeki diğer zanaatlar arasındadır.

Tut'ta bulunan Ulu Cami 1634 yılından, Osmanlı Döneminden kalmıştır ve en son 1953 yılında restore edilmiştir. Taş

Yöresel kilim^[58]

minareli caminin iç kısmında 12 sütun bulunmaktadır.

Bundan çok

daha yeni, 1913 yılında yapılan Musalla Camii ise ahşap süslemeleriyle dikkat çeker.

Vijne Köprüsü

Eski mimarının bir başka örneği de Çamlıca Mahallesindeki Vijne Köprüsü'dür. Bir zamanlar kervanların kullandığı köprü halen iyi durumdadır.

Ağaç işçiliği^[59]

Samsat (Somsat/Şemîzînan)

Samsat tan tarihi eserler^[60]

Samsat (nüfus: 4.654) Adıyaman'ın güneydoğusunda küçük bir ilçedir. Güneybatı yönünde, Atatürk Baraj Gölüne doğru uzanan bir yarımada üzerinde olan ilçenin ekonomisi temel olarak tarıma dayanmaktadır. Başlıca ürünler ise elma, üzüm, zeytin ve nardır.

Eski Samsat bölgedeki eski yerleşimlerden biriydi ve Fırat'a hâkimiyeti nedeniyle stratejik açıdan önem taşıyordu. Sümerler Döneminde "Semizata" olarak bilinen yerleşim daha sonra bir Hitit merkezine dönüşmüştür. Yerleşim MÖ 708'de Asurluların eline geçmiştir. Asurlular

Samsat^[61]

yerleşimin çevresini sağlamlaştırmış, ardından birkaç kez el değiştiren kent, MÖ 69 yılında Kommagene Krallığı'nın bir parçası olmuştur. Kent, MS 71 yılında burayı ele geçiren Romalılar döneminde de önemli bir ticaret merkeziken Müslümanların denetimi altına girdikten sonra kalenin önemi azalmış ama Hamdaniler Bizanslılara karşı bir başka savunma duvarı inşa ederek burayı yeniden canlandırmıştır. Kent, 1170 yılında Hasankeyf Artuklularına teslim edildiğinde yeniden güçlendirilmiştir.

Hicivci ve filozof Lucian, MÖ yaklaşık 120 yılında Samsat'ta dünyaya gelmiştir. Genellikle Grek sayılmakla birlikte Grekçe yazan bir Asurlu olduğunu iddia eden kaynaklar da mevcuttur. Lucian, bilgece yapıtlarının yanı sıra, tarihteki ilk bilim kurgu yazarlarından biridir ve aya seyahatle ilgili bir öykü kaleme almıştır.

Balıkçılık^[62]

Samsat tan bir görünüm⁽⁶³⁾

Eski Samsat Atatürk Baraj Gölü altında kaldıktan sonra ilçe baraj gölü kenarındaki bugünkü yerine taşınmıştır. Ankara Üniversitesi'nden bir ekip, eski kasaba su altında kalmadan önce yörede sekiz yıl süren arkeolojik kazı çalışması yapmıştır. Ekip Mithridates adına yapılmış bir Kommagene Sarayı ortaya çıkarmış, ancak zaman kısıtlılığı bu sarayın ancak kısmen

kazılabilmesine olanak tanımıştır. Sarayda, zengin biçimde bezenmiş bir odada Nemrut Dağı'ndakilere benzer heykel başları bulunmuş, bu da odanın tanrılara ve krala tapma yeri olarak kullanıldığını düşündürmüştür. Kumaş parçalarına sarılmış değerli taşlar, cam ve porselen kaplar, bilezik, kolye ve toprak kâseler de burada bulunan objeler arasındadır. Buluntuların büyük bölümü Adıyaman Müzesi'ne teslim edilmiştir. Höyüğün doğu tarafında 12. ve 13. yüzyıllardan kalan ve kazıların 1960'larda yapıлып tamamlandığı bir başka saray daha bulunmaktaydı.

Barajda Sürü⁽⁶⁶⁾

Besni (Bêsnî)

Yöresel kıyafetle halk oyunları^[65]

Besni Pazarı^[66]

Adıyaman'ın 44km güneybatısında yer alan Besni'de (nüfus: 24.996) modern yerleşimle birlikte eski kenti de görebilirsiniz. İlçe nüfusunu Türkler (büyük ölçüde ilçe merkezinde) ve Kürtler oluşturmaktadır.

Adı Süryanice "güzel yurt" anlamına gelen Bethesna'dan türeyen Besni 1926 yılına kadar Malatya'nın bir ilçesi iken, kısa bir süre Gaziantep'e de bağlanmıştır. Daha sonra tekrar Malatya'ya bağlanmış ve nihayet 1954 yılında il ilan edilen Adıyaman'ın bir ilçesi olmuştur. Eski ilçenin genişleyecek alanı olmadığından ve dar sokaklarında araba kullanılamadığından, ilçenin Çat adı verilen bir alana

taşınmasına karar verilmiştir. Ancak 1956 yılındaki sel baskınları projeyi geciktirmiş, taşınma işi 1965 yılına kadar gerçekleşmemiştir. Buraya yolunuz düşerse eski Besni, Osmanlı Döneminden kalma cami ve hamamlarıyla, görülmeye değerdir. İlçenin dışında ise daha eski tarihsel alanlar bulunmaktadır.

Besni dokuma işleriyle ünlenmiştir ve yerel ekonominin temelini oluşturan halı atölyeleri ve dükkânlarından belirli bir gelir sağlamaktadır. İlçenin ana çarşısının güneyinde çok sayıda küçük halı atölyesi görebilirsiniz. Gençler görece daha eğitilidir ve sol

Besni A.C. Yamazaki İlköğretim Okulu^[67]

Kilim Dokuma Atölyesi ⁽⁶⁸⁾

görüştü. Yöreyi ziyaret eden Japon bir çift, ilçenin merkezine modern Besni A.C. Yamazaki İlköğretim Okulunu yaptırarak çocuklarla dayanışma örneği sergilemiştir. Okulun girişindeki büyük panoda Japon giysileri sergilenmektedir.

İlçede Eylül ayı sonunda düzenlenen kültür festivalinde tiyatro, şiir ve seminerlerle birlikte çeşitli sanat etkinlikleri gerçekleştirilmektedir.

Eski Besni (Bêsnî ya Kevn)

Eski Besni, Adıyaman istikametinden geliyorsanız yeni bölümün girişinde, merkezden 3km uzaklıktadır. Burada,

eski yerleşimin çekirdeği olarak dik bir tepe üzerinde Besni Kalesi bulunmaktadır. Kaleye ancak güney tarafından çıkılmaktadır. Eski Besni'de tarihin birçoku birbirine yakın mesafededir.

Ulu Cami

Minaresinden başka hiçbir kalıntısı günümüze gelemeyen cami vaktiyle kalenin doğu tarafında yer almaktaydı. Kayıtlara göre 1492 yılında restore edilen caminin kim tarafından ve ne zaman yapıldığına dair herhangi bir belge mevcut değildir. Minarenin başı ile şerefesi arasındaki bölüm motiflerle bezelidir ve yapılış tarzı Arap etkisi taşımaktadır.

Kursuntu Camii ⁽⁶⁹⁾

Eski Besni ⁽⁷⁰⁾

Eski bir fotoğrafta Kurşunlu Camii ⁽⁷¹⁾

Kurşunlu Camii

İdris Mahallesinde Kızılcaoba Mevkiinde yer alan caminin ne zaman ve kimler tarafından yapıldığına dair net bir bilgi mevcut değildir. Dikdörtgen planlı olan cami düzgün kesme taşlar kullanılarak inşa edilmiştir. Girişi sağlam halde olan caminin üstü düz damla örtülü çatısı yıkıktır. Duvarlara üç cephede üst üste üç sıra halinde pencereler açılmıştır. Kare kaideli minaresi sahinin kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Minarenin külahına yakın bir yeri kısmen yıkılmıştır. Klasik Osmanlı mimarisine uygun inşa edilen minarenin, 16-17. yüzyıla ait olduğu sanılmaktadır.

Meydan Hamamı ⁽⁷²⁾

Meydan Hamamı

Kurşunlu Camii yakınlarında Meydan Hamamı'nın kalıntılarını görebilirsiniz. Meydan Mahallesinde yer alan hamam kenti ikiye böle derenin batı yakasını inşa ettirilmiştir. Giriş kapısı siyah ve beyaz taşlarla örülmüştür. Soyunma bölümünün tabanını yer alan havuzun suyu bir zamanlar bir aslan heykelinin ağzından akıtılmıştır.

Tahta Oba (Dereli Oba) Camii

Kurşunlu Camii'nin doğusunda Kâhta Mahallesinde yer alan bu caminin de minaresi dışında tamamı tahrip olmuştur. Sahinin kuzeybatı köşesinde yer alan minare üst kenarı ile şerefe

Eski Besni'den görünüm ⁽⁷³⁾

arasında geometrik desenlerle bezelidir. Günümüzde şerefenin korkulukları kırık ve eksiktir.

Tahta Oba Hamamı

Dikdörtgen planlı olan bu hamamın kalıntıları Kâhta Mahallesi'nde görülebilir. Aralarında boşluk bulunan, iki kapıdan soyunmalık bölümüne geçilmektedir. Soyunma bölümü yuvarlak yapıda olup etrafı nişlerle dolu duvarlarla çevrelenmiştir. Soyunma yeri, ılıklik ve sıcaklık bölümleri birbirine geçişlidir. Üzeri kubbeyle örtülü olan ortasında bir göbek taşı bulunmaktadır.

Kızılca Oba Camii

Besni İlçesi'nin Kızılcaoba Mevkiinde yer alan caminin kim tarafından ve ne zaman yapıldığı hakkında pek bilgi yoktur. Yapının güneydoğu cephesi ve diğer yönlerdeki duvarlarına ait

kalıntılar mevcuttur. Minare yarı yüksekliğine kadar korunabilmiştir. Duvar örgüsünde ahşap hatillar ile düzgün kesilmiş blok taşlar kullanılmıştır. Doğu duvarında dikdörtgen çerçeveli üç pencere yerleştirilmiştir. Pencerelerin üst kısımları yuvarlak kemerlidir. Minarenin kaidesi kare planlı olup gövde kısmı silindirik yapıdadır. Minarenin yapım şekli itibarıyla 15. yüzyılda yapıldığı sanılmaktadır.

Keysun Kalesi

Besni'de bulunan bir diğer kale de Keysun Kalesi'dir. Çakırhüyük Beldesi civarında yer alan kale bir höyüğün üzerinde kurulmuştur ve altındaki höyüğün Paleolitik Dönemden başlayarak sürekli yerleşim birimi olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Tam olarak ne zaman yapıldığı belli olmayan kalenin pek çok defa yenilen-

Ekmek pişiren Besnili kadınlar (74)

Konaklama

Otogarın yanındaki *Ustahan Otel* (0416 318 17 03) TV'li odaları ile kalınabilecek bir yerdir. Ancak sabah kahvaltısı otel ücretine dâhil değildir.

Nerede yemek yenir?

Atatürk Caddesi üzerinde yöresel yemekler sunan *Şahane Lokantasını* (0416 318 16 66) deneyebilirsiniz.

miş olduğu bilinmektedir. Sadece duvarları günümüze gelebilen kalede gezinti yapmak hoş olacaktır.

Sofraz Tümülüsü

Besni'nin 15km güneydoğusunda, Üçgöz (Sofraz) Köyüne 15km mesafede yer alan tümülüsün ana girişi (*dromos*) zeminin 5m altındadır ve buraya güneydeki kapıdan ulaşmaktadır. Romalılara ait, 2. yüzyıldan kalma anıt mezarın asil salonunu görmek için aşağı inen merdivenleri izlemelisiniz

Sesönk Tümülüsü

Güney yönünde 150m kadar ötede bir başka tümülüs daha vardır. Burada kayalara oyul-

Sofraz Tümülüsü [76]

muş üç cenaze odasıyla lahitler görülmektedir. İçeri girdiğinizde krem renginde rutubetli taşlara dokunmak içinize bir ürperti verebilir. Her iki tümülüsten de turizm görevlileri sorumludur. Mezar odalarına girişte size el feneri de verilecektir.

Dikilitaş

Sofraz Tümülüsü'nden 30km kadar ötede, Kızıldağ (Çiyayê Qizil) üzerinde Zormağara adı verilen bir köy bulunmaktadır. Etrafı 5m boyunda dikili taşlarla çevrili olan höyük, köyden 45 dakikalık yürüyüş mesafesindedir.

Kızılın Köprüsü

Kızılın Köprüsü, Zormağara Köyünden ana yola çıktıktan sonra 20 km ötede,

Göksu Irmağı üzerinde yer almaktadır. Roma İmparatoru Vespasyan Döneminde yapılan Kızılın Köprüsü Ortaçağlarda Fırat üzerinden başlıca geçiş noktası olmuştur. Ortadaki kemeri çökmüş olmakla birlikte köprü mimari açıdan Cendere Köprüsü (bakınız s: 39) ile benzer bir yapıdadır.

Çevresindeki tarihi mezar taşları ilgi çekici niteliktedir

Göksu ve Gümüşkaya (Palaş) Mağaraları

Göksu Irmağı boyunca, özellikle Kızılın ve Sarıkaya (Hementil) gibi köylerde bulunan, görünüşleri etkileyici bir dizi mağara vardır. Bunlardan bir bölümü hayli yük-

sektedir. Bunlar arasında en ilginç olanları ilçenin güneyindeki Gümüşkaya Mağaraları'dır. Göksu Irmağı boyunca Adıyaman'ın yaklaşık 40km güneybatısında bulunan mağaralar çok dar geçitlerle birbirine bağlanmıştır ve geçitler MÖ yaklaşık 150 yılında burada yaşayan Romalıların yaptıkları odalara, balkonlara ve kuyulara açılmaktadır.

Termal Kaplıcalar

Besni'nin 13km güneyindeki Kuruçay ve Çörmük Kaplıcalarında kadınlara ve erkeklere ayrılmış havuzların yanı sıra, piknik alanını da kullanabilirsiniz.

Dikilitaş [75]

Kızılın Köprüsü [77]

Gölbaşı (Serêgolê)

Altınlı Köprü [78]

Geniş ormanlık alanıyla Gölbaşı (nüfus: 26.993) Adıyaman il merkezinin 63km batısında, Göksu Irmağı yakınlarındadır. İlçe, Malatya, Gaziantep ve Kahramanmaraş'a giden yolların kavşağında yer almaktadır. Hemen yakınındaki Gölbaşı Gölü, tarımsal sulama amacıyla DSİ tarafından yapılan kanallarla daha küçük Azaplı ve Yeşilova (İneklî) Gölleri'ne bağlanmıştır. Lezzetli balıklarıyla ünlü olan bu göller Gölbaşı'na bir tür tatil-dinlenme belde-si görünümü kazandırmaktadır.

GAP Projesi (bakınız s: 67) kapsamında yer alan ilçede, Göksu Irmağı üzerinde inşa edilecek Çataltepe Barajıyla sulamanın yaygınlaşması ve yeni iş imkânlarının ortaya çıkması umut edilmektedir. Göksu bugün Gölbaşı'ndan da geçen boru hattıyla Gaziantep'in içme suyu ihtiyacını karşılamaktadır.

Türklerin ve Alevi Kürtlerin yaşadıkları ilçede ekonomi temel olarak hayvancılığa dayanmaktadır. Özellikle üzüm ve fıstığıyla ünlenen Gölbaşı'nda yetişen üzüm, güzelliği nedeniyle "peygamber üzümü" olarak adlandırılmaktadır. İlçede her yıl Eylül ayı ortasında Üzüm Festivali düzenlenmektedir. Festival sırasında kültürel ve sportif etkinliklerin yanı sıra yörenin en iyi üzümünü yetiştirenlere ödüller verilmektedir.

Altınlı Köprüsü ve Alman Demiryolu Köprüsü

Burada görülebilecek başlıca yer Gölbaşı İlçesinden 7km mesafedeki Yolbağı Köyünde bulunan zarif Altınlı

Gölbaşı Pazarı [79]

El makinasında tütün sarımı ⁽⁸⁰⁾

Köprüsü'dür. Romalılar Döneminde yapıldığı sanılan köprü günümüzde de kullanılmaktadır. Bir büyük ve üç küçük kemeri olan köprü'nün yapımında harç malzemesi kullanılmamış, yapıyı bir arada tutmak için taşların ağırlığından yararlanılmıştır. Ana kemerde 24 kat, küçük kemerlerde ise 9 kat taş

kullanılmıştır. Zeminde ise, köprüyü suya karşı koruyan konik kaideler dikkat çekmektedir.

Göksü Irmağı üzerinde Diyarbakır-Kahramanmaraş seferini yapan trenlerin geçtiği bir de demiryolu köprüsü bulunmaktadır. Köprü, 1938 ile 1940 yılları arasında Almanlar tarafından yapılmıştır.

Altın Köprü ⁽⁸¹⁾

Balıku Gölü (1)

ŞANLIURFA (Ruha)

Urfa (resmî adı Şanlıurfa) hem İslami hem de Musevî kaynaklarda Hz. İbrahim'in Tanrı'dan "**Vaat Edilmiş Topraklara**" gitme çağrısını aldığı yer olarak geçer. Başka öykülere göre de, burası **Cennet Bahçesinin** olduğu yerdir:

Tarihiyle "**Peygamberler Şehri**" olarak anılmayı hak eden kent, Suriye ile İran arasında dinsel amaçta seyahat eden Müslümanların yolu üzerinde yer almaktadır. Mardin gibi Urfa da, Kürtler çoğunluk olmak üzere Araplar ve az sayıdaki Türkmen ile **çok kültürlü** bir toplum yapısına sahiptir.

Günlük yaşamdan bir kare ^[2]

Urfa (resmi adı Şanlıurfa) hem İslami hem de Musevi kaynaklarda Hz. İbrahim'in Tanrı'dan "Vaat Edilmiş Topraklara" gitme çağrısını aldığı yer olarak geçer. Başka öykülere göre de, burası Cennet Bahçesinin olduğu yerdir.

Bu öykülere ilişkin düşüncemiz ne olursa olsun, kesin olan şudur ki, bu topraklar insanların binlerce yıldır yaşam sürdürdüğü yerlerdir. Hurriler bugünkü Urfa Kalesi'nin olduğu yere MÖ 3500 yılında bir kale inşa etmişlerdi. Kentin denetimi daha sonra Hititler ve Asurlulara geçmiş, onları Bizanslılar, Selçuklular, Akkoyunlular ve Osmanlılar izlemiştir. İpek Yolu üzerinde bir geçiş noktası oluşturduğundan yöre stratejik önem taşımaktaydı. Mücevherat, pamuk ve deri ticaretinde de önemli bir yere sahip olan Urfa, manastırları, kiliseleri ve okullarıyla Bizans Döneminde oldukça parlak bir kentti.

Mardin gibi Urfa da, Kürtler çoğunluk olmak üzere Araplar ve az sayıdaki Türkmen ile çok kültürlü bir toplum yapısına sahiptir. Urfa merkez,

İl nüfusu
1.523. 099 (2007)
Ortalama yükselti
518 m
Yüzölçümü
18.584 km²

İlçeler

Şanlıurfa (Merkez), Akçakale, Birecik, Bozova, Ceylanpınar, Halfeti, Harran, Hilvan, Siverek, Suruç, Viranşehir

Ekonomi

Tarım ve hayvancılık, balıkçılık, turizm

Komşu iller

Gaziantep (batı), Adıyaman (kuzeybatı), Diyarbakır (kuzeydoğu), Mardin (doğu)

Viranşehir, Siverek ve Ceylanpınar gibi ilçelerde geleneksel giysileri içinde insanlarla karşılaşmak mümkündür. Burada erkeklerin giydikleri şalvarlar Batman veya Diyarbakır'da görülenlerden daha boldur. Kadınlar genellikle başlarını açık mor renkli bir eşarpla örter, baş çevresine de kırmızı-siyah kumaş şerit bağlarlar (bu renkten başörtüsü takmak erkekler arasında da oldukça yaygındır). Buna karşılık

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)

Güneydoğu'da tarım ⁽³⁾

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Türkiye'nin bu az gelişmiş bölgesinde hidrolik enerji üretimi ve tarımsal sulamayı amaçlayan dev bir baraj projesidir. Proje, Fırat üzerindeki Atatürk Barajı merkezde olmak üzere, Fırat ve Dicle Nehirleri üzerinde 22 baraj inşasını öngörmektedir.

Sulama, bölge tarımının geleceğini kuşkusuz dönüştürmüştür. Yöre çiftçileri bir zamanlar yılda bir buğday hasadı yaparken şimdi buğdayın yanı sıra sebze ve pamuk da yetiştirebilmektedir (Günümüzde Türkiye'nin toplam pamuk rekoltesinin yarısını bu

bölge sağlamaktadır). Balıkçılık da önemli bir düzeye ulaşmıştır. Bu yörede avlanan tatlı su balıklarının büyük bir bölümü ülkenin batısındaki turistik tesislere gönderilmektedir. Ne var ki, projenin sağlayacağı pek çok yarar bir yana, kimi çevreciler projenin bölgedeki eşitsizlikleri pekiştirdiği, projenin nimetlerinden toprak sahibi sınıflar yararlanırken yoksul köylülerin yerlerinden edildiği kanısındadır. Kimileri projenin suyla geçen hastalıklarda artışa neden olduğuna işaret ederken, bazıları da arkeolojik miras ve zenginliklerin su altında kalmasına veya bir gün kalacak olmasına tepki göstermektedir. (Batman il sınırları içinde bulunan Hasankeyf'teki durum için bakınız s. 334) Proje doğal olarak aşağı akım ülkeleri olan Suriye ve Irak'ın da etkisini çekmiştir. Bu iki ülke, Fırat ve Dicle Sularının kendi topraklarına düzenli akışı konusunda yaşanabilecek sıkıntılardan endişelidir.

Siverek'teki Zaza kadınlar çoğunlukla beyaz eşarp kullanırlar.

Urfa İlinin en dikkat çekici yeri hiç kuşkusuz Hazreti İbrahim'in, Kral Nemrut'un emriyle ateşe fırlatıldığı kale ve onu ölümden kurtaran havuz gibi Peygamberle anılan tarihi mekânların bulunduğu Urfa şehir merkezidir. Şehrin diğer bir özelliği ise, dünyanın en eski kutsal yapılarının yanında tarihi ve otantik pek çok çarşıya sahip olmasıdır. Kentin yakınlarındaki Göbekli Tepe'de MÖ 9. binyılda avcı-toplayıcı insan toplulukları tarafından yapılan, dünyanın bilinen en eski kutsal yer veya mabetlerinin kalıntıları yer almaktadır.

Urfa'da görülmeye değer yerler merkezdeki yapılardan ibaret değildir...

Arıkovanı şeklindeki evleriyle Suriye sınırında yer alan Harran ve yakınında bulunan, Sabilerin Güneş'e, Ay'a ve diğer gezegenlere tapınmak için inşa ettiği antik tapınakların kenti Soğmatar, sur kalıntılarıyla Viranşehir, Rumkate Harabeleri ve siyah gülleriyle ünlü Halfeti ziyaret edilmesi gereken yerlerdir. Doğaseverlerin Birecik'te göçmen kelaynak kuşlarını, Ceylanpınar'da ceylanları ve Bozova'da Fırat Kaplumbağalarını gözlemlemek için bolca fırsatı olacaktır.

Şanlıurfa Kenti

13.500 yıl öncesine dayanan tarihiyle Şanlıurfa (nüfus:472.238) dünyanın en eski kentlerinden biridir. Tarihiyle "Peygamberler Şehri" olarak anılmayı hak eden kent, Hazreti İbrahim'in

Urfa Kalesi'nden kalıntılar ⁽⁷⁾

Urfa baharatlı yemekleriyle ünlüdür. *İsot* adıyla bilinen kırmızıbiber birçok yemekte kullanılmaktadır. Sıra geceleri adı verilen, yöreye özgü eğlence amaçlı toplantılarda bol isotlu çiğ köfteler ikram edilir. *Sıra gecelerinde* erkek arkadaş grupları eğlence için sırayla evlerini yakınlarına açmaktadır. Son zamanlarda bu gelenek kimi restoranlar tarafından da benimsenmiştir ve müşteriler için müzikli ve danslı sıra geceleri düzenlenmektedir.

İbrahim Halilullah Dergâhı

Hazreti İbrahim'in, bugün Akarbaşı Caddesi'nin sonunda bulunan bir mağarada dünyaya geldiğine inanılır. Yörenin zalim hükümdarı Nemrud yeni doğan bütün çocukların öldürülmesini emrettiğinden İbrahim yaşamının ilk on yılını bu mağarada saklanarak geçirmek zorunda kalır. Mağara bugün Müslümanlar için kutsal bir yerdir ve ziyaretlerde erkekler ve kadınlar için ayrı giriş yerleri vardır. Yakınlardaki bir başka mağarada ise Hazreti Muhammed'e ait olduğuna inanılan bir tutam saç sergilenmektedir.

Bu geniş külliye büyük bir cami ile aynı ölçüde büyük bir avlu vardır. Namaz vakitlerinde cami dolup taşıdığından avluya da kilim serilmektedir. Külliye abdest almak için bölümler ve İslam eserlerinin bulunduğu büyük bir kütüphane vardır. Külliye ayrıca İran'dan gruplar halinde gelen ziyaretçiler için konaklama imkânı da sağlanmaktadır. Göl kenarında güzel manzaralı lokanta ve kafeler bulunmaktadır.

Urfa Kalesi

Mağaranın hemen üzerindeki bir tepede, aşağıdaki camilere ve göle hâkim konumdaki Urfa Kalesi'nin 12. yüzyılda yapıldığı sanılmaktadır. Kaleden geriye kalanlar arasında iki korint sütunu görülmektedir. Bu sütunlar, 2. yüzyıl sonları veya 3. yüzyıl başlarında burada yapılan kışlık saraya aittir. Sütunlardan birinin kaidesinde bulunan Süryanice yazıtta Kraliçe Şalmat'ın adı geçmektedir.

Halil-ür Rahman (Balıklı Göl), Halil Camii ve İbrahim Medresesi

İbrahim, mağarasından çıktıktan sonra, bir tapınaktaki putları kırmaya

Gece Balıklı Göl ⁽⁸⁾

Hız İbrahim'in ateşe atıldığı yer ⁽⁹⁾

teşebbüs ederek Nemrud'u öfkelen-dirmişti. Öfkeli kral İbrahim'in kaleden aşağıya, yakılan bir ateşin içine atılmasını emreder. Ancak, ilahi bir güç alevleri göle, ateş yakmak için kullanılan odunları ise balığa dönüştürür. Bir başka öyküye göre ise, Nemrud'un putperest olmayan kızı Zeliha da kendini alevlerin içine atmıştır. Mağaraya yakın bir yerde olan gölün çevresinde taş kemerler, güzel bir park ve birkaç cami bulunmaktadır. Göl, ziyaretçiler tarafından bolca beslenen iri sazan balıklarıyla doludur. Bu balıkların kut-sal olduğu ve onları yakalayıp yiye-nin çeşitli belalarla karşılaşır kör olacaklarına inanılır.

Gölün kuzey tarafında, 1710 yılında yapılan, geniş avlulu İbrahim

Medresesi, güney tarafta ise kendisine bağlı medresesiyle Halil Camii yer almaktadır. Cami 19. yüzyıl başlarında yeniden yapılmış olsa da kare planlı minaresi 13. yüzyıl başlarından kalmıştır. Halil Camii'nin hemen yanında, göle bakan iki pencere küçük odanın İbrahim'in ateşe atıldığı yer olduğuna inanılır. Bu alanın çok sayıda ziyaretçisi vardır. Gelenler, kapıda duran resmi görevliye küçük bir ücret ödeyerek burada dua etmektedir.

Selahattin-i Eyyubi Camii

Vali Fuat Bey Caddesi üzerinde, gölün biraz kuzeyinde yer alan bu yapı 1860 yılında Ermeni ustalar tarafından inşa edilmiş, daha sonra camiye dönüştürülmüştür. Bir zamanlar kırmızı mermerden 32 sütunu bulunan caminin pencerelerinde ve kalan sütunlarında oyma yılan, kuş ve melek figürleri görülebilmektedir.

Ulu Cami

Ulu Cami, Balıklı Göl'den kent merkezine doğru yaklaşık 15 dakikalık yürüyüş mesafesinde, Eski Hükümet

Konağının yanında yer almaktadır. Divan Yolu Caddesi'nin batı tarafına düşen Ulu Cami, muhtemelen eskiden Aziz Stephan Kilisesi'nin (Kızıl Kilise) olduğu yere inşa edilmiştir. Caminin, içinde mezarların da bulunduğu geniş bir avlusu ve 1146 yılından kalma bir ibadet salonu vardır. Avlunun kuzey duvarındaki sekiz köşeli minare, Halil Camii'nin dört köşeli minaresi ile karşılaştırıldığında ilk bakışta farklı görünebilir. Ancak, çok köşeli minarelerin 12. ve 13. yüzyıllarda Urfa'da yaygın olduğunu unutmamak gerekir. İbadet salonunun üç sahininde bulunan çapraz tonozlar pek sık rastlanılan bir özellik olmasa da, mihrabın üzerindeki kubbe Mardin, Silvan ve Kızıltepe'deki "Ulu Cami"lerde de görülebilen bir tarzda yapılmıştır. Bir zamanlar çan kulesi olan minarenin tepesinde büyük bir saat görülmektedir.

Ulu Cami'nin güneydoğusunda, yine Divan Yolu Caddesi üzerinde, 12. yüzyılda inşa edilmiş ve 18. yüzyılda çeşitli eklentiler yapılmış olan bir medrese de bulunmaktadır.

Eyyubi Medresesi

Ulu Cami'nin doğu tarafında, Cami-i Kebir Mahallesi'nde bulunan medrese Eyyubiler Döneminden kalmadır. 1781 yılında medrese Nazikzade Hacı İbrahim Efendi tarafından yıktırılarak yeniden yaptırılmış, güney duvarına da Firuz Bey tarafından bir çeşme eklen-

Urfa'dan bazı önemli isimler

Kentin yetiştirdiği en ünlü kişilerden biri, 1952 yılında yoksul ve kalabalık bir ailenin çocuğu olarak burada dünyaya gelen türkücü ve oyuncu **İbrahim Tatlıses**'tir. Yaygın bir söylentiye göre gençliğinde inşaatlarda çalışan Tatlıses bir gün türkü söylerken sesi çevredeki birinin dikkatini çekmiş, bu kişi bir plak doldurmasında Tatlıses'e yardımcı olmuştur. Tatlıses sonunda ünlü bir türkücü ve işadamı olmuştur. Ünlü türkücü, kendisinin eğitimsiz olduğu yolundaki eleştirileri ise bölgedeki eğitim eksikliğine de atıfta bulunarak "Urfa'da Oxford vardı da biz mi gitmedik" sözleriyle karşılamıştır. Urfa'lı ünlüler hakkında daha fazla bilgi için bakınız (Siverek bakınız s: 91)

miştir. Avlunun her iki yanında sınıflar bulunmaktadır. Doğu tarafında ise, bir zamanlar kütüphane olarak kullanılan büyük kubbeli bir oda görülmektedir.

Vali Bey Hamamı

Çarşıdan çok uzak olmayan, Mithat Paşa Caddesi Dabbakhane Mahallesi'ndeki dikdörtgen planlı bu taş hamam 1693 yılında Vali Beg bin Mahmud tarafından yaptırılmıştır. İllıklık bölümünün ikisi kubbeli, biri tonoz çatılı olan üç bölümü vardır.

Çarşılar

Urfa'da zaman ayırıp görmeniz gereken yerler arasında, Osmanlı Döneminden kalma harikulade çarşılar vardır. Bu çarşılar ve hanlar için birkaç

Ulu Cami⁽¹⁰⁾

Urfa Çarşısı⁽¹¹⁾

saatinizi ayırdığınızda, satın alabileceğiniz kaliteli baharat, geleneksel giysi, kurutulmuş veya organik gıda maddeleri bulabilirsiniz. Sekizi kapalı, biri ise yeraltında olan bu çarşıların hepsi Balıklı Göl yakınındadır.

Geleneksel giysilerin satıldığı, Merçek Han'ın karşısına, Gümrük Han'ın ise güneyine düşen Kazaz Çarşısı (Bedesten) 1566 yılında Behram Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1740 tarihli bir belge buradan Bezzazistan olarak söz etmekte ve restore edildiğini belirtmektedir. Beşik tonozlu olan bu yapı doğu-batı ekseninde uzanmış olup dört kubbeyle örtülmüştür. Çarşıda sıralanan dükkânlar eskiden zeminden bir metre yükseklikte iken 1988 yılında yapılan bir restorasyonla bu yükselti ortadan kaldırılmıştır. Çarşı, Anadolu'da özgün halini en iyi koruyan çarşılardan biridir.

Gümrük Hanı'nın batısında, Aşağı Çarşı yakınlarındaki Sipahi Çarşısında halı, kilim ve pelüşlerin yanısıra keçeden yapılmış çeşitli ürünler satılmaktadır. 1562 yılında Behram Paşa tarafından inşa ettirilen bu yapının da bir zamanlar handa konaklayan yolcuların hayvanları için ahır olarak kullanılmış olması muhtemeldir.

Kuzey-güney doğrultusunda uzanan ve kuyumcuların bulunduğu Kınacı Çarşısı da Osmanlı Döneminden kalmıştır. Çarşının kuzey kesimi beşik tonozlu iken güney tarafının üstü açıktır.

1887 yılında Hüseyin Paşa tarafından yaptırılan Hüseyiniye Çarşısı, Çadircı ve Kazancı Çarşıları arasında kalan birbirine paralel olarak uzanan iki kapalı çarşıdan oluşmaktadır. Bakır işleriyle ilgilenenlerin görmesi gereken bu çarşı 1998 yılında restore edilmiştir. Boyahane Çarşısı bir dönem kumaş ve iplik boyama işlerinin yapıldığı yerdir. Son olarak Eski Kuyumcu Çarşısında çeşitli ürünler satan dükkânlar bulunmaktadır. Osmanlı Döneminden kalan beşik tonozlu bu çarşı, yeni bir yol inşası sırasında 1983 yılında kısmen yıkılmıştır.

Eski Ömeriye Camii

İnşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Kazancı Çarşısındaki bu caminin Urfa'nın en eski camilerinden biri olduğu sanılmaktadır. Üzerindeki

Urfa Çarşısında alışveriş⁽¹²⁾

en eski kitabede caminin 1301 yılında restore edildiği belirtilmektedir. Mihrabın her iki yanında kentin diğer camilerinde görülebilecek en zarif, balkon tarzı minberler bulunmaktadır. Bunların üzerinde taştan yarım kubbe ve demir korkuluklar görülmektedir.

Hanlar

Çarşıları gezerken mutlaka uğramanız gereken bir yer de Haşimiye Meydanındaki Gümrük Han'dır. Kanuni Sultan Süleyman Döneminde 1562 yılında Behram Paşa tarafından yaptırılan bu han kentteki en etkileyici ve anıtsal handır. Hanın kare şeklindeki avlusunun çevresinde dükkânlar, ikinci katta ise revaklı odalar bulunmaktadır. 2001-2006 yılları arasında restore edilen hanın avlusunda kahveler, üst kattaki odalarda da terzihaneler vardır.

Gümrük Han'dan sonra Urfa'daki en etkileyici han Barutçu Han'dır. Sakıplar Ailesinden Halil Bey'in haremi olarak da bilinen han, Kazancılar Çarşısındadır ve kemerli bir girişi vardır. Kuzey ve batı bölümleri üç katlı olan hanın, güney bölümü yıkıktır. Günümüzde zemin kat keçeciler ve konfeksiyoncular tarafından kullanılmaktadır.

Kayda değer diğer bir yapı da hayli geniş Millet Han'dır. Burayı arkeoloji müzesine dönüştürmek amacıyla başlatılan restorasyon çalışmaları devam etmektedir. 16.yüzyılda yapıldığı sanılan Millet Hanı, Samsat Kapısı yanında yer almaktadır.

Akçarlar Konağı

Geleneksel Urfa mimarisinin beş avlulu bu enfes örneği Balıklı Göl yakınlarında bulunmaktadır. Konağın yapım tarihi belli değildir ancak gölün çevresindeki yapılaşma ilk kez 18.yüzyıl başlarında ortaya çıkmıştır ve Akçarlar Konağı'nın da bu döneme ait olduğu sanılmaktadır. 1994-2001 yılları arasında restore edilen yapı şimdilerde

Harran Üniversitesi Kültür Evi olarak hizmet vermektedir. Harem ve selamlık olmak üzere iki bölümden oluşan konak yüksek bir alanda inşa edilmiştir.

Urfa Müzesi

Urfa'nın tarihi hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak istiyorsanız, Urfa Müzesi ziyaret edeceğiniz yerler arasında olmalıdır. [0414 313 15 88]. Müze, kentin kuzey tarafında, Topçu Meydanı yakınlarında Çamlık Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Harran ve Göbekli Tepe gibi alanlarda bulunan eserlerin sergilendiği müze kentin kuzey tarafında, Çamlık Caddesi üzerindedir. Asur, Babil ve Hitit dönemlerinden kalma eserler zemin kattaki ilk odada sergilenirken, ikinci ve üçüncü odalar Neolitik ve Bronz Çağı eserlerine ayrılmıştır. Bir etnografya bölümü de bulunan müze pazartesi günleri hariç her gün 08.00-12.00 ile 13.00-16.30 saatleri arasında ziyarete açıktır.

Cevahir Konukevi^[14]

Ulaşım

Önemli bir il merkezi olarak Urfa'nın Türkiye'nin diğer kentleriyle düzenli kara ulaşım bağlantıları vardır. Şehirlerarası terminal kent merkezinin batısında yer almaktadır. Ayrıca Urfa'nın Ankara ve İstanbul ile düzenli uçak seferlerinin yapıldığı bir havaalanı da mevcuttur.

Konaklama

Cevahir Konukevi ⁽¹¹⁵⁾

Urfa'da kalınabilecek yerler arasında Balıklı Göl manzarasına hâkim mükemmel bir konumu olan, Göl Caddesi üzerindeki beş yıldızlı *Hotel Edessa*, (0414 215 99 11, www.hoteledessa.com) konaklamak için ideal bir yerdir. Bunun yanında dışarısı biraz gürültülü olsa da Atatürk Caddesi üzerinde yüzme havuzu, hamamı ve teras barı olan üç yıldızlı *Harran Otel* (0414 313 28 60, www.hotelharran.com.tr) ve yine Göl Caddesi üzerindeki *Gülizar Konuk Evi* (0414 215 05 05) sayılabilir. *Gülizar Konuk Evi*, içinde hem otel hem de restoran olan, Ermenilerden kalma, avlulu eski bir konaktır. Bu sayılanların dışında *Yıldız Sarayı Konukevi* nde kalınabilir.

Nerede Yemek Yenir?

Sıra Gecesinde çiğköfte yapımı ⁽¹¹⁶⁾

Urfa, lahmacunu, isotlu Urfa kebabı ve acılı çiğ köftesi ile ünlüdür. Urfa'da sıra geceleri düzenleyen iki yer vardır ve katılmak isterseniz önceden rezervasyon yaptırmanız tavsiye edilir: *Yıldız Sarayı Konukevi*, (0414 216 94 94) Yıldız Meydanı, Yorgancı Sokak'tadır. Canlı müziği ve tam münüsüyle *Cevahir Konukevi* (0414 215 93 77) oldukça modern bir yerdir.

Göbekli Tepe (Girê Navokê)

Göbekli Tepe'yi görmek için Urfa'nın 15km kuzeydoğusunda yer alan Örençik (Xerabreş) Köyüne gitmeye deşecektir. Burada, dünyanın bilinen en eski kutsal yerlerinden veya tapınak zincirlerinden birini görebilirsiniz. MÖ 11. binyılda bir araya gelip dinsel törenler düzenleyen avcı-toplayıcı insan toplulukları tarafından kurulan bu kutsal yer, ilk kez Alman Arkeolog Klaus Schmidt tarafından ortaya çıkarılmıştır ve alandaki kazılar hala sürmektedir. Kazı alanında ortaya çıkarılmış, üstünde çeşitli hayvan figürleri olan pek çok taş ve duvar bulunmaktadır. Arkeoloji öğrencileri alan çevresinde ziyaretçilere eşlik etmekte, ancak içeriye girişe izin verilmemektedir. Kazı alanı yakınlarında tek başına bir ağaç da göreceksiniz. Yöre halkı için bu bir dilek ağacıdır. Buraya ulaşmak için önce Mardin Yolunda 5km kadar ilerleyerek Şevket Benzin İstasyonundan sola sapmanız gerekecek. Bundan sonra 10km daha giderseniz Göbekli Tepe'ye ulaşırsınız.

Atatürk Barajı

Fırat Nehri üzerinde 1983-1992 yılları arasında inşa edilen Atatürk Barajı Urfa'nın 52km kuzeybatısında yer almaktadır. Dünyanın en büyük barajları arasında yer alan bu yapı hidrolik enerji üretiminin yanı sıra tarımsal sulama için de kullanılmaktadır. Gelgelelim, barajın yapılması sonucunda 120 yerleşim sular altında kalmıştır.

Atatürk Barajı ^[18]

Göbekli Tepe ^[17]

Baraj gölü sayesinde su ürünleri sektörü gelişme göstermiş, ayrıca baraj gölü çevresine çeşitli tesisler yapılmıştır. Burada yöresel olarak Eylül aylarında Su Sporları Festivali düzenlenmektedir. Baraj çevresinde organize turlar bulunmamakla birlikte 1km ötede bir seyir terası düzenlenmiştir. Burada düzenlenen küçük parkta dinlenebilir, içecek ve hafif yiyecekler alabilirsiniz.

Baraj gölünden çıkan iki ana sulama tüneli birbirine paralel olarak Urfa'nın kuzeydoğusundan, 27km uzaklıkta bulunan Harran Ovasına uzanmaktadır.

Karaali Kaplıcası

Devlet tarafından işletilen bu üç yıldızlı tesis Urfa'nın yaklaşık 44km güneydoğusunda, Karaali Köyünde yer almaktadır. Ortalama 45° C olan kaplıca suyunun romatizma, cilt hastalıkları, iltihap ve böbrek taşı gibi hastalık ve rahatsızlıklara iyi geldiği söylenmektedir.

Karaali Termal Hotel 34 oda ve 54 daireli bir aparttan oluşmaktadır. Apart dairelerinde iki oda bir mutfak ve ufak bir havuz yer almaktadır. Kadınlar ve erkekler için ayrı olmak üzere iki adet havuzu bulunan otelde bir restoran ve iki kafe de mevcuttur.

YUNUS
YUNUS
YUNUS

Ulu Camii (19)

Bozova (Hewenge/Hüvek)

Bozova'dan bir portre ⁽²⁰⁾

Bozova (nüfusu: 14.450) Urfa'nın 38km kuzeybatısında geçmişte Asurlulara dayanan bir ilçedir. Asurluların MÖ 2000 yılında "Asurianu" adını verdikleri Bozova İlçesi Atatürk Barajından yalnızca 17km uzaklıktadır. Bugün sulama sayesinde çevresindeki alanların tarım arazisine dönüştüğü Bozova İlçesinde baraja yakınlığı nedeniyle yörede su sporları da gelişmiştir ve burada her yıl Su Sporları Festivali düzenlenmektedir. Bozova'da ayrıca devlete ait modern tatil ve dinlenme tesisleri de bulunmaktadır.

Bölgede yapılan baraj sonrası nesli tükenme tehlikesiyle karşı karşıya kalan, Fırat ve Dicle Nehirlerine özgü yumuşak kabuklu Fırat Kaplumbağası (*Rafetus euphraticus*) Bozova İlçesinde koruma altına alınmıştır.

Tarihi bir mirasa sahip olan Bozova İlçesi de çok sayıda höyük ve tarihi yerleşim birimine sahiptir. Göller (Söğüt Höyük) ve Sultantepe Köylerindeki höyükler dâhil olmak üzere kimi yerlerde kazı çalışmaları halen sürmektedir. Ancak, Kalkolitik

Dönemden Selçuklular Dönemine kadar uzanan tarih kesitinden kalan, Lidar Höyük, Kurban Höyük gibi bazı yerleşimler, Atatürk Baraj Gölü'nün altında kalmıştır.

Çar Melik (Çar Melîk) Kervansarayı

Selçuklu Döneminden kaldığı sanılan bu kervansaray Bozova'nın 17km batısındaki Büyükhan (Çar Melîk) Köyünde yer almaktadır. Evliya Çelebi *Seyahatname* adlı eserinde bu kervansarayı'nın kardeş olan dört prens tarafından inşa edildiğini belirtmektedir. Esasen, kervansarayın adının kelime anlamı "Dört Kral" anlamına gelmektedir. Restore edilmesi gereken kervansarayın çevresinde yazlık ve kışlık odaları ve ahırları bulunan geniş bir avlusu vardır. Mimari açıdan Suriye'deki kervansaraylara benzeyen bu yapıdan geriye kalanlar arasında çok sayıda kemer, duvar ve yazıt bulunmaktadır. Bozova'nın girişinden Suruç yoluna girerseniz, yol üstünde Büyükhan Köyüne ulaşır kervansarayı ziyaret edebilirsiniz.

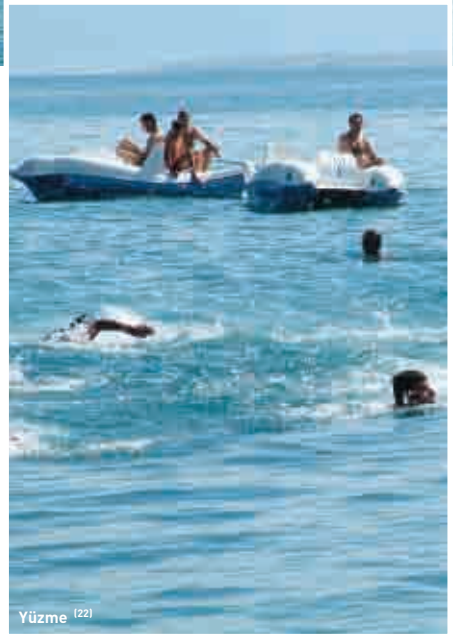
Su Sporları (21)

Titriş Kervansarayı

Titriş Köyündeki kervansarayın 15. veya 16. yüzyılda Osmanlılar tarafından yapıldığı sanılmaktadır. Günümüzde dükkân olarak kullanılan yapının bazı bölümleri betonla kaplanmıştır. Bununla birlikte ana yapı özgün yanlarını bir ölçüde korumaktadır. Birecik'e kalkan kervanlar ilçe sınırları içerisindeki Ilgar (Mırbî) Kervansarayı'na gelir, buradan Çarmelik Kervansarayı'na ulaşırdı. Çar Melik Kervansarayından sonra ikiye ayrılan yollardan biri kuzeye yönelerek Bozova (Hüvek) üzerinden Titriş Kervansarayı'na, buradan da Siverek ve Diyarbakır'a ulaşırdı. İkinci yol ise Urfa üzerinden Harran'a, oradan da Han el-Ba'rür Kervansarayı üzerinden Bağdat Yoluna bağlanırdı.

Su Sporları

Bozova İlçesinden yaklaşık 24km ötedeki Devlet Su İşleri (DSİ) misafirhanesi Atatürk Barajı üzerinde devlet tarafından işletilen bir spor merkezidir (0414 721 21 06,

Yüzme (22)

www.bozova.gov.tr]. Tesislerde, dalış ve yelkencilik dahil çeşitli su sporlarının yapılabilmesine olanak verecek ekipman ile yüzme sınıfları vardır. Bunun yanında, güzel bir bahçede gündüzleri hizmet veren bir açık büfe ve içki servisinin de yapıldığı bir restoran bulunmaktadır.

Halfeti (Xelfetî)

Halfeti'den bir görünüm ^[23]

Hafta sonu tatili için düşünülebilecek yerlerden biri olan Halfeti (nüfusu: 10.238) Fırat kıyısında, dik bir yamaç üzerinde yer almaktadır. Urfa'ya uzaklığı ise 105km olan ilçenin tarihte bilinen ilk adı Ekamia'dır. Daha sonra Kale-i Zerrin, Urumgala ve Rumkale adlarıyla anılan Halfeti, Cumhuriyet Döneminde Urfa'ya bağlı bir ilçe yapıldığında bugünkü adını almıştır.

Bir zamanlar Hıristiyanlığın merkezi olan bu tarihi kent, aynı zamanda İpek Yolu üzerindeki önemli duraklardan biriydi. Kalesi ve diğer ilgi çekici yapılarıyla Halfeti, zaman zaman burada çekilen filmlere de mekân olabilmektedir. İlçe sadece burada yetişen siyah gülleriyle de ünlüdür.

Sualtındaki minare ^[24]

Tomurcukları çok koyu renkte olan bu güller yaz aylarında koyu mora çalan kırmızı bir renk almaktadır.

Birecik Barajı, Halfeti'yi ikiye bölmüştür. Orta yerde kalan 150 ev, 2000 yılında su altında kalmıştır. Yeni yerleşimler eski ilçenin 7km güneyindeki Karamezre Köyünde daha üst noktalara yapılmıştır. Ne

var ki, Halfetililer eski topraklarından çok daha az verimli olan bu yeni yerlere alışmakta güçlük çekmişlerdir. Yarısu suyun altında kalan eski Halfeti'de taş evler ile kem gözlerle karşı mavi nazarlığı olan minare dikkat çekicidir. Kanneçi, Hamdi Bey ve Hamamlı evleri ilçenin eski noktaları arasındadır. Baraj sularının altında kalacağından yerinden taşınan

Rumkale (Kale-i Zerrin) ^[25]

Feyzullah Bey Konağı da bu eski konaklar arasındaydı. Taşları numaralandırılan 14 odalı bu geniş konak, Urfa'ya 18km mesafedeki Harran Üniversitesi Osman Bey Kampüsünde aslına uygun olarak yeniden inşa edilmiştir.

Rumkale (Kale-i Zerrin)

Bir tepenin üzerinde Fırat'a ve ana yola bakan bu kale, adında "Rum" geçse de yaklaşık olarak MÖ 900-850 yıllarından, Hititler Döneminden kalmıştır. Kale doğu ve batı yönlerinde iki ana girişi, doğuya ve kuzeye bakan duvarlarında ise yedi burcu bulunan büyük bir yapıdır. Batı girişine Menzimen Çayı üzerindeki bir köprüyle ulaşılırken, doğudaki girişi için Halfeti'den bir tekneye binip Fırat üzerinde 20 dakika yol almak gerekmektedir. (Tekne için: 0414 751 50 03). Söylentiye göre İsa'nın havarilerinden Yahya İncil'in kopyalarını burada çıkarmış, bunlar daha sonra gizlice Beyrut'a götürülmüştür. Edessa'nın

son kontunun dul karısı 1147 yılında kaleyi Ermeni Patriği III. Gregorius'a satmıştır. Gregorius, Patrikliği buraya taşımış, bunun ardından kale 150 yıl boyunca Hıristiyanlığın önemli merkezlerinden biri olarak kalmıştır.

Rumkale'nin kuzey tarafında 1173 yılında Patrik Nerses tarafından yaptırılan ve onun adını taşıyan Aziz Nerses Kilisesi yer almaktadır.

Halfeti'den bir görünüm ^[26]

Halfeti Evleri

Halfeti, Fırat'a inerken alçalan dik yamaçların ortasındaki bir kâse gibidir. Evler ve sokaklar da bu topografyaya uyması için titiz biçimde planlanmıştır. Fırat'a paralel olarak inşa edilen düz damlı Halfeti Evlerinin birçoğu nehir manzaralı balkonlara sahiptir. Evler genellikle iki katlıdır. Bununla birlikte kimi evlerde zemin kat kısmen ahır, kiler ve depo olarak kullanılabilir şekilde düzenlenmiştir. Evlere genellikle bir bahçe kapısından girilir. Yakın çevrede birçok taş ocağı olduğundan Halfeti Evlerinin çoğu doğal taş ve "bağdadi" denilen harçla yapılmıştır. Evlerin yapısı ve taş işçiliği Güneydoğu Anadolu ve Mezopotamya'ya özgüdür.

Osmanlılar bu kiliseyi 17. yüzyılda camiye çevirmiştir.

Kalede bir kuyuya inen yer altı merdivenleri bulunmaktadır. Bu merdivenlerin aşağıdaki Fırat'a ulaşmanın en çabuk yolu olarak kullanıldığı sanılmaktadır. Efsaneye göre Rumkale'nin efendisi Aziz Nerses'in Nergis adını taşıyan oğlu sık sık kalenin alt tarafındaki kuyuya inip suda kendi yansımalarını seyretmiş. Bir gün yine suya bakarken den-

gesini kaybedip kuyuya düşmüş ve boğulmuştur. Yine aynı söylenceye göre çocuğun boğulduğu yerde daha sonra çok güzel bir çiçek açmıştır.

Savaşan (Belesor) Köyü

Bu köy, nehir kıyısından uzak bir noktada yer almaktadır. 2000 yılında köyün yarısı tarım alanlarıyla birlikte sular altında kalmıştır. Köyün gençlerinden bir kısmı çalışmak için büyük kentlere, bir kısmı da başka köylere gittiği halde, burada kalıp evlerini

Savaşan (Belesor) Köyü mağarada haç işaretleri [28]

Savaşan (Belesor) Köyünden bir görünüm ^[29]

boşaltmayan yaşlı köy sakinleri de vardır. Yaşlılar, atalarından kalan topraklardan ayrılmanın insanın köklerinden de kopması anlamına geleceğini, bunun da yeni bir felakete yol açacağına inanmaktadırlar. Köyde yakın zamanlarda bir korku filmi çekilmiştir.

Köyün karşı tarafında yer alan mağarada bir kilisenin kalıntıları bulunmaktadır. Taş işçiliği ve haç şekillerinin hala seçilebildiği bu kalıntılarının görüntüsü, köyün kendisi kadar hüznü vericidir. Halfeti-Rumkale tekne turları sizi buraya da getirecektir.

Konaklama

Nehir kenarında bir restoran ^[30]

Şelaleli Pansiyon (0414 751 55 00) veya Belediye Konuquevinde (0535 849 81 72) kalabilirsiniz. Bu arada, eski Halfeti evlerinden birinde kalmak da mümkündür (yer ayırtmak için 0414 751 00 33 veya 0414 751 10 10 numaralı telefonlardan Halfeti Belediyesi'ni arayabilirsiniz).

Birecik (Bêrecûg)

Birecik kalesiden bir görünüm ^[31]

Kelaynak Kuşları ^[32]

Şanlıurfa'nın 76km güneybatısındaki Birecik İlçesi (nüfus: 46.304), 1894 yılında Paleolitik Çağa ait ilk eserin ortaya çıkarıldığı yer olarak arkeologlar tarafından iyi bilinir. O zamandan bu yana bölgede geniş çaplı araştırmalar yapılmış ve Paleolitik Çağa ait yerleşimler ortaya çıkarılmıştır.

Fırat Nehri, Birecik'ten güneye doğru nehir taşımacılığına elverişli olduğundan burası geçmişte bir yüklenme noktası olarak ön plana çıkmıştır. 16. yüzyılda bir tersanesi de olan Birecik, demiryollarının gelişmesiyle

birlikte eski önemini yitirmiştir. 1956 yılında 720m uzunluktaki Birecik Köprüsü'nün yapılmasıyla kent bir kez daha Fırat üzerindeki önemli geçiş noktalarından biri haline gelmiştir.

Birecik Şubat ayı ortalarında buraya gelip daha sonra Haziran ayında Madagaskar ve Etiyopya'ya göç eden kelaynak kuşlarıyla ünlüdür. 1960'lı yıllarda buraya gelen ve sayıları yaklaşık 1000 çifti bulan kelaynak kuşlarının nesli tükenme tehlikesiyle karşı karşıya olduğundan Birecik yakınlarında kuşlar için bir koruma alanı ayrılmıştır.

İlçe aynı zamanda kendircilik işiyle de tanınmaktadır. Fırat kenarında yetişen bu bitki halat yapımında kullanılmaktadır. Ancak günümüzde bu işi yapanların sayısı giderek azalmaktadır.

Kent merkezi, yapım tarihi 1483 yılına dayanan, Memluklulardan kalma güzel surlarla çevrilidir. Yüksekliği 30-40m arasında değişen bu surların önceleri dört kapısı bulunmaktaydı. Bunlardan güzel görünümlü Urfa Kapısı günümüzde de ayaktaadır.

Urfa kapı ^[33]

Fırat'ın doğu tarafında merkezi bir yerde bulunan Beyaz Kale adını üzerinde kurulduğu beyaz kireçtaşından oluşan tepeden almıştır. Kalenin bugünkü hali muhtemelen 13. yüzyıla aittir; ancak önceki yüzyıllarda Franklar, çok daha önceleri de Romalılar tarafından yapılan değişiklikler de görülebilir.

Kent merkezinde, İnönü ve Belediye Caddeleri arasında belediyenin kültür merkezi olarak kullanılan Hürriyet

Kahvesi ve Otelı bulunmaktadır. Daha önceleri Belediye Binası olarak kullanılan bu yapı geçtiğimiz yüzyılın başlarında inşa edilmiş Osmanlı mimarisinin, güzel bir örneğini sunmaktadır. Bu binanın bir bölümü günümüzde halk kütüphanesi olarak hizmet vermektedir.

Birecik'te görülecek bir başka yer de, ilçenin 35km kuzeydoğusunda bulunan Mırbi (İlgar) Köyündeki yıkık kervansaraydır. Kervansaray Osmanlı Döneminde Diyarbakır ve Urfa arasında bir konaklama yeri olarak yapılmıştır. Geçtiğimiz yüzyılın başında Hartavizâde Emin Ağa kervansaraya bir kat daha eklemiş ve kendi ikametgâhı olarak kullanmıştır.

Kule Mescidi

Şehir surlarının ve Urfa Kapısı'nın bitişiğinde yer alan mescidin 1482 yılında Memluk Sultanı Kayıtbay tarafından inşa edildiği tahmin edilmektedir. Doğu-batı istikametinde dikdörtgen planlı mescit ortada büyük bir çapraz tonozla örtülüdür. Alaburç Mescidi (Memluklar dönemi) Birecik İlçesini çevreleyen şehir surlarının güney batı kesiminde, Meydan Kapısı denilen yerdeki, Alaburç'un içerisinde yer almaktadır.

Konaklama

Mirkelam Tesisleri
Gaziantep-Urfa karayolu üzerinde küçük ve güzel bir oteldir.
(0414 661 05 00)
Öğretmenevi'nde de kalınabilir
(0414 652 26 73)

Nerede Yemek Yerir?

Kebabla birlikte yöresel yemekler bulabileceğiniz *Gülbaba Lokantası* (0414 652 48 22) kent merkezinde, Kalealtı Caddesindedir. Gaziantep-Urfa Yolu üzerindeki *Kıyı Lokantası*'nın (0414 661 17 18) az önce sayılan bu yemeklere ek olarak nefis balık çeşitleri de vardır. Urfa yönünden gelirken, Birecik Köprüsü'ne varmadan *Mirkelam Tesisleri*'nden (0 414 661 05 03) toprak yola sapın. Lokanta, 600m ötedeki yeşillik alanda yer almaktadır.

Günlük yaşamdan bir kare ^[34]

Hilvan (Curnê Reş)

Hilvan'dan bir portre ^[35]

Urfa'nın 56km kuzeyindeki tarım ağırlıklı Hilvan (nüfus: 22.181) eski adını bölgenin bir özelliği olan ve *curun* veya *curn* denilen taştan alır (*reş* "siyah" anlamına gelir). Bu taş antik dönemlerde buğday dövmede kullanılırdı (bu metot bölgenin bazı köylerinde günümüzde de kullanılmaktadır). Osmanlı Döneminde yöreye birtakım göçebe aşiretler yerleşmiş ve kente bu kez "Karacurun" adı

verilmiştir. En nihayetinde, Cumhuriyet Dönemiyle birlikte 1926 yılında ilçe Urfa'ya bağlanıp bugünkü adını almıştır.

Nevala Çori (Newala Çorî) arkeolojik sit alanı Fırat'ın sağ kıyısında bulunan Kantara (Qentaran) Köyünde, Kantara Suyu yakınlarındadır. Bu sit alanında yapılan kazılarda MÖ 9000 yıllarından kalma insan ve hayvan figürleri ortaya çıkarıldığından ilçenin Neolitik Dönemden bu yana yerleşim birimi olarak kullanıldığı sanılmaktadır. Hallan Çemi (Diyarbakır'da Silvan yakınlarında) ve Qotê Ber Çem (Diyarbakır'da Ergani yakınlarında) ile birlikte Nevala Çori'nin de Kuzey Mezopotamya'da buğday ve arpanın ekildiği ve hayvanların evcileştirildiği ilk yerleşim yerlerinden biri olduğu sanılmaktadır. İnsanların yine ilk kez burada, kendilerine kerpiçten barınaklar yaptıkları belirtilmektedir.

Son 25 yılda, yörede yapılan yeni kazılar bölgede Antik Dönemde

Fıstık Bahçeleri ^[36]

Arbane çalan kız ^[37]

yaşayan toplumlara ışık tutan sonuçlar vermiştir. 1983–1991 yılları arasında yapılan kazılar, burada Neolitik, Kalkolitik ve Bronz Çağı yerleşimlerinin olduğunu göstermiş ve tarihi MÖ 7200'lere dayanan dünyanın en eski tapınaklarından birinin bu bölgede olduğu belirlenmiştir. Tapınakta ayrıca kayalara oyulmuş, kutsal kişileri temsil ettikleri tahmin edilen pek çok insan sureti bulunmuştur. Bulunan depolar bu dönemde insanların göçebelikten yerleşik hayata geçtiklerinin işareti olarak açıklanmaktadır.

Geleneklerin ve kültürün yansıttığı gibi, yörede aşiret ilişkileri halen güçlüdür. Geniş topraklar ağa denilen nüfuzlu kişilerin mülkiyetindedir. Geçmiş 1970'lere dayanan toprak reformu programları kiracı köylüleri toprak sahibi yapmakta başarısız kalmıştır. Bugün görüldüğü kadarıyla bu programlar artık rafa kaldırılmıştır.

Üzertik ^[38]

Yılmaz Güney ^[39]

Siverek (Girê Sor)

Urfa'nın 95km kuzeydoğusunda yer alan Siverek (nüfus: 108.094), 1920'lerde kısa bir süre il statüsünde iken yerel birtakım rekabetler yüzünden daha sonra ilçe olarak Urfa'ya bağlanmıştır. Ancak Siverekli'ler bugün de ayrı bir il olma özlemi içindedirler ve bunun sonucunda yerel kuruluşlar aktif biçimde (Urfa'dan ayrı) kendi özel gündemlerini öne çıkarmaktadır.

Siverek'te geleneklerin hâkim olduğu bir sosyal yapılanma söz konusudur. İnsanların kendi aşiretlerine mensup kişilerle evlenmeleri oldukça sık karşılaşılan bir durumdur. Küçük Türk ve Arap azınlıklar dışında yöre nüfusu ağırlıklı olarak Kürtlerden oluşmaktadır. Gelenekler ve toplumsal ilişkiler gözönüne alındığında, Siverekli'lerin Urfalılardan çok Diyarbakırlılara yakın oldukları görülmektedir. Kentte insanların geleneksel giysileriyle görülebileceğiniz başlıca bölge Kuyu Mahallesi'dir.

Yerel aşiret politikalarının karmaşık yapısı bu ilçede oldukça belirgindir. Örneğin Bucak Aşireti'nin kimi üyeleri devletle sürekli olarak yakın ilişkiler içerisinde olduklarından, devletin vesayetinden yararlanma ayrıcalığına da sahip olmuşlardır.

Ulu Cami ^[40]

Ancak, aynı aşiretten, Kürt siyasal hareketi içerisinde yer alanlar da vardır. Örneğin bunlardan, şimdi hayatta olmayan Faik Bucak bir zamanlar İstanbul'da Kürt öğrenciler için bir yurt açmış, Kürtlerin ulusalcı politikalarıyla ilişkisi olduğu için 1961 yılında sürgüne gönderilmiş, bundan 5 yıl sonra da bir suikasta kurban gitmiştir.

Ulu Cami, Hüseyin Çeribaşı Camii ve Gülabibey Camii

İlçe merkezinde, tümü Güney Mahallesinde yer alan dikkate değer üç cami bulunmaktadır. Bunlardan son derece güzel olan Ulu Cami önceleri bir kilise iken 982 yılında camiye çevrilmiştir. Avlunun ortasındaki güneş saati mutlaka dikkatinizi çekecektir. Ayrıca, yine bu camide Allah ve Muhammed sözcüklerinin titizlikle oyulduğu büyük ve güzel taş kapıya dikkat edin. Hüseyin Çeribaşı Camii'nin ise zarif oymalarla bezeli ahşap bir kapısı vardır. Bunun yanındaki Gülabibey Camii burayı 1211 yılında inşa ettiren Selçuklu valisinin adını taşımaktadır.

Tarihsel Mimari

Cami-i Kebir ve Hasan Çelebi Mahallelerinde, yöreye özgü güzel siyah taşlardan yapılmış Ermeni Evlerini göreceksiniz (kimi kaynaklara göre ilçenin adı da "siyah taş" anlamına gelen Ermenice sözcükten gelmektedir).

Geleneksel giysilerle Karacadağlı kızlar ^[42]

Hasan Çelebi Mahallesinden evler ^[41]

Gümrük Han, Hacı Yusuf Han ve Kirazlar Han Kervansarayları ise 18. yüzyıl Osmanlı mimarisinin seçkin örnekleridir.

Karacadağ ve Siverek Kalesi

İlçe merkezinin doğusunda, geleneksel ezgilerde de adı geçen ve çobanların yazın sürülerini otlatmaya götürdükleri sönmüş bir volkan olan Karacadağ (Qerejdax) yer alır. Burası aynı zamanda Türkiye'de kaliteli pirinç üretimi yapılan yerlerden biridir.

İlçe merkezinde Kale Mahallesinde bulunan Siverek Kalesi Asurlular tarafından yapılmış ve Bizans İmparatoru II. Konstantin tarafından yenilenmiştir. Bu yenileme sonucunda kale hem yakınlardaki Diyarbakır'ın savunulması açısından güçlenmiş hem de Mezopotamya'nın en güzel kalelerinden biri haline gelmiştir.

Şimdilerde düğün ve konser gibi etkinliklerde kullanılan ve belediye tarafından işletilen bir çay bahçesidir. Kalenin kalıntısı olan duvarlar yer yer 30m yüksekliktedir. Kalenin alt tarafında, yeni konutların inşa edilmesi için yapılmış kazılar sırasında ortaya çıkan bazı yapılar bulunmaktadır.

Özellikle gezilebilecek yerlerden biri de yer altında bulunan ve kale ile bağlantısı olan Abdalağa Hamamı'dır. Gizli bir merdivenle inilen hamamın kraliyet ailesi için yapıldığına inanılmaktadır. Bugün harap halde olsa da hamam Osmanlı mimarisinin güzel örnekleri arasında sayılabilir.

Paşa Konağı

Cudi Paşa Hanı olarak bilinen konağa burada faaliyet gösteren bir restoranın adından hareketle Paşa Konağı da denmektedir. Han, Siverek İlçe

Kütüphanesi'nin tam karşısında, ilçenin merkezinde yer almaktadır. Bir kafesi de bulunan hanın arkasında, kültür gösterilerinin yapıldığı geniş bir avlusu bulunmaktadır.

Karacadağ Kayak Tesisi

Siverek'ten 43km uzaklıkta olan bu tesis Kasım ayından başlayarak 4 ay hizmet sunmaktadır. Ancak tesiste konaklama hizmeti verilmemektedir. Daha fazla bilgi için Belediye Turizm Bürosuna başvurulabilir. [0414 552 12 00].

Konaklama

Kalınabilecek oteller arasında *Karahan Turizm*, İnönü Bulvarı (0414 552 09 46), *Mercan Palas* (0414 552 12 36), Hürriyet Caddesi ve *Feran Palas* (0414 552 11 45), Hürriyet Caddesi sayılabilir.

Nerede Yemek Yenir?

Eski ve çok güzel bir evde kurulan *Paşa Konağı Lokantası* (0414 552 22 70) Güney Mahallesi Emniyet yanında yer almaktadır.

Siverek'ten bazı önemli isimleri

Siverek doğumlu ünlü Kürtlerden bir başkası da oyuncu ve film yönetmeni **Yılmaz Güney**'dir. Güney, geçici olarak serbest bırakılan bir grup mahkûmun İstanbul'dan Güneydoğuya gidişini konu edindiği *Yol* filmi ile 1982 yılında *Cannes Film Festivalinde Altın Palmiye Ödülü* almıştır. Yaşamının bir bölümünü Paris'te sürgünde geçiren Güney 1984 yılında 47 yaşındayken bu kentte ölmüştür.

Edebiyat dünyasının tanınmış ismi yazar **Mehmed Uzun** da 1953 yılında Siverek'te doğmuştur. Bugün romancı olarak bilinmesine karşın Uzun, edebiyata 16 yaşında şiir yazarak başlamıştır. Önce Diyarbakır'da cezaeviyle tanışan Uzun, öğrenci olarak gittiği Ankara'da Kürtçe şiirler ve siyasi yazılar yazmaktan tutuklanmış, sekiz yıl hapse mahkum edilmiş ve bunun iki yılını fiilen yatmıştır. Serbest bırakılmasından sonra bir Kürt dergisinde yazmaya başlamış, ancak Kürtçenin yasaklı olması nedeniyle bir kez daha hapse düşmüştür. Uzun, sonunda İsvaç'e yerleşmiş, kanser teşhisi konduktan sonra 2006 yılında Türkiye'ye dönmüştür. Dönüşünden bir yıl sonra Diyarbakır'da hastalığına yenik düşen Mehmed Uzun'un en iyi bilinen iki kitabı *Bîra Qederê (Kader Kuyusu)* ve *Ronî Mîna Evîne - Tarî Mîna Mirinê* (Aşk gibi Aydınlık-Ölüm gibi Karanlık) olarak bilinmektedir.

Bir başka ünlü Kürt sanatçı, ozan **Şivan Perwer** (İsmail Aygün) 1955 yılında Siverek'te doğmuştur. 1976 yılından bu yana Almanya'da yaşamak zorunda kalan Perwer, türkücü ve saz ustası olarak halkının müzik elçisi konumundadır. Türkiye'de yasaklı olmasına karşın kayıtları elden ele dolaşmıştır. Kendisi, sözlü tarihi müzikle kaynaştıran tarzıyla önemli dengbêjler arasında sayılmaktadır. Perwer'in ünlü parçalarından biri birçok ses sanatçısı tarafından seslendirilmiştir:

Canê Canê / *Can(im) Can(im)*
 Canê, canê, canê / *Can(im) can(im) can(im)*
 Were meydanê / *Meydana gel*
 Dilê min pir xweşe / *Gönüm kırır kırır*
 Bi vê dîlanê, bi vê dîlanê / *Bu halayla, bu halayla*

Dilane şoreşe / *Bu devrim halaydır*
 Herkes pê serxweşe / *Herkesi sarhoş eden*
 Erd û ezman şên bûn / *Yer gök şenlenmiş*
 Bi vê dîlanê, bi vê dîlanê / *Bu halayla, bu halayla*
 Canê, canê, canê... / *Can(im) can(im) can(im)*

Keç û jin û pîr tev / *Genç kızlar, kadınlar, yaşlılar hep birlikte*
 Rabûn tev dest dan hev / *Kalkıp el ele verdiler*
 Xort û mêr hstin b'rev / *Erkekler koşup geldiler*
 Ji bo dîlanê, ji bo dîlanê / *Bu halay için, bu halay için*
 Canê, canê, canê... / *Can(im) can(im) can(im)*

Dilan gellek xweş bû / *Halay çok güzeldi*
 Dilê dostan geş bû / *Dostlar çok eğlendi!*
 Dilê dijmin reş bû / *Düşmanlar kahroldu*
 Bi vê dîlanê, bi vê dîlanê / *Bu halayla bu halayla*
 Canê, canê, canê... / *Can(im) can(im) can(im)*

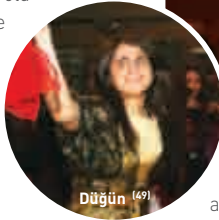

Viranşehir (Wêranşar)

Gologoç Harabeleri ^[47]

Urfa'nın doğusunda yer alan Viranşehir (nüfus: 100.929) tarih boyunca birçok defa tahribat gördüğünden bu adla anılmaktadır. Suriye sınırındaki Nusaybin (Nusaybin Irak'a da fazla uzak değildir 159km.) Yolu üzerinde olması ve yine Suriye sınırında bulunan Ceylanpınar İlçesinin hemen kuzeyinde yer alması Viranşehir'e sınır ticaretinde yarar sağlamaktadır.

Düğün ^[49]

Yöresel düğünden bir kare ^[48]

Düğün törenlerinde çoğu kez aşiret ileri gelenleri konuklarını büyük çadırlarda ağırlamaktadır. (bakınız s: 520)

Türkiye'nin önemli bir hububat merkezi olan Viranşehir kırmızı mercimeği ve şelengo adı verilen sebze-siyle de ünlüdür. Çevrede, Neolitik Dönem yerleşimlerine işaret eden 40 kadar höyük bulunmaktadır. Bu höyüklerden kimilerinde yüzey araştırmaları yapılmış, seramik ve duvar kalıntıları bulunmuştur.

Bölgenin başka yerlerinde olduğu gibi Viranşehir'de de düğünler üç gün üç gece sürebilmekte, kadınlar ve erkekler birlikte uzun bir sıra oluşturarak halay (Kürtçe dilan) çekmektedirler.

Kırsal alanda yaşanan sorunların neden olduğu yoğun göç sonucunda ilçenin nüfusu son yıllarda artış göstermiştir. Nüfusun çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu Viranşehir'de küçük bir Süryani Ortodoks azınlıkla birlikte Araplar da yaşamaktadır. Bu kesimler alışık olmayan bir gözün kolay kolay ayırt edemeyeceği giysi farklılıkları ile birbirlerinden ayrılmaktadır. Çevrede Yezidi Köyleri de vardır; ancak bu kesimin yaşadığı köylerin çoğu boşaltılmıştır. Burç (Birc) Köyünde Yezidilerin kutsal saydığı, ancak kime ait olduğu bilinmeyen bir

türbe vardır. Yöre halkının "Mirtib" adını verdiği küçük bir Roman (Qereçî) topluluk da yaz aylarında Viranşehir'e yerleşmektedir. Bu Roman topluluğu geçimlerini müzikle sağlarken, bir başka Roman topluluğunun üyeleri zanaatkârdır.

Viranşehir Kalesi ve Kent Surları

Kentin surları Bizans İmparatoru Konstantin'in oğlu tarafından yaptırılmıştır. Viranşehir Kale Surları bir zamanlar 2800m uzunluğu ve

15m yüksekliğiyle, bölgede bilinen en uzun surlar arasındaydı. Eskiden şehir doğuda ve güneyde 24 burç, kuzeyde 23 burçla çevrili olan surların dört giriş kapısı bulunmaktadır (Urfa, Harran, Diyarbakır ve Bağdat). Bugün hem surlar hem de içerisindeki kale bakımsız durumdadır ve kapsamlı bir restorasyona ihtiyaç vardır. Şehrin batısında kalan sur kalıntıları belediye tarafından kamulaştırılıp koruma altına alınmıştır. Surun batısında kalan bu bölümü halk arasında Antîn olarak anılır.

Dikmeler

İlçe merkezindeki Gölbaşı Mahallesinde halk arasında şehitlik olarak anılan dikmeyi görebilirsiniz. İlk yapıldığında sekiz köşeli bir plan üzerine bazalt taştan inşa edilen, kubbeli yapının 4. veya 5. yüzyılda Bizanslılar tarafından yapıldığı sanılmaktadır. Adını Suriye'deki Süryani Manastırlarından birine vermiş olan Mor Yakub'un mezarının burada olması da mümkündür. İngiliz arkeolog Gertrude Bell tarafından 20. yüzyıl başlarında çekilen bir fotoğrafta şehit-

lik iyi durumda görülmektedir ancak sekiz özgün sütundan yalnızca birinin ayakta kalabildiği yapı bugün harap durumdadır. Burada bulunan mozaik kalıntıları yapının bir zamanlar zengin biçimde dekore edilmiş olduğunu göstermektedir. Bugün çevre düzenlemesi yapılmış olup park-müzeeye çevrilmiştir.

İbrahim Paşa Konağı

Gölbaşı Mahallesinde yer alan bu konak, 1893 yılında bölgenin nüfuzlu şahsiyetlerinden biri olan Kürt Aşiret Reisi ve

Hamidiye Alay Kumandanı İbrahim Paşa e Milî tarafından yaptırılmıştır. 1891 yılında Sultan Abdülhamit, aşiretleri denetim altında tutmak ve Doğu Anadolu'yu Ruslardan korumak amacıyla yerleşik ordu dışında askeri birlikler oluşturmaya karar vermiş, bölgedeki kimi aşiretler de bu girişime olumlu bakmıştı. Hamidiye adı verilen bu askeri birliklere katılacak kimseler genellikle Kürt süvarilerden seçiliyor,

Şehir surlarından^{50/51}

Viranşehir Dikmeler¹⁵²

Ibrahim Paşa Konağı ^[53]

alayların başına da askeri eğitimlerini İstanbul'da gören aşiret reisleri getiriliyordu. Merkezi hükümetten ödenek gelmemesi durumunda, Hamidiye Alayları'nın Ermenilerden ve Alevilerden vergi toplama yetkileri bulunmaktaydı. Jön Türkler işbaşına geldiğinde Hamidiye adı Aşiret şeklinde değiştirildiyse de bu güçlerin rolü aynı kalmıştır.

Halen kütüphane olarak kullanılan konak siyah bazalt ve sarı kireçtaşından inşa edilmiştir. Konakta, ortada geniş bir salonla birlikte sekiz oda bulunmaktadır. Pencerelemin dış cephesindeki taş işçiliği dikkat çekecek ustalıktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından işletilmekte olan konak her gün 08.00-17.00 arasında ziyarete açıktır.

Geleneksel Evler

Urfa'daki evlerde olduğu gibi buradaki evlerde de iki tarafında birer odanın bulunduğu bir divan (misafirhane) vardır. Tümü bazalt ve kireçtaşı kullanılarak inşa edilen Kayalar, Takdirler ve İbrahim Paşa Evleri dâhil, merkezde geleneksel tarzda yapılan birçok ev bulunmaktadır. Aşağı yukarı bu evlerin bütün duvarlarında veya kapılarında Grekçe yazıtlar vardır. Bunlardan mutlaka ziyaret edilmesi gereken Kayalar Evi "Kültür Evi" olarak kullanılmak üzere belediye tarafından yakın zamanlarda restore edilmiştir. Evin zemin katındaki geniş salonun yanı sıra birinci ve ikinci katlarda da salonlar vardır. Ayrıca, evin ortasında çeşmeli büyük bir avlu da bulunmaktadır.

Yolbilen (Haftemal) Köyü

Viranşehir'in 2km güneyindeki bu Arap Köyünde 12m uzunluğunda ve 3,5m genişliğinde bir Süryani Mezarı bulunmaktadır. Restorasyon geçirmemiş mezar, hayvan figürlerini betimleyen büyük bir mozaik (köylülerin evlerinde de benzer mozaikler vardır) ve sekiz satırlık bir Süryani yazıtıyla bezenmiştir. Yazıtta şöyle denmektedir: "Bu mezar, 873 yılında, Kral Şem

Kayalar Evi ^[54]

Döneminde bu manastırda yaşayan rahipler Helypidius ve Yuhannun tarafından inşa edilmiştir.” Sözü edilen manastırın, bir zamanlar büyük bir yapı olduğu sanılmaktadır. Köye gitmek için Urfa Yoluna çıkıldığında kentin bitiminde sola dönmek gerekir.

Kızlar Sarayı

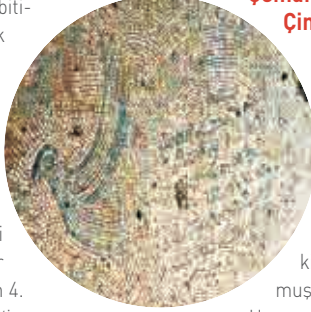
Kızlar Sarayı, Viranşehir’in yaklaşık 28km güneyindeki Binekli (Kerik) Köyünde yer almaktadır. Sarayın 4. yüzyılda inşa edildiği ve Süryaniler açısından önemli bir din merkezi olduğu sanılmaktadır. Bazı duvarlarında Süryanice yazıtlar olan saraya ait kimi malzemeler yerel halk tarafından

Kızlar Sarayı'ndan tarihi bir yazıt [56]

kendi evlerinde kullanılmıştır. Havalandırma sistemi olan bir yeraltı çarşısı da bulunan sarayın bazı bölümleri günümüzde köylüler tarafından ahır ve depo olarak kullanılmaktadır.

Çemdin Kalesi (Keleha Çimdîn)

Yolbilen (Haftemal) Köyünden bir mozaik [55]

Viranşehir’in 27km kadar güneydoğusundaki Eski Kale (Çimdîn) Köyünde yer alan ve Eyyubiler Döneminde inşa edilen bu kalenin kapısı üzerinde bulunan kitabe 1899 yılında okunmuş ve buna göre kalenin Hasan oğlu Saadeddin Muhammed adında bir kişi tarafından yapıldığı anlaşılmıştır.

Etrafı kayadan oyma derin bir hendekle çevrilen kalenin bir zamanlar 12 burcu ve iki gözetleme kulesi bulunmaktaydı. Kalenin batı tarafında çok sayıda büyük mağara görülmektedir.

Köy Muhtarı Hacı Mustafa, birçok yararı olduğuna inandığı yörenin geleneksel acı kahvesi mırraya (Kürtçesi *tehl*) düşkünlüğüyle bilinmektedir. Köyü ziyaret edenlere kahve ikram edilmektedir. Ancak, kahve bittiğinde boş fincanın yere veya

Çemdin Kalesi ^[58]

masanın üzerine bırakılması saygısızlık sayılmaktadır. Bunun yerine yapılması gereken, fincanı, kahveyi size getiren kişiye geri vermektir. Boş bulunup da yanlış yaparsanız, bunu telafi etmenin yolu ev sahibinizin belirleyeceği bir kişiyle evlenmek veya boş fincanı altınla doldurmaktır.

Mirra servisi ^[59]

Akkese (Hanefiş) Kilisesi

Bu kilisenin Romalılar Döneminden kaldığı ve sonradan kiliseye çevildiği söylenmektedir. Kayalara oyulmuş bu kilise Viranşehir'in 20km güneybatısında, Kırılık (Gawir Horî) Köyünde bulunmaktadır. Yerden 2m yükseklikte bir oyuktan girilen kilisenin 2. yüzyılda gizli bir ibadet yeri olduğu sanılmaktadır.

Oyuktan girdiğinizde, kiliseye tam giriş için eğilerek 2m daha yürümeniz gerekmektedir.

Mağaranın duvarlarında tavus kuşu kabartmaları ve kubbeli çatıdaki büyük bir haç dikkatinizi çekecektir. Dışarıdan bakıldığında yalnızca iki girişle pencereler görülebilmektedir. Çevrede kiliseyi gösteren herhangi bir işaret bulunmadığından, burayı bulmak için yöredeki rehberliğine ihtiyacınız olabilir.

Akkese (Hanefiş) Kilisesi ^[60]

Eyüp Peygamber Türbesi ⁽⁶¹⁾

Eyüp Peygamber Türbesi

Viranşehir'in 15km kuzeybatısında yer alan Eyüp Nebi (Caffer) Köyünde Hazreti Eyüp'ün, eşi Rahime Hatun'nun ve Elyesa'nın (Elisha) mezarları olduğu söylenmektedir. Türbeler, karayoluyla hacca gidenler ve yöre halkı tarafından ziyaret edilmektedir. Türbenin kuzey tarafında ise, Eyüp'ün sabrını simgeleyen sabır taşı bulunmaktadır. Daha aşağıda, hastalıklara iyi geldiğine inanılan şifalı su yer almaktadır. Elyesa'nın mezarı bu suyun batı tarafındadır. Tek odalı, beyaz bir kubbesi olan Rahime Hatun Türbesi ise ziyaret alanının 100m ötesindedir.

Eyüp Peygamber Türbesi ⁽⁶²⁾

Her gün pek çok kişi tarafından ziyaret edilen türbelerin düzenli olarak bakımı yapılmakta ve temizliğine dikkat edilmektedir.

Konaklama

Viranşehir'de seyyar bir tatlıcı ⁽⁶³⁾

Viranşehir'de sadece bir otel vardır: Mardin yolu üzerindeki *Yükselen Oteli* (0414 511 79 24, www.yukselhanhotel.com). Otel dışında, *Öğretmenevi*'nde de kalınabilir (0414 511 31 89).

Akçakale (Tilbyad)

Akçakale Çarşısından bir görünüm ^[64]

Sınır pazarı ^[65]

Tell Ebyad adıyla da bilinen Akçakale İlçesi (nüfus: 26.877), Urfa'nın güneyinde, Suriye sınırında yer almaktadır. İlçenin Türkiye ile Suriye arasındaki sınır ticaretinde bir geçiş noktası olarak kullanılması yönünde yakın zamanlarda alınan kararın ilçedeki ekonomik yaşamı canlandırması beklenmektedir. Sınırı bu noktadan geçmek için (sınır kapısı 08.00-17.00 saatleri arasında açıktır) Fevzi Çakmak Mahallesi'nin bitiminden yola çıkmak gerekmektedir.

Akçakale'nin 20km kuzeyindeki Cudi Vadisi, üzerinde hamam türbe ve kule kalıntıları görülebilen tepeleri yeşil bir deniz üzerindeki dalgalar gibi gösteren topoğrafik özelliklere sahiptir. Sınırın hemen ötesinde yöre halkının sıkça gittiği Ayn el-Arus (dügün gözü) adlı vaha bulunmaktadır. Hazreti İbrahim'in Şam'a giderken dinlendiği ve Sara'yla evlendiği yerin burası olduğuna inanılmaktadır.

İlçenin pazarında Suriye'den gelen çeşitli mallar bulunabilmektedir. Dolayısıyla, hızlı bir alışveriş yapmayı düşünebilirsiniz. Suriye'den getirilen çeşitli malların pazarlandığı Akçakale Çarşısında ufak bir alışveriş fırsatınız da olacaktır.

Bahçelerinden ürün getiren köylüler ^[66]

Antik Harran Üniversitesi ¹⁶⁷¹

Harran (Xarran/Heran)

İlin en dikkat çeken, ilginç yerlerinden biri de Harran'dır (nüfus: 9.866). Arıkovanı şeklindeki evleriyle Harran muhtemelen dünyanın en eski yerleşim yerlerinden biridir. Urfa'ya 44km uzaklıktaki ilçeye dolmuşlarla rahatlıkla gidilebilmektedir. Yöre sakinlerinin çoğu, ataları bu ovalarda yaşamış yarı göçebe çiftçiler olan Araplardır. Harran'a gittiğinizde muhtemelen yanınıza gelecek çocuklar size ufak tefek şeyler satmaya çalışacaktır.

Yeni ilçe yerleşiminden yaklaşık 1km uzaklıkta olan arıkovanı şeklindeki evlerde artık kimse yaşamamaktadır ve bu yapıların bir kısmı günümüzde hayvan barınağı olarak kullanılmaktadır. Tek bir evin üzerinde sayısı altıya kadar çıkabilen koni biçimindeki damlar kerpiçtendir. Tepedeki delik içeriye güneşin girmesini ve evin havalandırılmasını sağlamaktadır. Evlerin çoğu, harabelerden toplanan tuğlalarla 150–200 yıl önce yapılmıştır.

Evler arkeolojik koruma alanı kapsamına alındıktan sonra belediye bun-

lardan birkaçını satın almış ve restore etmiştir. Bu eski Harran evlerinden biri de şu sıralar *Harran Kültür Evi* [0414 441 2477] adı altında müze, hediyelik eşya dükkânı ve turizm danışma bürosu olarak hizmet vermektedir. Evin sahibi birkaç dil konuşabilmektedir.

Harran Kalesi

Bir zamanlar surlarla çevrili Harran'ın altı kapısı varken bunlardan geriye yalnızca Halep Kapısı kalmıştır. Duvarların güneydoğusunda, bir zamanlar saray olarak kullanılan üç katlı yapıya çıkan bir iç kapı vardır. Burası önce 1029 yılında Meni bin

Harran geleneksel evleri ¹⁶⁸

Harran Kalesi ^[69]

Antik Harran Üniversitesi ^[70]

Şebib, daha sonra da 1192 yılında Eyyubi Meliki el-Adil tarafından yenilenmiştir. Kale, köy meydanında yer almaktadır.

Harran Höyüğü ve Harran Üniversitesi

İlçenin kuzeybatısındaki yerleşim biriminin Millat öncesinden başlayarak MS 13. yüzyıla kadar sürekli olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Höyükteki kazılar 1951 yılında başlamış ve buradan çıkarılan buluntular halen Urfa Müzesinde sergilenmektedir.

Höyüğün kuzeydoğu tarafında Emevi Halifesi II. Merwan'ın 8. yüzyılda inşa ettirdiği Ulu Cami yer almaktadır. Bu caminin, Türkiye'de İslam mimarisinden günümüze kalan en eski örnek olduğu belirtilmektedir. Cami, Sabilere

ait eski bir Ay Tapınağının bulunduğu yere veya yakınına yapılmıştır (bakınız s.102). Eski tapınağın taşları da caminin inşasında kullanılmıştır. Babil'in son kralını kutsal varlıklara tapınırken gösteren taşlardan biri günümüzde Urfa Müzesinde sergilenmektedir. Bu taş camide kullanıldığında, ibadet edenlerin putperest imgesini görmemeleri için ters çevrilmiştir. Cami 12. yüzyılda Nureddin Mahmut Zengi tarafından yenilenmiştir. Bu yenileme sırasında kuzey tarafa bir sahnin daha eklenmiş, avludaki abdest yeri de muhtemelen yine bu yenileme sırasında yapılmıştır. 1192 yılında Selahaddin, caminin doğu tarafındaki giriş kapısını yaptırmıştır. Bu yapılar ve minare dışında caminin geri kalan kısmı harap durumdadır.

Höyüğü bahar aylarında ziyaret ederseniz, tohumları psikotropik etkiye sahip Peganum harmala (üzerlik/spind) çiçeklerini görebilirsiniz. Çevre köylerden küçük kızlar buradaki çiçekleri toplayıp kuruttuktan sonra bunlardan süs veya tılsımlar hazırlayarak turistlere satmaktadır

Harran'ın 8. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar önde gelen bir eğitim merkezi olduğu sanılmaktadır. Bir zamanlar hayli ünlü

Bazda Mağaraları (71)

olan bir Arap Üniversitesinin kalıntıları da Ulu Cami yakınında görülmektedir.

Han El-Ba'rur Kervansarayı ve Bazda Mağaraları

Han El Ba'rur Kervansarayı Harran'ın yaklaşık 19km güneydoğusunda Gökteaş (Han-el Ba'rur) Köyünde yer almaktadır. 1228 yılında el-Hac Hüsameddin Ali bin İsa tarafından yaptırıldığı sanılan kervansaray tipik bir Selçuklu Dönemi yapısıdır.

Harran'dan kervansaraya giden yolun her iki tarafında Anadolu'daki

Şuayb Antik kenti (72)

mağaralar arasında en güzel ve etkileyici olanlardan bir bölümünü görmek mümkündür. Bazda, Albazdu, Elbazde veya Bozdağ adlarıyla bilinen bu mağaralar ilk kez tapınakları ve kervansarayı inşa etmek için çevreden taş temin edilirken ortaya çıkmıştır. Mağaralarda tavanları 15m yüksekliğe kadar çıkabilen çok sayıda tünel bulunmaktadır. 13.yüzyıldan kalma Arapça yazıtlarda Abdurrahman el-Hakkâri, Muhammed İbn-i Bakır ve Muhammed el-Uzzar adları seçilebilmektedir. Mağaralarda daha çok şey görebilmek için el feneri getirmek yararlı olacaktır.

Şuayb Antik Kenti

Kervansaraydan 23km ötesinde bulunan Antik Şuayb Kenti, Roma Döneminden Moğol istilasına kadar sürekli bir yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Özkent olarak da bilinen Şuayb'da yüzlerce taş mezar bulunmaktadır. Yerel anlatıya göre bu yerleşim Hz. Musa'nın kayınpederi Şuayib (Jethro) Peygamber'le ilişkilidir.

Han El Ba'rur (73)

Tahir ve arkadaşları (74)

Soğmatar (Eski Sumatar)

Harabe halindeki Sabi tapınaklarından oluşan Soğmatar, Harran'dan 55km uzaklıkta, Şuayb Antik Kentinin 15km kuzeyinde kalan Yağmurlu Köyündedir. Soğmatar'ın tarihi muhtemelen 2. yüzyıla dayanmaktadır. Burada, merkezi bir höyüğün etrafında bulunan 9 mağara tapınağından her birinin belirli bir göksel varlığa adandığı sanılmaktadır. Köyün kuzey tarafında, Ay Tanrısı Sin'e adanmış tapınağın bulunduğu sanılan tepe üzerindeki harabelerde tanrıları temsil eden heykeller görülebilmektedir. Aynı höyükte 165 yıldan kalma Süryanice yazıtlar da bulunmaktadır.

Sabiler Güneş'e, Ay'a ve Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter ve Satürn gezegenlerine taparlardı. Dolayısıyla, çok tanrılı oldukları söylenebilir. Ancak kimi araştırmacılar Sabilerin "daha üst" bir tanrıların da olduğunu, dolayısıyla tek tanrılı sayılmaları gerektiğini, gök varlıklarının ise "din adamları" yerine konduğunu ileri sürmektedir. Bu mezhebin, adını, Halife Abdullah al Ma'mun'un

Sabilerin de yaşadıkları Harran'ı ziyaretinden sonra aldığı söylenmektedir. Halife bu insanların ne Hıristiyan, ne Musevi ne de Müslüman olduklarını öğrenince, onları öldürtebileceğini, ancak bir sonraki gelişine kadar bu üç dinden birini benimsemeleri halinde yaşamalarına izin vereceğini söyler. Bu arada bir Kuran bilgesi onlara Kuran'da bahsedilen tek tanrılı bir din olarak kendilerine Sabi demelerini tavsiye eder. Halife Harran'a bir daha gelemeden ölmüş, mezhep de adını tavsiye doğrultusunda değiştirmiştir. Ancak, bu ad değişikliğine karşın eski inançlarını ve ayinlerini (bunların arasında insan kurban etme geleneğinin de olduğu söylenir) sürdürmüşlerdir.

Soğmatar da tarihî yazıtlar (75)

Senemağar

Bu mağaralar Soğmatar'ın 11km kuzeyindeki Büyük Senemağar (Senem Miğar) Köyü yakınlarında yer almaktadır. Buranın, özellikle Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde önemli bir dinsel merkez olduğu sanılmaktadır. Köyde bir tepenin üzerinde bulunan bu üç katlı yapının manastır veya saray olduğu tahmin edilmektedir. Yapının kuzey tarafında kayalara oyulmuş ibadet yerleri bulunmaktadır.

Senemağar (76)

Soğmatar (77)

Konaklama

Arıkovanı benzeri evlerden birinde kalmak mümkündür. İbniteymiye Mahallesindeki *Harran Kültür Evi*'nin (0414 441 22 80 – 0542 337 85 12) odalarından birinde yerde yatabileceğiniz gibi bahçedeki veya damdaki tahtta da geceyi geçirebilirsiniz. Nefis yöresel yemekler, canlı müzik ve sıra geceleri ziyaretinizin diğer hoş yanları olabilir. Diğer seçenekler ise İbniteymiye Mahallesindeki *Kubbeli Ev* (0542 337 85 12) ve *Harran Evi*'dir (0414 441 20 20). İlçe merkezinde kalacaksanız *Bazda Oteli*'ni (0414 441 35 90, bazda1@ttnet.net.tr) deneyebilirsiniz.

Nerede Yemek Yenir?

Çamlık Restoran (0542 727 20 55) alkollü içkilerle birlikte geleneksel ve yöresel yemekler sunmaktadır. Bu müzikli yer geç saatlere kadar açıktır. Restoran, Harran'a 2km mesafede, Urfa yolu üzerindeki Tahılalan Mevkiindedir. Canlı müzik yapan ve büyük gruplar için sıra gecesi de düzenleyen *Harran Kültür Evi* yöresel yemekler sunan bir başka tesistir.

Harran Kültür Evi (78)

Ceylanpınar (Serêkaniyê)

Tigem'de ceylanlar ⁽⁷⁹⁾

Tigem ⁽⁸⁰⁾

İlin güneydoğusunda kurulan Ceylanpınar İlçesi (nüfus: 43.890) Türkiye'yi Suriye'ye bağlayan demiryolunun yapımında çalışan işçilerin barınmaları için oluşturulmuş bir yerleşim yeridir. Günümüzde de Ceylanpınar'dan Suriye'ye haftada bir tren seferi yapılmaktadır (daha fazla bilgi için: 0414 471 40 75).

Yerleşimin tarihi adı Riş Ayna'dır. Ayn al-Zuhur şeklinde Arapça bir adı da olmasına karşın bugünkü adını 1923'te Cumhuriyet'in ilanından sonra almıştır. Ceylanpınar'ın eski adıyla ilgili söyleneceye göre bir kralın bu adı taşıyan

kızı bir bahar günü buraya gelir, çevreyi ve manzarasını o kadar beğenir ki daha sonra burayı sürekli ziyaret eder. Böylece yerleşim zamanla kızın adıyla anılmaya başlar.

Suriye Sınırı çizildiğinde yerleşim ikiye bölünmüştür. 1999 yılından bu yana Ramazan ve Kurban Bayramlarında sınır açılmakta, insanlar sınırın öbür tarafındaki akrabalarını ziyaret edebilmektedir. Yakın zamanlarda Ceylanpınar ticari malların ülkeye giriş noktası olmasına karar verilmiştir.

İlginç bir nokta da Ceylanpınar'da küçük bir Özbek ve Afgan azınlığın olmasıdır. Bunlardan 1950'lerde Türkmenistan ve Özbekistan'dan gelenler, hükümetin yardımıyla buraya yerleştirilmiştir. Buradaki Afganistanlılar da, 1986 yılında, ülkelerinde başgösteren çatışmalardan kaçarak gelen gruptan oluşmaktadır Geleneksel giysileri, çıkık elmacık kemikleri ve çekik gözleriyle bu kişiler hemen ayırt edilebilmekte, pazarlarda yörenin yerlileriyle aynı

Ceylanpınar'da Afgan çocuklar ^[81]

mekânı paylaşmaktadır. Afganistan'dan gelen 1800 Özbekistanlıya ilçenin 3km ötesinde bulunan ve adını 1980 askeri darbesinin lideri generalden alan Evrenpaşa Mahallesinde 215 ev verilmiştir. Bu insanlar, bugün hala burada yaşamakta, yeşil çay içip Suriye yoluyla gelen basmati pirinciyle yemek pişirmektedir. Çoğu yoksulluk içinde yaşayan bu insanlar İstanbul'dan getirdikleri deri ürünlerinin ticaretiyle geçinmektedir.

TİGEM

Türkiye'deki en büyük çiftlik olan Ceylanpınar Tarım İşletmesi (TİGEM) burada yer almaktadır. 1943 yılında örnek bir tarım işletmesi olarak gösterilen çiftlikte özellikle pamuk, ayçiçeği ve meyve yetiştirilmekte, süt

Tigemde tarım ^[82]

ürünleri üretilmekte ve hayvan besiciliği yapılmaktadır. (bu tarihten önce de benzer faaliyetler yürüten çiftlik İbrahim Paşayê Millî'ye aitti) Türkiye'de ceylanın (Kürtçe xezal) görülebileceği tek yer de burasıdır. Nesilleri tükenme tehlikesi altında olan ceylanlar burada koruma altına alınmışlardır.

Konaklama

Cumhuriyet Caddesindeki *Otel Şabini*'de kalınabilir [0414 471 49 46].

Nerede Yemek Yenir?

Yemek yemek için gidilebilecek yerler arasında Cumhuriyet Caddesindeki *Kepez* [0414 471 74 15] ve yine aynı cadde üzerindeki *Şafak Lokantaları* [0414 471 22 83] sayılabilir. Restoranlarda kebab çeşitleri ve pirinçle servis edilen yemekler bulunmaktadır.

Elleri kınalı Afgan kızı ^[83]

Cayda Cıra ⁽¹⁾

ELAZİĞ

(Elezîz / Mamûret'ül Azîz)

MÖ 2000 yıllarında bir Hittit yerleşim yeri olan Elazığ, daha sonra Hititler ve Urartular tarafından ele geçirilmiştir. 1. ve 2. yüzyıllar arasında ise yöre **Roma İmparatorluğu**'nun egemenliği altında kalmıştır. Modern Elazığ Kenti, Fırat **Havzası**nı kapsayacak geziler için iyi bir başlangıç noktası olduğu gibi, **Nemrut Dağı**'nın de güzel manzarasını sunar.

Elazığ'dan bir görünüm ⁽¹⁾

MÖ 2000 yıllarında bir Hurri yerleşim yeri olan Elazığ, daha sonra Hititler ve Urartular tarafından ele geçirilmiş, 1. ve 3. yüzyıllar arasında ise yöre Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altında kalmıştır. 10. yüzyıl sonlarında yörede bu kez Araplar egemen olmuş, bunu izleyen Bizans egemenliğinden sonra Araplar bölgeyi tekrar geri almışlardır. 1071 Malazgirt Savaşından sonra bu kez Selçuklu Dönemi başlamıştır. 12. yüzyıl başlarında kısa bir süre Harput ve Hasankeyf'i kontrol eden Artuklulardan sonra Selçuklular üstünlüğü yeniden ele geçirmiştir. Bölgenin diğer yerlerinde olduğu gibi daha sonraki dönemlerde Elazığ dan Moğollar, Memluklar, Akkoyunlular ve

İl nüfusu
541.258 (2007)
Ortalama yükselti
1067 m
Yüzölçümü
3.153 km²

**Bir
Bakışta**

İlçeler

Elazığ (Merkez), Alacakaya, Arıcak, Ağın, Baskil, Karakoçan, Keban, Kovancılar, Maden, Palu, Sivrice

Ekonomi

Tarım (özellikle şaraplık üzüm), hayvancılık, bitkisel tarım

Komşu iller

Malatya (batı), Erzinan (kuzeybatı), Tunceli (kuzey), Bingöl (doğu), Diyarbakır (güneydoğu)

Eski Elazığ ⁽³⁾

Safeviler gelip geçmiş, nihayet bölge 1516 yılında Osmanlı egemenliği altına girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında büyük bir Ermeni nüfusuna sahip olan yöre Harput'ta dini bir eğitim kurumu olan ve I. Dünya Savaşına kadar hizmet veren Fırat Kolejinin kurulmasıyla Amerikalı Protestan misyonerlerin faaliyet merkezi haline geldi.

İl ekonomisi temel olarak tarıma dayalıdır. Tarımda, Elazığ'ın ülke

çapında öne çıkan bağcılık faaliyeti başta gelir. Elazığ'da devlet işletmeciliği kapsamında yer alan bağlarda ünlü kırmızı Buzbağ Şarabının yapıldığı üzümler yetiştirilmektedir. Elazığ'ın Öküzgözü üzümü, Türk şaraplarının etiketlerinde özellikle belirtilir. Elazığ'ın Öküzgözü üzümü ile Diyarbakır'da üretilen Boğazkere Üzümünün harmanlanmasıyla yapılan şaraplar da, Türkiye'de üretilen kırmızı şarapların etiketlerinde yazılıdır. İlde sanayi denince Keban Yöresinden çıkarılan kurşun, Kovancılar'daki krom tesisleri, Maden Bakır İşletmesi ve bunların yanında "Elazığ Vişnesi" diye tabir edilen Alacakaya Mermerleri akla gelir. Keban Barajı dolaylarında balıkçılık da önemli bir geçim kaynağı haline gelmiştir.

Modern Elazığ Kenti, Fırat Havzasını kapsayacak geziler için iyi bir başlangıç noktası olduğu gibi, Nemrut Dağı'na buradan da hareket edilebilir. Elazığ il merkezi yakınlarındaki Harput, kalesiyle de ünlüdür. Ancak burada, yatık minaresiyle Ulu Cami ve Meryem Ana Kilisesi gibi ilginç başka tarihi yapıların olduğunu da unutmamak gerekir. Temiz hava almak istiyorsanız, il merkezinin 30km güneyinde, kıyılarında zarif evlerin ve otellerin bulunduğu Hazar Gölü çevresini dolaşabilir veya Hazar Baba Dağı'na gidebilirsiniz. Hazar Gölü çevresindeki piknik alanları, su sporları ve kış sporlarının yanı sıra kamping için sağlanan altyapı sayesinde Sivrice

İlçesi ve Gezin Beldesi de turist çeken yerlerdir. Palu'da eski Urartu Kalesine çıkıp eski kent seyredilebilir. Karakoçan İlçesinde, Yoğunağaç (Golan) Köyünde ise güzel bir kaplıca vardır. Kent merkezinin 6km batısında yer alan Şahinkaya (Bizmesin) Köyü yakınlarında Hulvenk Manastırının kalıntıları bulunmaktadır. 13. yüzyıldan kalan bu manastır görülmeye değerdir.

Ulu Camii parkı Şehir merkezi [5]

Elazığ Kenti

Bugünkü Elazığ, Tarihi Harput Kentinin bir uzantısıdır. Oldukça yüksek bir yere kurulmuş olan Harput'ta ulaşımın güç olması nedeniyle, Sultan II. Mahmut Döneminde Vali Reşit Mehmed Paşa Harput'un biraz ötesindeki ovalarda bulunan Mezre yerleşimini (şimdiki Elazığ) genişletmeye başlamıştır. Abdülaziz Döneminde ise yeni kurulan vilayeti desteklemek üzere burada askeri tesisler, bir hastane ve vali için bir konak yapılmıştır. 1867 yılında, Sultan Abdülaziz'in tahta geçişinin 5. yıldönümü dolayısıyla Mezre'ye Mamûret'ül Azîz adı verilmiştir. Daha sonra söylenmesi kolay olduğu için kent yalnızca Eleziz olarak anılmıştır. Ancak, Mustafa Kemal adı bir kez daha değiştirmek isteyince yönetim Elazığ adında karar kılmıştır. İl merkezinde (nüfus:319.381) az sayıda Türk ve Süryani bulunmakla birlikte nüfusun çoğunluğunu Kürtler oluşturmaktadır. 1975 yılında kurulan Fırat Üniversitesi sayesinde kente genç bir görünüm

Öküzgözü Üzümü [4]

Elazığ'dan bazı önemli isimler

Istanbul Barosu eski Azınlıklar Komisyonu sözcüsü **Fethiye Çetin** Elazığlıdır. Çetin'in Ermeni olan anneannesi, kendi ailesini yitirmesine yol açan 1920'lerdeki olayların ardından bir Türk ailesi tarafından himaye edilmiş ve Müslüman yapılmıştır. Yaşlı kadının acılı anılarını derlediği, *Anneannem* adlı kitabı büyük ilgi çekmiş, kitap İngilizce ve Fransızca'ya çevrilmiştir. Elazığ kökenli olup sanat dünyasında öne çıkan isimler arasında 1980'lerin popüler müzisyeni **Arif Susam** ile fotoğrafları *National Geographic*'te de yayınlanan usta fotoğraf sanatçısı **Erdal Yazıcı** da vardır.

Ermeni filozof **Shahan Natalie** ve bugün hayatta olmayan, Cidde'deki İslam Kalkınma Bankası merkez binasının mimarı **Vedat Dalokay** da Elazığlıdır. Müzik dünyasından isim vermek gerekirse perdesiz gitarın ustalarından **Erkan Oğur** sayılabilir. 1954 yılında Ankara'da doğan müzisyenin çocukluğu Elazığ'da geçti. Besteci olarak çalışmalarını birçok müzisyeni etkileyen Oğur, kopuz ve bağlama ustalığıyla da ün salmıştır. Erkan Oğur geleneksel müziği klasik müzikle harmanlayarak yeni bir tarz oluşturmuştur.

Dr Nüredin Zaza (Nüredin Üsiv/Zaza)

Kürtçe kısa öykü yazarı Nureddin Zaza 1919 yılında Maden'de doğdu. Gençlik yıllarında Suriye'ye giden Zaza orada bazı Kürt entelektüelleriyle tanışıp çalıştı. Yazısı ilk olarak 1932 yılında Celadet Ali Berdirhan tarafında

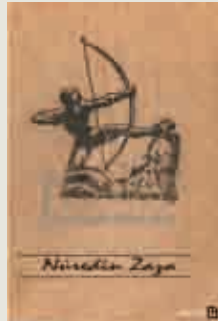
çıkarılan Hawar ve Ronahî (bakınız s: 474) dergilerinde yayımlandı.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda İsveç'e giden Nureddin Zaza Lausanne Üniversitesi'nde Pedagoji okudu. Uzmanlık tezini Fransız Filozof Emanuel Monnier üzerine yaptığı bir araştırmayla tamamladı. Suriye'ye döndükten sonra siyasi çalışmaları nedeniyle, Suriye, Irak, Ürdün ve Lübnan cezaevlerinde kaldı. Son olarak, 1969 yılında serbest kaldığında İsveç'e dönen Zaza burada Kürtlerin içinde bulunduğu durum ve ana dili Kürtçe hakkında yazmaya devam etti.

Nureddin Zaza Fransa'daki Kürt Enstitüsü'nün de kurucuları arasındadır. (<http://www.institutkurde.org/en/>). Kürtçe ve Fransızca pek çok kitap yazan yazarın en bilinen kitabı Fransızca kaleme aldığı *Ma Vie Kurde* (Kürtlük Yaşamım) adlı eseridir. Ehmedê Xanî'nin ünlü *Mem û Zîn* öyküsünün Fransızca'ya çeviren Dr Nureddin Zaza uzunca bir süre kansere karşı verdiği savaşta, 1988 yılında hayatını kaybetti ve Lausanne'de gömüldü.

Kitap Kapağı ⁽⁶⁾

Nüredin Zaza'nın Kitap Kapağı ⁽⁷⁾

hakimdir. İlde her yıl haziran ayında üniversite tarafından, büyük ilgi çeken "Halk Oyunları Festivali" düzenlenmektedir. Kent merkezindeki kapalıçarşı, canlı ve hareketli yapısıyla gezip görmeye ve alışveriş yapmaya değercek özellikler taşımaktadır.

Elazığ'ın geleneksel halk oyunu çayda cıra, ellerindeki küçük tabaklarda yanan mumlarla karanlığın içinden ortaya çıkan oyuncuların oynadığı yöresel bir oyundur. Elazığ'ın kimi yerlileri bu oyunun, kentin güney tarafında, Hazar Gölü yakınlarında yaşayan iki gencin hüznü aşk öyküsünden kaynaklandığını söyler. Aşıklar geceleri gizli gizli buluşurken, erkek gölü yüzerek geçip buluşacakları yere gelmektedir. Kız ise, bulunduğu yeri erkeğe elinde yanan cırayla belli etmektedir. Durumu öğrenen kızın

babası bir gün gelir ve cırayı söndürür, genç adam da gölde boğularak ölür. Sevdiğinin ölümünü öğrenen genç kız kendini suya atarak intihar eder. Elazığ merkezinde ise görülmeye değer yer olarak Fırat Üniversitesi yerleşkesinde bulunan Arkeoloji ve Etnografya Müzesinden söz edilebilir (09.00-17.00 saatleri arasında açık). Müzenin bir bölümünde, Keban ve Karakaya Barajlarının inşası sırasında yürütülen kazılarda ortaya çıkarılan tarihi eserler sergilenmektedir. Diğer bölümde ise el dokuması halı, kilim gibi etnografik özellik taşıyan parçalar görülebilir.

Elazığ'da bulunduğunuz sırada, doğayla baş başa kalmak isterseniz bir dolmuşa atlayarak kentin kuzeydoğusunda yer alan Sefkar Baba Ormanı'na gidebilirsiniz.

Ulaşım	Konaklama	Nerede Yemek Yenir?
Düzenli otobüs seferlerinin yanı sıra Ankara ve İstanbul'dan Elazığ'a uçak seferleri vardır. Ayrıca İstanbul'a günlük tren seferleri de yapılmaktadır.	Güzel bir yüzme havuzu da olan dört yıldızlı <i>Akgün Elazığ Oteli</i> , Korgeneral Hulusi Sayın Caddesindedir (0424 248 20 00, www.akgunelazig.com). Balak Gazi Caddesindeki <i>Akar Oteli</i> (0424 218 34 89) de kalınabilecek diğer bir oteldir.	Elazığ, Urfa'da olduğu gibi çiğ et ve baharatla yapılan çiğ köftesiyle ünlüdür. Elazığ çiğ köftesini <i>Eyvan</i> veya <i>Şişko'nun Yeri</i> lokantalarında tadabilirsiniz. Kebap için tavsiye edilebilecek yerler ise şunlardır: <i>Kilis</i> , <i>Altın Şiş</i> , <i>Havuzbaşı Şelale</i> , (<i>Merkez Lokantası</i>) ve <i>Polatlar</i> . Bu lokantalarda nohut ve etle yapılan özel Harput çorbasını da deneyebilirsiniz. Harput'taki <i>Halit Usta</i> da kebablarıyla ünlüdür. Elazığ-Diyarbakır yolu üzerinde Hazar Gölü'nde avlanan balıkları yiyebileceğiniz birçok lokanta bulunmaktadır. <i>Çamlık Restoran</i> , <i>Mavi Göl Tur-Pol</i> , <i>Özlem Balık Evi</i> ve <i>Harzo Dayı</i> bunlardan bazılarıdır. Koçkale'deki lokantalar da balıklarıyla ünlüdür.

Harpur (Xarpêt)

Harpur Evleri ⁽¹⁰⁾

Elazığ'dan yalnızca 3km ötede yer alan Harpur'a taksi, dolmuş veya belediye otobüsleriyle gidilebilmektedir. Harpur, adını görkemli Harpur Kalesinden almaktadır (Ermenice'de "har" kaya, "put" kale anlamına gelmektedir). Kale, Ortaçağ'da ve Osmanlı Döneminde bölgenin merkezi olduğu o şaşaalı günlerin bugüne bıraktığı bir mirastır. Harpur'a giderken, içlerinden bazıları için restorasyon planları yapılan eski Harpur Evlerinin birçok örneğini görebilirsiniz. Harpur'ta ayrıca zaman zaman canlı müzik yapılan kale manzaralı restoranlar da bulunmaktadır.

Kale kalıntılarının yanı sıra ilginç bir başka yapı da 1165 yılı civarında inşa edilen Ulu Cami'dir. Çevrede Osmanlı Dönemi kervansarayları ve başka anıtlar da vardır. Tarihi yapılar Yakup Şevki Caddesi civarındadır.

Harpur Kalesi

Kentin güneydoğu tarafındaki bir tepede üzerinde yer alan bu büyük kale Urartular tarafından yapılmıştır. Bir efsaneden hareketle bu kaleye "Süt Kalesi" de denmektedir. Efsaneye

Harpur Evi ⁽¹¹⁾

göre, Urartular o kadar varlıklıydılar ki, önemini ve değerini göstermek için kalenin harcında su yerine süt kullanılmıştır. Kalenin iç ve dış kısımları geçmişte birçok kez yenilenmiştir. Kalede son yıllarda yapılan arkeolojik kazılar sırasında, Urartu Döneminden kaldığı tahmin edilen bir su sarnıcı ve kaya tünelleri bulunmuştur.

Meryem Ana Kilisesi

Kalenin güneyinde yer alan ve bir duvarı kale duvarı ile ortak olan Meryem Ana Kilisesi; Kızıl Kilise, Süryani Kilisesi ve Jakoben Kilisesi gibi adlarla da anılmaktadır. En eski Süryani Kiliselerinden biri olan bu kilise, 6. yüzyılda Hıristiyanların ibadet yeri olmadan önce muhtemelen put-perestlere ait bir tapınaktır. Mardin'deki

Harput(Süt) Kalesi ⁽¹²⁾

kayıtlara göre dikdörtgen planlı bu kilise 179 yılında yeniden inşa edilmiş, giriş yeri de 1845 yılında restore edilmiştir. Kilise, Harput Ermenilerinden farklı olarak Süryaniler tarafından kullanılmıştır. Gizli geçitlerle kaleye bağlanan kilisenin bazı duvarları doğal kaya duvarlardır.

Ulu Camii ⁽¹³⁾

Ulu Cami

Minaresi sağa doğru eğik olan Ulu Cami Nizamettin Caddesinde yer almaktadır. Anadolu'daki en eski ve önemli camilerden biri olan cami 1156 yılında Harput'un Artuklu Hükümdarı Fahrettin Karaaslan tarafından yaptırılmıştır. Caminin özgün ahşap minberi şimdi Kurşunlu Camiindedir. Yazıtlar, minberin Çubukoğlu adında bir kişi tarafından 11. yüzyıl sonu veya 12. yüzyıl başında yapıldığına işaret etmektedir. Cami büyük ölçüde moloz taşı kullanılarak yapılmıştır. Buna karşılık tuğladan yapılmış olan yatık minare zengin bir süslemeye sahiptir. Batı duvarında açılmış kapıda da yine

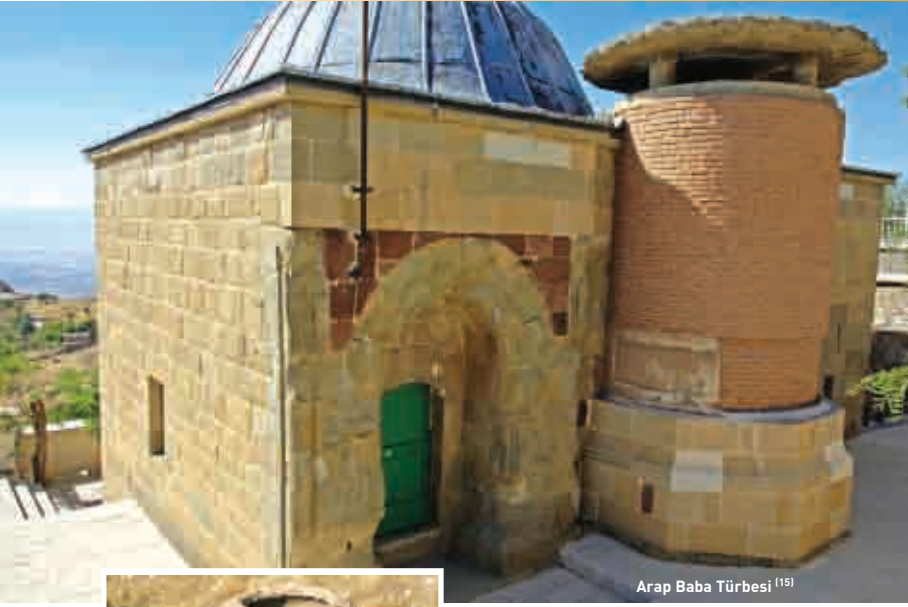
aynı tarz tuğla işçiliği görülmektedir. Caminin içinde, dışarıdan görülmeyen, yapıyla bütünleşmiş bir avlu bulunmaktadır.

Avluyu çevreleyen kemerli sahnalar 14. ve 15. yüzyıllara aittir. Minarenin çevresindeki yapılar ile güneydeki ibadet salonu, muhteme-

Ulu Camii yatık minare ⁽¹⁴⁾

Arap Baba Türbesi^[15]Hoca Hasan Hamamı^[16]

len, caminin günümüze özgün haliyle gelebilen yerleridir.

Ağa Camii

1559 yılında Pervane Ağa tarafından yaptırıldığı sanılan bu cami kentin doğusunda, Harput'a giden ana yolun sonunda yer almaktadır (Yakup Şevki Caddesi). Günümüzde de ibadete açık olan caminin tahrip olan kubbesi yakın zamanlarda onarılmıştır

Kurşunlu Camii ve Hoca Hasan Hamamı

1730'larda yapılmış, kubbesi kurşun kaplı bu mükemmel Osmanlı Camisini ziyaret etmeniz tavsiye edilir. Yakup Şevki Caddesindeki caminin kubbesinde dört pencere bulunmaktadır. Ulu Cami'nin üzeri zarif yazıtlar

ve bitki desenleriyle bezenmiş ahşap minberi 1960'larda bu camiye getirilmiştir. Kalenin batı tarafına baktığınızda, Osmanlı Döneminde yapılmış dikdörtgen planlı Hoca Hasan Hamamı'nın kubbesini görebilirsiniz.

Alacalı Camii

Kentin güneybatısında yer alan dikdörtgen planlı Alacalı Caminin, Osmanlı Döneminden kaldığı tahmin edilmektedir. Minaresinin görülmeye değer yanı, birbirini izleyen siyah ve beyaz şeritleridir. Bu minare ve tavan-daki süslemeler 19. yüzyılda yapılan bir yenileme çalışmasının sonucudur. Camiye ulaşmak için Yakup Şevki Caddesinde Ağa Camiine gelmeden sağa dönmek gerekmektedir.

Arap Baba Türbesi

Selçuklu Döneminden kaldığı tahmin edilen bu türbe Harput'un güneyindeki Nadir Baba Caddesi'nin sonunda yer almaktadır. Arap Baba'nın kimliği konusunda elde güvenilir bilgi bulunmamakla birlikte bu kişinin aynı zamanda Yusuf ibn-i Arapşah adıyla da bulunduğu ve türbeyi 1276 yılında kendisi

için yaptırdığı söylenmektedir. Bir efsaneye göre bir yıl süren kuraklığın ardından bir kadın rüyasında, Arap Baba'nın kellesi koparılıp ırmağa atıldığında yağmur yağacağını görmüştür. Kadın kimseye bir şey söylemeden rüyasında gördüğü işi kendisi yapmış, bundan sonra aralıksız çok şiddetli yağmur yağmıştır. Bunun üzerine kadın Arap Baba'nın başı bulunup yerine konulduğunda bu tufanın dinceğini yine rüyasında görmüştür. Köyün yaşlıları adamın başını bulup yerine koymuş, böylece yağışlar dinmiş, hava normale dönmüştür.

Saray Hatun Camii, Cimsit Bey Hamamı ve Mansur Baba Türbesi

Akkoyunlu Hükümdarı Hasan Bahadır Han'ın annesi tarafından 1465 yılında yaptırılan ve o günden bu yana çok sayıda restorasyon geçiren Saray Hatun Camii, (Sara Hatun olarak da bilinir) güzel taş işleme örneklerine sahiptir. Yine son derece güzel bir yapı olan Cimsit Bey Hamamı da bu camiye bitişiktir. Hamamın günışığı alan kubbeli dört odası vardır. Sultan Selim'in komutanlarından biri olan Cimsit Bey tarafından 16. yüzyılda yaptırılan bu hamamın bir bölümü güzel bir restorana dönüştürülmüştür. Ancak, hamamın eski bölümlerini görmek için bu restoranda yemek yemek zorunda değilsiniz.

Cimsit Bey Hamamı Kapısı [17]

Aynı sokağın (Nizamettin Sokak) kuzeybatı tarafında yer alan Mansur Baba Türbesi'nin ise dönemin ileri gelen Artuklularının yattığı yer olduğu sanılmaktadır. 13. yüzyıldan kaldığı tahmin edilen ve özgün haliyle sekizgen planlı ve iki katlı olan bu yapı, daha sonra baştan aşağı yeniden inşa edilmiştir.

Harput Dabakhane Kaplıcası

Elazığ'ın 5km dışında Dabakhane Caddesi üzerinde yer alan bu kaplıcanın mermerden yapılmış üç havuzu vardır. 50°C Sıcaklıkta, duru, asit ve alkali içermeyen suyun mide ve karaciğer rahatsızlıklarına iyi geldiği söylenmektedir.

Harput Müzesi

Eski Belediye Binasının karşısında bulunan müzede (0424 241 11 30) ilginç el işi örnekleri ve çeşitli yerel sanat eserleri sergilenmektedir. Pazartesi günleri hariç 08.30 ile 17.00 saatleri arasında ziyaret edilebilen müze 1965 yılında açılmıştır ve Elazığ Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nin öncülü olarak görülmektedir.

Çemsit Bey Hamamı [18]

Keban

Keban Barajı ^[19]

Türkiye'nin toplam elektrik üretiminin onda birini karşılayan en büyük barajlardan birine sahip olan Keban İlçesi (nüfus: 5.328) Elazığ'ın 45km batısında yer almaktadır. Keban Barajı'nın inşası sırasında ortaya çıkarılan harabeler bu yörede 10. yüzyıla kadar giden yerleşimler olduğunu göstermektedir. Selçuklu komutanlarından Çağrı Bey askerleriyle 1017 yılında buraya gelmiş, daha sonraki Türk istilalarının önünü açmıştır. 1843 yılında Harput il oluncaya kadar Keban Osmanlı İmparatorluğu'nun illerinden biriydi. Bu tarihten sonra Keban Harput İline bağlanmıştır.

İnşaatı 1975 yılında tamamlanan enerji santrali ve baraj yapımı, 200 yerleşimden 30 bin kadar insanın tahliyesini gerektirmiştir. Onlarca arkeolojik alanı suları altında bırakan baraj gölü bugün balık avı ve yerel yönetim (0424 571 20 01) tarafından düzenlenen su sporları gibi etkinliklerin yanı sıra popüler bir piknik alanıdır. Keban'a geldiğinizde, balık çeşitleriyle öne çıkan *Çırçır Alabalık Tesisleri*'de yemek yiyebilirsiniz (0424 571 23 23).

Sımsimi halayı ^[20]

Bu yörede bir düğüne davet edilerseniz, *sımsimi halayı* adıyla bilinen bir halk oyununu izleyebilirsiniz. Genellikle damat evinin yakınında oynanan bu oyunda bir halka oluşturan gençler, arkadaşlarından birinin gözlerini bantlayıp ellerini arkadan bağlayarak ortalarına alırlar. Ortada dolayan genç sağa sola hamle yaparak çevresindekilerden birine değmeye çalışır, değdiği kişi onun yerini alır.

Yusuf Ziya Paşa Külliyesi

İlçe merkezinde bulunan bu külliye 18. yüzyılda Diyarbakır Valisi Yusuf Ziya Paşa tarafından yaptırılmıştır. Külliyedeki yapılar arasında bir cami, medrese, çeşme, kütüphane ve anıt mezar yer almaktadır. Bir zamanlar Osmanlı mimarisinin güzel bir örneğini

Mezopotamya'nın iki büyük nehri

Fırat Nehri ^[21]

Dicle'ye göre batıda kalan Fırat Nehri yaklaşık 2.781 km uzunluğuyla Dicle'den daha uzundur. Fırat iki akarsuyun birleşmesiyle oluşur. Birincisi, Erzurum'un kuzeydoğusunda, Kargapazarı Dağlarından doğan Karasu, ikincisi ise Van Gölü'nün kuzeydoğusunda, göl ile Ağrı Dağı arasında kalan bir yerde doğan

Murat Nehridir. Fırat, dik kanyon ve boğazlardan güneydoğu yönünde akarak Suriye'ye geçer ve Irak'tan sonra Basra Körfezi'ne dökülür.

Basra Körfezi'ne 170 km mesafedeki Kurum'da Fırat'la birleşerek Şattülarap'ı oluşturur ve denize dökülür. (Dicle Nehri için bakınız s: 239)

oluşturan bu yapıdan günümüze, yalnızca giriş bölümü ile kimi duvarlar ayakta kalabilmiştir.

Denizli Kervansarayı (Vakıf Han)

13. yüzyıldan kalma bu kervansaray Keban'dan 8km uzaklıktaki Denizli Köyünde yer almaktadır. Kervansarayda kubbeli bir cami, havuzlu bir avlu, hamam ve konuk odaları bulunmaktadır.

Ermeni Kilisesi

Keban'dan dolmuşla gidilebilen Hallar Mevkiinde bazilika planlı harap bir Ermeni kilisesi vardır. Polis karakolu-nun karşısında bulunan bu kilisede diğer örneklerden farklı olarak, fresk kalıntıları hala görülebilmektedir. Eski kilise, belediye tarafından araç tamir ve bakım atölyesi olarak kullanılmaktadır.

Elmalar ^[22]

Ağın (Axîn)

Ağın Leblebisj ^[23]

Leblebi yapımı ^[24]

Ağın İlçesi (nüfus: 1.824), Elazığ'ın yaklaşık 80km kuzeybatısında, Keban Baraj Gölü kıyısında yer almaktadır. Ağın'dan Malatya ve Elazığ'a her gün feribot seferleri düzenlenmektedir. Sakinlerinin yarısı emekli kişilerden oluşan Ağın okuryazarlık oranının son derece yüksek oluşuyla da tanınmaktadır. Buradan çok sayıda bürokrat, yazar, akademisyen ve ozan yetişmiştir. Bununla gururlanan Ağınlılar, Elazığ'ın Ağın'dan yönetildiğini ileri sürmektedir.

Balıkçılıkla uğraşan ve geçimini göl balıkçılığından sağlayan aileler bir kooperatif kurmuşlardır. İlçe bir zamanlar nohudu ve kaliteli şarapların yapıldığı Öküzgözü üzümüyle tanınırken şimdilerde daha çok turizm alanında gelişme göstermektedir.

Yörenin mutfağı tek kelimeyle mükemmeldir. Özel yemekler arasında *kabur-*

ga kebabi ve *yemlikli yemek* sayılabilir. Ağın leblebisinin özel tadının, Ademli Köyünde bulunan çok ince bir kumla pişirilmesinden geldiği varsayılmaktadır.

Eski evler kerpiçtedir ve insana hoş gelen sade bir havası vardır. İlçe merkezinde, ilçenin ilk belediye başkanına ait Ekrem İspir Konağı bulunmaktadır. Ağın Kaymakamlığı ve bir kültür vakfı tarafından yenilenmesi planlanan konak bir kültür merkezi ve müze olarak kullanılacaktır. Düz çatısıyla konak, Ağın mimarisinin özelliklerini yansıtmaktadır.

Ağın Şenlikleri her yıl Temmuz ayının son hafta sonu yapılmaktadır. Şenlikler sırasında yörede en iyi leblebi yapana ödül verilmektedir. Diğer etkinlikler arasında şiir saatleri ile halk oyunları gösterileri yer almaktadır.

Ağın halayı ^[25]

Sivrice (Xox/Dzovk)

Hazar Gölü /Sivrice [26]

Elazığ'ın 30km güneyinde Hazar Gölü kenarındaki Sivrice'ye (nüfus: 4.803) 1939 yılında zamanın nüfus mübadele anlaşmaları çerçevesinde Romanya ve Sovyetler Birliği'nden gelen göçmenler yerleştirilmiştir. İlçenin asıl çekici özelliği, adı Kürtçe "bin" anlamına gelen göldür. Efsaneye göre bir zamanlar burada madencilikle uğraşan bir topluluk yaşamış. Topluluk, çıkardığı cevheri Musul, Halep ve Şam'a satar, ayrıca çok lezzetli üzüm yetiştirir ve şarap yaparmış. Gelgelelim bu topluluk yaşadıkları müreffeh yaşamdan ötürü tanrılarına şükretmeyi unutunca, öfkelenen tanrılar yöreye fırtınalar göndermiş, sonuçta bin kişi boğularak hayatını kaybetmiştir.

Göl, 2347m yükseklikteki Hazarbaba Tepesi ve Karaoğlan Dağlarıyla buraya turist çekmektedir. Çevrede yazlıklar, piknik alanları ve kamu kuruluşlarına ait dinlenme tesisleri bulunmaktadır. Gölün taşıdığı turizm potansiyeli Temmuz ayındaki Sivrice Göl Şenliklerinde özellikle ön plana çıkarılmaktadır. Ekonomide turizmin yanı sıra balıkçılık da önemli bir yere sahiptir.

Yolunuz buraya Haziran ortalarında düşerse yerel Kiraz Festivaline katılın. Bu festival sırasında ildeki en güzel kirazlar ilin en güzel kıyı tarafından seçilmekte, geleneksel müzik ve halk oyunları gösterileri yapılmaktadır.

Hazar Gölü

Elazığ'ın 25km güneydoğusunda bulunan Hazar Gölü'ne dolmuşla gidilebilmektedir. Rüzgar sörfü yapabileceğiniz temiz ve berrak göl pek çok plaja da sahiptir. Burada konaklamak isterseniz, göl çevresinde belirlenmiş kamp alanlarına bakabilirsiniz. Elazığ Mavi Göl Hotel (0424 425 10 20) ise, Diyarbakır yolu üzerinde Elazığ'a 30km, göl kenarındaki küçük Gezin Beldesinde 16km mesafededir. İçinde bir spor merkezi olan ve zaman zaman canlı müzik yapılan tesisin bir de havuzu

Hazar Gölü [27]

Sivrice Batık Kent ^[28]Hazar Baba Dağında Kayak ^[29]

vardır. Yine göl kıyısında bulunan bir başka otel de Tur-Pol Tesisleri içerisinde yer almaktadır. (0424 425 11 00)

Evlıya Çelebi, zamanında gölde bulunan batık bir yerleşiminden söz eder. Yakın zamanlarda gölde su seviyesi düştüğünden bu yerleşimin kimi bölümleri ortaya çıkmıştır. Sözü edilen bu eski yerleşim, gölün güneybatısında bulunan küçük Gölcük Adasıdır. Bir öyküye göre, hamile bir kadın burada yaşayanlardan su istemiş, ancak kimse kadına su vermeyince kadın da lanet okumuş ve sonunda yerleşim sulara gömülmüştür. Daha akla yatkın bir açıklama ise, bir adada veya yarımada- da olan yerleşimin depremler sonucunda çökmüş olmasıdır. Kıyıdan Gölcük (Kilise) Adası yönüne bakıldığında, eski yerleşimin çevresini saran, 520m uzunluğunda ve 6m yüksekliğindeki surların üst kısımları görülebilmektedir.

Hazarbaba Dağı

İlin güneyinde 2347m yükseklikteki Hazarbaba Dağı'na dolmuşla ulaşılabilir. Dağ, aşağıdaki Hazar Gölü ile Keban Barajı'na bakan güzel bir manzaraya sahiptir. Aynı dağda kayak tesisleri de vardır.

Gezin Çilek Festivali

Belediye tarafından her yıl 21 Temmuz'da düzenlenen bu festivalde yörede üretilen en iyi çilekler seçilmektedir. Festival, çileğin yanı sıra makul fiyatlardan kiraz almak için de iyi bir fırsattır. Festivalde ayrıca konser ve yüzme yarışması dahil çeşitli sportif etkinlikler düzenlenmektedir.

Gezin çilekleri ^[30]

Palu (Palo)

Palu Tarihi Hamam ^[31]

Şeh Said, idam edilmeden önce ^[32]

Çevresi Toros Dağları'nın uzantıları ile çevrili olan ve Murat Nehri'nin güzergâhı üzerinde yer alan Palu (nüfus: 8.894) sakin bir ilçedir ve muhafazakâr yapısıyla bilinmektedir. Tütün yetiştirme açısından çok elverişli toprakları olduğu söylenen ilçede şeker pancarı da yetiştirilmektedir.

İlçe merkezinin batısındaki Pınar Tepesi'nin, Kalkolitik Dönemden (MÖ 4. binyıl) Ortaçağlara uzanan döneme ait arkeolojik buluntular açısından zengin bir yer olduğu ortaya çıkmıştır. Palu, Kral Menau tarafından fethedildikten sonra Urartu İmparatorluğu'nun başkenti yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun ünlü Alman danışmanı Helmut Von Moltke'nin (Büyük Moltke), Fırat'ın ulaşımına elverişli olup olmadığını anlamak üzere kelekle (60 hayvan tulumundan yapılan bir tür

şişme sal) nehrin aşağısına doğru yolculuğa başladığı yer de Palu'dur.

Palu, Cumhuriyet'in kurulduğu döneme kadar idari olarak Diyarbakır'a bağlıydı. Ayrıca, 1925 yılındaki Kürt Ayaklanması sırasında Palu kısa bir süreyle ayaklanmanın denetim merkezi ve aynı zamanda Şeh Said'e Palo olarak da bilinen ayaklanma önderi Şeyh Said'in son direnme noktasıydı. Sonunda ayaklanma bastırılmış, Nakşibendî Tarikatına mensup Şeyh Said ile beraberindekiler tutuklanıp idama mahkûm edilmiş ve cezalar aynı yıl Haziran ayında Diyarbakır Dağkapı Meydanında infaz edilmiştir (bakınız s:139). Elaziğ'da olduğu gibi 1920'den önce burada da yoğun bir Ermeni nüfus bulunmaktaydı. Kimi araştırmacılar bu dönemde

Ulu Camii ^[33]

yörede 48 Ermeni Köyü olduğunu belgelemiştir.

Yeni ilçeden 8km uzaklıkla olan Eski Palu'da yürüyüş mesafesinde ve birbirini ardına çeşitli tarihi mekânlar bulunmaktadır.

Merkez Camii

1874 tarihinde inşa edilen kare planlı bu cami yeni Palu'nun merkezinde, Cumhuriyet Mahallesinde yer almaktadır. Son derece güzel süslemelere sahip olan düz çatılı caminin iç kısmında üç sahnı bulunmaktadır

Palu Kalesi

Yukarı Palu (Zeve) tarafında Eski Palu'ya bakan dik bir tepenin üzerinde yer alan Palu Kalesi, Urartulardan kalmaz. Tepenin kuzeybatı tarafında yine aynı dönemden kalma, basamaklı 8m uzunluğunda bir tünel vardır. Batı tarafta ise büyük bir kayanın üzerinde Kral Menua'nın yazıtı görülmektedir. Aynı yerde İlluminatör Kilisesi ile iki eski caminin kalıntılarını görmek de mümkündür.

Ulu Cami

Çarşıbaşı tarafında bulunan bu cami 12. yüzyıldan kalma bir Artuklu yapısıdır. Ancak bugünkü hali, 15. yüzyılda yapılmış olan bir yenileme çalışmasının ürünüdür. Ancak, caminin minaresi 17. yüzyıl, mihrabı da 18. yüzyıldan kalmaz. Kuzey-güney yönünde siyah ve beyaz kemerleri olan

Eski Palu yolunda ^[34]

dikdörtgen planlı caminin çatısı düzdür. Duvarları, bölgeye has mimaride sıkça karşılaşılan moloz taşından yapılmıştır. Hemen yanındaki küçük camiden ise günümüze yalnızca minare ile kimi duvarlar kalmıştır.

Cemşit Bey Türbesi

Yine Çarşıbaşı'nda Ulu Cami yanında türbesi olan Cemşit Bey, 16. yüzyılda yaşamıştır. Yavuz Sultan Selim'in süvari subaylarından. Taş işçiliğinin çok güzel örneklerini sunan mezarı, aile üyelerinin mezarları ile birlikte günümüze kalabilmiştir. Kubbesi bir küpü andıran cami de Cemşit Bey Türbesi'ne bağlıdır.

Palu Kilisesi ve Palu Köprüsü

Palu Kilisesi eskiden kubbeli olan tek sahnılı bir yapı iken bu kubbeden geriye yalnızca sekizgen alın kalmıştır. Sahının doğu tarafındaki apsisin her iki kenarında yer alan kemerlerin üzerinde melek freskleri ile İncil'den metinler görülmektedir. Kilisenin ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte 19. yüzyıldan kalmış olması muhtemeldir. Ulu Cami'nin 100m aşağısında yer alan kilisenin, 600-700m ilerisinde ise tarihi Palu Köprüsü bulunmaktadır.

Kiliseden nehre doğru yürüdüğünüzde karşınıza tarihi Palu Köprüsü çıkar. 12. yüzyılda İpek Yolu üzerinde yer alan Palu İlçesindeki bu köprü Murat Nehri üzerinde önemli bir geçiş noktasıydı. Geçmişte birçok restorasyondan geçen köprü'nün bugünkü hali Osmanlı Döneminden kalmaz.

Tren Garı ^[35]

Palu Kilisesi ^[36]

Kovancılar (Qowancıyan)

A local from Elazığ ^[37]

Kovancılar İlçesi (nüfus: 19.358) Elazığ'ın yaklaşık 67km kuzeydoğusunda yer almaktadır. 1934 yılında Türkiye ile Romanya arasında yapılan bir anlaşma uyarınca Romanya'dan gelen 300 Türk kökenli aile buraya yerleştirilmiştir. Geçici olarak Palu'ya getirilen aileler bir yıl sonra yeni yapılan bir köye taşınınca, buraya Romanya'dan geldikleri yerin adı olan Kovancılar adını vermişleridir. Bu göçmenlerin yöreyle bütünleşmelerinin biraz zaman aldığı söylenir. Örneğin, aileler kızlarının buradaki erkeklerle evlenmelerine karşı çıkmaktaydılar. Bu göç-

menlerin çoğu daha sonra akrabalarının yanına, batıdaki Sakarya ve Bursa illerine gitmiştir.

Kovancılar İlçesinden 7km uzaklıkta yer alan Venk Dağı yakınlarındaki Ekinözü (Habap) Köyünde tarihi 13. yüzyıla dayanan bir Ermeni Manastırı'nın kalıntıları bulunmaktadır. 15 odalı bu manastırın zaman zaman kale olarak tanımlandığı da olmuştur. Manastırın girişi üzerine keskiyle iki yılan figürü çizilmiştir. Harabelerin yanında Osmanlı Döneminden kalma iki çeşme de görülmektedir.

Ekmek pişiren kadınlar ^[38]

Marble stones from Alacakaya ^[39]

Alacakaya (Guleman)

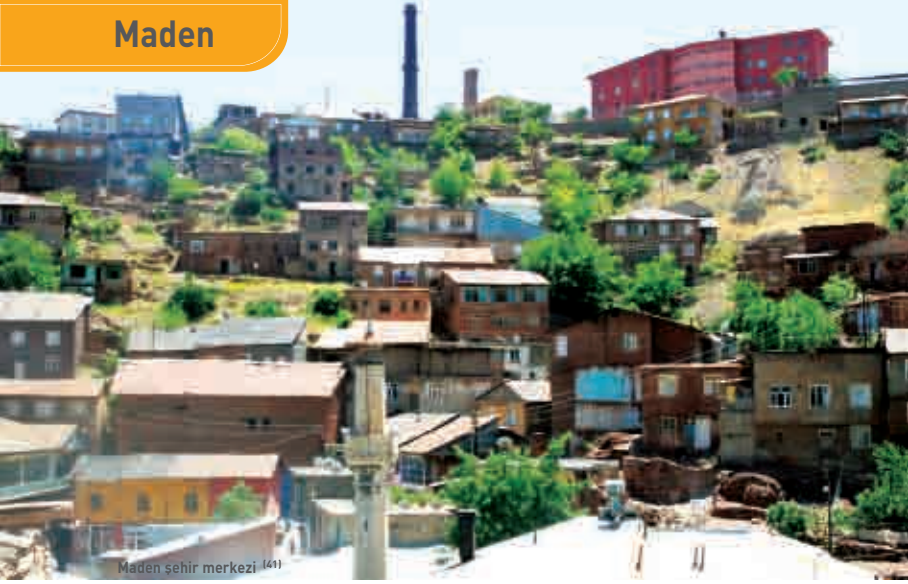
Elazığ'a uzaklığı 85km olan Alacakaya (nüfus: 2.863) yüksekçe bir tepenin üzerine kurulmuştur. İlçenin modern tarihi 1930'larda yörede krom madeni bulunmasıyla başlamıştır. Anlatılan öyküye göre bir maden mühendisi, köylülerden birinin katırının üzerindeki yükü dengelemek için kullandığı ve sonra bir kenara koyduğu taşı fark etmiştir. Köylünün bu taşların Saisi Bölgesinde bulunduğunu söylemesi üzerine mühendis oraya gitmiş ve burada krom madenin varlığını saptamıştır. Bunun üzerine devlet madenlerin işletilmesi için gerekli düzen-

lemeleri yapmış ve bugün mermer üretiminin de yapıldığı Alacakaya İlçesinin gelişimi bu tesadüfle yeni bir ivme kazanmıştır.

Murat Hanı Kervansarayı, Alacakaya'dan 8km uzaklıktaki Çakmakkaya (Dolek) Köyündedir. Bir zamanlar İpek Yolu üzerindeki kornaklama yerlerinden biri olan kervansarayın 17. yüzyılda IV. Murat zamanında yapıldığı sanılmaktadır. Kervansarayın 3km ötesinde Elazığ Yolu üzerinde şelaleler de bulunmaktadır.

Alacakaya'dan bir bakış ^[40]

Maden

Maden şehir merkezi [41]

Diyarbakır-Elazığ il sınırında bulunan Maden İlçesi (nüfus: 5.952) Diyarbakır Yolu üzerinde Elazığ'dan 80km uzaklıktadır. İlçe merkezi Mihrap Dağlarına (Toros Dağları'nın uzantısı) yakın bir vadidedir

Maden İlçesi, Fırat ve Dicle Nehirleri arasında kalan bölgede bakır madeni çıkartılan tek yerdir. Bakır madenlerinin önce Asurlular tarafından bulunduğu, daha sonra da Romalılar tarafından işletildiği sanılmaktadır. 1889 yılına kadar Diyarbakır'dan yönetilen Maden 1927 yılında Elazığ'a bağlanmıştır.

İlçede iki küçük tarihi mekan vardır. Bunlardan biri 1872 yılında Sultan Abdülhamit Döneminde yaptırılan ve o zamandan bugüne kadar üç kez restore edilen Cami-i Kebir'dir. Bu caminin zengin süslemeli minaresi ise 1317 yılından kalmadır. İlçedeki diğer tarihi mekân ise eski

Hükümet Konağı bahçesinde bulunan ve 1898 yılında yapıldığı sanılan saat kulesidir. Hükümet Konağı Osmanlı mimarisinin tipik özelliklerini taşıdığı halde Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından resmi kayıtlara "kilise" olarak geçirilmiştir. Sözü edilen resmi kayıt işleminden ancak 8 yıl sonra Bakanlık durumu fark etmiş ve binayı "Osmanlı Hükümet Konağı" olarak tekrar kaydetmiştir. Bir zamanlar İmam Hatip Okulu olarak da kullanılan bina halen eğitim hizmeti vermektedir.

Maden'den 25km sonra, Elazığ yolu üzerindeki Gezin Plajı yaz aylarında Hazar Gölüne gelenler tarafından sıkça ziyaret edilen bir yerdir. Gezin Plajı çevresinde bir takım kamu tesisleriyle birlikte çoğu Diyarbakırlılara ait villalar bulunmaktadır.

Maden Eski Saat Kulesi [42]

Karakoçan (Dep)

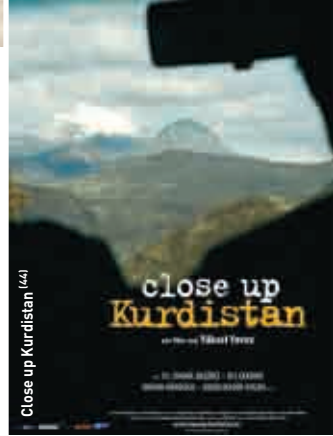

Karakoçan şehir merkezi (43)

Elazığ'ın 104km kuzeydoğusunda yer alan Karakoçan İlçesi (nüfus: 12.903), güzel meşe ağaçlarının vadi boyunca süslediği dağlık bir arazide kurulmuştur. Yöre halkı şeker pancarı ve ayçiçeği yetiştirmekte, Karaman cinsi koyun beslemektedir. Karakoçan'da hemen her ailede yurt dışında çalışan bir kişi olduğundan Avrupa'dan sağlanan para akışı, yöre ekonomisine belirli bir katkı sunmaktadır.

Bir dönem Romalılar ile Sasaniler arasında tampon bölge olan Karakoçan daha sonra Araplar ve Persler, ardından Araplarla Selçuklular arasında savaş alanı olmuş, nihayetinde 1107 yılında Selçuklular yöreye egemen olmuştur. Ancak, Selçukluların egemenliği Moğol istilasıyla sona ermiştir. İlçe, I. Dünya Savaşında da önemli bir yere sahipti. Osmanlıların Çanakkale Savaşlarındaki rolüyle ünlenen 2. ordusu, savaş sırasında tehdit oluşturan Rus ordularını durdurmak için buraya kaydırılmıştır.

Karakoçan, 1980 yılında Almanya'ya yerleşen Kürt Film Yönetmeni Yüksel

Yavuz'un memleketidir. Yavuz'un film-leri, Almanya'daki Türk göçmenlerin sorunları üzerinedir. Son filmlerinden biri olan belgesel niteliğindeki *Yakından Kürdistan* (2007) Filminde yönetmen, kendi yaşamından yola çıkmakta, Almanya'nın Hamburg kentinden Stockholm ve Türkiye yoluyla Irak'ın Kürt Bölgesine uzanan bir yolculuğu anlatmaktadır. Yavuz, filmde, kendi kişisel yolculuğu ile Türk-Kürt ilişkileri arasında bağlantı kurmaktadır.

İlçede çok sayıda Alevi yaşamaktadır. Burada Alevilerin kutsal saydıkları kişilerin mezarlarını ziyaret etmek de

Golan Termal Kaplıcası ^[45]

Türbe ^[46]

mümkündür. Doğayla baş başa kalmak için Güzel Baba Ormanında biraz vakit geçirebilir veya dolmuşla da gidilebilen Sefkar Baba Ormanında gezintiye çıkabilirsiniz.

Golan Termal Kaplıcası

İlçe merkezinden kalkan dolmuşlar, sizi Karakoçan'a 18km mesafede Yoğunağaç (Golan) Köyünde bulunan termal kaplıcalara götürür. Yerin 400m altından çıkan 60°C sıcaklıktaki kaplıca suyunun mide, bağırsak, karaciğer ve cilt hastalıklarına iyi geldiği söylenmektedir. İlçe özellikle Kalecik ve Bahçecik Köylerindeki içilebilir kaynak sularıyla da ünlüdür.

Yücekonak (Qawuman)

Karakoçan'ın 18km kuzeyinde yer alan Yücekonak (Qawuman) Köyünde görülebile-

cek yerler arasında bir kalenin kalıntıları ile yöre halkının "Yüzen Ada" olarak adlandırdığı göl sayılabilir. Gölün derinliklerine inen basamaklar birçok yerde sazlıklarla gizlenmiştir.

Pir Cemal Abdal Türbesi

Karakoçan'ın 3km kuzeybatısında yer alan Üçbudak (Delikan) Köyündeki bu Alevi Türbesi, Selçuklular Döneminde, 12. yüzyıl sonları ile 13. yüzyıl başları arasında yaşamış olduğu sanılan Pir Cemal Abdal'a aittir.

Garip Baba Türbesi

Bir başka Alevi Türbesi de Karakoçan'ın 25km kuzeydoğusunda, Yeşilbelen (Gaxmud) Köyünde bulunmaktadır. Söylenceye göre yaklaşık 200 yıl önce buralardan geçmekte olan Garip Baba adında bir kişi hastalanmış ve zorunlu olarak bir süre burada kalmıştır. Köylüler bu kişinin bir din bilgini olduğuna inanmış ve öldükten sonra mezarı bir ziyaret yeri haline gelmiştir.

Sefkar Baba (Seyyid İbrahim) Türbesi

Bu Alevi Türbesi Karakoçan'ın 4km batısında Demirdelen (Kafan) Köyünde yer almaktadır. Günümüzde Kuzey Irak sınırları içinde kalan bir bölgeden İslam Dinini yaymak için gelen Sefkar'ın 13. yüzyıl sonları ile 14. yüzyıl başlarında bu yörede yaşadığı söylenmektedir.

Türbeden bir yazıt ^[47]

TUNCELİ (Dêrsim)

Eskiden **Dêrsim** (Farsça "gümüş kapı" anlamına gelmektedir ve bu adı taşıyan bir kentin ele geçirilemeyeceğine inanılır) adıyla bilinen dağlık bölge, Osmanlı Döneminde merkezi hükümete vergi vermeyi reddeden, bir düzene bağlanması güç asiretlerin yurdu olmuştur.

Munzur Nehri ⁽²⁾

Eskiden Dêrsim (Farsça "gümüş kapı" anlamına gelmektedir ve bu adı taşıyan bir kentin ele geçirilemeyeceğine inanılır) adıyla bilinen dağlık bölge, Osmanlı Döneminde merkezi hükümete vergi vermeyi reddeden, bir düzene bağlanması güç aşiretlerin yurdu olmuştur.

Mezopotamya kaynaklarına göre bugünkü Elazığ ve Tunceli İlleri MÖ 2000 civarında "İşuva" olarak adlandırılırdı. Yörenin batısı önce Hititler tarafından ele geçirilmiş, 7. yüzyılda da Medler tarafından fethedilinceye kadar Muşki Halkının denetiminde kalmıştır. Daha sonraki yıllarda bölge Persler, Makedonyalılar ve Romalıların egemenliğine girmiştir. Ardından denetim Bizanslılara geçmiş ve bölge, uzun yıllar, Bizanslılarla Sasaniler arasında savaş nedeni olmuş, nihayet 11. yüzyıldaki Malazgirt Savaşından sonra, Selçuklu egemenliği altına girmiştir. Osmanlı Döneminde zaman zaman il olmuş, kimi zaman da Erzurum ve Elazığ'a bağlı bir sancak olarak yönetilmiş olan Tunceli, 1947 yılında Kalan Kasabasına taşınarak il merkezi olmuştur.

İl nüfusu
84.022(2007)
Ortalama yükselti
1.264m
Yüzölçümü
7.774km²

İlçeler

Tunceli (Merkez), Çemişgezek,
Hozat, Mazgirt, Nazımiye, Ovacık,
Pertek, Pülümür

Ekonomi

Arıcılık, tarım ve hayvancılık

Komşu İller

Erzincan (kuzey), Bingöl (doğu),
Elazığ (güney)

Tunceli, Kürtlerin toplu belleğinde özel bir yere sahiptir. Bölgenin yakın tarihinde, 1930'larda iki büyük ayaklanmadan biri burada ortaya çıkmıştır. Ayaklanmanın başındaki kişi Alevi Aşiret Reisi Seyid Rızai Zaza idi. (bakınız s: 139) Daha önceleri il kendi başına buyruk davranır, kendi yasalarını ve vergi sistemini uygular, Dêrsim Alevileri de Osmanlı Ordusunda hizmet yapmayı reddederlerdi. 1921 yılında Kürt Teali Cemiyeti (bakınız s: 139) daha kuzeydeki Koçgiri İlçesi ile Dêrsim'de faaliyet

Dêrsim İsyanından bir kare ^[3]

göstermeye başlayınca, hükümet, bölgeye özel bir ordu göndererek duruma müdahale etti. Ordu, üç buçuk ay içinde ayaklanmayı sert bir biçimde bastırdı. 1935 tarihli Tunceli Kanunu, Seyid Rızai Zaza Ayaklanmasının (Dêrsim Ayaklanması olarak da bilinir) patlak vermesine neden oldu. Ayaklanma, Seyid Rıza'nın 1937 yılının Kasım ayında Elazığ'da idam edilmesiyle son buldu.

Tunceli İli, milliyetçiliğin özel bir çeşnişi olarak kendi ayrıksı kimliğini bugün de korumaktadır. Bunun nedeni ise, kısmen de olsa, halkın çoğunun Zazalardan oluşması ve Heteredoks İslam olarak da kabul edilen Alevi inancını benimsemeleridir. Örneğin

Alevilikte kadınlarla birlikte erkekler camide değil cemevlerinde ibadet eder.

Verilen örnekte de görüldüğü gibi, Alevi kadınların erkeklerle birlikte ibadet edebilmesi gibi esneklikler de taşıyan Alevi inancı, Sünni İslam'a bir tepki olabileceği gibi ülkenin batısında veya Avrupa'da yaşayan göçmen Dêrsimlilerin etkisine de bağlanabilir. Gerçekten de ilde, kadınlar yaşamın birçok alanında ön planda yer almaktadır.

Konformizm dışındaki bu durumu belirgin kılan bir başka örneği de cadde ve sokaklarda çeşitli işyerlerinde camlara yapıştırılmış "Munzuruma Dokunma" sloganının yazıldığı afişlere rastlayabilirsiniz.

Tunceli (Dêrsim) Merkez ^[5]

Munzur Gözeler⁽⁶⁾

Slogan, Fırat'ın bir kolu olan Munzur Nehri üzerinde bir dizi baraj inşa edilmesi projesine (daha kapsamlı Güneydoğu Anadolu Projesi (bakınız s: 67)'nin dışında) karşı başlatılan yerel kam-panyanın bir parçasıdır. Sonuçta bu barajlar Munzur Vadisini oluşturan bölgede yaşayan insanların yerinden edilmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca, Munzur Vadisi Milli Parkının da baraj suları altında kalması gündemdedir.

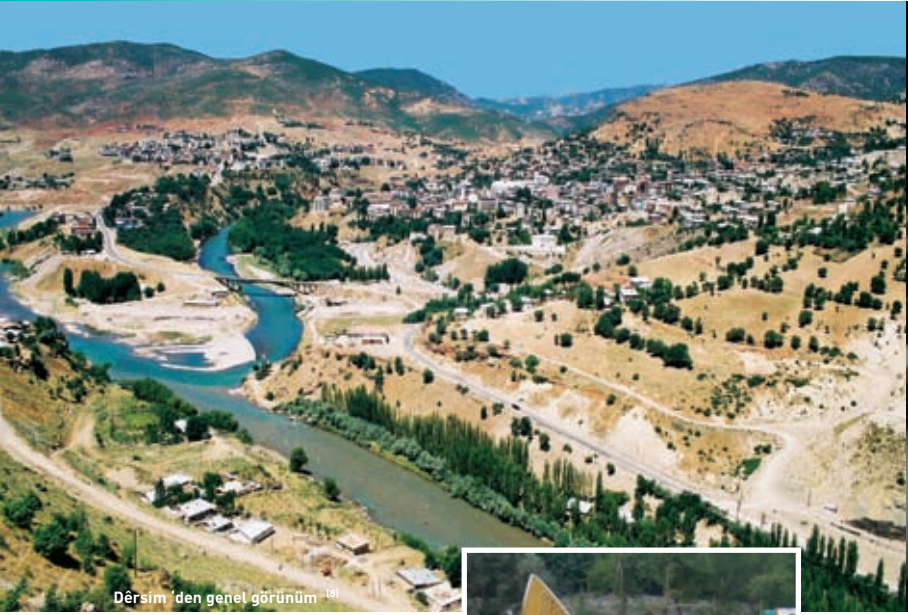
İl ekonomisi temel olarak hayvancılığa ve bir ölçüde tarıma dayanmaktadır. Başlıca ürünler arasında buğday, tütün, sebze ve üzüm yer almaktadır. Ayrıca balıkçılık da önemli bir geçim kaynağıdır.

Yöredeki dik, kartlarla kaplı dağlar, nehir vadileri, yaylalar ve şelaleler gibi diğer el değmemiş doğal güzellikler gelenler üzerinde kalıcı etkiler bırakır. İl merkezinden Ovacık'a kadar uzanan Munzur Vadisi Ulusal Parkı, dağ yürüyüşü ve rafting gibi sporlar için mükemmel fırsatlar sunar. Gezip görülecek yerler arasında Ovacık'taki Mercan Vadisi ile Pülümür Vadisi de bulunmaktadır. İlde çekici diğer mekânlar, aralarında bir kaynaktan beslenen Dereova Şelaleleri de olmak üzere, doğal kaynak sularıdır.

Pertek İlçesinden komşu ilçelere kadar uzanan geniş meşe ormanları da manzaranın güzelliğine ayrı bir zenginlik katmaktadır. Kalesinin güzel manzarası ve Peri Suyu'ndaki Bağın Termal Kaplıcası ile Mazgirt de görülmeye değer yerler arasındadır. Çemişgezek'teki kimi mağara evler de dikkatinizi çekebilir. Sonuçta nereye giderseniz gidin yöre halkı size Dêrsimle ilgili öyküler anlatmaktan ve kırsal kesimlerde yolunuzu bulmanız için yön göstermekten memnuniyet duyacaktır. Buralarda özellikle Dêrsim'deki Alevi Ziyaretlerine ilişkin mitolojik öykülerini anlatmalarını yöre yaşlılarından ısrarla isteyin.

Dêrsim'den bir portre⁽⁷⁾

Dêrsim 'den genel görünüm ⁽⁶⁾

Tunceli Kenti

Tunceli Kenti (nüfus: 27.091), görünüşü bakımından Türkiye'nin güneydoğusundaki yerleşimlere ve hatta İstanbul'daki daha muhafazakâr kimi mahallelere göre insanı şaşırtacak ölçüde moderndir. Kent bağımsız düşünme özelliğine sahip insanlarıyla tanınır. Ancak ili ziyaret için gelenler genellikle doğa düşkünleridir. Yüksek ve dik dağlarla çevrili olan kentin yakınlardaki Munzur Vadisi Türkiye'deki ilk 15 ulusal parktan biri olarak bilinir.

Bunların dışında kentin merkezindeki Moğultay Mahallesinde bulunan İnönü Parkında dinlenilebilecek yeşil alanlar vardır. Parktan Munzur Dağlarını ve kentin içinden geçen Munzur Nehri'ni görebilirsiniz. Yöredeki kafelerde balık, hafif yiyecek ve alkollü içkiler dâhil, içecek bulabilirsiniz.

Tunceli'yi gezmek için en iyi vakit bahar ve sonbaharın ortalarına kadar olan dönemdir. Gezinizi her yıl Tunceli Belediyesi, Tunceli Dernekleri Federasyonu ve ilde bulunan sivil

Munzur kıyısında Tara Caff konseri ⁽⁹⁾

toplum örgütlerinin ortaklaşa düzenlediği Munzur Doğa ve Kültür Festivali tarihlerine denk getirmeniz de yerinde bir seçim olacaktır.

Bu dört günlük etkinlik Temmuz sonu veya Ağustos başlarında düzenlenmektedir. Adından da anlaşılacağı gibi festivalde tanınmış şarkıcılar ve diğer sanatçılar bir araya gelmektedir.

Bunların yanı sıra, şehir merkezinde doğayı koruma ve Munzur Nehri üzerinde yapılacak barajlara karşı tartışmalar, film gösterileri ve kampanyalar düzenlenirken ilçelerde de

Munzur Doğa ve Kültür Festivali⁽¹⁰⁾

buna benzer fakat daha küçük ölçekte faaliyetler yürütülmektedir. Diasporadaki Kürtlerin önemli bir bölümünün bu etkinliğe katılmaları da olaya farklı bir boyut kazandırmaktadır. Festival sırasında gelenler genellikle Munzur Nehri kenarında kamp yaparak, kentin sabahın ilk ışıklarına dek canlı kalmasını sağlamaktadırlar. Kent merkezinde ise çok sayıda tezgâh, kitap satışı yapılan yer ve sergiler görmek mümkündür. Nehir boyunca yürüyün, eğer isterseniz, soğuk bira veya rakılarını yudumlayıp saz çalan, birlikte türküler söyleyen ve geç saatlere kadar siyaset tartışan irili

Munzur Vadisi Ulusal Parkı⁽¹²⁾Munzur Kıyısında Gençler⁽¹¹⁾

ufaklı gençlik gruplarından birine katılabilirsiniz.

Munzur Vadisi Ulusal Parkı

Park kent merkezinden 5km ötede başlar ve Ovacık'a kadar uzanır. Yol, Munzur Nehri boyunca devam eder. Park hakkında daha fazla bilgi için (bakınız s: 141)

Anafatma Doğal Kaplıcaları

27° C suyu olan bu kaplıca Ovacık Yolu üzerinde, Tunceli merkezine 7km mesafededir. Su biraz asitlidir (soda içermektedir). Burası yörede yaşayanların piknik için en fazla rağbet ettikleri alanların başında gelmektedir.

Kutuderesi piknik alanı

Eğer soğuk içeceklerle taze balık yemek veya nehirde yüzmek isterseniz

Halbori Gözeleri ^[13]

Nazimiye Yolu üzerinde, şehir merkezine 18km uzaklıkta bulunan Kutuderesi Piknik Alanına gitmelisiniz. Kutuderesi yakınlarında çok sayıda restoran ve benzer hizmetler veren alabalık tesislerini de bulabilirsiniz

Halbori Gözeleri

Tunceli'ye 20km mesafedeki bu kaynak suları kayalık bir kanyonda yer almaktadır. Kaynaktan çıkan buz gibi soğuk sular güzel manzaralı bir seyir izleyerek Munzur Suyuna karışır. Çevrede

Munzur Gözeleri ^[15]

Kutu Deresi piknik alanı ^[14]

tesis bulunmadığından, burayı ziyaret edecekseniz yanınıza yiyecek ve içecek almanız tavsiye edilir.

Munzur Dağları ve Bağırpaşa Dağı

Bu yörede en yüksek noktaları 3000 metreye kadar çıkan güzel gezi yerleri vardır. Dağların yamaçları meşe ve ardıç ağaçlarıyla kaplıdır. 2000 veya 3000m yükseklikte, Karagöl, Koç Gölü, Mercan Gölü, Buyerbaba Gölü gibi krater gölleri de vardır. Ancak, ulaşım olmadığından bu gölleri görmek güçtür.

Munzur Ulusal Parkında 1500'ü aşkın bitki türü vardır. Bunlardan kimileri endemiktir (yöreye özgüdür). Bölgede olağanüstü hal uygulaması bu kadar uzun sürmeseydi, il dağcılık etkinlikleri için doğal olarak hayli cazip bir yer olurdu. Tunceli'de kışlar uzun sürer ve dağlardan kar Nisan ayına kadar kalkmaz. İlin en yüksek noktası 3463m yükseklikteki Akbaba Tepesi'dir.

Munzur Dağı ⁽¹⁶⁾

Ulaşım

Kente en yakın havaalanı 120 km mesafedeki Elazığ'dadır. En yakın demiryolu istasyonu ise Erzincan'da Mutu İstasyonu (65 km) ve Elazığ Palu İstasyonudur (65km). Tunceli'ye aynı zamanda Elazığ, Diyarbakır ve Erzincan dâhil Türkiye'nin diğer pek çok ilinden düzenli otobüs seferleri yapılmaktadır.

Konaklama

Tunceli'de kalınabilecek konforlu yer sayısı fazla değildir. Merkezdeki seçenekler, 28 odalı *Demir Otel*, Okullar Cad, Ata Sokak No: 7 (0428 212 15 51) ve 17 odalı, lokantalı ve kahvaltılı servisi de olan *Has Otel* Boysan Cad (0428 212 1115) ve yine Okullar Caddesinde bulunan *Yüksel Otel*'dir (0428 212 27 84).

Nerede yemek yenir?

Tunceli nefis balıklar, taze sebze ve meyve tatmak için ideal bir yerdir. Taze organik yetiştirilmiş sebzelerle yapılan ve nar ekşisiyle tatlandırılan yöresel yeşil salatayı yemeyi sakın ihmal etmeyin.

Kent merkezinde, Cumhuriyet Caddesindeki *Kalan Restoran* (0428 21255 96) geniş mönüsüyle iyi bir tercih olacaktır. Hürriyet Caddesinde, Has Otel yanındaki *Damla Restoran* için de aynı şey söylenebilir (0428 212 15 18). Akşam yemeğinde canlı müzik dinlemek isterseniz Moğultay Mahallesindeki *Yunus Emre Gençlik Merkezine* uğrayın (0428 212 50 93). Bira eşliğinde güzel Munzur manzarası sizi hoşnut edecektir. Yukarıda sayılanların dışında şehir merkezi ve çevresinde nehir kenarında balık ve alkollü içki servisi yapan birkaç restoran daha vardır.

Belediye: 0428 212 1763 Turizm Danışma: 0428 213 24 10

Dêrsimli Sanatçılar

İl, aralarında **Sey Qajî**'nin (veya Seyîdê Qajî; 1936-1971) de bulunduğu birçok ozan, yazar ve müzisyen yetiştirmiştir. Qajî küçük yaşlarda kör olmasına karşın çaldığı tambur eşliğinde şiir okumaya başlamıştır. Tunceli'ye duyduğu sevgi, yoksul ve özürülere yönelik desteği resmi yetkililerle arasında sorun çıkmasına neden olmuş ve bu yüzden başka bir yere göç etmek zorunda kalmıştır. Tunceli'de pek çok kişi bugün bile onun birkaç bestesini bilir.

Usar Ame / *Bahar geldi*
 Binê Bîrîkano / *Birikan'ın yamaçlarından,*
 Binê darikano / *Ağaçların dibinden.*
 Çefê cenano / *Sevincidir kadınların,*
 Serê no banan / *Damların üstünde*
 Çefêna xortano / *Sevincidir gençlerin,*
 Binê birikano / *Çalılıkların altında,*
 Çefê pîrîkano / *Sevincidir ninelerin,*
 Pê kila doano / *Bir yayıklık fazladan ayran,*
 Çefê viyvîkano / *Sevincidir gelinlerin.*
 Sey Qajî

Pülümür İlçesinde doğup büyüyen **Metin ve Kemal Kahraman** kardeşler ise geleneksel Zazaca türkülerini modern enstrümanlar ve seslerle harmanlayarak eski ve yeni tarzlar arasında bir köprü kurmaya çalışmaktadır.

Almanya'da yaşayan **Mikail ve Ahmed Aslan,**

Tunceli'nin yetiştirdiği önemli müzisyenlerdendir. Geleneksel Dêrsim enstrümanlarına yönelik coşkulu tutkularını ve müzik tarzını, bunlara uzak kalan genç kuşağa aktarmayı başarmışlardır. Politik duruşunu ve Dêrsim'e olan sevgisini müziğine yansıtan **Ferhat Tunç'u** da yeni kuşak sanatçılar arasına katmak gerekir. Son olarak 1975 yılında Çemişgezek'te doğan **Aynur Doğan**'dan söz edebiliriz. Aynur Doğan daha çok Kürt kadınlarına baskıya karşı direnme çağrısında bulunan *Keçê Kurdan (Kürt Kızları)* adlı şarkıyla bilinmektedir.

Metin-Kemal Kahraman (18)

Dêrsim İsyanı (Seyid Rızai Zaza Ayaklanması)

Tunceli, bölgenin yakın tarihinde meydana gelen birçok isyana mekân olmuştur. 1921'de Koçgiri, 1925'te Şeyh Said İsyanı gibi meydana gelmiş Kürt isyanları, Tunceli de dâhil olmak üzere Kürtlerin yaşamış olduğu bütün bölgelerde etkili olmuştur. Son olarak 1937 yılında Dêrsim'de cereyan eden Seyid Rızai Zaza İsyanı bölge halkının hafızasında hala çok canlıdır. Bölgede sık sık gelişen isyanlara karşı, Dêrsim üzerine defalarca askeri harekât yapılmış, geliştirilen yeni yöntemlerle merkezi otorite bölgede oturtulmaya çalışılmış, bu amaçla 25 Aralık 1935 tarihinde çıkarılan ve 10 yılı aşkın bir zaman yürürlükte kalan "Tunceli Kanunu" ile Dêrsim, Elazığ ve Bingöl'de sıkıyönetim ilan edilerek Dêrsim'in adı Tunceli olarak değiştirilmiştir. Bölgeye Türkleri yerleştirmeyi de öngören bu kanunla devleti temsil eden valiye hem komutan hem genel müfettiş sıfatı verilerek kişileri yakalama, itham etme, yargılama, idam kararı verme, ilde yaşayan kişileri ve aileleri sürgün etme yetkisi de

verilmişti. Tunceli Kanunu'na göre getirilen yargılamada, sanığa iddianame ve savunma hakkı verilmiyordu. Bununla beraber mahkeme kararlarının kesin olup temyizinin mümkün olmadığını da hükme bağlanıyordu. Yasanın uygulanmaya başlamasıyla 1937 başlarında yeni olaylar çıktı. Dêrsim'de doğan Seyid Rıza yörenin önemli aşiretlerinden birinin önderiydi. Seyid Rıza, 1921'de meydana gelen Koçgiri ve 1925'deki Şeyh Sait İsyanına aktif olarak katılmamış

fakat isyana katılan insanlara yardımcı olmuştur. Bölgede bulunan aşiret reislerini temsilen hükümet yetkilileri ile görüşen Seyid Rıza, hükümetin aşiretlerin silahlarını teslim etmeleri ve karakol-kışla yapımına karşı çıkmaları için hazırlanan genelgeye karşı çıkarak Kürtlerin ulusal haklarını güvence altına alan yeni bir bölgesel yönetimin oluşturulmasını ister. Hükümetin bu talebe cevabı bölgeye hemen çok sayıda askeri birlik göndermek olur. Eylül 1937'de hükümet yetkilileriyle görüşmek üzere Erzincan'a giden Seyid Rıza tutuklanır. 14 gün süren mahkeme sonunda ölüme mahkûm edilerek 18 Kasım 1937'de, aralarında oğlunun ve kardeşinin de bulunduğu toplam 11 kişi ile birlikte

Elazığ'ın Buğday Meydanında asılarak idam edilir. Durumu kontrol altına almak için bölgeye gönderilen özel ordu birliklerinden sonra bölgede yaşanan karışıklık artmış, pek çok insan hayatını kaybetmiş ve Dêrsimli Aşiretlerin bir kısmı Türkiye'nin başka bölgelerine sürgün edilmişlerdir.

1949'a kadar ilin büyük bölümüne Türk Ordusu tarafından giriş çıkışlar engellendi ve seyahat kısıtlamaları 1960'ların sonuna kadar sürdü.

Ovacık (Pulur)

Munzur Baba Gözeleri⁽²¹⁾

Ovacık (nüfus: 4.603) doğal güzellikleri, Munzur Dağları'nı kaplayan yeşil ormanları, berrak çay ve ırmakları ile ünlüdür. Yıl boyunca karlı olan, yüksekliği 3000 metreye ulaşan dağlar Ovacık ilçe merkezinin hemen birkaç kilometre kuzeyinde yükselir. Munzur Dağları 5 milyon yıl önce Anadolu'da oluşan ilk dağ sırasındır. Zirveler flora ve fauna açısından oldukça zengindir. Çeşitli bitki türleri arasında sağlık açısından yararlı ve özel bir tür olan tek diş sarımsak, mantar türleri, lale ve bitkisel çay yapımında kullanılan otlar yer alır.

Yöredeki en önemli akarsu olan Munzur Suyu Ovacık'ın 17km batısından doğar, Elazığ İline girmeden önce Ovacık ve Tunceli'den geçer ve sonunda Keban Baraj Gölü'ne ulaşır. Tunceli il merkezinin 60km kuzeybatısında olan Ovacık, yazları çok sıcak geçen yörede serin bir vaha gibidir. Ancak burada kışlar da hayli uzun sürer; dolayısıyla, Nisan ayında da kar görmeniz mümkündür.

Sahip olduğu doğal zenginliğe güzellik katan şelaleler, Munzur Nehri, Munzur

Dörsimliler⁽²²⁾

ve Mercan Vadilerinin yanı sıra, Ovacık, buralara piknik için gelen ve alkollü içki tüketenlere karşı esnek yapısıyla bilinir. Bölgede en çok tüketilen içkilerin başında rakı gelir. Yunanlıların uzosuna benzeyen rakı yörede çok tutulur ve pikniklerde ızgara balıkla iyi gider. Kimilerine göre rakı beş duyunun beşini de uyardır. Anason nedeniyle koku, içildiği masada yer alan her tür meze nedeniyle görme, canlı sohbetler nedeniyle duyma, mezeyle rakı gerçekten çok iyi gittiğinde tat alma ve sofranın sonlarına doğru herkes yakınlaşır

Munzur Nehrinde rafting ^[23]

kucaklaştığından dokunma duyguları rakıyla birlikte güçlenir.

Elbaba Kamp Alanı

Elbaba Kamp Alanı (0428 51131 49, faks: 0428 511 25 50) <http://www.discoveranatolia.org> yörenin doğal güzelliklerinin tadını çıkarmak için kalabileceğiniz iyi bir yerdir. Kamp alanı Ovacık'ın 4km kuzeyinde Güneykonak (Çakperi) Köyündedir. Kamp alanında her birinde 8 kişinin kalabileceği çadırlar ve odalarda toplam 80 yatak bulunmaktadır. Geceleri ortaya yakılan ateşin çevresinde yöresel yemekler servis edilmekte, zaman zaman müzik ve dans gösterileri de buna eşlik etmektedir.

Kamp alanından turlara çıkmak, rafting, planör uçuşu, bisiklet ve dağ yürüyüşü gibi etkinliklerde yer almak mümkündür. Yürüyüşler, yaylalarda, şelalelerde ve vadilerde verilen molalarla 8 saat sürebilmektedir. Bu sırada organizasyon tarafından yemek ayarlanması da mümkündür. Bireysel olarak seyahat edilebileceği gibi, mevcuttur paketleri ve fiyatları için tur düzenleyici-

Munzur Vadisi Ulusal Parkı ^[24]

leriyle doğrudan temas kurmak da mümkündür.

Munzur Vadisi Ulusal Parkı

420 kilometrekarelik alanıyla Munzur Vadisi Ulusal Parkı Türkiye'deki en geniş ulusal parklardan biridir. Ulusal Parkın büyük bölümü Ovacık ilçe sınırları içinde kalmaktadır. Tüm doğuda doğanın en güzel ve vahşi görünümü buradadır. Arabanızla ırmağın kenarında yavaş yavaş yol alırken piknik veya soğuk bir bira için durabileceğiniz elverişli birçok yer vardır. Parkta çok sayıda endemik bitki görülebilir. Bunlardan 1500 kadar şifalı bitkinin 43'ü yalnızca Munzur Vadisine özgüdür. Yöre hayvan bakımından da

Munzur Baba Gözeleri⁽²⁵⁾

zengindir; hatta yolculuğunuz sırasında bunlardan bazılarını rastlamanız bile mümkündür.

Munzur Baba Gözeleri

Munzur Nehri, Tunceli'den 80km uzaklıkta yer alan, Ovacık'ın ise 17km batısındaki Ziyaret (Jarê) Köyü yakınlarında çok güzel manzaralı bir yerde doğar. Burası hafta sonları çok kalabalık olduğundan, iyi bir yer bulmak için günün erken saatlerinde git-

meniz tavsiye edilir. Tesislerde bir çocuk bahçesiyle küçük bir restoran bulunmaktadır. Geziniz sırasında, su kenarında mum yakan kişiler göreceksiniz. Dua ederken veya dilekte bulunurken mum yakmak Alevilik inancının bir parçasıdır.

Piknik alanının karşısında ve şelalelere yakın bir noktada Munzur Su Şirketi'nin yerini görürsünüz. Tesis, yöreye şişelenmiş içme suyu dağıtımını yapmaktadır. Munzur Suyu, bunu kendi doğal kaynaklarının parçası olarak gören bölge halkı arasında çok tutulmaktadır.

Kırkmerdiven Yaylası ve Şelaleleri

Bir zamanlar Erzincan'dan İpek Yoluna giden eski bir rotaydı. Kırkmerdiven Munzur Dağlarının derinliklerine inen küçük bir vadidir ve muhteşem şelaleleri besleyen kırktan fazla gözesi mevcuttur. Dört büyük şelalesiyle ün yapmış olan Kırkmerdiven'de yabancı tek diş sarımsak ve daha yüksek noktalarda mantarlar bulunabilir. Şansızın varsa ayı, sülün veya dağ

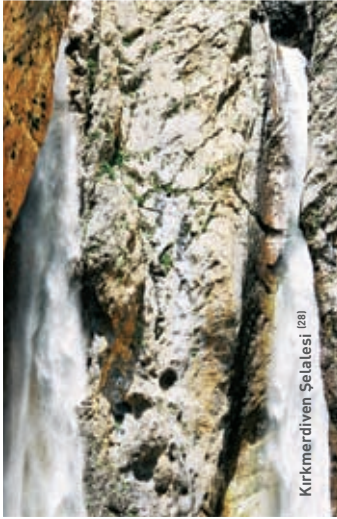

Munzur Vadisi Ulusal Parkı⁽²⁶⁾

Kardelenler (27)

Kırkmerdiven Şelalesi (28)

keçilerine de rastlayabilirsiniz. Buraya öğleden sonra gelebilir ve akşam konakladığınız yere geri dönebilirsiniz.

Buraya gelebilmek için şelalelere 500m uzaklıkta olan Gözeler (Çıımı) Köyü'ne gitmek için de 12 kilometrelik yolun yaklaşık 3 kilometresini yürümek zorundasınız.

Mercan Vadisi

Ovacık'ın 15km kuzeyindeki Mercan Vadisi gezinti için ideal bir yerdir. Bu

vadide, hoş bir doğa içinde birbirinden 500m mesafede iki güzel şelale görürsünüz. Şelalelere Türkçe'de "Kırkmerdiven" adı verilmektedir.

Ovacık İlçesinden vadi yolunun sonuna kadar 36km kuzeye gidip ardından bir saat yürürseniz, Mercan Suyunun Erzincan İli sınırındaki kaynağına ulaşırsınız. Munzur gibi Mercan Suyu da alabalığıyla ünlüdür. Ceviz ve ahlat (yabani armut) ağaçlarının da görülebileceği yörede Munzur balı da ünlüdür. En yakındaki köyler Havuzlu (Hapo) ve Ayayık'tır (Solesen).

Kepir Yaylası

Dağ yürüyüşü için ideal bir yer olan Kepir Yaylası'na ana yoldan yukarıya doğru 6 saatte ulaşılır. Yayıda bir iki günlük kamp yapmak da mümkündür. Ancak unutmayın: burada yükseklik 3400m olduğundan soğuğa karşı hazırlıklı olmanız gerekir. Kepir Yaylasında 6 göl bulunmaktadır.

Yaylaya ulaşmak için Ovacık'tan kuzeye çıkan yola girip 17km ilerlemeniz gerekmektedir.

Munzur Baba Gözeleri-Piknik Alanı ^[29]

Konaklama

Munzur Otel (0428 51120 64) Ovacık kent merkezinde 22 odalı küçük bir oteldir. Bunun dışında ilçenin hemen dışında *Elbaba Kamp Alanında* da (0428 51131 49) kalabilirsiniz (bakınız s: 141).

Nerede yemek yerir?

Munzur Vadisi Ulusal Parkında alabalık yetiştirilir ve yörede ünlü kırmızı alabalığı, *Kırmızı Benekli Alabalık Lokantasında* (0428 511 21 57) yiyebilirsiniz. Lokantada içki servisi de yapılmaktadır. Restoran Ovacık merkezinin yakınındaki Kandolar Mahallesindedir.

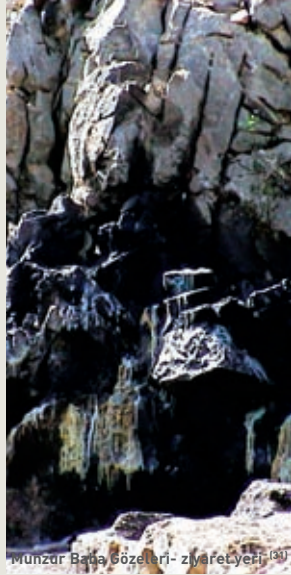
Kavun, Karpuz ve Rakı ^[30]

Munzur Baba Efsanesi

Bu efsane, Ovacık Ziyaret Köyü civarında yaşamış, Munzur adındaki bir çobanın öyküsüdür. Bir gün Munzur'un efendisi Mekke'ye hacca gider. Kendisi yokken Munzur adamın karısına der ki, "Efendimin canı helva istiyor, hazırlayabilirseniz ona götürürüm." Kadın önce şaşırır, sonra da Munzur'un helvayı aslında kendisi için istediğini düşünür. Yine de helvayı hazırlar ve Munzur'a verir. Munzur helvayı kadından alır almaz bir gözünü kırpar ve helva anında hacdaki efendisine ulaşır. Adam şaşırmıştır. Munzur der ki "Efendim, helva istediniz ben de getirdim". Karşısındaki yanıt vermek ister, ama Munzur ortadan kaybolmuştur.

Efendi hacdan döndüğünde bütün köylüler onu karşılamaya gider. Munzur da elinde bir kova sütle onlara katılır. Kalabalıktakiler efendinin elini öpmeye çalışırken, efendi Munzur'u işaret ederek onlara şöyle der: "Eli öpülecek biri varsa budur." Ancak Munzur yaklaşan

kalabalıktan kaçır ve Munzur Dağlarında kaybolur. Kovadaki sütün saçıldığı yerden ise sular fişkirir. İnanişâ göre bunlar, Munzur'u besleyen sulardır. Bunun dışında Munzur Baba'nın Hz İbrahim'in çobanı olduğuna dair başka bir hikâye de mevcuttur.

Munzur Baba Gözetleri- ziyaret yeri (31)

Munzur Baba Ziyareti (32)

Pertek (Pêrtag)

Pertek'te gün batımı ^[33]

Pertek (nüfus: 6.032), Tunceli'den çok komşu il Elazığ'a yakındır ve ticari bağlantıları da daha çok Elazığ üzerinden gerçekleşmektedir. Tunceli kent merkezinin 50km güneyinde yer alan ilçe Keban Baraj Gölü'ne uzanan bir yarımada üzerindedir. Baraj gölünün yakınlığı nedeniyle ilçede balıkçılık gelişmiştir ve yöre özellikle bahar mevsiminde hoş ve canlı bir görünüme bürünür. Pertek'ten Elazığ'a sabah 06.30'dan akşam 08.30'a kadar düzenli olarak feribot seferleri düzenlenir.

Osmanlı Döneminde camileri ve medreseleriyle ünlü olan Pertek bir kültür merkezi idi. Ne var ki, barajla birlikte birçok anıt su altında kalmıştır. Su altında kalan tarihsel yapıtlar arasında, Korluca'daki (Til) 15. veya 16. yüzyılda inşa edilen ve bir zamanlar ildeki en büyük mabet olan Süryani Kilisesi de bulunmaktadır. Ayakta kalabilen anıtların çoğu 1975 yılında hayli kapsamlı bir çalışmayla kurtarılmıştır. Bu çalışma sırasında Orta Doğu Teknik Üniversitesi öğrencileri eski eserleri tek tek, o yıllarda yeni kurulan Soğukpınar'a taşımıştır.

Baraj çevresinde genellikle Temmuz ayına denk gelmek üzere bir günlük bir festival düzenlenir. Pertek Peynir ve Pekmez Festivali olarak bilinen bu etkinlik sırasında müzik ve dans gösterilerinin yanı sıra en iyi peynir ve pekmez imal edenlere ödüller verilir.

Çelebi Ağa Camii

Pertek'in en etkileyici anıtlardan biri sayılabilecek bu cami 1560 civarında Koca Hacı Ali Oğlu Çelebi tarafından inşa ettirilmiş, minaresi de 1570'lerde yapılmıştır. Harimin ön kısmındaki giriş üzerinde yükselen üç kubbe Osmanlı mimarisinin güzel bir örneğini teşkil etmektedir.

Çelebi Ağa Camii ^[34]

Pertek Kalesi ^[35]Yukarı (Baysungur) Camii ^[36]

Cami, İstiklal Mahallesinde bulunan bugünkü yerine titizlikle taşınmıştır. Caminin arkasında üç küçük, bir de büyük dört tane türbe bulunmaktadır.

Yukarı (Baysungur) Camii

Yine, İstiklal Mahallesinde bulunan bu taş cami Kuran kaynaklı yazıtlar ve kalem işleri ile hoş biçimde bezenmiştir. Cami, 1569 yılında yörede

bir ağa olan Baysungur tarafından inşa ettirilmiştir. İki yanda geometrik şekillerle ve mukarnas kanopi ile bezenmiş son derece güzel giriş kapısına dikkat edin. Giriş üzerinde üç kubbe yükselmektedir. Kare bir zemine oturan silindirik şeklindeki minare, iki farklı renkte taş kullanılarak yapılmıştır. Buradan alınan yazıtlar Elazığ'daki Fırat Üniversitesi'nin Arkeoloji ve Etnografya Müzesinde sergilenmektedir (bakınız s: 112).

Konaklama

Pertek merkezinde Atatürk Caddesi üzerinde bulunan *Park Otel* (0428 651 36 44) konaklama için uygun bir yerdir.

Pertek Kalesi

Bu kale, Murat Nehri kıyısındaki ilçenin 3km güneybatısında, Keban Baraj Gölü üzerindeki bir adada yer almaktadır. Kale 11. yüzyılda Doğu Anadolu'daki Mengücekoğulları zamanında inşa edilmiş, daha sonra Osmanlı Döneminde yenilenmiştir. Kalenin en yüksek yerinde bereketi temsil eden bir kuş heykeli bulunmaktadır. Önceleri kalenin hemen

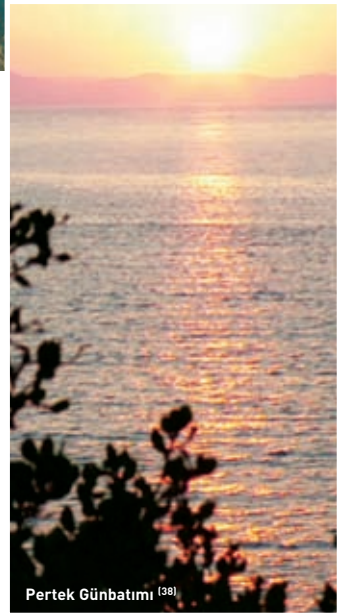
Pertek İskele ^[37]

yakınlarında bulunan fakat şimdilerde su altında kalmış olan, 16. yüzyıla ait iki cami ile bir kervansaray bulunmaktadır. İskele yakınlarında bulunan, kaleye feribotla veya iskelenin arkasından yürüyerek ulaşabilirsiniz.

Derun-i Hisar (Sağman) Kalesi ve Sağman Camii

Derun-i Hisar Kalesi, ilçe merkezinin 19km kuzeyindeki Sağman (Derunî Hîsar) Köyünde yer almaktadır. Evliya Çelebi bu kalenin Diyarbakır'daki Artukoğulları Beyliği'nin mülkü olduğundan söz etmektedir. Yapıdan günümüze yalnızca batı ve güney tarafları kalabilmiştir.

Çok güzel minareleri ve İslami yazıtlarıyla Sağman Camii, 1555 yılında Salih Bey tarafından yapılmıştır. Giriş bölümünde bulunan, dikey olarak düzenlenmiş ve taşa oyulmuş yazıtlar görülmeye değerdir. Başka örneklerle kıyaslandığında mihrap hayli yalındır.

Pertek Günbatımı ^[38]

Ancak mihrabın da mukarnas ile süslü bir yarım kubbesi vardır. Girişin doğu ve batı yönlerinde sıra sıra odalar bulunmaktadır. Yapının batısında ise, buraya 1570 yılında eklenen Salih Bey'in mezarı vardır.

Hozat (Xozat)

Hozat (Xozat)'ta bir kadın coban ^[39]

Küçük bir ilçe olan Hozat, (nüfus 5.837) Tunceli il merkezinden yaklaşık 96km uzaklıktadır. 19. yüzyılda Hozat İlçesi askeri birlikler ve subaylarla Osmanlı'nın üssü durumundaydı. Hozat eski bir yerleşimdir ve geçmişi "Hazana" olarak adlandırıldığı Urartu Dönemine kadar gitmektedir. İlçenin işlek bir ana caddesi vardır. Hozat'tan Pertek ve Elazığ'a düzenli dolmuş seferleri olmakla birlikte, Tunceli'ye düzenli dolmuş seferleri yapılmamaktadır.

Geçimli Manastırı

Muhtemelen 10. yüzyıldan kalma Erkayn Ermeni Manastırı'nın kalıntıları Hozat ilçe merkezinden 10km uzaklıktaki küçük Geçimli (Ergen) Köyündedir. Zamanında burası yöredeki Ermeniler için önemli bir ziyaret yeri idi. Ancak bugün turistlerin seyrek uğradıkları bir yerdir. Geçimli'ye ulaşmak için Hozat girişinden hemen önce sağa dönüp Hozat Köprüsünden

geçerek yola devam etmelisiniz. Bir süre sonra köyün hemen bitiminde yolun sol tarafından koyun biçiminde eski mezarlar göreceksiniz.

Geçimli Manastırından bir detay ^[40]

Çemişgezek (Melkişî)

Ahura Mazda sembolü^[42]

Alevilerin büyük çoğunluğu oluşturduğu bu yörede Kurmanci konuşan Sünni Müslümanların güçlü noktası olarak Çemişgezek (nüfus: 3.327) farklı bir kimlik yapısına sahiptir. İlçe, Tunceli'nin 120km batısında, hoş ve engebeli bir araziyle çevrelenen Çemişgezek sakin bir ilçedir. Buradaki en yüksek nokta 2950m yükseklikteki Yılan (Kırklar) Dağı'dır. İlçe nüfusunun bir bölümünü oluşturan ve Şavaklar olarak tanınan bir kesim, yarı göçebe bir yaşam tarzı sürdürmektedir. Şavaklar Mayıs-Haziran aylarında 2950m yükseklikteki Yılan (Kırklar) Dağı Yaylalarına çıkmakta, Eylül'de dönmektedir.

Çemişgezek ^[41]

Çemişgezek, 7000 yıl öncesine giden geçmişle Türkiye'deki en eski yerleşim alanlarından biridir. Ne var ki, sahip olduğu arkeolojik öneme karşın, güneyindeki Keban Barajı'nın suları altında kalmadan önce yörede çok sınırlı araştırma yapılabilmıştır.

Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde güçlü Pers Hükümdarı Çemsit'ten (Jamshed) kaçıp kurtulmak isteyen İranlı bir yüzbaşı buraya yerleşmiş, Çemişgezek adı da Çemsit'in bozulmasıyla bugünlere ulaşmıştır. Yöreye yerleşen İranlı daha sonra hayli zengin olmuş ve Çemsit'ten korunabilmek için bu kaleyi inşa ettirmiştir.

Melkişiler olarak da bilinen Kürt Çemişgezek Beyliği bir zamanlar Dêrsim bölgesindeki en etkin beyliklerinden biriydi. 1202-1508 yılları arasında etkin olan ve Dêrsim'in batısından, Karasu'nun doğusuna ve Murat Suyu'nun kuzeyinde yer alan 32 kale ve 16 nahiyenin yönetimini elinde bulunduran Çemişgezek Beyleri, Cengiz Han, Timurlenk ve oğlu Şahruh

Mirza ile Türkmen Kara Yusuf zamanlarında dahi bölgeyi ellerinde tutmayı başarabilmişlerdir. Kürt Tarihiçi Şerefhan, Şah İsmail'in ortaya çıktığını ve Kızılbaş Beylerinden Nur Ali Halife'yi Çemişgezek Vilayetini istilaya gönderdiğini, Hacı Rüstem Bey'in topraklarını çatışmasız ona terk ederek, Şah İsmail'in sarayına gidip, kendisine itaatini arz ettiğini kaydetmiştir. Rüstem Bey, Çaldıran Savaşında Şah İsmail'in saflarında Osmanlılara karşı savaşa katılmıştır. Ancak zafer Osmanlılar tarafından kazanılıp, Yavuz, Tebriz üzerine yürüyünce, Rüstem Bey de Yavuz Sultan Selim'e sığınıp, itaatini arz etmiş fakat Yavuz Sultan Selim, onun ve ailenin ileri gelenlerinden 40 kişinin öldürülmesi emrini vermiştir.

Bölgede var olan Safevi etkinliğinin kırılması için İdris-i Bitlisi'nin geliştirdiği ve Kürt Beylerini Osmanlı yönetimine bağlamak amacıyla yürütülen siyaset üzerine Rüstem Bey'in oğlu Pir Hüseyin Bey, Amasya'da bulunan Yavuz Sultan Selim'e gidip itaat ettiğini bildirir. Bunun üzerine Yavuz Sultan Selim, Pir Hüseyin Bey'in itaatini kabul edip, ona Çemişgezek Beyliği'ni verir.

İlçede ilk etapta dikkatinizi çekecek olan yapılar, genellikle iki katlı, düz çatıları, ağaç destekleri ve taş/kerpiç karışımı yapı malzemesiyle inşa edilen Çemişgezek Evleri olacaktır. Bu evlerin üst katlarındaki odalar genellikle konuklara ayrıdır. Odalardaki pencereler sokağa doğru çıkıntılıdır ve bu da söz konusu yerleri evin merkezi noktaları haline getirir.

Çemişgezek Evi [43]

16. yüzyılda bu yörede kısa bir süre için gelişme gösteren Kürt Beyliği'nden kalma eserler bugün de görülebilir. İlçede ve civar köylerde camiler, türbeler, taş köprüler ve zarif bir hamam görülebilir. Gezip görmeye değer, görünce etkisinde kalınacak bir başka yer ise, bir zamanlar insanların yaşamış olduğu mağaralardır.

Yörenin özel tatlarını merak ederseniz biraz bal veya dut alabilirsiniz. Nitekim bu iki ürün de, konser ve halk oyunları gösterilerinin de gerçekleştirildiği Temmuz ortasında düzenlenen belediye festivalinde ödüle konu olmaktadır.

Çemişgezek (Hieropolis) Kalesi

Yalnızca belirli yanları düzgün kesme

Dârsimli bir kadın [44]

taşlardan yapılan ve Fırat'ın doğu kıyısında kalan bu kaleden günümüze yalnızca birkaç duvar kalmıştır. Kale, Bizans Döneminde yapılmıştır. Söylentiye göre kendisi burada dünyaya gelen Bizans İmparatoru İoannes Tzimisces (969-976) ilçeye adını vermiştir. Bugün kalenin yerinde bir alışveriş merkezi bulunmaktadır.

Çemişgezek'in özgün kalesi, ilçenin 20km batısında, Fırat'ın doğu kıyısında yer almaktadır. Kale, ya doğrudan buranın yerlisi Bizans İmparatoru John Tzimisces (İmparatorluk dönemi: 969-976) tarafından yaptırılmış ya da sonradan onun adını almıştır.

Süleymaniye (Kale) Camii

Kale Mahallesi'nde yer alan bu cami ilçedeki en büyük tarihsel yapıdır. Bir Selçuklu eseri olduğu sanılmaktadır. Muhtemelen önce medrese olarak inşa edilmiş, daha sonra 17. yüzyılda üç girişli bir camiye çevrilmiştir. Üstündeki alçı örtü daha sonra söküldüğünden minare şimdi kendi özgün görkemiyle ortadadır.

Yelmaniye Camii (Eski Camii) ve Hamidiye Medresesi

İlçe merkezinde, Medrese Mahallesi'nde bulunan bu yapı hem

Yelmaniye Camii (Eski Camii)^[46]

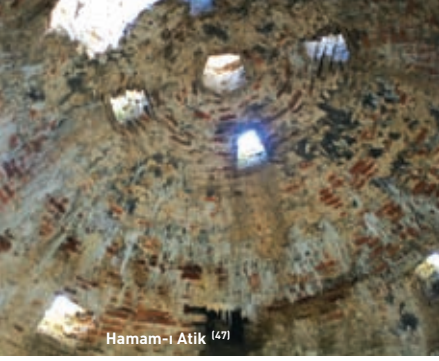
Süleymaniye (Kale) Camii girişi^[45]

Ortaçağ hem de Osmanlı sanat anlayışını yansıtan, geçiş dönemi mimarisinin ilginç bir örneğidir. Caminin ana girişinde bezemeli sekizgen sütunlar yer almaktadır ve kapı açılırken bu iki sütun kendi ekseninde dönmektedir. Aslında bir medrese olarak inşa edilen cami 1274 yılında Timur soyundan gelen bir Türkmen beyi olan Emir Taceddin Yelman tarafından yaptırılmıştır. Yapı daha sonra 1404 yılında Kürt Emir Yalman tarafından camiye çevrilmiştir. Giriş bölümünde, çerçevesi çeşitli geometrik şekillerle bezeli, büyük ve sivri bir kemer yer alır. İçeri girdiğinizde mihraba göz atın. Mihrabın yarım kubbesinde ve üst dolgularında çiçek süsleri görülür, girintide ise yıldız şeklinde geometrik çerçeve süsü vardır.

Hamidiye Medresesi de aynı alandadır. Medresenin cephesi hayli yalındır. Sultan II. Abdülhamit zamanında inşa edilen yapı yıllarca idari bina olarak kullanılmış, sonra özel sektöre satılmıştır. Bina ziyarete açıktır.

Hamam-ı Atik

Eski Hamam olarak da bilinen, 15. yüzyıl Akkoyunlu Dönemine ait bu çekici yapının kalıntıları, ilçenin pazaryeri yakınlarında yer almaktadır. Girişte yer alan Arapça ve Türkçe yazıtlardan yapının Hacı Ali Ağa adlı bir kişi tarafından yenilediği anlaşılmaktadır.

Hamam-ı Atik ⁽⁴⁷⁾

Çemişgezek Köprüsü

Tagar Köprüsü veya Yusuf Ziya Paşa Köprüsü adlarıyla da bilinen bu köprü, Tagar Suyu üzerinde ilçeden 2km ötede istisnai güzellikteki bir yapıdır. 1807 yılında Yusuf Ziya Paşa tarafından yaptırılan köprü 4m genişliğinde, 29m uzunluğunda ve 9m yükseklikindedir. 1856 yılında Diyarbakır Valiliği tarafından yenilenmiştir. Köprüde bir büyük kemerle birlikte her iki tarafta taş vazolardaki selvi ağaçlarını

gösteren ilginç oymalar yer alır. Yaygın olarak Selvili Köprü olarak bilinmesinin nedeni de budur.

İn Delikleri/Derviş Hücreleri

“Derviş Hücreleri” denilen bu mağaralar ilçenin hemen batısındaki Kale Mahallesinde yer almaktadır. Binlerce yıllık geçmişi olduğu sanılan bu mağaralar muhtemelen insanların kalması için, içe doğru daha da oyulmuştur. Sonuçta ortaya çıkan odacıklar 2m genişlik ve yüksekliktedir. En büyüğü üst tarafta yer alan odacıklar koridorlarla birbirine bağlıdır. Mağaralar Tagar Suyu üzerindeki kayaların tepesinde yer alan mağaraların hemen altına yol uzanmaktadır. Buradan itibaren mağaralara girmek için merdiven kullanılmaktadır.

Ulukale ve Ferruh-Şad Türbesi

İlçenin 20km güneydoğusundaki Ulukale Köyü, adını bugün yalnızca

Derviş Hücreleri ⁽⁴⁸⁾

Tarım ürünleri ^[49]

Çemişgezek Köprüsü ^[50]

16. yüzyılda yörede nüfus sahibi kişilerden biri olan Ferruh Şad Bey'in türbesi de bu köydedir. 1550-1551 yıllarında yaptırılan sekizgen planlı türbenin çevresindeki kırmızı taş kuşak, istisnai özellikler taşır.

Pulur Höyüğü

İlçenin 40km güneybatısında Sakyol (Pulur) Köyündeki bu tümülüs 1968 yılında kazılmış ve yörede Tunç Çağından bu yana yerleşim yeri olduğu ortaya çıkarılmıştır. Arkeolojikle ilgilenenler için ilginç ve görülmeye değer bir yerdir.

kimi duvarları ayakta kalan bir kaleden almaktadır. Köyün içinde Osmanlı Döneminden kalma bir cami vardır. Cami 1793 yılında eski Diyarbakır Valisi Yusuf Paşa tarafından yaptırılmıştır. Civarda ayrıca 16. yüzyıldan kaldığı söylenen çok güzel bir taş çeşme de vardır.

Ulaşım

İlçeye Tunceli'den çıktıktan sonra Pertek üzerinden veya Elazığ'dan kalkan feribotla ulaşılabilir. Çemişgezek'in 10km güneyindeki Akçapınar Köyüne giden feribot 06.00- 18.00 arasında her saat başı hareket etmektedir. Elazığ'dan hareket ise 07.00-19.00 saatleri arasındadır. Seferi yeni konulan daha hızlı feribot ise Yemişdere'den kalkıp, 10 dakikada yerine varmaktadır. Bu güzergâhta yaz aylarında sabah 08.00-22.00 arasında iki saatte bir sefer vardır. Kışın ise seferler 08.00-16.00 saatleri arasındadır.

Konaklama

Çemişgezek'te konaklamak isterseniz, Hamamat Mahallesi Leventler Caddesi üzerindeki *Öğretmenevi*'nde kalabilirsiniz (0428 611 21 94).

Mazgirt (Mêzgirt)

Mazgirt ^[51]

Mazgirt (nüfus: 2.474) Tunceli'nin 33km doğusunda yemyeşil şirin bir ilçedir. İlçe nüfusunun büyük bölümünü Alevi Zazalar oluşturur. Bununla birlikte ilçede Kurmanci konuşan Alevi Köyleri ile ağırlıkla ilçede ve yakın çevredeki köylerde oturan ve çoğu sanatkârlıkla geçinen bir Ermeni azınlık da vardır. Mazgirt'in turizm açısından kaynakları komşu ilçelerden daha fazladır ve doğası

bir harikadır. Kale ve Bağın Pınarları Mazgirt'te kaldığınız süre içinde en beğeneceğiniz yerler olacaktır.

Elti Hatun Türbesi ^[52]

Mazgirt Kalesi

İlçe merkezinin kuzey yönünde kalan bu kalenin Urartu Kralı II. Rusas tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır. Kale dik kayalıkların üzerindedir ve girmek için 40 basamaklı bir yoldan sonra bir mağaradan

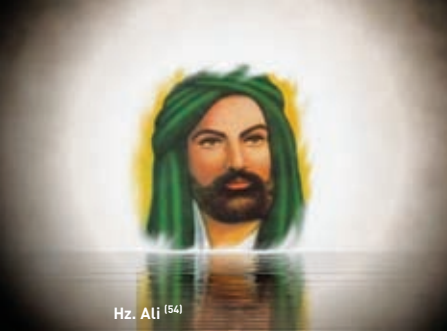
geçmek gerekmektedir. Kale duvarlarının büyük bölümü bugün harabe halindedir. Buraya tırmanmanın karşılığı, çevredeki dağlar ve vadilerin nefes kesici güzellikteki görüntüsüdür.

Elti Hatun Türbesi ve Camii

Elti Hatun Camii Mazgirt Kalesi'nin batısına düşer. Adı, muhtemelen Selçuklu olan ve 1252-1253 yıllarında caminin yapılması için emir veren bir eceden gelmektedir. Yapının dikkat çeken bölümleri, mukarnas süslü girişi ve çeşmesidir. Daha batıda ise Elti

Mazgirt Kalesi ^[53]

Hz. Ali (54)

Hatun'un olduğu rivayet edilen bir türbe vardır. Ancak 15. yüzyılda yapıldığı ileri sürülen bu türbenin Elti Hatun'un olması kronolojik olarak mümkün görünmemektedir.

Çoban Baba Türbesi

15. yüzyıldan kalma bu türbe ilçenin doğu yakasında bulunan mezarlıkta yer almaktadır. Yaygın gidilen bir ziyaret yeri olan türbede bir çobanın yattığına inanılmaktadır. Söylenceye göre bu çoban Moğol istilası sırasında halkı bölgeyi terk etmemeye ikna etmek için buraya Hacı Bektaş tarafından gönderilmiştir. Yanındaki güzel çeşmeyle insana huzur veren taş yapılı mezar dikdörtgen plan üzerinedir ve üstünde iki konik kubbe bulunmaktadır.

Hacı Bektaş'tan bir şiir

Sevgi, muhabbet kaynar,
yanan ocağımızda
Bülbüller şevke gelir,
gül açar bağımızda
Hırslar, kinler yok olur,
aşkla meydanımızda
Arslanlarla ceylanlar dosttur
kucağımızda
Hararet nardadır, sacda değildir
Keramet baştadır, tacda değildir
Her ne arar isen kendinde ara
Mekke'de Kudüs'te Hac'da değildir
Erkek dişi sorulmaz,

muhabbetin dilinde
Hakk'ın yarattığı her şey yerli yerinde
Bizim nazarımızda,
kadın-erkek farkı yok
Noksanlıkla eksiklik senin
görüşlerinde.

Kaleköyü Kalesi

Urartu mimarisinin muhtemelen MÖ 9. yüzyıla kadar giden bir başka örneği, ilçenin 10km doğusunda yer alan Kaleköy Köyünde bir tepenin üzerinde bulunmaktadır. Kalede bulunan ilginç bir tünelden çeşitli büyüklüklerdeki odalara çıkılır.

Bağın Kalesi

Mazgirt'ten 38km uzaklıktaki Dedebağ (Bağın) Köyünde yaklaşık 2800 yıllık olduğu tahmin edilen ve kısmen yıkık

olan bu Urartu kalesi 1200'lerde Alâeddin Keykubat zamanında bir üs olarak kullanılmıştır. Ancak asil çarpcı yanı tarihin derin-

liklerinde değil, yapıyı çevreleyen güzel doğadadır.

Gelincik (Kupik) Köyü

Mazgirt İlçesinin muhtemelen en özel yeri 25km doğuda Gelincik Köyü'nün girişinde bulunan mezarlıktır. Akkoyunlu döneminden kaldığı sanılan mezar taşlarından bir bölümü koyun

Bağın Kalesi (55)

Gelincik (Kupik) Köyü eski mezar taşları (56)

Bağın (Dedebağ) Kaplıcaları ⁽⁵⁷⁾

heykeli şeklindedir. Ayrıca, kimi mezar taşları üzerinde yer alan, Alevi inancının simgesi kılıçlara da dikkat etmek gerekir.

Baba Mansur Türbesi

Baba Mansur Türbesi, Mazgirt'in yaklaşık 30km doğusunda büyükçe bir köy olan Darıkent'tedir (Mixundî). Baba Mansur'un buraya İran'ın Horasan bölgesinden geldiği sanılmaktadır. Hz. Muhammed'in soyundan geldiğine inanılan bir kişi olarak Baba Mansur, Alevilik inancında önemli bir yere sahiptir. Perşembe günleri insanlar türbe çevresinde toplanarak kurban kesmekte ve dua etmektedir.

Kurban kesimi Baba Mansur ⁽⁵⁸⁾

Kendisiyle ilgili en yaygın ve enteresan öykü şöyledir: Akrabası olan Baba Kureyş bir gün vahşi bir ayıya biner, giderken o sırada bir duvar inşa etmekte olan Baba Mansur'la karşılaşır. Baba Mansur onu görünce kendisi de duvarın üzerine binerek Baba Kureyş'i taklit eder. Baba Kureyş ona hayranlıkla bakar ve elini öper. Baba Kureyş ve izleyicilerinin bu olayla birlikte Baba Mansur'a bağlılıkları söylenir.

Bağın (Dedebağ) Kaplıcaları

Çevresi dik kayalarla çevrili bu yer, muhtemelen yöredeki en güzel kaplıcadır. Kaplıca Peri Suyu kenarındadır. Kaynak suyu şampanya gibi köpüklüdür. 35°C civarındaki su biraz asitlidir. Romatizma, kırık-çıkık, nevralji ve jinekolojik hastalıklara iyi geldiği söylenmektedir. İçildiğinde ise karaciğere iyi geldiği söylenir.

Kaplıca Elazığ'a bağlı Karakoçan'a 20km mesafededir. Kaplıcaya ait ücretsiz servisler mevcuttur. Ayrıca Mazgirt otoparkından kalkan dolmuşlar da buraya gitmektedir. Kaplıcada 30 yataklı bir otel, restoran ve kafe bulunmaktadır [0537 92127 22].

Nazımiye (Kızılkilise) (Kislê)

Nazımiye^[59]

Güzel bir dağ ilçesi olan Nazımiye (nüfus: 2.923) Tunceli'nin 37km doğusunda yer almaktadır. Daha önceleri Kızılkilise olarak bilinen ilçe, adını kendisi de Nâzım diye bilinen Sultan Nâzım Efendi'nin torunundan alır. Engelibeli doğayı, yüksek tepeleri seviyorsanız burası tam size göredir. Yörede Düzgün Baba Dağı (2097m), Hamit Baba Dağı (2133m) ve Bedir Dağı (2614m) gibi önemli yükseltiler vardır; Pülümür ve Peri Suları bunların arasından akar. Nazımiye'de özellikle görülecek doğal güzellikler arasında Dereova Şelaleleri ile Harik doğal pınarlarından söz etmek gerekir. İlçe, özellikle dağları sevenler için son derece güzel bir görünüme sahiptir.

Bizans Döneminden bu yana yerleşim yeri olarak kullanıldığı sanılan ilçe 1876 yılında Erzurum'a bağlı bir ilçe konumundaydı. Daha sonra Elazığ'a, 1946 yılında da Tunceli'ye bağlanmıştır. Küçük bir ilçe olmasına karşın Cumhuriyet Meydanındaki 11 odalı Kent Otel'de kalınabilir [0428 411 24 01].

Hız.Ali taşı^[60]

Düzgün Baba ziyareti ^[61]

Düzgün Baba Türbesi ve Cem Evi

Düzgün Baba Türbesi'ne ilçenin kuzeyinden 14 kilometrelik bir yolla ve arabayla ulaşılabilir. Efsaneye göre asıl adı Şah Haydar olan Düzgün Baba, Zargovit Dağında çobanlık yapardı. Seyit Mahmut Hayrani soyundan geldiğine inanılan Kureş'in oğluydu. Ağır kış koşullarına karşı hayvanlarının hiç görülmedik ölçüde iyi durumda olmasına şaşırarak baba, oğlunu dağa giderken izler. Bir yere saklanan baba, oğlunun elindeki sopayla her dokunduğu yerde meşe yapraklarının tüm hayvanları doyuracak kadar büyüdüğünü görür. Ancak hayvanlar babanın çevrede varlığını hissederler ve bunu hareketleriyle belli ederler. Düzgün sorar: "Ne oldu? Babamı mı gördünüz yoksa?" Ardından kendisi de babasını görür ve mucizevi güçlerini onun da fark ettiğini anlar. Sorar: "Baba neye bakıyorsun?" Ancak hemen sonra bu sorusundan utanır, dağın tepesine kaçıp uzun süre ortalarda görünmez. Bir süre sonra babası oğlunun iyi olup olmadığını öğren-

meleri için adamlar gönderir. Geri dönen adamlar her şeyin düzgün gittiğini söylerler. O zamandan bu yana dağın zirvesi Düzgün Baba adıyla anılır.

Düzgün Baba Türbesi yolunda Hz Muhammed'in amcasının oğlu ve damadı olan Hz Ali'den hareketle "Ali Taşı" adı verilen bir kaya görürsünüz. Yöre inancına göre, türbeye gitmeden önce burada bir mum yakıp dua etmelisiniz. Ali Aleviler açısından özel bir yere sahiptir. Yakındaki cem evinde, gezginlerin ücretsiz kalabilecekleri 7 oda, yemek yenebilecek ve pişirilebile-

Düzgün Baba ziyareti ^[62]

Nazimiye'den bir portre ^[63]

cek yerler vardır. Ayrıca, kurban kesilecek yerler de bulunmaktadır ve çevrede bu amaçla kurbanlık hayvan satanlara rastlamak mümkündür. Düzgün Baba Dağına Tunceli Kalköy Köyü tarafından ulaşabilirsiniz.

Dereova Şelaleleri (Gelin Pınarı)

Dereova çok güzel bir çevrede, günlük geziler için oldukça ideal bir yerdir. Şelalelere dolmuşla veya arabayla gidebilirsiniz. Yol işaretlerini izleyerek ilçenin 10km güneyine inmeniz gerekir. Şelalelerin güzelliği ve sakin ortam Dereova (Dêriyê) Köyünden sonra tırmanmak zorunda kaldığınız yokuşu size fazlasıyla unutturacaktır. Şelaleler 20m yukarıda 3 ayrı kaynaktan beslenmektedir. Kışın sular donduğunda şelaleler farklı bir güzellik sergilerler.

Aşağı Doluca (Harik) Kaplıcası

Nazimiye'den 16km uzaklıkta Aşağı Doluca Köyü (Jêr Harik) yakınlarında bir vadiye bulunan, ağaçlarla çevrili bu kaynaktaki kadınlarla erkekler için ayrı ayrı havuzlar vardır. 39°C sıcaklıkta ve biraz asitli olan suyun romatizma,

Dereova şelalesi ^[64]

ortopedik rahatsızlıklar ve jinekolojik hastalıklara iyi geldiği söylenmektedir. Çevrede yemek yiyebileceğiniz küçük bir otel de vardır. Dallıbahçe Köyüne giden dolmuşlar sizi burada bırakabilir.

Pülümür (Pîlemor/Pilemoriye)

Pülümür'de hayvancılık ^[65]

Tunceli'nin 68km kuzeydoğusundaki Pülümür (nüfus: 2.082) Başır Paşa, Mercan ve Munzur Dağları ile çevrili geniş bir yayladadır. Yörede krom, mermer ve kireçtaşı gibi madenler olmakla birlikte bunlar henüz işletilmediğinden doğa bozulmadan kalabilmiştir. Pülümür çevresindeki enfes manzaralar akarsular (Pülümür, Karagöl, Kırklar) ve doğal kaynaklar ile süslenmiştir.

Pülümür'de Erzincan Caddesi üzerindeki Işıklar Otelinde kalabilirsiniz (0428 441 24 54).

Hatun Köprüsü ve Gelin Mağaraları

Köprü'nün adı, inşa emrinin bir kadın tarafından verildiğini akla getirmektedir. Öyküye göre bu kişi inşaattan sorumlu sanatkâra inşaat için gereken taş miktarını önceden ve kesin rakamlarla belirtmesini söyler. Öyle ki, köprü bittiğinde verilen taşlardan ne bir eksik ne bir fazla kalmadığı takdirde, kendisi bu sanatkârla evlenecektir. Öyküye göre sanatkâr o kadar yeteneklidir ki gerçekten de taş hesabı tam tamına

Hatun Köprüsü ^[66]

doğru çıkar ve böylece mutlu bir evliliğin yolu da açılmış olur.

İlçeden 3km ötede bir köprü dar Pülümür Suyu'nun iki yakasını birbirine bağlar. Hemen yakınlarda Gelin Mağaraları'nı görebilirsiniz. Bunlar Urartulardan kaldığı sanılan, sekiz odalı ve iki pencereci mağara evlerdir. Mağaralardan gizli bir dehlizden çaya inildiği sanılmaktadır.

Tuz üretimi

Pülümür'den 8km ötedeki Görelî (Göneli) Köyü'nün Hiver Mahallesi tarafında geleneksel olarak yapılan tuz üretimi bugün de sürmektedir. Burada bir ana gölden daha küçük göllere akan su bu sırada tedricen buharlaşmaktadır. Böylece en son gölde biriken tuz toplanmaktadır.

Ağlayan Kayalar

Piknik için son derece hoş bir yerdir. Tunceli-Pülümür Yolu üzerinde, Pülümür'ün 10km güneyinde Kırmızı Köprü (Hilbes Köprüsü olarak da bilinir) yakınlarındadır. Buradaki ünlü kayaların her iki yanından sular aktığını göreceksiniz. Kışın sular genellikle donar ve buzlar Nisan ayına kadar çözülmez ve bu görüntü insanda kayaların ağlamakta olduğu izlenimini yaratır. Yerın adı da buradan gelmektedir.

Gerı dönerken Gökçekonak (Tahsini) Köyü sakinlerinden Zenginpınar (Zage)

Şelalelerini göstermesini isteyebilirsiniz. Ancak herhangi birine sormadan da yol üzerinde bu şelaleleri görmeniz mümkündür.

Kırmızı Köprü ve Sağlamtaş Köyü

İlçe merkezinden 13km uzaklıktaki Kırmızı Köprü (Danzik) ve 17km uzaklıktaki Sağlamtaş (Çırık) Köyleri 15.-16. yüzyıllar Akkoyunlu Döneminden kalma koç-koyun şekilli mezar taşlarını görebileceğiniz yerlerdir. Stilize koç ve at motifleriyle bezeli stel tarzı mezar taşları bölgede kendi türünün ilk örnekleridir.

Buz Mağarası

Kırmızı Köprü yakınındaki Dereboyu (Danzik) Köyüne yolunuz düşerse burada yaşayan insanlardan size bu mağarayı göstermelerini isteyebilirsiniz. Zeminı yılın büyük bölümü buzla kaplı olan mağaranın içi 12 odacığa ayrılmıştır. Bu odacıklar bugün, köylüler tarafından yiyeceklerin saklandığı soğuk hava deposu olarak kullanılmaktadır.

Yüzen Adalar⁽¹⁾

BİNGÖL

(Çolig/Çewlik)

1935 yılına kadar **Bingöl**'ün adı Ermenice "gür su" anlamına gelen **Çapakçur**'dür. Bugünkü adı ise dağlarında bulunan çok sayıda volkanik gülden gelmektedir. 1935 yılında il olan Bingöl, Türkiye'de **Çewlik** denmektedir.

Bingöl'den bir görünüm ^[2]

Güzel manzaralarla bezeli yeşil Bingöl İli Yukarı Fırat Havzasında yer almaktadır. 1945 yılına kadar Bingöl'ün adı Ermenice "gür su" anlamına gelen Çapakçur idi. Bugünkü adı ise dağlarında bulunan çok sayıdaki volkanik gölden gelmektedir. 1935 yılında il olan Bingöl Yöresine Kürtçe'de "Çewlik" denmektedir.

Bingöl'ün İlkçağlarda Urartu sınırları içerisinde yer aldığı bilinmektedir. Bingöl yöresi daha sonra sırasıyla Asurlular, Medler, Persler, Büyük İskender, Selökid Krallığı, Aras Krallığı, Part Krallığı, Roma ve Bizans İmparatorluğu'nun ve Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına girmiştir. Nüfusun seyrek olduğu Bingöl Yöresi, hâkimiyeti altına girdiği topluluklar tarafından daha çok yaylak olarak kullanılmıştır. Bingöl'ün Timur'un 14. yüzyılda çıktığı Doğu Anadolu Seferi sırasında ordugâh olarak kullanıldığı da bilinmektedir.

Kutsal kitaplardaki cennet tanımı Bingöl veya Koğ (Kox) Dağları'na uyar. Çünkü burada su kaynakları dört bir

İl nüfusu
251.552

Ortalama yükselti
1250 m

Yüzölçümü
8402 km²

İlçeler

**Bingöl (Merkez), Adaklı,
Genç, Karlıova, Kiğı, Solhan,
Yayladere, Yedisu**

Ekonomi

Tarım ve hayvancılık, arıcılık

Komşu iller

**Elazığ (batı), Tunceli (kuzeybatı),
Erzurum (kuzey), Muş (doğu)
Diyarbakır (Güney)**

**Bir
Bakışta**

yana akar. *Ab-ı Hayat* Suyunun kaynağının da burada olduğu söylenir. Birçok söylence burada dilden dile dolaşır. Avcının vurduğu keklük bu göletlerden birinin kenarına bırakılınca canlanıp uçmuş, göletlerden geçen topal bir ayının ayağı iyileşmiş. Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Çapakçur'un Büyük İskender tarafından kurulduğunu, adını da onun verdiğini yazar. Çelebi'ye göre: Bir

Bingöl merkez Ulu Camii ⁽³⁾

Bingöl'den bazı önemli isimler

Servet Kocakaya ⁽⁴⁾

Bingöl iki ünlü müzisyen yetiştirmiştir. Bunlardan asıl adı Abdullah

Bazencir olan **Mahsun Kırmızıgül** 1969 yılında Zazaki konuşan 22 çocuklu bir ailenin çocuğu olarak Bingöl'de dünyaya gelmiştir. Kırmızıgül geleneksel Kürt müziğinden esinlenerek popüler kimi parçaları Türkçe yorumlamıştır. 1973 Bingöl doğumlu **Servet Kocakaya** ise, albümlerinde kimi Kürtçe eserlere yer vermekle beraber, genel olarak Türkçe şarkılar seslendirmektedir.

türlü dinmeyen ağrılarına bir çare bulmak isteyen Büyük İskender *Ab-ı Hayat* denilen şifalı suyun kaynağını bulmaya karar verir. Sonunda kaynağı bulamasa da bu kaynak tarafından beslenen bir çeşme bulmayı başarır ve sağlığına kavuşur. Söylentiye göre İskender doktoruna, Tanrı'nın onu Cennet Irmağı'nın suyuyla iyileştirdiğini söylemiş ve suyun bulunduğu yere bir kale inşa edilmesi emrini vermiştir. İnşası 315 gün süren kalenin adını da "Cennet Suyu" anlamına gelen "Çapakçur" koymuştur.

Bugün Bingöl'ü ve çevresini oluşturan yöreden, Grek Tarihçi Ksenofon'un *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)* adlı eserinde de söz edilmektedir. *Anabasis* MÖ yaklaşık 400 yıllarında Grek Ordularının bugünkü Irak'ı oluşturan bölgeden Karadeniz'e çekilişini anlatmaktadır. Bu yapıtında yazar Bingöl'ü birçok köyü olan, hayvancılık yapan ve arpadan sert bir içki imal eden ataerkil ailelerin yaşadığı bir yöre olarak anlatır.

Geniş meraları ve verimli yaylaları ile il ekonomisi büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayanır. Yaz aylarında tüccarlar çeşitli süt ürünleriyle organik bal dahil tarım ürünleri satın almak üzere buraya gelirler. Dokumacılık evlerde yaygın olarak yapılan bir iştir. Evlerdeki el tezgahlarında erkekler için yün, kadınlar için pamuklu kumaşlar dokunur. Ekonomik alanda önemli gelişmeler kaydedilmesine karşın işsizlik yaygındır ve bölgenin gençleri iş bulmak için çoğu kez ülkenin diğer kentlerine gitmektedir.

Bölge, avlanma açısından Türkiye'nin en iyi yerlerinden biri sayılmaktadır. Burada Eylül ayından Kasım ayına kadar keklik, çulluk, dağ tavuğu ve tavşan; Ocak ve Şubat aylarında ise tavşanın yanı sıra tilki de avlanabilir. Bingöl dağlarında avlanması yasak olan yaban geyikleri de bulunmaktadır. Av mevsimleri Tarım Bakanlığı

tarafından belirlenmektedir. Silah ruhsatınız varsa ve ava meraklıysanız, daha fazla bilgi için bakanlığın ildeki herhangi bir ofisine başvurabilirsiniz.

Bingöl'ün en çekici tarafı, doğal güzelliklere sahip olan mekanlarıdır. Yaylalarda çok güzel manzaralara tanık olmak mümkündür. Karlıova İlçesi yakınlarındaki Kalatepe Dağından güneşin doğuşunu seyretmek bu güzel manzaralara verilecek en iyi örnektir. Burada ortaya çıkan manzaranın güzellik açısından Nemrut Dağındakinden aşağı kalmadığı bilinir. Bir başka ilginç görüntüyü de Solhan İlçesinde bulunan güzel bir göl üzerindeki "Yüzen Adacıklar" oluşturmaktadır. Göl üzerinde yüzen bu adacıklar aslında ağaçların bir arada tuttuğu toprak kümeleridir. Küçük ve güzel bir ilçe olan Kiğı ve çevresinde ise hamam, okul ve iyi durumdaki birkaç Ermeni Kilisesi dâhil tarihi yapıları görmek mümkündür.

Bingöl Kenti

Bingöl Kenti (nüfus: 86.551) bir zamanlar Sağıyer Nehri kıyısındaki ovada kuruluyken bulunduğu alan şehrin genişlemesi için elverişli olmadığı için şimdiki yerine taşınmıştır. Ne yazık ki birinci derecede deprem bölgesinde kurulan kent yakın geçmişte iki önemli depremle sarsılmıştır. 1972 ve 2003

yıllarında meydana gelen depremler ciddi maddi hasara ve can kaybına yol açmıştır. Depremzedeler için devlet tarafından yaptırılan evler nehir kenarında halen görülebilmektedir.

Kent merkezdeki çay bahçeleri ve yeşil parkları ile modern bir görünümüne sahiptir. Yeni yapılan ve hayli büyük olan Ulu Cami kent merkezine hâkim durumdadır. Caminin, kentteki canlı yaşamı izleyebileceğiniz bir de parkı vardır. Bankaların ve resmi dairelerin çoğu, ana caddedeki küçük ve hareketli çarşı civarındadır. Kırmancı ve Zazaca konuşanlar, ilde nüfusun büyük çoğunluğu oluşturur.

İsfahan Bey Camii

16. yüzyıldan kaldığı sanılan bu cami Bingöl'ün eski yerleşim alanında, başka bir deyişle Çapakçur'un pazar yerindedir. Ana minare özgün olmakla birlikte diğer bölümler modern malzemeler kullanılarak büyük ölçüde yeniden yapılmıştır.

Kurutulmuş Biberler ⁽⁵⁾

Konaklama	Ulaşım	Nerede yemek yenir?
Genç Caddesi üzerindeki <i>Sarıoğlu Otel</i> 'in 30'dan fazla odası ve bir restoranı vardır (0426 213 17 57). Yine aynı cadde üzerindeki <i>Atlı Otel</i> (0426 213 10 37) daha küçüktür ve restoranı yoktur.	Bingöl'e en yakın havaalanı 120km uzaklıktaki Muş İlinde bulunmaktadır. Elazığ havaalanı da yakında bulunmaktadır (150km). Buradan İstanbul ve Ankara'ya uçak seferleri vardır. En yakın demiryolu istasyonu ise güneydeki Genç İlçesinde ve bu demiryolu Tatvan üzerinden Van ve İran'a bağlanmaktadır.	Hastane Caddesinde yer alan <i>Saklıkent Restoran</i> (Tel: 0 426 213 77 00) kebab çeşitleri, döner, fast food ve et tava servisi yapılmaktadır. Yine Hastane Caddesi'nde, <i>Yaylalı Konağı</i> (0 426 213 30 15) benzer yemek çeşitlerinin yanı sıra kuzu büryan, pide ve lahmacun servisi yapmaktadır.

Çir Şelalesi (6)

Çir Şelalesi

Bingöl şehir merkezinden 28km uzaklıkta bulunan Uzundere (Belzer) Köyünde, su, çir adı verilen yüksek bir kayanın üzerinden 50m aşağıya akmaktadır. Dik yamaçlar ve mağaralar ile çevrili alan özellikle bahar aylarında çekici bir görünüm kazanmaktadır.

Eski Urartu Yolu

Urartular tarafından MÖ 800 civarında yapılan ve dünyanın en eski yollarından biri olan Urartu Yolu, Bingöl-Elazığ Karayolunun 20. kilometresindeki yol işaretiyle başlar. Urartular Anadolu'da idari bir sistem oluşturmuş ve bu sistemi desteklemek üzere yollar inşa etmişlerdi. Urartu yol ağının bu özel hattı bugün de net olarak seçilebilmektedir. 5m genişliğindeki bu yol bir zamanlar doğuda Van'a, batıda ise Malatya'ya uzanırdı ve yol boyunca her 25-30 kilometrede bir mola yerleri bulunurdu.

Zağ Mağarası

Murat Nehri kenarındaki bir kayada bulunan bu mağaraya, 200-300m kadar yüksekte olmasına karşın, bir patikayla rahatlıkla ulaşılabilir. Bir zamanlar insanların yaşadığı

mağarada her biri 20 odalı 3 kat bulunmaktadır. Zemin kattaki odalarda gündelik yaşantı sürerken bir üst katın depo olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. En üst kattaki odalar ise kadınlara ayrılmıştır. Mağarada bir kattan diğerine kıvrımlı yollardan geçilmektedir. Odalardan 17'si bugün de iyi durumdadır. Mağara Bingöl'e 12km mesafede, Gökçeli (Talavra) ve Yenidal (Çirik) Köyleri arasında bulunmaktadır.

Yolçatı Kayak Tesisleri ve Kuruca (Gazik) Köyü

Elazığ karayolu üzerinde, Bingöl'e 25km mesafedeki Yolçatı (Şargê)

Köyünde Aralık ayından

Mart ayına kadar kayak yapmak mümkündür.

İki katlı ve 50 yatak kapasiteli kayak tesisinde (Tel 0426 231 20 15) bir

restoran, hamam ve bilardo salonu bulunmaktadır. Teleskiyle

çıkılan iki pistten biri yeni başlayanlar içindir.

Yolçatı'da kayak (7)

Eski Urartu yolu (8)

Yolçatı'dan Bingöl'e doğru 4km ötede bulunan Kuruca Köyüne giderseniz, yerel satıcılardan kaliteli bal ve kaymak alabilirsiniz

Kös Kaplıcası

Bingöl'ün 20km kuzeydoğusunda, Karlıova Yolu üzerinde bulunan Kös

Binkap Termal Otel ^[9]

Kaplıcasının romatizmaya ve kadın hastalıklarına iyi geldiği söylenmektedir. Yapılan su analizleri, kaplıca suyunun maden suyu olarak şişelenmeye uygun olduğunu göstermiştir.

Binkap Termal Otel

Halk tarafından ilgi gören bu tesisler (0426 252 50 03, info@binkap.com) Erzurum yolu üzerinde, Bingöl'ün 10km kuzeydoğusunda yer almaktadır. Hafta sonları için iyi ve rahat bir dinlenme yeridir. Otelin bir bölümünü oluşturan ve nehrin her iki kenarında bulunan ahşap kulübelere nehir ve çevredeki dağların güzel manzarası seyredilebilir. Evlerin her birinde birer

mutfak, salon ve küçük bir havuz bulunmaktadır. Bunların dışında, tesiste hamam, saunalar ve fitness merkezi bulunuyor.

Buradaki suyun bileşimi Kös Kaplıcasınıninkinden farklı değildir ve bu suyun da eklem ağrıları, ülser ve diğer bazı hastalıklara iyi geldiği söylenmektedir.

Aydıntepe Yeraltı Kenti

Aydıntepe'de Hititlere ait olduğu sanılan bir yerleşim biriminin kalıntıları bulunmaktadır. Yeraltı kentinde aralarında bir tünelle bağlantı sağlanan ve kemerli bir girişi olan küçük kare planlı odalar vardır. Ayrıca, eskiden Arpalı (Niv) Köyüne uzanan 5km boyunca yan yana sıralanmış kemer çatılı odaların kalıntıları da görülebilmektedir. Kayalar üzerindeki kazı izleri, hava delikleri ve yakılan ateşten kalan izler açıkça görülebilmektedir. Zamanında burası yöreye hâkim çeşitli güçler tarafından hapisane olarak da kullanılmıştır. Alanda ayrıca Erken Bizans Dönemine ait bir mezar da bulunmuştur.

Bingöl'den bir görünüm ^[10]

Genç (Darahêni/Darayêni)

Baharda çiçekler ⁽¹¹⁾

Murat Nehri kıyısında yer alan Genç (nüfus: 18.885) Bingöl İlinin orman bakımından en zengin ilçelerinden biridir. İlçe Osmanlı Döneminde idari olarak Bitlis'e bağlı iken daha sonra Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde il yapılmıştır. 1925 yılında Şeyh Sait önderliğinde başlayan kısa süreli ayaklanma (bakınız s: 276) sırasında Genç, Kürt Bölgesinin geçici başkenti ilan edilmiştir. Genç 1936 yılında Bingöl'e bağlanmadan önce bir süre Muş İli sınırlarına dâhil edilmiştir.

Zazaki Dilinin (Dimilî de denir) konuşulduğu ilçede ataerkil aile

yaşamı halen egemendir. Türkiye'nin bu yöresinde de konuk ağırlamak yerleşik ve önemli bir gelenektir. Eğer birinin evine yemeğe davetliyseniz, karnınızı tam doyurabilmeniz için ev sahibinin de sizinle yemeye devam ettiğini göürsünüz. Ev sahibinin yemeğini misafirden önce bitirmesi nezaketsizlik sayılır. Burada yapılan düğünlerde *gelin götürme* ve *el çırpma* gibi halk oyunları oynanır.

Bingöl merkezinin 21km güneyinde yer alan Genç İlçesinde konaklamak mümkündür. *Öğretmenevi*'nin yanı sıra (0426 411 22 08), *Divan Oteli*'nde (0426 411 30 22) de kalabilirsiniz.

Sebeterias Kalesi

Gidiş ve gelişleri kolaylaştırmak için konulan yön işaretlerinin rehberliğinde ulaşılan kalenin surlarından bir bölümü günümüze kalmış olsa da, genel olarak harabe halindedir. Kale, Bingöl yönünden gelip Genç'e girerken nehrin ve üzerindeki eski tip demir köprünün yanında yer almaktadır. Kalenin, Bingöl Yaylalarına hakim

Şeyh Sait Atlıları ⁽¹²⁾

Çesme de kızlar ⁽¹³⁾

olmak ve sınırları gözlemek üzere Urartular tarafından inşa edilen üç kaleden biri olduğu sanılmaktadır.

Sürekli (Diyarburg) Köyü ve Kral Kızı (Darahêni/Darayêni) Kalesi

Genç İlçesinin 3km doğusunda bulunan bu köyde Peygamber'in soyundan gelen iki kişinin mezarı bulunmaktadır. Mezarlardan biri kubbeyle kaplıdır. 15. yüzyıldan kaldığı sanılan mezarlar yöre halkı tarafından ziyaret edilmekte, ziyaret sırasında dilek tutulmaktadır. Mezarlar, köye girmeden ulaşılan bir

yamacın üzerindedir. Mezarlara ulaşmak için yönlendirme levhaları da konmuştur.

Köyün girişindeki tepede bulunan bir başka yapı da 1080-1200 yılları arasında inşa edilen Kral Kızı Kalesi'dir. Bu yöreye daha önce Darahêni (Darayêni) denmesi de bu kaleye bağlanmaktadır. Dara, kaleyi inşa eden Pers Kralının veya kızının adı iken, "hêni/yêni" de çeşme anlamına gelmektedir. Kale çevresi ve yakınları, hafta sonu piknikleri için yöre halkı tarafından sıkça ziyaret edilmektedir.

Sebeterias Kalesi ⁽¹⁴⁾

Solhan (Bongilan)

Solhan da kış ⁽¹⁵⁾

Bingöl'ün yaklaşık 60km doğusunda engebeli bir arazi üzerinde yer alan Solhan'ın (nüfus: 17.895) başlıca ekonomik faaliyeti hayvancılıktır. İlçeye giderseniz, merkezde ön duvarı üzerinde Süryanice ve Farsça yazıtlar bulunan bir ev dikkatinizi çekebilir. 1950'lerde Vahdettin Sönmez Efendi tarafından yaptırılan bu evin yapımında, yakınlardaki bir köyde bulunan kiliselerden birinden getirilen incelikle oyulmuş taşlar da kullanılmıştır. Bu taşlar bölgede Surp Garabet olarak bilinen kiliseden getirilmiştir. Bu kilise Muş'tan 22km uzaklıktaki Şerafettin Dağları'nın eteklerinde yer alan Yukarı Yongalı (Dêra Çengelî) Köyünde bulunmaktadır.

İlçenin ortasından iki çay geçer ve belli bir noktada birleşir. Solhan'ın güney sınırını boydan boya geçen Murat Nehri de ilçeye farklı bir güzellik katmaktadır.

Yüzen Ada

Solhan'a giderseniz Yüzen Adaları görmeden dönmemelisiniz. Küçük bir gölde su üzerinde yavaşça hareket eden bu üç küçük adacık tam bir doğa harikasıdır. Hazarşah köylüleri tarafından tesadüfen keşfedilen yüzen adalar, Bingöl'e 45km mesafede, Muş yolu üzerinde yer almaktadır. Solhan'a yaklaşık 4km uzaklıkta olan adalara ulaşmak için yol işaretlerini izlemek ve ana yoldan çıktıktan sonra 1.5km kadar daha gitmek gerekmektedir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından koruma altına alınan göl heybetli doruklarla çevrelenmiştir. Gölün dibinden sürekli bir su akışı

olmasından ötürü su seviyesi mevsimlere göre pek fazla değişmemektedir. Bitki köklerinin bir arada tuttuğu toprak kümelerinden oluşan adacıklar-

Eski Konak duvar işlemleri ⁽¹⁶⁾

Yüzen Ada ^[17]

dan birinin üzerine çıkarsanız kendinizi bir sal üzerindeymiş gibi hissedeceksiniz. En büyük adacığın üzerinde birkaç dişbudak ağacı bulunmaktadır. Bu benzersiz manzara size güzel fotoğraflar çekmek için iyi bir fırsat sunacaktır.

Kale (Ginç) Camii

Solhan İlçesinden 20km uzaklıktaki Kale Köyünde bulunan caminin yanı sıra bir dönem ev olarak kullanılan

Adada gençler ^[18]Solhan'dan bir portre ^[19]

büyük bir mağara, cezaevi ve bir medrese bulunmaktadır. Köyde günümüzde yıkık olan bir kale de mevcuttur. Bir yazıta göre Kale Camii 1570 yılında Meneşkurd Süleyman Bey tarafından yaptırılmıştır. Halen ibadete açık olan cami dikdörtgen planlı olup, kahverengi ve gri taşlardan inşa edilmiş, iki kapılı bir yapıdır. Caminin hemen yakınında yörenin önde gelen kişilerine ait mezarlar görebilirsiniz. Sarp bir kayalık üzerinde bulunan cezaevi ise, ölüm cezasına mahkum edilenlerin kaldıkları yer olarak bilinmektedir.

Karlıova (Kanîreş)

Karlıova ⁽²⁰⁾

Karlıova İlçesi, (nüfus: 7.985) yüksekliği neredeyse 2000 metreyi bulan engebeli bir arazi üzerinde kurulmuştur. İlçe, Anadolu'nun doğusunu boydan boya geçen fay hattı üzerinde olduğundan bugüne dek burada yıkıcı birçok deprem meydana gelmiştir.

Anlatılan bir öyküye göre, 1936 yılının bir kış gününde, Bingöl'e bağlanan ilçeye yeni bir ad bulunması, yetkililerin uzayıp giden toplantısına karşın mümkün olmamıştır. Giderek sabırsızlanan ve içerde konuşulanlara kulak kabartan kapıcı sonunda içeriye girip, şöyle bir öneride bulunmuş "Bakın! Ova baştan sona karlarla kaplı, neden Karlıova adını vermiyorsunuz?" Kapıcının bu önerisi diğerleri tarafından da kabul görmüştür.

Temmuz ayında yöre halkının yanı sıra dışarıdan gelen pek çok ziyaretçi, belediye tarafından düzenlenen Binicilik Festivalinde görebilirsiniz.

Bingöl il merkezinin 72km kuzeydoğusunda yer alan Karlıova

Kalatepe de Gündoğumu ⁽²¹⁾

İlçesinde *Hotel Karlıdağ*'da (0426 511 23 56) veya *Öğretmenevinde* (0426 511 20 84) konaklanabilir.

Kalatepe Dağı'nda Güneşin Doğuşu

Dağlar üzerindeki Kalatepe Dağı (3250m), yöre halkının güneşin doğuşunu izlemek üzere tercih ettiği bir yerdir. Karlıova'dan Kargapazarı Yoluna çıkıp 7km ilerledikten sonra karşınıza çıkan işaretlere bakıp 25km daha yol alırsanız, buraya ulaşabilirsiniz. Zirvenin altında araba parkının olduğu yerden yukarıya 25 dakikalık bir yürüyüş sizi zirveye ulaştıracaktır. Havanın açık olduğu bir günde (Nisan ve Ağustos ayları arasındaki zaman dilimi, havanın en uygun olduğu dönemdir) karşınızda

Göbebe Hayat ^[22]

göreceğiniz kor kırmızı güneş daha sonra altın rengine dönüşecek, ardından ufukta bir elmas gibi kristalleşecektir.

Bu görsel şölen dolayısıyla Haziran ayının üçüncü haftasında ilçede dört gün süreyle Güneşin Doğuşu Festivali düzenlenmektedir. Bu festival sırasında kültürel etkinliklere ve konserlere, el sanatları ürünlerinin satıldığı pazarlar eşlik etmekte, festivalin üçüncü gününde ise yöreden kişilerin katıldıkları at yarışları düzenlenmektedir. Üçüncü gün öğleden sonra katılımcılar dağda kamp yapacakları Kalatepe Dağına doğru yola çıkmaktadır. Kampçılar 04.50'de güneşin doğuşunu görebilmek için sabaha karşı saat 03.00'te zirve tırmanışına başlamaktadır.

Yüksek Yaylalar

Bir doğa harikası olarak göllerle bezenmiş Bingöl Yaylaları ortalama 2750m yüksekliktedir. Kargapazarı Köyünden sonra 20 km'lik bir şose yol sizi yaylalara götürcektir.

Gidilebilecek bir başka nokta da Karlıova İlçesine 20km mesafede ve 2600m yükseklikteki Hırhal Yaylası'dır. Yayla ile Erzurum'a giden karayolu arasındaki mesafe 5km.dir.

Yine Erzurum yoluna 7km mesafedeki Çavreş Yaylası'nın yüksekliği 2570m.dir. Göçerlerin yazlarını çadırlarda geçirdikleri bu yayla, bitki çeşitliliği açısından da çok zengindir.

Şelaleler

Yöredeki şelalelerde bir yandan muhteşem manzaranın tadını çıkarırken bir yandan da alabalık avlayabilirsiniz. Şelalelerden biri Karlıova İlçesinden 30km ötede, Devecik (Kurik) Köyünün güneyinde, diğeri de yine Karlıova'ya 35km mesafede, Bağlıisa (Baxlu) Köyünün kuzeybatısında yer almaktadır.

Kanyonlar

Karlıova İlçesi'nin yaklaşık 20km kuzeybatısında Kaynarpınar (Liçik) Köyü civarında hızlı akışlı çayların oluşturduğu bir dizi kanyon vardır. Eğer gerekli donanımınız varsa, burası su kayağı yapmak için ideal bir noktadır.

Hacılar Köyü ve Çerme Pınarları

Karlıova İlçesinden 35km uzaklıkta Hacılar (Heciyan) Köyü yakınlarındaki Göynük Çayı, yöre halkının balık tutmak ve yüzmek için tercih ettikleri bir yerdir. Karlıova'ya 15km mesafede, Murat Nehri üzerindeki Çerme Pınarları için de aynı şey söylenebilir. Burada, yöreye özgü bir tür olan Çatak balığı avlayabilirsiniz.

Murat Nehrinde balık ^[23]

Kiğı (Kêxî)

Kiğılı kızlar ^[24]

Küçük ve sakin Kiğı İlçesi, (nüfus: 3.470) Bingöl il merkezinin 75km kuzeybatısında ormanlık ve yüksek bir alanda kurulmuştur. İlçe merkezi ve çevre köylerde, hamam, okul ve fazla tahribata uğramamış Ermeni Kiliseleri gibi gezilip görülecek birçok yer vardır. Nüfusun ağırlıklı olarak Alevi ve Sünni Kürtlerden oluştuğu ilçede tarım ve hayvancılık başlıca geçim kaynaklarıdır; ancak bu alanlarda üretilenlerden, ülkenin diğer bölgeleriyle ticarete konu olabilecek pek azı elde kalmaktadır. İlçedeki başlıca akarsu Peri Suyu'dur. Bu akarsu üzerinde kurulu Özlüce Barajından elektrik enerjisi elde edilmektedir. İkinci bir baraj da inşaat halindedir.

Romalılar Döneminde bölge, Kığa'nın oğlu Tolon tarafından yönetiliyordu ve burada inşa edilen bir kaleye Kığa'nın adı verilmişti. Kimi tarihçiler ilçenin adının bu dönemden kaldığı kanısındadır. Ortaçağlarda ve Osmanlı Döneminde halk geçimini demir madenciliğinden sağlardı. Moğollar

Döneminde ise ilçede madeni para basılırdı. Bu uğraşın Akkoyunlu ve Osmanlı dönemleri dâhil olmak üzere 1820 yılına kadar sürdüğü anlaşılmaktadır.

Yöredeki köylülerden bazıları, bir masalda anlatılanlardan hareketle baharın ancak 13 Nisan'dan sonra geleceğine inanır. Masala göre, yaşlı bir kadın çok sert bir kışı keçi yavrusuyla sağ salım atlattığı için mutludur. Ne var ki, 13 Nisan'da şiddetli bir kar fırtınası başlar. Yaşlı kadın yavru keçiyi bir sepetin altında korumaya çalışır, ancak ertesi gün hayvanın donarak ölmüş olduğunu görür. Hikayenin bir başka anlatımına göre de baharın ilk dönemindeki güzel havaya aldanan yaşlı kadın yavru keçinin kıllarını erkenden kırpar; fakat sonradan gelen şiddetli soğuk keçisinin donmasına neden olur. Bölge halkı 13 Nisan öncesini "yaşlı kadının keçisi"(Kürtçe *gîskê pîrê*) olarak adlandırır ve bu tarihe kadar yaşanacak ılık ve güneşli günlerin aldattıcı olduğuna inanır.

Kerek Hamamı^[25]

Kerek Hamamı

Merkezde bulunan Osmanlı Döneminden kalma bu hamam bugün kullanılmasa da iyi durumdadır. Hamam, soğukluk, hamam odası ve soyunma giyinme odası olarak üç bölümden oluşmaktadır. Hamamın doğu tarafındaki girişten hemen sonra dikdörtgen biçimli soyunma giyinme odasına geçilir. Yapının güney tarafından kemerli soğukluk bölümü yer alır. Buradan da, yine kemerli olan sıcak odaya geçilir.

Kiğı Kalesi

İlçenin 2km güneydoğusunda yer alan kale sarp kayalıklarla çevrelenmiş olduğundan buraya dar bir yoldan ulaşılır. Kimi kaynaklara göre, bir saldırı üzerine kalede bulunanlar kaleyi terk ederek bugün ilçenin Kale Mahallesi adıyla bilinen tarafına yerleşmiştir. Burada yapılan arkeolojik kazılarda bir miktar eski mücevher ve ev eşyası bulunmuştur. 200m ötede, bahçelerin içinde bir kilisenin kalıntıları ve Osmanlı Döneminden kalma Kiğı Okulunu görebilirsiniz. Tarihi okul günümüzde ev olarak kullanılmaktadır.

Piltan Bey Camii^[26]

Piltan Bey Camii

Balaban Camii olarak da bilinen ahşap tavanlı bu cami, Kiğı Okulundan fazla uzak olmayan Eski Mahalle'dedir. Minare üzerindeki bir yazıtta Akkonyunlu Pir Ali'nin adı ve 1402 yılı kaydedilmiştir. Bölgenin bu saldırılarda büyük zarar gördüğü göz önünde bulundurulduğunda yazıtta kaydedilen tarihin restorasyon tarihi olduğu düşüncesi mantıklı gelmektedir. Minber üzerindeki yazıtta da daha geniş kapsamlı bir başka restorasyon çalışmasından söz edilmekte ve 1413 tarihi verilmektedir. Dikdörtgen biçimli bir ibadet yeri ve kuzey tarafında yuvarlak kemerli bir girişi bulunan cami günümüzde de ibadete açıktır.

Güney Mahalle Kilisesi

Bizanslılara ait olduğu sanılan kilise daha sonra Kiğı'daki en büyük Ermeni Kilisesi olmuştur. Bugün harabe halindeki bu yapı ilçenin güney tarafındaki Eskiçarşı Mahallesinde, Alışan Engin Sokağı'nın sonunda, sol tarafta yer almaktadır. Dikdörtgen planlı kilisede

Güney Mahalle Kilisesi^[27]

apsislere uzanan üç sahin bulunmaktadır. Büyük bölümü yıkılmış olan kilisenin, ön cephesi ve yan duvarları halen ayakta.

Çanakçı Köyü Kilisesi

Kiğı ilçe merkezinden 44km uzaklıktaki Çanakçı Köyündeki kilisenin Osmanlı Döneminden kaldığı sanılmaktadır. Ermeniler köyü terk ettikten sonra Müslümanlar tarafından cami olarak kullanıldığından kilise fazla yıpranmamıştır. Yapının büyük bölümü bazalt taştandır, ancak süslü pencere ve kapı kemerleri kireç taşından yapılmıştır. Kilisenin anahtarı köy muhtarından alınabilir. Bu köy, Adaklı İlçesine bağlı aynı adı taşıyan köyle karıştırılmamalıdır.

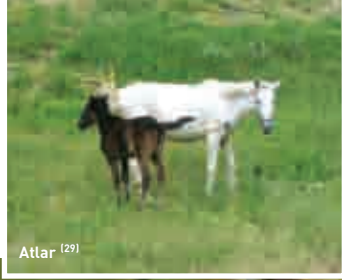
Selenk Köprüsü

Halen kullanılmakta olan bu eski taş köprü Peri Suyu üzerinde inşa edilmiştir. Bingöl istikametinden gelen ana yol üzerinde, ilçeden 5km önceki bir noktada bulunmaktadır. Osmanlı Sultanı II. Abdülhamit zamanında

Selenk Köprüsü ^[28]

yaptırılan üç kemerli köprü 28m uzunlukta ve 4m genişliktedir. Bu köprü'nün yakınlarına yapılan yeni köprüden görülebilecek işaretleri izleyerek Selenk Köprüsüne ulaşabilirsiniz.

Attar ^[29]

Kiğı dan bir bakış ^[30]

Muş Laleleri⁽¹⁾

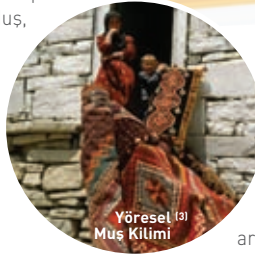
MUŞ (Mûş)

Bir öyküye göre, **Muş** adı **Asurlular**dan kaçarken buraya yerleşen bir **Yahudi** Kabilesinden gelmektedir. **1914 Bitlis Salnamesi** de bu görüşü desteklemektedir. Buna göre **Muş** adı İbranice sulak ve bereketli toprak anlamına gelen 'muşa'dan türemiştir.

Kilim Dokuma ⁽²⁾

Bir öyküye göre, Muş adı Asurlulardan kaçarken buraya yerleşen bir Yahudi Kabilesinden gelmektedir. 1914 Bitlis Salnamesi de bu görüşü desteklemektedir. Buna göre Muş adı İbranice sulak ve bereketli toprak anlamına gelen 'muşa'dan türemiştir. Bir başka öyküye göre de Hatti uygarlığının çökmesinden sonra Orta Anadolu'ya egemen olan Muşki Aşireti doğuya yayılmış, buraya yerleşmiş ve yöreye kendi adını vermiştir. Büyük, gelişkin bir yol şebeke sistemine sahip olan Urartu Devleti için Muş, krallığın batı yolunun önemli bir merkeziydi. Ksenophon, Anabasis adlı eserinde Muş ve komşu yaylalardaki yerel halktan söz ederken, burada yaşayan insanların kendilerine buğday, arpa, sebze, hayvan eti ve binek atı sağladıklarını anlatmıştır. MÖ 331'de Doğu Anadolu ile birlikte Muş yöresi de Makedonya

Yöresel
Muş Kilimi ⁽³⁾

İl nüfusu
405.509 (2007)
Ortalama yükseltisi
1250 m
Yüzölçümü
8023 km²
İlçeler
Muş (Merkez), Bulanık, Hasköy,
Korkut, Malazgirt, Varto
Ekonomi
Tarım ve hayvancılık

Komşu iller
Bingöl (batı), Erzurum (kuzey), Ağrı
(kuzeydoğu), Bitlis (güneydoğu),
Batman ve Diyarbakır (güney)

egemenliğine girdikten sonra İskender'in ölümüyle burası Pers kökenli Satrapların eline geçmiştir. Tarihsel olarak yöre, Selçuklularla Bizanslılar arasındaki egemenlik kavgasında kilit bir rol oynamıştır. Sonunda Selçukluların kazandıkları zaferin anısına Malazgirt İlçesine bir anıt yaptırılmıştır.

Tarım ve hayvancılık ilin başlıca geçim kaynaklarıdır. İlde üretilen üzüm, kavun ve lahana da çevre illerde pazarlanmaktadır. Yerli halka göre Muş üzümleri bir dönem dış dünyada da hayli tanınırdı. Ermenilerden kalan asma bahçelerindeki ilk fidanların 19. yüzyılda Rusya'dan getirildiği ve Bordeaux'daki (Fransa) kimi bağların kökenlerinin de buraya dayandığı söylenmektedir. Yakın zamanlara kadar, ülke genelinde ün salmış olan Muş tütünü de yetiştirilen en önemli ürün iken günümüzde daha az üretilen tütün halen yerel halk tarafından tüketilmektedir.

Geleneksel aile yaşamının egemen olduğu Muş'ta bazı köylerde doğumlar özel törenlerle kutlanır. Doğum yaklaştığında ev baştan aşağı temizlenir, anne adayını en güzel giysilerini giyer ve komşular tarafından hazırlanan yiyecekler konuklara ikram edilir. Aslında doğumu izleyen bir hafta boyunca yeni annenin ihtiyaçlarını yine komşular karşılar. Bebek bir haftalık olunca aile büyükleri bebeğe bir ad koyar. 40 günlük olduğunda ise, baba, eşi ve çocuğuyla birlikte kayınpederini ziyaret eder, ardından eve dönüp bebeğe hediyeler getiren konuklarını ağırlar.

Koyu kırmızı renkteki Muş Lalesi Nisan sonu ile Mayıs başlarında Muş Ovasında yetişmekte, bunu kutlamak üzere her yıl Muş Lale Festivali yapılmaktadır. Festival sırasında çeşitli spor müsabakaları düzenlenmekte, bu arada hem ülke içinde hem de yurtdışında pazarlanan lalelerin en iyilerini yetiştirenlere ödüller verilmektedir.

Bir başka etkinlik de aslında bir bahar bayramı olan ve her yıl 6 Mayıs'ta kut-

lanan Hidrellez'dir. Türkiye'nin diğer bölgelerinde de yapılan Hidrellez şenlikleri, genellikle ırmak veya göl kıyısındaki çayırarda kutlanır. Hidrellez pikniğine gidenler, sağlık ve esenlik getireceğine inanılan kuzu eti ve ciğer gibi yiyecekleri tercih etmektedirler. Hidrellez sırasında insanlar dükkânlarını ve cüzdanlarını açık bırakırlar; çünkü Hidrellez gecesi tutulan dileklerin, Tanrı tarafından yerine getirileceğine, dolayısıyla ikisinin de dolacağına inanırlar. Özel dilekler de küçük kâğıtlara yazılarak kırmızı kurdele ile gül ağaçlarına bağlanır.

İlde görülebilecek yerler arasında, kent merkezindeki Alâeddin Bey Külliyesi ile dev bir yapı olan ve Diyarbakır Kalesine benzeyen Malazgirt Kalesi sayılabilir. Dikkate değer bir başka yer de Yağcılar (Dêra Çengelî) Beldesi yakınlarındaki Surp Garabet Manastır'dır. Bir zamanlar Ermenilerin önemli bir ibadet merkezi olan manastırın bugün de Ermeni ziyaretçileri vardır. Bunların dışında görülebilecek yerler başka illerde de olduğu gibi eski camiler, köprüler ve türbeler, biri mavi diğeri yeşil olan Akdoğan (Hamurpet/Xamirpêt) Gölleri ve Varto yakınlarındaki Kunav Mağaralarıdır.

Muş Kenti

Kimi eski mahalleleri ve muhafazakâr bir yapısı olsa da Muş il merkezi (nüfus: 70.509) büyük ölçüde modern bir görünüme sahiptir. Akşam saatlerinde, ilin sembolü olan, lale biçimindeki sokak lambaları kent merkezine hoş bir görünüm katmaktadır. Kentte güzel çay bahçeleri ve kafeler bulmak da mümkündür. Örneğin, Muş Kalesindeki kafe, kentin genelini görmek ve fotoğraf çekmek için iyi bir mekân olacaktır.

Eski Muş Evleri⁽⁶⁾

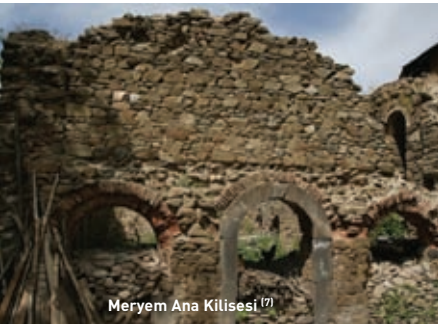
Muş Kalesi ve Meryem Ana Kilisesi

Muş'un en eski alanlarından biri üzerinde kurulmuş olan ve inşa tarihi bilinmeyen Muş Kalesi, merkezi bir konuma sahiptir. Birçok bölümü yıllar süren savaşlarda tahrip olan kalenin batı tarafı Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde yeniden yapılmıştır.

Kaleden aşağı inerken sadece bir bölümü halen ayakta kalmış olsa da harabe halindeki büyük Meryem Ana Kilisesini göreceksiniz. Kilisenin de kimin tarafından ve ne zaman yapıldığına ilişkin kesin bilgi yoktur.

Alâeddin Bey Külliyesi

Minare Mahallesinde yer alan bu taş külliye 1748 yılında Osmanlı Valisi Alâeddin Bey tarafından yaptırılmıştır. Halen kullanılan cami dışında külliyyede bir hamam, medrese, çeşme ve Alâeddin Bey'in mezarı bulunmaktadır. Caminin batı tarafındaki tek şerefeli minare, sekizgen zemin üzerinde yükselir.

Meryem Ana Kilisesi⁽⁷⁾

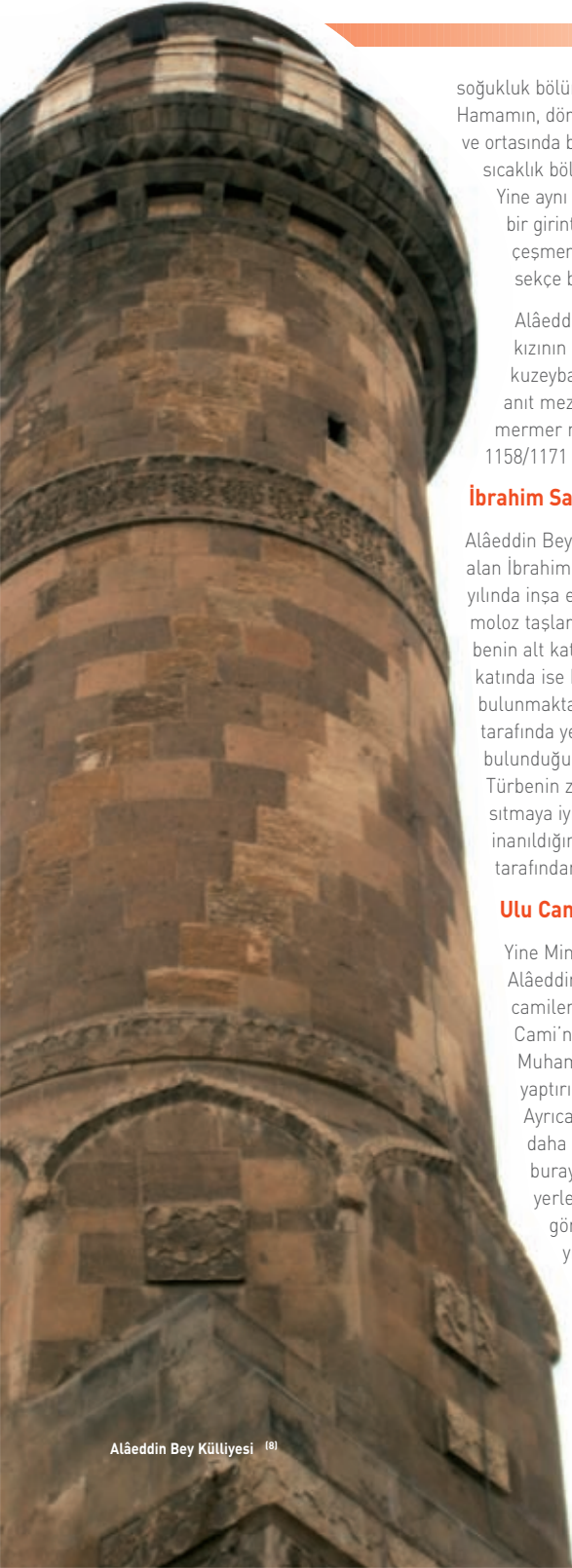
Taş ve tuğla yapımı hamam halen kullanılmaktadır. Ancak yapılan çeşitli eklemeler ve son olarak 1948 yılında gerçekleştirilen yenilemeler nedeniyle özgün yapısı kısmen bozulmuştur. Sıcak odanın dört köşesinde kurnalar bulunur, ortada ise göbek taşı yer alır. Kare planlı hamam sıcaklık, ılıkılık ve

Muş'lu Dengbêj: Huseynê Orgînosî

Huseynê Mûşî⁽⁶⁾

Muş, tüm dengbêjlerin şahı sayılan **Huseynê Orgînosî**'nin (Huseynê Mûşî) doğum yeridir. Kendisi, 1936 yılında Orgînos

Köyü yakınlarında dünyaya gelmiştir. Dedesi, babası ve kardeşlerinin çoğu dengbêj olan Huseynê Orgînosî, söylediği aşk şarkılarındaki en önemli figürlerden biri olan eşi Dilber'in ölümünden kısa bir süre sonra, 2001 yılında ölmüştür. Bugün Avrupa'da yaşayan yeğeni Delil Dılanar da Kürtler arasında sevilen bir şarkıcıdır. Dılanar, ailesinden gelen "dengbêjlik" geleneğine yeni bir boyut katarak, dengbêj şarkılarını çağdaş çalgılar eşliğinde seslendirmektedir. (Zahiro dengbêj için bakınız s: 192).

soğukluk bölümlerinden oluşmaktadır. Hamamın, dört tarafında kabinleri olan ve ortasında bir göbek taşı bulunan sıcaklık bölümü kubbeye örtülüdür. Yine aynı bölümde daire şeklinde bir girintiye yerleştirilen çeşmenin arka tarafında yüksekçe bir havuz bulunmaktadır.

Alâeddin Bey'in, karısının ve kızının mezarları, külliyenin kuzeybatı köşesindeki kubbeli anıt mezar içindedir. Buradaki mermer mezar taşı üzerinde Hicri 1158/1171 tarihleri kaydedilmiştir.

İbrahim Samidi Türbesi

Alâeddin Bey Hamamı'nın yanında yer alan İbrahim Samidi Türbesi 1888 yılında inşa edilmiştir. Kesme ve moloz taşlardan yapılan iki katlı türbenin alt katında bir mezar, üst katında ise biri mihraplı iki oda bulunmaktadır. Türbenin doğu tarafında yer alan kapıdan mezarın bulunduğu yere geçilmektedir. Türbenin zihinsel sorunlara ve sıtmaya iyi geldiğine inanıldığından, burası pek çok kişi tarafından ziyaret edilmektedir.

Ulu Cami

Yine Minare Mahallesinde, Alâeddin Bey ve Hacı Şeref camilerinin batısında kalan Ulu Cami'nin 979 yılında Şeyh Muhammed tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır. Ayrıca, batı tarafındaki yapının daha sonra eklendiğine ve buraya küçük bir mihrap yerleştirildiğine ilişkin görüşler de vardır. 1968 yılında yapılan minare ise sonradan eklenmiştir. Bir depremde yıkılan minare 1972 yılında yeniden yapılmıştır. Dikdörtgen planlı yapı zigzaglı motiflerle bezenmiştir.

Hacı Şeref Camii

Ulu Cami yakınlarındaki Hacı Şeref Camii, 743 yılında inşa edilmiştir. Camideki kitabelere göre bina, 1036 ile 1309 yılları arasında birçok defa yenilenmiştir. Süslemenin sınırlı olduğu kare planlı camide, dokuz kubbe vardır. 1902 yılında inşa edilen ve camiye göre daha göz alıcı olan minare, renkli taşlar kullanılarak geometrik desenlerle süslenmiştir.

Yıldızlı Kervansarayı

Kent merkezindeki üst çarşıda bulunan iki katlı bu kervansaray 1889

yılında Seyfi Bey tarafından yaptırılmıştır. Kervansaray 1916 yılında Rus Orduları tarafından kısmen tahrip edilmiştir. Bezemeli bir girişten sonra tamamı taştan yapılmış zemin kata geçilmektedir. Üst kat ise tuğla ve moloz taştan yapılmıştır. Geçmişte kuyumcular, bakırcılar, gümüşçüler ve manifaturacılar zemin kattayken, muhtemelen daha sonra eklenen üst kat ise konaklama amacıyla kullanılmaktaydı.

Haspet Kalesi

Kale, kent merkezinin 9km güneyinde, Ziyaret Dağı'nın doğu uzantısını

Yeşil Gözlü Kız Çocuğu (9)

Ulaşım

Karayolu ve demiryolu bağlantıları dışında Muş'a Türk Hava Yolları ve diğer firmaların da uçak seferleri bulunmaktadır.

Konaklama

Gökser Otel
[Atatürk Bulvarı 6, Sok no. 2 | 0436 212 98 11] dağ ve Muş Ovası manzaralı üç yıldızlı otelin terasında restoran bulunmaktadır. İstasyon Caddesindeki *Zümrüt Otel* [0436 212 96 05] ise diğer bir seçenektir.

Nerede Yemek Yenilir

Park Lokantası
[Belediye Önü- 0 436 212 27 40] mevsimlik mönüye bağlı olarak kebapla birlikte sebze yemekleri de sunmaktadır. Bu restoranın hemen yanında iki balık havuzu olan hoş bir çay bahçesi bulunmaktadır. Kebap ve ızgaralar için Erzurum Caddesindeki *Altın Şiş Kebap*'i denemeniz tavsiye edilir. [0436 212 51 43].

Murat Köprüsü ⁽¹⁰⁾

oluşturan bir tepenin yamacındadır. Surlarının bir bölümü ile Soğucak (Mongok) Köyündeki iki gözetleme kulesini saymazsak, kale doğal felaketlerde tahrip olmuştur.

Yapılış tarihi tam olarak bilinmeyen kalenin Büyük İskender'le anılan bir öyküsü vardır. Mısır Seferi için yola çıkan İskender, komutanlarından biri olan Beatlis'e ele geçirilmesi mümkün olmayan bir kale inşa ettirmesini söyler. İskender seferden döndükten sonra inşa edilen kaleyi ele geçirmek ister fakat yaptığı girişimler başarısızlıkla sonuçlanır. Ardından kaleye bir heyet gönderir. Heyet kaledeki bazı kişilerle birlikte geri döndüğünde İskender onlara sorar: "Söyleyin bakalım, tüm dünyayı fethetmeye koyulan bir komutanın ordusuna kimler karşı çıkmaya cüret ediyor?" Yanıt gelir: "Bizler Gur Beyleriyiz, topraklarımıza girerek bizi öfkeli yaptınız." Bu arada

komutan Beatlis kaleyi teslim etmek üzere İskender'e gelir ve şöyle der: "Bu kaleyi sizin talimatınız üzerine yaptırdım ve sonuçta kale dünyanın en güçlü ordusunu durdurdu. Böylece ben de görevimi yerine getirmiş oldum. Şimdi size kalenin anahtarlarını teslim etmeye hazırım." Aldığı yanıt hoşnut kalan İskender komutanı bağışlar. Buna benzer bir hikaye Bitlis Kalesi için de anlatılmaktadır.

Murat Köprüsü

Varto Yolunda, il merkezinin 10km ötesinde bulunan bu tarihi taş köprü Murat Nehri üzerinde yer almaktadır. Kimler tarafından ve ne zaman yaptırıldığı bilinmemekle beraber, kullanılan malzeme ve mimari yapısı, köprünün 13. yüzyılda Selçuklular zamanında inşa edilmiş olabileceğini akla getirmektedir. 12 sivri kemeri olan köprü 143m uzunluğundadır.

Haspet Kalesi ⁽¹¹⁾

Kemerler, güçlü akıntılarının tahrip edici etkisini hafifleten üçgen biçimindeki büyük taş kaidelere oturtulmuştur.

Surp Garabet Manastırı (Dêra Çengelî)

Surp Garabet Manastırı, Muş kent merkezinden 21km uzaklıkta, Şerafetin Dağları yamaçlarındaki Yağcılar (Dêra Çengelî) Beldesinde bulunmaktadır. Manastır, bir zamanlar Güneş Tapınağı iken 399 yılında Ermeniler tarafından eğitim merkezi olarak kullanılmıştır. Bir zamanlar 360 odası ve kubbeli şapeliyle önemli bir din merkezi olan manastırdan geriye sadece doğu duvarındaki kemerler ve birkaç kabartma kalmıştır. Yine aynı manastırda bir zamanlar sesi çok ötelere duyulabilen dev bir çan da bulunmaktaydı (eski adı Dêra Çengelî de buradan gelmektedir).

Başta Ermeniler ve misyonerler olmak üzere turistler bugün de manastırı ziyarete gelmektedir. Köyde

Surp Garabet Manastırından bir detay ¹¹²

gezintiye çıktığınızda manastırdan kalma malzemelerin evlerin duvarlarında kullanıldığını görebilirsiniz. Köylülerin bu sırada size manastırdan kalma taşlar ve başka bazı eşyaları göstermesi de mümkündür.

Kış Turizmi ¹¹³

Manastıra ulaşmak için, Muş'tan Bingöl karayoluna çıkıp Yaygın (Nahye) adlı küçük beldeyi geçmeden hemen önce sağdaki stabilize yola sapmanız ve yolda "Yağcılar" yön tabelalarını izlemeniz gerekmektedir.

Sironk Kilisesi (Dêra Sironê)

651 yılında inşa edilen bu tarihi kilise kent merkezinden 30km uzaklıktaki Kırköy (Sironk) Köyünde bulunmaktadır. Kiliseden geriye yalnızca kerpiç duvarlar kalmakla birlikte, başta Almanya olmak üzere her yıl Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden gelen çok sayıda Hıristiyan tarafından ziyaret edilmektedir.

Kış Turizmi- Muş Kayak Merkezi

Muş Kayak Merkezi ve iki teleski hattı il merkezinden 9km uzaklıkta, Güzeltepe (Ajmanûk) Köyü yakınlarındadır. Dağa çıkmak için teleferik bulunmaktadır. Tesis kış aylarında kullanılmak üzere yapılmış olsa da, dağ yürüyüşü veya dağ turizmi için gelenlere yılın diğer aylarında da hizmet sunmaktadır. Tesislerde sıcak ve soğuk içeceklerin bulunduğu bir kafe de vardır. Eğer kayak turizmi için Muş'a gelmek istiyorsanız ziyaretinizi Kasım ile Nisan arasındaki bir zaman dilimine denk getirmeniz gerekir.

Varto (Gimgim)

Koş Festivali At Yarışları (14)

Varto Festivali (15)

Muş'un 45km kuzeyinde yer alan Varto (nüfus: 10.764) İlçesi, hem eski hem de yeni adıyla ilgili birtakım öyküler anlatılmaktadır. "Varto" adının Ermenice Vartan adından gelmiş olabileceği ileri sürülmektedir. "Gimgim" ise yöre halkının çevredeki volkanik dağlardan gelen seslerden esinlenerek ilçeye verdikleri isimdir.

Varto'nun tarihi Urartu Medeniyeti'ne dayanır. Nitekim 1960'lı yıllarda Kayalidere (Xinzora jêr) Köyünde yapılan arkeolojik kazılarda Urartulardan kalma bazı eserler bulunmuştur. İlçe, 1920'li yılların ortalarında meydana gelen Kürt ayaklanmasında önemli bir rol oynamıştır.

Bölgede bir Kürt Devleti'nin kurulması amacıyla Varto, Bulanık ve Malazgirt'te etkin olan Cibranlı Aşireti Lideri ve aynı zamanda Kürt İstiklal Cemiyeti (Azadî Örgütü) Başkanı Miralay Cibranlı Halid Bey (Xalid Begê Cibranî) önderliğinde Halo Ayaklanması adıyla tarihe geçen bir isyan meydana geldi. Başarısızlıkla sonuçlanan bu ayaklanmada Cibranlı Halil Bey Erzurum'a sürgün edilerek 14 Nisan 1925 günü Bitlis'te idam edildi. Yine aynı amaçla 13 Şubat 1925'te Muş'u da içine alan ve Elazığ, Genç ve Diyarbakır'ı kapsayan Şeyh Said İsyanı baş gösterdi. Hareketin lideri Şeyh Said ve beraberindekiler, bu ilde Evdirehmanpaşa (Abdulrahman) Köprüsü (bakınız s: 170) yakınlarında Türk askeri güçleri tarafından yakalanmışlardır.

Doğu Anadolu fay hattı üzerinde yer alan ilçe, 1946 ve 1966 yıllarında iki şiddetli depremle sarsılmıştır. Nüfusun çoğunluğunu Sünni Kürtler oluştururken, Varto ilçe merkezinde ve civar köylerde azımsanmayacak sayıda Zazaca konuşan Alevi Kürt yaşamaktadır. Varto'daki bu toplulukların kendi aralarındaki ilişkiler

mükemmel denebilecek düzeydedir. Farklı inançlar arasındaki dostluk ve dayanışma onları bir arada tutmaktadır.

İlginç bir diğer nokta ise yurtdışında yaşayan ve bu sayede ilçe ekonomisine katkıda bulunan çok sayıda Vartolunun olmasıdır. Şaşırtıcı gibi görünse de, ilçede Paris, Berlin gibi Avrupa başkentlerinin adlarını taşıyan birçok dükkân, lokanta ve otel bulunmasının nedeni de budur.

Varto Belediyesi Temmuz ayı ortalarında sanat atölyeleri ve sergiler ve buna benzer etkinliklerden oluşan Varto Koğ Festivali'ni düzenlemektedir. Festivalin son gününde ilçeden 15km ötedeki Koğ Dağında verilen konserler çok sayıda kişi tarafından izlenmektedir. Gelenler arasında, gece burada kamp yapıp ertesi sabah güneşin doğuşunu izlemek üzere dağa tırmananlar da bulunmaktadır.

Alışlageldik tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin dışında Varto'da iki alabalık çiftliği de bulunmaktadır.

İlçe merkezinden 1km ötedeki Doğan Alabalık Tesislerinde, nehir kenarındaki çok güzel bir bahçede taze balık ve içki servisi yapılmaktadır.

Boylu (Kêrs) Köyü Kaya Mezarları

Urartu mezarlarından bazıları, ilçenin 15km doğusundaki Boylu Köyünün güney ve doğusunda kalan yüksek tepelerde gerçekleştirilen kazılarda ortaya çıkarılmıştır.

Buraya ulaşmak için 10-15 dakikalık bir tırmanış gerekmektedir. Mezarların bulunduğu iki mağaradan küçük olanı köyün hemen arkasında, büyük olanı ise daha güneydedir. İçlerinde büyük mezarlar barındıran mağaralar günümüzde hayvan barınağı olarak kullanılmaktadır Köyden ayrılmadan önce, Ulu Cami yanındaki kaynağın soğuk suyunu içip ferahlamayı ihmal etmeyin.

Kunav Mağaraları

Bu mağaralar Varto İlçesinin yaklaşık 18km doğusundaki Kayadelen (Kunav) Köyündedir. Bir patikayla ulaşılan ilk mağara yerden 25m yüksekliktedir ve

Kunav Mağarası [17]

Hamurpet Gölleri ⁽¹⁸⁾

bu mağaranın batı tarafından ikinci mağaraya geçilmektedir. Burada, mağaraları oluşturan akarsuyu göreceksiniz. Karanlık geçitler ve yarasalar içeri girenler için biraz ürkütücü olabilir.

Kayalidere Kale

Murat Nehri'ne hakim durumdaki bu kale, Varto'nun 22km güneydoğusunda, Kayalidere (Xinzora jêr) Köyü yakınlarındadır. MÖ 8. yüzyılda hüküm sürmüş Urartu Kralı II Sarduri Döneminden kaldığı sanılan kale ve antik kentte, 1964 yılında yapılan arke-

olojik kazılar sonucunda, bir tapınağın, kulenin ve sarayın kalıntıları bulunmuştur. Aynı yerde düğme, ok ucu, iğne, yay ve aslan avı sahneleri bulunmuştur Alanda ayrıca depolar ve kaya mezarları ile bir geçit ve 6 mezar odası görülmektedir. Yine aynı kazı çalışmasında bulunan bir bronz aslan, düğmeler, ok uçları ve bronz bronzlar Ankara'daki Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmektedir.

Hamurpet Gölleri (Golên Xamirpêtê)

Her ikisi de Hamurpet adını taşıyan iki volkanik göl, ilçenin doğusunda yer alan Akdoğan Dağları'nın batı tarafındadır. Bu göllerden büyük olanı 2149 m rakımlıdır ve 13 kilometrekarelik bir alanı kaplamaktadır. Baharda eriyen karlarla beslenen gölün rengi yeşilimsi bir tondadır. Gölde ve çevresinde saz, ördek, kaz ve kunduz gibi hayvanlar yaşamaktadır. Büyük gölden birkaç yüz metre ötedeki yuvarlak küçük göl ise diğerinden çok daha derin olduğu için mavi renktedir. Bu göller, hafta sonu piknikleri, saz ve alabalık avcılığı ve kuş gözleme gibi etkinlikler için hayli sevilen alanlardır.

Kayalidere Kalesi ⁽¹⁹⁾

Göllere en yakın köy İskender köyüdür. Çevrede dolaşırken göreceğiniz taş yolun bir bölümü Rus işgali sırasında Rus ordusu tarafından döşenmiştir.

Gadıza (Gadiza) Şelalesi

Suyu 15m yükseklikten aşağı dökülen Gadıza Şelalesi, ilçe merkezinin 15km kuzeybatısında, Bingöl Dağları'nın yamacında bulunan Ozankent (Gadiza) Köyünde bulunmaktadır. Güzel manzarasıyla insanları cezbeden bu alan yerliler tarafından piknik yapmak için sıkça ziyaret edilmektedir. Şelaleye ulaşmak için köy yolunun bittiği yerden yaklaşık 20 dakika yürümek gerekmektedir.

Kaynarca Köprüsü ve Barikon Kaplıcaları

Üç kemerli Kaynarca Köprüsü, Varto'nun 21km batısında Kaynarca (Baskan) Köyündedir. Murat Nehri'nin bir kolu olan Kaynarca Suyu üzerinde bulunan ve Ermeni ustalar tarafından inşa edildiği söylenen köprü 4m yüksekliğinde ve 43m uzunluğundadır. 2007 yılında restore edilen köprü günümüzde de kullanılmaktadır.

Üzerindeki yazıt okunmaz halde olduğundan, köprünün ne zaman, kimler tarafından yapıldığı netlik kazanmamıştır.

Küçük bir gölcük olan ve civarında herhangi bir tesis bulunmayan Barikon Pınarları da köprüye yakındır. Daha çok gençlerin ve çocukların rağbet ettikleri bu suyun karaciğer ve mide rahatsızlıklarına iyi geldiği söylenmektedir.

Barikon Kaplıcaları ⁽²⁰⁾

Kaynarca Köprüsü ⁽²¹⁾

Bulanık (Kop)

Muş'un 105km doğusunda yer alan Bulanık İlçesi (nüfus: 20.727) yüzölçümü ve nüfus bakımından Muş ilinin en büyük ilçesidir. İlçenin güneyinde Haçlı Gölü (balıkçılığın yanı sıra kuş gözlemciliği açısından da elverişli bir yerdir; pelikan, karabatak ve yaban ördekleri görülebilir) kuzeyinde ise Murat Nehri yer almaktadır. Doruklarda eriyen kar suları göle gelinceye kadar duruyken gölde bulanıklaşmaktadır Bulanık İlçesine adını veren de bu bulanık sudur. İlçedeki geniş ovalar tarımsal açıdan verimlidir. Buralarda buğday, arpa ve şekerpancarı gibi ürünler yetiştirilmektedir. Göldeki balıkçılık da belirli bir önem taşımaktadır.

İlçede hala varlığını sürdüren geleneksel iki katlı evlerin yanı sıra bazı eski cami ve türbeler de vardır.

Esenlik (Abirî) Köyü Camii ve Şeyh İbrahim Türbesi

Bulanık İlçesinin 30km güneybatısında bulunan ve halen kullanılan bu caminin Artuklular zamanında yapıldığı

Dengbêj Zahiro

İlçenin ünü ülkedeki en tanınmış Kürt denbêjlerinden biri olan Zahiro'nun burada doğmuş olmasından kaynaklanmaktadır. 1993 yılına kadar burada yaşayan Zahiro daha sonra Türkiye'nin batı illerinden Aydın'a yerleşmiştir.

sanılmaktadır. En son 1985 yılında restore edilen camide iki sahnın, dört kubbe ve bir mihrap bulunmaktadır.

Caminin karşısındaki tepede Mevlana öğretilerinin izleyicisi olduğu sanılan Şeyh İbrahim ve oğlunun türbeleri yer almaktadır. Yapım tarzı ve kullanılan malzemeler göz önüne alındığında türbenin 16. yüzyıldan kaldığı sanılmaktadır. Dikdörtgen plan üzerine yapılan üzeri yuvarlak tonozlarla örtülü olan türbe, çeşitli rahatsızlıkları giderdiği inancıyla yerel halk tarafından sıkça ziyaret edilmektedir.

Mollakent

Bulanık'a 35km mesafede ve Esenlik Köyünden sonra yer alan Mollakent'teki bu sivri kemerli caminin birkaç kubbesi vardır. Yanında bir mezarlık bulunan yapının batısında eski bir caminin yıkıntıları, kuzeyinde ise bir derviş tekkesi görülmektedir. Kapıdaki yazıtlara göre cami Şeyh İbrahim tarafından 1878 yılında yaptırılmıştır.

Caminin güneyinde, girişin iki yanındaki odalarıyla mimarisi basit bir medrese yer almaktadır. Halen özel konut olarak kullanılan bu yapı 1818 yılında Şeyh Abdurrahman tarafından inşa ettirilmiştir.

Yine aynı köyde bulunan Şeyh Ömer Sahubi Türbesi dikdörtgen planlı olup düz çatılı bir yapıdır. Hakkında pek az bilgi olan Şeyh Ömer'in türbesinin olduğu yerde eskiden şeyhe ait bir mutfak bir de konuk evi olduğu söylentisi yaygındır. Yöre halkı bu türbede bir gece geçiren sara hastalarının iyileşeceğine inanmaktadır.

Mezarlığın sarı ve siyah taşlarla güzelce bezenmiş girişleri bulunmaktadır. Yörenin önemli dinsel liderlerinin mezarları buradadır.

Mollakent Mezarları [23]

Mollakent-Mezar Kapısı [24]

Esenlik Köyü Camii [25]

Malazgirt (Milazgır

Malazgirt Genel Görünüm ^[26]

İlin en doğusundaki Malazgirt (nüfus: 20.987) İlçesi Muş il merkezine 127km mesafede, Van Gölü'nün kuzeyinde yer almaktadır. Eski

yazıtlara göre Urartu Kralı Menuas burada kendi adına bir kent inşa ettirmiş, Menuas ismi de zamanla Malazgirt'e dönüşmüştür. İlçe, 1071 yılında Bizanslılarla Selçuklular arasında önemli bir savaşa sahne olmuştur. Savaşı Selçuklular kazanmış, esir alınan Bizans hükümdarı da Selçuklu hükümdarının huzuruna çıkarılmıştır. Bu savaş bir dönüm noktası olmuş, güç dengesi Selçuklular ve Sünni Müslümanlardan yana bozulmuş, Bizans egemenliğinde sonun başlangıcına gelirken Küçük Asya'da Türk egemenliğinin kapıları açılmıştır. Dönemin Selçuklu lideri Alpaslan adına yapılan ve aynı adı taşıyan anıt bugün Malazgirt ilçesindedir. Malazgirt Zaferi her yıl 28

Malazgirt Kalesi içinden bir görünüm ^[27]

Ağustos'ta bu anıt çevresinde resmi bir törenle kutlanmaktadır.

Tarım ve hayvancılık ilçede başlıca geçim kaynaklarıdır.

28km uzunluğundaki sulama hattı sayesinde şekerpancarı, kavun, buğday, arpa ve mercimek gibi ürünlerde yüksek verim elde edilmektedir.

Yörede yaygın olan bir öyküye göre bir zamanlar Malazgirt Kalesi çevresinde Teymus adlı bir şahın önderliğindeki ateşe tapanlar yaşarlardı. Şahın oğullarından Beşir, İslam Dinini seçince babası tarafından dili kesilerek cezalandırılır. Malazgirt'ten ayrılan Beşir sonunda Mekke'ye gider ve Halife Ali'ye başına gelenleri anlatır. Bunun üzerine Ali ordusuyla Malazgirt'e gelip şahı tahtından indirir. Savaşta susayan askerler orada bulunan çeşmeden su almak isterler fakat çeşmenin yılanlarla dolu olması onları engeller. Bunun üzerine

Malazgirt Kalesi ^[28]

Ali yılanların gitmesi için dua eder, sonunda yılanlar bugün ilçenin bir mahallesi olan Şaneder Köyündeki bir kuyuya inerler. Günümüzde de kuyunun her yıl 15 Mayıs ile 15 Haziran tarihleri arasında yılanlarla dolu olduğu söylenmektedir. Ancak, yılanlar zehirli olmadıkları gibi kendilerine dokunulabilmektedir.

Malazgirt Kalesi

İlçede önemli dört tarihi kale bulunmaktadır ve bunlar arasında en kayda değer Mengüç Gazi Mahallesi'ndeki Malazgirt Kalesi'dir. Bu kale, aralarındaki mesafe 5m olan iki surla çevrilidir. Kalenin kendisi de, Diyarbakır Surlarına benzeyen ve eski ilçeyi kuşatan bölüm ile iç kaleden ibarettir. Taş yollardan bir zamanlar kalenin suyunun sağlandığı çaya inilmektedir. Kalenin yaşı kesin olarak bilinmemekle birlikte 17. yüzyıl gezginlerinden Evliya Çelebi kalenin Timur'un saldırısına uğradığından söz etmekte ve şöyle demektedir: "[kalenin içinde] iki bin ev, bir cami, iki medrese, küçük bir hamam, bir han,

elli dükkân ve çocukların gittiği yedi okul bulunmaktadır."

Surlarda yer alan gözetleme kuleleri depremler sonucunda kısmen yıkılmıştır. Günümüzde kalenin kimi iç kesimleri dinlenme parkına çevrilmiştir. Uzun bir gezinin ardından kalenin tepesinde kurulan parkta oturup taze çay içerek dinlenebilirsiniz.

İçkaleyi ziyaret etmek için görevliden anahtar alabilirsiniz.

Kız Köprüsü

Saftekin Mahallesi'nden çıkınca Malazgirt İlçesinin 2km ötesinde bulunan bu basit köprü 5m uzunluk ve 1m genişlikteki iki yekpare taştan oluşmaktadır. Tarihi bilinmemekle birlikte köprü'nün bir prensesin emriyle yapıldığı söylenmektedir.

Hatun Köprüsü

Murat Mahallesi'nin bitiminde, Bulanık'a giden ana yol üzerindeki bu tek kemerli köprü horasan harcı ve taştan yapılmıştır. Köprü'nün kim

Hatun Köprüsü [29]

tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmemekle birlikte, tarzı, yapının Selçuklular Döneminden kaldığını düşündürmektedir. Yakınlara modern bir köprü yapıldığından Şekrik Suyu üzerindeki bu tarihi köprü bugün araç trafiğine kapalıdır ve oltayla balık avlamaya meraklı olanlar için tercih edilen bir yerdir.

Bostan Kale

Bir başka Urartu yapısı olan Bostan Kale, Malazgirt İlçesinden 17km ötede-ki Bostankaya Köyündedir. Kale, dev bir kaya kitlesi oyularak yapılmıştır. Güney taraftaki basamaklar dışında kayaların oyulmasıyla elde edilmiş buğday ve su depoları bulunmaktadır.

Kuzey tarafta ise üzerinde haç şekli bulunan taşlardan da anlaşılabilceği gibi eski bir kilisenin kalıntıları bulunmaktadır.

Tıkızlı Kale

Malazgirt İlçesinden 44km uzaklıkta bulunan Tıkızlı (Fişva) Köyündeki bu kale muhtemelen 8. yüzyılda Urartular tarafından yapılmıştır. İç ve dış bölümleri olan kale, herhangi bir harc kullanılmaksızın büyük kayaların üst üste yığılmasıyla yapılmıştır. İç duvarın kuzey kesimindeki 2m yüksekliğinde ve 4m kalınlığındaki duvarlar günümüze kadar pek hasar görmeden gelebilmişlerdir. Geriye birkaç taşın kaldığı dış duvar ise tamamen yıkılmıştır.

Kız Köprüsü [30]

Yedi Kardeş Burcu (Birca Heft Birayan) ⁽¹⁾

DİYARBAKIR

(Amed-Amida-Diyarbakir)

Diyarbakir, Mezopotamya'nın Bereketti Hitat'ine kuzeyden acitan kapidir ve Türkiye'nin guneydogusundaki en büyük kentlerden biri olma özelliğine sahiptir. Bölgeye gelen turistlerin uğrak yeri olan Diyarbakir'da; **5,5 km'lik uzunluğuyta** kenti çepecevre saran, kalkan balığı görünümündeki **görkemli surlar**, camiler, kiliseler ve kendine özgü Kürt Kültürü gelenlerin hemen dikkatini çekecektir.

Siyah bazalt taştan büyük surlarla çevrili eski kent, gelen turistlerin çoğunu doğal olarak kendine çeker. **Hevsel Bahçelerine** bakan surların çeşitli noktalarından hem çevredeki kirları, hem de eski kentin canlı sokaklarını görmek mümkündür. Bölge halkını tanımak ve antamak istiyorsanız, özellikle de **Newroz Bayramı** sırasında burada olabilirsiniz. Diyarbakır sizin için **ideal bir başlangıç** noktası olacaktır.

Eski Diyarbakır Kahvesi ⁽²⁾

Dicle Nehri'nin batı kıyısında yer alan Diyarbakır, tarih boyunca bölgenin başlıca yerleşim yerlerinden biri olmuştur. İlde yapılan arkeolojik kazılarda bulunan taş aletler ve diğer buluntular Diyarbakır'da Paleolitik Çağ'dan bu yana yerleşim olduğunu göstermektedir. Hurriler ve Mitanniler bölgedeki ilk uygarlıkların temsilcileriydi. Onların ardından Hititler, Asurlular, Medler, Akamenidler, Partlar, Romalılar, Bizanslılar ve başkaları geldi. Hıristiyanlığın ilk yıllarında kent, Amid adıyla anılan önemli bir dinsel merkezdi. Bu kentte, kimileri, şehrin en eski mabetlerinden biri olan Meryem Ana Kilisesine gömülük, pek çok din bilgini yetiştirdi. Müslüman egemenliğinden sonra 639'da El-Cezire Bölgesi'nin fethiyle görevlendirilen İyâz bin Ganm'in ordu kumandanlarından olan Halid bin Velîd tarafından zaptedildi. İslamiyetin egemenliğinden sonra Diyarbakır 10. ve 11. yüzyıllarda bir Kürt Hanedanlığı olan Mervanilerin egemenliğine girdi. Mervani Hükümdarı Nasrüddevle (1021-1061) Döneminde, 1046 yılı sonlarında Diyarbakır'a gelen İranlı Gezgin ve Edebiyatçı Nâsır-ı Hüsrev, Sefernâme adlı eserinde şehrin yekpare bir kaya üzerinde kurulduğunu, çevresinde kara taştan sur bulunduğunu; kalenin doğu kapısına Dicle, batı kapısına Rum, kuzeyin

İl nüfusu
1.460.714 (2007)
Ortalama yükselti
660m
Yüzölçümü
15.355 km²

İlçeler

Diyarbakır (Merkez), Bismil, Çermik, Çınar, Çüngüş, Dicle, Eğil, Ergani, Hani, Hazro, Kocaköy, Kulpa, Lice, Silvan

Ekonomi

Tarım, hayvancılık, küçük ve orta ölçekli sanayi, ticaret, turizm

Komşu iller

Adıyaman, Malatya ve Şanlıurfa (batı), Bingöl ve Elazığ (kuzey), Muş (kuzeydoğu), Batman (doğu), Mardin (güney)

dekine Ermen, güneyindekine de Tel Kapısı denildiğini; şehrin ortasında nereden geldiği bilinmeyen bir su olduğunu belirterek, Ulu Cami ve surlar hakkında bilgiler vermektedir. 1071 yılındaki Malazgirt Savaşı Anadolu üzerindeki Müslüman denetimini pekiştirmiş ve Bizans'ın gerilemesini tescil etmişti. Ancak, Diyarbakır'ın 7. yüzyıldan önce İslamın egemenliğine girmedeği bilinmektedir. Daha sonra, Diyarbakır ve bölgenin geri kalanı Selçukluların, Artukluların, İnaoğullarının, Eyyubilerin, Karakoyunluların, Akkoyunluların ve nihayet Osmanlıların denetiminde kaldı.

Diyarbakır yeşil alan bakımından fakir bir kenttir. İl topraklarının büyük bölümünü oluşturan ovalar baharda yeşile bürünür; bunun dışında ancak tepelerdeki seyrek dağılımlı meşe ormanlarından söz edilebilir. Diyarbakır ilinin dağlık kesimi Karacadağ ve buradaki Kolubaba Tepesi (1957m) ile sınırlıdır. İl ekonomisi tarım ağırlıklıdır. Başlıca ürünler hububat, bakliyat, pamuk ve meyvedir. Diyarbakır Kenti, İstanbul-Batman demiryolu hattı üzerinde önemli bir ticaret merkezidir. Diyarbakır'ın kuzeydoğusunda ve Bismil ilçesinde bir miktar petrol bulunurken, Ergani'de zengin bakır yatakları vardır. Kulp ise ipekböcekçiliği açısından önemli bir merkezdir.

Diyarbakır Mezopotamya'nın *Bereketli Hilal*'ine kuzeyden açılan kapıdır ve Türkiye'nin güneydoğusundaki en büyük kent olma özelliğine sahiptir. Bölgeye gelen turistlerin uğrak yeri olan Diyarbakır'da, 5,5 km'lik uzunluğuyla kenti çepeçevre saran, kalkan balığı görünümündeki görkemli surlar gelenlerin hemen dikkatini çekecektir. Ancak bundan daha önemlisi, kentin ülkenin bu yöresindeki iç içe geçmiş dinsel ve kültürel öğeleri yansımasıdır. Camiler, kiliseler ve kendine özgü Kürt kültürü kentin bu özelliklerini açıkça yansıtmaktadır. Eğer bu bölge hakkında gazete manşetlerine taşınanların ötesinde bir şeyler öğrenmek, buradaki halkları tanımak ve anlamak istiyorsanız, özellikle de Newroz Bayramı sırasında burada olabilirsiniz,

Kuş bakışı Suriçi ^[4]

Diyarbakır ideal bir başlangıç noktasıdır. (bakınız s: 248)

Diyarbakır'ın Silvan İlçesinde, büyük ve çok güzel bezenmiş bir yapı olarak Selahaddin-i Eyyubi Camii'ni görebilirsiniz. Türkiye'de kendi türünün en ünlülerinden, dev bir taş yapı olan 860 yıllık Malabadi Köprüsü de Silvan yakınlarındadır. Sıcak suyuyla şifa bulmak isterseniz, çevresinde otel ve pansiyon gibi tesisleri bulabileceğiniz kaplıcalarıyla ünlü Çermik'e gidebilirsiniz. Eğer mağaralar ilginizi çekiyorsa Lice yakınlarında, Asurlular Döneminden kalma yazıtlar ve kabartmalar bulabileceğiniz Birkleyn'e ya da kaya mezarları ve eski kabartmaların bulunduğu Ergani'de Hilar Mağaralarına gidebilirsiniz. Yine Eğil İlçesindeki Dicle Barajı kıyısında çok sayıda kaya mezarı görebilirsiniz. Buradaki kaya mezarlarını en iyi, baraj gölünde yapacağınız tekne turuyla görebilirsiniz. İslam mimarisinin çeşitli örnekleri dışında, Çermik İlçesinde eski bir sinagog da vardır; Çüngüş'te biri hayli büyük olan kiliselerle karşılaşabilirsiniz.

Nihayet, Türkiye'de pek az yerde görebileceğiniz ipek üretimiyle ilgilenirseniz, bu kez yolunuz Kulp İlçesiyle kesişecektir.

Diyarbakır Kenti

Diyarbakır, yalnızca Türkiye'nin doğu bölgesinin değil, tüm Kürt Dünyasının Kürtçe konuşulan en büyük kentidir (nüfus: 592.557). Kentin, Kürt kimliğinden duyduğu apaçık gururun anlamlı bir yanı vardır. Bu gurur Diyarbakır'a kendini modern Türkiye'nin dokusuyla harmanlama güvenini kazandırmıştır; üstelik kimilerinin beklediklerinin de ötesinde gelişen bir durumdur. Bugün Diyarbakırlılar anadilleri olan Kürtçeyi konuştukları gibi, kendilerine özgü bir aksanla Türkçe de konuşmaktadır.

Kente gelenlerin kısa sürede fark edebilecekleri gibi, Diyarbakır değerli anıtları, giderek gelişen üniversitesi, canlı lokantaları ve kendine has bir havası olan eski kahvehaneleriyle insanı şaşırtacak ölçüde ilerici bir kenttir. Eski kentin sokaklarında yürürken, İngilizce pratiklerini geliştirmek isteyen gençlerin size eşlik etmesi muhtemeldir. Bu sırada size Kürt giysilerinin inceliklerini, Zazaca ve Kurmanci Dilleri'nin nüanslarını, hatta hangi Kürtçe kasetin mutlaka dinlenmesi gerektiğini de anlatacaklardır.

Eski kent, Diyarbakır'a gelen turistlerin çoğunu doğal olarak kendine çeker.

Siyah bazalt taştan büyük surlarla çevrili eski kent, yukarıdan doğudaki Dicle Vadisi'nin Hevsel Bahçelerine bakar. Surların çeşitli noktalarına çıkarak, hem çevredeki kırları, hem de eski kentin canlı sokaklarını görmek mümkündür. Eski kentte, çekici özellikler taşıyan bir dizi eski camiyle birlikte şimdi büyük ölçüde ortadan kaybolmuş Hıristiyan toplumunun bir dönem varlığına tanıklık eden kilise yıkıntılarını ve hâlâ ibadete açık olan bir-iki kiliseyi birlikte görebilirsiniz. 1890 yılında kente gelen Edmund Neumann çeşitli kültürleri bir arada barındıran bu kent için: "Çarpıcı giysileriyle dervişler, Keldani din adamları [Kalde Hıristiyanları]. Türkler, Hıristiyanlar ve daha başkaları... Önünde kırmızı, sarı ve yeşil renkte derilerin asıldığı ve içinde çok sayıda Ermeni'nin çalıştığı bir Ermeni ayakkabıcısı, insanı oraya yöneltecek kadar ilginç özellikler taşıyordu." diye yazıyor. Zazaca ve Kurmanci konuşan Kürtlerin, Türk öğrencilerin ve küçük bir Arap azınlığın varlığına karşın bugün bu çeşitlilik çok daha az belirgindir. Modern mimari örnekleri dikkat çekecek ölçüde bol olsa da, eski evler ve dar sokaklardan oluşan mahalleler bugün de varlığını sürdürmektedir. Son birkaç onyılın çatışmalı ortamı nedeniyle kırsal kesimlerden kente yönelen kitlesel Kürt göçünün sonucu olan gecekondu- lar bugün de görülmektedir. Ancak, bu tür konutlar artık yavaş yavaş ortadan kaldırılmaktadır.

Dağ Kapı Burcu (Birca Deriyê Çiyê) ⁽⁸⁾

Kente yapılan bu yoğun göçün sonucu olarak, çok katlı yapılardan oluşan mahalleler, surların batısına ve kuzeyine doğru yayılan yeni kentte de görülmektedir. Şehrin bu yeni tarafı pek az turistin ilgisini çekecek olsa da, canlı ve kalabalık Ofis Semtine, özellikle de Sanat Sokağındaki lokanta ve kafelere bir göz atmaya değecektir. Sonuç olarak, kenti daha iyi anlamak için daha fazla zaman gerekse de, Diyarbakır en az iki günlük bir ziyareti hak edecek zenginliktedir.

Diyarbakır Büyük Şehir Belediyesi tarafından düzenlenen Diyarbakır Kültür ve Sanat Festivali, *Newroz*'dan (bakınız s: 248) sonra kentin en önemli ikinci festivalidir. Ülke dışından kimi sanatçıların da katıldığı bu festival, Mayıs sonu ile Haziran başı arasındaki bir haftada, kent merkezindeki çeşitli yerlerde ve ilçe merkezlerinde gerçekleştirilmektedir. Program kapsamında konserler verilmekte, film gösterimleri yapılmakta, halk oyunları ekipleri çeşitli gösteriler sunmakta, akrobatlar hünerlerini ortaya koyarken bölge ve dünya edebiyat ve sanatını konu alan paneller, söyleşiler ve seminerler düzenlenmektedir.

Dağ Kapı'dan Mardin Kapı'ya

Eski kenti kuzey-güney doğrultusunda geçen başlıca yol olan Gazi Caddesi, kentin kuzeyinde bulunan Dağ Kapı'yı güneyde bulunan Mardin Kapı'ya bağlamaktadır İki uç arasındaki mesafe 1,5km kadardır. Aşağıdaki bölüm bu iki kapı arasında uzanan Gazi Caddesi boyunca veya hemen yakınında görülebilecek yerleri kapsamaktadır.

Ofis semti ⁽⁹⁾

Diyarbakır'dan bazı önemli isimler

Diyarbakır sahip olduğu tarih kadar, yetiştirdiği ünlü şahsiyetlerle de bilinir. Bunların arasında 1927 yılında burada dünyaya gelen **Ahmed Arif**'in özel bir yeri vardır. Ankara Üniversitesi'nde felsefe öğrenimi gören Arif 1950 yılında siyasal nedenlerle tutuklanır ve 2 yıl hapsede kalır. Şairin ünü, 1968 yılında ilk yayınlanışından sonra büyük beğeni toplayan tek kitabı, *Hasretinden Prangalar Eskittim*'den gelir. Ahmed Arif 1991 yılında hayata veda etmiştir.

Ahmed Arif⁽¹⁰⁾

Türkiye'nin önde gelen şairlerinden **Cahit Sıtkı Tarancı** da Diyarbakır'da, 1910 yılında dünyaya gelmiştir. Eğitimini İstanbul'da tamamlayan Tarancı, okulda Fransızca öğrenmiş, Baudelaire ve Verlaine gibi Fransız şairlerin şiirlerini okumaya başlamıştır. Daha sonra siyaset bilimi öğrenimi için Paris'e giden Tarancı, burada

Mıgırdiç Margosyan⁽¹¹⁾

Türkçe yayın yapan bir radyo istasyonunda spiker olarak görev yapmış, ülkeye döndükten sonra devlet dairelerinde çeviri işlerinde çalışmıştır. Şiirlerinde genellikle ölüm ve yalnızlık temalarını işlemiştir. En bilinen eseri *Yaş Otuzbeş* şiiridir. 1956 yılında ölen Tarancı'nın mezarı Ankara'da bulunmaktadır.

Kentin edebiyat alanında yetiştirdiği ünlülerden bir diğeri de eski kentin Hançepek Mahallesinde 1938 yılında doğan Ermeni yazar

Mıgırdiç Margosyan'dir. Margosyan Ermenice kısa öyküler yazmış, öykülerini ödül kazanan *Mer Ayt Goğmeri* "Memleketim" adlı yapıtında toplamıştır. Öykülerinde genellikle Diyarbakır'daki Ermenilerin yaşantısını ve diğer halklarla ilişkilerini betimlemektedir. Kendisi halen gazetelerde köşe yazarlığı yapmaktadır.

Dağ Kapı (Deriyê Çiyê)

Kentin kuzey çıkışı olan Dağ Kapı'da (Harput Kapısı olarak da bilinir) çok sayıda otel ve lokanta ile birlikte kapının hemen dışındaki meydanda bir turizm danışma bürosu vardır. Kapı, silindirik biçimli iki burç arasındadır ve iki sütun üzerine oturan bir kemerden oluşmaktadır. Sütunlar üzerinde çeşitli hayvan kabartmalarıyla birlikte, Roma İmparatoru Valentinianus Döneminden kalma Latince ve Bizans İmparatoru II. Theodosius Döneminden kalma Grekçe yazıtlar dahil, pek çok yazıt bulunmaktadır. Üst katta Mervanilerden kalma

küçük bir ibadet yeri görülür. Bu iki katlı yapının zemini ve alt katı ise sanat galerisi ve turizm danışma bürosu olarak kullanılmaktadır. Kapının güney tarafında Saad Bini Vakkas ve Ebul Muhsin'in türbelerini de içeren bir ziyaret yeri vardır.

Nebi Camii

Sıkça ziyaret edilen bu cami, Gazi ve İnönü Caddelerinin kesiştikleri noktada yer almaktadır. Üzerindeki yazıtlara göre minare 1530 yılında burada kasaplık yapan Hacı Hüseyin tarafından yaptırılmıştır. Caminin, kendisinden daha büyük bir alana

Diyarbakır'dan bazı önemli isimler

Diyarbakır'ın çeşitli yerlerinde sergilenen fotoğraflarda görebileceğiniz ünlü bir yüz, 1938 yılında erkekleri deng-bêj olan bir ailenin kız çocuğu olarak dünyaya gelen **Eyşe Şan**'dir. Eyşe Şan 1963 yılında bir çay bahçesinde şarkı söylemeye başlar, ancak Kürt Dilinin kullanımı üzerindeki yasaklar nedeniyle ticari amaçlı plak dolduramaz. İstanbullu bir Yahudi, Albert Mesulum, bu konuda risk almaya karar verir, "bölücülük" suçlamalarını savuşturmak için kendisine ikisi Türkçe, ikisi Kürtçe olmak üzere 4 şarkı içeren bir plak doldurtur. Parlak bir başarı kazanan bu girişimin ardından Eyşe Şan başka pek çok plak yapar, ancak bunlar 12 Mart Askeri Muhtırasından (1971) sonra yasaklanır. Eyşe Şan 1971 yılında Almanya'ya giderek 3 yıl burada yaşar. Ardından bir süre Kuzey Irak'ta kaldıktan sonra Türkiye'ye döner ve İzmir'e yerleşir. 1996 yılında ölen Eyşe Şan Türkiye'de Kürtçe plak dolduran ilk kadın sanatçı olarak belleklerdeki tazeliğini bugün de korumaktadır.

Eyşe Şan⁽¹²⁾

Bavê Şukri Şukri'nin babası

*Hawer delal,
hawer delal,
hawer delal hawer
delal tu delal î kuro*

*Delal qurban migo,
çem û çemê Bişêriyê
Wî delal qurban mi dî
kelekçiya*

*kelek vala berda dâ gemiyê
Wî delal qurban migo,
koloz xweş e lo li ber kofiyê
Wî delal qurban migo zewac
xweş e li zozanê jorin li koçeriyê
Ax hawer delal, hawer delal, hawer delal
tu delal î kuro*

*"Kurban olduğum nazlı" dedim,
Beşiri Nehri boyunca
Ah kurban olduğum nazlı, salcılar boş
salları salmışlar geminin peşine
Dedim ki: "Ah kurban olduğum nazlı,
külâh hoş olur bonenin yanında"
Dedim ki: "Ah kurban olduğum nazlı,
evlilik hoştur yaylada, göçerlikte
Ah, gel işte nazlı; gel işte nazlı, gel işte
nazlı, sen nazlısın delikanlı*

Evli bir erkeğe aşık olan bir kadının hikâyesini kendi ağzından anlatan hüzünlü bir şarkı. Kadın, aşkına kavuşmak için kuma üstüne gitmeyi bile göze alır ama asla aşkına kavuşamaz.

yayılan geniş bir avlusu vardır. Giriş bölümü renkli mozaiklerle bezelidir. Taşların bir sıra siyah bir sıra beyaz olmak üzere dönüşümlü olarak kullanıldığı camide, altı kenarlı bir çatı bulunmaktadır. Mihrap çiniyle dekore edilmiştir; minare, 1955 yılında Gazi Caddesi'nin genişletme çalışmaları sırasında yıkılarak, şimdiki yerinde kendi taşları ile tekrar inşa edilmiştir. Minarenin önemi, Akkoyunlu ve Osmanlı mimari tarzları arasında bir köprü oluşturmasından gelmektedir.

Caminin güney duvarının yanında Vali Köprülüzade Abdullah Paşa'nın 1718

yılında eşi Zübeyde Hanım ve kızı Leyla Hanım için yaptırdığı türbe yer alır. Ayrıca, Hacı Abdullah Bey isimli bir kişi de burada gömülmüştür. Siyah taştan inşa edilen türbe kare planlı olup dört tarafı demirle çevrili kemerlere sahiptir.

Caminin karşısında, Gazi Caddesi'nin doğu tarafındaki İzzetpaşa Caddesinden İçkale'ye ulaşılır. (bakınız s: 228).

Vahap Ağa Hamamı

16. veya 17. yüzyıldan kalan ve günümüzde kullanılmayan bu hamam

Vahap Ağa Hamamı ⁽¹³⁾

Nebi Camii'nin güneyinde, Gazi Caddesi'nin batı tarafında, karakolun karşısındaki Telgrafhane Sokağındadır. Anlatılanlara göre geçmişte kente gelen herkesten, hamamlardan birinde yıkanıp paklanması, kirlerinden arınarak şehre girmesi istenirmiş. Bu nedenle kentin dört ana girişinin yakınlarında mutlaka hamam olmuştur. Günümüzde de varlıklarını sürdüren hamamların kimisinde yenileme çalışmaları yapılmakla birlikte, bunların büyük bölümü kullanılmamaktadır.

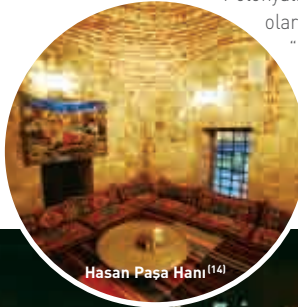
Vahap Ağa Hamamı'nın girişinde kesme taş bloklar, diğer bölümlerde ise moloz taş kullanılmıştır. Soyunma odaları üç bölüme ayrılmıştır. Kenar bölümler tonozlarla, ortadaki bölüm ise kubbe ile kapanmıştır. Göbek taşı da kubbelidir. Kurnalı bölümlerin ortasında bir mermer havuz ve birkaç eyvan vardır.

Hasan Paşa Hanı

Birbirini izleyen siyah ve beyaz taş sıralarından inşa edilmiş bu hanın gözünüzden kaçması mümkün değildir. Gazi Caddesi'nin doğu tarafında, Nebi Camii'nin 100m kadar güneyinde bulunan Hasan Paşa Hanı, kentte bulunan ve geçmişte kervansaray olarak kullanılan hanlardan en bilinenidir. Han, 1572-1575 yılları arasında, Vali Sokullu Mehmet Paşa'nın oğlu Hasan Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1612 yılında kente gelen

Polonyalı Simeon hanla ilgili olarak şunları yazmıştır:

"Hanın 500 atlık iki ahır, muhteşem bir çeşmesi ve üç katında taş odaları vardır." Simeon üst katta uyunacak çok

Hasan Paşa Hanı ⁽¹⁴⁾

Hasan Paşa Hanından bir görünüm ⁽¹⁵⁾

sayıda bölme olduğunu da belirtmektedir. Hanın hemen yanında kuyumcuların, bıçakçıların, ayakkabıcıların, marangozların ve diğer sanatkârların faaliyet gösterdiği bir çarşı bulunmaktadır.

Yakın zamanda restore edilmiş olan hanın geniş avlusunu çevreleyen küçük odalar, artık geç saatlere kadar açık kalan, hediyelik eşya dükkânları ve galerilere dönüştürülmüştür. Bir şey almaya niyetiniz olmasa bile, taş işçiliğini ve sizi üst katlara çıkarmak olan dar basamaklı merdivenleri görmek için hanı ziyaret etmeniz yerinde olacaktır. Yukarıdan baktığınızda ise, kendine özgü bir havası olan avluyu ve ortasındaki küçük kubbeli havuzu göreceksiniz.

Kuyumcular Çarşısı

Hasan Paşa Hanı'nın hemen güneyinde Kuyumcular Çarşısı bulunmaktadır (Kürtçe *Bazara zêrfiroşan*). 1987 yılına kadar kasaplar çarşısı olarak kullanılan bu çarşı şimdilerde altın ve gümüş takıların satıldığı en derli toplu ve çekici çarşılarından biri olmuştur. Gümüş ustaları gümüş kâse yapımında eşsiz hünelerini sergilerken, altın işleyenler de özellikle kadın mücevherleri yapımında onlardan geri kalmamaktadır. Diğer çarşılar için (bakınız s: 210)

Çifte Han (Bursa Hanı)

Çifte Han, Hasan Paşa Hanı'nın 50m güneyinde, Ulu Cami'nin karşısındaki bir başka handır. Gazi Caddesi'nin doğusundaki Dabanoğlu Mahallesinde, iki yanında lokanta ve dükkânların sıralandığı Çiftihan Sokağında yer almaktadır. 16. yüzyıldan kaldığı sanılan bu yapı aslında bazalt taştan inşa edilmiş iki handan oluşmaktaydı. 18. yüzyılda Diyarbakır'a gelen Ermeni

yazar İnciciyan 1804 yılında buranın kentteki en büyük han olduğunu yazmıştır. Hanlardan biri, buradan geçecek bir yol nedeniyle 1940 yılında yıkılmıştır. Ayakta kalan diğer binanın zemin katı ise, içinde bir çayevinin de bulunduğu dükkânlarla dönüştürülmüştür. Üstteki katta giriş kapıları, bunların arkasında da kalınacak yerler vardır. Bu bölüm halen bakımsız olup restorasyon gerektirmektedir.

Ulu Cami (Mizgefta Mezin)

Diyarbakır Ulu Cami, Gazi Caddesi'nin batı tarafında, iki hanın karşısındadır. Caminin giriş kapısında bir boğaya saldıran aslan tasviri görülmektedir. Ulu Cami'nin, kent 639 yılında Araplar tarafından ele geçirildikten sonra, Mar Toma Kilisesinden camiye dönüştürüldüğü bilinmektedir. Hıristiyanlık dini yayılmadan önce eski bir pagan tapınağı olan yapı, ev sahipliği yaptığı inançlardan izler taşımaktadır. Coğrafyacı al-Mukaddesi 10. yüzyıl sonlarında kentte büyük bir cami olduğundan söz etmektedir. Ayrıca,

Kuyumcular Çarşısı ⁽¹⁶⁾

Ulu Cami (Mizgefta Mezin) güneş saati ⁽¹⁷⁾

Ulu Cami (Mizgefta Mezin) avlusu⁽¹⁸⁾

İranlı gezgin Nasır-ı Hüsrev de 1046 yılında gördüğü bu cami hakkında bir yazı yazmıştır. Ancak, yaptığı betimleme caminin bugünkü haliyle pek örtüşmemektedir. Cami üzerindeki en eski yazıtlar, yeniden inşanın 1091-1092 yıllarında Selçuklu Sultanı Melik Şah Döneminde başlatıldığını ortaya koymaktadır.

Melik Şah hükümdarlığının ilk dönemlerinde Şam'daki Ulu Camiye de kimi ekler yapılmıştır. Diyarbakır'daki caminin Şam'dakine olan çarpıcı benzerliğinin buradan kaynaklandığı söylenebilir.

Mermer sütunlar ve üzerlerindeki zengin süslemeler büyük olasılıkla Roma Döneminden kalmadır. Mermer sütunlu, sekiz köşeli şadırvan ile güneş saati, külliye'nin en çarpıcı bölümleridir. Nihayet, tarih boyunca farklı uygarlıklara ait bir harman olsa da, her şey tam bir uyum içindedir. 1850'li

yıllarda New York'tan gelip Diyarbakır'da kalan Amerikalı bir gezgin camiyi "oryantal olmaktan çok Avrupai" sözleriyle betimlemiştir. Çok sayıdaki Kûfi yazıtları, caminin uzun

tarihi boyunca gerçekleştirilen yeniden inşa çalışmalarını ve çeşitli eklentileri ayrıntılarıyla anlatmaktadır.

Ulu Camiyi de içine alan külliye tarzındaki yapı,

Mesudiye ve Zinciriye Medreselerini de kapsamaktadır. Bir zamanlar bu komplekste Sünni İslam'ın dört kolundan her birinin kendi ayrı ibadetini yapabileceği bölümler bulunmaktaydı. Bugün ise Şafilere daha küçük bir bölüm ayrılırken, daha geniş bir alan Hanefilere tahsis edilmiştir İki ana çeşmenin yanındaki tahta banklar, imamlara danışmaya gelen kimseler için yaptırılmıştır. Avluda bulunan Roma kökenli kare biçimli mermer güneş saatine göz atmayı ihmal etmeyin.

Ulu Cami (Mizgefta Mezin) giriş kapısı üzerinde yer alan aslan boğa figürü⁽¹⁹⁾

Mesudiye Medresesi^[20]

Caminin ana girişinin karşısına düşen meydana erkeklerin toplanıp sohbet ettikleri kalabalık kahvehaneler görülür. Bu arada çeşitli kokular ve dinsel kitaplar satan sokak satıcılarının çabaları da size hoş anstantaneler sunacaktır. Cahit Sıtkı Tarancı Müzesi caminin hemen kuzeybatı yönündedir. (bakınız s: 230). Ancak camiye gördükten sonra yapılacak en doğru iş, hemen bitişikteki iki medreseyi gezdikten sonra müzeye gitmek olacaktır.

Yanık Çarşı (*Çarşıya Sewiti*) Ulu Cami'nin güneyinde yer almaktadır. (bakınız s: 210)

Mesudiye Medresesi

Caminin kuzeybatı köşesindeki bu iki katlı taş medresenin inşaatına 1194 yılında başlanmış, medrese inşaatı 1223'te Artuklu Hükümdarı Melik Mesut tarafından tamamlanmıştır. Öğleden son-

raları ziyarete açık olan medreseye caminin avlusundan veya kapıyı çalma koşuluyla ayrı bir yerden girebilirsiniz. Anadolu'daki en eski üniversite statüsüne aday kurumlardan biri olan medresede bir zamanlar tıp, astronomi, fen bilimleri, edebi-yat ve felsefe dersleri verilmiştir. Mihrabın her iki yanına yerleştirilen ve bugün de kendi etrafında 360 derece dönebilen taş sütunlar yapı statüsünün bozulduğunu haber verme işlevini taşır; ancak, aynı zamanda, bu kolonlar avlu güneyindeki mihraba farklı bir görsellik de katmaktadırlar.

Medreseye kuzey tarafında çapraz tonozlu revakların ve kireç taşından yapılmış kemerli eyvanın bulunduğu avluya açılan bir kapıdan girilmektedir. Eyvan, kireç taşından kemeri ve iki kat boyunca yükselmesi ile dikkat çekicidir. Avlunun, birbirinden duvarla ayrılmış iki katlı iki giriş bölümü vardır.

Dönen taş sütunlar^[21]

Zincirliye Medresesi⁽²²⁾

Açık avlulu eyvanlı medreseler grubuna giren yapı, bindirme tekniği ile yapılmış dilimli ve bezemeli kemerleri ve dört Sünni mezhebin öğretilmesi için inşa edilmiş olması ile önemli, görülmeye değer bir yapıdır.

Zincirliye Medresesi

Caminin güneybatı köşesinde ise Zincirliye Medresesi bulunmaktadır. Caminin batı kapısından çıktığınızda medreseyi büyük demir parmaklıklarıyla sol tarafınızda göreceksiniz. Kimi kaynaklar 12. yüzyıldan kalma medresenin Salih Necmeddin adında bir emir tarafından inşa ettirildiğini yazarken, diğer bazı kaynaklar yapının Ebu İsa Dirhem tarafından yaptırıldığını anlatmaktadır. Bina, I. Dünya Savaşı'na kadar medrese olarak kullanılmış, daha sonra ise yoksul barınağı olarak hizmet vermiştir. Ardından bir dönem Arkeoloji Müzesi olarak da kullanılan bina bugün erkeklerin giremediği, kız öğrencilere Kuran dersleri verilen bir kursa dönüştürülmüştür.

Taş yapı, cephesinin görece sadeliğiyle Anadolu'daki diğer medreselerden ayrılır. Açık avlulu tek katlı, kare planlı olan medresenin avlusu günümüzde yeni işlevine cevap verebilmesi için

Zincirliye Medresesi⁽²³⁾

cam bir çatı ile kapatılarak küçük havuzu olan bir salona dönüştürülmüştür. Yapıya kuzeydeki ana kapıdan giriş sağlanırken avlunun güneyinde beşik tonozla örtülü eyvan şeklinde müderris odası bulunmaktadır. Avlunun etrafını çevreleyen revakların arkasında ise öğrenci odaları sıralanır. Medresenin önünde, yapıyla aynı yaşta bir taş çeşme bulunmaktadır.

Yanık Çarşı (Çarşıya Şehitî)

Ulu Cami'nin güneyinde yer alan Yanık Çarşı (Kürtçe Çarşıya Şehitî) önceleri Espahî Çarşısı olarak anılırken bir süre önce çıkan bir yangından sonra Yanık Çarşı adıyla anılmaya başlanmıştır. Çarşının çekirdeğini oluşturan tarihi bedestenden bölümler, günümüze dek ulaşmıştır. Yanık Çarşı'da ayakkabı, terlik ve geleneksel giysilerin yanı sıra;

Yanık Çarşı (Çarşıya Şewiti)^[24]Eğercilik^[25]

baharat, çay, kına, eşarp, halı ve kilim satan küçük dükkânlar da görebilirsiniz. Çarşının sonunda yörede yetiştirilen kaliteli tütünün de satıldığı küçük bir bölüm vardır. Çarşının arka taraflarında kullanılmış giysi satan kişilere rastlayabilirsiniz. Kimi dükkânlarda ise elden düşme elektronik eşya satılmaktadır. Ulu Cami duvarı boyunca uzanan daha büyük mağazalarda ise farklı ev eşyaları satılır. Turistlerin rağbet ettikleri hediyelik eşya satan yerler de yine buradadır. Meydandaki eski zahire pazarında ise şimdi mobilya ve halı dükkânları bulunmaktadır. Diyarbakır'a 1881 yılında gelen gezgin Armand Von Schwieger-Lerchenfeld pazarlarda Suriye'nin Halep Kentinden getirilen çok sayıda Avrupa yapımı ürün satıldığını belirtmekte ve şöyle devam etmektedir: "Derinin en iyisi Hamedan'dan [İran]

gelir, pamuk Azerbaycan'dan, şallar Kerman ve Meşhed'den [İran] ve dünyaca ünlü halılar da yine Kermansah'tan getirilir." Günümüzde ise, alışıldığı üzere satılan malların birçoğu Çin'den ithal edilmektedir. Ancak, İran halıları ile İstanbul'dan getirilen giysiler de burada bulunabilir.

Eğer çarşının, eski kenti doğu-batı yönde kesen Melik Ahmet Caddesi, tarafından çıkarsanız bu kez eğercilerin çarşısıyla karşılaşsınız. Eğercilik yerel imalatın geleneksel olarak önemli bir koludur ve ürünleri civardaki köylüler tarafından talep edilir. Eğerciler için, yörede cil adı verilen malzemeyle doldurulur. Hayvanın sırtını yaralaması için eğere yumuşak keçe tabakaları ve kıl kumaş eklenir.

Baharatçılar^[26]

Deve Hamamı ve Peynirciler Çarşısı

Gazi Caddesi ile Melik Ahmet Caddesinin kesiştiği ana kavşaktan, Gazi Caddesinin güneyine doğru 300m kadar yürürseniz, şimdi kullanılmayan Deve Hamamı'na ulaşırsınız.

1520–1540 yılları arasında yapıldığı sanılan hamam, büyüklüğü dolayısıyla "Büyük Hamam" olarak da bilinirdi. Eski bir öyküye göre bir kervandan kaybolan deve birkaç gün arandıktan sonra burada bulunduğundan hamama "Deve Hamamı" denmiş.

Hamamın dört eyvanı vardır ve ana caddedeki kapısı kapalı olduğundan içeriye başka bir kemerli kapıdan girilmektedir. Ana girişin sağ tarafında soğukluk kısmı ile birlikte ılıklik ve sıcaklık bölümlerinden oluşmaktadır. Taş havuzlu soğukluk kısmının üzerinde, 14 metrelik, sekiz pencereci sekizgen bir kasnak üzerinde yükselen kubbe yer alır. Soğukluk bölümüyle ılıklik arasında, buhar geçişini sağlayan bir baca bulunur. Sıcaklığın ortasında, günümüzde beton malzeme ile yenilenmiş, orijinalde mermer olan göbek taşı bulunmaktadır.

Hamamın hemen güneyinde ise, köylülerin günün erken saatlerinde yoğurtlarını ve çeşit çeşit peynirlerini getirdikleri Peynirciler Çarşısını görürsünüz. Taze peynir ve yoğurdun yanı sıra, zeytin, pekmez, bal ve yağ gibi diğer kahvaltılık yiyeceklerin hep birlikte yaydıkları koku gerçekten etkileyicidir.

Deliller Hanı

Mardin Kapı yakınındaki yolun doğu tarafında Osmanlı Valisi Hüsrev Paşa tarafından 1527 yılında yaptırılan Deliller Hanı (Hüsrev Paşa Hanı) yer almaktadır. Geniş bir alana yayılan han bir zamanlar hacı adaylarından oluşan grupları Mekke'ye götürecek kılavuzların, yani delillerin bir araya geldiği yerd. Beyaz ve siyah taştan inşa edilen yapı bir zamanlar ahırların bulunduğu tek katlı bir yapıyla, üst katında yatacak yerler olan iki katlı ana yapıdan oluşmaktaydı. Ahırın ön kısmı dahil yol boyunca dizili kemerli dükkânlar Mardin Kapı'ya kadar uzanırdı.

Baştan sona yeniden düzenlenen yapıda şimdi her iki katta da odaları olan beş yıldızlı *Büyük Kervansaray Oteli* bulunmaktadır. Avlu açık hava lokantası olarak kullanılmaktadır. Eski ahır ise restorana dönüştürülmüştür.

Sultan Şuca Türbesi ve Çeşmesi

Büyük Kervansaray Oteli karşısında bulunan Sultan Şuca Türbesi, piramit çatılı taş bir yapıdan ibarettir. Mezarın üzerinde herhangi bir yazıt bulunmamaktadır. Ancak, hemen önündeki çeşmede bulunan yazıtta Sultan Şuca'nın adı ve 1208–1209 tarihleri yazılmıştır. Türbe şu ana kadar çeşitli yenileme çalışmalarından geçmiştir.

Türbenin karşısında, aynı isimle anılan siyah bazalt taşından yapılmış, musluğunun üzerinde süs amaçlı üç küçük oyuk ve küfi yazıtlar bulunan bir

Sultan Şuca Türbesi^[28]

Deliller Hanı^[29]

çeşme görülür. Çeşmenin sol tarafında yer alan Mardin Kapı'nın hemen dışındaki mezarlık Perşembe ve Cuma günleri ziyaretçilerle dolup taşar. Çeşme, ziyaretçilerin susuzluklarını gidermenin yanı sıra, sevdiklerinin mezarları çevresindeki bitkileri sulamak isteyenlere de hizmet eder.

Ömer Şeddat Camii

Bu cami, Mardin Kapı sur duvarlarının içindedir. Yöre halkı tarafından Hazreti Ömer Camii olarak anılmasına karşın cami ile Halife Ömer arasında herhangi bir bağlantı yoktur.

Bir zamanlar bu noktada birkaç kapı olduğu, ancak kenti ele geçiren Müslümanların bunlardan birini kapatıp camiye çevirdikleri ileri sürülmektedir. Caminin içinden arka duvara bakıldığında eski bir kapının kemerleri hala görülebilir. Camide küçük ama çiçeklerle donatılmış yemyeşil, güzel bir avlu vardır. Avlu kapısının üzerinde sağ tarafta son derece güzel kûfi kitabe görülebilir.

Mardin Kapı (Derîyê Mêrdîn)

Kente yönelik saldırıların büyük bölümü güneyden geldiğinden, kentin

kapıları arasında stratejik açıdan en önemlisi Mardin Kapı'dır. Kentin Halife Murtezid Billah tarafından ele geçirilmesinin ardından kapının yakınındaki surlardan bir bölümü, asilerin buralarda saklandıkları gerekçesiyle yıktırılmıştır. Kapı üzerindeki yazıtta; 909-910 yıllarında Diyarbakırlı bir mühendis olan Ahmed El Amidi marifetiyle onarıldığı bilgisi verilmektedir.

Yeni çevre yollarının yapılmasıyla birlikte Mardin Kapı'daki trafik eskisine göre azalmıştır. Bununla birlikte, ürünlerini satmak üzere kente gelen köylüler genellikle bu kapıdan içeri girmektedir. Zaman ayırıp hala iyi durumda olan büyük demir kapıları incelemeniz

Diyarbakır Surları^[30]

Diyarbakır Surları ¹³¹¹

Sarı Saltık Türbesinde ibadet ¹³²¹

tavsiye edilir. Kapının sağ tarafındaki hayvan figürlerine, yıldızlara ve kûfi kaligrafisine özellikle dikkat edin.

Mardin Kapı'nın hemen dışında, mezarlığın yanında taş bloklardan yapılmış Hatun Çeşmesi (Hatun Kastalı) yer almaktadır. Çeşme artık kullanılmamakla birlikte, bir zamanlar suların aktığı olukları durmaktadır. Yıldız Çay Bahçesi de, Mardin Kapı'nın hemen dışındadır ve bir bardak çay için mola verilebilecek bir yerdir. Kapıdan sonra yörenin daha güneyi için (bakınız s: 239) "Surların Güneyi" bölümü.

Urfa Kapı'dan Yeni Kapı'ya

Kent surlarının batıya açılan başlıca kapısı olan Urfa Kapı'dan doğuya doğru düz bir yol sizi Melik Ahmet Caddesi ile Gazi Caddesi'nin keşiştiği

yere götürür. Ancak, daha doğuya, kentin doğu çıkışı olan Yeni Kapı'ya doğru yol alırsanız, eski kentin en uzaktaki surlarına doğru hafif bir kıvrım çizen dar bir hattı izlersiniz. Eski kentin batı-doğu hattındaki bu güzergâhta, yol boyunca ve yolun hemen yanında Şeyh Mutahhar Camii (Dört Ayaklı Minare), Mor Petyun (Keldani) Kilisesi, Surp Gregos Ermeni Kilisesi ve birçok tarihi konak görülmeye değer özgün yapılarıdır.

Urfa Kapı (Derîyê Ruhayê)

Eski kente giden yolun trafik yoğunluğu nedeniyle Urfa Kapı eski kentin en işlek kapılarından biridir. Kapılar arasında en iyi korunmuş olanı sayılan Urfa Kapı'nın biri yayalar için olmak üzere üç girişi vardır. Kuzey kapısının üzerindeki yazıtlara göre, kapı Artuklu Hükümdarı Sultan Mehmet tarafından 1183 yılında yenilenmiş, üzerinde hayvan ve insan figürleri bulunan iki kanatlı demir kapılı bir giriş eklenmiştir. Bu girişin yalnızca askeri birliklerin giriş çıkışı için kullanıldığı, diğer zamanlarda kapalı tutulduğu söylenmektedir.

Dış taraftan giriş yaptığınızda kapının sağ (güney) tarafında, surların altında

Urfa Kapı (Deriyê Ruhayê) ⁽³³⁾

bir park alanını dolaşarak Mardin Kapı'ya yönelen Turistik Caddede yer alır.

Sarı Saltık Türbesi

Taş bloklardan yapılmış, piramit çatılı ve sekiz kenarlı bu türbe, Melik Ahmet Caddesi'nin batı ucunda, Urfa Kapı'nın karşısındadır. Türbe gerek erkekler gerekse kadınlar tarafından sık sık ziyaret edilen bir mekândır. Çevrede görülen ve ellerinde Kuran bulunan yaşlılar, küçük bir bahşiş karşılığı sizin adınıza da bir dua okuma teklifinde bulunabilirler. Bitişikte ise, Gülşeniler denilen derviş topluluğunun tekkesi bulunmaktadır.

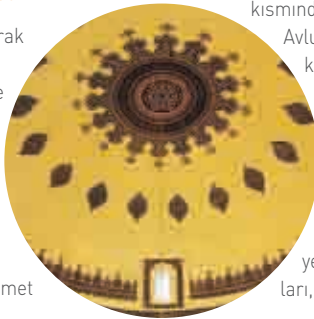

Urfa Kapı (Deriyê Ruhayê) demir kanatları ⁽³⁴⁾

Melik Ahmet Paşa Camii

Urfa Kapı'dan başlayarak Melik Ahmet Caddesi boyunca doğu yönünde kısa bir yürüyüşü sizi sol taraftaki bu iki katlı camiiye getirecektir. 16. yüzyılın sonlarında yapılan caminin tasarımcısı, İstanbul'daki Sultanahmet Camii ile ünlü Mimar Sinan'dır.

Camiye "örtme" denilen kemerli ve üstü kapalı bir yoldan girilir. Melik

Melik Ahmed Paşa Camiinden detay ⁽³⁵⁾

Ahmet Caddesine bakan zemin kısmında dükkânlar yer alır.

Avluya bakan cephe ise kışın ibadet yeri olarak kullanılır. İkinci katta bulunan balkon *şahnîşin* adı verilen tahta paravanlarla ayrılmıştır ve burası kadınların ibadet yeridir. Caminin duvarları, bir metre kadar çiniyle kaplanmıştır.

Caminin bir başka özelliği de içinde iki merdiveni bulunan minaresidir.

Dicle Fırat Kültür ve Sanat Merkezi^[36]

Safa (İparlı/Partı/Palo) Camii ve Muslihiddin Lari Medresesi

Siyah bazalt taşından yapılmış bu cami Melik Ahmet Caddesi'nin ortalarında, İskender Paşa Mahallesi'ndeki sokağın hemen kuzeyindedir. Caminin 14. yüzyılın ikinci yarısında Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır. Kadınlar bölümü, farklı desenlerde olmak üzere, sudalga örüntüsü ortaya koyan çinilerle süslenmiştir. Yapının doğusunda ve güneyinde küçük bir mezarlık yer alır. Zeminden tepeye kadar, yazıtlar ve taş işçiliğiyle bezeli olan minarenin bir zamanlar kılıfla örtüldüğü ve bu kılıfın sadece Cuma günleri çıkarıldığı söylenmektedir. Rivayete göre minare, kokulu bitkilerin karıldığı harçla inşa edilmiş olduğundan kokulu anlamına gelen İparlı Cami olarak da anılmaktadır.

Avluda 14.yüzyıldan kalma Muslihiddin Lari Medresesi (Kürtçe *Medresa Muslihiddin*) vardır. Medrese, dışarıdan bakıldığında benzer diğer yapılardan pek de farklı görünmez, ancak iç kısmındaki dekorasyon hayli zengindir. Duvarlar kısmen mavi çini ile kaplıyken minber ve mihrap siyah mermerdendir. İnce desenlerle süslü tavanı kübik bazalt bloklardan oluşan dört

büyük sütun destekler. Gerideki sekiz kenarlı türbe, medresede ders verdiği bilinen, Muslihiddin Lari'ye aittir.

Dicle Fırat Kültür ve Sanat Merkezi

Kürtçe adı "*Navenda Çand û Hunerê ya Dicle Fıratê*" olan bu merkez (0412 229 09 26, www.diclefirat.org) birkaç yıl önce belediyelerin ve STK'ların desteğiyle açılmıştır. Dicle-Fırat Kültür ve Sanat Merkezi, Ziya Gökalp Mahallesi'nde, Melik Ahmet Caddesi'nin kuzey tarafında Mala Dengbêj (bakınız s: 235) yön işaretinin hemen karşısında bulunan geleneksel yapıda bir evde kurulmuştur.

Mehmetoğlu İş Hanı olarak bilinen, eskiden tuz deposu ve satış yeri olarak kullanılan bu 400 yıllık yapı, geniş iç avlusu, havuzu, yazlık ve kışlık mekânları ile eski Diyarbakır Evlerinin tipik bir örneğidir. Merkez; tiyatro, müzik, dans atölyeleri ve dersleri gibi etkinliklere ev sahipliği yapmasının yanı sıra,

bahçede oturup bir çay içmek ve yöre sakinleriyle sohbet etmek açısından ideal bir yerdir.

Ziya Gökalp Müzesi

Dicle Fırat Kültür ve Sanat Merkezi'nin arka tarafındaki Ziya Gökalp Müzesi

Ziya Gökalp Müzesi^[38]

(0412 221 27 55), 1806 yılında bazalt taşından inşa edilmiş bir başka geleneksel evdir. Sosyolog ve yazar Ziya Gökalp 1876 yılında bu iki katlı evde dünyaya gelmiştir. 1956 yılında müzeye çevrilen binada yazarın kişisel eşyaları ve belgeleri sergilenmektedir. Ahşap bir kapıdan avluya girilmektedir. Etrafı mekânlarla çevrili avlunun güneyinde çift kemer açıklıklı fıskiyeli havuzu bulunan eyvan yer almaktadır. Avluda Ziya Gökalp'in bir de heykeli bulunmaktadır. Kapıların üzerindeki Arapça ve Osmanlı Türkçesi yazılar evin tarihçesi hakkında bilgi vermektedir. Müze, Pazartesi günleri hariç her gün 07.30–12.00 ve 13.30–17.00 saatlerinde açıktır.

Aşefçiler Çarşısı (Çarşıya Eşefçiyân)

Melik Ahmet Caddesi'nin güney tarafında, caddenin Gazi Caddesi ile kesiştiği yerin yakınındaki dar Ocak Sokağında Aşefçiler Çarşısı olarak bilinen bir başka çarşı daha vardır. Çevre köylerden gelenler tarafından rağbet gören bu çarşı yakın zamanlara kadar Dicle Nehri kıyısındaki Hevsel Bahçelerinde çalışan kadın işçilerin iş bitiminde topladıkları bahçe ürünlerini pazarladıkları bir yerdi. Çarşıda şimdilerde baharat, kurutulmuş sebzeler ve giysi satılmaktadır.

Baharatçılar^[40]

Melik Ahmet Hamamı

1564 – 1567 yılları arasında inşa edilen ve bugün kullanılmayan bu taş hamam Avrupa Pasajı olarak bilinen çarşının karşısında, Melik Ahmet Caddesi'nin güney tarafındadır. Beyaz taştan ana girişin ardından gelen köşeli kemer sizi yapıya götürür. Asıl girişin köşelerindeki üzerleri geometrik motiflerle bezeli sütunlar son derece ustalıklı yapılan taş işçiliğinin ürünüdür. Pencerelerden gelen ışık ve kendi kandiliyle aydınlatılan

Melik Ahmet Hamamı^[39]

kubbe sekiz kenarlıdır ve çevresinde daha küçük başka kubbeler de vardır. Diğer girişten ise soyunma giyinme odasına gidilir. Bir zamanlar mermerden olan göbek taşı şimdi betona çevrilmiştir.

Dört Ayaklı Minare ve Şeyh Mutahhar Camii

Melik Ahmet Caddesi ile Gazi Caddesi'nin kesiştiği işlek meydana önünüze çıkan dar sokak sizi Yeni Kapı'ya götürür. Bu sokağın başına yakın, sağ taraftaki Savaş Mahallesinde kare planlı bu camii

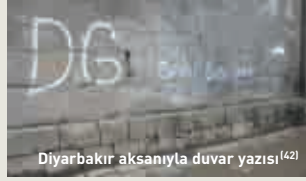

Dört Ayaklı Minare^[41]

Diyarbakır Kırıkları(Qirixên Amedê)

Kırıklar bir zamanlar Diyarbakır'daki sokak yaşamının yaygın bir özelliğini oluştururdu. Yaşça genç olanlardan orta yaşlılara kadar uzanan bu erkekler, bir dönem yasaları kendilerine göre uygulayıp düzen sağlar, kimi zamanlar da zenginlerden aldıkları haracı yoksullara dağıtırlardı. Çevredekiler kırıkları sözüne güvenilir kişiler olarak görür, onlara korku ve hayranlık karışımı bir duyguyla bakarlardı. Kent içindeki başlıca mekânları da eski kentteki Hançepik (Xançepik) mıntıkasıydı (dört ayaklı minare çevresi). Bugünse, birkaç örneğe halen rastlanmakla birlikte kırıklar artık sahneden çekilmiştir. Tipik bir kırık, 1970'lerin filmlerindeki tipleri taklit edermişçesine ceketli sol

omuza atarak dolaşan, ayakkabılarının topuklarını yürürken ses çıkarması için özellikle içeri kıvrıran bir bıçkıdır. Kırıkların diğer özellikleri, birbirlerini ellerini göğüslerinin sol tarafına götürerek selamlamaları, elde tespihle dolaşmaları, güvercin beslemeleri, çiğer kebabını çok sevmeleri *anqut* (enayi), *gündî* (köylü - şaka yollu hakaret olarak kullanılır) ve *kene* (para) gibi argo sözcükler kullanmalarıdır.

görürsünüz. Yazıtta belirtildiğine göre cami 1500 yılında Akkoyunlu Sultanı Kasım tarafından yaptırılmıştır. Kurşun kaplı tek kubbesi Anadolu Camilerinde pek rastlanmayan ayrı bir örnektir.

Camii, Şeyh Mutahhar'ın arsasına inşa edildiği için bu adla anılmıştır. Kayıtlarda Kasım Padişah Camii olarak geçmektedir. Kare planlı tek kubbeli yapıdan ayrı olarak inşa edilmiş dört yuvarlak sütun üzerine yükselen minaresi Akkoyunlu Sultanı Kasım tarafından 1500 yılında yaptırılmıştır. Kürtçe adıyla *Minara Çarling* olarak adlandırılan, siyah ve beyaz taş sıralarından oluşan ana yapının şaşırtıcı bir yanı yoktur; alışılmışın dışında olan, minarenin aralarından bir insanın kolaylıkla geçebileceği dört ince sütun üzerine oturtulmuş olmasıdır. Yerel inana göre, bu sütunlar arasından yedi kere geçen birinin dilekleri kabul olacaktır. Sütunların İslamiyetin dört mezhebini, gövdenin ise İslamiyeti temsil ettiğine inanılmaktadır.

Mar Petyun Kalde Katolik Kilisesi (Keldani Kilisesi)

Savaş Mahallesi'nde bulunan Dört Ayaklı Minare'nin biraz ötesinde, Şeftali Sokak'ta bulunan 17. yüzyıldan kalma bu kilise, Diyarbakır'da halen

Surp Giragos Ermeni Kilisesi^[44]

ibadete açık iki kiliseden biridir (kilisedeki bir yazıtta yer alan 1834 tarihli, yapının restore edildiği tarihtir). Sütunları beyaz badanalı olmak üzere siyah bazalt taşından yapılan kilisenin üç orta sahını ve bitki desenleriyle bezeli beş apsisi vardır. Az sayıda Keldani burada toplu ayinler yapmaktadır. Kilise her gün 09.00–21.00 saatleri arasında ziyaretçilere açıktır.

Surp Giragos Ermeni Kilisesi

Dört Ayaklı Minare'nin (Savaş Mahallesi) karşısında, Göçmen Sokak'ta yer alan bu kilise 1515–1518 yılları arasında yapılmış, ancak çıkan bir yangın üzerine 1888 yılında yeniden

Surp Giragos Ermeni Kilisesi^[45]

inşa edilmiştir. Siyah bazalt taşından inşa edilen kilisenin bir zamanlar Gotik tarzda beş katlı bir çan kulesi de bulunmaktaydı. Ancak bu kule Dört Ayaklı Minare'den daha yüksek olduğu için 1916 yılında yıktırılmıştır. I. Dünya Savaşı başlarında kilise Alman ordu karargâhı olarak kullanılmıştır. Daha sonra, 1960 yılına kadar yapı askeri depo ve Sümerbank deposu olarak kullanılmış ve en sonunda Ermeni cemaatine devredilmiştir.

Burayı 1615 yılında ziyaret eden Polonyalı Simeon şöyle yazmıştır: "Birgün Surp Giragos Kilisesi'ne

Mar Petyun Kaldé Katolik Kilisesi (Keldani Kilisesi)^[46]

Esmâ Ocak Evi-oturma odası [47]

gittiğim vakit, kilisenin beş horanınin önünde ayrı ayrı ayin yapıldığını gördüm. Orada Vartebet, Keşiş ve psikoposlardan başka 25 papaz saydım. Gördüğüm iyi adetlerden biri de şu idi ki, ayin yaptırınlar, bütün ruhanileri rütbelerine göre ayin bittikten sonra kendi evlerine yemeğe davet ederler. Yemek hususunda da cömert olan bu insanlar, Lehistan hariç, İstanbul ve Halep'te dahi görmediğim bir surette mükellef sofralar kurar ve çok lezzetli yemekler ikram ederler. Çeşitli kebablar, börekler ve diğer pahalı yemeklerle beraber ikram edilen koyu ve tatlı Ergani şarabından bir bardaktan fazla içemezsiniz”

Kilise büyük, ama genel olarak bakımsızdır ve üst örtüsü yıkıktır. Bununla birlikte mihrap ve kilisenin sağındaki vaftiz yeri bugün de görülebilmektedir. Burada yaşayan aile kilisenin bakımını yapmaktadır ve ziyaretiniz sırasında size çevreyi gösterecektir.

Esmâ Ocak Evi

Surp Giragos Ermeni Kilisesi'nin tam karşısında (Göçmen Sokak no. 17,

Savaş Mahallesi) eski ve geleneksel tarzda bir ev görülür. Bu evin asıl sahibi, el baskısı başörtüleri yapan Yemenici Baboş adlı bir Ermeni idi. Diyarbakır'la ilgili çeşitli kitapları olan araştırmacı-yazar Esmâ Ocak evi satın alıp restore ettirmiş, ardından turistik amaçla kullanılması için hizmete açmıştır.

Siyah bazalt taştan yapılmış, baştan sona döşeli durumdaki evde havuzlu bir avlu, zemin katta ortak kullanım alanları ve konuk odaları bulunmaktadır. Üst kattaki oda sayısı ise daha fazladır. Zemin katın altında yer alan bölme ise depo olarak işlev görmektedir. Yaz mevsiminin çok sıcak geçtiği Diyarbakır'da, mimari yapılarda mevsim koşulları göz önünde bulundurulmuştur. Bu ve buna benzer eski evlerde görüldüğü üzere depo olarak kullanılan katta sıcağın etkisinden kurtulmak, uyumak ve dinlenmek için yatakların konulduğu da bilinmektedir.

Bu tarihi ev, hafta içi her gün 08.00-19.00 saatleri arasında ziyarete açıktır.

Diyarbakır Evleri

Diyarbakır Evî⁽⁴⁸⁾

Binlerce yıllık kent kültürünün birikimini yansıtan Diyarbakır'ın geleneksel evleri, kentin dar sokaklarına küçük kapılarla açılan, siyah bazalt taşından yapılmış, geniş avlulu ve genellikle iki katlı yapılardır. Kentin sıcak iklimine göre şekillenmiş evlerin ortasında havuzu ve küçük bir bahçesi bulunan avlu bulunmaktadır. Avlunun dört yanı mekânlarla çevrelenmiştir. Avlunun güneyinde büyük pencereleri ve eyvanıyla yazlık bölümü, kuzeyinde ise daha küçük açıklıkları ile kışlık kısmı bulunmaktadır. Ev halkının yaşam alanını oluşturan harem ile evin beyinin işlerini yürüttüğü ve misafirlerini ağırladığı selamlık bölümlerinden oluşmaktadır. Evler ahşap kirişli düz toprak damlıdır. Siyah bazalt taşın ağır kasvetli görünüşünü hafifletmek için; derzler, köhol denen beyaz renkli sönmüş kireçle belirginleştirilmiş, yapı cepheleri "Cas" diye adlandırılan sönmüş kireçten yapılmış bitkisel ve geometrik

Diyarbakır Evî kapı tokmağı⁽⁴⁹⁾

bezelerle hareketlendirilmiştir. Geniş açıklıklı pencereler, bitkisel kıvrımlı ferforjeler ile bezenmiştir. Sokağa bakan odalardan cumba olarak adlandırılan çıkmalar ile evlerin sokak cepheleri hareketlendirilmiştir. Bazı evlerde ise örtme olarak adlandırılan, dar sokağın üzerinin tonozla kapatılması ile oluşturulan mekânlar ile dışa açılım sağlanmaktadır.

Paşa Hamamı

Dört Ayaklı Minare'den sonra doğuya Yenikapı Sokağına doğru devam eder-
seniz 200m ötede sol tarafta, Hançepek Mahallesinde artık kullanılmayan bu hamamı bulacaksınız. Hamam Vali Behram Paşa tarafından 1564-1567 yıllarında yaptırılmıştır ve onun adını taşımaktadır. Hamamın güneyden ve batıdan girişleri vardır. Sekiz kenarlı bir gövde üzerinde tuğladan yapılmış koni biçiminde bir çatısı vardır. Işıklandırma ise hem çatıdan, hem de kandillerden sağlanmaktadır. Ortada ise, daha önce göbek taşı olarak kullanıldığı sanılan yer bulunmaktadır.

Dicle Üniversitesi

Yeni Kapı'dan doğuya baktığınızda, Dicle'nin öte yakasındaki tepelerde birtakım modern binalar göreceksiniz. Bu binalardan bir bölümü, 1966 yılında burada Tıp Fakültesi'nin açılmasıyla ilk adımı atılan Dicle Üniversitesine aittir. 1974 yılında aynı yerde bir de Fen Bilimleri Fakültesi'nin açılmasıyla birlikte Diyarbakır Üniversitesi adı kullanılmaya başlanmış ve kurum Ankara Üniversitesi'ne bağlanmıştır. 1982 yılında ise okul bağımsız bir statü kazanıp bugünkü Dicle Üniversitesi adını almıştır. Üniversite, kentteki kimi siyasetçileri ve önde gelen kişileri yetiştirmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin batısından gelen öğrencilerle kültürel ve akademik etkileşim imkânları sunmaktadır. Üniversitenin açık mekânda, büyükçe bir havuzun yanında yer alan lokantasında çeşitli yemeklerle birlikte alkollü içki servisi de yapılmaktadır.

Yeni Kapı (Derîyê Nû)

Kentin başlıca kapılarından biri olmasına karşın bugün bulunması biraz güç olabilecek tek kapıdır. Çünkü kentin en doğu ucunda, Dicle Nehri'ne bakan bir noktada yer almaktadır. Eğer buraya kadar gelmişseniz, Dört Ayaklı Minare'nin doğusunda kalan dar Yenikapı Sokak'tan ve Gazi Caddesi'nin büyük bölümünde görülen modern yapılardan hayli farklı görünüm taşıyan mahallelerden geçmişsiniz demektir. Bu taraftaki evler, kabaca alçıyla sıvanmış, genellikle kahverengi, mavi veya yeşil cepheli görünümüleriyle Fas veya Mısır'ın kırsal alanlarındaki evlerden çok farklı değildir. Yolun sonuna vardığınızda, Yeni Kapı (Su Kapısı olarak da bilinir) için sola (kuzeye) dönüp biraz yürümeniz gerekecektir.

Tek girişli bu kapı ilk olarak Bizanslılar tarafından yapılmıştır. Bununla birlikte, başka kaynaklara göre Mervaniler 997 yılında Diyarbakır'ı aldıklarında yaptıkları ilk iş, Büveyhiler tarafından tahrip edilen İçkale surlarını tahkim etmek ve Dicle'ye bakan doğudaki surlarda bir saray inşa etmek olmuştur. Ayrıca, Dicle'ye kolay ulaşabilmek için Yeni Kapı'yı da yeniden inşa etmişlerdir. Ulu Camii de yer alan 1240 tarihli bir yazıtta bu kapıya "Su Kapısı" olarak atıfta bulunmaktadır. Kapının sağ tarafındaki surlar yıkılmış olmakla birlikte soldakiler hala iyi durumdadır.

Tandırdaki ekmek pişiren Kadınlar^[50]

Diyarbakır Surları^[51]

Kent Surları (Bedena Dîyarbekir)

Davetsiz konukları kente girmekten alıkoymak üzere inşa edilen Diyarbakır Surları, kent merkezine yönelirken dikkatlerden kaçacak sıradan bir yapı değildir. Siyah bazalt taştan yapılmış surların uzunluğu 5.5km, yüksekliği 10-12m, kalınlığı ise 3,5 metredir. Surlar, batıdan doğuya 1700, kuzeyden güneye ise 1300m uzunlukta bir alanı içine almaktadır. Surların dört yöne açılan dört ana kapısı bulunmaktadır. Resmi adlarıyla Harput Kapı (kuzey), Rum Kapı (batı), Tel Kapı (güney) ve Dicle Kapı (doğu) olsa bile hemen herkes bunlara sırasıyla Dağ Kapı, Urfa Kapı, Mardin Kapı ve Yeni Kapı denmektedir. Surların batı kesiminde yer alan Çift Kapı ve Tek Kapı ise 1960'lı yıllarda kent trafiğini rahatlatmak için açılmış kapılardır.

Kent ilk kez bugün İckale olarak adlandırılan bölgede Amida Höyüğü'nün bulunduğu noktada kurulmuş ve muhtemelen MÖ 3000'lerde Hurriler tarafından etrafı surlarla

çevrilmiştir. Daha önce Romalılar tarafından onarılan surlar MS 330-377 yıllarında ise Bizanslılar tarafından yenilenip genişletilmiştir. Güneybatı tarafındaki surlar, Selçuklular ve Artuklulardan kalmıştır. Yıkılan Harput ve Mardin kapıları 909 yılında Abbasi Halifesi el-Muktedir tarafından yeniden yaptırılmıştır. Selçuklular batı kesimindeki dört burcu yaparken, Artuklular Ulu (Evli) Beden ve Yedi Kardeş Burçları dahil olmak üzere önemli birçok ek yapmıştır. 16. yüzyılda Osmanlılar müstahkem mevkilerden bazılarını genişletmiştir.

Diyarbakır Surları Parkı^[52]

Dağkapı Meydanı Meyan Şerbetçisi^[53]

20. yüzyılın başlarında yerel vali kente biraz nefes aldırma gerekçesiyle surları çeşitli noktalardan yıktırmayı planlamış. Neyse ki 1932 yılında kenti ziyaret eden Fransız Araştırmacı-Arkeolog Dr. Albert Louis Gabriel Milli Eğitim Bakanlığı'na bir telgraf çekerek kentin tarihi dokusuna yönelik bu saldırıyı durdurmayı başarmıştır. Daha sonra ise surlar birtakım kısmi düzenlemelerden geçmiştir. Bunların arasında surların hemen altında oluşturulan yeşil alanlar ve kimi yerlerde kalp biçiminde büyük oyuklar da yer almaktadır.

Surların üzerinde yürüme fırsatı bulursanız, buradan kentin ve Dicle Nehri'nin ilginç görünümlerine tanık

Eskiden Diyarbakır^[54]

olabilirsiniz. Ancak, "yükseklik korkusu" gibi bir sorununuz varsa bunu denemeyin; çünkü surların üzerinde herhangi bir korkuluk bulunmamaktadır. Yine de kararlıysanız sıcak havalarda yanınıza su alın, başınıza da şapka takın. Burçların içinde dolaşırken bir de el feneri gerekli olabilir. Surlar üzerindeki en iyi yürüyüş güzergâhı Urfa Kapı'dan Mardin Kapı'ya doğrudur. Surların bu bölümü yürüyüş açısından elverişli durumdadır. Surların duvarları Turistik Cadde çevreler. Cadde ve duvarlar arasında kalan alanlar sıcak yaz gecelerinde piknik yapılan, çocuklar için oyun yerleri de bulunan yeşil alanlar görürsünüz. Eski kentin en eski bölümlerindeki yaşamı merak ediyorsanız, bu kez surlar boyunca Mardin Kapı'dan başlayıp Yeni Kapı ve Dağ Kapı istikametine yürümeniz gerekecektir.

Aşağıda, Dağ Kapı'dan başlayıp saatin ters yönünde gidildiğinde karşınıza çıkacak en ilginç burçlar bulunmaktadır. Burçları görmenin en iyi yolunun surlar üzerinde gezerken buralara göz atmak olduğunu düşünebilirsiniz; ne var ki işin aslı tam böyle değildir: Burçlara ilişkin birçok ayrıntıyı surların

üzerindeyken değil, hemen surlara paralel cadde düzeyinden görülebilirsiniz. Burçlar, poligon, silindirik veya dikdörtgen şeklindedir. İçlerinde ise, zamanında kalacak yer veya depo olarak kullanılan katlar bulunmaktadır.

Dağ Kapı Burcu (Birca Deriyê Çiyê)

Tarih boyunca kentte hüküm süren güçler işaretlerini bu burca bırakmışlardır. Bu işaretler, yazıt, sembol, bitki veya hayvan motifi olabilmektedir

(özellikle güvercin figürünün çok yaygın görüldüğü çarpıcı motiflere dikkat edin). Çeşitli yenilemelerden söz eden yazıtlar çoğu kez girişte yer alır. Zarif biçimde süslenmiş demir kapı eskiden gün batımında kapatılır, gün doğumunda ise açılırdı. Ana burcun iç kısmında bir de kitabesi bulunmaktadır.

Selçuklu Burcu (Birca Selçûkîyan)

Selçuklulardan kalma bu burç Evli Beden Burcu'nun güneyindedir. Daha güneydeki Nur Burcunda olduğu gibi bu burçta da geyik boynuzu, aslan ve güvercin motifleri bulunmaktadır.

Evli Beden Burcu (Birca Bedena Mezin)

Burçların en büyüğü olan Evli Beden Burcu surların güneybatı tarafındadır ve surlar üzerinde yürüyüş yapmak isteyenler için iyi bir başlangıç noktasıdır. "Ulu Beden" olarak da anılan ve Artuklular tarafından 1208 yılında yapılan burçta kimi zaman evsiz barksız kişiler kalmıştır. Bu nedenle verilen adın "sığınma yeri" gibi bir anlamı vardır.

Dört katın her birinde savunma amaçlı mazgallar vardır. Duvarlarda çarpıcı yazıtlar görülür. Yazıtların hemen üzerinde, kanatlarını açmış, çift başlı kartal, altta ise yarısı aslan yarısı kartal dört karışık yaratık figürü yer alır. Cesareti ve gücü simgeleyen koruyucu özellik atfedilen aslan ve karışık yaratık figürlerine burçlarda sıkça rastlanır.

Bu Burçla ilgili yaygın bir türkü:

*Evli bedende kuş var,
Kanadında gümüş var
Yârim gitti gelmedi
Elbet bunda bir iş var.*

Yedi Kardeş Burcu (Birca Heft Birayan)

Mardin Kapı'nın yaklaşık 400m güneybatısındaki bu burç 1208 yılında

Evli Beden Burcu detay⁽⁵⁵⁾

Evli Beden Burcu (Birca Bedena Mezin)⁽⁵⁶⁾

Nur Burcu^[57]

Yedi Kardeş Burcu [Birca Heft Birayan]^[58]

Artuklular tarafından inşa edilmiştir. Burç, mimari açıdan, Evli Beden Burcu ile birçok benzerlik taşımaktadır. Örneğin mazgallar, kanatlı aslan figürleri ve üst bölümlerdeki yazıtlar burada da görülür. Bununla birlikte buradaki taş işçiliği daha inceliklidir.

Efsaneye göre, bölgenin hükümdarı kent surlarının güneyine bezemeli iki burç inşa edilmesini ister. Bu işle görevlendirilen kişi Yedi Kardeş Burcunun inşasını üstlenirken çırağına da Evli Beden Burcunu inşa etmesini

Yedi Kardeş Burcu detay^[59]

söyler. Burçlar inşa edildikten sonra çevresindekilerle birlikte durumu inceleyen hükümdar Evli Beden'in diğerinden daha üstün olduğu sonucuna varır. Bu durumu içine sindiremeyen usta kendini burçtan aşağı atarak yaşamına son verir. Ustasının intiharına içerleyen çırac da kendini surlardan aşağı atar. Bu olaydan sonra Evli Beden ile Yedi Kardeş Burçları dahil, bölge "Ben û Sen" adıyla anılır.

Nur Burcu

Yedi Kardeş Burcundan sonraki Nur Burcu Selçuklu Sultanı Melik Şah'ın

Keçi Burcu (Birca Bizinan) ^[60]

emri üzerine ve Urfalı Muhammed'in tasarımıyla 1089 yılında inşa edilmiştir. Bütün burçlar arasında en zengin bezemelere sahip burç budur. Yazıtların yanı sıra, kabartmalar arasında uzun boynuzlu geyikler, koşan atlar ve otururken eliyle ayağını tutan çıplak bir kadın figürü yer alır. Yazıtın sağ tarafında kanatlarını açmış bir güvercin, onun altında bir başka çıplak kadın figürü, solda ise avcı bir kuş görülür. Çıplak kadının bereketi temsil ettiği sanılmaktadır. Bunların dışında, yazıtın sağ tarafında yer alan ve yüzü gülün aslan da dikkatinizi çekecektir.

Keçi Burcu (Birca Bizinan)

Mardin Kapısı'ndan güneydoğu yönünde kısa bir yürüyüş sizi Keçi (Kıçı de denir) Burcu'na götürür. Yüksekçe bir kayanın üzerinde yükselen bu burç Dicle'ye ve Mezopotamya Ovası'nın büyük bölümüne hâkim bir görüş alanına sahiptir. Daha önce tapınak olarak kullanılan bu eski ve büyük yapı, 367 yılında Roma İmparatoru Valentius tarafından inşa edilmiş, Mervaniler tarafından 10. yüzyılda yenilenip kaleye burç olarak dahil edilmiştir.

Keçi Burcu (Birca Bizinan) iç mekan ^[61]

Bu görkemli burç on bir yuvarlak sütun üzerinde yükselmektedir.

Keçi Burcu zaman zaman sergi ve şiir dinletileri ile özel günlerde kokteyl ve resepsiyon vermek amacıyla kullanılmaktadır. Güzel ova ve nehir manzarasıyla birçok insanı kendine çeken Keçi Burcu, ayrıca ay ışığında birlikte sakin dakikalar geçirmek isteyen çiftlerin rağbet ettikleri bir yerdir.

İçkale -Artuklu Kemer^[62]

İçkale

İçkale surların kuzeydoğusunda, Dicle'ye bakan kayalık bir tepenin üzerindedir. Saray Kapı, Küpeli Kapı, Oğrun Kapısı ve Fetih Kapısı olmak üzere dört kapısı vardır. İçkale'ye giriş saray kapısından yapılmaktadır. Buraya ulaşmak için Gazi Caddesi (bakınız s: 204) üzerindeki Nebi Camii'nin karşısındaki İzzetpaşa Caddesinden doğu istikametinde yürüyebilirsiniz veya Dağ Kapı'dan başlayarak doğuya doğru surlar boyunca gidebilirsiniz. Yolda surların hemen altında yeşil bir alandan geçeceksiniz. Bundan sonra surlardaki bir kapıdan güneye döndüğünüzde İçkale'nin hemen yakınına gelmiş olacaksınız.

İçkale^[63]

Burada, Diyarbakır'ın ilk sakinleri olan Hurriler tarafından bir kale inşa edilmiştir. Etrafı surlarla çevrilerek kentten ayrılmış olan İçkale, kuruluşundan bugüne kentin yönetim birimlerinin konuşlandığı bir mekân olmuştur. Diyarbakır'ın MÖ 6000'den bu yana tarihsel geçmişi ortaya koyan Amida (Virankale) Höyüğü, Artuklu Sarayı, Artuklu Kervansarayı, 3. yüzyıldan kalma kentin en eski kilisesi, 11. yüzyıldan kalma Kale Camii, 19. ve 20. yüzyıldan kalma yapıları ile kentin tarihi dokusunun korunmuş olduğu en önemli alanlarından biridir. Osmanlı Döneminde, Diyarbakır'a dört kez gelen Kanuni Sultan Süleyman İçkale'ye 16 burç ve iki kapı daha yaptırmıştır. Birkaç yıl öncesine kadar burada çeşitli devlet daireleri bulunmaktaydı. Günümüzde İçkale, içinde sergi merkezi, sanat galerisi ve müzelerin de olacağı turistik bir kültür merkezine dönüştürülmektedir.

İçkale, Artuklu Sarayı dahil olmak üzere çeşitli tarihsel kalıntıları barındıran bir açık hava müzesi niteliğindedir. 10m genişliğindeki giriş yeri olan Artuklu Kemerı üzerindeki yazıtta 1206-1207 tarihleri yer almak-

tadır ve bu da yapıyı sarayla çağdaş kılmaktadır. Kemerin her iki yanında kireç taşı üzerine yapılmış, bir boğa ile aslan arasındaki kavgayı tasvir eden kabartma Ulu Camii'dekinin aynısıdır.

Kemerden geçip İçkale'ye doğru yürüdüğünüzde, sağ tarafta Kültür ve Turizm

Müdürlüğü'nü göreceksiniz. Sol tarafta ise Aslanlı Çeşme olarak adlandırılan taş çeşme yer almaktadır. Şimdi kullanılmayan bu çeşmede bir zamanlar ağızlarından su akan bir çift aslan heykeli bulunmaktaydı Alandaki bir başka yapı ise Hazreti Süleyman Camii'dir (aşağıya bakınız). Daha ilerde Komutan Atatürk Müze Kütüphanesi yer alır. Aslında burası 1973 yılında kurulan bir kütüphanedir.

Kütüphanenin yanındaki iki katlı büyük bina ise eskiden çocuk mahkemesi olarak kullanılmaktaydı. Eskiden askeri personel tarafından kullanılan bina, kütüphanenin hemen sol tarafında yer almaktadır. Kuzeydoğu yönündeki köşede Saint George Kilisesi bulunmaktadır. Cezaevi olarak kullanılan yapı kilisenin sol köşesinde, yetişkinlerin yargılandığı mahkemenin karşısında yer almaktadır. Kilisenin bittiği yerden kapıya doğru uzanan yolda daha önce askeri kışla olarak kullanılan iki katlı uzun bir yapı yer

alır. İçkale'nin orta yerindeki kare planlı, çevresi ağaçlı yeşil alan olan bina da bir zamanlar mahkeme binası idi.

Diyarbakır'ın tarihi ve kültürel dokusunun en önemli noktasını oluşturan bu mekânın korunup yaşatılarak geleceğe aktarılması için; Diyarbakır Valiliği, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi ve ÇEKÜL Vakfı'nın işbirliği ile İçkale Koruma Projesi başlatılmıştır.

İçkale yakınlarında bulunan bir havuz^[64]

Hazreti Süleyman Camii

12. yüzyılda Nisanoğlu Ebu Kasım tarafından yaptırılan cami Kale veya Nusuriye Camii adlarıyla da bilinmektedir. Caminin batı ve güney yönlerinden girişi, iç kısımda da kemerli üç bölmesi bulunmaktadır. Üzerinde 1160 tarihli bir yazıt bulunan minare kare planlıdır ve üzerinde bir dizi yatay bingi görülmektedir. Diyarbakır'daki diğer camilerden farklı olarak bu caminin sol tarafında çok sayıda kadının ibadet için geldiği genişçe bir bölüm vardır.

Hz. Süleyman Camii^[66]

İçkale, cezaevi^[65]

Hz. Süleyman Camii türbeleri⁽⁶⁷¹⁾

Avludaki ayrı bir girişten, Arap komutan Halid bin Velid'in oğlu Süleyman ile şehit düşen 56 sahabenin sandukalarına çıkılır. Demir parmaklıklar ardındaki sandukalarda çok güzel ağaç işçiliği örnekleri görülür.

Saint George Kilisesi

Hapishaneye bakan Saint George (Karapapaz) Kilisesi bu mintikanın en büyük binasıdır. 3. yüzyılda Filistin'in Ramallah kentinde doğan Saint George Roma İmparatoru Diocletian'ı Hıristiyanlık dinini kabul etmesi için ikna etmeye çalışmış, bu da imparatoru hayli öfkelenmiştir. Saint George'un üç kez ağır işkence gördükten sonra öldürüldüğü söylenmektedir.

Bu muhteşem kilisenin büyük bölümü bazalttan yapılmıştır. Duvarlar ve kemerler ise ince kırmızı tuğladandır. İki bölümden oluşan kilisede, birinci bölümün dört tarafı sütunlarla çevrilidir ve Dicle'ye bakan bir penceresi

olan kare planlı geniş bir salondur. Bundan daha geniş olan ikinci bölümde ise taca benzeyen, sekiz beyaz sütunla desteklenen bezemeli büyük ve üstü açık bir kubbe görülür. Kimi kaynaklar burasının Artuklu döneminde hamam olarak kullanıldığını ileri sürerken, diğer kaynaklar bu yapının aslında Artuklu Sarayı'nın bir bölümünü oluşturduğu kanısındadır.

Virantepe (Amida) Höyüğü

Virantepe Höyüğü İçkale'nin kuzeybatısındadır. Buradaki ilk yerleşimlerin tarihi MÖ 6000'li yıllara dayanmaktadır. 1960 yılında burada yapılan kazılar sonunda, Artuklu Hükümdarı Melik Salih Nasıreddin Mahmud'a (1200-1222) ait bir sarayın kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Saray renkli taşları, mozaikle bezenmiş çeşmesi ve birbirine bağlı eyvanlarla çevrili havuzu ile özgün bir mimariye sahiptir.

Eski kentin kuzeybatısı

Cahit Sıtkı Tarancı Müzesi

Camii Kebir Mahallesinde, Ulu Camii'nin hemen kuzeybatısındaki Ziya Gökalp Sokak'ta bulunan bu klasik Diyarbakır evi şair Cahit Sıtkı Tarancı'nın 1910 yılında doğduğu ve çocukluğunu geçirdiği evdir. 1733

St. George Kilisesi⁽⁶⁸⁾

Cahit Sıtkı Tarancı Müzesi^[69]Cahit Sıtkı Tarancı Müze girişi^[70]

yılında inşa edilen ev, 240 yıl sonra şairin anısını yaşatmak üzere müzeye çevrilmiştir. Tarancı'nın kişisel eşyaları, yazıları, aile fotoğrafları, kitapları vb. özel eşyaları burada sergilenmektedir. Cas adı verilen beyaz malzeme ile tezat teşkil edecek siyah bazalt taşından yapılmış bina kadın ve erkeklerin ayrı kullandıkları haremlik ve selamlık bölümlerinden oluşmaktaydı. Günümüzde selamlık kısmı yıkılmıştır. Kuzeye bakan bölümler yazlık, güneye bakanlar ise kışlık kullanım içindir. Diyarbakır evlerinde olduğu gibi burada da evlerin altı *zerzeme* denilen bodrum katı ile çevrilidir. Serin bir yer olduğundan kışlık yiyecekler toprak küplerde ve tel dolaplar içerisinde bu mekânlarda saklanmaktaydı. Mutfak, avlunun kuzeydoğu köşesinde tek kemer açıklıklı bir eyvandan ibarettir. İçinde yuvarlak kemerli bir niş içinde düzenlenmiş üç gözlü bir ocak bulunmaktadır. Günümüzde müze olarak kullanıldığından içindeki eşyaların korunması amacıyla mutfak açıklığı, ahşap bir kafes ile kapatılmıştır. Müze

(0412 221 27 55) Pazar ve Pazartesi günleri hariç her gün 07.30–12.00 ile 13.30–19.00 saatleri arasında ziyarete açıktır.

Yeni Han (Xana Nû)

Ulu Cami'in güneyinde, Zinciriye Medresesi'nin arkasında bulunan iki katlı han, üzerindeki yazıta göre 1788-1789'da Seyyid Hacı Abdullah adlı bir kişi tarafından yaptırılmıştır. Binanın avlusuna kemerli bir kapıdan girilir. Avlu, sütunları kemerlerle birbirine bağlanmış küçük kapılarla çevrelenmiştir. Bunların arkasında kalınacak odalar yer alır. Ne yazık ki çeşitli yenileme çalışmaları yüzünden han kimi özgün yanlarını yitirmiştir.

Kazancılar Çarşısı

Yeni Han'ın yakınında, Kazancılar (Demirciler de denir) Çarşısı adı

Kazancılar Çarşısı^[71]

Diyarbakır Suriçi sokakları⁽⁷²⁾

verilen bu bölgede çekiç, balta ve benzeri tarım aletleri imal edilir. Geçmişte dışarıdan gelen gezginler çarşıdan şöyle bahsediyorlardı: "Bütün Ermeni demirciler ateşi körüklerken şarkı söylerler. Söyledikleri şarkılarla yaptıkları iş arasında bir uyum görülür." Günümüzde ise bu mestek kentte az sayıdaki temsilcileriyle kaybolmaya yüz tutmuş ve çarşı bir sokaktan ibaret kalmıştır.

Sülüklü Han

Kazancılar Çarşısında, Kazancılar Sokak'taki (Savaş Mahallesi) bu han kentteki en küçük hanlardan biridir. Bir zamanlar üç katlı olan bu yapıdan

günümüze sadece, içinde bir kahvehane bulunan zemin kat kalabilmiştir. Avludaki güvercinler ve tavuklar mekâna bir ev havası vermektedir. Eskiden her katında 18 oda bulunan hanın, zemin katı ahır olarak kullanılmaktaydı.

Hanın altta üç deposu, avluda sarnıcı ve Kazancılar Sokağından girişi vardır. İkinci ve üçüncü katlar zamanla yıkılınca han odalarının eyvan boyunca sıralandığı tek katlı bir yapıya dönüşmüştür. Handa konaklayanlar bu odalarda kalırken, hayvanları da büyükçe ahırlarda muhafaza edilirdi. Savaş yıllarından sonra yetkililer tarafından depo olarak kullanıldığı söylenen han, Kurtuluş Savaşı yıllarında askeri bir kışla olarak da hizmet vermiştir. Bir başka söylentiye göre handan cezaevine uzanan bir tünel bulunmaktadır ve kimi mahkûmlar zamanında bu yolu kullanarak kaçabilmişlerdir.

Avludaki çeşmenin etrafında tedavi amaçlı kullanılan çok fazla sülük vardı ve "sülüklü" adı da buradan gelmektedir.

Sülüklü Han⁽⁷³⁾

Çanak Çömlek Üretimi

Çömlek üretimi^[74]

Çanak çömlek imalatı Diyarbakır'da Neolitik Dönemden bu yana yapılmaktadır. Tufandan sonra bu tür eşyaların olmadığını gören Nuh Peygamber'in kendisinin de çanak çömlek yapması nedeniyle insanlar bunun bir tür kutsal iş olduğuna inanırlar. Yapımda kullanılan malzeme, Dicle kıyılarından getirilen kırmızı toprak, mil ve kildir. Çanak çömlek, bu malzemelerin tuzla karıştırılmasıyla yapılır. Topraktan yapılan kaplara yörede genellikle *bardak* denir. Bu işi yapan her ustanın yanında bir nezaretçi, cilacı ve çırak çalışır. Dört Ayaklı Minare'nin (bakınız s: 217) karşısındaki iki atölyede ve Yanık Çarşı'daki (bakınız s: 210) birkaç noktada geleneksel usullerle çanak çömlek yapımına tanık olabilirsiniz. Ayrıca buralardan kilden yapılmış karpuz ve kent surlarının minyatür maketleri gibi hediyelik eşyalar alabilirsiniz.

Eski kentin kuzeydoğusu

Sayfa 228'de anlatılan içkale bir yana bırakılacak olursa, bu bölüm Gazi Caddesi'nin ötesinde, eski kentin kuzeydoğu tarafında görülecek yerleri kapsamaktadır.

Marangozlar ve Yoğurtçular Çarşısı

Gazi Caddesi'nin doğusunda ve Kuyumcular Çarşısı'nın (bakınız s: 207) arkasında Marangozlar Çarşısı (Kürtçe *Çarşıya Xerata*) bulunmaktadır. Buradaki atölyelerde geleneksel küçük iskemleler (kursüler) ve masalar yapılmaktadır. Kuyumcular Çarşısı'nın arkasında kentin en eski ve en antik pazarı yer alır. Eski Yoğurtçular Çarşısı veya Kürtçe *Çarşıya Mast* adı verilen bu çarşıda, taşıdığı ada karşın şimdilerde yoğurt satılmamaktadır. Çarşının labirenti andıran sokaklarında yoğurtçu yerine kasap, manav, baharat, peynir, zeytin ve bal satan dükkânlarla lokantalar görebilirsiniz. Ortadaki büyükçe Eski Bursa Hanı bir zamanlar köylülerle tüccarların tarım ürünleri alışverişine sahne olmuştur. Hanın geniş avlusuna ahşap-demir karışımı dev bir kapıdan girilmektedir.

Çardaklı Hamam

İbrahim Bey Mahallesi Bıyıklı Mehmet Paşa Sokakta yer alan Surp Giragos Kilisesi yakınlarındadır. 1520-1540 yılları arasında inşa edilen hamam günümüzde artık kullanılmamaktadır. Soyunma giyinme yerinde doğu-batı yönünde iki katlı eyvanlar vardır. Bunlardan biri kubbeli olup girişten itibaren uzanır.

Fatih Paşa Camii (Kurşunlu-Bıyıklı Mehmet Paşa-Merkez)

Osmanlılar tarafından Diyarbakır'da il defa inşa edilen bu cami, burada görev yapan ilk Osmanlı Valisi Bıyıklı Mehmet Paşa tarafından 1516-1520 yıllarından

Yoğurtçular Çarşısı^[75]

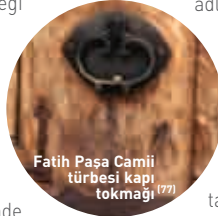
Fatih Paşa Camii^[76]

yaptırılmıştır. Kimi kaynaklara göre aslında bu yapı Aziz Teodoros Kilisesi'nin camiye dönüştürülmüş halidir. Ancak bunun gerçeği ne ölçüde yansıttığı net değildir ve kilisenin camiye yakın başka bir yerde olması da mümkündür.

İçkale'nin güneyinde yer alan Fatihpaşa Mahallesinde açık bir alana bakan Fatih Paşa Camii aynı zamanda Kurşunlu Camii olarak da bilinmektedir ve yapı olarak Behram Paşa Camii'nin (bakınız s: 236) bir benzeridir. Diğer camilere göre farklı bir plana sahip bu camide ön taraftaki son cemaat yerinin üzerinde sekiz sütunla desteklenen yedi kubbe vardır. Diğer camilerden farklı olarak son cemaat yerinin kubbeleri belirgindir. Kubbenin iç kısmında dört halifenin adları Arapça yazılıdır. Buna karşılık orta girişteki kubbe yüksekte tutulmuştur. Siyah ve beyaz taşlardan oluşan yapının zengin bir görünümü vardır. Kemerler arasında, köşelerde ve direklerde dekoratif amaçlı madalyonlar görülür. Mihrapla minber diğer Osmanlı camilerindekilerin benzeridir. Minare kare biçimindedir. Zeminde siyah taş kullanılmış, daha yukarılara doğru bunun yerini beyaz taş almıştır.

Caminin arka kısmında yoldan geçenlerin kısa bir süre dua ettikleri,

Özdemiroğlu Osman Paşa Türbesi bulunmaktadır. Mimar Sinan'ın eserlerinin listelendiği Tuhfetü'l Mimarın adlı kitapta bu türbenin de adı geçmektedir. Caminin sol tarafında bir zamanlar Şafi Müslümanların camiisi olan bir başka yapı bulunur. Bu bina günümüzde valilik tarafından kadınlara ve çocuklara eğitim verilen bir yer olarak kullanılmaktadır.

Fatih Paşa Camii türbesi kapı tokmağı^[77]

Fatih Paşa Türbesi

Fatih Paşa Camii'nin güney tarafında küçük bir mezarlıkta bulunan bu türbe bir zamanlar Diyarbakır'da valilik yapan Bıyıklı Mehmet Paşa'ya aittir. Mezar taşındaki kitabeye göre 16. yüzyılın ilk yarısında yapılmıştır. Türbe bir zamanlar piramit şeklinde bir kubbeye sahipti. Kalıntılar, bu kubbenin her tarafı pencereci, taş bloklardan yapılmış sekizgen bir yapı olduğuna işaret etmektedir.

Özdemiroğlu Osman Paşa Türbesi

Fatih Paşa Camii'nin batısına düşen türbe 1571-1575 döneminde burada valilik yapan Özdemiroğlu Osman Paşa için 1585 yılında yapılmıştır. Mimar Sinan'ın kentteki beş eserinden biri olan türbede siyah ve beyaz katmanlar dönüşümlü olarak kullanılmıştır ve

Dengbej Evi (Mala Dengbêj) [78]

sekizgen yapının ön kısmındaki kare girişle türbe alışılmışın dışında bir tasarıma sahiptir.

Eski kentin güneybatısı

Dengbej Evi (Mala Dengbêj)

Melik Ahmet Caddesi'nin aşağısında küçük arka sokakta (Kılıççı Sokak) bulunan ve üzerinde "Dengbêj Evi" tabelası bulunan bu ev, 2007 yılında Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, Avrupa Birliği, Dicle Fırat Kültür ve Sanat Merkezi ve diğer sanat kurumlarının desteğiyle açılmıştır. Amaç, *dengbêj* olarak bilinen geleneksel Kürt müzik tarzını yaşatmaktır.

Dengbêj aynı zamanda bu sanatı icra edenlere de verilen bir addır.

Dengbêjlerin çoğunun erkek olduğu bilinmekle beraber az sayıda kadın da bu alanda varlık göstermiştir. Bu kişiler (ki genellikle hemen hepsi erkektir) düğünlerde ve törenlerde aşk ve kahramanlık üzerine ezgileri yalın sesle enstrümanlı söylemektedirler. Bu yönleriyle Fransızların jonglorlerine ve İngiltere'nin "bard" denilen şarkıcılarına benzetilebilir. Söylenen parçalar (*kilam*) hüznün ve daha seyrek

Dengbêj Evi [79]

olmak üzere, neşe duygularını ifade eder ve saatler sürer. Hatta bunlardan bazılarının tam olarak söylenmesi birkaç gün bile alabilir. Bir tür sözlü tarih işlevi gördüğünden önemli bir eğitsel rolleri vardır. Sözleri (*pêlewan*) savaşçıların kahramanlıklarını, gezginlerin serüvenlerini, aşiretler arasındaki savaşları, kazanılan ve yitirilen aşkların sevinçli ve trajik yanlarını ve doğal felaketlerle mücadeleyi konu alır.

Dengbêj Evi'ni ziyaret ettiğinizde siyah bazalt taştan yapılmış, iyi bir restorasyon geçirmiş ve geleneksel şekilde dekore edilmiş hoş bir mekanla karşılaşacaksınız. Müzik için belirli saatler belirlenmemekle birlikte, burasını Kürt erkeklerin *dengbêj* dinlemek için gündelik olarak geldikleri gayri resmi bir sosyal kulüp olarak görebilirsiniz. Batıdaki tipik folk

Behram Paşa Camiinden bir detay ⁽⁸⁰⁾

şarkıcıları gibi bir *dengbêj* de söylerken bir elini veya parmaklarını kulağına götürür; müziğin kendisi ise genellikle minör tonlardan ve bolca vibratodan oluşur.

Pazartesi günleri hariç her gün sabah 09.00'dan akşamüzeri 17.00'ye (yazları 18.00'e) kadar açık olan evde (0412 229 20 34) aynı zamanda bir turizm bürosu da bulunmaktadır. Kimi Cumartesi günleri, kutlama amaçlı düzenlenen *dîwan*'da ise bir sıra halindeki *dengbêjler* öğleden sonra birlikte veya sırayla *kîlam* söylerler. Bu programlar pek çok izleyici tarafından izlenirler.

Behram Paşa Camii

Dengbêj Evi'nin bitişiğindeki mükemmel bezemeli bu caminin tasarımı Mimar Sinan'a aittir. 16. yüzyıl ortalarında, dönemin valilerinden Behram Paşa tarafından yaptırılan caminin giriş kısmı iki sıra halinde uzanan 18 sütunla desteklenmektedir. Cami duvarları, kadınlar mahvili dahil büyük boyutlu çinilerle süslenmiştir. Alttaki kare plan yukarıda sekizgen bir gövdeye dönüşmektedir ve hepsinin üzerinde kurşun kaplı büyük bir kubbe yer almaktadır. Caminin mimberi beyaz mermerdendir.

Ali Paşa Camii

Dönemin İl Valisi Hadım Ali Paşa'nın adını taşıyan bu cami ve bitişiğindeki medrese, Ali Paşa'nın 1534-1547 dönemindeki valiliği sırasında yaptırılmıştır. Cami ve medrese, Urfa

ve Mardin Kapıları arasında surların içinde kıvrılan Turistik Cadde üzerinde, Yedi Kardeş Burcu'nun karşısındadır. Cami, Mimar Sinan'ın ilk dönem eserlerinden biri olup külliye'nin doğusunda Şafiler için bir bölüm, batısında ise bir medrese ve hamam bulunmaktadır. Tek kubbeli bu caminin duvar etekleri bir metre yüksekliğinde sekiz köşeli çinilerle kaplıdır. Taş bloklardan yapılmış kubbenin narteks ve kasnağı yatay döşenmiş siyah ve beyaz taşlarla bezenmiştir. Sekizgen bir gövdenin üzerine yerleştirilen kubbenin çatısı piramit biçimindedir. Caminin içi, yerel atölyelerde üretilmiş Osmanlı çinileri ile bezenmiştir. Minarenin yarısında siyah bazalt taş kullanılırken geri kalan bölümünde beyaz taş kullanılmıştır.

Camiden ayrıldıktan sonra sol tarafa doğru yarım daire çizerek yol alırsanız,

Ali Paşa Camii ⁽⁸¹⁾Ali Paşa Camiinden bir detay ⁽⁸²⁾

Meryem Ana Kilisesi^[83]

taş bloklar ve tuğla yapımı bezemesiz bir medreseye ulaşırsınız. Bugün kullanılmayan bu yapının avlusunda sütunlu giriş bulunmaz, bunun yerine her odanın önünde kemerli bir bölüm görülür. Odaların içinde ise, bacaları dışarıdan görülebilen ocaklar vardır. Yapının kuzeybatı köşesine eklenen bir bölüm ise zamanında yoksullar evi olarak kullanılmaktaydı.

Meryem Ana Kilisesi

Süryani Ortodoks Meryem Ana Kilisesi, Ali Paşa Camii'nin kuzeyinde, Urfa Kapı'nın ise güneydoğusundadır. 4. yüzyılda bir pagan tapınağı üzerine

Meryem Ana Kilisesinde ayin^[84]

yapıldığı sanılan kilise yıllar boyunca yangınlar görmüş, tahrip edilmiş, yenilenmiş ve restore edilmiştir. Antakya Patriği 1034 yılında Malatya'dan buraya tayin edilmiş, kilise de 1933 yılına kadar Diyarbakır Süryani Patrikliği'nin merkezi olarak kalmıştır.

Hayranlık uyandırıcı Bizans tarzı kürsüsü olan bu kilise, aynı zamanda Diyarbakırlı duvar ustalarının en güzel taş işçiliği örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Alanda Patrik II. Jakob'un kabri (kendisi 1871'de burada ölmüştür), dört avlu, din dersleri verilen bir oda ve kalınacak yerler bulunmaktadır. Kilisenin iki girişi vardır. Bu girişlerden birinin üzerinde iki aslanlı hoş bir tasvir yer alır. Diğer giriş ise zamanında yalnızca patrikler tarafından kullanılırdı. Bu girişin üzerindeki yazıtta şöyle denmektedir: "Patrik II. Jakob tarafından 1860 yılında yaptırılmış, 1896'da müminlerin de yardımlarıyla Patrik II. Abdülmesih tarafından yenilenmiştir." Girişin üst kısmındaki yazıt ise şöyle demektedir: "Bu binalar, Amidli [Süryanice "kurtulmuş" anlamına gelen Diyarbakır'ın eski adı Amid.] Süryani Hıristiyanlarımız tarafından 1881 yılında inşa edilmiştir."

Üst katın planı Diyarbakır'ın tipik evleriyle birçok benzerlik taşımaktadır. Üst katta farklı renkler taşıyan mermerler burada yatan farklı kişilerin

mezarlarını göstermektedir. Pazar ayinlerinden sonra konukları eğlendirmek için kullanılan Divanhane bölümü de buradadır. Kilisenin arkasından tek bir girişi olan ve eskiden patriğin ikametgâhi olarak kullanılan yer şimdi bir konuttur. (Keldani Kilisesi ve Meryem Ana Kilisesinde sırayla her Pazar ayin düzenlenir.)

Eski kentin güneydoğusu

Protestan Kilisesi

Savaş Mahallesi'nde Gazi Caddesi Muallak Sokak'ta ve Peynirciler Çarşısı'nın (bakınız s: 212) 250m kadar doğusunda bulunan bu Protestan

Kilisesi geçtiğimiz yüzyılın başından bu yana terk edilmiştir. Siyah bazalt taşından inşa edilen kare bir plan üzerine kuruludur. Ana kubbe ve çatı halen iyi durumdadır. Duvarlardaki ahşap çerçeveli büyük pencereler ve kubbe iç kısımlara yeterince gün ışığı girmesini sağlamaktadır. Batı tarafında kadınlar için U şeklinde bir bölme bulunmaktadır. Kilisenin ve yakın çevresinin bakımını üstlenen aile size çevreyi memnuniyetle gezdirecektir. Çan kulesi ise daha kiliseye varmadan dikkatinizi çekecektir.

Surp Sarkis Kilisesi

Protestan Kilisesi'nin 50m kadar doğusunda siyah bazalt taştan yapılmış bir başka yapı olan Ermeni Surp Sarkis Katolik Kilisesi yer alır. Kilise 16. yüzyıldan kalmadır. Yapı Surp Giragos Kilisesi ile (bakınız s: 219) kimi benzerlikler taşımaktadır ve onun gibi üst örtüsü yıkılmıştır. Mozaikler büyük ölçüde kaybolmuş olmakla birlikte dekoratif amaçlı çok güzel taş işçiliği örneklerini görmek mümkündür. Dikdörtgen plan üzerine kurulu kilisede beş sahin ve dört apsis vardır. Kadınlara ayrılan üst kat bugün çürümüş ahşap yapılarıyla bir labirenti andırır.

Sahinin iki ucunda muhtemelen daha sonra eklenmiş büyük pencereler vardır. Dekorasyon amacıyla taş kullanılmıştır ve ışık alan asil yer kuzeydeki küçük bir penceredir. Sahinin iki yanında pencereci vaftiz yerleri görülür ve buradan merdivenler mihraba çıkmayı sağlar.

Hüsrev Paşa Camii

Cemal Yılmaz Mahallesi'ndeki küçük Çukurlu Sokak'ta, Deliller Hanı'nın (bakınız s: 212) hemen doğusunda bulunan bu caminin, bir avluyu çevreleyen 14 odalı medresesi de vardır. Küçük bir caminin iç bölümü şeklinde düzenlenmiş dersliklere sade bir kapıdan girilir. Çevresinde taç

Surp Sarkis Kilisesinden bir detay (66)

biçiminde zengin süslemeler görülen mihrap için yalnızca beyaz taş kullanılmıştır.

Bu yapı aslında Osmanlı Valisi Hüsrev Paşa tarafından 16. yüzyılda medrese olarak inşa ettirilmiştir. Daha sonra bir din okulunun öğrenci yurdu olarak kullanılmıştır. Yapının bir camiye dönüştürüldüğü 1728 yılında taş bloklardan silindirik biçiminde bir minare eklenmiştir.

Surların güneyi

Gazi (Semanoğlu) Köşkü

Surların 1km güneyinde Dicle Vadisi'ne bakan bu köşk geleneksel Diyarbakır evlerinin tarzına sahiptir. 16. yüzyıl başlarında bir emir için yaptırılan tekke daha sonra bölgesel bir hanedan olan Semanoğulları tarafından kullanılmıştır. Atatürk 2. Ordu 16. Kolordu Komutanlığına getirildiğinde 11 aylığına bir aileden kiralanmış evde kalmış ve ev 16. Kolordu'nun

Gazi (Semanoğlu) Köşkü⁽⁸⁷⁾

karargâhı olarak kullanılmıştır. Daha sonra bina yenilenerek Diyarbakır'ın "fahri hemşehrisi" ilan edilen Atatürk'e hediye edilmiştir. Köşk o günden bu yana Atatürk Köşkü veya daha yaygın biçimde Gazi Köşkü olarak anılmaktadır.

Bina bugün bir müze olarak kullanılmaktadır. Her gün açık olan müzenin çevresinde Dicle'ye ve Hevsel Bahçelerine bakan güzel bir man-

Dicle (Tigris)

Toros Dağları'nın bir uzantısı olan Maden Dağlarından doğan Dicle Nehri 1900km uzunluğundadır ve bunun 523 kilometresi Türkiye topraklarından geçmektedir. Mezopotamya Ovası'nın sınırını çizen Dicle "rakibi" Fırat'tan daha kısadır, ancak daha güçlü bir akışa sahiptir ve pek çok kişi Dicle'yi daha fazla mil taşıyan Fırat'la karşılaştırarak ona "hızlı nehir" demektedir. Cizre'nin doğusunda 40km boyunca Dicle, Türkiye ile Suriye arasındaki doğal sınırdır. Daha güneyde iki nehir birleşerek Şattül-arabî oluşturur ve Basra Körfezi'ne dökülür.

Dicle'nin başlıca kolları Batman, Garzan, Botan, Habur ve Zap Sularıdır. Başlarda dar ve derin vadilerden akan nehir, daha sonra Diyarbakır'ın doğusunda 600m genişliğe ulaşır. Dicle Diyarbakır için bir yaşam kaynağıdır, çevresini tarıma elverişli kıldığı gibi *sazan*, *alabalık*, *turna* ve *şebbot* denilen alabalık benzeri su ürünleri de verir. (bakınız s: 118)

Hevsel bahçeleri ve On gözlü köprü ⁽⁸⁹⁾

zaraya sahip lokantalar ve kafeler vardır. Canlı müzik eşliğinde geceleri dans edilebilen yerde ayrıca zaman zaman Diyarbakır tarzı *eyvan geceleri* ile Urfa tarzı *sıra geceleri* de yapılmaktadır (bakınız s: 68).

Erdebil Köşkü

Diyarbakır'ın yerlileri ve turistler tarafından pek bilinmeyen

Erdebil Köşkü ⁽⁹⁰⁾

Diyarbakır'ın bu en eski konağı Gazi Köşkü ile aynı tepe üzerindedir ve Kırklar Dağı, Dicle Nehri ve Hevsel Bahçelerine hâkim çok güzel bir manzaraya sahiptir. On Gözlü Köprü'ye yakın olduğundan buraya "köprü yanı konak" anlamına gelen Kürtçe *Qesra Ber Derê Pir* denmektedir. Her gün geç saatlere kadar açık olan konak Gazi Köşkünden 500m kadar uzaktadır.

MS 512 yılında Kral I. Anastasias Dicle Nehri üzerinde bir köprü yaptırmaya karar verdiğinde inşaat işçilerinin kalabilmesi için buraya bir mekân yaptırır. Yani Erdebil ilk başta bir konak olarak inşa edilmemiştir. 17. yüzyılda pek çok defa yenilenmiş olan konak, Osmanlı devletine verdiği hizmetlerin karşılığı olarak, İbrahim Hafid Paşa'ya verilmiştir.

Yakınlarda yeniden restore edilen yapı halen Diyarbakır Kültür Tanıtma Vakfı tarafından bir kültür merkezi olarak işletilmektedir. Odalar aslına uygun olarak dekore edilmiştir; avluda ve çevredeki bahçelerde ise canlı müzik ve ev yapımı Süryani Şarabı sunulan kafe/restoranlar bulunmaktadır.

On Gözlü Köprü kış manzarası ^[91]

On Gözlü Köprü /Dicle Köprüsü (Pira Deh Deri)

Kentin 3km güneyinde, Dicle üzerinde siyah kesme taştan yapılmış 178m uzunluğundaki bu köprünün on kemeri vardır. 6. yüzyılda yapılan köprü kentin Bizans İmparatoru I. John Tzimisces tarafından kuşatılması sırasında yıkılmış, daha sonra 1065 yılında Mervani Mimar Übeyd oğlu Yusuf tarafından yeniden yapılmıştır. En büyük kemerin genişliği 14.70 metredir.

Yüzyıllar boyu çeşitli restorasyonlar geçiren köprü bugün hem yayalar hem de araçlar tarafından kullanılmaktadır. Ayrıca balık avlamak için uygun bir yerdir. Çevrede barlar, restoranlar ve çay bahçeleri vardır. Dicle Nehri'nin

kutsiyetine ve Tanrı'ya giden yol olduğuna inanıldığından köprünün önemi büyüktür. Kurban Bayramının arife günü akşamı buraya toplananlar dileklerini küçük kâğıtlara yazarak, Tanrı'nın bu dilekleri yerine getireceği inancıyla suya bırakır.

On Gözlü Köprü ve Dicle Nehri ^[93]On Gözlü Köprü ^[92]

Diyarbakır Karpuzu

Dicle kıyılarında yetiştirilen ve kabuğundaki renkli şeritlerden tanınan büyük karpuzlar kentin sembolü haline gelmiştir. Dicle'nin suları bahar sonlarına doğru çekildiğinde nehir yatağında büyük çukurlar ortaya çıkar. Güvercin, keçi ve koyun dışkıyla gübrelenen bu noktalar ağırlığı 50 kiloyu aşan karpuz yetiştirmek için elverişli hale getirilir. Söylentiye göre Osmanlı valilerinden biri padişaha karpuz göndermek istediğinde kervandaki devalerden her biri bu karpuzlardan ancak iki tanesini taşıyabilmiştir.

Karpuzların büyüklüğünden ve tadından söz edenler arasında Eviya Çelebi ile Şair Süleyman Nazif de vardır. Söylediklerine göre karpuzun büyüklüğü kentin uygarlıklarını, kabuğunun siyah şeritleri yöredeki hanedanları, yeşil şeritleri barış ve hoşgörüyü, kırmızı olan iç kısmı da içtenliği simgelemektedir. Karpuz, içi çıkarıldığında bir bebeğin rahatça oturabileceği büyüklüktedir. Nitekim bu uygulamayı gösteren fotoğrafları kentin çeşitli yerlerinde sergilenmiş olarak görebilirsiniz.

Diyarbakır Karpuzu (94)

Karpuz hasadı dolayısıyla yapılan şenlikler Osmanlı Döneminden bu yana sürmektedir. I. Dünya Savaşının getirdiği kesintiye kadar bu şenlikler her yıl yapılır ve 15 gün sürerdi. Gelenek 1966 yılında yeniden canlandırılmıştır ve Eylül ayında ünlü şarkıcılar, halk oyunları gösterileri ve diğer etkinliklerin eşliğinde gerçekleştirilmektedir. Şenlikler sırasında üreticiler yetiştirdikleri en büyük karpuzları sergilemekte, en iyi karpuzu yetiştirenle birlikte en iyi şarkıcı ve en iyi halk dansları grubuna ödüller verilmektedir.

Diyarbakır Karpuzu (95)

Mahalle

Eski kenti oluşturan 15 mahallenin sınırları burayı ziyaret eden turistler için belirgin olmasa da yerli halk tarafından bilinir. Yön sorarken mahalle adlarının belirtilmesi yararlı olabilir. Dolayısıyla, kentin belirli mahallelerine burada yer vermeyi uygun bulduk.

Örneğin Cami-i Kebir önemli mahalleler arasındadır. Bu mahalle, Dağ Kapı'dan güneye doğru yürüyorsanız Gazi Caddesi'nin sağ tarafına düşer. Mahalle bu adını, burada bulunan kentin en eski cad-desinden ve bir zamanlar burada oturan ve yerleşik düzenin temsilcileri sayılan zengin ve nüfuzlu kişilerden alır. Mahallede yetişenler arasında, bugün evleri müzeye dönüştürülmüş olan Ziya Gökalp ve Cahit Sıtkı Tarancı da yer alır. Karşıda, Gazi Caddesi'nin sol tarafında ise Saray Kapı veya İçkale yer alır. Çok sayıda tarihi eserin bulunduğu bu mahallede bugün

genellikle Bingöl ve çevresinden gelenler oturmaktadır.

Eski balık pazarının bulunduğu Balıkçılarbaşı Mahallesi, Melik Ahmet Kavşağından Mardin Kapı'ya kadar uzanır. Bugün bu mahallede çok sayıda dükkân ve birkaç otel bulunmaktadır. Buranın batısına düşen Lalebey Mahallesinde bir zamanlar ipek eşarp ve gümüş işleri yapan sanatkarlar dahil Süryaniler otururdu. Bu mahallede bulunup görülmesi gereken en önemli yapı Meryem Ana Kilisesi'dir. Hemen yanı başındaki Ali Paşa Mahallesinde ise, Cemiloğulları ve Zazaoğulları gibi nüfuzlu aileler yaşardı.

Doğu tarafında, Balıkçılarbaşı'ndan Yeni Kapı'ya kadar uzanan yerleşim alanı çok kültürlü bir yapıyı yansıtmaktadır. Hançepek ve Hasırlı mahallelerini kapsayan bu bölümde pek çok kilise ve cami bulunmaktadır.

Günlük yaşamdan bir kare 1961

Güvercinler

Diyarbakır Kuşbazları^[97]

Diyarbakır'da güvercin beslemek yaklaşık 500 yıllık geçmişi olan bir iştir. Boran olarak da adlandırılan güvercinlerin dışkı özellikle ünlü Diyarbakır karpuzunun yetiştiriciliğinde gübre olarak kullanıldığı için güvercinler ayrıca önem taşımakta idi. Bunun için Boranhane denen kerpiçten inşa edilmiş iki katlı özel güvercin evleri yapılırdı. Bugün Silvan Yolu üzerindeki Tıllalo Köyünde boranhane örneklerini görmek mümkündür. Bazı eski evlerde güvercinlerin yuva yapabilecekleri özel yerler vardı ve Fatih Paşa Camii'nin avlusunda bir zamanlar güvercin pazarı kurulurdu. Bugün bile güvercin meraklıları eski kentteki kimi kahvelerde bir araya gelmektedir. Güvercinlere iki aylık oluncaya kadar *yavru* denir, daha büyükleri *kızma*, bir yaşını geçenler de *yeke* olarak adlandırılır. En tanınmış cinsleri *gögsüağ*, *kekme*, *kızılbaş* ve *içağlıdır*.

Hevsel Bahçelerinde çalışan kadınlar ^[98]

Kırklar Dağı

Kırklar Dağı aslında kentin güneybatısında Dicle'ye ve On Gözlü Köprü'ye bakan bir tepenin üzerinde yer almaktadır. Tepenin eteklerinde bir ziyaret yeri bulunmaktadır. MS 639 yılında İslam orduları şehri kuşattığında Kırklar Dağı üzerinde Hıristiyanlara ait Kırklar Kilisesi vardı. Kuşatma beş ay sürünce bu kilise de tahrip edilip yıkıldı. Bir zaman sonra İslamiyetin egemenliğiyle bu kez dağın eteğinde adı Kırklar Ziyareti olan bir İslami yatır oluştu. Basit bir yapı olan bu türbe, çocuk sahibi olamayan kadınlar tarafından çocuklarının olması dileğiyle ziyaret edilmektedir. Yerel bir efsaneye göre, olay, Susan adlı bir bebeği olan Hıristiyan bir kadının başından geçmiştir. Teşekkür için çocuk doğum gününde en güzel giysileriyle ziyaret yerine götürülmüştür. Susan büyüdüğünde Müslüman komşusu Adil'e âşık olmuş, kendisine ziyaret yerinde randevu vermiştir. Susan bunu yapmakla bir tür ilahi cezaya çarptırılmış, On Gözlü Köprüden Dicle'ye atılmıştır.

Adil'in kaybettiği aşkı için "Kırklar Dağı" türküsünü yazdığı söylenir.

Kentin gençleri dağın yamaçlarında kurulan birkaç balık restoranına gelip, bir-iki kadeh içki içmek için geceleri arabalarıyla buraya uğramaktadırlar.

Hevsel Bahçeleri

Kentin güneydoğusunda özel mülkiyete ait küçük bahçelerle yeşil alanlardan oluşan bahçeler, Dicle'nin taşıdığı milden oluşmuştur ve burada yüzyıllardır, Diyarbakır'ın ünlü karpuzu dâhil, çeşitli meyve ve sebzeler yetiştirilmektedir. Halkın çok rağbet ettiği bir piknik yeri olan bahçelerde, nehir kenarındaki kafeler, barlar ve restoranlar hizmet vermektedir.

Hevsel Bahçeleri ^[99]

Yeni Kent ⁽¹⁰⁰⁾

Yeni Kent

Diyarbakir'in sur dışına çıkarak genişlemesi projesi ilk defa 19.yy'ın ikinci yarısında burada valilik yapan Hatunoğlu Kurt İsmail Paşa (1868-1875) tarafından düşünüldü. Bu dönemde Vilayet Konağı, hastane, kışla gibi bazı binalar yaptırıldıysa da şehir halkı alıştığı sur içinde kalmayı tercih etti. Sur dışında konut yapılarının görülmesi için XX. yüzyılı beklemek gerekecekti. Kentin olağan gelişiminin yanısıra aldığı yoğun göç, surların dışında yeni yerleşim alanları oluşumunu da zorunlu kıldı; ayrıca insanlar artık daha yeşil alanlarda

daha geniş evlerde oturmak istiyordu. Böylece kent kuzeye, Bağlar Mahallesiindeki bağlara doğru genişlemeye başladı. Günümüzde ise batıya doğru da bir yayılma söz konusudur ve caddelerin her iki tarafında çok sayıda blok apartman görülmektedir.

Kentte alışverişin ve gece hayatının kalbi Ofis Semtinde atmaktadır. Kalabalık Sanat Sokağı'nı, yeşil alanları, sıra sıra dükkânları, kafe ve çayhaneleri bulup gece geç saatlere kadar zaman geçirebileceğiniz Ofis semti aynı zamanda sergi, konser ve benzeri diğer etkinliklere de ev sahipliği yapmaktadır.

Sanat Sokağında bir kafe ⁽¹⁰¹⁾

Diyarbakır Arkeoloji Müzesi

Yeni kentin başlıca ilgi çekici mekânlarından biri de 1985 yılında Zinciriye Medresesinden buraya taşınan müzedir. Belediye binasının arkasındaki Elazığ Caddesi'nde bulunan müzede çeşitli dönemlere ait eşyalar kronolojik sırayla sergilenmektedir. Ayrıca müzede etnografik materyal ve kentte bastırılan sikkelerden oluşan geniş bir koleksiyon da bulunmaktadır. Oyma sanatının tarihi örnekleriyle birlikte Romalılardan kalma eserleri, ortaçağlarda Anadolu'nun doğusuyla İran'ın batısındaki geniş bölgelerde hüküm

süren Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerine ait kalıntıları ve derviş tekkelerine ait tören gereçlerini görebileceğiniz yer de burasıdır. Bölgedeki kazıların pek çoğu bu müzede görevli arkeologların gözetiminde gerçekleştirilmektedir. Bu arkeologlar ayrıca tarih ve arkeoloji alanlarında çalışmalar yapan bilim insanlarına ve öğrencilere danışmanlık hizmetleri vermektedir. Müze, İçkale projesi kapsamında restorasyon çalışmaları sonrası İçkale'ye taşınacaktır. Müze (0412 221 27 55) Pazartesi günleri dışında her gün 08.30-12.00 ve 13.30-17.00 saatleri arasında açıktır.

Kürtçe Öğrenmek

Kürtçe öğrenmek isterseniz, yeni kentteki Kayapınar Mahallesi Dr. Sıtkı Göral Caddesi Kalem Sokak Huzurevleri tarafındaki Kurdi Der'e (0412 237 38 48) gidin. Bu kurumdaki vasıflı öğretmenler gerek yabancılara gerekse yöredekilere çeşitli düzeylerde

Kurmanci ve Zazaca dil dersleri vermektedir. Aynı binadaki bir başka kuruluş olan Diyarbakır Kürt Enstitüsü ise Kürt edebiyatı, kültürü ve sanatı konusundaki çalışmaların yanı sıra yayıncılık da yapmaktadır. (0412 237 43 16).

Kürtçe Dersi ⁽¹⁰²⁾

NEWROZ

Kürtlerde yeni yılın başlangıcı, yaygın ve bilinen adıyla Newroz, 21 Mart'ta kutlanır. Kürtçe ve Farsça "yeni gün" anlamına gelen Newroz, baharın gelişine ilişkin bir kutlamadır (bu gün ayrıca bahardaki gündüz-gece eşitliğine denk gelmektedir). Mitolojide ise Newroz, Mezopotamya halkının Dehak (*Zahak*) adlı bir zalim kraldan kurtulduğu gündür. Bu ikinci olay için varsayılan tarih, Asur İmparatorluğunun çöküşü ve bazı tarihçilere göre Kürtlerle akraba olduklarını ileri sürdükleri Med İmparatorluğunun doğuşuyla örtüşür. Türkiye'nin doğusunda öne çıkan bir olgu olmanın dışında Newroz aynı zamanda İran'da, Azerbaycan'da, Afganistan'da, Pakistan'ın kimi bölgelerinde ve Irak'la

Suriye'nin Kürt nüfusunun ağırlıkta olduğu yörelerinde de yaygın biçimde kutlanmaktadır. Türkiye, Suriye ve Irak'taki Yezidi Kürtler ise bu günü "Kiloça Sersalê" adı altında kutlamaktadır.

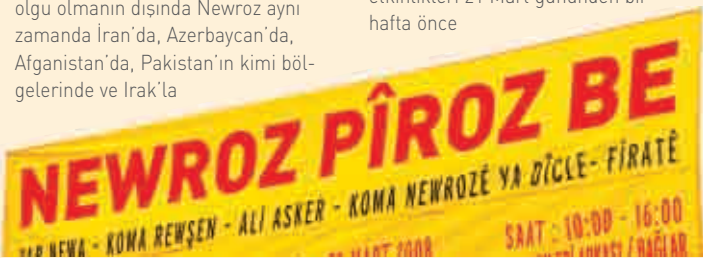
Newroz ateşi⁽¹⁰⁴⁾

Kürtlerin çoğunluğu için festival ulusal bir anlam ve önem kazanmıştır.

Türkiye'de en geniş katılımlı kutlama törenleri bölgede gerçekleştirilmektedir.

Burada, yalnızca

Türkiye'nin değil tüm Kürtçe konuşan coğrafyanın en büyük kenti durumunda olan Diyarbakır'dan özellikle söz etmek gerekir. Newroz etkinlikleri 21 Mart gününden bir hafta önce

Diyarbakir Newroz (103)

Newroz gidiş (106)

başlamakta; köy ve kentlerdeki gençler sokaklarda yakttıkları ateşin üzerinden atılmaktadır (İran'da da görülen bir gelenek). Newroz gününde ise Diyarbakir'da kitlesel bir tören gerçekleştirilmekte, katılımın ücretsiz olduğu konserler verilmektedir. Kentin dört bir yanından gelenler kutlama alanında toplanmakta; Avrupa'daki diaspora topluluklarının temsilcileri, çeşitli kesimleri temsil edenler ve Kürt toplum liderleri onlara eşlik etmektedir. Türkiye'nin çeşitli yörelerinden ve komşu ülkelerden gelen ünlü müzisyenler konser verirken, çevrede çok sayıda Newroz ateşi yakılmaktadır. Törene katılanlar elleriyle "zafer" anlamına gelen "V" işareti yaparken, kırmızı, sarı ve yeşil renkli yasaklı Kürt bayrağını dalgalandırılmaktadır. Kimileri aynı renklerde giysilerle, kimileri de geleneksel Kürt kıyafetiyle etkinliklere katılmaktadır. Platformun

önünde büyük bir kalabalık toplanmakta, çevre taze Kürt yiyecek ve içecekleri satanlarla dolup taşmaktadır. Son dönemde sakin geçen Newroz etkinliklerine katılmakta güvenlik açısından bir sorun olmamakla birlikte, geçmişte bu gösteriler yasakçı davranan güvenlik güçleri tarafından bastırılmaktaydı. Ancak, yöre halkının Newroz'u kendince kutlama kararlılığı sonucunda Mezopotamya'nın bu eski kültürel geleneği bugün de yaşatılmaktadır. Newroz kutlamalarının serbest bırakılmasıyla birlikte Devlet, Türk tarihçilerinin en son keşiflerinden (!) hareketle Newroz'un aslında Türklere ait bir bayram olduğunu ileri sürmeye başlamıştır.

Katılmayı düşünürseniz, öğleye doğru başlayıp akşama kadar süren bu uzun etkinlik için uygun giysiler seçerek hazırlıklı olun. Kutlama sırasında Diyarbakir Büyükşehir Belediye

Newroz (107)

Newroz ^[108]

Başkanı ile Kürt Milletvekillerinin konuşmalarını muhtemelen ayakta dinleyeceksiniz. Sürekli olarak, "Newroz kutlu olsun!" anlamına gelen "Newroz Pîroz Be!" sloganını duyacağınız etkinlikte, çalan müzik ve yaklaşımları hep dostça kişiler, bu arada doğaçlama halk oyunları sergileyen küçük gruplar sırasında hoşça vakit geçirmenizi sağlayacaktır. Kürt halk oyunlarını (bakınız s: 520) ücretsiz öğrenmek için bu gruplardan birine katılabilirsiniz!

Newroz'un öyküsü

Tarihçi Masudi'nin "Altın Çayırlar" adlı eserinde, İranlı şair Firdevsi'nin 1000 yılında kaleme aldığı baş eseri "Şahname"de ve Ortaçağda yaşamış Kürt tarihçi Şerefhanê Bedlîsî'nin (1543-1599) "Şerefnamesi"nde Dahak, İran'ı ele geçiren, omuzlarından yılanlar çıkan zalim bir kral olarak betimlenir. 1930'lu yıllarda, yeni bir Kürt kültürel uyanışı yaratmak isteyen Kürt şair Tefîk Abdullah, Kawa'nın önceden bilinen değiştirilmiş bir biçimini kullanmıştır. Abdullah, efsaneleri Newroz dolayısıyla baskıya maruz kalan halk

Demirci Kawa anıtı^[109]

için bir araya getirmiş, böylece giderek ölmekte olan bir günü canlandırıp onu Kürt ulusal mücadelesinin sembolü haline getirmiştir. Bununla birlikte, Kürtlerin Newroz'u bundan çok önce de kutladıklarını unutmamak gerekir. Nitekim Newroz sözcüğü 16 yüzyılda yaşamış Melayê Cizîrî'nin

(1570-1640) Kürtçe şiirlerinde ve bir başka ünlü Kürt yazar ve şair Pîramêrd'in (1867-1950) 1948 tarihli Newroz şiirinde geçer.

Kuşaktan kuşağa aktarılan öyküye göre bir zamanlar omuzlarından iki

Newroz ^[110]

Newroz ⁽¹¹¹⁾

yılan çıkması gibi bir yazgıya mahkûm edilmiş, Dehak adlı zalim bir kral varmış. Omzundaki yılanları yatıştırmak için Dehak, her gün iki yurttaşın idam edilip beyinlerinin aç yılanlara yedirilmesini buyurmuş. Bir gün kralın sarayından Kürt demirci Kawa'nın küçük çocuğunun öldürülmesi ve beyninin ertesi gün saraya getirilmesi buyruğu çıkmış. Ancak Kawa çocuğunu kurban etmek yerine bir koyun kesip koyunun beynini saraya göndermiş ve kimse durumu fark etmemiş. Ancak kısa sürede olayı bütün çevredekiler öğrenmiş. Böylece

Dehak'ın her çocuk kurban edilmesi buyruğunda onlar da aynısını yapmışlar. Böylece, nüfusun yarısı canını kurtarabilmiş. Kıyımdan kurtulabilenler dağlarda saklanmışlar ve zamanla geniş bir topluluk oluşturmuşlar. Sonunda, büyük acıların ardından bir Kürt demirci zalim kralı öldürmüştü. Demirci, kralın öldüğünü dağdakilere duyurmak için, yeni bir dönemi müjdeleyen bir ateş yakmış. Böylece o günden bu yana Newroz Ortadoğu halkı tarafından umudun ve özgürlüğün şafağı olarak kutlana gelmiştir.

Pek çok Kürt ozan ve yazarın, ayrıca bestecinin eserlerinde Newroz'dan söz edilir. Kürt yazınında Newroz'u anan şiirlerden biri de ünlü Kürt Yazar ve Şair Cegerxwîn (1903-1984) tarafından yazılmıştır.

Newroz ⁽¹¹²⁾

NEWROZ

*Newroz e Newroz e / Bugün Newroz'dur
Sibe ye Newroz e / Newroz sabahıdır
Maçek bide min yar / Bir buse ver yarım
Cejna te pîroz e / Bayramın kutludur*

*Newroz e bihar e / Newroz'dur baharıdır
Bel bûne gul û dar e / Dallar gül çiçek açar
Bîna gul û lale / Lale ve güller kokar
Destê min bi destê yar e / Ellerimde yar eli*

*Newroz û mîzgîn e / Newroz'dur müjdedir
Bihara rengîn e / Rengarenk baharıdır
Kesk û zer û şîn e / Rengarenk baharıdır
Xaliça rengîn e / Yeşil sarı mavidir*

(Cegerxwîn)

Ulaşım

Diyarbakir Tren Garı^[113]

Diyarbakir, Türkiye'nin diğer kentleriyle düzgün kara ve demiryolu bağlantılarına sahiptir. Ayrıca İstanbul ve Ankara'dan düzenli uçak seferleri de yapılmaktadır. Kentin 3km kadar güneybatısında yer alan Havaalanı ile Ofis/Dağ Kapı arasında belediye otobüsleri düzenli olarak işlemektedir.

Diyarbakir Otobüs İşletmeleri olan veya kısaca DİŞTİ denilen kent otogarı (0412 236 18 06) Dağkapı'dan 7km kadar ötede, Urfa yolu üzerindedir. Bu hatta minibüsler çalışmaktadır.

İlçelere giden otobüsler ise (*İlçe Otogarı*; 0412 236 18 06) Dağ Kapı'dan 2.5km uzaklıktaki Şehitlik Mahallesi Mardin Yolu Kavşağından kalkmaktadır. Diyarbakir'in ilçelerine gidecek bütün otobüs ve minibüsler buradan hareket etmektedir. Ayrıca, başka yerlerden gelip eski kente giden dolmuşların çoğu da burada durmaktadır.

Tren istasyonu merkezin 1,5km batısında, İstasyon Caddesi'nin sonundadır. Ana yolun karşı tarafından geçen dolmuşlarla buradan kent merkezine ulaşmak mümkündür.

Diyarbakir Terminali^[114]

Konaklama

Elazığ Caddesi 13 numaradaki *Miroğlu Oteli* (0412 229 60 00, www.mirogluhotel.com) yüzme havuzu, saunası, lokantaları ve park yerile kalınabilecek iyi bir tesisidir. Bu otelin ve Belediye binasının yakınında orta sınıf bir başka otel de *Turistik Oteli*'dir (0412 224 75 50). Yine yakınlardaki *Dedeman* (0412 229 00 00, www.dedeman.com) ise üst kalitede bir oteller zincirinin bu kentteki halkasıdır. Bu otel, diğer imkânlarının yanı sıra bünyesinde; beynelmil bir mutfağı, havuzu ve bir iş merkezi de bulundurmaktadır.

Orta sınıf otellerin büyük bölümü Dağ Kapı civarındadır. Örneğin, İnönü Caddesindeki *Büyük Oteli* (0412 224 48 59), karşısındaki *Derya Oteli* (0412 224 25 55 www.deryaotel.com) ve Kıbrıs Caddesindeki *Grand Güler* (0412 229 22 21) gibi. Bu otellerin hepsi kalacak yer olarak rahattır. Daha ucuz otel arayanlar Yoğurtçu Sokaktaki *Kristal Oteli* (0412 229 38 00) deneyebilirler. Kıbrıs Caddesindeki *Aslan Oteli* (0412 228 92 24) ise fiyat açısından daha uygundur. İnönü Caddesindeki *Azizoğulları Oteli*, 40 odalı konforlu otel seçenekleri arasındadır. İş merkezlerine yakın olan otelin, odalarında, tv, internet, telefon, klima ve kasa bulunmaktadır. *Azizoğulları Oteli* (0412 224 81 81 www.azizogluhotel.com).

Kentin eski bölümünde 5 yıldızlı iki otel vardır. Bunlardan *Class Hotel* Melik Ahmet Caddesi ile Gazi Caddesinin kesiştiği yerdedir (0412 229 50 00, www.diyarbakirclasshotel.com). Çevredeki geleneksel mimari örneklerine bir ölçüde ters düşen bu modern yapıda Türk hamamı ve barın yanı sıra odalarda uydu TV yayını vardır. Otelin arka tarafında bulunan geleneksel tarzda döşenmiş restoranda ise zaman zaman canlı müzik yapılmaktadır. Diğer 5 yıldızlı otel olan *Büyük Kervansaray* (0412 228 96 06) ise Mardin Kapı civarında, Gazi Caddesinde bulunan eski bir handan dönüştürülmüş sihirli atmosfere sahip bir yapıdır. Otelin havuzu, iki restorani, saunası ve benzeri imkânları vardır.

Yeni kentin merkezinde ise 4 yıldızlı iki iyi otel bulunmaktadır. Ofis Ekinciler Caddesindeki *Prestij Oteli* Sanat Sokağına yakındır. Güzel manzaralı odaların yanı sıra otelde bir teras restoran, amerikan bar, diskotek ve her gece geç saatlere kadar canlı müzik vardır. Bir başka tercih de Urfa Yolu üzerindeki *Malabadi Oteli* (0412 237 40 40) olabilir. Bu otelde de yüzme havuzu, restoran ve bar dahil birçok imkân mevcuttur.

Nerede yemek yenir?

Yemek yemek için, Dağ Kapı iyi bir başlangıç noktasıdır. Çünkü bu civarda, bir bölümü haftanın 7 günü 24 saat açık olmak üzere birçok lokanta vardır. Kıbrıs Caddesindeki *Şafak Lokantası* (0412 223 3074) çeşitli çorbalar, bölgesel yemekler, ızgaralar, kebab, lahmacun ve pide servis etmektedir ve ayrıca kahvaltı için de ideal bir yerdir. Denemeye değer bir başka iyi yer ise İnönü Caddesindeki *Ahmet Usta'nın Doğu Mutfağı*'dir (0412 223 12 61). Burada, elbette her tür kebabın yanı sıra, balık ve kimileri mevsimine göre çok güzel olmak üzere çeşitli sulu yemekler bulabilirsiniz. Buharda pişmiş kaburga dolması yiyebileceğiniz adres ise kuşkusuz Diyarbakır'da birkaç şubesi bulunan ünlü *Kaburgacı Selam Amca*'dır (0 412 224 44 47).

Kamer'in Mutfağı (0412 224 23 33) Gazi Caddesi üzerindeki Hasan Paşa Hanının serin zemin katındadır. Ülke ölçeğinde faaliyet gösteren tanınmış bir kadın kuruluşu tarafından işletilen lokantada içli köfte, kaburga dolması, mantı ve örok gibi çeşitli geleneksel yemekler çıkarılmaktadır. Bu binanın ikinci katında ise kahvaltı için mükemmel iki yer bulunmaktadır: *Mustafa'nın Kahvaltı Dünyası* (0412 228 93 45) ve bunun karşısındaki *Meşhur Kahvaltıcı Kadri Usta*. Hasan Paşa Hanının arka sokağında nefis ızgara çeşitleri ve bol salatalı münüsüyle *Onur Ocakbaşı* (0 412 224 14 05).

Ulu Caminin tam karşısındaki *Kebabçı Hacı Halit* (0412 224 97 70) kebab ve ızgaraların yanı sıra lezzetli yöresel yemeklerin de yenilebileceği bir yerdir. Gazi Caddesinde daha aşağıya doğru *Güzelis Lokantası*'ni (0412 228 30 71) da deneyebilirsiniz. Bu sade lokantada paça çorbasının iyisini ve diğer yemekleri bulabilirsiniz. Melik Ahmet ve Gazi Caddelerinin kesiştiği yerde, Dört Ayaklı Minare karşısına düşen *Mardin Kebab Lokantası* ise kentin en eski lokantalarından biridir (0412 228 29 81).

Kentin yeni bölümüne gelirse, Ofis Semtinde postanenin bitişiğindeki *Aytiti Aile Mutfağı* (0412 229 55 49) tavsiye edilir. Bir aile tarafından işletilen küçük restoranın sıcak atmosferinde çorbalar, kahvaltılıklar ve diğer nefis ev yemeklerinin tadına varabilirsiniz. *Küçük Penguen Balık Evi* (0412 224 13 14) Sanat Sokağında yer almaktadır. Burada, mükemmel bir salata eşliğinde nefis balıklar yiyebilirsiniz. Sanat Sokağının arkasında Akkoyunlu 4 Sok. No:13 (0412 223 58 15) adresindeki *Pera Yemek Evi* kavurma ve güveç gibi ev yemekleri bulabileceğiniz bir başka lokantadır. Gevran caddesindeki *Diyar Tatlı-ses Lahmacun ve Döner Salonunda* (0412 224 84 05) nefis pide ve lahmacun yanı sıra; kuzu haşlama gibi yöresel lezzetler de tadabilirsiniz. Eğer tam anlamda yöresel bir tat almak isterseniz Gevran Cad 4. Akkoyunlu Sokak adresindeki *Çiğerci Muharrem Usta*'da (0412 226 87 19) ciğer kebabı deneyin.

Bazı Diyarbakır yemekleri (116)

Belediye ve Turizm Danışma

Büyükşehir Belediyesi Dağ Kapı Turizm Bürosu

Büro Dağ Kapı'nın hemen dışında açık alandır. Büroda Kürtçe, Türkçe, Süryanice, Ermenice, İngilizce, Almanca ve Fransızca olmak üzere çeşitli dillerde turizm yayınları bulunmaktadır. Büro Pazar ve Pazartesi günleri hariç her gün 09.00–12.00/13.00–18.00 saatleri arasında hizmet vermektedir.

Tel: 0412 229 20 32

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü

Tel: 0412 223 49 42

Kültür ve Turizm Yönetimi Turizm Bürosu

Türkçe, Almanca ve İngilizce yayınların bulunduğu bu büro Dağ Kapı Burcundadır. Büro haftaiçi her gün 09.00–12.00/13.00–17.00 saatleri arasında hizmet vermektedir.

Tel: 0412 228 17 06

Büyükşehir Belediyesi Dengbêj Evi Turizm Bürosu

Büro Dengbêj Evindedir (bakınız s: 235).

Büro Pazar ve Pazartesi günleri hariç her gün 09.00–12.00/13.00–18.00 saatleri arasında hizmet vermektedir.

Tel: 0412 229 20 34

Diyarbakır Turizm ve Tanıtma Derneği

Gazi Caddesi Class Otel'dedir. Farklı dillerde yayınlar bulunmaktadır. Dernek her gün sabah 08.00'den akşam 19.00'a kadar açıktır.

Tel: 0412 224 15 00

Yerel Şaraplar

Yerel Şaraplar ⁽¹¹⁷⁾

Mezopotamya'nın alüvyonlu toprakları ve iklimi, kırmızı şarap yapımında kullanılan küçük koyu renkli Boğazkere ve Öküzgözü üzümlerinin yetiştirilmesi açısından elverişli özelliktedir. Örneğin Kocabağ ve Kulüp Turasan kırmızı şarapları bu üzümlerden yapılmaktadır. Üzümün kalın kabuğu ve içerdiği

yüksek tanin sayesinde bu şarapların rengi koyu kırmızı, tadı da serttir. Boğazkere Şarabı Öküzgözü üzümünden yapılan şarapla karıştırıldığında özellikle iyi kalite şarap elde edilmektedir. Çankaya Boğazkere, Kavaklıdere Boğazkere, Terra ve Pamukkale Elmas bu tür şarap örnekleri arasındadır.

Karaköprü ^[118]

Anbar Çayı Köprüsü

Diyarbakır-Silvan karayolunun 21. kilometresindeki bu köprü Anbar Çayı üzerindedir ve 1040 yılında Mervani Nasruddevle Ahmed tarafından yaptırılmıştır. Üzerindeki yazıta göre 1223 yılında Artuklu Hükümdarı Mevhud Döneminde yenilenmiştir. Nitekim köprüde Mervani Döneminden herhangi bir iz kalmamıştır ve bugün özgün sütunların yalnızca temelleri görülebilmektedir. Aynı noktada yeni bir köprü yapılmıştır

Girikê Haciyan Höyüğü

İstanbul ve Chicago Üniversitelerinden arkeologların 1968-1970 yılları

arasında yaptıkları kazılarda burada tarih öncesi bir köy ortaya çıkarılmıştır. Diyarbakır'ın 40km kuzeybatısı, Ergani İlçesinin 20km güneydoğusunda yer alan Ekinciler (Girikê Haciyan) Köyü'nün 1km doğusundaki 3m yükseklikteki höyükte çanak çömlek, çakmak taşından yapılmış eşyalar, Suriye, Kuzey Irak ve Güneydoğu Anadolu'da benzerlerine rastlayabileceğiniz yuvarlak kubbeli ever ile kemikten yapıldığı ve müzik aleti olduğu sanılan bir obje bulunmuştur. MÖ 6000-5000 civarında birkaç yüz kişinin yaşadığı tahmin edilen 175m çapındaki bu alan halen tarımsal amaçlı kullanılmaktadır.

Karaköprü (Karasu) Köprüsü

Diyarbakır-Mardin karayolunda Karasu Çayı üzerindeki bu köprü 17. yüzyılda Sultan 4. Murad Döneminde yapılmıştır. 74m uzunluğundaki altı kemerli köprü'nün en geniş kemeri 9 metredir. Alttaki kemerler daire biçimindedir. Üst üste yapılan yenilemeler sonucunda köprü özgün mimarisini yitirmiştir.

Yenikente bir çoban ^[119]

Ergani (Erxenî)

Sesverenpınar (Hilar) Mağaraları⁽¹²⁰⁾

luğu ve kimi Bulgaristan göçmenleri oluşturmaktadır.

Uzun yıllar boyunca Diyarbakır ile Ergani arasında dostane bir rekabet hüküm sürmüştür. Diyarbakırlılar Erganililerle ilgili şakalara meraklıdır. Bu arada, başta Diyarbakır'da yaşayanlar olmak üzere Zazaca konuşanlarla ilgili çeşitli şakalar da vardır. Örneğin diğerlerine göre Zazalar yemeklerinin çoğuna kırmızı soğan koymaya meraklı olduklarından, yakın arkadaşlar arasında bununla ilgili şakalar yapılır.

Tarım ve hayvancılığın dışında yöre ekonomisi çimento, un ve süt üretimi anlamında kimi küçük ölçekli sanayi kuruluşlarına da sahiptir. Yörede yetiştirilen üzümler çok değerlidir. Eskiden Ermeniler şarap üretiminde önemli bir yer tutardı. Ergani'nin ana caddesinde yemek yenilebilecek birçok lokanta olmakla birlikte *Öğretmenevi* (Tel:0412 611 58 23) dışında kalınabilecek yer yoktur.

Sesverenpınar (Hilar) Mağaraları

Ergani ilçe merkezinin 7km güneybatısında Sesverenpınar (Hilar) Köyü görülmeye değer Hilar

Pekmez yapımı⁽¹²¹⁾

Diyarbakır'ın 55km kuzeybatısında Elazığ Yolu üzerinde bulunan Ergani İlçesi (nüfus: 61.973) Zülküfil Dağı'nın güney yamaçlarında, Ergani Ovası'nın kenarındadır. İlçe, 1923 yılından bu yana Diyarbakır'a bağlıdır. Bir zamanlar ilçede hatırı sayılır bir Ermeni nüfus bulunmaktaydı. Ancak, 1920'lerden bu yana nüfusun çoğunluğunu Kurmanci ve Zazaca konuşanlarla birlikte yerli halkın "Qaqo" dediği az sayıda Türk, kuzeydoğudaki Kars ve Artvin illerinden buraya gelen küçük bir Gürcü toplu-

Mağaraları ile ünlüdür. Hemen yakınlardaki Çayönü arkeolojik sit alanında ise MÖ 7350 yıllarına kadar uzanan yerleşim birimleri belirlenmiştir. Bu tür tarihi zenginliklere sahip olan Hilar Köyü define avcılarının ziyaret yeri olmuş, köyde ve civarında Roma, Bizans ve Artuklu Dönemine ait sikkeler bulunmuştur. Köyde Nisan ayı sonları ve Mayıs başlarında geleneksel şenlik yapılmaktadır. Yerel bir çevre koruma grubu ve belediye tarafından düzenlenen şenlik çerçevesinde tarihçiler ve arkeologlar yöredeki kalıntıların önemine ilişkin seminerlere katılmakta, bu etkinliklere ayrıca küçük ölçekli kültür gösterileri de eşlik etmektedir.

Köye girmeden hemen önce ana yolun her iki tarafında mağaralar göreceksiniz. Sağ tarafta kalan mağaralardan birinin bir zamanlar önce ker-vansaray daha sonra ise hapisane olarak kullanıldığı ve 200 kişiyi alabilecek genişlikte olduğu söylenmektedir. Mağaranın insan yapımı dokuztaştan sütunu (bugün ikisi yıkılmıştır) ve daha geniş bir ana girişi bulunmaktadır.

Mağara çevresinde 50 metrelik bir mesafede her biri ayrı bir aileye ait olmak üzere kaya mezarlar vardır. Mağaralardan birinin dış cephesindeki kabartmada, sanki önlerindeki bir ayini izlemiş gibi duran ve soyluluğu açıkça belli bir adamla sade giyimli bir kadın, otururken görülür. Kabartmaların yanında Süryanice yazılar da bulun-

maktadır. Bu mağarada ayrıca girişin her iki yanında ay şeklinde işaretler göze çarpar.

Yolun sol tarafında ise yerleşimin gözcüleri tarafından kullanıldığı söylenen bir kule vardır. Bu noktadan sonra mağaralar bir hat üzerinde uzanır.

Mağaraların dışında kayalara oyulmuş küçük bir oda görülür. Bu oyuğun içinde kaya mezarları vardır. Bunlardan biri yöre halkı tarafından "Kral Kızı Mezarı" olarak anılır. Burada bir kadını erkeğin kayalara oyulmuş figürleriyle sağ tarafta birtakım soyut semboller göze çarpar. Mezarın hemen altında yöre halkının "Mahser" dediği yer vardır. Burada bir dönem şarap yapanlar tarafından kullanılan büyük düz bir taşla birkaç büyük oyuğu görülür.

Bu noktadan yukarıya köye doğru giden yolda Türkçe Kırk Merdiven (Kürtçe *Çil Pêlik*) denilen bir tünel uzanır. Gözle görünen 40 basamak sizi daha derinlere, şimdi kurumuş bir su kaynağına götürür.

Hilar Mağaraları kaya mezarları¹²⁴

Tezek ¹¹²⁵¹

Sağ taraftaki mezarlar ve mağaralar arasında dikdörtgen planlı bir güneş tapınağı yer alır. Buradaki oturulacak yerler ve basamaklar sabah güneşine bakar. Mabet temellerinin başlıca unsurları seçilebilmektedir. Tarihçiler bu mabet hakkında çeşen görüşlere sahiptir; ancak dış cephedeki ay biçimi süslemelerden hareketle kimileri burasının güneş tapanlarının mabedi olarak kullanıldığını ileri sürmektedir.

Köyün güneybatısında başka mağaralar da vardır. Kral Kızı Hamamı olarak bilinen mağara daha dikkat çekici kabartmalara sahiptir. Kayaların başladığı yerde Sarkis adında bir kralın mezarı vardır. Anlatılanlara göre burada bulunan birçok kabartma kaldırılmıştır ve başlık bir alana çevrilmiştir.

Hilar Mağaraları'nda kazı çalışmaları 2006 yılında Diyarbakır Müzesi tarafından tekrar başlatılmıştır.

Çayönü Höyüğü (Qotê Ber Çem)

Hilar Mağaraları'nın kuzeyinde, Dicle'nin bir kolu olan Boğazçay'ın

Çayönü ¹¹²⁶¹

kenarındaki bu Çayönü Höyüğü (Kürtçe *Qotê Ber Çem*) koruma altına alınmış arkeolojik sit alanıdır. Buraya ulaşmak için önce Han Mağarası'na geri dönülür, yön levhalarına bakılarak çaya inen yan yol izlenir ve alana kadar 1km yürünür. Höyük, Yakınoğu'da bilinen en eski yerleşimdir ve bu özelliğiyle yaklaşık MÖ 7000'deki ilk tarımcı toplulukların yaşamına ışık tutar. 1964-1991 yılları arasında kazıların yapıldığı bu alan özel önem taşır, çünkü burada avcı-toplayıcı yaşam tarzından, buğday ve arpa gibi ürün-

lerin yetiştirildiği ve koyun, keçi ve köpek gibi hayvanların evcilleştirildiği daha yakın çağlara kadar olan sürece ait buluntular yer almaktadır. Yakınlardaki bakır yatakları da burada yaşayanlara ilk metal el aletlerini yapma fırsatı sunmuştur.

Yerleşim alanının çapı 200m dolayındadır. Bir zamanlar burada 50 kadar yapı içinde toplam 200 kişinin yaşadığını çıkarsamak mümkündür. Yerleşimin planı, burada merkezi bir alanı çevreleyen dikdörtgen evlerin bulunduğunu göstermektedir. Birbirini izleyen tarihsel katmanlar höyükte basit dallardan yapılmış yuvarlak kulübelere, daha gelişkin konutlara, giderek taş temelli, kerpiç duvarlı evlere geçişleri ortaya koymaktadır. Alanda görülebilir az sayıda kalıntı olmakla birlikte, kazılar sonucu elde edilen bulgular Diyarbakır Müzesinde sergilenmektedir.

Zülküfil Dağı ve Meryem Ana Kilisesi

Aynı zamanda "Peygamber veya Makam Dağı" olarak da bilinen bu dağın adı, Zülküfil (Ezekiel) Peygamber'in burada yaşamış olduğuna inanılmasından gelir.

Kirk merdiven ¹²⁷¹

Zülküf Dağı, Enuş Peygamber mezarı ⁽¹²⁸⁾

Dolayısıyla, dağın tepesi aynı zamanda bir ziyaret yeridir. İlçeden 5km ötedeki bu görkemli zirve aynı zamanda Meryem Ana Kilisesinin bulunduğu yerdir. Burada peygamberin gömülü olduğuna inanılan bir mezar bulunmaktaydı; ancak kimileri peygamberin aslında Eğil İlçesinde gömülü olduğunu söylemektedir. Bu arada Irak'ta da aynı peygambere ait olduğu söylenen bir mezar bulunmaktadır. Zülküf Dağındaki mezar 1926 yılında tahrip edilmiş, buradaki kalıntılar daha sonra Diyarbakır ve İstanbul'daki vakıflara taşınmıştır. 1950'lerin sonunda ise buraya küçük bir mescit inşa edilmiştir. Bu mescit, kadınlar ve erkekler için birer ibadet yeri ile birlikte Zülküf'ün mezarı olduğu söylenen ayrı bir bölümden oluşmaktadır. Alt tarafta bir kale ve yerleşimin kalıntılarıyla bir hamam, kuyu ve evler bulunmaktadır. Yöre halkı mezarın çevresinde piknik yapmakta, mezar da çocuk sahibi olamayan kadınlarla özürülüler tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyaretçi kadınlar arasında çocuğu

olanlar çocuklarına erkek veya kız olma durumuna göre Zülküf veya Zülfiye adını koymaktadır.

Mezarın arkasından dik kayalara doğru yürürseniz Dicle Nehri'ne bakan ve açıkça görüldüğü gibi bir zamanlar bir manastırın parçası olan Meryem Ana Kilisesini görürsünüz. Simeon adlı Polonyalı bir gezgin 1612 yılında burayı ziyaret etmiş, yapıyı muhteşem bir bina olarak betimlemiş, ayrıca bir başka kilisesi olan varlıklı bir köyden söz etmiştir. Daha önceleri kilise iki katlı çok büyük bir yapıydı; yüzlerce odanın yanı sıra kuyuları ve bezeli dev sütunları bulunuyordu. Kalıntılar, yapının iç bölümlerinin renkli mozaiklerle süslenmiş olduğunu göstermektedir.

Enuş Peygamberin Mezarı (Ziyareta Enuş Pêxember)

Enuş (Enoch) Peygamberin Ergani İlçesi'nin 14km güneybatısındaki Otluca (Qizilce) Köyü yakınlarında yaşadığına ve burada gömülü olduğuna inanılmaktadır. Mezara ulaşmak için Çermik yolundan 10km gittikten sonra köy işaretinden sola dönmek ve 4km daha ilerlemek gerekmektedir.

Yöre halkı burayı Ramazan ayı sonu ile Kurban Bayramı arasında ziyaret eder. Ziyaretçilerin çoğu bu sırada horoz kurban eder. Buraya arabayla veya dolmuşla ulaşılabilir. Dolmuşla gelindiğinde mezara sabah varılır ve öğleden sonra geri dönülür.

Meryem Ana Kilisesi'nden Ergani ⁽¹²⁹⁾

Çermik (Şamkûş)

Gelin Dağı ⁽¹³⁰⁾

Çermik İlçesi (nüfus: 17.825) Diyarbakır'ın 80km kuzeybatısında Heykel Dağı'nın eteklerindedir. Daha önceleri Ergani Sancağına dahil olan bugünkü ilçe Cumhuriyet Döneminde Diyarbakır'a bağlanmıştır. Üzümleriyle ünlü olan Çermik, bunun yanı sıra ilçede çoğu Artuklu Döneminden kalma tarihi eserler ve halk tarafından çokca tutulan bir kaplıcaya sahiptir. Nüfus, Türkmenler ile Zazaca ve Kurmanci konuşan Kürtlerden oluşur.

Kaplıca'yı ziyaret edenlerin sayısı yılda 200.000 kişiyi bulmaktadır. Bu iç turizm, mermerciliğin yanı sıra yerel ekonomiye önemli katkıda bulunan bir başka sektördür. Gerek kaplıca gerekse ilçenin diğer özelliklerinden hareketle her yıl Haziran ayında Melike Belkis Kaplıcaları Festivali düzenlenir. Çok yönlü etkinliklere sahne olan bu festivalde geleneksel müzik ve dans gösterileri, kaplıcaları anlatan gösterimler, balıkçılık ve kaplıcaya ücretsiz giriş ödüllü çeşitli yarışma ve tanıtım çalışmaları gerçekleştirilir.

Yörenin en bilinen yemeği *meftune*'dir. Kuzu eti, patlıcan, domates, sumak ve

Pestil yapımı ⁽¹³¹⁾

sarımsaktan yapılan yemek fırında pişirilir. Yörenin bir başka özelliği de geleneksel olarak bahar aylarında kadınlara özel düzenlenen eğlencelerdir. Yerel inanca göre dilekleri tanrı tarafından yerine getirilen bir kadının diğer kadın komşularını pikniğe davet etmesi gerekir. Piknikte kurban olarak keçi kesilir ve herkes kendi nefis yemekleriyle bu pikniğe katılır. Pikniğe gelen kadınlar üzerlerine en güzel giysilerini giyerler, şarkı söylerler ve oynarlar. Piknik, ayrıca, evlenecek yaşta yetişkin erkek çocuğu olan annelerin oğullarına güzel bir gelin seçmesi için de vesile olur.

Çermik Kaplıcası⁽¹³²⁾Çermik Evi⁽¹³³⁾

Çermik Kaplıcası

İlçe merkezine 3km mesafedeki kaplıcada kalınabilecek pek çok yerin (bakınız s: 266) yanı sıra lokantalar ve dükkânlar vardır. Suyu 48°C olan kaplıcanın çeşitli romatizmal hastalıklar, solunum rahatsızlıkları, kadın hastalıkları ve ciltle ilgili sorunlara iyi geldiği söylenir. Nitekim Diyarbakır'daki Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi kimi hastalara bu kaplıcaı tavsiye

etmektedir. Bununla birlikte, kalp ve tansiyon sorunları olanların doktorlarının onayı olmadan kaplıcaı kullanmamaları tavsiye edilmektedir.

Her gün geç saatlere kadar açık olan kaplıca Diyarbakır'dan günü birlik ziyaret edilebilir. Kaplıcada biri kadınlar diğeri erkekler için olmak üzere iki geniş havuz vardır. Bunun dışında kaplıcadan özel olarak yararlanılabilecek ayrı tesisler de bulunmaktadır.

Saray Hamamı

İlçe merkezinde Saray Mahallesinde bulunan ve şimdi kullanılmayan bu hamam 16. veya 17. yüzyıldan kalmadır. Hamamın dış kısımları yenilenmiştir ve iç kısmın yenilenmesi

tamamlandığında hizmete açılacaktır. O zamana

dek yapılacak ziyaretlerde anahtarların belediyeden alınması gerekmektedir. (0412 461 20 01)

Saray Hamamı⁽¹³⁴⁾

Haburman Köprüsü^[135]

Üzerinde kiremitli kubbesi ve yuvarlak pencereleri olan soyunma giyinme yerinin ortasında bir de havuz bulunur. Soyunma giyinme yerinin kuzeybatısındaki alçak kemerli bir kapıdan pencerelerin ve kandilin aydınlatıldığı dikdörtgen biçimi bir salona geçilir. Tüm zemin parke taşıyla döşelidir.

Çermik Kalesi (Kela Çermûkê/Kela Şamkûşê)

İlçe merkezinin batısında kayalık bir tepe üzerindeki bu eski ve yıkıntı halindeki kalede henüz kazı yapılmamıştır. Yapının günümüze gelebilen bölümleri arasında bir kapı, sarnıçlar, bir kuyu ve kilise duvarı yer alır. Söylentiye göre Osmanlıların saldırısından önce kale içinde sivil halk da yaşamaktaydı. Saldırı üzerine kale terk edilmiştir.

Günlük yaşamdan bir kare^[134]

Ulu Cami (Mizgefta Mezin)

Tarihi kayıtlarda Camii Atik ve Sultan Alaaddin Selçuki Camii olarak da geçen Ulu Cami Kale Mahallesiindedir. Kûfi yazısıyla yazılmış iki satırlık bir yazıta göre cami Diyarbakır'daki İnalı Hükümdarı Abu Mansur İnalı tarafından 1144–1145 yıllarında yaptırılmıştır. Minaredeki kabartmada bulunan yazıtta ise caminin Moğolların tahribatından kısa süre sonra Selçuklu Sultanı III. Alâeddin (1297–1302) tarafından yaptırıldığı belirtilir. Caminin doğu tarafında bulunan dört köşeli ve kubbeli yapı Çermik Sancak Beyi Şah Ali tarafından 1517 yılında eklenmiştir. Camideki koyu mavi renkli kumaş parçasının bir zamanlar Peygamberin mezarının üzerinde yer alan örtünün bir parçası olduğuna inanılır ve bu nedenle kutsal sayılır. Kumaş parçası, buraya Mekke'den göç ettiğine inanılan Mütevelliler Aşireti'nin koruması altındadır ve her yıl Kurban Bayramında ikinci namazı sırasında sergilenir. Kumaşın bir parçası da Bingöl'deki Ulu Cami'de bulunmaktadır.

Camiden bakıldığında görülebilen yakınlardaki bir dağ üzerinde yer alan şekiller bir düşünle ilişkilendirilir. Zazaca'da *Koyê Veyvek*, Kurmanci'de ise *Çîyayê Bukê* (Gelin Dağı) olarak

Sinek Köprüsü ⁽¹³⁷⁾

bilinen söylentiye göre kadın konuklardan birinin duasına saygı gösterilmediği için düğün törenine katılanlar taşla dönüştürülmüştür.

Haburman Köprüsü

Adını yakındaki köyden alan Haburman Köprüsü de Kale Mahallesi'nde yer almaktadır. Sinek Çayı üzerindeki bu üç kemerli köprü Artuklu Hükümdarı Necmeddin Elbi'nin kızı Zübeyde Hatun'un maddi yardımlarıyla 1198-1199 yıllarında yaptırılmıştır. Köprü'nün yapılış nedeni Ahlat-Tebriz (İran) yolu ile Urfa-Halep (Suriye) yolu arasındaki bağlantının bir bölümünü oluşturmaktır. Böylece yolculuk yapanlar rakip İnallı ve Nisanlı hanedanlarının egemen oldukları Diyarbakır'dan geçmek zorunda kalmayacaktır.

106m uzunluğunda ve 5.5m genişliğindeki köprü büyük beyaz taş bloklardan yapılmıştır. Her iki yandan yükselerek ortada 19m yüksekliğe ulaşan köprü üzerinde yer alan üç yazıttan ikisi inşası, üçüncüsü ise yenilenmesiyle ilgili bilgi vermektedir.

Sinek (Sınak) Köprüsü

Sinek Çayı üzerindeki bu köprüden geriye yalnızca iki zemin taşı kalmıştır. Kale Mahallesi'ndeki köprü muhtemelen 12. yüzyıl sonlarında yapılmıştır.

Bir zamanlar 51.8m uzunlukta iki kemerli olan Sinek Köprüsü 1973 yılında sel tahribatına uğramıştır. 1999 yılında betonarme bir köprü yapıncaya kadar geçici olarak bir asma köprü kullanılmıştır.

Sinagog ve kilise kalıntıları

Kale Mahallesi'nde, kökeni hakkında pek az bilgi bulunmakla birlikte iyi korunmuş bir sinagog bulunmaktadır. Bazalt taştan yapılmış olan sinagog geniş bir avlunun ortasında yer alır ve halen Türkmen bir aile tarafından büyük bölümü depo olmak üzere ikametgâh olarak kullanılmaktadır. İstedığınız takdirde aile size yapıyı gezdirecektir. Yöredekiilerin, asıl ibadet odasında bulunan birçok kitabı ve elyazmasını bulup götürdüğü söylenmektedir.

Sinagog ⁽¹³⁸⁾

Sinagog bakıcısı ⁽¹³⁹⁾

Buradan yaklaşık 150m ötede ilçedeki tek kilisenin kalıntıları vardır. Bunlar da, bir temel taşı ile her iki yanında sembollerle birlikte Ermenice yazılar bulunan büyük bir taştan ibarettir. Kilisenin asıl yeri üzerine şimdi bir ev inşa edilmiştir.

Sinek Çayı Kaya Resimleri

Çermik'ten Çüngüş'e doğru yol alırken 6. kilometrede, sol tarafta bir şelale göreceksiniz. Şelalenin 700m kuzeyinde "Kayaaltı Sığınakları" adı verilen mağaralar bulunmaktadır. Mağaralarda av sahnelerinin anlatıldığı eski kaya resimlerinden örnekler görülmektedir. 2005 yılında burada yapılan kazılarda 15.000 ile 13.000 yıl

Kaya resimleri ⁽¹⁴⁰⁾

geriye (Üst Paleolitik ve Mezolitik Çağ) tarihlenen 16 hayvan ve ellerinde yay bulunan 11 avcı figürü ortaya çıkarılmıştır. Bunlar Anadolu'da bugüne kadar bulunmuş en eski örneklerdir. Kalkerli bir tabakanın altında bulunan kaya resimlerinde ise, keçi ve kedigiller olmak üzere başka hayvan figürleri de görülmektedir.

Şeyh Fevzi Türbesi

Şeyh Fevzi, 1931 yılında Derik (Mardin) yakınlarındaki Kümtre (Kemtere) Köyünde dünyaya gelmiştir. 7 yaşındayken geçirdiği bir hastalık sonucunda kör olmuştur. 1946 yılında Çermik'e yerleşmiş ve hep burada yaşamıştır. Mala Bub adı verilen güçlü Seyyidler Aşiretinin üyesi olan Şeyh Fevzi halk arasında manevi dünyanın bir aynası olarak görülmüş ve 1978 yılında öldükten sonra Tepe Mahallesinde Heykel Önü olarak adlandırılan bir mezara gömülmüştür. Mezarın mimari açıdan herhangi bir özelliği olmamakla birlikte yöre halkı tarafından sık sık ziyaret edilmektedir.

Hacı Mehmet Baba Türbesi

Çermik'e 10km uzaklıktaki Gürüz (Güriz) Köyünde dünyaya gelen Hacı Baba yörede çok saygı gören bir kişidir ve türbesi Çermik'in 10km güneybatısındaki Karataş (Çivan) Köyündedir. Türbe özellikle dini günlerde yöreden çok sayıda kişi tarafından ziyaret edilmektedir.

Konaklama

Çermik'te kalınabilecek yerlerin hepsi kaplıca çevresinde yer alır. Gerçekten de burada çok sayıda otel ve konukevi bulunmaktadır. Tercih edilebilecek yerler ise şunlardır: Kaplıcanın hemen yakınında restoranı olan dört yıldızlı bir tesis *Kaplıca Turistik Otel* (0412 461 23 23), restoranı olmayan, ancak odalarda müşterilerin yemekleri kendilerinin yapabildiği *Büyük Akdağ Apart Otel* (0412 461 42 46) ve arkasında bir çay bahçesi olan daha küçük *Yayla Oteli* (0412 461 20 95).

Çüngüş (Çîngûş)

Pestil Yapımı ⁽¹⁴¹⁾

Çüngüş Evi ⁽¹⁴²⁾

İlin en batı ucunda, Diyarbakır'dan yaklaşık 80km uzaklıkta yer alan Çüngüş (nüfus: 2.930) küçük ve sakin bir ilçedir. Engebeli bir arazide 1000m yükseklikte ve bir dağın yamacına kurulmuş olan Çüngüş'ün batısında Fırat Nehri üzerindeki Karakaya Barajı yer alır. 1987 yılında tamamlanan bu baraj GAP Projesi (bakınız s: 67) kapsamındaki barajlar arasında büyüklük bakımından üçüncü sırada yer alır. Barajda her biri 300 megavat gücünde altı jeneratör bulunmaktadır.

İlçenin adı 1596 yılında yöreye gelen Osmanlı Paşası Kapıkıran Mehmet Ali Paşa'nın buraya "düzensiz" anlamına gelen "Çün Guş" demesinden kaynaklanır. Paşanın kastettiği, düzensiz yerleşimleri bir düzene sokma isteğinin yanı sıra su işleri ve ulaşım bağlantıları dahil yörenin altyapı ihtiyacıydı. Yörede hüküm süren çeşitli medeniyetler arasında ilçeye en çok yararı olan Artuklulardı. Artuklu Döneminde ilçe gelişti ve İpek Yolu güvenli hale getirildi. Yörede Artuklulardan kalan hamam, çeşme, köprü ve cami önemli eserler arasındadır.

Çüngüş İlçesi 1880 yılında Siverek Sancağı'na, 1883 yılında ise Çermik Sancağı'na bağlı iken I. Dünya Savaşı sonrasında köy yapılmış, daha sonra 1953 yılında ilçe olarak Diyarbakır'a bağlanmıştır. Yöre sakinleri göçmen Türklerden, Türkmenlerden ve Zazalardan oluşur. 1920'lere kadar ilçede ve çevresindeki yerleşimlerde çok sayıda Ermeni bulunmaktaydı. Nitekim yerleşimlerin Ermenice isimleri ve kayıtlarda geçen ev yapımı şaraplar da bunu doğrulamaktadır. İlçe

Cüngüş Manastırı⁽¹⁴³⁾

topraklarının büyük bölümü dağlık olduğundan tarım akarsuların çevresindeki alanlara sınırlı kalır. Başlıca tarım ürünleri üzüm, pamuk ve karpuzdur.

Duvar resimleri ve ahşap işiyle güzelce dekore edilmiş, ilginç biçimlerde kısmen metal kapılı eski evleri görmek için ilçede yokuş yukarı bir gezinti yapmanız gerekmektedir. Eski evler yolun sol tarafındadır. Aşağıda Cami-i Kebir Mahallesinde de kimi örnekler rastlanır. Evlerden bazıları bakımsızlıktan harap durumdadır; yine de izin isteyerek birkaçının resmini çekebilirsiniz. Taşlarının hayvanlar tarafından hareket ettirildiği eski tip değirmeni de Cüngüş Kilisesi yakınlarındaki bir evdedir.

Eğer Cüngüş'e yolunuz Eylül ayında düşerse belediye tarafından düzenlenen üç günlük Üzüm, Bal, Pestil ve Nar Festivali'ne katılabilirsiniz. Bu festival yörenin üzüm, bal, pestil ve nar ürünlerinin tanıtımına yöneliktir. Kuşkusuz, bu ürünlerden ziyaretçilere

de ikram edilmekte, en iyi ürünlere ödüller verilmektedir. Ayrıca festival kapsamında konserler de verilmektedir. (Konser organizasyonlarının

gerisindeki simalardan biri de halk müziği sanatçısı İzzet Altınmeşe'dir).

Değirmen taşı⁽¹⁴⁴⁾

Manastır

Cüngüş İlçesi'nin girişinde eski bir Ermeni kilisesinin kalıntıları vardır. Bu kalıntılar, ilçe merkezine giden ana yoldan 300-400m ötede, Türkmen köyü Aktaş'a giden yolun kenarındaki bir tepededir. Bahçesiyle birlikte bu yapı 1500m² bir alan üzerindedir. Günümüze kadar ayakta kalabilen bölümü yalnızca batı tarafındaki dış duvarlardır. Ancak asil giriş batı cephesindeki alçak bir kapıdan yapılmaktadır. Bu kapının hemen üzerinde, en büyüğü ortadaki olmak üzere üç kemer görülür. Alanın kuzeydoğu köşesinde batıdaki bir kapıdan girilen şapel yer alır. Bazilika planlı bu manastırın 15. yüzyılda yapıldığı söylenmektedir. Yapının yanlarında, birbirinden sütunlarla ayrılmış üç bölüm yer almaktadır.

Hasan Dede Türbesi

İlçenin girişindeki küçük mezarlıkta hakkında pek az şey bilinen Hasan Dede'nin türbesi vardır. Girişi, kuzey tarafında derviş tekkesi olarak anılan ve daha sonra eklendiği söylenen bitişik bir yapıdır. Daire şeklindeki tonozlu bir kapıdan girilen türbenin üzerinde alçak bir kubbe, içinde de üç mezar bulunmaktadır. Bunlardan en büyüğü Hasan Dede'nin kendisine, diğer ikisi de oğullarına aittir. Türbede herhangi bir dekorasyon veya tarih veren yazıt olmamakla birlikte 16. yüzyıldan kaldığı sanılmaktadır.

Ali Bey Camii

İlçe merkezinde belediye karşısında Cami-i Suk Mahallesi'nde bulunan bu camii, minaresi nedeniyle, belirli bir mesafeden rahatlıkla seçilebilir. Biri Arapça diğeri Türkçe olan yazıtlardan caminin 1095 yılında Yulad oğlu Ali tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Minare ise 1117 yılında yapılmıştır. Kuzeydoğu yönündeki hoş bir kapıdan avluya girilir. Avluda abdest yerleri, dış duvarın kuzey tarafında bir çeşme ve batı tarafında küçük bir depo görülür. İbadet yerinin kemerli bir girişi vardır. Kare kaideli minare ise doğu

Ali Bey Camii (146)

Hasandede Türbesi (145)

tarafındadır. Minarenin hemen arkasında, merdivenlerle çıkılan ve müezzinin kullandığı dikdörtgen planlı bir oda bulunur.

İbadet yerinin daha batı tarafındaki alçak bir tonozdan kadınlar bölümüne geçilir. Buradaki üç koridor sivri kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Haremlik kısmı tüm yönlere bakan pencereler aracılığıyla aydınlatılmaktadır.

Çüngüş Hamamı

17. yüzyıldan kaldığı sanılan ve bugün kullanılmayan bu hamam Ali Bey Camii'nin 100m kadar güneybatısındadır. Hamam kullanılmakla birlikte ziyaretçilerin belediyeden anahtar olarak yapıyı gezmeleri mümkündür. Hamama batı yönünden girilir. Burada kandillerin asılı durduğu sekizgen bir kubbe altındaki soyunma giyinme odası bulunur. Soğukluk üç bölmeden oluşur ve kenarlarında oturma yerleri bulunmaktadır. En sıcak bölmede ise aydınlatma boşlukları olan bir kubbe görülür. Bu odanın kuzeybatı ve kuzeydoğu yönlerinde her biri kubbeli ve zemini parke taşı döşemeli hamam odaları yer alır. Hamamda yenileme çalışmaları yapılmış, bu çalışmalar sonucunda giriş bölümüne birkaç beton evyan eklenmiştir. Ana kubbe ise 1975 yılında restore edilmiştir.

Merkez Ulya Camii

Bir tepenin yamacına kurulmuş olan ve hemen göze çarpan bu camii kuzeyden

Çüngüş Kilisesi (Dêra Çingûşê) ^[147]

bakıldığında tek, güneyden bakıldığında ise üç katlı olarak görülür. Avludan başlayan merdivenlerle çıkılan alt kat müezzinin yeridir (bir zamanlar medrese olarak kullanıldığı söylenir). Gerçekten bir ev gibi tasarlanmış bu bölümde uzun ve dar bir koridorun iki yanındaki odalar görülür. Bunun üzerindeki kat ibadet yeridir. Kuzey tarafında duvarı ses geçirmeyen, mihraba paralel iki koridoru olan kadınlar bölümü yer alır. Ceviz ağacından yapılmış minber üzerinde bitki desenli süslemeler vardır.

Kapı ve pencere pervazları taş bloklardan yapılmış dikdörtgen planlı bu caminin geri kalan bölümlerinde ise moloz taş kullanılmıştır

Giriş kapısında 1870 tarihi yer almakla birlikte camiyi ilk olarak kimin ve ne zaman inşa ettirdiği bilinmemektedir.

Ulu Cami

İlçenin batısında Cami-i Kebir Mahallesi'ndeki bir yamaç üzerinde bulunan Ulu Cami kimi kaynaklara göre 13. yüzyıldan inşa edilen ve daha sonra camiye dönüştürülen bir

kilisedir. Buna karşılık başka kaynaklar Mahmud bin Abdullah'ın adının yer aldığı 1134 tarihli bir yazıta dikkat çekmektedir. Ne var ki bu tarihin inşaatla mı yoksa yenilemeyle mi ilgili olduğu net değildir. Caminin tek girişi ibadet yerinin güneyindeki küçük bir kapıdandır. Batıya doğru uzanan bu giriş yeri duvarla çevrilidir. Kuzey tarafındaki bir kapıdan batı duvarı ses geçirmeyen, girintili çıkıntılı kadınlar bölümüne geçilir. Daire şeklindeki mihrapta süsleme yoktur. Minberin ise daha sonraları eklenmiş olması muhtemeldir. Yapı genellikle moloz taş kullanılarak inşa edilmekle birlikte pencere pervazlarında düzgün taş bloklar kullanılmıştır. İç kısımdaki yağlı boya caminin özgünlüğünü bozmuştur.

Çüngüş Kilisesi (Dêra Çingûşê)

15. yüzyıldan kalma bu kilise Camii Kebir Mahallesi'nin en yüksek noktası olan tepenin yamacına kurulmuş, ilçenin tümüne hâkim bir konumdadır. 12m yükseklikte duvarları olan kilise doğu batı ekseninde 500 metre karelik bir alan kaplar. Kuzey ve güney

cepheleri simetriktir ve dört köşenin her birinde bir şapel yer alır. Günümüze bunlardan yalnızca ikisi kalmıştır. Batıdaki şapelin altta ve üstte ikişer mazgalı varken doğu tarafındakinin üzerinde iki aydınlatma penceresi görülür.

Tavana yerleştirilen kilden yapılmış kaplar sesi aşağı doğru yansıtmak ve dini müziğin etkisini daha da artırmak içindir.

Çüngüş Köprüsü

Cami-i Kebir Mahallesinde bulunan Çüngüş Çayı üzerindeki bu tek kemerli köprü bir zamanlar İpek Yolu trafiğini taşımıştı. 17m uzunluğunda, 5m genişliğinde ve 15,2m yüksekliğindeki köprü'nün destekleri her iki tarafa yerleştirilmiş doğal kayalardır. 8.7m genişliğindeki kemer taş bloklardan yapılmışken diğer bölüm moloz taştan yapılmıştır. 2006 yılında restorasyon geçiren köprü'nün 17. yüzyılda Ali Bey Camii ile birlikte Kapıkıran Mehmet Ali Paşa tarafından yaptırıldığı söylenmektedir. Köprüden geçerseniz dönüp sol

Çüngüş Köprüsü (149)

Adeş Köyü Kilisesi (1748)

tarafa bakın. Burada iki bölümden oluşan çok güzel bir ev göreceksiniz. Bu evin daha küçük bölümü dik bir kayalığın üzerindedir ve burası ile ana bina arasındaki bağlantı tahta bir köprüyle sağlanmaktadır.

Adeş Köyü Kilisesi

Çüngüş'e 4km mesafedeki küçük ve güzel Değirmensuyu (Adeş) Köyünde Çüngüş Çayı ve Fırat Nehri'nin geçtiği derin vadiye bakan bir tepenin kenarında bir kilise bulunmaktadır. Yüksek duvarlarıyla bu kilise üç katlı bir ev görünümündedir. Güney tarafında kiliseye ek olarak inşa edilmiş ve halen köylülerin kaldıkları bir başka yapı vardır. Kilisenin girişi batı tarafındaki bir kapıdandır. Çüngüş'teki diğer kiliselerden farklı olarak bu kilisede kapının yanında geniş pencereler görülmez. Ancak her iki yanda da mazgallar vardır. Hemzemin olan kuzey tarafında pencere yoktur. Doğuda ise her sahin için bir mazgal yapılmıştır. Kilisenin yakınlarında eski bir su değirmenin kalıntıları görülmektedir.

Eğil (Gêl)

Asur Kaya Mezarları ⁽¹⁵⁰⁾

Dicle kenarında misafirperver insanların yaşadığı (hemen hemen herkes Zazaca konuşur) küçük Eğil İlçesi (nüfus:6.122) Türkiye'de pek bilinmemekle birlikte Diyarbakır'ın en etkili tarihse alanlarını barındırır ve görülmeye değer birçok mekâna sahip olan bu küçük ilçe Diyarbakır'ın 48km kuzeyinde, Dicle Vadisi'nin hemen batı tarafında bulunmaktadır. Bir zamanlar bu ilçede Zülküf ve Elyesa'nın yaşadığına inanıldığı için yöre küçük çapta bir dinsel merkez olarak da sayılabilir.

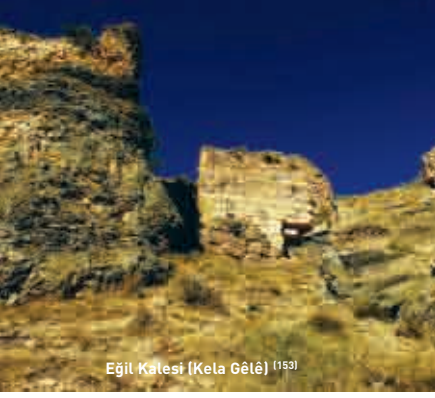
İlçenin adını nereden aldığı konusunda çeşitli söylentiler vardır. Evliya Çelebi buradan "Gel" olarak söz ederken Şerefxanê Bîtlîsî, tarihsel kronolojik bir çalışma olan Şerefname adlı eserinde yöredeki bir kaleye "eğil" çağrısı yapan kutsal bir kişiden bahseder. Eğil 1987 yılında ilçe olmuştur. Yeni bulunan petrol yatakları ve Dicle Barajı (GAP projesinin bir parçası, bakınız s: 67) yerel ekonomiye canlılık getirmiştir.

1997 yılında, yöre halkının ve çevrecilerin protestolarına karşın hükümet baraj yapımını sürdürmüş bunun sonucunda Çarkören Mahallesi'nin

tamamı ile Pazaryeri ve Tekke Hamamı gibi kimi tarihi yapılar sular altında kalmıştır. Bununla birlikte, yöredeki peygamber mezarlarından bazıları baraj yapılmadan önce taşınmıştır.

Dicle ve Hani'ye giden teknelerin hareket ettiği iskelede çay bahçeleri ile Asur Lokantası bulunmaktadır. Restoran, Dicle'de tutulan taze balıkları tatmak açısından iyi bir mekândır.

Eğil Kalesi (Kela Gêlê) (153)

Eğil Kalesi (Kela Gêlê)

Bir kaya kütleli üzerindeki bu kale surlarla çevrilidir ve üç tarafında vadiler yer alır. Kaleye çıkmaya başlamadan önce sağ tarafınıza baktığınızda batıya bakan bir kayanın üzerinde bir Asur hükümdarı tasviri göreceksiniz. Günün ikinci saatleri kabartma heykelini görmenin en uygun zamanıdır.

Üç futbol sahasından daha büyük bir alan kaplayan kale savaş dönemlerinde bir sığınma yeri olarak kullanılmış ve ayrıca kimi önemli kaynaklar burada saklanmıştır. Kaleden aşağıya Dicle'ye doğru dört tünel kazılmıştır. Bu tüneller gerek kaçış yolu olarak gerekse aşağıdan kaleye su getirmek için kullanılmıştır. Kaledeki en geniş odada kral ve vezirleri için yapılmış çok sayıda taş koltuk bulunmaktadır.

Kalenin içinde ve Asur Kralı figürünün hemen batısında bir mağara kilisesi vardır. Kilisede kayalar üzerinde farklı dönemleri temsil eden haç şekilleri bulunmaktadır. 1. yüzyılda burayı bir manastır ve piskoposluk merkezi kurmak üzere İsa'nın havarilerinden birinin ziyaret ettiğine inanılır. Mağaraya 5m yükseklikteki bir kayanın çevresinden dolaşarak ulaşılır.

Manastırdaki bir başka önemli figür de Yusuf Peygamber ve karısı hakkında biyografi yazan Musa adlı bir kişidir.

Musa 6. yüzyılda Eğil'de yaşamıştır. Önemli bir başka kişi de Eğil'de dünyaya gelen Theodoto'dur. Theodoto fiziksel özürleri gidermesi ve umutsuz insanları sakinleştirmesiyle Diyarbakır ve çevresinde büyük ün yapmıştır. Değişik manastırlarda sorumluluk üstlenen Theodoto aynı zamanda Araplarla Romalılar arasında barış elçisi olarak da görev yapmıştır. 698 yılında ölen Theodoto 7. yüzyılın azizlerinden sayılmaktadır.

Deran Hamamı

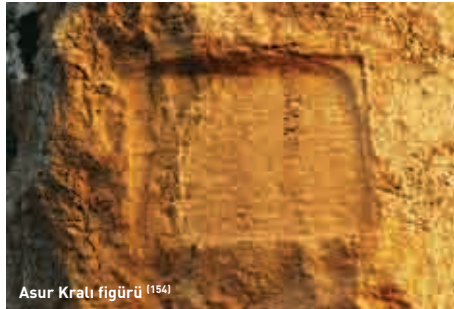
Deran Yöresinde genişçe bir çay üzerinde bulunan hamam bir yeraltı tüneliyle kaleye bağlanır. Yakın zamanlara kadar kullanılan bu yapı şimdi su altında kalmıştır ve ancak su seviyesi birkaç metre indiğinde görülebilmektedir. Yapıdan günümüze yalnızca iki büyük kemer kalmıştır.

Su Sarnıcı

Kayalara oyulmuş ve kaleden aşağıya nehre uzanan üç suyolu vardır. İkiisi kuzeyde, biri güneydedir. Günümüze kalan bu yapı İstanbul'daki ünlü Yerebatan Sarnıcını andırmaktadır. Kentin su ihtiyacı bu sarnıca uzanan toprak borularla karşılanır, gelen su hamamlara, camilere ve çeşmelere dağıtılabirdi. İlçenin kuzey taraflarında yapılar kazılar sonucu bu toprak boruların bir kısmı açığa çıkarılmıştır.

Tacıyan Camii

Cami Eğil Kalesi'nin güneyindeki bir vadi yamacındadır. Bu Artuklu camiinin-

Asur Kralı figürü (154)

Taciyan Camii⁽¹⁵⁵⁾

den geriye yalnızca dört duvar ile üzerinde kûfi yazıtlar bulunan kiremitle bir kubbenin küçük bir bölümü kalmıştır.

Asur Kaya Mezarları

Kalenin kuzeydoğusunda Dicle Barajı yanında Asur Kral Kaya Mezarları adı verilerek Asurlularla ilişkilendirilen kaya mezarları vardır. Belediyenin iskelesinden kalkan tekneler istek üzerine burada durabilirler. Bu durumda kaya mezarlarını daha yakından izleme fırsatı bulabilirsiniz.

Mezarlar silindirik şeklinde ve tespih taneleri gibi yan yana kayalara oyulmuştur ve bunların çevresinde geniş mağaralar yer almaktadır. Mezarların içinde sütunlar ve resimler görülür. Mezarların karşısında, vadinin öteki tarafında ise bir dizi taş piramit yer alır.

Asur Kaya Mezarları⁽¹⁵⁷⁾

Peygamber Mezarları

Eğil'den çıktıktan sonra Diyarbakır Yolu üzerinde 3. kilometredeki levha sizi Nebi Harun Tepesi'ne götürür. Bu tepenin zirvesinde peygamber mezarları, (Kürtçe Gorên Pêxemberan) yer alır. Çevre halkı ziyaret yeri olarak ve hafta sonu piknikleri için bu yöreyi tercih etmektedir.

Nebi Harun'un mezarındaki levhada şunlar yazılıdır: "Bu mezar, Süleyman Peygamber'in kâtipliğini yapan, Berhiya oğlu Harun-i Asefi'ye aittir. Kendisi yaklaşık olarak MÖ 900'de yaşamıştır." Yazıtı göre hemen yakındaki mezar ise Harun İbn-i Pir-i Can'a aittir.

Kaya Mezarları⁽¹⁵⁶⁾

Elyesa'nın (İlyas) 6 metrelik mezarı baraj suları altında kalmaması için tepeye taşınmıştır. Burası daha çok Perşembe akşamları ziyaret edilmektedir. Buradaki levhada ise şöyle denmektedir: "Elyesa Ehtub'un oğlu ve İlyas'ın kuzenidir. Yaklaşık MÖ 1200 civarında yaşamıştır."

Ergani'de olduğu gibi muhtemelen Zülküf Peygamber'e ait bir mezar yine bu tepenin üzerindedir. Daha önceleri ilçeden 4km uzaklıkta Hacıyan civarında olan mezar baraj suları altında kalmaması için 1995 yılında buraya taşınmıştır. Kuran'da Zülküf'ten kendisine düşmanlık besleyenler dahil herkese hoşgörümlü bir insan olarak söz edilmektedir.

Kalkan (Şelbetin)

Diyarbakır yolu üzerinde, Eğil'in 12km güneyinde Kalkan (Şelbetin) Köyünde bulunan höyük, vaktiyle stratejik açıdan önemli bir konumdaydı. Bu önem, yerleşimin bereketli Diyarbakır Ovası'nın başlangıcında ve önemli

Peygamber Mezarları^[158]

ticaret yollarının kesiştiği noktada olmasından kaynaklanıyordu. Nitekim Eğil'de hüküm süren Lala Kasım Bey ve ardından gelen Murat Bey burada bir kervansaray, hamam, medrese ve cami inşa ettirmiştir.

Dicle'nin kollarından birine bakan küçük bir tepe üzerindeki kervansaray uzun ve düz damlı taş bir binadır. Üzerindeki Arapça bir yazıtta göre 1561-1562 yıllarında Murat Bey tarafından yaptırılmış, adı da amcası Kasım bin Şah Mehmet Bey onuruna verilmiştir. Yapının zemin katı şimdi ahır olarak kullanılmaktadır.

Nabi Harun'un mezarı^[159]

Kervansarayın yaklaşık 200m kuzey-batısında küçük bir tepenin üzerinde kubbeyi andıran iki adet yapı görülür. Bunlardan biri Kasım Bey'in, diğeri de Cafer Bey'in mezarıdır. 16. yüzyıldan kaldığı sanılan bu mezarlar bazalt taştan yapılmıştır ve bugün hayli yıpranmış koni şeklinde iki kubbeye sahiptir. Her birinin ön cephesinde geniş birer pencere vardır ve pencereler ebat ve biçim olarak birbirinin aynıdır. Üzerlerinde herhangi bir bezeme bulunmayan yapılar, inşaat malzemesi olarak kullanılmak üzere

büyük ölçüde yağmaya maruz kalmıştır. Her iki yapıda da herhangi bir mezar izine rastlanmamaktadır.

Selman Kalesi

Eğil'in 10km güneydoğusunda Selman Köyü yakınlarında bulunan kale yörede görece iyi korunmuş nadir yapılarıdır. Kalenin duvarlarının ve kapılarının çoğu bugün de ayakta. Kaleye ulaşmak için köyden 3km kadar güneye inip, daha sonra da 500m yürümeniz gerekmektedir.

Kalkan (Şelbetin)^[160]

Dicle (Pîran)

Dicle eski evleri⁽¹⁶¹⁾

Diyarbakır'ın 85km kuzeyinde bulunan ve halkı Zazaca konuşan Dicle (nüfus: 12.227) 1938 yılında ilçe olmuştur. Kürt siyasi tarihinde buranın özel bir yeri vardır. 1925'teki Kürt ayaklanmasının liderlerinden Şeyh Said (bakınız s: 139), bir grup Hamidiye askeri ve Zaza aşiret liderleriyle ilk önemli görüşmeyi burada yapmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı silahlı mücadele de yine burada başlamıştır. İlçenin eski adı "Pîran" "âlim" anlamına gelmektedir. Cumhuriyet Döneminde ilçe şimdiki adını almıştır.

İlçeye hâkim bir tepede mağaralar ve bir askeri üssün dış duvarları bulunmaktadır. Geçmişte burada insan yerleşimleri olduğu sanılmaktadır. Halen askeri üs içinde kalan Şeyh Yusuf Ziyareti için halka Perşembe günleri izin verilmektedir. Buradan bakıldığında ilçenin harabe halindeki kalesi kolayca görülmektedir.

Buradaki en eski cami, Yeşiltepe Mahallesiindeki (Zazaca *Mahalleyi Celê*) Yukarı Cami'dir. Caminin ne zaman ve kim tarafından yapıldığı

bilinmemektedir. Ancak muhtemelen Geç Osmanlı Dönemine aittir. Güzel süslemeleri olan minaresi yakın zamanda eklenmiştir. Cami büyük ahşap bir kapıyla iki bölüme ayrılmaktadır. Küçük avludaki üç eski mezarın taşları üzerinde Kuran'dan ayetler yer almaktadır. Diğer camilerden farklı olarak bu camide abdest yerleri dışarıda değil içindedir.

Son olarak Dicle İlçesi'nin Yeşiltepe Mahallesi'ndeki iki çeşmeden söz etmek gerekir. Bu çeşmelerden biri Kadın Çeşmesi (Zazaca *eyni ceyno*) adını taşımaktadır. Kadınlar burada bir araya gelmekte, bir yandan sohbet ederken diğer yandan halı ve benzeri eşyalarını yıkamaktadır. Erkekler Çeşmesi (Zazaca *ayni comêrdo*) bunun hemen arkasındadır. Her ikisi de sarı kireçtaşından yapılmış çeşmelerin zeminden başlayan kemerleri vardır.

Pir Mansur Türbesi

Köylülerin Pir Mansur Ziyareti dedikleri bu mezar Dicle'nin 5km doğusundaki Kocaalan (Dîrey) Köyündeki bir mezarlıktır. Dikdörtgen planlı bu büyükçe yapının kapısındaki yazıtta "Haza Mescid-i Mansur tarih 1611" şeklinde bir yazı bulunmaktadır. Pir Mansur'un soyundan geldiklerine inanılan başka kimselerin mezarları da yine buradadır.

Kral Kızı Taşı

Maden Suyu Vadisi'nin güney yamacında devasa bir kaya görülür. Bu kaya üzerinde oyulmuş iki pencere

Dicle Nehri^[163]

vardır ve pencerelerle birlikte kaya, dışarıdan bakıldığında kabaca bir evi andırır. Kral Kızı Taşı adı verilen bu kaya Dicle'nin 7km batısında Diyarbakır yolu üzerinde, Daxon Köyü'nün 1km doğusunda bulunmaktadır. Ancak erişilmesi güç bir yer olduğundan sadece uzaktan bakılabilir. Kayanın sağ tarafında bir obelisk, daha aşağıda ise tek pencere taş bir mezar vardır. Efsaneye göre kral bir çobana âşık olan güzeller güzeli kızını buraya hapsederek cezalandırır. Pencereden iki güvercinin uçup çıktığını gören muhafızlar ertesi gün içeriye baktıklarında kızın artık orada olmadığını anlarlar. İçerde hazine olduğuna inanılır. Bu inaniş muhtemelen, buradan ağzlarında halı veya kilim parçalarıyla çıkan leyleklere ilişkin öykülerden kaynaklanmaktadır.

Dicle Kadınlar Çeşmesi^[164]

Yukarı Camiinde mezarlar^[165]

Hani (Hênê)

Hani'de çocuklar ^[166]

1200m yükseklikte engebeli bir arazi üzerinde kurulu Hani (nüfus 8.292) Diyarbakır'ın 86km kuzeyinde yer almaktadır. Adı Zazaca çeşme anlamına gelen *hênê* sözcüğünden gelir. Hani 1958 yılında Diyarbakır'ın ilçesi olmuştur. Merkezde ve çevredeki köylerde yaşayanların çoğu Zazaca konuşur. Bununla birlikte yörede Kurmanci konuşulan köyler de vardır. Ambar Çayı'nın her iki yanında geçimlik sebze ve hububat yetiştirilir. Bununla birlikte hayvancılıkla uğraşanlar da bulunmaktadır.

Hani İlçesinin kuzeyini Güneydoğu Toroslar çevreler. Bu dağ sırası güneydeki ovaya doğru alçalır. İlçe, ilk bakışta insana muhafazakâr bir görünüm sunar. Gerçekten de Hani Diyarbakır'da sokaklarda pek az kadının görülebildiği, görülenlerin de çarşafı ve peçeli olduğu tek ilçedir. Bütün bunlar bir yana, ilçe sakinleri size dostça yaklaşacak, çay ikram edecek ve etrafı gösterecektir.

Ulu Cami (Hani Camii)

Artuklulardan kalma olduğu sanılan cami Belediye Binası yanında, merkezi

bir yerdedir. Caminin batı tarafındaki bir kapıdan avluya girilir. Bu avlunun kuzeydoğu köşesindeki kapılar kadınlara ayrılmış iki ayrı bölüme çıkar. Bu iki bölüm kiremitli bir çatıyla birbirine bağlıdır. Caminin batı ve doğu yanlarında güney duvarına paralel olmak üzere sırasıyla üç ve iki koridor vardır. Caminin hemen yanındaki dikdörtgen planlı taş minarenin sade bir görüntüsü vardır. Yazıtlara göre 1657-1682 yıllarında önemli yenilemeler geçiren cami birkaç yıl önce yeniden restore edilmiştir.

Ulu Cami (Hani Camii) ^[167]

Bir portre ⁽¹⁶⁸⁾

Hatuniye (Zeynebiye) Medresesi

Ulu Cami'nin yaklaşık 300m güneybatısında bulunan yeni restore edilmiş bu medresenin 13. yüzyıldan kalma bir Artuklu yapısı olduğu sanılmaktadır. Kuzey tarafında çeşmeli güzel bir eyvan yer alır. Bunun karşısında Kuran'dan âyetlerle bezenmiş mihrap görülür. Hemen sağındaki odada ise bir havuz vardır. Yapının dikkat çeken diğer özellikleri, mihrap ile ana salondaki kubbeli odaların iki penceresinde görülen geometrik süslemeler ve taş işçiliğidir. Bunların

Hatuniye (Zeynebiye) Medresesi ⁽¹⁶⁹⁾

üst kısımları ise Arapça yazılar ve bitki motifleriyle bezenmiştir.

Aynkebir Havuzu

Ulu Cami'nin hemen altında, Hatuniye Medresesi'ne bitişik bu havuzun geçmişi MÖ 2000 yılına ve Hurrilere dayanır. Havuz, Hani Dağı'nın eteklerinden gelen suyla beslenir. Doğal bir yeraltı rezervinde biriken su daha sonra havuzun bir kenarındaki duvarın zeminindeki dokuz ayrı noktadan çıkar. Temiz ve içilebilir olduğu söylenen bu su aynı zamanda çevrede tarımsal sulama amaçlı kullanılmaktadır. Bir zamanlar bu suyla 8 değirmenin döndüğü söylenen havuz kenarında, ilçe halkı tarafından rağbet gören

Aynkebir Havuzu ⁽¹⁷⁰⁾

Seyyid Caferi Tayyar Türbesi⁽¹⁷¹¹⁾

yemyeşil bir çay bahçesi bulunmaktadır. Bu bahçe dinlenip havuzu ve Ulu Cami'yi seyretmek için ideal bir yerdir.

Şeyh Bedrettin Türbesi

Dikdörtgen planlı bu taş mezar, Hatuniye Medresesinden birkaç yüz metre aşağıda, Dereli Mahallesi'ndeki güzel bir bahçenin içinde yer almaktadır. Sivri kemerli girişinde bulunan Arapça yazıta göre 1292 yılında inşa edilmiştir. İçerinin aydınlanmasını sağlayan küçük bir penceresi vardır. Türbe iki bölümden oluşmaktadır. Bölümlerden birinde Şeyh Bedrettin'in iki erkek kardeşiyle kız kardeşine ait olduğu söylenen üç sanduka bulunmaktadır. Şeyhin kendi mezarı ise arkadaki açık alandadır. Türbe başta

Şeyh Bedrettin Türbesi⁽¹⁷²¹⁾

kadınlar olmak üzere yerli halk tarafından düzenli ziyaret edilmektedir.

Seyyid Caferi Tayyar Camii ve Türbesi

İlçenin üst kısmında Zirve Mahallesi'nde bulunan dikdörtgen planlı ve kireçtaşından inşa edilmiş bu yapının çatısı ahşaptır. Tepesi koni biçiminde olan minare dikdörtgen gövdelidir. Caferi Tayyar'ın bir savaşta şehit düştükten sonra buraya gömüldüğü söylenmektedir. Ziyarete gelen yerli halktan pek çok kişi çoğunlukla Perşembe akşamüzeri olmak üzere ziyaret sırasında Kuran okuyup dua etmektedir. Cami ve türbe 1978 yılında yenilenmiştir.

Aynkeris (Ava Sipî) Pınarı

Yöre halkı tarafından "Şifalı Su" olarak da bilinen bu pınar Lice Yolu üzerinde, ilçe merkezinden 2km uzaklıktaki Veziri Mahallesi'nde büyük bir dut ağacının altındadır. Suda banyo yapmanın, hatta suyu içmenin karaciğer sorunlarına iyi geldiği söylenmektedir. Pınara özellikle sabahın erken saatlerinde çeşitli illerden çok sayıda ziyaretçi gelmektedir.

Aynkeris (Ava Sipî) Pınarı⁽¹⁷³¹⁾

Lice (Licê)

Lice Kaburga Dolması⁽¹⁷⁴⁾

Asur kayıtlarında Şirîşa, Osmanlı kayıtlarında ise İlıca olarak geçen Lice İlçesi (nüfus: 13.118) Diyarbakır'ın 85km kuzeydoğusunda, Akdağ'ın ovaya indiği yerdedir. Aslında ilçe tepelik bir alanda kuruluyken 1975 yılında meydana gelen, 2.800 kişinin ölümü ve 8000 binanın yıkılmasıyla sonuçlanan depremin ardından bugünkü yerinde yeniden kurulmuştur. 1990'lı yıllarda yaşanan huzursuzluk, binlerce kişinin Diyarbakır'a ve ülkenin batısındaki kentlere göçmesiyle, kente bir şok dalgası daha getirmiştir. Ancak günümüzde ilçe belirli bir dengeye oturmuş görünmektedir. Ceviz ve üzüm, ilçenin tarım ürünleridir. Bir başka istihdam alanı da işadamı Halis Toprak'ın (kendisi Licelidir) burada inşa ettiği mermer fabrikasıdır.

Ulu Cami

Vakıf Ahmet Bey Camii olarak da bilinen bu cami eski Lice'dedir ve depremden bu yana terk edilmiştir. Cami duru bir suyun aktığı bir vadinin ortasındadır. 1540 yılında Hasan Ezraki soyundan gelen Ahmet Bey tarafından yaptırılmıştır. 1845'te çıkan bir

Ulu Camii⁽¹⁷⁵⁾

yangından sonra yapı 1875 yılında Hacı Sadullah Bey tarafından yenilenmiş ve genişletilmiştir. İbadet yerleri sütunlar ve büyük kemerlerle birbirinden ayrılmıştır.

Birkleyn Mağaraları

Kayalarda birbirine paralel olarak uzanan bu üç mağara Bingöl-Muş karayolu üzerinde, Lice'den 26km sonra yolun sağ tarafında yer almaktadır. Mağaraların içine bakmak isterseniz yanınızda fener bulundurmanız tavsiye edilir. Mağaralarda Alman Arkeolog Andreas Schachner başkanlığında yapılan araştırmalarda MÖ 1100-850 yıllarından kalma,

Birkleyn Mağarası⁽¹⁷⁶⁾

Asurlulara ait beş yazıt ve üç kabartma bulunmuştur. Schachner'e göre kalıntılar burada MÖ 6000'den bu yana yerleşim olduğunu göstermektedir.

Soldaki mağaranın güney tarafında taş basamak ve duvar kalıntıları hala görülebilmektedir. Mağaranın girişinde, Asur Kralı I. Tiglath-Pileser (MÖ 1116-1090) Döneminden kalma üç yazıt yer almaktadır.

Birkleyn Mağaraları detay⁽¹⁷⁷⁾

Mağaranın kuzey tarafındaki bu yazıtlar yüksekten silinmeden kalmıştır. Söz konusu mağara aynı zamanda Dicle'nin başlıca kollarından biri olan Zebene Çayı'nın kaynağıdır ve yöre halkı buraya "öteki dünyaya giriş kapısı" demektedir. Bu mağarada daha fazla şey görmek için, derinliği yarım metre ile bir metre arasında değişen Zebene Suyundan yürümek gerekmektedir. Su temiz ve serin, insanı yüzmeye davet edecek çekiciliktir.

Birkleyn Mağaraları iç görünüm (178)

Başlangıç noktasına geri döndüğünüzde ikinci mağaraya ulaşmak için daha yukarılara tırmanmanız gerekecektir. 600m uzunluktaki bu mağaranın kuşların yuva yaptıkları genişçe bir girişi vardır. Mağara boyunca ilerlerken yaklaşık yarı yolda Asur Kralı III. Shalmaneser (MÖ 859-825) Döneminden kalma kısmen tahrip edilmiş bir yazıt bulunmaktadır.

Üçüncü ve en uzun mağara 100m daha yukarıdadır ve buraya dar bir patikadan ulaşılır. İlk girişte dar olan bu mağara daha sonra genişler. Yöredeki köylülerin söylediklerine göre içlere doğru bir saat yürüdükten sonra bile

mağaranın sonuna ulaşılammaktadır. Yöredeki en güzel mağaralardan biridir. Mağara havasının astıma iyi geldiği söylenmektedir.

Çeper Hanı (Xana Kelê)

Bir tepenin üzerinde bulunan Zülkarneyn Kalesinden geriye kalanları görmek isterseniz, kalıntılar Lice'nin 16km batısında, Diyarbakır-Bingöl karayolunun batısına düşen Çeper (Xana Kelê) Köyündedir. Mevcut bütün kaynaklar buranın bir Pers yerleşimi olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte kimi kaynaklar kalenin adını burada bir süre kalan Büyük İskender'den aldığını ileri sürerken

Çeper Hanı (Xana Kelê) ^[179]

diğer kaynaklar bu adın 6. yüzyılda yaşamış İmparator Kuroş'tan geldiğini anlatmaktadır. Kuroş, kafasında iki boynuzla betimlenmektedir. Med ve Pers İmparatorluklarını birleştirdiği için ve her imparatorluk bir boynuzu temsil ettiğinden kendisine zülkarneyn (iki boynuzlu) denmektedir. Kalıntılar arasında duvarların temelleriyle birlikte üç burç ve iki kapı görülebilmektedir.

Köyün bitiminden 400m ötede Çeper Han (Xana Kelê) adını taşıyan büyük bir İpek Yolu kervansarayı görülür. Yapının çatısı kısmen tahrip olmuş olmakla

birlikte diğer kısımları halen iyi durumdadır. İç kısımda üç sıra sütunlu geniş bir salon bulunmaktadır. Her sütun sırasında beyaz taştan yapılmış altı büyük kemer vardır. Yorgun yolculara ayrılmış odalar yapının iki yanında sıralanmaktadır. En soldaki odada bir dönemin saygın kişisi Şeyh Tahirê Kelê'nin pek çok kişi tarafından ziyaret edilen mezarı bulunmaktadır. Babası da yandaki avluda gömülüdür.

Ashabı Keyf Mağaraları

Ashabı Keyf, putlara değil de Allah'a inandıkları için baskı gören, bu neden-

Çeper Hanı (Xana Kelê) ^[180]

Ashabı Keyf Mağaraları ^[181]

le kaçıp başka yerlere giden yedi kardeştir. Söz konusu grubun yaşadığı yer olarak çeşitli mekânlar gösterilmektedir ve bu mekânlardan biri de Lice'de bulunan Ashabı Keyf Mağaraları (gerek Türkiye'de gerekse kimi komşu ülkelerde Ashabı Keyf'le ilişkilendirilen başka yerler de vardır). Mağaralar, merkezden 15km mesafede Duru (Dêrşam) Köyü yakınlarında 650m yükseklikteki bir tepenin üzerindedir. Park alanına ulaştıktan sonra, ziyaretçilerin dua edip adak bıraktıkları birinci mağaraya ulaşmak için demir merdivenlerden yukarı çıkmaz gerekir. Yine merdivenle ulaşılan ikinci mağara ise Ashabı Keyf'in uyuduğuna inanılan yerdir.

Bu kişinin öyküsünden Kuran'daki surelerden birinde, Al-Kahf'tan (Mağara) söz edilmekte, ancak tarih, yer ve kişi sayısı verilmemektedir. Grupla ilgili en yaygın efsanelerden birinde zalim bir pagan hükümdar olan Dakyanus ve altı danışmanından söz edilir. Danışmanlarının tek bir tanrıya inandıklarını keşfeden Dakyanus inançlarını terk edip yeniden puta tapmadıkları takdirde onları öldürteceğini söyler. Böylece danışmanlar saraydan kaçarak dağlara yönelir. Yolda rastladıkları bir çoban onları bir mağaraya götürür. Tanrı burada onları 300 yıl boyunca uyutur. Uyandıklarında, artık ortada korkulacak bir şey olmadığını görürler; çünkü dönemin hükümdarı da kendileriyle aynı inançtadır.

Dakyanus (1183)

Ashabı Keyf Mağaraları (1182)

Her yıl 28 Mayıs'ta burada bir festival düzenlenir ve ilin dört bir tarafından gelenler mağaraları ziyaret eder. Ziyaretçiler mağaraların duvarlarına dokunur, tavandan damlayan suyu içer ve dua eder. Ardından, piknik alanlarında toplanarak evlerinden getirdikleri yemekleri yer, etini başkalarıyla paylaşmak üzere kurban keser. Çevrede hazır yiyecek, meşrubat ve dondurma satan kişiler de görülebilir.

Dakyanus

Bu eski yerleşim, Lice ilçe merkezinden 19km batıda, yakınlarındaki Fis Ovasında (Dešta Fîsêl) yükselen 1000m rakımlı bir tepededir. Fis Köyünden yola çıktıktan sonra buraya ulaşmanız 20 dakika alabilir. Köy muhtarıyla konuşup yanınıza bir rehber almanız yerinde olacaktır. Yerleşimin Dakyanus adlı güçlü bir tiranın egemenliği altında olduğu bilinmektedir. Ancak, çevrede henüz kazı çalışmaları yapılmadığından ne zaman ve kimler tarafından inşa ve tahrip edildiği konusunda bilgi yoktur. Selevkoslar veya Romalılara ait olabileceği düşünülen sütunlar, çevre duvarları ve Dakyanus'un sarayına ait olduğu sanılan kimi duvarlar ve kemerler bugüne kalmıştır. Başka pek çok örnekte olduğu gibi burada da sütunlardan bir bölümü yakınlardaki bir köyün camisinde kullanılmıştır.

Kulp (Pasûr)

Kulp İpekböcekçiliği ⁽¹⁸⁴⁾

Kulp İlçesi (nüfus: 11.474) Diyarbakır'ın 120km kuzeydoğusunda 1132m rakımlıdır. Kulp İlçesinden geçen ve Batman Çayı'nın kolları olan Sêqas ve Sarım Suları tarımsal etkinliklere yardımcı olmakla kalmamış, aynı zamanda yüzyıllar boyu çeşitli uyarlıkların da dikkatini buraya çekmiştir. Kimi kaynaklara göre ilçenin eski adı Pasûr "çukurlarla çevrili kale" anlamına gelmektedir. Diğer bazı kaynaklar adın "soğuk rüzgâr" anlamına gelen Bayê Sar'dan geldiğini iddia ederken, *Pa-sûr*'un "Asil Kale" anlamında olduğunu belirtenler de bulunmaktadır. İlçenin bugünkü adı Kulp'un ise yörede nüfus sahibi bir kişi olan Kulpo'dan geldiği söylenebilir.

Kulp çok sayıda vasıflı öğretmen yetiştiren, ilin görece daha yoğun nüfuslu bir ilçesi olarak ön plana çıkar. Kulp ile Muş arasındaki karayolunun açılması da ilçenin canlanmasına yardımcı olmuştur. İlçe sakinleri Kurmanci ve Zazaca konuşmaktadır.

İlçenin önemli gelir kaynaklarından biri de ipekböcekçiliğidir. Gerçekten de Kulp ilçe merkezi dahil batıdaki Ağaçlı

İpekböcekçiliği ⁽¹⁸⁵⁾

(Cixsê) Beldesi ülkedeki ipek üretiminde önemli bir yere sahiptir. İsviçre Kalkınma Kooperatifinin desteğiyle Türkiye Kalkınma Vakfı Ağaçlı(Cixsê), Narlıca (Tiyaxis) Köyleri ile Kulp merkezi pilot bölge seçilerek, ipekçilik entegre tesisleri ve halı atölyeleri kuruldu. Son yıllarda AB'nin finansal desteğiyle Kulp Koza Yetiştiriciler Birliği ve Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odasının ortaklaşa oluşturdukları projelerle ipekçilik sektörüne katkıda bulunmaktadır. Yöredeki ipekböcekçiliğini desteklemek amacıyla Kulp Kozacılar Birliği 650 çiftçiye 2000 kutu ipekböceği ve dut fidanı dağıtmıştır. Dahası, her yıl Haziran ayında yapılan Kulp Koza ve Kültür Festivali sırasında bilinen kültürel gösterilerinin dışında Ağaçlı'daki ipek üretim tesislerine ve görülecek diğer yerlere geziler düzenlenir.

Telli Ağa Evi ⁽¹⁸⁶⁾

Telli Ağa Evi

Bu ev, Kulp İlçesi'nin 10km doğusunda, özellikle güzel bir köy olan Karabulak'ta (Nêrçik) Hesandîn Dağı yamaçlarındadır. Eve ulaşmak için, köye vardığınızda önce arabanızı park edin ve doğuya doğru nar, ceviz, badem ve dut ağaçları arasından 10 dakika kadar yürüyün.

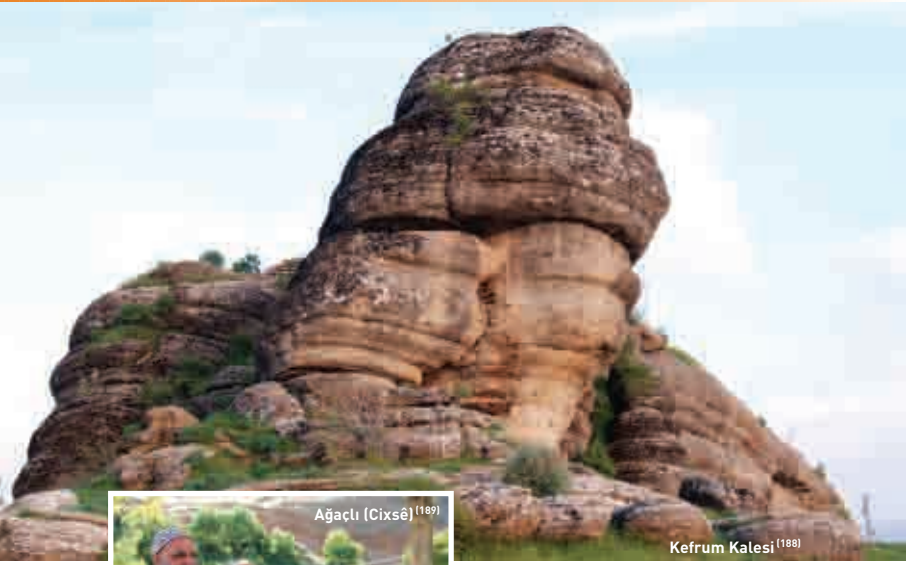
Ev, 25km ötedeki Taşköprü Köyünden Telli Ağa ve kardeşi Abdül Ağa tarafından 1650 yılında beyaz taş kullanılarak yapılmıştır. Ana kapıda taş işçiliğinin son derece güzel örnekleri görülür. Halen restore edilmekte olan iki katlı ev ihmal ve toprak kaymaları sonucunda hayli hasar görmüştür. Evin batı tarafı halen ayakta. Evin Kulp İlçesine ve Kulp Çayı'na bakan güzel bir manzarası vardır. Biraz aşağıda, Kulp Köprüsünden 2km uzaktaki çayın kenarında bulunan bir kaya üzerindeki çivi yazılarını, başka bir deyişle *Kevirê Nivîsî*'yi ("yazılı taş") görebilirsiniz.

Ağaçlı (Cixsê)

Kulp İlçesinin 18km batısındaki Ağaçlı Beldesi, bir tepe üzerindeki yıkık Ağaçlı Kalesi'nin (*Kela Cixsê*) bulunduğu yerdir. Bizans Döneminde yapıldığı söylenen kalede iki eski kilisenin kalıntıları görülmektedir. Evliya Çelebi, burada yaşayanları, batıdaki Kevirê Dîkan Yolundan geçen kervanlara el yapımı kılıç satan iyi demirciler olarak tanımlamaktadır.

Büyük ve bakımlı olan köyde çok sayıda dut ağacı bulunmaktadır. Beldede iki ipek atölyesi vardır ve

GABB Birlik Parkı ⁽¹⁸⁷⁾

Kefrum Kalesi^[188]

Ağaçlı (Cixsê)^[189]

hanelerin çoğu ek gelir için ipekböcekçiliği yapmaktadır. Görülmeye değer yerler arasında beldenin sonundaki park ve bir kaynaktan beslenen çeşme vardır. Yöre halkı bu kaynağın bir zamanlar âşıkların buluşma yeri olduğunu söylemektedir.

Konuklu (Dûderya)

Kulp'un yaklaşık 20km güneydoğusundaki Konuklu Köyünde, Bizanslılar tarafından tahkim edilen bir mağaranın üzerinde inşa edilen Kefrum Kalesi'ni (*Kela Mîra* veya *Kaferê Romê* de denmektedir) görebilirsiniz. Yerin adı, bir zamanlar burada Müslüman olmayan (kâfir) kişilerin hüküm sürmüş olmasından gelmektedir.

Köy aynı zamanda Türkiye'deki en büyük külliyyeye de ev sahipliği yapmaktadır. Emekli İmam Şeyh

Siraceddin'in kaynakları ve Türkiye'nin pek çok yerinden kimselerin katkılarıyla meydana getirilmiştir. Köyün en yüksek noktasında bulunan bu masif beyaz yapıda *feqî* (medrese öğrencileri) için çok sayıda oda, ibadet yerleri, bir konuk evi ve hergün ziyaretçi kabul eden Şeyh'e ait bir ev bulunmaktadır.

Surp Kevork Kilisesi (Dêra Simetaq)

Bir zamanlar Ermeni Cemaatine hizmet veren bu kilise Kulp İlçesinin 22km kadar kuzeyinde Yaylak (Eskar) Köyü'nün Smetak Mahallesinde yer almaktadır. Kilisenin, biri büyük olmak üzere iki odası vardır. Günümüzde harabe halinde olan yapının

Konuklu (Dûderya)^[190]

yakınlarında eski çağlarda insanların yaşadığı üç mağara bulunmaktadır.

İnkaya (Kanikan) Mağaraları

Bu mağaralar, Kulp İlçesi'nin 25km güneyinde, Kulp Çayı yakınlarındaki İnkaya Köyünde yer almaktadır. Burada bir zamanlar bir Pers Hükümdarının yaşadığı ve mağaraların çevresindeki kalıntıların eski bir kente ait olduğu söylenmektedir. Su depolarının, gözetleme kulelerinin ve askerler tarafından kullanılan odaların kalıntıları hala görülebilmektedir. Bir zamanlar atların bağlandığı 40 direk de günümüze kalmıştır. Mağaralarda ayrıca muhtemelen suyla çalıştırılan iki değirmen de bulunmaktadır.

Taşköprü (Godernê)

Geliye Godernê Mezopotamya'daki en geniş vadidir ve uzun bir süre Ermeni nüfusun yaşadığı bir yerleşim birimi olmuştur. Kulp İlçesi'nin 27km güneybatısındaki Taşköprü (Godernê) Köyü adını Sarım Suyu üzerinde bulunan ve Kulp'u Silvan'a bağlayan taş köprüden almaktadır. İlçenin eski sakinleri arasında ilk Hıristiyanlar da bulunmaktadır ve çevrede Ekso adlı bir rahibin mezarı görülebilmektedir. Buradaki 200m yükseklikte bir kanyonda bulunan mağaralarda taş devri yerleşimlerine ait kimi izler bulunmuştur. Kulp yönünden geliyor-sanız köprüye yaklaşık 70m kala hoş bir bahçenin içinde büyük bir taştan oluşan mağara mezar göreceksiniz.

Taşköprü (Godernê) [192]

Andok Dağları [191]

Köyün ötesinde sağ taraftan, sebze yetiştirilen küçük tarlalardan oluşan bu yemyeşil vadiye inebilirsiniz. Yöre halkının çok sevdiği bir piknik yeri olan vadiye ayrıca balık tutmak ve yüzmek de mümkündür.

Andok ve Berbihîv Dağları

Andok ve Berbihîv ilçedeki yüksek ve güzel dağlardan ikisidir. Kulp'tan çıktıktan sonra Muş istikametinde 20km yol alındığında Berbihîv Dağı (2000m) sol tarafta görülür. Bu dağlardan her birinin tepesinde bir şeyhin mezarı vardır: Şeyh Mihemed'in ki Andok'ta, Şeyh Mihemed Huseyn'in ki Berbihîv'de yer almaktadır. Kulp ve Muş sakinleri yılda en az bir kez bu mezarları ziyaret ederek geleneksel kurban kesim işlemini yaparlar ve kurban etini akrabalarıyla paylaşırlar. Daha önemlisi ve üç gün süren Andok Ziyareti Temmuz'un 14'ünde başlar (Andok yüksek bir dağ olduğundan ziyaret için yaz ayları tercih edilir). Ziyaret sırasında insanlar en iyi elbiselerini giyerler, en iyi yemeklerini hazırlarlar, geleneksel ezgilerini söyleyerek Kuran okurlar. Bu durum, alana pek çok seyyar satıcının akın etmesine neden olmaktadır.

Huvde(hê) Adarê/Ser Huvdeh

Ser Huvdeh kına dağıtımı (1993)

Huvde(hê) Adarê bölgedeki en eski festivallerden biri sayılmaktadır ve Silvan, Kulp ve Sason İlçeleri arasında kalan üçgende gerçekleştirilmektedir. Dinsel temelli birçok festivalde olduğu gibi *Ser Huvdeh*'le ilgili çeşitli efsaneler vardır. Festivalde asıl anılan, yöreyi fetheden bir Müslüman ordusunun komutanı olup düğününden birkaç gün önce ölen Maaz Bin Cebel'dir (Muez Bin Cebel). Efsaneye göre halife, Maaz bin Cebel'in annesine her yıl Cebel'in evleneceği gün bir düğün töreni düzenleneceğine dair söz vermiştir. Öyküye göre Cebel'in annesi de oğlundan kısa bir süre sonra ölmüş ve oğlunun mezarının karşısına gömülmüştür.

Günümüzde festivale katılanlar Mart ayı sonlarında (aslında festivalin adı 17 Mart tarihine işaret etmektedir; fakat Kürtlerin eskiden

kullandığı Şemsi takviminde Miladi takvimden 13 gün geride olduğundan Miladi takvime göre Mart ayının sonuna denk gelen tarih Şemsi takvimde ayın 17'sine denk gelmektedir.) Kulp İlçesinin yaklaşık 35km güneyindeki Kumgözü (Emerka) Köyünde bulunan iki mezarın çevresinde toplanırlar. Toplananlar, genç savaşçının anısına vurmali çalgılar ve ses eşliğinde geleneksel halk oyunları oynarlar. Erkekler, daha çok örneğin *feqî* ve imam gibi din temsilcilerinden oluşur ve bunlar oyunlarını Maaz Bin Cebel'in mezarı yakınlarında oynar. Kadınlar ise oyunlarını oynarken diğer yandan düğün hazırlığındaymış gibi kına yakarlar. Tıpkı geleneksel düğün törenlerinde olduğu gibi en canlı noktaya festivalin son günü ulaşılır. Dolayısıyla festivalin son günü olan 30 Mart özellikle ilgi

Ser Huvdeh (194)

çekicidir. Elinde vurmali çalgısıyla yaşlı bir din adamı mezarın çevresinde dolaşırken, ellerinde yanan mum ve kına bulunan tep-silerle kadınlar onu izler. Saatlerce süren bu törenin ardından kına, ellerine sürmeleri için, çevredekilere dağıtılır (kınanın, insanın sevdiğiyle hemen evlenmesini ve yaşam boyu mutlu olmasını sağlayacağına inanılır). Kadınlar zikir yapar, (cezma ketin), dinsel ezgiler söyler ve Allah adını sürekli zikrederek zaman zaman bir tür trans haline geçebilirler. Dinsel bir tören olmasına rağmen genç kızların ve erkeklerin buraya gelip tanışmalarına da yardımcı olur

Bu sırada büyük bir kalabalığın katıldığı coşkulu bir festival gerçekleşir. Çok sayıda kişi mezar

çevresinde veya çevredeki tepelerde kamp yapar. Yiyecek ve çay satan tezgâhlar kurulur. Seyyar satıcılar, müzik aletlerinden geleneksel gıysilere ve bölgede mideye iyi geldiği söylenen sakıza kadar ellerindeki çeşitli eşyalarla dolaşırlar. Poloyu andıran bir oyun da dahil olmak üzere çeşitli yarışmalar düzenlenir. Kazananın, elindeki ata iyi bir fiyat verebilecek varlıklı bir kişiyi bulup oracıkta atını satması da mümkündür.

Ser Huvdeh (195)

Hazro (Hezro)

Halı dokuma^[196]

Hazro İlçesi (nüfus: 5.478), Diyarbakır'ın 70km kuzeydoğusunda Hacertum Dağları'nın güney tarafındadır. Hazro, adını burada Asurlular tarafından inşa edilen Haturo Tercil Kalesinden almaktadır. Osmanlılar Döneminde Diyarbakır'ın bir sancağı olan Hazro 1940'larda Silvan İlçesine bağlanmış, nihayet 1954 yılında Diyarbakır'ın ilçesi olmuştur. Yerel ekonomi bir miktar ipekböcekçiliği ile birlikte asıl olarak tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. İlçede uygulanan halıcılık programı, genç kadınlara düşük ücretli iş imkânları yaratmayı ve dokunan kaliteli ipek ve yün halıları Diyarbakır'da ve daha

kuzeyde Erzurum'da pazarlamayı amaçlamaktadır.

Bir zamanlar Hazro İlçesinde yalnızca Kürtler değil Ermeniler de yaşardı. Nitekim bu yerleşimdeki Ermeni mirasını ilçe merkezindeki yapıların duvar işçiliğinde ve ön cephelerinde açıkça görmek mümkündür. Artık kullanılsa da burada "Ermeni Çeşmesi" olarak anılan bir çeşme bile vardır. İlçenin ortasından geçen çay bir zamanlar Ermeni ve Kürt Mahallelerini birbirinden ayırırdı. İlçede Tercil Kalesi dışında başka tarihi yapılar da vardır. Ulu Cami ile beyaz kireçtaşından yapılmış, bugün harap durumdaki Derebeyi Sarayı bu yapılar arasındadır. 40 odalı bu sarayda, Hazro ziyareti sırasında Atatürk de kalmıştır.

Ulu Cami (Mizgefta Hezro)

16. veya 17. yüzyıla ait beyaz kireçtaşından yapılmış bu cami tüm ilçeye hâkim bir tepenin üzerinde kurulmuştur. Cami çeşitli yenileme çalışmalarına karşın özelliklerini bugün de korumaktadır. Giriş bölümü ve mihrabın üzerindeki oymalar geometrik

Derebeyi Sarayı^[197]

şekillerle ustaca bezenmiştir. Girişin sol tarafındaki merdivenlerden bir kapıyla kadınlara ayrılan bölüme çıkılır. Dikdörtgen plan üzerine inşa edilen iki katlı yapının dış cephelerinde kemerli taşların oluşturduğu duvar işçiliği göze

kişilerin sırtlarında kan benekleri görülecektir ve bunlar da rahatsızlığa neden olan ruhları temsil etmektedir. Çevrede ayrıca suyu sara hastalığına iyi geldiği söylenen bir çeşme de bulunmaktadır.

Hazro evi (1998)

çarpar. Kemerli bir kapıdan girilen minare usta işi süslemeler ve taş işçiliği ile bezelidir.

Hacı Abdulfettah Yazıcı Türbesi

Türbe Hazro ilçe merkezinde Cami Mahallesindedir. Türbede yatan Hacı Abdulfettah (1892-1975) bir medresede öğretmendi ve düşünür olarak tanınırdı. Türbe yöreden pek çok kişi tarafından ziyaret edilmektedir. Kendisi böyle arzu etmesine rağmen türbesinde süsleme yapılmamıştır.

Tercil Kalesi (Kela Tercilê)

Merkezden 10km ötede Terdöken (Tercil) Köyü yakınlarındaki kale bir kiliseyi andırmaktadır. Geçmişte burada Tercil Beyliği egemenliğinde bir yerleşim yeri bulunmaktaydı.

Kalenin altındaki iki odalı bir yapı bugün ziyaret yeridir. Yöre halkı, zihinsel sorunları olan kişilerin bir gece burada kalmaları halinde iyileşeceğine inanmaktadır. Dahası, bu tedaviyi gören

Şeyh Hasan Ezraki Türbesi

Hazro İlçesi'nin yaklaşık 10km doğusunda Ülgen (Mêrenî) Köyünde bulunan bu kutsal yer hakkında farklı efsaneler vardır. Bunların arasında en yaygın bilinenlerinden birine göre Hasan Ezraki bilim ve ilahiyat alanındaki çalışmaları için Şam'dan Mardin'e göçmüştür. Şeyh'in bölgedeki etkisi yerel hükümdarı o denli ürküt-müştür ki, onu bir yeraltı zindanına kapatmaya karar vermiştir. Ancak zindan muhafızları Şeyh'i dışarıda ibadet için abdest alırken gördüklerinde çok şaşırılmışlardır. Şeyh bir ışık huzmesiyle zindana girip çıkmaktadır. Bu mucizeyi duyan hükümdar şeyh'i serbest bırakır. Daha sonra bir Artuklu hükümdarı zihinsel engelli olan kızını tedavi etmesi için Şeyh'i sarayına çağırır. Tedavinin başarılı olması üzerine hükümdar kızını ona vermek ister, ama Şeyh reddeder. Bunun üzerine kız Şeyh'in oğluna verilir ve damat, bölgedeki üç kalenin komutanlığını üstlenir.

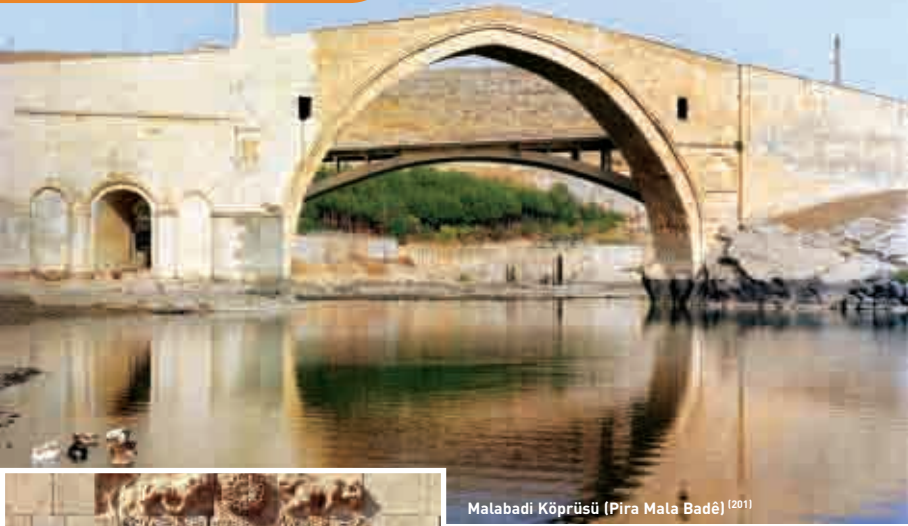

Tercil Kalesi (Kela Tercilê) (1999)

Tercil Kalesi (Kela Tercilê) (2001)

Silvan (Farqîn)

Malabadi Köprüsü (Pira Mala Badê) (201)

Eyyubi Burcu / Aslanlı Burç detay (202)

Silvan İlçesi (nüfus: 47.105), Diyarbakır-Batman karayolunun geçtiği engebeli bir arazide yer almaktadır. Diyarbakır'ın 75km doğusundaki Silvan İlçesi'nin Asurlular Döneminde kurulduğu söylenir. Geçmişte Silvan Helenistik bir kent olan Tigranocerta ile özdeşleştirilirdi. Ancak, daha yakın zamanlarda yapılan araştırmalar eski Helen Kentinin Eğil olmasının daha yüksek bir olasılık olduğuna işaret etmektedir. Ardından, Sasaniler tarafından öldürülen 40 Bizanslı askerinin buradaki kaleye gömülmesi üzerine Martyropolis adını almış, Bizans İmparatoru Justinian'ın kenti güçlendirmesinden sonra da onun

adıyla anılmıştır. Müslümanların egemen olduğu dönemde ilçe Meyafarqîn, Farqîn ve Silvan dahil olmak üzere çeşitli adlarla anılmıştır. Ermeniler buraya Muhargin adını vermişlerdi. Yöre halkı bugün de Farqîn demesine karşın ilçe son olarak Cumhuriyet Döneminde Silvan adını almıştır.

Artuklular dahil çeşitli hanedanların merkezi olan Silvan'da tarihi eserlerin çoğu aslında Artuklular Döneminden kalmıştır. Burası yaklaşık 100 yıl kadar Kürt Mervanilerin de merkezi olmuştur. Silvan kültür, ticaret ve bilim alanlarında en canlı dönemini Mervaniler zamanında yaşamıştır. 1185 yılına kadar Selçuklular ve Artuklular egemen olmuş, Eyyubilerin egemenliği ise Moğolların yağma ve katliamının gerçekleştiği 1260 yılına kadar sürmüştür. Moğollarla birlikte Silvan sönük bir döneme girmiştir.

Mervani Sikkeleri (203)

Selahaddin Eyyubi Camii (Ulu Cami) [204]

Varlıkları ve aynı zamanda muhafazakâr bir yapıya sahip olan ilçe 1990'lı yıllarda işlenen ve bugün de açıklığa kavuşmamış çeşitli cinayetlerin ve geriplandaki Hizbullah örgütünün damga vurduğu sıkıntılı dönemini geride bırakmıştır. Silvan Barajı sayesinde çevredeki tarım arazilerinin önemli bir bölümünün sulama altına alınması planlanmaktadır. Silvan pirinç ve tütün gibi ürünleriyle tanınmıştır. Ayrıca tuğla üretimi, un sanayi ve pamuk işleme tesisleri de yerel ekonomiye katkıda bulunmaktadır.

Selahaddin Eyyubi Camii (Ulu Cami)

İlçe merkezindeki bu cami bölgedeki en büyük camilerden biridir. Kimi kaynaklara göre bu yapı cami olarak inşa edilmiştir. Başka kaynaklar caminin eski bir Bizans Kilisesi olduğu görüşündedir. Ancak, caminin bölgedeki en büyük camilerden biri olduğu tartışılmazdır. Kent Eyyubilerin eline geçtikten sonra cami yenilenmiş ve Selahaddin'in adı verilmiştir. Dolayısıyla camide hem Artuklu hem de Eyyubi yazıtları görülmektedir.

Selahaddin Eyyubi Camii Girişi [205]

İngiliz Arkeolog Gertrude Bell tarafından 1911 yılında çekilen bir fotoğrafta cami kısmen harap görünmektedir. Söylenenlere göre cami 1913 yılında Mardinli sanatkârlar tarafından esaslı biçimde yenilenmiştir. Bu sırada kuzeye ve güneye eklenen kapılar caminin özgünlüğünü bir ölçüde bozmuştur. Yine de, etkileyici duvar ustalığı, güzel süslenmiş mihrabın büyük kubbesi ve kapılardaki ahşap işçiliğiyle yapı diğer Anadolu Camileri arasında öne çıkmaktadır.

Selahaddin Eyyubi (Selaheddin Eyûbî)

Selahaddin Eyyubi (Selaheddin Eyûbî) [206]

Şu an Irak sınırları içinde olan Tikrit'te 1138 yılında dünyaya gelen Selahaddin'in asıl adı Yusuf'tur. Daha sonra "dinler arası barış" anlamına gelen "Selahaddin" adını almıştır. Mensup olduğu Eyyubiler ailesi Azerbaycan'daki Duvin kentine yerleşik Hezbanî Kürtlerindendir. Aile başlarında Selahaddin'in dedesi Sazi olmak üzere 12. yüzyıl başlarında Selçuklu Muhammed Tapar'ın denetimindeki Tikrit'e göçmüştür. Geldikten sonra büyükbaba Selçuk illeri danışmanı ve Bağdat valisi olmuş, oğlu Necmeddin Eyyubi de Tikrit valiliğini üstlenmiştir. Ancak, Selahaddin'in babası Selçuklu hükümdarı Behruz'un adamlarından birini yanlışlıkla öldürünce Musul'a kaçmak zorunda kalmıştır. Selahaddin eğitimi önce Musul'da, daha sonra da soylu bir kişi olan amcası Nureddin'in sarayında kaldığı on yıl boyunca Şam'da sürdürmüştür. İlk askeri eğitimi aldıktan sonra amcasının Mısır'daki Fatimilere karşı 1160'larda başlattığı askeri sefere katılmıştır. Nureddin'in subayı olan

diğer amcası Şirkuh (Kürtçe Şirguh) vezir olmuş, onun 1169'daki ölümü üzerine yerine Selahaddin geçmiştir. Nureddin'in de ölümünden sonra Selahaddin kendini Mısır sultanı ilan etmiş ve böylece Eyyubiler hanedanlığını başlatmıştır. Afrika'nın kuzey ve batı kıyılarını fethettikten sonra Musul ve Halep'le birlikte diğer toprakları rakip Müslüman hükümdarlıklarından elinden almıştır. 1183 yılında Hıristiyanların elindeki Kudüs'e bir saldırı düzenlemiş, ancak başarılı olamamıştır. 1187 yılında Suriye ve Mısır'dan topladığı askerlerle Haçlılara karşı cihat açmış, Kudüs'ün yanı sıra Filistin'deki diğer önemli kentleri de ele geçirmiştir. Daha sonra başlarında İngiltere Kralı I. Richard'ın bulunduğu Hıristiyan orduları Selahaddin'i yense de Kudüs'ü geri almayı başaramamıştır.

12 gün süren bir hastalığın ardından 4 Mart 1193'te ölen Selahaddin'in mezarı Şam Kentindeki Umayyad Camii'ndedir.

Selahaddin Eyyubi Camii arka kapısı ^[207]

Cami beyaz taştan yapılmıştır ve kubbesi beyaz badanalıdır. Piramit şeklinde bir çatı üzerinde 13.5m genişliğindeki sekizgen kubbe yer almaktadır. Caminin ön avlusunda güzel yeşil bir bahçe vardır. Burada, taze çaylarını yudumlarırken aralarında sohbet eden yaşlıları sıkça görebilirsiniz. Ön giriş ise sokak satıcılarının ve dini kitaplar pazarlayanların yeridir.

Kırık Minare (Minara Qot)

İlçe merkezinin güneydoğusunda bir tepe üzerinde bulunan beyaz kumtaşından yapılmış bu çarpıcı görünümlü minare (yöre halkının deyişle "Minara Qot"), 1199-1210 yılları arasında Eyyubiler zamanında yapılan bir camiden geriye kalan tek bölümdür. Kare kesitli ve 35m yüksekliğindeki minare bir zamanlar beş katlıydı. Ancak üst kısım tahrip olduğundan yapı kırık minare olarak adlandırılmıştır. Kare planlı minarenin dört bir tarafında yazıtlar

Kırık Minare (Minara Qot) ^[209]

Belediye Camii ^[208]

bulunmaktadır. Girişin ardından birinci katta Melik Evhad Eyyub (1199-1210), ikinci katta Melik Eşref Musa (1210-1220) ve dördüncü katta da Melik Muzaffer Gazi Dönemlerinden kalma yazıtlar vardır. Bugün minare Yatılı İlköğretim Bölge Okulu içinde kalmıştır ve ziyaret için okul müdürüne başvurulması gerekmektedir.

Belediye Camii

Ulu Cami yanında yer alan Belediye Camii eski bir kiliseyen bir süre sine-ma olarak kullanılmıştır. 1988 yılında bu kez camiye dönüştürülen kilise Belediye Camii adını almıştır.

Girişin sağ tarafında yer alan ve üzerinde fresklerin bulunduğu duvar da eski kiliseden kalmadır.

Kent Surları

Silvan Kent Surları ilk kez MÖ 77'de, kent Büyük Tigranes Ermeni Krallığı'nın bir parçası olduğu dönemde, inşa edilmiş ve daha sonra Bizanslılar (özellikle I. Justian Döneminde), Hamdaniler, Eyyubiler ve Mervaniler döneminde surlara çeşitli ekler yapılmıştır. Yörede bulunan kireçtaşından yapılan surlar 25m yüksekliğindeydi ve 600 metrekairelik bir alanı çevreliyordu. Surlarda, 25m aralıklarla yapılan

Zembilfiros Kalesi ^[210]

toplam 50 burç bulunuyordu. Ne yazık ki surların büyük bölümü tahrip olmuştur ve üstelik kalanların üzerine konutlar yapılmıştır. Kendi evlerini yaparken surlardan arta kalanları kullananlar bile vardır. Dolayısıyla, çevredeki evlerde sur kalıntısı malzeme görürseniz şaşırmayın. Zamanında surlarda dokuz kapı bulunmaktaydı. Bu kapıların eşikleri ve üzerlerinde usta işi yazıtlar bulunan payandaları bugün de görülebilmektedir. Durumları farklı olmakla birlikte kapılardan günümüze kalanlar: kuzeydoğuda Boşat Kapısı, güneyde Aşağı Mahalle Kapısı ve doğuda Süslü Kulfa (Qûlfa) Kapısı'dır.

Eyyubi Burcu (Aslanlı Burç)

Eyyubi Sultanı Evhad tarafından yaptırılan kare planlı bu burç, Gazi Caddesi üzerinde, Mescit Mahallesindedir. Kalede, yüzleri birbirine dönük ve aralarında bir güneş olan bir aslan ve bir kaplan figürü görülmektedir.

Kulfa Kapısı (Derîyê Qulfayê)

Kaleden Gazi Caddesi'ne döndüğünüzde Mervaniler tarafından yaptırılan ve surların güney bölümünde yer alan süslü Kulfa Kapısı'na

gelirsiniz. Kapının üzerindeki Artuklu Burcu halen görülebilir. Üst kısımdaki yazıt kısmen silinmiştir.

Zembilfiros Kalesi

Zembilfiros Kalesinden geriye yalnızca Cami ve Feridun Mahalleleri arasında bulunan kule kalmıştır. Kale, yöre halkının anlatmaya meraklı olduğu trajik bir aşk öyküsüyle anılır. Bir gün bir imparatorun oğlu av dönüşü bir mezarlığın yanından geçerken zengin de yoksulun da sonunda aynı yazgıyı paylaşacağını düşünür. Karısıyla birlikte saraydan ayrılır, dünya nimetlerinden elini eteğini çeker, yaşamını "sepet satıcısı" (Kürtçe *zembilfiros*) olarak sürdürür. Bu yakışıklı genç Silvan'da yerel bir hükümdarın karısının dikkatini çeker ve kadın ona âşık olur. Sepet satın alma bahanesiyle onu saraya çağırır ve aşkını ilan eder. Sepetçi kendisini reddedince kadın onu takip eder ve yaşadığı çadırı bulur. Hükümdarın karısı tarafından rahatsız edilen sepetçinin asıl karısı çadırı terk eder. Hükümdarın karısı da onun elbiselerini giyerek yatakta sepetçiyi beklemeye başlar. Çadıra gelen sepetçi, birlikte olduğu kişinin karısı olmadığını kadının ayağındaki halhaldan anlar ve hemen kadının yanından uzaklaşır. Hatun ısrarlı bir şekilde Zembilfiros'un üstüne gidince, Zembilfiros, Silvan Beyine olan saygısı

Kulfa Kapısı (Derîyê Qulfayê) ^[211]

Zembîlfiroş / Sepet Satıcısı

Bölgeden eski bir kadın portresi ⁽²¹²⁾

Zembîlfiroş zembîla tine
Zembîlfiroş zembîl getirir
Kolan bi kolan digereine
Sokak sokak gezdîrîr
Gava ew zembîla tine
Zembîlleri getirdiğînde
Xatûn li bircê dibîne
Hatun burçtan onu görür
Bi eşqa dil dihebîne
Canî gönülden vurulur
Aqil diçe sewda namîne
Akli başından gider
sevdaya düşer

Zembîl alma bahanesiyle onu saraya çağırır ve ona olan aşkını dizelere dökerek anlatır:

Kuro sêlka virde bîne / Delikanlı sepetleri buraya getir
Mîr dixwaze te bibîne / Mîr seni görmek istiyor
Buha buha ji te bisitîne / Senden (sepetleri) pahalya alacak
Lawiko ez evîndar im / Delikanlı sevdalyım

Ama zembîlfiroş evlidir, karısına sadık, dünya nimetlerinden vazgeçmiş bir dervîştir ve tövbe etmiştir. Bu yüzden Hatunun aşk çağırısına olumsuz yanıt verir:

Xatûna min a delal e / Güzel hatunum
Min bihîstî Mîr ne li mal e / Duydum ki Mîr evde değil
Bazara'm bi malê helal e / Ben helal maldan para kazanmak isterim
Xatûnê ez tobedar im / Hatunum tövbekarım
Tobedarê Zerdeştê Kal im / Zerdeştê Kal'in tövbekarıyım
Ji ser toba xwe qet nayê m xwarê / Asla caymam tövbeden

Zembîlfiroş Hatunun aşk teklifini reddeder. Ama Hatun ısrarcıdır:

Çavên min mîna eynan e / Parıldar gözlerim
Biskê min mîna qeytan e / Zülûflerim kaytana benzer
Diranê min mîna mircan in / Mercan gibidir dişlerim
Eniya min mîna ferşan e / Alnım geniştir
Berê min mîna fîncan e / Göğsüm fîncana benzer
Fîncanên mîr û paşan e / Mîr ve paşa fîncanı gibi
Sîngê min mîna zozan e / Gerdanım yaylaya benzer
Zozanên haft eşîran e / Yedi aşiretin yaylaları misali
Zembîlfiroş, lawikê derwêş / Zembîlfiroş! dervîş delikanlı
Lê bike kêf û seyran e / Gel, zevk u sefasına sen var

Zembilfiros Kalesi kalıntıları^[213]

ve kendi eşine duyduğu sevgiden dolayı hatunun aşkına karşılık vermez. İntiharı seçer ve kendini kaleden aşağı atar. Hatun, Zembilfiros'un ölümüne dayanamaz ve o da kendini kaleden aşağı atar.

Bu öykünün mekânı olarak Silvan'dan söz edilmesine karşın öykü tüm bölgedeki Kürtler arasında anlatılır. Üzerine pek çok ezgi ve şiir yazılmıştır.

Konaklama

Silvan Selahattin Caddesinde bulunan *Öğretmenevi* (0412 711 56 94) kalmak için güzel bir yerdir. Bunun dışında Belediye Binası içinde yer alan *Konukevinde* (0412 711 50 81) de temiz odalar bulunmaktadır.

Üstünler Kasrı^[214]

Konaklar

Silvan'da çok sayıda eski ve büyük ev vardır. Bunlara ya "saray" anlamında *kasr* ya da konak adı verilir. Bu yapılardan biri 18. yüzyıla ait dekoratif taş işçiliği örneklerini barındıran Üstünler Kasrı'dır (Sadık Bey/Mala Beg). Gazi Mahallesi, Surbaşı (Serê Surê) Sokak'ta bulunan bu kasr aslında Eyyubi hükümdarı Ul-Kamil Muzaffer Döneminden kalmıştır. Kasrın, tarihi surlar üzerinde kalan bölümü ise 18. yüzyılda eklenmiştir. Yapının batı cephesinde aynı Eyyubi hükümdarı dönemine ait bir yazıt bulunmaktadır. Bitişik evde yaşayanlar size konağı memnuniyetle gezdirecektir. Konuk odasının ahşap tavanı Kürt sanatkârlar tarafından çok hoş biçimde boyanmıştır. Evin ayrıca insana huzur veren bir bahçeyle çeşmesi bulunmaktadır.

Silvan'daki bir başka yapı ise Azizoğulları Konağı'dır. Bu konak kent merkezindeki Mescit Mahallesi'nde, Azizoğlu Caddesi'ne hâkim bir teppe üzerindedir. 18. yüzyıldan kalma bu iki katlı bina kireçtaşından yapılmıştır.

Serê Gulanê (Mayıs başı)

Serê *Gulanê* (Mayıs Başı) Festivali (kutlama şemsi takvime göre yapıldığından 14 Mayıs'ta tarihi "1 Mayıs" olarak adlandırılır) Diyarbakır'ın çeşitli ilçelerinde bahar mevsiminin uğurlanması olarak bilinir. Özellikle Kulp, Lice ve Silvan İlçelerinde bu gün toplu olarak pikniğe gidilir, mangalda et pişirilir.

En çok rağbet gören yerler Silvan'a 15km mesafede Batman yolu üzerindeki Gürpınar (Bêzwan); Silvan'a 25km mesafede Yeniçağlar (Quba Zîla) köyü yakınındaki Çatakköprü (Mala Badê); ve Silvan'a 10km, Hasuni Mağaraları'na (bakınız s: 302) ise bir km mesafedeki Eskiocak'tır (Kaniya Navîn ya da Sextê). Bu

sırada insanlar akrabalarının mezarlarıyla Şeyh türbelerini de ziyaret eder. Ziyaret turları Silvan Belediyesi ve Silvanlılar Derneği tarafından düzenlenmektedir.

Kutlamaların en yoğun olduğu yerlerden biri olan Gürpınar'da, insanlar bir araya gelerek Şeyh Ebdilqadirê Geylani'nin (Kadiri Tarikatının lideri önde gelen bir Sufi şeyhi) torunu Şeyh Mihemed Emin'in türbesinde dua ederler ve ardından yakınlardaki Batman Barajı civarındaki alana piknik yapmaya giderler. Öğleden sonraları ise aile üyeleri ve dostlarla geçirilir veya hep birlikte geleneksel ezgiler seslendirilir ve halk oyunları oynanır.

Serê Gulanê [215]

Hasuni Mağaraları (216)

Hasuni Mağaraları

Bu mağaralar Silvan'ın 8km doğusunda, işaretleri takip ederek İncesu (Tilmîn) Köyüne yaklaştığınızda yolun sol tarafındadır. Arabanızı park ettiğiniz yerden mağaralara ulaşmak için 100m kadar tırmanmanız gerekecektir. Mağaralar 1990 yılında arkeolojik sit alanı ilan edilmişlerdir.

Mağaralarda Mezolitik Çağ'dan başlayarak Hıristiyanlığın ilk dönemine kadar yerleşim olduğu bilinmektedir. Yörede 300 kadar mağara ile birlikte yol, merdiven, sarnıç ve bir taş kilisenin kalıntıları vardır. Mağaraların girişinde görülen harabeler muhtemelen bir Roma hamamının kalıntılarıdır. Bunun üzerinde ise, yukarıda eriyen kar ve yağmur sularının borularla aktarıldığı bir havuz görülmektedir.

Boşat Kalesi

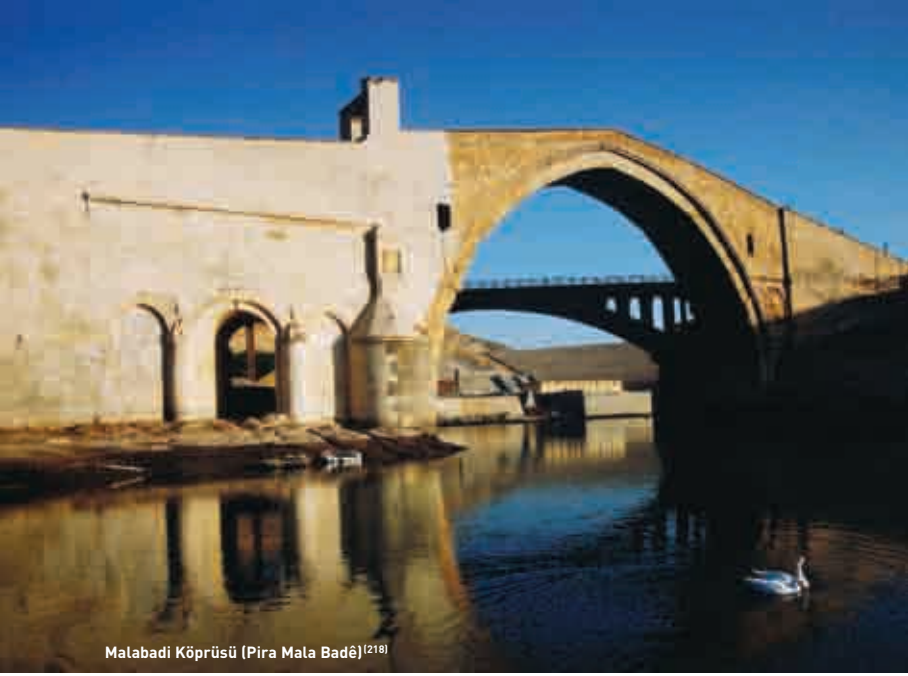
Silvan'ın 12km kuzeyindeki Boyunlu (Boşat) Köyünde geriye sadece birkaç taş odası kalan bu Roma ve Sasani

Hasuni Mağaraları (217)

Dönemlerinden kalan dev bir kaya küntlesinin üzerinde yükselir. Katenin dış cephesinde, at üzerindeki Sasani Kralı I. Ardişir, sevgilisi olduğuna inanılan bir kadın ve onları izleyen insanlarla bir geyik betimlenmiştir. İçerde, gizli geçitlerle birbirine bağlanan mağaralar vardır. Köyün kuzeyinde insanlar tarafından kazılmış mağaralar görülür. Bu mağaralar

Malabadi Köprüsü (Pira Mala Badê)^[218]

muhtemelen Sasaniler Dönemindeki bir yerleşimin parçasıdır. Köyün yaşlılarına göre bir zamanlar burada pazaryerleri, bir zindan ve bir de eski manastır bulunmaktaydı.

Malabadi Köprüsü (Pira Mala Badê)

Malabadi Köprüsü bölgenin en tanınmış anıtlardan biri ve Anadolu'daki tarihi köprülerin en uzunudur. Diyarbakır-Batman karayolu üzerinde, Silvan'ın 22km doğusunda Batman Çayı üzerinde bulunan köprünün, 1147 yılında Artuklu Timur Taş tarafından inşa ettirildiğini belirten kaynakların yanı sıra, köprünün ilk olarak Mervaniler tarafından inşa edildiğini yazanlar da vardır. Uzunluğu 150m, genişliği 7m, yüksekliği ise 19 metredir. Taş köprüler arasında ortadaki kemeri en geniş olan köprüdür. (38,5m). Bu konuda Fransız araştırmacı Albert Gabriel'in aşağıdaki sözleri hiç de şaşırtıcı sayılmamalıdır: "Modern statik formüllerinin henüz

bilinmediği bir dönemde böyle bir köprü yapılabilmesi gerçekten hayranlık uyandıracak bir iştir. Ayasofya Kilisesi'nin [İstanbul'da] kubbesi köprünün altına rahatlıkla sığabilir. Bu kadar eski ve kemeri bu kadar geniş olan başka bir köprü ne Balkanlar'da, ne Ortadoğu'da ne de Anadolu'nun başka bir yerinde vardır." Evliya Çelebi kendi anlatımında kemerin altında yolcuları ağırlayan kervansaraylardan, kemer üzerindeki odalardan ve köprüde sohbet eden, balık tutan kişilerden söz etmektedir.

Boşat Kalesi-Kral Ardişir figürü^[219]

Doğu ve batı girişlerindeki köşeli kesiklikler köprünün akarsu üzerine belirli bir açıyla oturtulmasını sağlamıştır. Ana kemerin her iki yanında muhafız odaları bulunmaktadır.

Köprünün dış cephesinde insan figürleriyle dekoratif amaçlı taş işçiliği görülür. Güney tarafında, büyük kemerin bir yüzünde oturan bir erkek figürü yer alır. Bunun hemen üzerinde

ise, başlarında sivri külahlar olan iki adam görülür; bunlardan ayakta olanı oturana bir şey ikram etmektedir. Daha altta bir adamla gün ışığını ve aslana benzeyen bir hayvanı betimleyen bir çerçeve görülür. Günümüzde köprü yaya geçişlere açık, araç trafiğine ise kapalıdır. Ne yazık ki, köprüye yakın bir hidroelektrik santral ile hemen yanı başında yapılan yeni köprü görüntüyü bir ölçüde bozmaktadır.

Çarşema Reş

Çarşema Reş⁽²²⁰⁾

İslam inancına göre dünya yedi günde yaratılmış, kötülük ve lanet ise Çarşamba gününe düşmüştür. Esasen Yezidi inancının bir parçası olan gelenekte, Şubat ayının son Çarşambası ile Mart ayının ilk iki Çarşambası *Çarşema Reş* ("Kara Çarşamba") sayılır. İnsanlar, bu günlerde kimseye zarar vermemeleri gerektiğini düşünürler. Aksi halde, zarar verdikleri kişiyle bir yıl boyunca hiç dost olamayacaklardır. Bu günlerde kimileri kötü bir iş yapmamak için kaldıkları yerden ayrılır, kimileri de yerel şeyhlerin türbelerini ziyaret ederek dualar okurlar. Kara Çarşamba günlerinde özellikle

romatizmal rahatsızlıklara iyi geldiğine inanılan "Ziyaret" denen türbelere gidilir. Türbelerde bulunan taşlar ateşte ısıtılarak, ağrıyan bölgelere sürülür ve hastalığın iyileşmesi için dua edilir. Bu özel günlerde özellikle ziyaret edilen yerlerden biri de *Ziyareta Girkûvî*'dir. Burası, Batman yolu üzerinde, Silvan'dan 20km mesafede Demirkuyu (Dêrika Miqûrê) Köyündeki bir dağda bulunan eski bir mezarlıktır. Çocuk sahibi olmayanlar, çocuklarını küçük yaşta kaybedenler, hayatlarının aşkını arayanlar ve başka dilekleri olanlar burayı ziyaret ederler.

Bismil

Bismil (nüfus: 57.359) Diyarbakır'ın en büyük ilçesidir. İlçe, Dicle'nin suladığı bereketli bir ovada kurulmuştur. Dolayısıyla, başta pamuk üretimi olmak üzere tarım faaliyetleri yerel ekonomide büyük önem taşımaktadır. Diyarbakır'ın 52km doğusunda yer alan Bismil İlçesinin adının nereden geldiğine ilişkin çeşitli öyküler vardır. Bunlardan birine göre Bismil adı Kürtçe "20 ev" anlamında "Bistmal"dan gelmektedir. Söylentiye göre 2000 yıl önce buraya Pers Bölgesinden gelen eski köleler tarafından 20 ev yapılmıştır. İlçe 1936 yılında Diyarbakır'a bağlanmıştır.

Üçtepe (Kerxê)^[222]

Eylül ve Aralık aylarındaki pamuk hasadı sırasında belediye tarafından Hasat Festivali düzenlenmektedir. İki veya üç gün süren bu festival sırasında halk müziği konserlerinin yanısıra ilçedeki en iyi eşek (ilçe beyaz eşekleriyle de bilinmektedir) ve en iyi pamuk yarışmaları yapılmaktadır. En iyi pamuğu yetiştiren altın madalya ile ödüllendirilmektedir.

Üçtepe (Kerxê)

Bismil'in 12km batısında bulunan Üçtepe Köyü Diyarbakır'daki en önemli arkeolojik alanlardan birine ev sahipliği yapmaktadır.

Mezopotamya'nın bereketli topraklarına hâkim olabilmek için Asurlular ve Hurriler arasında yaşanan, bitmez tükenmez savaşlarda Asur Kralı Banibal bugün Üçtepe'nin bulunduğu yerde Tuşa adı verilen muhkem bir yapı inşa ederek üstünlük sağlamıştı. Burasının Asurlular için bir istihbarat merkezi olarak işlev gördüğü söylenir. Asurlular ayrıca Diyarbakır bağlantısını sağlamak için buraya bir köprü inşa etmiş, kervanlar

bu köprüden geçmiştir. Köprüden geriye kalanların halen Dicle suları altında kaldığı söylenmektedir.

Üçtepe Tümlüsü'nde İngiliz Taylor tarafından 1865 yılında yapılan kazılarda üzerinde Asur yazıtları bulunan iki dikilitaş bulunmuştur. Halen British Museum'da sergilenen obelisklerden birinde Asur Kralı III. Shalmaneser şöyle demektedir: "Güzel tarlaları, bağları yaktım, ormanları tahrip ettim ve görkemli sarayları atlarımın ayakları altında ezdim." Söz konusu buluntuların müzede sergilenmesi üzerine tümlüs önde gelen birçok arkeologun dikkatini çekmiştir. Bunun sonucunda 1989 yılında yapılan çalışmalar sırasında, şu an Diyarbakır Müzesi'nde sergilenen altından ve tunçtan heykeller, sikkeler, cam eşyalar ve başka aletler bulunmuştur.

Körtiktepe Höyüğü (Girê Kortikê)

Bu höyük Batman Yolunda, Bismil'e 30km mesafede Ağıl (Encolîn) Köyündedir. Mezopotamya'nın Anadolu'daki uzantısı olan Yukarı Dicle Vadisi, özellikle baraj inşaatlarının gerektirdiği zorunluluklar nedeniyle Körtiktepe, Hallan Çemi, Demirköy gibi yerleşim birimlerinde yapılan çalışmalarla bilimsel gündemin odağına oturmuştur. Bölgenin arkeolojik geçmişi, kültürel zenginliği ve alt yapısı ile bilinenden daha erken ve daha zengin bir coğrafya olduğu anlaşılmıştır. Körtiktepe, asıl yaşamsal

gereksinimlerin karşılanmasında, konut üretiminde, gömüt dokusunda, alet üretiminde, dinsel inançların gelişiminde ve bunları simgeleyen tasvirlerin işlenmesinde; kültürel gelişmelerin en iyi kavrandığı yerlerden birisidir.

Ziyaret Tepe Höyüğü (Girê Behramkê)

Bismil'e 11km mesafede, Tepe (Behramkê) Beldesinin 1km doğusundaki Ziyarettepe Köyünde bulunan bu tümlüsten geriye pek az şey kalmıştır. Demir Çağına (MÖ 900-600) ait eski bir Asur kentinin kalıntıları burada ortaya çıkarılmıştır.

Yerleşimin, Asur İmparatorluğu'nun kuzey ucunda önemli bir kentsel merkez olduğu düşünülmektedir. Çivi yazıtlarına bakılırsa, buranın Asurluların il merkezi durumdaki Tushan olması muhtemeldir. Yapılan kazılar, MÖ 612'de Medler ve Babilliler tarafından yağmalanan asıl Asur merkezi Ninova'nın çöküşünden sonra Tushan'ın da terk edildiği görüşünü desteklemektedir.

Ziyaret Tepe Höyüğü (Girê Behramkê) [225]

Hakemi Use Höyüğü (Hakemê Ûsê) ^[226]Hakemi Use Höyüğü (Hakemê Ûsê) ^[227]

Hakemi Use Höyüğü (Hakemê Ûsê)

Hakemi Use, ilçe merkezinin 10km doğusunda, Bismil'den Tepe (Tepê) Köyüne giden yolun kuzeyindedir. Burada yapılan kazılardan elde edilen buluntular arasında 5 cm'lik heykeller

ve tandıra benzeyen otuz ocak da yer almaktadır. Arkeologlar, burada birbirine sarılmış yatan bir erkek ve bir kadın iskeleti bulmuşlardır. Bunlar, dünyanın bilinen en eski âşıkları olarak tanımlanmaktadır.

Hakemi Use'de tespit edilen III. Dönem, Mezopotamya kronolojisinde seramiğin ortaya çıktığı ve ilk kez boyalı kap yapma geleneğinin başladığı bir dönem olup, aynı zamanda tarımcı ve hayvan yetiştirilen köy topluluklarının da temsilcisidir. Yakın zamana kadar bu kültürün Türkiye sınırları içindeki varlığına bilim dünyasında şüpheyle yaklaşılmakta, daha çok Orta Irak ve Kuzey Suriye ile sınırlı bir kültür olduğuna inanılmaktaydı. Hakemi Use kazıları bu düşünceyi yıkmasının yanı sıra Yukarı Dicle Vadisi'nin bu kültürün önemli bir coğrafyası olduğunu göstermesi açısından da önem taşımaktadır. Hassuna/Samara Kültürü olarak adlandırılan bu kültür, Mezopotamya'da daha sonraları ortaya çıkacak olan büyük Sümer Uygarlığının kökeni ve gelişiminde de katkısı bulunmaktadır.

Hakemi Use kazılarında Hassuna/Samara Dönemine ait seramiğin yanı sıra yerleşmede dericilik faaliyetinin varlığını gösteren kemik deliciler, dokumacılığın yapıldığını kanıtlayan taş ve pişmiş topraktan yapılmış ağırsaklar, uzak mesafe ticaretin kanıtı olan taş damga mühürler, tarımcı bir topluluk olduğunu gösteren çakmaktaşı ve obsidyen (volkanik cam) tarım aletlerinin yanı sıra kilden yapılmış kadın figürleri ele geçirilmiştir. Hakemi Use bu döneme ait küçük eserler bakımından da son derece zengin olup, kazılar sayesinde

Diyarbakır Müzesi'ne bu döneme ait önemli eserler kazandırılmıştır.

Yedi Kızlar

Bismil'de Türkmenhacı, Seyit Hasan (Bakarak) ve Ulutürk olmak üzere üç Türkmen Köyü bulunmaktadır. Diyarbakır yöresinde az rastlanır biçimde bu köylerde yaşayan ve Alevi olan bu etnik grup buraya yaklaşık 100 yıl önce Musul, Kerkük ve Urfa'dan göçmüştür. Türkmenhacı Köyü'nün ortasında kayalardan oluşan ve "Yedi Kızlar" adı verilen bir de ziyaret yeri bulunmaktadır.

Sersal

Kürtçede "yılbaşı" anlamına gelen *Sersal*, özellikle Bismil, Çınar ve Silvan ilçelerinin köylerinde 14 Ocak'ta yaygın biçimde kutlanır. Yeni yılın bu tarihte kutlanması yörede eskiden Şemsi takvimi kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bu gün güneş batmadan hemen önce gençler bir araya gelirler ve aralarından iki kişi belirleyerek birini sakallı ve bastonlu yaşlı bir adam, diğerini de onun karısı gibi giydirebilir. Bu iki kişi arkalarında diğerleriyle birlikte köydeki evleri dolaşarak para, yiyecek ve meşrubat gibi şeyler toplar. Ziyaret edilen evlerin bu kişilere bir şeyler vermesi adettir. Ancak ziyaretçilerin de nazik davranmak, öykü anlat-

mak veya şarkı söylemek gibi görevleri vardır. Şöyle söylerler:
Çocuğu olmayan aile için:
 Serê salê binê salê
 Xwedê kurekî bide vê mal ê
Yılbaşı, yıl sonu,
Tanrım bu eve bir erkek/çocuk
bahşet

Bekar çocuğu olan aileler için:
 Serê salê binê salê
 Xwedê bûkekê bide vê malê
(Yılbaşı, yıl sonu,
Tanrım bu eve bir gelin bahşet)

Gecenin sonunda gençler tekrar bir araya gelerek topladıkları yiyecekleri pişirip yerler ve sabahın erken saatlerine kadar eğlenirler. Çevreden yiyecek toplayanlar diğerleri için şaka yollu dualar okurlar:

Xwedêyo pezê me mê bînin
Tanrım, hayvanlarımız dışı yavru
yapsın [böylece onlar da yavru
versin ve çok hayvanımız olsun]

Xwedêyo bûkê me nêr bînin
Tanrım, gelinlerimiz erkek çocuk
doğursun [böylece erkek sayımız
artsın ve en güçlü biz olalım.

Çınar (Melkis)

Güzelşeyh Yazlık Sarayı^[229]

Bereketli bir ovada yer alan Çınar (nüfus: 12.725) Diyarbakır'ın 35km güneyinde, Mardin Yolu üzerindedir. Çınar ilçe merkezinin batısında Beneklitaş köyündeki Hurri yerleşimleri Hur-Hurik (Sırmkesen) ve Besta Hurriyan adlarından da anlaşıldığı gibi yörede MÖ 3000 yılından bu yana yerleşim vardır. Çınar 1937 yılında ilçe olmadan önce Akpınar, Hanakpınar adlarıyla Diyarbakır'a bağlıydı. 1939-1950 yılları arasında Bulgaristan ve Kudüs'ten gelen göçmenlerle birlikte ilçe hızla farklı dillerin ve kültürlerin harmanlandığı bir yer haline gelmiştir. İlçenin yeni mahalleleri Türkmenler ve küçük bir Arap azınlık ve çoğunluğu Kürtlerin oluşturduğu karma bir nüfus barındırmaktadır. Yörede dokunan kilimler üzerindeki desenler halkın duygularını ve kültür mirasını yansıtmaktadır. Yörenin halk oyunları arasında *esmer*, *delilo*, *tik*, *lorke* ve *gorani* sayılabilir. Bu oyunları kadınlar ve erkekler birlikte oynar.

Yakınlardaki Göksu Sulama Barajı sayesinde yörede aile içi tüketime

yönelik sebze ile Diyarbakır'da pazara sunulan buğday, pamuk ve pirinç gibi ürünler yetiştirilmektedir. Karacadağ'a yakın köylerde hayvancılık ağırlıktayken baraj gölünde balıkçılık yaparak geçinen aileler de vardır.

Pornak Höyüğü

Çınar İlçesi'nin 7km kuzeyindeki Beşpınar Köyü Murattası (Pornak) Mahallesindeki bu büyük höyükte henüz kazı yapılmamıştır. Köylüler kamyonlarına toprak doldururken tesadüfen kâseler ve topraktan kimi eşyalar ortaya çıkmıştır. Alan daha sonra arkeolojik sit olarak koruma altına alınmıştır.

Güzelşeyh Yazlık Sarayı^[230]

Güzelşeyh Yazlık Sarayı

Çınar'ın yaklaşık 7km kuzeydoğusunda, Altınakar (Altuxerê) Köyü yakınlarında Şeyh Kasım adında yörenin nüfuzlu kişilerinden biri tarafından yaptırılan güzel bir taş sarayın kalıntıları bulunmaktadır. Ana salon ve üst kat dahil sarayın önemli bir bölümü ayakta. Taş işçiliği ve tasarım Eski Mardin'deki binalarla benzerlik taşımaktadır.

Textê Silêman Ağa ve Çemê Reş

Demirölçek (Zelzevan) Köyü Mardin Yolunda, Çınar'ın 15km güneyindedir. Köyden sağa dönüp arabanızla 10 dakika daha giderseniz Textê Silêman Ağa'ya ulaşırsınız. Dağ yamacına oyulmuş 2000 yıllık bir dizi kaya odacık göreceğiniz alan, burada oturan nüfuzlu bir kişi olan Süleyman Ağa, Göksu Çayı kıyısında Karaçay denilen bu yere adını vermiştir. Mağaraların altında bir piknik alanı ile yöre halkının çok sevdiği Çemê Reş (Kara İrmak) adı verilen bir dere vardır.

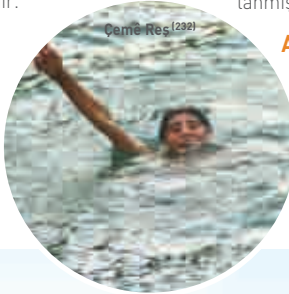
Zerzevan Kalesi

Demirölçek'ten yaklaşık 1km ötede Romalılar tarafından burada ki en yüksek tepe

Textê Silêman Ağa ^[231]

üzerine inşa edilen Zerzevan Kalesi'nin kalıntıları yer almaktadır. Bu tepeye tırmanmanız 15 dakika olabilir. Kalenin çevresinde bir zamanlar yüksek surlar bulunurken bugün sadece kimi duvarların ve kuyuların kalıntıları görülebilmektedir. Diğer pek çok kalede olduğu gibi burada da aşağıdaki çaya inen bir yeraltı tüneli bulunmaktadır. Kaleden geriye 2m uzunlukta ve yarım metre genişlikte büyük taş bloklar kalmıştır. Alan koruma altında olmasına karşın yöre halkı bunlardan bazılarını yapı malzemesi olarak kullanmıştır.

Çemê Reş ^[232]

Aktepe (Axtobê)

Aktepe Köyü Çınar İlçesi'nin 18km doğusundadır. Köyün ortasında 500 yıllık güzel bir minare yükselmektedir.

Zerzevan Kalesi ^[233]

Minarenin tepesi kaybolmuştur. Aktepe Höyüğü ile birlikte bu yapı da koruma altına alınmıştır.

Aktepe 19 Mayıs günleri ziyaret edilen bir merkezdir. 19 Mayıs günleri burada binlerce kişi Şeyh Evdirehmanê Axtepî'nin beyaz türbesini ziyaret eder. Ziyaret sırasında insanlar dua ederler, evlenmemiş olanlar kendileri için uygun bir eş, hasta olanlar hastalıklarına deva, çocuksuzlar da çocuk sahibi olmayı dilerler. Dua ve dileklerden sonra türbe çevresinde piknik yapılır.

Aktepe (Axtobê) (234)

Aktepe (Axtobê) camii minaresi (235)

Şeyh Evdirehmanê Axtepî

Şeyh Evdirehmanê Axtepî (236)

Evdirehmanê Axtepî Hakkârili Şeyh Hesenê Nûranî'nin en büyük çocuğu olarak 1854 yılında Aktepe'de dünyaya gelmiştir.

İlköğrenimini Aktepe Medresesinde tamamladıktan sonra çalışmalarını Irak ve Suriye medreseleri ile Orta Doğu'daki başka kurumlarda sürdürmüş, daha sonra Aktepe'ye dönmüştür. Babasının ölümü üzerine buradaki medresenin başına geçen Şeyh Evdirehmanê Axtepî sağlık, astronomi ve Arapça dilbilgisi gibi konularda pek çok kitap ve makale yazmış ve tercüme etmiştir. Arapça yazdığı eserlerin yanı sıra, Kürtçe'nin Kurmanci

lehçesinde de yazılmış iki eseri bulunmaktadır. Hazreti Muhammed'in yaşamını konu alan ve 4531 beyitten oluşan kasidesi *Rewdetineim* Kürt Edebiyatı'nın önemli eserlerinden biri sayılır. Şiirlerinde Rûhî veya Şemsedin mahlaslarını kullanan Şeyh Evdirehmanê Axtepî eserlerinde genellikle yoksul, güçsüz ve masum insanları konu almış, zalim ve zengin kişilerle yönetimleri sorgulamıştır. Şeyh Evdirehmanê Axtepî 1910 yılında Diyarbakır'da ölmüştür.

Şeyh Evdirehmanê Axtepî Ziyareti (237)

Hasankeyf ^[1]

BATMAN (Êlih)

1955 yılında Êlih Köyünde kurulan **Batman** İli, Türkiye'nin en eski ve büyük petrol rafinerilerinden birinin bulunduğu, bugün de önemini koruyan bir petrol üretim merkezidir. Batman gemiſte bazı ilçe ve köylerinde, **Süryani, Ermeni** ve **Yezidilerin yaſadığı bir yerleſim** iken, günümüzde gayri müslim nüfusu, az sayıda ailenin ikamel ettiği birkaç köyden ibarettir.

Dicle kıyısında çekici bir görünüme sahip olan **Hasankeyf**, eski **mağara evlerin** de bulunduğu dik yamaçların oluşturduğu farklı bir topografyaya sahiptir. Ancak, bu ilçeyi görülmeye değer kılan, sözü edilen ilginç manzaraların yanı sıra buradaki eski camilerin **hayranlık uyandıran mimarisi** ve aşağıdaki nehre ve ovalara bakan tepedeki katedir.

Batman'da bir köy ⁽²⁾

1955 yılında Êlih Köyünde kurulan Batman İli Türkiye'nin en eski ve büyük petrol rafinerilerinden birinin bulunduğu, bugün de önemini koruyan bir petrol üretim merkezidir. 500km uzunluğundaki petrol boru hattı ham petrolü Batman'dan İskenderun'a taşımaktadır. İlin tarihi, kültürel yapısı komşu illerle benzerlikler taşımaktadır: Batman, insanlık tarihi açısından önemli bir merkezdir. Burada da tarihi MÖ 12.000 yıl öncesine ait eserler ortaya çıkarılmış; İlkçağlarda Asur Devleti sınırları içerisinde yer alan Batman, Hurriler, Mitanniler, Urartular, Medler, Persler, Romalılar, Sasaniler ve Bizanslılar dâhil olmak üzere çeşitli imparatorlukların ve halkların tarihine sahne olmuştur. İslami fetihlerden sonra da bölge Abbasiler, Eyyubiler, Mervaniler, Selçuklular ve Artuklular gibi medeniyetlerin egemenliği altına girmiştir.

Perde Pilav ⁽³⁾

İl nüfusu
472.487 (2007)

Ortalama yükselti

550m

Yüzölçümü

4671km²

İlçeler

Batman (Merkez), Beşiri, Gercüş, Hasankeyf, Kozluk, Sason

Ekonomi

Petrol üretimi, tarım, hayvancılık, turizm

Komşu iller

Diyarbakır (batı), Muş (kuzey), Bitlis ve Siirt (doğu), Mardin (güney)

Batman geçmişte bazı ilçe ve köylerinde, Süryani, Ermeni ve Yezidilerin yaşadığı bir yerleşim iken, başta Almanya olmak üzere, çeşitli Avrupa ülkelerine yapılan yoğun göçler sonucunda buradaki gayri-müslim nüfusunda ciddi oranda bir azalma söz konusudur. Günümüzde Batman'daki Yezidi nüfusu çoğu yaşlı

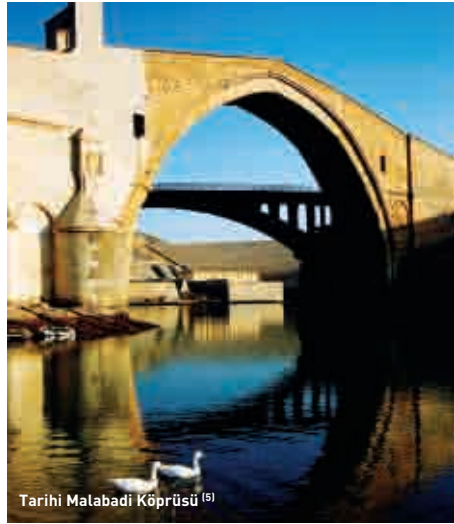
Tandırdırda ekmeği pişiren kadın ⁽⁴⁾

çiftlerden oluşan ve Avrupa'daki akrabalarının desteğiyle geçinen az sayıda ailenin ikamet ettiği birkaç köyden ibarettir.

Batman mutfağının en iyi tatlarından biri *perde pilavı*'dır. Aslında bu yemek özgün olarak Siirt'e aittir. Ancak, Batman'ın bazı ilçeleri zamanında Siirt'e dâhil olduğundan *perde pilavı*'nın bugün Batman'da bu kadar yaygın bir yemek olmasına şaşmamak gerekir. Bu özel yemek, tavuk eti ve içine kuş üzümü eklenmiş pirincin altı ve üstü yufka ile sarmalanıp fırına verilmesiyle hazırlanır. Kekliğin bolca avlandığı dönemlerde *perde pilavına* keklilik eti de konurmuş. Sonuçta ortaya tavuk eti, pilav ve kuş üzümünün ustaca karışımından oluşan nefis bir yemek çıkar. Perde pilavı zaman zaman düşünlerde pişirilir. Bu, aynı zamanda gelene verilen bir mesajdır: İki hamur tabakası pilavı nasıl sarmalıyorsa, o da evindeki özel durumları gizli tutmalıdır. Sembolik anlatım bununla da kalmaz. Pirincin kendisi bereket demektir. Bazı zamanlarda yemeğe katılan badem genç çiftin kız çocuk istediğini gösterir.

Köylerde (bölgenin başka yerlerinde de rastlayabileceğiniz gibi) tandırda (*Kürtçe tenûr*) pişirilen *nan*'i (ekmek) da deneyebilirsiniz.

Batman dendiğinde akla ilk gelecek yer kuşkusuz küçük Antik Hasankeyf İlçesi'dir. Dicle kıyısında çekici bir görünüme sahip olan Hasankeyf, eski mağara evlerin de bulunduğu dik yamaçların oluşturduğu farklı bir topografyaya sahiptir. Ancak, bu ilçeyi görülmeye değer kılan, sözü edilen ilginç manzaraların yanı sıra buradaki eski camilerin hayranlık uyandıran mimarisi ve aşağıdaki nehre ve ovalara bakan tepedeki kaledir. İlsu Barajı'nın inşa edilmesi halinde, sular altında kalma tehlikesiyle karşı karşıya olan bu antik kenti mutlak surette görmenizi tavsiye edilir. Batman'ın diğer tarihi mekânları arasında ise Mor Kiryakos Süryani Manastırı ve Kozluk'taki Hazzo Kalesi görülmeye değerdir. Karakaş, Raman, Mereto ve Aydınlık Dağları ile Garzan Vadisi geziler için güzel yerlerdir. Sason Çayı rafting için uygunken, Batman, Dicle ve Garzan ırmaklarında balık avlanabilir. Diyarbakır'a bağlı olmasına karşın tarihi Malabadi Köprüsü de Batman'a 33km uzaklıktadır.

Tarihi Malabadi Köprüsü ⁽⁵⁾

Batman Sanat Sokağı [6]

Batman Kenti

Batman (nüfus: 315.964) kendisiyle aynı adı taşıyan çayın kenarında kurulmuştur. Kentin kuzeyi, doğusu ve güneyi tepelerle çevriliyken, batıdaki daha modern kesimde bölgedeki başka pek çok ilde olduğu gibi çok katlı binalar görülmektedir.

Yaz aylarında sıcaklık 40°C'ye çıkabildiğinden, daha önceleri sıcağa karşı daha serin kerpiç evlerde yaşayan halk, günümüzde beton yapılara geçince, aşırı sıcaklarla baş etmenin yollarını aramıştır. Sonuçta insanlar, aynı yöredeki başka yerlerde de yapıldığı gibi tahtlarını damlara taşımakta ve gece burada uyumaktadır.

Batman 1938 yılında yörede petrol bulunması sonucunda oldukça dinamik bir kent haline gelmiştir. Günümüzde kentin iyi düzenlenmiş, bakımlı sokakları ve modern alışveriş merkezleri vardır. Türkiye'nin ilk büyük petrol rafinerisinin burada olması sayesinde kent hızla gelişmektedir; ancak petrol sanayinin sağladığı zenginliğe karşın işsizlik yaygındır ve ayrıca rafineri çevrede belirli bir kirliliğe de yol açmaktadır.

Batman'da gidilebilecek yerlerden biri de Sanat Sokağı'dır. Güzel kafelerin, çeşitli dükkan ve mağazaların bulunduğu bu sokakta çayınızı yudumlarken nargile keyfi de yapabilirsiniz.

Diğer etkinliklerin yanı sıra Batman ve Hasankeyf Kültür ve Sanat Festivali hayli renkli bir kültür ve sanat etkinliğidir. Belediye ve çeşitli STK'lar tarafından düzenlenen bu festivalin etkinlikleri arasında sanat sergileri, canlı konserler ve sokak sanatı projeleri yer almaktadır (Batman-Hasankeyf Sanat ve Kültür Festivali; bakınız s: 344).

Batman Rafineri [7]

Ulaşım	Konaklama	Nerede yemek yerir?
Otobüs ve dolmuş seferleri dışında, Batman'ın Ankara ve İstanbul ile hava yolu bağlantısı vardır. Ayrıca, Batman ve Kurtalan'ın İstanbul'la demiryolu bağlantısı da bulunmaktadır.	Batman'da kalınabilecek güzel oteller vardır. Dört yıldızlı otellerden Turgut Özal Bulvarı üzerinde yer alan Asko (0488 214 92 34) ve Bozoğulları Akpet Tesisleri yanındaki <i>Bozoğullar Otel</i> (0488 215 04 44, www.hotelbozoogullari.com) kalınabilecek yerlerdir.	Batman'da etli yemeklerde kuzu eti tercih edilir. Diyarbakır Caddesi, Emniyet Müdürlüğü Karşısı, Sevilmez Petrol bitişiğinde <i>Bahçevan</i> (0488 212 36 97) veya Diyarbakır Caddesi üzerindeki <i>Çömçe</i> (0488 213 17 76) gibi lokantalarda nefis içli köfte ve perde pilavı gibi diğer etli yemekler bulunabilir.

Batman-Hasankeyf Sanat ve Kültür Festivali ⁽⁸⁾

Batman'dan bazı önemli isimler

Atay, video çekimi yaparken ⁽⁹⁾

Batman sanat alanında kimi ünlü şahsiyetler yetiştirmiştir. Bunlardan biri de Batman'daki yaşamdan kesitler sunan kısa belgesel filmler (video-art) çeken ve uluslararası planda tanınan Kürt Sanatçı **Fikret Atay**'dır. Atay'ın belgesellerinde, Kürt halk oyunları oynarken savaş sahnelerini canlandıran yöre gençleri dikkat çeker.

Resimlerinde Kürt kadınlarına yer veren **Fevzi Bilge** de tanınmış bir sanatçıdır. Bilge, Kürt kadınlarının hep ezilen kişiler olarak gösterilmesinden

hareketle onların olumlu yanlarını yansıtmaya özel önem verdiğini belirtmektedir. Ayrıca, sanatının, Batman'da yüksek oranda görülen "kadın intiharları" sorununun çözümüne katkı sunacağına inanmaktadır.

Batmanlı bir başka ünlü kişi de halen İstanbul'da yaşamakta olan **Ahmet Güneştekin**'dir. Mezopotamya mitolojisinden ve bölgenin romantik efsanelerinden esinlenen Güneştekin Televizyon için Türkiye'nin Güneydoğusunda sanatla ilgili belgesel dizileri yapmıştır. Batman'ın yetiştirdiği diğer bir sanatçı da **Selim Temo**'dur. 1972'de Batman'da doğan Selim Temo'ya ait üç şiir kitabı bulunmaktadır. Kürtçe'den Türkçe'ye çeviriler yapan şair Kürt Şiir Antolojisi'ni hazırlamıştır. (Diğer ünlüler için bakınız, s: 329/349)

Beşiri (Qubîn)

Mor Kiryakos Manastırından detay ⁽¹⁰⁾

Beşiri (nüfus: 31.649) İlçesi Batman il merkezinin 16km kuzeydoğusunda yer almaktadır. Bir zamanlar Diyarbakır İli'ne bağlı bir köy olan Beşiri, daha sonra ilçe olarak Siirt'e, 1990 yılında ise Batman'a bağlanmıştır.

Bir dönem Beşiri'ye bağlı Kurukavak (Hamdûna) ve Uğrak (Texeriyê) gibi köylerde geniş bir Kürt Yezidi nüfusu bulunurken günümüzde buralarda çok az sayıda Yezidi aile kalmıştır. Bununla birlikte başka yerlerde, örneğin Yolveren (Çinêra), Oğuz (Şimzê) ve Üçkuyular (Faqîra) Köylerindeki Yezidilerin bir bölümü yeniden yerleşmek üzere yurtdışından geri

dönmüştür. Bu aileler, Avrupa'daki diasporanın da desteğiyle, Üçkuyular Köyünde geleneklere uygun bir sosyal dayanışma evi açmışlardır. Burası köyün ve civar köylerin sakinleri tarafından düğün, cenaze, ibadet ve benzeri amaçlar için kullanılmaktadır. Taşdığı kültürel anlamın yanı sıra dayanışma evi konukların geceleyebileceği şekilde döşenmiştir. Nitekim yazları köylerine dönen diaspora Yezidileri burada kalmaktadır. Dört odası, mutfak ve ibadet yeri olan bu evin bölgedeki Yezidi Kültürünün ve geleneklerinin sürdürülmesine katkıda bulunacağı umulmaktadır.

Beşiri İlçesi'nin tek bir ana caddesi, bu cadde üzerinde güzel bahçeli iki küçük lokantası vardır. Beşiri'den doğuya, Mor Kiryakos Manastırı'na giderken eski Ermeni köylerinden geçeceksiniz. Başta kiliseleri olmak üzere bu köylerin kalıntıları, sizi geçmişe doğru bir yolculuğa çıkaracaktır.

Mor Kiryakos Manastırı

Beşiri İlçesine 18km uzaklıkta Ayrancı (Dêra Qîrê) Köyünde bulunan bu Süryani

Yezidi Yasevi ⁽¹¹⁾

Mor Kiryakos Manastırı ^[12]

manastırına dolmuşla kolayca gidilebilir. Yapının bir kilise olarak yapılmış olması muhtemeldir; çünkü yöredeki kiliselerin tipik özellikleri olan avlu ve bir apsisle sonlanan uzun sahnı bu yapıda da görülmektedir. Binanın adandığı Aziz Kiryakos 4. yüzyılın ilk yarısında ölmüştür. Kilisenin de yaklaşık olarak bu dönemden kalmış olduğu söylenebilir. Süryaniler için önemli bir dinsel merkez olan bu yer 16. yüzyıl sonlarına kadar birçok kez yenilenmiştir. Ancak, zeminin, daha sonraki zamanlarda Hasankeyfli ustalar tarafından yapılmış olabileceği söylenmektedir.

Kuzey Mezopotamya'daki manastırların çoğu tepelerin üzerine inşa edilmiştir. Mor Kiryakos Manastırı da Kira Dağları'nın doğu tarafındadır. Ne var ki, son dönemde gerekli özen gösterilmediğinden bu güzel manastır ve kiliselerin çoğu harap ve bakımsız durumdadır. Mor Kiryakos Manastırı 1940'lara kadar açıktı. Manastırın kapanması üzerine burada bulunan 100kg ağırlığındaki çan, elyazması eserler ve İnciller gibi değerli eşyalar korunması için Midyat'taki Mor Gabriel Manastırı'na devredilmiştir.

Mor Kiryakos Manastırından detay ^[13]

Günlük yaşamdan bir kare ⁽¹⁴⁾

2500m² alana yayılan manastırın iç avlusu odalarla çevrilidir. Ana girişte görülen iki taş levha üzerinde İncil'den Süryanice alıntılar yer almakta, ancak manastırın inşa tarihiyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Zercil Kilisesi ve Şeyh Halid Türbesi

Ayrancı'dan, Danalı (Zercil) Köyüne kolayca ulaşabilirsiniz. Buradaki Süryani Kilisesi de, tahmin edilebileceği gibi, harap durumdadır. Yakınlardaki Ağalcık (Kâni Rewa) Köyünde ise, Şeyh Halid (ö. 1954) ile yakınlarına ait türbeler yer almaktadır. Türbeler her yıl binlerce kişi tarafından ziyaret edilmektedir.

Yezidi Köyleri ve Kiliseler

Mor Kiryakos Manastırı, bir zamanlar Batman'da bulunan 78 Yezidi köyünden biri olan Oğuz (Şimzê) Köyü yakınlarındadır. Burada, Deyr-u Semze (Simizi) Kilisesi'nin kalıntılarını köyde yaşayan ailelerden birinin bahçesinde görebilirsiniz.

Buradan dolmuşla Yenipınar (Kevirsora Xwarê) Köyü'ne geçebilirsiniz. Bu köyde

Yezidi genç kız su ikram ederken ⁽¹⁵⁾

de bir kilisenin kalıntıları bulunmaktadır. Geçmişte aynı köyde 15 kadar Ermeni ailesi yaşamaktaydı.

Memikan Köprüsü (Pira Memikan)

Bu eski köprü Beşiri'ye yaklaşık 30km mesafededir. Gedikli (Memikan) isimli küçük köye gelmeden önce yol boyunca Yazıhan (Mezrikê) dâhil çeşitli köylerden geçilmektedir.

Yapılış tarihi kesin olarak bilinmeyen dört ayaklı bu köprünün ayaklarından biri büyük oranda tahrip olmuştur.

Beşiri yaylaları ^[16]

Bununla birlikte, yapımda kullanılan malzemeyle Hasankeyf, Malabadi ve Cizre'deki köprülerde kullanılan malzeme benzer özellikler taşıdığından köprünün 6. yüzyılda İslam fetihlerinden hemen sonra yapıldığı söylenebilir. Ayrıca, bu köprünün daha önce aynı yerde bulunan bir köprünün kalıntıları üzerine inşa edilmiş olması da mümkündür.

İpek Yolu üzerindeki Memikan Köprüsü Garzan Çayı üzerinde stratejik bir konuma sahiptir. Ortaçağlara kadar,

Hasankeyf yoluyla Kuzey Mezopotamya'ya uzanan ticaret yolunu birbirine bağlayan köprü uzun yıllar Hasankeyf ile çevredeki diğer yerleşimler arasında da bağlantıyı sağlamıştır

Bu köprüyü özellikle ilginç kılan, yapılış biçimidir. Bir tünel gibi inşa edilen köprünün iki yürüyüş ve iki trafik akış şeridi vardır. Sular kabardığında köprünün tahribata maruz kalmaması için her iki tarafa da yaklaşık 50m uzunlukta duvarlar örülmüştür.

Memikan Köprüsü (Pira Memikan) ^[17]

Yezidiler, Yezidi şeyhinin elini öpüyor ⁽¹⁸⁾

YEZİDİLER

Kürt nüfusunun yaklaşık %2'sini, kendine özgü dinsel geleneklere sahip bir topluluğun mensupları olan Yezidiler oluşturmaktadır. Yezidiler, Zerdüştlük (eski bir İranlı peygamber olan Zerdüş'tün öğretilerini temel alan din) ve Mithracılığın (eski Perslerde en başta güneş ve adalet tanrısı Mithra kaynaklı bir kült) Sufi öğretisiyle karışmasından oluşan çeşitli kültürel pratiklerin ve dinsel inançların mirasçısıdır. Melekê Tavus'a sevgileri nedeniyle "şeytana tapanlar" olarak da bilinirler.

Günümüzde, Yezidi nüfusun büyük çoğunluğu ile birlikte Yezidi din adamlarının hemen hemen tümü ilk ortaya çıktıkları bölgede, Irak Kürdistan'ındadır. Yezidilerin kendi âdet ve geleneklerini en iyi koruyup sürdürebildikleri bölge de burası olmuştur. Yezidilere Suriye'nin kuzeyinde, Türkiye'nin güneydoğusunda, Ermenistan ve Gürcistan'da da rastlanmaktadır. Sayıları tam olarak bilinmemekle birlikte, Yezidi kaynaklar bu inanca bağlı yaklaşık 600 bin kişi olduğunu ileri sürmektedir.

Bazı araştırmacılar Yezidilerin adlarını, bugün hala ateşe tapılan İran'daki Zerdüş't Yazd kentinden aldıklarını ileri sürmüştür. Yezidiler ise kendilerini Êzid, Ezi veya Izid gibi adlarla tanımlamaktadır. Bu adların, eski Farsçada ve Kürtçede "Tanrı" anlamına gelen Yazad, Yazd veya Yazdan sözcüklerinden türediği söylenebilir. Yezidiler arasında yaygın olan bir görüşe göre Yazdan sözcüğü Kürtçe "ben yarattım" anlamına gelen ez da'dan gelmektedir.

Tarihçe

Yezidilerden söz eden ilk tarihi kaynak, Abd al-Kar_m al-Sam'ani (ö.1167) tarafından yazılan Kitab al-Ansab'dır. 13. ve 14. yüzyıllara ait diğer Arapça kaynaklar ise, Şeyh Adi ve onun Sufi tarikatı olan Adawiyya'dan, bu tarikatın Yezidi öğretilerin oluşturulmasında belirleyici rol oynamış izleyicilerinden söz etmektedir. Şeyh 'Adi Bağdatlı bir Arap'tır ve öğrencileriyle birlikte Laleş'te (Irak'ın kuzeyinde Musul yakınlarında yer alan Yezidi tapınağı) oluşturduğu odak daha

Batmanlı Yezidi bir kadın (19)

sonra Yezidi inancının merkezi olmuştur. Şeyh Adi kendi Ortodoks İslami öğretilerini buradan yaymıştır. Ancak, 'Adi'nin 1162 yılında ölümünden sonra müritleri tarikatın yönünü değiştirmiş, eski İran inançlarının etkilerini içselleştirmiş ve böylece sinkretizme yönelmiştir.

13 ile 15. yüzyıllar arasında Yezidilik, Kürt aşiretleri arasında kayda değer ölçüde yaygınlaşmıştır. Bu yaygınlaşma, büyük olasılıkla, Kürt toplumunun geniş kesimlerini etkileyen, birbiri ardına gelen din değiştirme dalgalarından kaynaklanmıştır. 14. yüzyıl, Yezidiliğin altın çağı olmuştur: Bu dönemde en güçlü Kürt aşiretlerinin çoğu Yezidi iken, Yezidilik Cezire ilinin (Bugün Şırnak'ın Cizre ilçesi) fiilen resmi dini haline gelmiştir. Aynı dönemde Yezidiliğin etkisi Irak'ta Süleymaniye'ye, Suriye'de Antakya'ya, kuzeyde ise Van'a ve İran'ın Hoy kentine kadar uzanmıştır. Bu hızlı yayılma, aynı zamanda Yezidiliğin Müslümanlar tarafından bir tehdit olarak görülmesine yol açmıştır. Böylece, 15. yüzyıldan başlayarak Yezidiler baskıya, kimi zaman da katliamlara maruz kalmışlardır. 15. yüzyıldan sonra Yezidiler, komşularıyla strate-

jik ittifaklar yaparak, küçük aşiret grupları ve yerel topluluklar olarak varlıklarını sürdürübilmişlerdir. Dönemin başka pek çok Kürt Emir'i gibi kimi Yezidi aşiretleri Karakoyunlu Türkmenleriyle ittifak yaparken (1375–1468), diğerleri Timur'a karşı Akkoyunlu Türkmenlerinin safında yer almıştır (1378–1508).

16. yüzyılda Safevilerin İran'da, Osmanlıların ise Anadolu'da Yezidilerin buldukları bölgeleri de kapsayan yerlerde de yükselişe geçmesiyle birlikte, Yezidiliğin Kürt aşiretleri arasındaki yaygınlığında da çarpıcı bir gerileme görülmüştür. Böylece çok sayıda Kürt aşireti Sünni ve Şii İslam inancına yönelmiştir.

19. yüzyılda meydana gelen karmaşık toplumsal ve siyasal değişiklikler sonucunda Yezidiler radikal Sünni militanların hedefi haline gelmiş, Osmanlı valilerinin veya Müslüman Kürt aşiret reislerinin büyük baskılarına maruz kalmışlardır. 1895 ve 1915 yıllarında ortaya çıkan karışıklıklarda Yezidiler, yaşadıkları Kars, Iğdır, Doğubayazıt, Ağrı, Van, Bitlis ve Antep gibi yerlerden kitleler halinde ayrılp Ermenilerle birlikte Ermenistan Cumhuriyeti'ne göç etmiştir. Cizre ve Tur Abdin (Midyat) bölgelerinde kalan Yezidiler ise 20. yüzyıl ortalarından başlayarak gruplar halinde Türkiye'den ayrılmış, başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkelerine yerleşmiştir. Bu kitlesel göçün nedenleri arasında, ekonomik etmenlerin yanı sıra, siyasal ve dinsel kimliklerinin neden olduğu bir dizi güçlüğün de doğrudan veya dolaylı etkileri vardır. 1980'li yıllarda Beşiri, Kurtalan, Bismil, Midyat, İdil, Cizre, Nusaybin, Viranşehir, Suruç ve Bozova ilçelerinde 60 bin Yezidi yaşamaktaydı. Oysa bugün bu yerleşimlerdeki Yezidi sayısı son derece azdır. Bununla birlikte, Bazı Yezidiler Almanya'dan gelerek yaz aylarını eski köylerinde geçirmektedir.

Yezidiler yeni yıl için temizlik yaparken ⁽²⁰⁾

İnanç ve gelenekler

Yezidilerin kültürel gelenekleri açık şekilde Müslüman Kürtleriyle aynıdır ve hemen hemen bütün Yezidiler Kurmanci konuşmaktadır. Bunun istisnası olan ve Irak Kürdistan'ında Behzani ve Bashiqa'da yaşayan Yezidiler ise Arapça konuşmakla birlikte ibadetlerini Kürtçe yapmaktadır.

Yezidiler, Xwedê adını taşıyan tek bir ebedi Tanrı'ya ve Tanrı ile insanlar arasında aracılık eden birtakım ilahi ve yarı ilahi varlıklara inanırlar. Yezidi inancına göre Tanrı kendini üç farklı biçimde ortaya koyar: Tawûsê Melek (Melek Tavus) olarak kuş biçiminde; Şeyh 'Adi kimliğinde yaşlı bir kişi olarak ve Sultan Êzî kimliğinde genç biri olarak. Tanrının aşkın bir karakteri vardır ve kendini yalnızca bu üçlünün (teslis) etkinlikleriyle ortaya koyar. Yezidi Tanrısı yalnızca öbür dünyanın işleriyle ilgilenir. Bu dünyanın işleri ve insanın yazgısıyla ilgilenmeyi, yedi meleklerle birlikte

sorumlu olarak tayin ettiği Tawûsê Melek'e bırakmıştır. Melek Tavus bir aracı, aynı zamanda Tanrı'nın diğer kimliğidir. Yezidi inancına sahip olanlar, ayin ve törenlerde bir tavus kuşu figürü önünde ibadet ederler. Melek Tavus aynı zamanda Şeytanla da özdeşleştirilir. Yezidi

inancına göre Şeytan, Tanrı aşkı nedeniyle, O'nun isteğine rağmen Âdem'e tabi olmayı reddeden örnek bir melektir.

Yezidilikte, kurallara bağlı resmi ibadet zorunlu olmayıp kişinin tercihi kalmış bir iştir.

Yezidiler, bireysel olarak (ibadetin toplu yapılmasının özendirildiği Müslümanlıktan farklı olarak), herhangi bir yerde (özel ibadet yerleri yoktur) ve istedikleri tarzda ibadet edebilirler. Dolayısıyla, standart bir günlük ibadet yoktur. Bununla birlikte günde üç vakit ibadet Yezidiler arasında yaygındır ve ibadet sırasında güneşe dönülür. Bunlara ek olarak Yezidiler Aralık ayında

Melek Tavus ⁽²¹⁾

olmak üzere yılda üç gün oruç tutarlar; ancak bu da zorunlu değildir.

Her Yezidi, toplulukta kabul görebilmek için, yaşadaki yeni evreleri temsil eden çeşitli ritüelleri ve törenleri gözetmek zorundadır. Bunlar arasında en önemlisi biska pora (bir erkek çocuğun saçının ilk kez kesilmesi; daha önceleri bu iş çocuk kırk günlük olduğunda yapılmaktayken bugün 6. aya veya 1 yaşına kadar uzayabilmektedir), sinet (mor kirin'den yirmi gün sonra sünnet) ve dawet'tir (düğün).

Çağdaş Yezidi toplumunda Şeyhler, Pîrler ve Müridler olmak üzere üç ana kast vardır. Bunlardan sonuncusu, Müridler, Yezidi nüfus içinde çoğunluğu oluşturur Şeyh 'Adi'den geldiklerine inanılan Şeyh kasti üyeleri arasında yer alan Mîr, Yezidilerin toplumsal ve dinsel lideridir; Baba Şeyh de yine dinsel lider konumundayken, Peş İmam evlilik ve çeyiz gibi işleri düzenlemekten sorumludur. Şeyh 'Adi zamanından önce de var olduklarına inanılan Pîrler de Şeyhlerle aynı görev ve sorumluluklara sahiptir. Her Yezidinin iki birayê axretê'si, yani "ahret kardeşi" olması gerekir. Bunlardan biri bir Şeyh ailesinden, diğeri de Pîr ailesinden olmalıdır. Bu ahret kardeşleri, yukarıda anlatılan belli başlı ritüellerde koruyucu ve yardımcı melekler olarak görev yapar. Kast üyeliği aileden gelir ve değiştirilemez; ancak aynı kasta mensup kişiler birbirleriyle evlenebilirler.

Yezidilerin, kısıtlayıcı ve ritüelleştirilmiş birtakım tabuları vardır. Bu tabular, kutsal inançlar olarak değil kimlik göstergeleri olarak gözetilir. Örnekler arasında, Yezidi inancı dışındakilerle evlenme, din adamlarına saygısızlık ve mavi renkte giysiler yer alır. Ayrıca, yenilecek şeyler konusunda da birtakım yasaklar vardır. Örneğin Yezidiler domuz eti, balık, ceylan eti, marul, bamyası ve kabak yemezler.

Yezidiler dinsel törenleri için yılda dört kez Laleş Vadisinde toplanırlar. Bunun dışında yerel törenlerin yapıldığı yerler Sincar (kuzeybatı Irak), Bashiqa, Halep'teki (Suriye) Kurd Dağı, Tur Abdin ve Aragatsotn'dur (Ermenistan). Bu törenler sırasında Yezidilerin birtakım katı yükümlülükleri yerine getirme gibi bir zorunlulukları yoktur; bununla birlikte genellikle azizler ve şehitler için kurban kesilir, din adamlarına bağışlarda bulunulur, hacılara yemek dağıtılır ve sama adı verilen dinsel dans yapılır.

Toplu ibadet için özel yerlerin belirlenmemiş olması, muhtemelen Yezidileri anıt mezar ve kabir gibi başka yapılara yönlendirmişti. Bunlar, Şeyh 'Adi'nin ilk havarileri veya onun soyundan gelenlere adanmış yerlerdir. Yezidi anıtlarının büyük bölümünü anıt mezarlar oluşturur. İnançlı Yezidiler, tek tek veya gruplar halinde bu yerleri ziyaret ederek dualarını ederler ve dinsel vecibelerini yerine getirirler. Anıt mezarlar aynı zamanda dualarının kabul olması beklentisiyle inananların geldikleri ziyaret yerleridir. Kimi durumlarda, bir taş, bir su kaynağı veya dinsel önem taşıyan bir kişinin evi de bu amaçla ziyaret edilebilir. Bunların arasında Şeyh 'Adi'nin Laleş'teki kutsal mekânı, Yezidi inancının birliğini sembolize eden başlıca Yezidi ziyaretgahı olarak özel önem taşır.

Yezidilerin yeni yıl kutlaması [22]

Kozluk (Hezo/Hazzo)

Kozluklu çocuklar ^[23]

Batman'ın 65km kuzeydoğusunda yer alan Kozluk (nüfus: 60.888) Muş Dağları'nın güneyinde yer almaktadır. Türkiye'deki ilk petrol yatağı Kozluk'a bağlı Ulaşlı (Şelmo) adlı bir köy civarında bulunmuştur. 1990 yılına kadar Siirt'in İlçesi olan Kozluk, Batman'ın il olmasıyla birlikte buraya bağlanmıştır.

Kozluk, güzel manzaralı yeşil vadiler arasında kalan bir yerleşim yeridir. Resmi dairelerin ve yeni inşa edilen modern apartmanların bulunduğu kesim vadinin zeminindedir. İlçe merkezinde yer alan eski bir kaleyle birkaç eski caminin dışında merkez dışındaki kale kalıntıları ve Kaletepe (Dehlik) Köyünde ilginç özellikler taşıyan tarihi bir köprü bulunmaktadır.

İlçede tarımla uğraşanlar buğday, arpa, üzüm, tütün, soğan, nar ve badem gibi ürünler yetiştirmektedir. Kırsal kesimde hayvancılık yapanlar yaz aylarında sürülerini yaylalara çıkarmaktadır. Arazinin genel olarak engebeli olması ve sulama ihtiyacı nedeniyle tarım ağırlıklı olarak akarsu boylarında yapılmaktadır.

Yöreden yaşlı bir kadın ^[24]

Keçi kılından üretilen ünlü Siirt Battaniyeleri Kozluk İlçesinde de yapılmaktadır. Bu battaniyeler boyanmayıp renklerini tiftiğin doğal renginden almaktadır. Tiftiğin genel olarak yüne göre üstün yanı tüylerinin kolay kolay toz tutmayan pürüzsüz bir yüzeye sahip olmasıdır. Hayvanların yüksek yaylalarda iyi beslenmeleri nedeniyle Kozluk'un peynir, tereyağı ve diğer hayvancılık ürünleri de kalitelidir.

Hazzo Kalesi

Batman'dan yola çıkıp Kozluk'a doğru giderken Hazzo Kalesi hemen dikkatinizi çekecektir. Büyük ölçüde harabe halinde olmasına karşın kaleden eski

Kozluk'un bazı önemli isimleri

Kitap kapağı.^[25]

Burada yetmişmiş ünlü bir yazar da, küçük bir köy olan Örensu (Suphiyê) doğumlu **Mahmut Baksî**'dir (1944–2000). İlk romanı *Mezra Botan* 1969 yılında İstanbul'da yayınlanmış ve bunu bir yıl sonra *Sadi Alkılıç Davası* ("Öldürülen Türk Komünisti") izlemiştir. Bu arada Baksî 15 yıl hapse mahkum edilmiş, bunun üzerine Almanya'ya iltica etmek zorunda kalmıştır. 1971 yılında Almanya'dan İsveç'e geçen ve bu ülkeye yerleşen Baksî sürgündeyken de yazmaya devam etmiştir. 2000 yılı Aralık ayındaki ölümüne kadar 22 kitabı yayınlanan Mahmut Baksî'nin mezarı Diyarbakır'dadır.

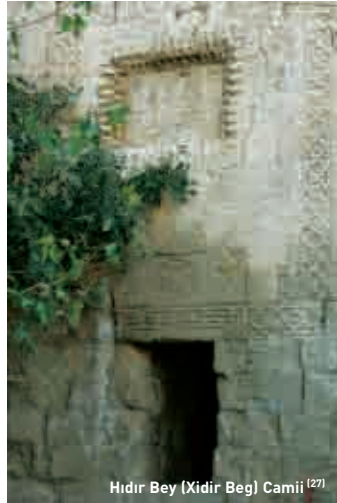
Hazzo Kalesi.^[26]

ve yeni Kozluk İlçesinin güzel manzarasını görebilirsiniz. Evliya Çelebi'ye (1611–1682) göre Timur bu kaleyi Diyarbakır Hükümdarı Akkoyunlu Uzun Hasan'dan almış ve yıktırıştır. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferinden sonra kale Bitlis'te hüküm süren Şerefhan'a verilmiştir. Kale Mahallesinde yer alan Hazzo Kalesine 10 dakikalık bir tırmanışla çıkılabilmektedir. Doğu duvarlarının büyük bölümü ve burçlardan biri hala ayakta.

Hıdır Bey Camii

Kaleden aşağıya dar sokaklardan inerken sağ tarafta, Hıdır Bey Caddesi'nin bitiminde göreceğiniz tari-

hi Hıdır Bey (Xidir Beg) Camii'nin minaresi yıkılmış olsa da kâidesi görülebilmektedir. Ön duvardaki kısmen silinmiş bir yazıtta göre cami Hazzo ve Sason Hükümdarı Ebubekir Ruştî'nin oğlu Hıdır Bey adına 1485 yılında yapılmıştır. Ana girişte Farsça yazıtların yanı sıra kapının sol tarafındaki İslami tarzdeki bezemeler de kayda değerdir. Caminin küçük avlusunda dut ağaçları bulunmaktadır.

Hıdır Bey (Xidir Beg) Camii.^[27]

Kozluk'ta geleneksel yöntemlerle yapılan tarım ^[28]

İbrahim Bey Camii ^[29]

İbrahim Bey Camii

İbrahim Bey Camii, halen ayakta olan güzel minaresiyle eski kentin Kale Mahallesinde yer almaktadır. Caminin iç kısmındaki işçilik Arapça ve Farsça yazıtlar dâhil olmak üzere günümüze iyi korunmuş olarak ulaşmıştır. Yöre halkına göre bu iki cami adlarını saygı duyulan Müslüman üç kardeşin ikisinden almaktadır.

Kapıdaki yazıtta, caminin, yöredeki tanınmış Garzan Aşiretinden, Murtaza Bey'in oğlu, İbrahim Bey'in talimatı üzerine 1705 yılında restore edildiği belirtilmektedir. Minarenin güney tarafında, kubbe hizasında bir güneş saati vardır. İbrahim Bey ve ailesine ait mezarlar cami avlusunun

sol tarafındadır. Aynı yerde 35 öğrencilik yatılı bir Kuran kursu da bulunmaktadır.

Hallan Çemi (Çemê Helan)

Kaletepe (Dehlik) Köyünde, geçmişte MÖ10000-8000 yıllarına uzanan, Türkiye'deki en eski arkeolojik alan ve yerleşimlerden birini görebilirsiniz. Buranın bir dönem avcı toplulukların yerleşimi olduğu sanılmaktadır. Yapılan arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen ve halen üzerinde çalışmaların devam ettiği buluntular, Diyarbakır Arkeoloji Müzesi koleksiyonunda yer almaktadır.

Rabat Kalesi

Rabat Kalesi'nin kalıntıları Kozluk'un 18km kuzeyinde Yanıkkaya (Simaılka) Köyünde yer almaktadır. Rabat Kalesi, 4. yüzyılda Erzen Bölgesine hâkim olmak için Perslerle savaşan Bizanslılar tarafından yapılmıştır.

Kandil Kalesi

Kozluk'un 6km kuzeybatısında, Sason Yolu üzerindeki bu kale Bölükkonak

Zilan Türbesi [30]

Bekirhan Zilan Türbesi [31]

(Hergemo) Köyü'nün güneyine düşmektedir. Kale, 4. yüzyılın ilk yarısında Bizanslılar tarafından bir tepenin üzerine yapılmış ve o dönemde daha güneydeki kalelerin gözlenmesi amacıyla kullanılmıştır.

Bekirhan (Kaniya Henê)

Kozluk İlçesi'ne bağlı küçük bir belde olan Bekirhan her yıl yakınlarda bulunan düşünür Şeyh Muhammed Zilan (Bavo Kalo) ile akrabalarının mezarlarını ziyaret etmek isteyen binlerce kişinin akınına uğramaktadır. Burada yatan diğer kişiler Şeyh Kasım, Şeyh Halid, Ayşeta ve Anne Fatma'dır.

Her yıl Mayıs ayı sonlarında kucaklarında çocuklarıyla burada toplananlar, Şeyhin himmetine mazhar olmak için dua ederler. İnanışa göre

burada edilecek dualarla sağlık sorunlarına çözüm bulunmakta, bekârlar kendilerine eş bulabilmekte, dilekler yerine gelmektedir.

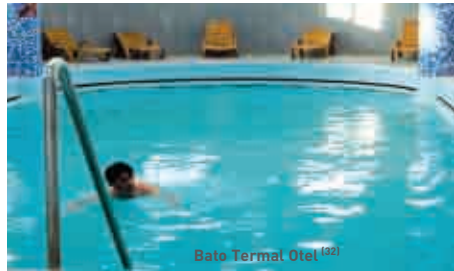
Taşlıdere Termal Kaplıcaları

Batman'dan 39km uzaklıkta, Kozluk Yolu üzerindeki yeni yapılan Bato Termal Otel (0488 426 60 41 <http://www.bato.com.tr/>) bir kaplıca tesisidir. Otelde her birinde kendi termal banyosu olan 54 oda bulunmaktadır. Tesiste kadın ve erkekler için ayrı ayrı havuzlar hazırlanmıştır. İçerideki havuzların yanı sıra dışarıda da yetişkinler ve çocuklar için iki açık havuz bulunmaktadır. Tesislerin lokantası 24 saat açıktır ve birinci kattaki özel odalar gündüz birkaç saatliğine kiralanabilmektedir. Bütün bunların yanı sıra, otelin küçük spor merkezi ve masaj hizmetlerinden de yararlanılabilmektedir.

Kaynak suyunun çıktığı yer Taşlıdere (Holê) Köyü'dür. Bileşimi Diyarbakır İlindeki Çermik kaplıcalarındakine benzeyen bu suyun, romatizma, çocuk felci, nefrit, kadın hastalıkları, üst solunum yolu ve cilt enfeksiyonları gibi sorunlara iyi geldiği söylenmektedir. Vaktiniz varsa, Sason veya Kozluk ziyaretinde bu tesislerde bir-iki gece kalmanız tavsiye edilir.

Taşlıdere Yıldız Kaplıcaları

Bato Termal Otel karşısında yer alan Taşlıdere Yıldız Kaplıcaları (0488 426 63 20) yakınında bulunan lokantalar ve dükkânlarla kalınabilecek başka bir tesisdir.

Bato Termal Otel [32]

Kom (Saint Peter) Manastırı ^[33]

Sason (Kabil Cevz/Qabilcewz)

Batman'dan 80km uzaklıkta olan Sason İlçesi'nin (nüfus: 31.230) dik ve engebeli coğrafyası tarıma elverişli alanları sınırlamaktadır ve bu sınırlı alanlarda da ağırlıklı olarak tütün yetiştirilmektedir. Ancak ilçenin asıl ünü organik balından ve cevizinden gelmektedir. Nitekim ilçede 2001 yılından bu yana Ekim aylarında Bal ve Ceviz Festivali düzenlenmektedir.

İlçeye gelenler için çekici olan, yüksek dağların ve derin vadilerin el değmemiş doğal güzelliğidir.

Sürgün edilen Ermeniler ^[34]

Bunlar arasında güzelliğiyle en çarpıcı olan yer, Batman Çayı'nın dar ve yeşil vadisidir. Bu küçük ve dağlık ilçeye vadi izlenerek ulaşılır. Sason, kırsal kesimin içten misafirperverliğine ve geleneksel yaşamına tanık olmak ve muhteşem kırları keşfetmek açısından ideal bir yerdir. Büyük ahşap bingilerle desteklenmiş geleneksel taş evler de manzaraya bir başka güzellik katmaktadır.

Sason tarihsel olarak güçlü bir Ermeni kimliğe sahiptir. İlçe bir zamanlar iki önemli silahlı ayaklanmaya sahne

olmuş, bu ayaklanmalar Osmanlı yönetimi tarafından sert biçimde bastırılmıştır. Kimi tarihçiler 1920'lerin büyük Ermeni olaylarının bu ayaklanmalardan kaynaklandığı kanısındadır

Sason'un kuzeyinde bugün de Ermeni Köyleri vardır. Bu köylerin yanı sıra Sason'da birkaç Ermeni Kilisesi'nin kalıntılarını görmek mümkündür. Örneğin, ilçenin eski bölümünde iki kilise ve Belediye Binası'nın yanındaki

Sürgün edilen Ermeniler ^[35]

Kom (Saint Peter) Manastırı ^[36]

askeri tesislerin hemen arkasında daha küçük bir başka kilise vardır. İlçe merkezi ve yakınlardaki kimi köylerde bugün geniş bir Arap topluluğu yaşamaktadır. Sason ve çevresinde yaşayan Araplar çoğunlukla Irak'ın Basra Kentinden buraya gelip yerleşenlerdir.

İlçe merkezi ve ana çarşısı hayli canlıdır. Çevredeki pek çok kahvede kâğıt oynayıp sohbet eden erkekler göreceksiniz. Lokantaların ve dükkânların büyük bölümü, ilçe otogarıyla birlikte ana cadde üzerindedir.

Kom Manastırı

Aydınlık (Mereto) Dağları'nın karşısında, Mereto Dağında 2000m yükseklikte bulunan Kom (Saint Peter) Manastırı, ulaşılması biraz güç olsa da ziyaret etmeye değer bir yerdir. Sason'dan araçla yapılacak 1 saatlik yolculuk sizi buraya en yakın köy olan Derince'ye (Kaxik) getirecektir.

Ardından, bir zamanlar papaz yetiştirmek için kullanılan iyi korunmuş bu iki katlı yapıya 2 saatlik bir yürüyüşle ulaşılmaktadır.

Geçmişte 365 odası bulunan manastır, bugün çobanlar tarafından hayvan barınağı olarak kullanılmaktadır. Bir dönemin mimari mücevheri sayılan bu manastırda bir yalnızlık ve yalıtılmışlık duygusu hâkim olsa da temiz hava alıp çevrenin güzel manzarasının tadını çıkarabilirsiniz.

(Pertukan ve Bozikan Kaleleri)

Tekever (Gundênû) Köyü'nün doğusunda bulunan Pertukan Kalesi, Sason'un yaklaşık 4km güneybatısında yer almaktadır. Kalıntıları uzaktan görülebilen kalenin bulunduğu zirveye 15 dakikalık tırmanışla çıkılabilmektedir. Bizans Döneminden kalma bu kale neredeyse tamamen harabe halindedir. Duvarlarında büyük gedikler olan kale arazinin de elverişli olması yüzünden yıllar boyu birçok defa el değiştirmiştir.

Aynı yönde ve buradan 30 dakika mesafede, Kale yolu

(Bozikan) Köyünde

Bozikan Kalesi yer

almaktadır. Bir

zamanlar İpek

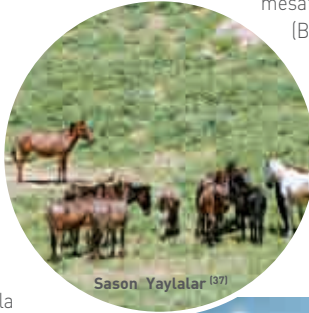
Yolu'nu kontrol eder

konuma sahip olan

bu kale de 4. yüzyıl,

Bizans Döneminden

kalmadır.

Sason Yaylalar ^[37]Kom Manastırı ^[38]

Hasankeyf (Heskîf)

Hasankeyf'ten bir görünüm ^[39]

Hasankeyf (nüfus:7.207) Batman ve Midyat'tan karayoluyla kolayca ulaşılabilen küçük ve güzel bir ilçedir. Buradan Van'a da her gün düzenli otobüs seferleri yapılmaktadır. Batman'dan dolmuşa bindiğinizde 35km sonra Dicle'ye bakan, bir zamanlar İpek Yolu'nun kesişen bir noktasında yer alan bu muhteşem antik kente ulaşırsınız. Pek çok uygarlığa kucak açmış olan ilçelerden birine bir dönem başkentlik de yapmıştır. Çeşitli STK'ların, yerel Kürt yöneticilerin ve Türkiye'deki diğer entelektüel çevrelerin aktif biçimde karşı çıkmasına karşın Hasankeyf'in kendisi de tarih olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bölgede yapılması planlanan Ilisu Baraj Projesi'nin durdurulması halinde tarihi Hasankeyf İlçesi sulara gömülecektir.

Hasankeyf, 3. yüzyılda bölge üzerinde denetimi ele geçirmek için savaşan

İpek Yolu ^[40]

Bizanslılar ve Sasaniler için stratejik önem taşıyordu. Kaledeki Büyük Saray büyük olasılıkla Bizans İmparatorluğu'nu Sasanilerden korumak

amacıyla yapılmıştır. İlçe, 638 yılında bölgedeki diğer yerleşimlerle birlikte İslam orduları tarafından ele geçirilmiştir. 1101'den 1232'ye kadar süren Artuklu egemenliği döneminde Hasankeyf en parlak dönemini yaşamış ve bu dönemde Artukluların başkenti olmuştur. 1232 yılında Hasankeyf, Kürt Eyyubi Hanedanlığı'nın eline geçmiş ve Selahaddin'in akrabalarından biri olan Al-Kamil tarafından yönetilmiştir. 1260 yılında Moğollar tarafından ele

Eyyubi paraları ^[41]

geçirilip talan edilen Hasankeyf, 15. yüzyılın ikinci yarısında burada iki türbe yaptıran Akkoyunluların hakimiyeti altına girmiştir. Osmanlı etkisi burada, kentin artık gerilemeye yüz tuttuğu 16. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır.

Kürt Beyi Şerefhanê Bedlîsî tarafından yazılan Şerefname'ye göre, Hasankeyf adı, idam edilmeden önce son arzusunun dile getirmek isteyen bir Arap mahkûmdan gelmektedir. Mahkûm, binip son kez dolaşmak için atının kaleye getirilmesini istemiştir. Muhafızlar bunu kabul etmiş, gelen at ise aşağıdaki Dicle Nehri'ne kadar atlayarak sahibinin yaşamını kurtarmış, ancak kendisi ölmüştür. Bu kaçıışı gören diğer mahkûmlar şaşkınlıkla "Hasan, keif?" ("Hasan, nasıl?") diye bağırılmışlardır.

Osmanlı arşivleri Hasankeyf'ten iki kervansaray ve dört camisi olan, mağara evlerden oluşmuş bir yerleşim olarak söz etmektedir. Çevredeki dik uçurumlarda bulunan bu doğal veya kalker yüzeye oyulmuş mağaralarda 3000 yıldan beri insanlar yaşamaktadır. Çevrede halen 4000 kadar mağara

vardır ve bunlardan bazıları günümüzde de kullanılmaktadır.

Ancak, Cumhuriyet ilanından sonra, Hasankeyf'in kültürel mirası unutulmuş, 1954 yılında, Güneydoğu Anadolu Projesi'nden (GAP) ayrı bir proje olarak İlısu Barajı'nın yapılacağı açıklanmıştır. Sonuçta burada yaşayan pek çok kişi başka yerlere göç etmiş, ancak proje geciktikçe gecikmiştir.

Hasankeyf Kalesi ⁽⁴²⁾

İlçe, 1980 yılında koruma alanı ilan edilmiştir. 1990'ların sonunda çevredeki sivil kuruluşlar baraj yapımının durdurulması için kampanya başlatmıştır. Oluşturulan ilk konsorsiyumun kamuoyu baskısı nedeniyle dağılmasının ardından barajın inşasıyla

Hasankeyf - Eski Köprü ⁽⁴³⁾

Batman ve Hasankeyf Kültür ve Sanat Festivali^[44]

ilgili ikinci bir konsorsiyum oluşturulmuştur. Bu arada, eski yerleşim ve anıtların korunması alanında dünyanın önde gelen Sivil Toplum Kuruluşlarından biri olan World Monuments Fund (Dünya Anıtları Vakfı), en fazla tehlike altında olan 100 tarihi alanın sıralandığı 2008 Dünya Anıtları Gözlem listesine Hasankeyf'i de dâhil etmiştir.

Baraj yapımını destekleyenler ise, eski bir köprü'nün kalıntıları dâhil Hasankeyf'te bulunan başlıca tarihi anıt ve kalıntıların "Kültür Parkı" adı verilen bir yere taşınacağını ve su altında kalacak mağara evlerin de dalış için çok ilgi çeken yerler olacağını savunmaktadır. Buna karşılık baraj yapımına karşı olanlar kumtaşından inşa edilmiş olan yapıların yerlerinden kaldırıldığında fazla yaşamayacağını, mağaraların ise kalker taşından oldukları için suya dayanamayıp zaman içinde eriyeceğini ileri sürmektedir. Örgütlü ve aktif İlisu Barajı kampanya grupları dahil kimi karşıtlar, Dicle üzerindeki baraj yapımını durdurmaya

çalışmaktadır. Bu kesime göre barajın yapılması halinde 300km² alan su altında kalacak, 78 bin kişi de yerinden edilerek göçe zorlanacaktır. Hasankeyf'e gittiğinizde halk size buraya ilişkin efsaneleri anlatacak, bunca tarihsel zenginliğe sahip yerleşimin kaybına ve yerinden edilecek yöre halkına ilişkin üzüntülerini anlatacaktır. Bunların arasında baraj yapımındaki asıl amacın, bir yandan Kürt kültürünün ve tarihinin önemli bir parçasını yok ederken diğer yandan Suriye ve Irak'a akan suyun denetimi olduğunu söyleyenler de çıkacaktır.

Batman tarafından geldiğinizde Hasankeyf'i bu noktada kuzeye doğru akan Dicle üzerindeki modern Atatürk Köprüsü'nü doğu tarafında görürsünüz. Hasankeyf'teki tüm tarihi yer ve mekânlar birbirine yürüme mesafesindedir. Bu arada, yerini bulmakta zorlanabileceğiniz kimi yapıları yerli halktan sormanız gerekebilir. Köprüyü geçtikten sonra ana caddeden ilk sağa saptığınızda önce hatıra ve hediyelik eşya satan dükkânlarla

Rızkiye (Er-Rızk) Camii^[45]

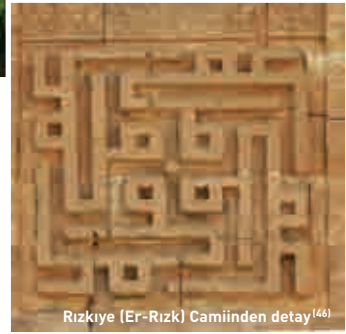
karşılaşırsınız; buradan ise Rızkiye Camii'ne, kaleye ve Koç Camii'ne ulaşabilirsiniz.

Rızkiye (Er-Rızk) Camii

1409 yılında inşa edilen Rızkiye Camii'nin çifte merdivenli minaresi nehrin üst taraflarından belirgin biçimde görünmektedir. Bu tarih, caminin güzel görünümlü ve üç kemerli girişinde yer almaktadır. Caminin girişi Mardin'deki Zinciriye Medresesi'nin girişiyile (bakınız s: 365) benzerlikler taşımaktadır. Minareye baktığınızda buraya yuva yapan leyleklerin dikkatinizi çekecektir. Caminin görülmeye değer avlusuna gitmek için yeni yapılan caminin çevresinde dolaşarak erkekler tuvaletinin olduğu yönde bulunan kapıdan girmeniz gerekecektir. Avluda son derece güzel bir cephe iyi korunarak günümüze gelebilmiştir.

Hasankeyf Eski Köprüsü

Eski bir Bizans Köprüsü'nün kalıntıları üzerine yapıldığı sanılan bu köprü bir

Rızkiye (Er-Rızk) Camiinden detay^[46]

zamanların en büyük taş köprüsüydü ve Malabadi Köprüsü ile (bakınız s:303) aynı özellikleri taşımaktaydı. 14. yüzyıl başlarından itibaren bir süre kullanılmayan köprü, daha sonra Artuklu Hükümdarı El-Adil Gazi (1341-1367) tarafından restore ettirilmiştir. Köprüdeki perdahlı yapı malzemeleri ve tuğlaların kullanımı, 15. yüzyılın ikinci yarısında köprünün bu kez Akkoyunlular tarafından yeniden restore edilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Osmanlı Döneminde tekrar harap olan köprüden günümüze birkaç ayak dışında pek bir şey kalmamıştır. Köprüyü, Atatürk Köprüsünden, kaleden veya nehir kenarından çok iyi görebilirsiniz. Eğer

Kale Kapısı^[47]

nehir kenarına inmek isterseniz, Rızkiye Camii'ni geçtikten sonra önünüze çıkan küçük yolu izlemelisiniz.

Kale

Rızkiye Camii'ni geride bırakıp yolunuza devam ederseniz birkaç dakika sonra iki tarafı uçurum olan bir boğaza gelirsiniz. Sağ tarafta kaleye çıkan yolda su içilebilecek iki çeşme vardır. Kaleye çıkan yol kaygan taşlarla döşendiğinden düşmemeye dikkat etmelisiniz.

Dicle Nehri'ne hakim muhteşem bir manzarası olan bu tarihi kale gün boyu ziyarete açıktır. ["Kale" denmesi bugün surları olmadığından tuhaf gelebilir]. Kale, muhtemelen

Sasanilerle olan savaşlar sırasında Bizanslılar tarafından inşa edilmiş, Artuklular Döneminde de genişletilmiştir. Artuklular yaratıcılıklarını göstererek kaleye aşağıdan su getirmek için gizli tüneller kazmışlardır. Eyyubiler ise daha ilerdeki su kaynaklarından kaleye su getirmek için boru döşemişlerdir. Kale, Moğol istilası sırasında ağır tahribata uğramıştır.

Küçük Saray^[48]

Ulu Camii^[49]

Yolun sonuna geldiğinizde, Rızkiye Camii minaresine yukarıdan bakan Küçük Saray için sağa dönmelisiniz. Atatürk Köprüsünden bakıldığında saray beyaza çalan yüksek bir kayalığın üstünde kutu gibi görünmektedir. 1328 yılında Eyyubi Prensi Muciruddin Muhammed tarafından yaptırılan sarayın kapılarında altından yazıtlar olduğuna dair söylentiler olsa da bunlar günümüze gelememiştir. Sarayın kuzey tarafındaki pencerenin üzerinde Arapça yazı ve kabartmalar görülmektedir.

Küçük Saray'ın karşısında ise Ulu Camii ve Büyük Saray yer almaktadır. Ulu Camii'de yapılış tarihleriyle ilgili üç yazıt bulunmaktadır. Bunlardan birincisi caminin girişindeki eyvan üzerinde (1394), ikincisi şimdi kazı evine taşınmış olan minberde (1394) ve üçüncüsü de harap durumdaki minarededir (1520). Kazıda bulunanlar Büyük Saray'a yakın olduğundan burada daha önceleri de bir cami bulunduğu söylenebilir. Camii 1990'lı yıllarda ibadete açıldı. İlginç bir husus da, caminin sarayın giriş kapısına bakan ve büyük olasılıkla önceleri gözetleme

Küçük Saray^[50]

kulesi olarak kullanılan ayrı bir kuleye sahip olmasıdır. Sarayda, gizli bir kapıdan hareme çıkılan özel odaların olduğu sanılmaktadır. Sarayın iki katı bugün de görülebilmektedir; yapılacak kazılar sonucunda üçüncü katın da ortaya çıkarılabileceği tahmin edilmektedir.

Yolun karşı tarafında kaleye çıkan, kayalara oyulmuş zikzaklı bir geçit

Köprü kalıntısı^[51]

bulunmaktadır. Bu, büyük bir uğraşla kazılan gizli tedarik tünellerinin bir örneğidir. Atatürk Köprüsünden bakıldığında bir başka örneği daha görmek mümkündür. Bu yol, kalenin altındaki kayalıkların oyulmasıyla yapılmıştır. Ancak, basamaklar güvenliği tehlikeye düşürecek kadar yıprandığından kale için bu yolun denemesi çok riskli olacaktır.

Kalenin kapısında kalenin Eyyubi Sultanı Süleyman tarafından yapıldığını belirten bir yazıt bulunmaktadır. Girişin ön cephesi kesme taştan, arka tarafı ise moloz taşından yapılmıştır. Ne yazık ki kapıda tehlikeli yarık ve çatlaklar görülmektedir.

Sultan Süleyman Camii, Koç Camii ve Kızlar Camii

Hasankeyf'te dikkat çeken bir başka minare de Eyyubi mimarisinin bir örneğini oluşturan Sultan Süleyman Camiindedir. Minarenin en tepedeki kısmı düştüğünden, üstten kesilmiş gibi görünen bir yapı olarak hemen dikkat çekmektedir. Yazılı kaynaklara göre inşaatın yapımı üç evrede gerçek-

leştirilmiştir. Yapı ile ilgili olarak bulunan ilk yazıt doğudaki giriştedir ve burada girişin 1351-1352 yıllarında Ayyubi el-Adil Gazi tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir. Gazi'nin babası olan Süleyman'ın hükümdarlığı döneminde cami bir depremde kısmen yıkılmıştır. Süleyman bu yıkılan kısımlar ile minareyi 1406-1407 yıllarında, avlunun doğusundaki çeşmeyi de 1416 yılında yaptırmıştır. Hasankeyf'in Yerel Vakanüvisi (tarihçisi) İbn el-Munşi, el-Adil Gazi'nin bir medrese inşa ettirdiğini ve kendisinin de buraya gömüldüğünü belirtmektedir. Bu medresenin Sultan Süleyman Camii'nin bitişiğindeki yapı olması

Koç Camii^[52]

Sultan Süleyman Camii^[53]

muhtemeldir. Minarenin, girişin ve doğu tarafındaki çeşmenin yanı sıra bugün caminin giriş bölümünü oluşturan batı tarafındaki oda da, dış cephesi harikulade bezenmiş kubbeyle hayli ilgi çekicidir. Camiye ulaşmak için Rızkiye Camiinden sonra yokuş yukarı giderken hemen sola dönebilir veya ana cadde üzerinde PTT'den önceki ilk sokaktan sağa sapabilirsiniz.

Çevresinde odaların bulunduğu geniş avlusuyla Koç Camii güneydoğu tarafındadır. Burada, tuğladan yapılp üzeri sıvanmış mihrabın üzerinde bir kubbe yükselmektedir. Bu yapıda

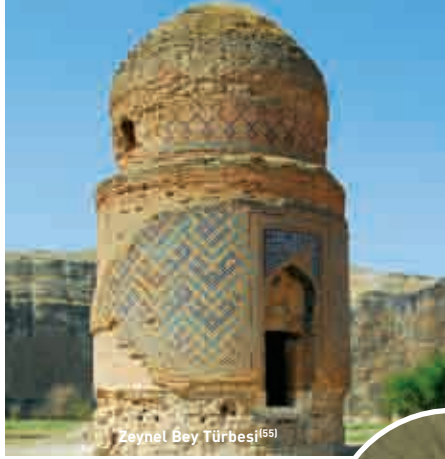
kubbeli odaya açılan girişin model alındığı söylenebilir. Girişteki sıva dekorasyonu mihrabın özgün mihrap olduğuna ancak daha sonra genişletildiğine işaret etmektedir.

Kızlar Camii de Koç Camii'nin yanında yer almaktadır. Eyyubiler Döneminde yapıldığı tahmin edilen bu camide birbirinden farklı yapıda türbeler bulunmaktadır. Türbenin kuzey tarafındaki girişte bulunan son derece güzel dekoratif motifler buranın bir zamanlar ne kadar görkemli bir yer olduğu konusunda görenlere belirli bir fikir vermektedir. İlginç bir nokta da, harabelerin yüksekliğinin yalnızca 3m olmasıdır; bu da caminin hiç tamamlanmadığı düşüncesini akla getirmektedir.

Küçük Kale (Darphane)

Küçük Kale asıl kalenin karşısına düşen bir uçurumun üzerinde yer almaktadır. Bu kale Eyyubiler ve Artuklular tarafından sikke basmak için kullanılmıştır. Burada darp edilen sikkelerin örnekleri Mardin Müzesinde sergilenmektedir. Dikkatli bakıldığında,

Küçük Kale^[54]

Zeynel Bey Türbesi⁽⁵⁵⁾

bugün kafe olarak kullanılan mağaraların yanında bir havuzun, boru hatlarının ve su deposunun kalıntıları seçilebilmektedir.

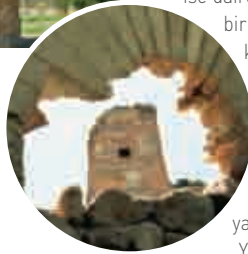
İmam Abdullah Anıt Mezarı

Atatürk Köprüsü'ne yakın, batı tarafında bir tepenin üzerinde bulunan bu dini yapı bir minare, türbe ve geniş odalardan oluşmaktadır. Anıt mezarın kapılarının üzerinde bulunan ve şimdi Diyarbakır Müzesi koleksiyonuna dâhil olan bir yazıtta, binanın 1474 yılında Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan'ın oğlu Halil tarafından restore edildiği belirtilmektedir. Mezara adını veren Muhammed bin Abdallah et-Tayyar bir Şii imamıdır. Kendi mezarının da bu civarda olması nedeniyle anıt mezarın buraya yapıldığı sanılmaktadır.

Zeynel Bey Türbesi ve Osmanlı Hamamı

Silindirik biçimli ve farklı mimari özellikleriyle Zeynel Bey Türbesi Hasankeyf'in karşı tarafındaki ovalarda, Artuklu Köprüsü'nün hemen yukarı tarafında yer almaktadır. Hasankeyf'ten net biçimde görülebilen türbe, Akkoyunlu Döneminde Uzun Hasan'ın, 1473 yılında Osmanlı Hükümdarı Fatih

Sultan Mehmet'e karşı savaşırken ölen oğlu, Zeynel Bey için yaptırılmıştır. Türbenin, İran veya Orta Asya kökenli denebilecek farklı bir tarzı vardır. Bu türbenin benzerleri İran'ın Tebriz Kentindeki Mavi Cami'de görülebilmektedir. Soğan şeklindeki kubbe tipik Akkoyunlu tarzını yansıtmaktadır. Dış cephede Allah, Muhammed ve Ali adlarını oluşturan parlak mozaiklerin kullanılması ise Timur zamanından bu yana Orta Asya mimarisinin bir özelliğidir. Nehrin batı kıyısı yakınında ve biraz aşağı tarafta ise daire şeklinde ve alçak yapılu bir Osmanlı Hamamı'nın kalıntıları bulunmaktadır.

İmam Abdullah Anıt Mezarı⁽⁵⁶⁾

Hasankeyf Mağaraları

Hasankeyf Vadisi mağaralarla doludur. İlçede ve çevresinde yaklaşık 4000 mağara vardır. Yakın zamanlara kadar insanların oturdukları bu

mağaralar şimdi boşaltılmıştır. Mağaraların butik otel ve restoran olarak yeniden düzenlenmesine ilişkin bir takım projeler vardır. Ancak elektrik enerjisi üretmek adına bu antik kenti sulara gömecek baraj projesi, pek çok turistik projenin gelişmesini engel olmaktadır.

Mor Aho Manastırı (Deyr Mahar)

Hasankeyf'in 10km doğusunda Banı Mahar Kırsal Alanında bulunan bu manastır, Dicle'ye 150m yukarıdan bakan bir tepenin üzerindedir. Yöredeki Hıristiyan nüfusun zamanla buradan ayrılması üzerine manastır da harabe hale gelmiştir.

Hasankeyf Vadisi mağaraları⁽⁵⁷⁾

Batman ve Hasankeyf Kültür ve Sanat Festivali

Batman ve Hasankeyf Kültür ve Sanat Festivali ^[59]

Eylül sonu ve Ekim başlarındaki 5 günlük Batman ve Hasankeyf Kültür ve Sanat Festivali sırasında Batman ve Hasankeyf konser, sergi izlemek, baraj yapımının bölge üzerindeki etkilerini konu alan açık tartışma ve konferanslara katılmak üzere gelenlerle dolup taşmaktadır. Bu festival aynı zamanda bölge halkıyla temas kurmak ve görüş alışverişinde bulunmak isteyen çok sayıda çevre aktivisti ve kampanyacı için de fırsat oluşturmaktadır. Yerli ve yabancı ünlü müzisyenler, aktörler ve çevre dostları da festivale

katılanlar arasındadır. Festivalin son gününde halk, buraya gelen milletvekilleri, belediye başkanları, kültür ve sanat alanının önemli simaları ile birlikte Hasankeyf'e doğru barışçı bir gösteri yürüyüşü gerçekleştirmekte ve geceyi burada geçirmektedir. Bütün gece süren canlı müzik akşamüzeri başlamakta, festival katılımcıları sıcak havada Dicle kenarında serinlerken kebablarının ve soğuk içeceklerinin keyfini çıkarmaktadır. Daha fazla bilgi için belediye ile temasa geçilebilir: 0488 213 27 59.

Batman ve Hasankeyf Kültür ve Sanat Festivali ^[60]

Dicle kıyısında tahtlar ^[61]

Konaklama

Sabah ve akşamüzeri güneşi fotoğraf çekimi açısından özellikle uygun olduğundan Hasankeyf'te fotoğraf çekmek isterseniz, geceyi burada geçirmeniz önerilir. *Hasankeyf Motel*'de (0488 381 20 05) kalınabilecek sade odalar vardır. Motel, Atatürk Köprüsü'nün doğu ayağına o kadar yakındır ki köprüden kamyonlar geçerken zemin sarsılmaktadır. Hizmetin sınırlı olduğu motelde banyo ve tuvalet ortak kullanımlıdır. Moteli işleten aile misafirperverdir ve İngilizce konuşabilmektedir. Otelin karşı tarafında tepede küçük bir *öğretmenevi* de bulunmaktadır (0488 381 27 20). Burada kalmak isteyenler için en uygun zaman öğretmenlerin tatilde olduğu yaz ayları ve hafta sonlarıdır. Bu lokantalarda yazın gece dışarıda uyumak isterseniz küçük bir ücret karşılığında *taht* da kiralayabilirsiniz. Dicle kenarında, bir yanda akan suyun sesi ve serinliği, üstünüzde ise yıldızlarla bir gece geçirmek çok hoş bir deneyim olabilir. Bir diğer alternatif de Batman veya Midyat'ta kalıp 44km uzaklıktaki Hasankeyf'i günübirlik ziyaret etmektir.

Nerede yemek yenir?

Yolgeçen Hanı ^[62]

Bahar sonunda ve yaz aylarında Dicle kıyılarındaki tahtlı lokantalar açılır. Bu tahtlarda otururken bir yandan ayaklarınızı Dicle Sularında dinlendirirken diğer yandan ızgara Dicle balığı ve diğer et yemeklerini tadabilirsiniz. *Yolgeçen Hanı* (0488 381 2287) gibi mağaraların içindeki halı, kilim ve eski ahşap mobilya döşeli kafeler de iyi birer tercih olabilir. Buraları, güneş battıktan sonra biraz içki ve yerel Kürt yemekleriyle rağbet gören yerlerdir. Bunların dışında, ilçenin ana caddesinde birkaç lokanta vardır. Bunlardan *Antik Kent* sabahları güzel çorba çıkarmakta, günün diğer zamanlarında da yemek çeşitleri sunmaktadır. Yine yaz aylarında nehir kenarındaki lokantaları deneyebilirsiniz.

Gercüşlü çocuklar (64)

Gercüş (Kercews/Kercos)

Midyat ve Hasankeyf arasında yer alan Gercüş İlçesi (nüfus: 25.549) Batman'a 60km mesafede, dağlarla çevrili 850m yükseltide bir yaylada kurulmuştur.

Bölge ayrıca "Ağalar Diyarı" olarak da bilinmektedir. Bir de, ağalara ilişkin hoş bir öykü vardır. Yazın en sıcak günlerinde Gercüş'ten dört adam eski püskü bir arabayla Batman'a gitmek-

tedir. Bunaltıcı sıcak yüzünden arabanın tüm camlarını açarlar ve yollarına böyle devam ederler. Batman'a yaklaştıklarında içlerinden biri şöyle der: "Neredeyse geldik, camları kapatalım." Bunun üzerine, çevredekilere klimalı bir arabada yolculuk yaptıkları izlenimini vermek için camları kapalı olarak yollarına devam ederler.

Arıca (Kefrê) Köyü

Gercüş'teki tarihi alanların çoğu ilçe merkezinin dışındadır ve bunlara Hasankeyf veya Midyat'tan gününbirlik gezilerle ulaşılması mümkündür. İlçeden 20km uzaklıktaki güzel Arıca (Kefrê) Köyü'ne gittiğinizde etkileyici kaya manastırları görebilirsiniz. Geleneksel tarzda yapılmış güzel taş evleriyle bu köye kendine özgü Süryani kimliği damgasını vurmaktadır.

Köyün ortasındaki Mor Yakup Kilisesi yöredeki bir Süryani tarafından yakın zamanda restore ettirilmiştir ve görülmeye değer özellikler taşımaktadır. Bekçi sizi memnuniyetle içeri

Gercüş'ten bir portre (65)

Gercüş'ten bazı önemli isimler

Karapêtê Xaço ⁽⁶⁶⁾

Gercüşlüler yetiştirdikleri ünlü kişilerin başarılarıyla övünürler. Bunlardan biri de, Kürtlerin geleneksel *dengbêj* müziği ustalarından, genellikle aşk veya savaş konularını işleyen Ermeni ozan **Karapêtê Xaço**'dur (1902–2005). Asıl adı Karapet Khachatryan (Xaçaturyan) olan Xaço 1915 olayları sırasında Çeto Ağa adlı ünlü bir yerel beyin yardımıyla kurtulmuştur. Ermenistan'ın başkenti Erivan'da 2005 yılında vefat eden (Karapêtê) Xaço gelecek kuşaklar için müziğin temellerini atmış sayıldığından Kürtler arasında büyük saygı görmektedir. Ünlü dengbêjin en önemli eserleri arasında *Ay lo mîro*, *Adûlê*, *Çûme Cizîre*, *Xim ximê* ve *Lê dayê* yer almaktadır.

Cegerxwîn ⁽⁶⁷⁾

Yörede yetişen ve bir efsane haline gelen bir başka kişi de asıl adı Sêxmûs Hesên olan Kürt ozan **Cegerxwîn**'dir (1903–1984). Gercüş civarında Hisar (Hesarê) adlı bir köyde doğan Cegerxwîn Diyarbakır ve çevresindeki medreselerde eğitimine devam etmiş ve buralardan icaze (medreselerde ders vermesini sağlayan belge) almıştır. Ardından çeşitli köylerde imamlık yapmış, ancak daha sonra diğer Kürt düşünürlerle birlikte Suriye'ye sürülmüştür. Cegerxwîn'in şiire ilgisi çok genç yaşlarda başlamış, genellikle isyan, tarih, Kürt aydınları ve aşk gibi temaları işleyen şiirleri ilk kez Hawar (bakınız s: 474) adlı bir Kürt dergisinde yayınlanmıştır. Şiirlerinden bir örnek aşağıdadır:

Şêr û Piling û Rovî / Aslan Kaplan ve Tilki

Şêr û piling tev de çûn / Aslan ve kaplan birlite yürüken
 Leqay seriyek penîr bûn / Bir dilim peynire rastladılar
 Vê jî xwar û wê jî xwar / İkisi de peyniri yemek istedi
 Herdu li hev dane dar / İkisi peynir için kavga etti
 Yekî jî ê dî re got / Biri bir fikir sundu
 Herdu rabûn bûne cot / İkisi de buna uydu
 Go: em herin cem rovî / Biri: kalk tilkinin yanına gidelim
 Li seydayê wehş û kovî / Vahşi hayatın bilgesine
 Ew ê me li hev du bîn / O bizi barıştırır
 Çavê Şeytênî derîn / O Şeytanı kandırır
 Rovî got: de rabin zû / Tilki: kalkın çabuk
 Ji mi re bînin terazû / Bana bir terazi getirin
 Wan terazû anî ber / Teraziyi getirdiler
 Rovî penîr danî ser / Tilki teraziye peyniri koydu
 Alîk pir û yek hindik / Terazinin bir gözünde çok (peynir) vardı diğerinde az
 Yek bû giran yek sivik / Bir kefe ağıdı diğeri hafif
 Parîk ji a giran bir / Ağır taraftan bir parça koparıp yedi
 Ew j' a dî bû siviktir / Bu taraf diğerinden daha hafifleşti
 Geh ev xwar û geh ew xwar / Bir bu kefedenden yedi bir o kefedenden
 Heta ko ma ben û dar / Terazi boş kalıncaya kadar...

Cegerxwîn, 31 Aralık, 1932, Hawar Dergisi 14.sayı.

Şiir fabl biçiminde işlenmiş. Aslanla kaplan peynir yüzünden anlaşmazlığa düşünce tilkinin hakemliğine başvurur. Ama tilki ikisini aldatıp peyniri yer.

Arıca üzümü ⁽⁶⁸⁾

Mor Yakup Kilisesi ⁽⁶⁹⁾

alacak ve size rehberlik edecektir. 5. yüzyılda yapılan kilisenin büyük salonunda ve ana girişteki özgün kaligrafi bugün de görülebilmektedir.

Kilisede en son ibadet, burada kalan son Süryaniler Almanya, İsveç ve Hollanda'ya gitmeden hemen önce 1992 yılında gerçekleşmiştir. Köyün

yaşlılarına göre bir zamanlar burada yaşayan yüz aileden altmışı Süryani, kırkı da Müslüman Kürt'tü. Süryaniler ülkeyi terk etmeden önce mallarını Kürt komşularına emanet etmiş, burada kalan Kürtler de bu mallara iyi bakmışlardır. Bu da, pek sözü edilmese de gündelik yaşamın bir parçası olan inançlararası dayanışmanın mükemmel bir örneğidir. Bölgede biraz daha uzun süreli bir geziye çıkarsanız köylerin çoğunda bu tanıma uygun komşularıyla kuşaklar boyu uyum içinde yaşayan Süryanilerin buldukları köyler görebilirsiniz.

Süryaniler bir zamanlar başta şarap yapımında kullanılan, bölgedeki en iyi üzümü yetiştirmekle ünlülerdi. Gerçekten de Arıca'da şaraplık kaliteli üzüm yetişen bağlar vardır. Ne var ki, günümüzde, burada şarap üretecek kimse kalmadığından şarapçılık yok olmaktadır. Bugün bağlarda yetiştirilen üzümler genel olarak pekmez veya diğer üzüm ürünleri yapımında kullanılmaktadır.

Habis Manastırı ⁽⁷⁰⁾Gercüşlü çocuklar ⁽⁷¹⁾

Kiliseden aşağıya doğru 10 dakika yürüdüğünüzde odaları kayalara oyularak yapılmış ismini oyulduğu kayadan alan Habis Manastırı'nı göreceksiniz. İki katlı manastırın ana girişinde kimi taş yapılar ve heykeller görülmektedir. İlk katta büyük bir hol ve altı oda bulunurken, ikinci katta, papazların kaldıkları çok sayıda küçük oda bulunmaktadır. Manastırın bazı duvarları kazınarak kitaplık haline getirilmiştir. Yapımdaki ustalık sayesinde insanların kullanımı için

yağmur suyu toplanmakta, güneşiği günün her vakti iç tarafı aydınlatmaktadır. Yapılış tarihi belli olmayan manastırın milattan önce güneşe tapanlarca yapıldığı bilinmektedir. Buradan yukarıya bakıldığında bir tepenin üzerinde eski bir kilisenin kalıntıları da görülmektedir.

Vergili (Bêcirman) Köyü

Gercüş'ün 23km güneyinde bulunan Vergili Köyünde Seyid Bilal'in (1132-1212) türbesi bulunmaktadır.

Vergili [Bêcirman] Köyü ^[72]

Seyid Bilal'in buraya 1154 yılında Bağdat'tan geldiği sanılmaktadır. Bêcirman, "vergiden muaf" anlamına gelmektedir. Bunun da Müslümanların büyük saygı gösterdikleri Seyidlerin toplumdaki ayrıcalıklı ve saygın konumundan kaynaklanması muhtemeldir. Osmanlılar Döneminde vergi vermeyi reddeden yerli halk buldukları yeri Kürtçe "vergiden muaf" anlamına gelen Bêcirman olarak çağırmışlardır. Cumhuriyet Döneminde yer isimleri Türkçeleştirilirken, bu köyün ismi geçmişinden dolayı bir çeşit yaptırım olsun diye "Vergili" olarak değiştirilmiştir.

Yerel inanişâ göre Seyit Bilal Türbesi'ne yapılacak bir ziyaret çocuk sahibi olmak isteyen kadınların çok sık uğradığı ziyaretlerden biridir. Seyit Bilal'i anmak için her yıl Eylül ayının ilk Perşembe günü bir festival düzenlen-

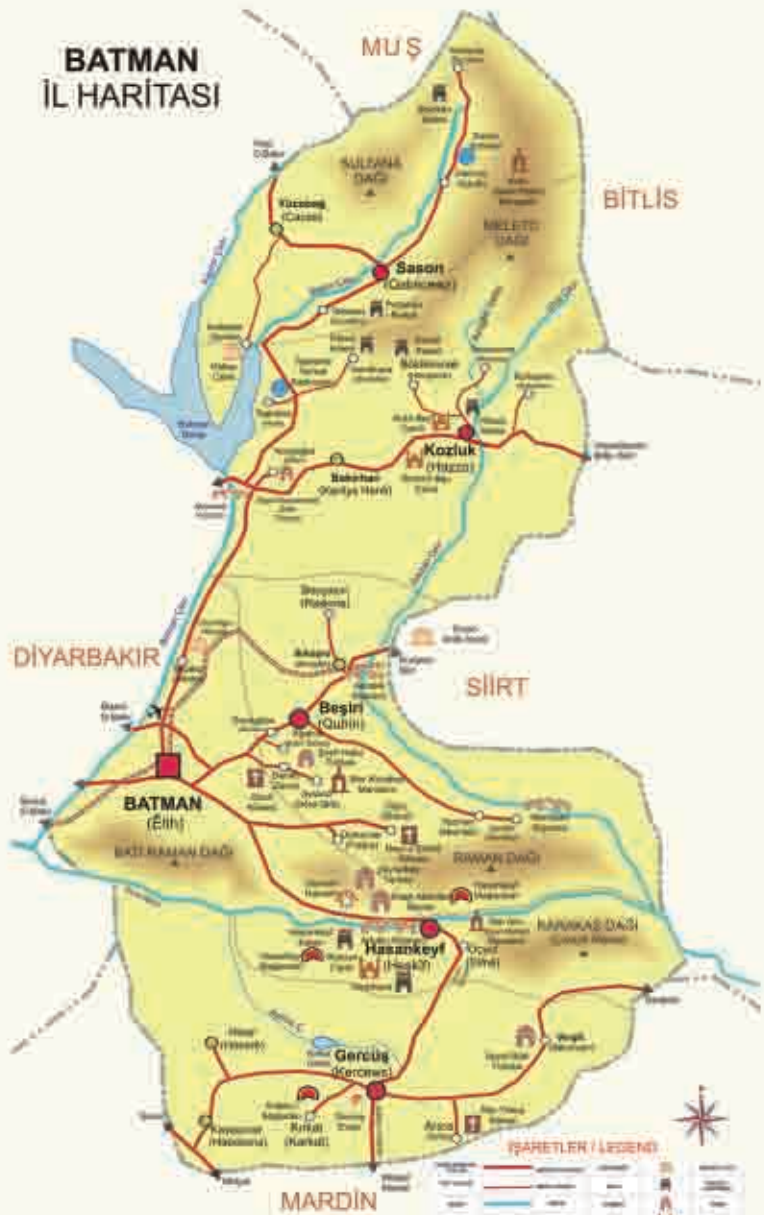

Seyit Bilal Türbesi ^[73]

mektedir. Seyidin soyundan gelenlerle Türkiye'nin dört bir yanından ziyaretçiler anma sırasında burada toplanmaktadır.

Türbenin tam karşısındaki iki katlı ve 20 odalı pansiyonda ücretsiz olarak kalınabilir. Pansiyon Seyit Bilal Vakfı'nın yardımlarıyla yapılmıştı.

BATMAN İL HARİTASI

ŞEHİTLER / LEGEND

Şehit	Şehit	Şehit	Şehit	Şehit

BATMAN İL HARİTASI					
ŞEHİR	İLÇE	İLÇE YERİ	İLÇE YERİ	İLÇE YERİ	İLÇE YERİ
BATMAN	BATMAN	BATMAN	BATMAN	BATMAN	BATMAN

Mardin Genel Görünüm ^[1]

MARDİN (Mêrdîn)

Mardin Kenti Arapların, Süryanilerin ve Kürtlerin bir arada olduğu, farklı dillerini, dillerini ve inançlarını yan yana yaşattığı bir yerleşim yeridir. Burada her bir topluluk zilletlerinin dini bayramlarını kutlar. Müslümanlar Kurban Bayramı sırasında Hıristiyanları kurban eti yemeye davet ederken, Hıristiyanlar Paskalya sırasında Müslümanları boyalı yumurta ikram eder.

"Mardin'e gelmemişseniz
hiçbir şey görmemiş sayılırsınız!"

Aslında Mardin'in adı Süryanice "**kale**" anlamına
geten **merdo** sözcüğünden gelmektedir. Türkiye'de
Türkçe'nin yaygın konuşulmadığı tek kenttir.
Gerçekten de tarihsel ve kültürel bir hazine olan
Mardin, mimarlığına damgasını vuran
ender özelliğindeki taş işçiliği ile garancilerde
kalın izler bırakır.

Gece ve Mardin ⁽²⁾

Mardin ve çevresindeki yerleşimlerin geçmişi MÖ 4000'lere kadar uzanır. Sümer Kralı Lugalzergiz MÖ 2850 yılında bölgenin kontrolünü ele geçirmiş, ancak bu kontrol kısa ömürlü olmuştur. Nitekim yaklaşık 30 yıl sonra bölge bu kez Akadların egemenliğine girmiştir. MÖ 2500'lerde Akadlar ve Sümerler bu yörede birlikte bir devlet kurmuşlar, daha sonra bölgenin denetimi sırasıyla Hurriler, Babililer, Hititler, Asurlular, Medler, Makedonyalılar, Partlar, Sasaniler ve Bizanslılara geçmiş, bunları Abbasiler ve Hamdaniler gibi İslam hanedanları ile Selçuklular izlemiştir. Artuklular Döneminde Mardin önemli bir ekonomik ve siyasal merkez konumundayken, 11. ve 12. yüzyıllarda, İslamiyet'in Mezopotamya kentlerindeki varlığını medreseler aracılığıyla belirgin kılan ve "Sünni Canlanma Dönemi" olarak adlandırılan dönemde, Mardin bu kez dinsel kimliğiyle gelişip ön plana çıkmıştır. Bütün bunlar kentin güçlü bir savunmaya sahip olmasını gerektirmekteydi ve Mardin de yamaçtaki yerleşimi ve zirvedeki kalesiyle böyle bir konuma sahipti. Nitekim diğer Artuklu merkezleri 13. yüzyılın ilk yarısında Eyyubi saldırıları sonucunda

İl nüfusu

745.778 (2007)

Ortalama yükseltisi

1082m

Yüzölçümü

12.560km²

İlçeler

Mardin (Merkez), Dargeçit, Derik, Kızıltepe, Mazıdağı, Midyat, Nusaybin, Ömertli, Savur, Yeşilli

Ekonomi

Tarım, hayvancılık, turizm, küçük ölçekli sanayi

Komşu iller

Şanlıurfa (batı), Diyarbakır (kuzey), Siirt (kuzeydoğu), Şırnak (doğu)

Bir Bakışta

ortadan kaldırılırken Mardin Artukluları diğerlerinin aksine varlıklarını koruyabilmişlerdi. 1260'taki Moğol istilası sırasında Mardin çevresinde önemli çatışmalar olmasına rağmen kale direnebildi. Moğollar ancak 1401 yılında, Timur kaleyi de fethedip kenti ve çevresindeki tarlaları yakıp yıktığında üstünlük sağlayabilmişlerdi. Artukluların bu saldırılarda ciddi bir biçimde zayıflamasıyla birlikte kent önce Karakoyunlu, ardından Akkoyunlu Türkmenlerinin egemenliğine girdi.

Artuklu Döneminden geriye kalanlar bu dönemde yeniden onarılmıştır.

Çok sayıda turistin ve balayı çiftinin Mardin'i ziyaret etmesindeki başlıca neden, kentin sahip olduğu mimaridir. Gerçekten de ince taş işçiliğiyle bezenmiş güzel evler ve camilerle, güneye doğru uzanıp giden Mezopotamya Ovaları görülmeye değerdir. Ancak, Mardin, mimarisinin ötesinde başka özelliklere de sahiptir. Türkiye'de son kalan Süryanilerin büyük bölümü bu ildedir. Süryanilere ait birçok eski manastır ve kilise yalnızca kentsel alanlarda değil, Midyat'ın doğusunda yer alan Tur Abdin Bölgesinde de görülebilir. Bu manastırlardan hiç olmazsa birini ziyaret etmek için zaman ayırmak yerinde olacaktır. Bölgeye gelen turistlerin çoğu ya Mardin kentinin hemen dışındaki Deyrul Zafaran Manastırını ya da Midyat yakınlarındaki Mor Gabriel'i ziyaret etmektedir. Her iki manastır da taş işçiliği, çan kuleleri ve şapelleriyle dikkat çekici özelliklere sahiptir. Daha da önemlisi, her iki yapı da, Süryani nüfusunun önemli bir bölümü dış ülkelere göç etmiş olmasına rağmen, ayakta kalabilen bir dinsel geleneği temsil etmektedir. En az Mardin kadar

Mardin'den bazı önemli isimler

Mardin pek çok ünlü kişi yetiştirmiştir. Yazar, ozan ve tiyatro sanatçısı **Murathan Mungan** 1955 yılında bu kentte dünyaya gelmiştir. Mungan'ın en yaygın bilinen yapıtları arasında *Kadından Kentler*, *Paranın Cinleri* gibi kitaplarını sayılabilir. *Masal alın koynunuza. Belki dönmeyiz uzun zaman Masallar hatırlatır size doğduğunuz yeri ilişkiler iklimini çocukluk taşınabilir bir şeydir alınsa da elinden geçmişti...*

(Murathan Mungan'ın *Karanfil* isimli şiirinden)

Mardin'in yetiştirdiği diğer bir önemli kişi de, Süryani toplumunun önemli şahsiyetlerinden, 1959 yılında Alagöz (Bakisyan) Köyünde doğan **Gabriel Akyüz**'dür. Akyüz, Mor Gabriel Manastırında Süryani Dilinde eğitim almış, Süryani kiliseleri ve kültürü, özellikle de müziği konusunda çeşitli kitaplar yazmıştır. Kendisi aynı zamanda tanınmış bir dini önderdir ve Kırklar Kilisesinde *horiepiskopos* unvanına sahiptir. (Musa Anter için bakınız s: 387).

gelişkin mimarisıyla Midyat da esasen başlı başına görülmesi gereken bir yerdir. Görülecek diğer yerler arasında, Süryani mimarisinin en güzel örneklerinden biri olan Anıtlı'daki Meryem Ana Kilisesi; eski sarnıçlarla ilginç kaya mezarların görülebileceği önemli bir arkeolojik sit alanı ilan edilen Dara ve çok güzel taş evlerin bulunduğu küçük Savur İlçesi yer almaktadır. Dahası Özellikle, çok tutulan Süryani şarabıyla birlikte yöre-

Mardin Çarşısı (3)

sel mutfağının çeşitli Arap, Kürt ve Süryani yemekleri de damağınıza hitap edecektir. Bu arada Mardin'in tuzlu ve şekerli leblebilerini de unutmamak gerekir.

Doğu Anadolu'daki diğer illerde olduğu gibi Mardin de sahip olduğu turizm potansiyeline karşın ekonomisinde daha çok tarımsal faaliyetler ağır basmaktadır. İmalat sanayi açısından ise inşaat sektörü için malzeme üreten işletmelerden söz edilebilir.

Mardin Kenti

"Mardin'e gelmemişseniz hiçbir şey görmemiş sayılırsınız!" diye bir deyiş vardır. Mardin Kenti (nüfus: 82.134), Arapların, Süryanilerin ve Kürtlerin bir arada olduğu, farklı dinlerin, dillerin ve inançların yan yana yaşadığı bir yerleşim yeridir. Burada her bir topluluk diğerinin dini bayramlarını kutlar: Müslümanlar Kurban Bayramı sırasında Hıristiyanları kurban eti yemeye davet ederken, Hıristiyanlar Paskalya sırasında Müslümanlara boyalı yumurta ikram eder. Aslında Mardin (bu ad Süryanice 'kale' anlamına gelen merdo sözcüğünden gelmektedir) Türkiye'de Türkçe'nin yaygın konuşulmadığı tek kenttir. Gerçekten de tarihsel ve kültürel bir hazine olan Mardin; mimarisine damgasını vuran ender özellikteki taş işçiliği ile görenlerde kalıcı izler bırakır.

Kent iki bölümden oluşur. Mimari hazineleriyle, dik ve kayalık bir tepenin güney tarafında, deniz seviyesinden 1000m yükseklikte olan *eski kent* aşağıda Suriye'ye uzanıp giden ovalara hâkim bir perspektif sunmaktadır. Kentin bu tarihi merkezi 1960'lı yıllarda sit alanı ilan edilmiştir. Başka bir deyişle kentin bu bölümünde yeni inşaat yasaklanmıştır. Bu karardan sonra resmi yapıların çoğu ovada gelişen yeni kente taşınmıştır. Kente gelen ziyaretçiler zamanlarının büyük bölümünü kentin eski bölümünde, buradaki ev ve camileri hayranlıkla izleyerek geçirir. Kentin eski bölümünde batı-doğu yönünde yalnızca iki ana cadde bulunur. Bunlar Birinci Cadde ve daha aşağıya doğru Yeni Yol'dur. Geziye başlama açısından yararlı bir çıkış noktası, Birinci Cadde'nin batı ucunda bulunan Cumhuriyet Meydanı'dır.

Mardin Müzesi

Eski kentin batı ucuna yakın Cumhuriyet Meydanında bulunan müze binası, bitişiğindeki Meryem Ana Kilisesinde bulunan bir kitabeye göre Süryani Katolik Patrikhanesi olarak 1895 yılında inşa edilmiştir. Bina Kültür Bakanlığına satın alınıp restore edilmiş, 1947 yılından bu yana Zinciriye Medresesinde faaliyet gösteren kent müzesi, 2000 yılında buraya taşınmıştır. Müze, Pazartesi günleri hariç her gün ziyaretçilere açıktır (0482 212 16 64).

Müzenin birinci katında toplantı salonları bulunmaktadır. Kütüphanenin bulunduğu ikinci kat aynı zamanda etnografya sergileri için kullanılmaktadır. Sergilenenler arasında Artuklu ve Osmanlı Döneminden kalma eserler bulunmaktadır. Gırnavaz'da yapılan kazılarda (bakınız s: 389) elde edilen buluntular soldaki odada sergilenirken, satın alınan eserler diğer salonda sergilenmektedir.

Eski Mardin'in evleri ve abbaraları

Mardin Evleri ⁽⁴⁾

Eski kentin iki ya da üç katlı evlerinin güney cepheleri genellikle sarı kireçtaşı kullanılarak çarpıcı biçimlerde bezelidir. Evlerin bu cepheleri, bitişik evlerin görüş alanını engellemeksizin katlar halinde güneye uzanır. Evlerin pencereleri özellikle dikkat çekicidir; pencereler, zikzaklı ve kemer biçimli taş çerçevelerle sınırlanır. Ana giriş bir avluya açılır. Burası, ev sahibi aile için açık, yarı özel bir mekândır. Ev sakinleri *taht* denilen yataklarını yazın dışarıya, teraslara taşır, kışın da içeriye alır. Güneye bakan odalar ve mekânlar kışın kullanılırken, arka tarafa düşen mekânlar da yazlık kullanım içindir.

Eski Mardin'in sokaklarında dolaşırken bir de *abbaralar*'a bakmalısınız. *Abbara* evlerin üst katlarını iki yandan birbirine bağlayan geçişlerin altında kalan kemerli yollardır. Yeni Yol'un doğu kısmının güneyinde bulunan Savurkapı Mahallesi, *abbaraların* en iyi görülebileceği mekânlardan biridir.

Bu geçiş yolları çok dar olduğundan araç trafiğine izin vermez. Dolayısıyla, bir yerden diğerine mal götüren eşek veya katırlarla karşılaşmanız mümkündür.

Mardin Abbaraları ⁽⁵⁾

Mardin Kalesi⁽⁶⁾

Meryem Ana Kilisesi

Müzenin doğusunda ve arka tarafında, 1960'lı yıllarda inşa edilen 21 silindirik sütunlu Süryani Katolik Kilisesi bulunmaktadır. Kilisenin vaftiz bölümü duvar resimleriyle bezenmiştir.

Mardin Kalesi

Cumhuriyet Meydanı'ndan olsun, kentin başka yerlerinden olsun, eski kentin üzerindeki kayalık yamaçları taçlandıran Mardin Kalesi'ni görmemek mümkün değildir. Kale, 975 yıllarında, buraya "Şahin" anlamına gelen El-Bez adını veren Hamdaniler tarafından yapılmıştır. 800m uzunluğunda bir alana yayılmış olan kalede bir zamanlar Artuklu ve Akkoyunlu Dönemlerinden kalma bir cami, pazaryeri, kilise, evler ve konaklar bulunmaktaydı. 12. yüzyılda bilgin ve gezgin İbn Batuta burayı Müslüman kentlerin en güzeli olarak tanımlarken, Evliya Çelebi kalenin altında su sarnıçlarının ve tahıl ambarlarının bulunduğu bir mağaradan söz etmektedir.

Kalenin güneyden tek girişi vardır. Büyük bir bayrağın asıldığı, güney kulesi dışında, günümüze kalan yapılar arasında Kale Camii, Hızır Camii ve bir konak bulunmaktadır. Ne yazık ki, bu tür birçok kale gibi burası da askeri alanda yer aldığından halkın ziyaretine kapalıdır.

Surp Hovsep Kilisesi

Mor Yusuf olarak da bilinen bu Ermeni Katolik Kilisesi, alanın kuzeybatısında, müzenin arkasında olup halen kullanılmaktadır. Binanın dış cephesini süsleyen Mardin'e özgü taş işçiliğinin yanı sıra, içerde değerli ikonlar, yağ kandilleri ve diğer dinsel semboller görülebilir. Yazıtlara göre kilisenin sunak kısmı 1950 yılında taş ustaları Selim, Cello, Corc, Gis kardeşlerle Corc Garzelo ve Cabare Gandura tarafından yapılmıştır. Bu bölümde rutubetin önlenmesi için binanın zemi-ni tonlarca tuzla doldurulmuştur.

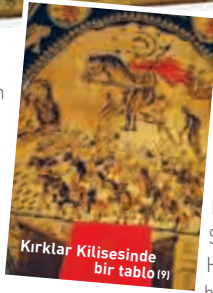
Kırklar Kilisesi

Surp Hovsep Kilisesi'nin hemen yakınında, Mor Behnan ve kız kardeşi

Kırklar Kilisesi ^[7]

Saro Kilisesi olarak da bilinen Kırklar Kilisesi bulunmaktadır. Mardin'in bu en faal kilisesi, Cumhuriyet Meydanı'ndan Diyarbakır Mahallesi'ne giden dar yolun sağındadır. Kiliseye eski ve büyük bir demir kapıdan girilir. Dikdörtgen bir plan üzerine kurulu ve 12 kalın kemerli sütuna sahip kilise bugünkü halini 1825 yılında almıştır. Kilisenin doğu cep-hesinde uzunca bir avlu bulunmaktadır. İçinde geleneksel ikonlar, el yapımı perdelerle çevrelenmiş mihrap ve Mor Behnan'ın beyninin muhafaza edildiği özel bir kutu da olan kilisenin restorasyon çalışmalarına yakın zamanda başlanmıştır.

Bu kilise her dönem "Kırklar" adıyla anılmamıştır. Süryani tarihçi Harinli İsa'ya göre, kilise aslında Arsus olarak bilinen Bizans hükümdarı tarafından

Kırklar Kilisesinde bir tablo ^[8]Kırklar Kilisesinde bir tablo ^[9]

539 yılında yaptırılan yedi kiliseden biridir. 1170'lerde kilisenin Müslümanların eline geçtiği ve

talan edildiği bilinmektedir. Büyük bir olasılıkla Mardin Şehidiye Camii bu dönemde kilisenin bulunduğu alanda inşa edilmiştir. Daha sonra da Mor Behnan ve Kız Kardeşi Saro Kilisesi'ne 4. yüzyılda Hıristiyan inançlarından hareketle şehitlik mertebesine ulaşan bir grup Romalı askere

atfen "kırk şehitler" anlamında kiliseye verilen "Kırklar" adının yok olmaması için Mor Behnan ve Kız Kardeşi Saro Kilisesine bu isim de eklenmiştir.

Amerikan Misyoner Evleri

1852-1860 yılları arasında Amerikalı misyonerler Süryani Ortodoks çevrelerin de desteğiyle Diyarbakır Mahallesinde bir kolej ve hastane

açarlar. Misyonerlik faaliyetleri 1960'lı yıllarda sona erdiğinde ise bu binalar ve arazileri devlet tarafından kullanılmaya başlanır. Şimdilerde ailelerin ikamet ettiği bu evler ziyarete açık değildir.

Abdüllatif (Latifiye) Camii

Cumhuriyet Meydanı'nın güney tarafındaki bu cami adını aynı zamanda içinde bulunduğu mahalleye de vermiştir. 16. yüzyılda yerleşimin bu bölümü Yahudiyan, Kamil ve Bimaristan gibi adlarla bilinmekteydi. Bu adlandırmalardan ilki, bir zamanlar bu mahallede oturanların çoğunluğunun Yahudi olduğuna işaret etmektedir.

Avluya açılan kapıdaki yazıtlar caminin Artuklu Sultanı Abdüllatif tarafından 1371 yılında inşa ettirildiğini belirtmektedir. Buna karşılık kuzeydoğu cephesindeki minare 1845 yılında Musul Valisi Gürcü Mehmet Paşa'nın emriyle yaptırılmıştır. Avlunun doğuya açılan kapısı Mardin'e özgü mimarinin mükemmel bir örneğini teşkil etmektedir. Üzerinde birbirinin içine geçen şeritlerin yer aldığı sütunlar, iç tarafı mukarnas bezemeli üç çıkıntılı bir kemei desteklemektedir. Kapı restore edildiğinden kendi özgün kireçtaşı bezemelerinin bir bölümünü yitirmiş, bu da yapının özgün güzelliğini bir ölçüde eksiltmiştir. Mardin'deki cami ve medreselerin tipik bir özelliği olarak burada da avlunun kuzey yanında çeşmeli bir eyvan bulunmaktadır. İçerde, siyah bazalt taşı ve kireç taşının birlikte kullanıldığı bir mihrap görülmektedir. Mihrabın her iki yanında mukarnas bezemeli küçük bir duvar hücreci bulunmaktadır. Avluda ise Mardin'deki en güzel çeşme yer almaktadır. Çeşme, yörenin tanınmış bir işadamı olan Münir Çağlar'ın maddi katkılarıyla duvarcı ustası Abdulcelil İldoğan tarafından restore edilmiştir.

Mor Hürmüzd Kilisesi

Cumhuriyet Meydanından doğu yönüne bir iki dakikalık bir yürüyüş sizi Birinci Caddenin kuzey tarafındaki Mor Hürmüzd Kilisesi'ne ulaştıracaktır. 430 yılında yapıldığı sanılan kilise bugünkü görünümüne 1890 yılında kavuşmuştur. 1552 yılına kadar Nasturi Kilisesi olarak kalan yapı daha sonra bir Keldani Kurumu olarak varlığını sürdürmüştür. Yapı, üç sahın, sekiz kenarlı bir kubbe ve dar bir koridorla ulaşılan avludan oluşmaktadır. Kilise iki metropolitin mezarını da barındırmaktadır.

Kasım Tuğmaner Camii Girişi^[10]

Kasım Tuğmaner Camii

1960 yılında yapılan bu cami Birinci Caddenin 400m kadar ötesinde, Cumhuriyet Meydanı'nın doğusundadır. Çarpıcı taş girişi, ince taş işçiliği ürünü bezemeleri ve her iki tarafa yıldız şeklindeki açıklıklarıyla kuşkusuz görülmeye değer bir yapıdır. Kayda değer bir başka özelliği de helezon şeklindeki yivlerle bezeli minaresidir. Cami, İstanbul'un Tarlabası Semtinde inşa edilen bir Süryani Kilisesi'ne Kasım Tuğmaner tarafından yapılan başış karşılığında bir Hristiyan vakfına ait arsa üzerinde inşa edilmiştir.

Kayseriye (Bedesten) Çarşısı

Birinci Caddenin kuzeyinde yer alan ve Kasım Tuğmaner Camii'nin hemen yanındaki dar bir sokaktan ulaşılan bu

Mardin Çarşıları

Mardin'in çarşıları, belirli mekânların belirli ürün ve sanatlara tahsis edilmesi temelinde düzenlenmiştir. Bu düzen bugün de mevcut olmakla birlikte kimi esneklikler de görülmektedir. Dolayısıyla, çarşığı gezerken bir baharatçı dükkânının hemen yanında bir manifaturacı veya mobilyacı görmeniz mümkündür.

Birinci Cadde boyunca kuyumcular ve ürünlerini kendi atölyelerinde üreten ipekçiler uzanır. Kimi kuyumcuların vitrinlerinde, satın alabileceğiniz yerel Süryani Şarapları da bulabilirsiniz. Güney taraftaki çarşılarda manavlar, baharatçılar, kasaplar ve tatlıcılar yanı sıra demirciler, hırdavatçılar, eğerciler ve terziler de görülür. Ulu Cami'nin doğu tarafında, Birinci Cadde'nin güneyindeki merdivenler sizi Hasan Ayar Çarşısı'na götürür. Burada yüncüler ve marangozlarla birlikte gündelik ihtiyaçlara yönelik küçük eşyalar pazarlayan satıcılar bulunmaktadır. Genel olarak, Mardin'e Suriye veya Irak'tan gelen nadir şifalı bitkilerin, baharatın, eşarpların ve tatlıların satıldığı yerlere bakılması yerinde olacaktır. Bütün bunların yanı sıra, kalitesi makul ve görece ucuz "kaçak çay" bulabileceğiniz yerler de vardır.

Kayseriye [Bedesten] Çarşısı (11)

kapalı çarşı 15. yüzyılda Akkoyunlu Sultanı Kasım Döneminde yapılmıştır. Dört girişi, ışıklandırma ve havalandırma sağlayan mekânları ile bu yapı kimi açılardan bakıldığında daha sonra yapılan Osmanlı çarşılarının öncülü sayılabilir. Çarşı günümüzde de faal durumdadır.

Ulu Cami

Birinci Cadde boyunca doğuya doğru birkaç dakika yürüdükten sonra yolun güney tarafında Mardin'in en eski camilerinden biri olan görkemli Ulu Cami ile karşılaşsınız. Ulu Cami'nin çarşıdan görülebilen minaresi kare şeklinde bir zeminden yükselir ve silindirik biçimindeki gövdesi her biri farklı şekillerde süslenmiş yatay şeritlerle kesilmiştir. Yazıtlar caminin inşa tarihini 1176 olarak vermektedir. Cami muhtemelen minaresi ile yaşittir. Bununla birlikte, stilinden anlaşıldığı

kadarıyla, avlunun kuzey cephesindeki bir küfi yazısının, daha önceki bir yapıdan kalmış olduğu söylenebilir.

Avlunun güney tarafındaki ibadet yeri üç bölmeden oluşur; bunlardan ikisi mihrap bölümünün üzerindeki kubbenin altında kalır. Bu düzenleme, Silvan ve Kızıltepe'deki "Ulu Camiler" de dâhil olmak üzere Erken Dönem Artuklu camilerinin tipik bir özelliğidir. Bununla birlikte görüldüğü kadarıyla Mardin Ulu Cami kubbesi daha sonra yeniden yapılmıştır. Kubbe altındaki mihrabın batı yönünde ikinci bir mihrap daha vardır. Bunun nedeni, muhtemelen, her biri kendi alanlarında ibadet eden Hanefi ve Şafililerin camiye birlikte kullanmalarıdır.

Ulu Cami Hamamı

Dikdörtgen planlı bu hamama Ulu Cami arkasındaki sade bir kapıdan

Ulu Camii ⁽¹²⁾

girilir. Artuklu Sultanı Melik Salih (1312-1363) tarafından yaptırılan hamam artık kullanılmamaktadır.

Emir Hamamı

Diyarbakır'daki Roma Hamamlarını andıran bu tarihi hamama, Hasan Ayar Çarşısı'nın yanındaki kemerli yoldan girilir. Yapının üzerinde iki büyük kubbe yer alır; soyunup giyinme odasında ise üç veranda vardır. Günümüzde hamam sabah 06.30'dan öğleye ve akşam 18.30'dan gece 22.00'ye kadar erkek- lere, öğlen vakti ile akşamüzeri 17.30 arasında da kadınlara açıktır.

Kızıl Kilise (Surp Kevork Kilisesi)

Köşk Kahvesi yakınlarında, Cumhuriyet Çarşısından sağa uzanan yol sizi yerlilerin Kızıl (Hamra) Kilise adını verdikleri Ermeni Katolik Kilisesi'ne

Telkâri

Mardin, her şeyden çok, özgün telkâri işleriyle bilinmektedir. Telkâri, Süryani sanatkarların kuşaklar boyu babadan oğla geçen teknikleri uygulayarak ürettiği altın veya gümüş işlemeliğine verilen addir. Bu sanatın ustaları ince tel halinde altın ve gümüşü işleyerek son derece hoş kolyeler, küpeler,

gerdanlıklar, hatta kemer ve kemer tokaları

imal edebilmektedir. Telkâri ürünlerini Birinci Caddedeki dükkânlarda ve ayrıca Kayseriye Çarşısında bulabilirsiniz.

Telkarj ⁽¹³⁾

götürecektir. 420 yılında inşa edilen kilise bugün kullanılmamakla birlikte, yapının restorasyonunu amaçlayan bir projenin kısa sürede devreye girmesi beklenmektedir.

Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi

1385 yılında inşa edilen Zinciriye Medresesi'ne, Birinci Cadde'de bulunan işaretleri izleyerek, kuzeye doğru uzanan kısa ama dik, basamaklı yoldan ulaşabilirsiniz. Medresenin adı aslında son Artuklu Hükümdarı Necmettin İsa bin Davut'tan gelmekle birlikte, yerli halk tarafından bir zamanlar Ulu Cami'de bulunan iki minareyi birbirine bağladığına, ancak minarelerden birinin yıkılması üzerine buraya getirildiğine ve sihirli olduğuna inanılan bir zincir nedeniyle medrese Zinciriye adıyla da anılmaktadır.

Yapının güney cephesi hayli simetrik olup doğu ve batı yönünde yivli kubbeler yükselir. Ancak bu simetri, doğudaki giriş yoluyla kesintiye uğramaktadır. Giriş yolu Abdülatif Camii'nin ve Mardin'deki diğer İslami yapıların giriş yollarına benzemektedir. Taş işçiliğindeki inanılmaz ustalık, zengin süslemeleri, telkâri işi benzeri kabartmaları ve üzerleri Arapça yazılı şeritleriyle bu giriş yolunun dikkatinizi çekmemesi mümkün değildir. Giriş yolu cepheye göre girintilidir ve üst bölümü mukarnas kaplıdır. Burada, bir mağaranın girintili çıkıntılı çatısına benzer petek şeklinde taş oymalı bir kemer görülür.

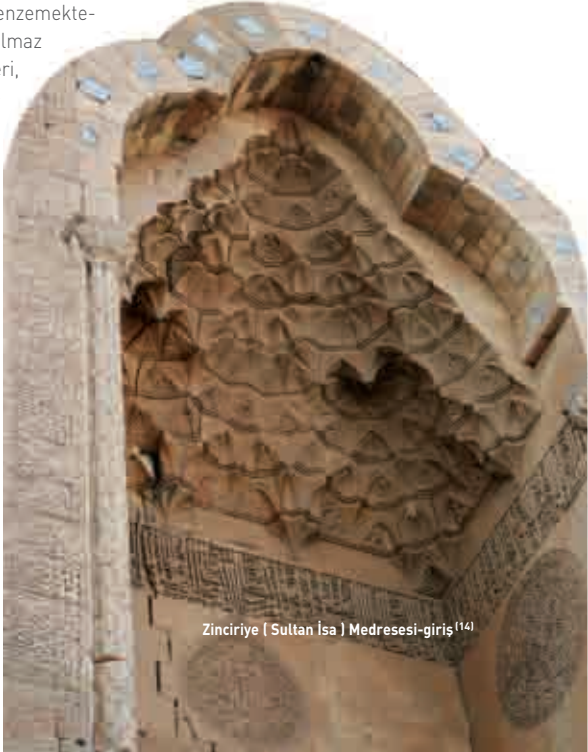
Girişten sonra medresenin camisine bir koridordan ulaşılmaktadır. Caminin ibadet yerinin üzerinde bir merkezi

kubbe, yanlarda da iki eyvanı bulunur. Mihraptaki girinti, kireçtaşı, bazalt ve mermerden yapılmıştır. Girintinin yarım kubbесinin çevresinde yazıtlar görünür. Girintiyi çevreleyen şeritte geometrik yıldız şekli yer alır. Bir başka şeritte ise, bazalt ve kireçtaşlarının birbirine geçirilmesiyle oluşturulmuş lale şekilleri yer alır. Mekân boyunca, ibadet yerinin girişi mihrap tasarımının aynısıdır. Tek istisna kapının üzerindeki mukarnas süslemelerdir. Bu medresede de alışıldığı üzere, avlunun kuzey cephesinde bir eyvanı vardır.

Medresenin ötesindeki kayalık yamaçtan yukarıya doğru biraz tırmanılması halinde binanın çarpıcı görünümüyle birlikte daha ötede Ulu Camii'nin süslü minaresini ve uzanıp giden ovaları görmek mümkündür.

Şehidiye Camii ve Medresesi

Birinci Cadde eski kentin doğusunda dik bir yokuşla devam ederek sizi postane binasının karşısındaki Şehidiye Mahallesi'ne

Zinciriye [Sultan İsa] Medresesi-giriş^[14]

ve Şehidiye Camii'ne götürür. Tarihçi Abdülgani Efendi'ye göre camiye ve medreseye "Şehidiye" adı verilmesinin nedeni, temel atılırken burada birkaç şehidin mezarının bulunmasıdır.

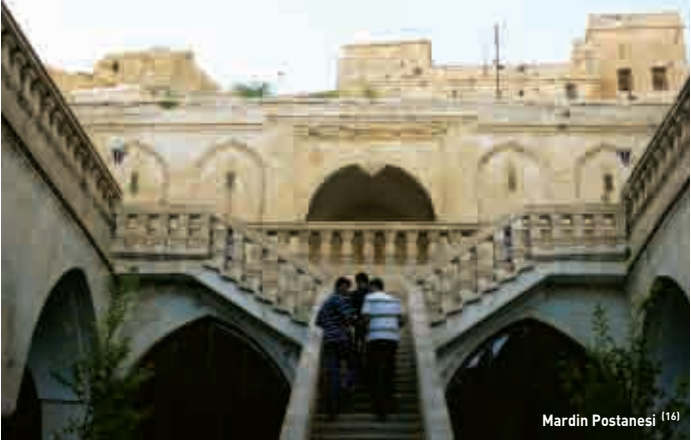
Giriş, sokak seviyesinin çok altındadır. Yapıda ilk dikkatinizi çekecek olan noktalar, tonoz kemer geçimli şeritler üzerindeki çarpıcı kireçtaşı oymaları, kabartmalar, el yazıları ve kûfi yazıtlar olacaktır. Giriş, tonoz kemerli bir koridorla avluya açılır. Avlunun kuzey kısmında bir eyvanla birlikte bezemeli çeşmesi, karşı tarafta ise cami görülür. Caminin kuzey cephesinde üç hat halindeki dekoratif taşlar ve sekiz köşeli yıldız şeklindeki oyuklarda bulunan kûfi kaligrafisi ilginizi çekecektir.

Artık kullanılmayan bu medrese, 1239 - 1259 yıllarında hüküm süren Artuklu Necmettin İlgazi tarafından yaptırılmıştır. Caminin özgün minaresi tahrip olmuş, daha sonra 1916-1917 yıllarında kent valisinin emriyle Mimar Lole (PTT bakınız) tarafından Yeni bir minare inşa edilmiş, iki şerefeli olan bu minare çeşitli motiflerle bezenmiştir. Cami ve medrese, işadımı Reşat Cihaner tarafından yapılan bağışlarla restore edilmiştir. Caminin üst kısmında iki güzel çay bahçesi bulunmaktadır.

Postahane (PTT) Binası

Mardin'in büyük postanesi, eski kente özgü klasik taş süslemeciliğinin en güzel örneklerinden birini sergiler. Bina 1890 yılında Şatana Ailesi'nin ikametgâhi olarak inşa edilmiştir. Binanın mimari tasarımı da, yine aynı aileden, Ermeni Mimar Serkis Elyas Lole'dir (mimarbaşı Lole olarak da bilinir). 20. yüzyıl başlarında kendi mimarlık okulunu kuran Lole aynı zamanda Mardin ve yöresindeki birçok yapının da mimarıdır. Bu yapılar arasında Surp Hovsep Kilisesi, Şehidiye Medresesi Minaresi (muhtemelen en tanınmış çalışması) ve Deyrul Zafaran'daki patrik odası bulunmaktadır. Diyarbakır'daki Ermeni Katolik Kilisesi'nin tasarımı da Lole'ye aittir.

Şatana Evi, 1953 yılında postaneye dönüştürülmüştür. Ancak binanın kimi bölümleri halen ziyaretçilere açıktır. Evin balkonu hemen karşıda yükselen minareler ve uzanıp giden uçsuz bucaksız ovaları fotoğraflamak için oldukça ideal bir konuma sahiptir. Binanın hemen karşısında kentin iyi bilinen iki kahvesi bulunmaktadır.

Reyhaniye Camii ve Pazarı

Bu cami, Birinci Cadde'nin güney tarafında, Ulu Camii ile Şehidiye Camii arasında, Hasan Ayar Çarşısı'nda yer almaktadır. 15. yüzyıldan kalan bu camii dikdörtgen bir plana sahiptir. Zaman içinde geçirdiği restorasyonlarla genişletilmiş olan Reyhaniye Camii halen Mardin'in en büyük camilerinden bir olma özelliğini taşımaktadır

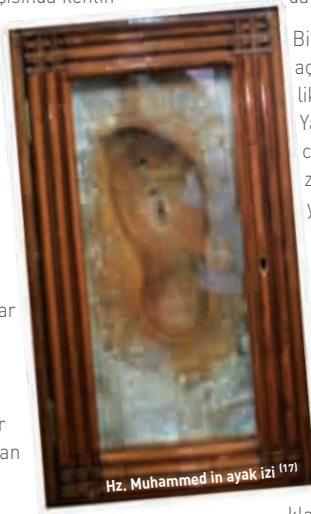
Hatuniyye Medresesi

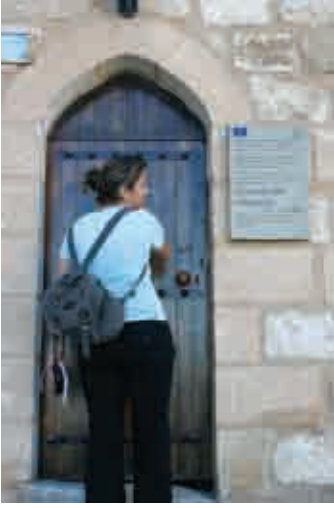
Doğudaki Gül Mahallesinde (Birinci Cadde'den sola, Eski Hükümet Caddesi'ne dönüldüğünde) yer alan bu medrese, cephesindeki yazıta göre

1206 yılında Artuklu Karaarslan tarafından yaptırılmıştır. Ancak, 1176-1184 tarihleri arasında hüküm süren diğer bir Artuklu Hanedanı olan Kutbettin İlgazi ile annesinin mezarı burada bulunduğundan, medresenin bu tarihten önce inşa edilmiş olduğu da söylenebilir.

Bina sanat tarihçileri açısından ilgi çekici özellikler taşımaktadır. Yalnızca avlunun güney cephesindeki iki odanın ziyarete açık olduğu, bu yapıda klasik (Greko-Roman) öğelerinin İslam sanatında muhafazasını ve yeniden canlandığını görmek mümkündür. Ziyarete açık her iki odada da mihrap vardır. Bu mihraplarla avludaki dendanlar ve odalardan biri gibi iskelet tasarımlarında,

klasik öğeler sergilenmektedir. Ayrıca, erken dönem mukarnas örnekleri de görülebilir. Medresede ayrıca, Hazreti Muhammed'e ait olduğuna inanılan bir ayak izi de bulunmaktadır Kutbettin İlgazi'nin Haçlı ordularına karşı elde ettiği başarılar için Mısır Halifesi tarafından bu ayak izinin hediye olarak gönderildiğine inanılmaktadır.

Savurkapı (Bab'ussor) Hamamı ^[18]

Savurkapı (Bab'ussor) Hamamı

Bu hamam medresenin güney tarafındadır. Sıttı Radviye Hamamı olarak da bilinen hamamın, medreseye belirli bir gelir sağlama amacıyla, 12. yüzyılda veya 13. yüzyıl başlarında yapılmış olduğu söylenebilir. Merkezi bir kubbeyle örtülü olan hamamda göbek taşının bulunduğu mekân kemerli eyvanlarla çevrilmiştir. Son dönemlerde, bu mekânda yapılan yenileme çalışmaları sırasında bir tavus kuşu kabartması bulunmuştur.

Hamam 12.00'den 17.30'a kadar kadınlara, 18.00'den 21.00'e kadar da erkeklere açıktır.

Melik Mahmut (Bab el-Sur) Camii

Bir Artuklu yazıtına göre Birinci Cade üzerinde Artuklu Kervansaray Otel'i'nin bitişiğinde yer alan bu cami, 1313-1363 yılları arasında hüküm süren Melik Mahmut tarafından yaptırılmıştır. Giriş yeri geç Artuklu Döneminin tipik özelliklerini yansıtmaktadır. İçeri girip yukarıya bakıldığında, tepesinde sekizgen şekil bulanan, bitki desenli, çapraz bir kemer görülecektir.

Kasimiye (Sultan Kasım) Medresesi

Birinci Cade'yi keşfettikten sonra, artık yokuş aşağı inip aşağıdaki Yeni Yol çevresini inceleyebilirsiniz. Yolun batı tarafında Büyük Mardin Otel'i yakınlarındadır. Otelin hemen yanındaki yoldan ise Cumhuriyet Mahallesi'ndeki sıkça ziyaret edilen bu medreseye çıkılır. Zinciriye Medresesi ile benzerlikler taşıyan medresenin giriş kısmına asılan tabelaya göre, yapımına Artuklu Döneminde, 1457 yılında başlamıştır. Ancak, inşaat Timur saldırıları yüzünden tamamlanamamış, daha sonra Akkoyunlu Döneminde bitirilmiştir.

Kasimiye (Sultan Kasım) Medresesi ^[19]

Mor Mihayel (Burç) Manastırı ⁽²⁰⁾

Binanın doğusunda iki şeritli kubbe bulunurken, batı tarafında başka bir kubbe ile Zinciriye Medresesindeki benzer bir giriş yer almaktadır. Avlunun ortasında bir havuz, kuzey tarafında ise bir eyvan yer alır. Süslemeler Artuklu sanatının güzel örneklerinden olduğundan bunları incelemek için biraz vakit ayırmakta yarar vardır. Örneğin güney tarafındaki sıra sütunlarda çok hoş çapraz kemerler görülür. Avlunun doğu ve batı yanlarında ise sınıflar sıralanmıştır ve sınıf kapılarının üzerindeki semboller muhtemelen zamanında bu sınıflarda hangi derslerin okutulduğunu göstermektedir. Sınıf kapılarının oldukça alçak yapılmış olması, öğrencilerin bilime, hocalarına ve birbirlerine duydukları saygıyı ifade etmek için eğilerek sınıfa girmelerini sağlamaktadır. Batısında kubbeli oda ve iki eyvanıyla açık biçimde Zinciriye Medresesindeki ibadet yerlerinden esinlendiği anlaşılmaktadır. Mihrapta, gene Zinciriye Medresesinde olduğu gibi, kireçtaşı ve bazalttan iç içe geçmiş lale şekilleri görülür.

Mor Mihayel (Burç) Manastırı

Süryani Ortodoks Mor Mihayel Kilisesi, Yeni Yol'un batı ucuna yakın bir yerde başlayan Saraçoğlu Mahallesi'nde yer alır. Yapının temelleri, inşaatın 10.

yüzyıldan önce gerçekleştirildiğine işaret etmektedir. Gerçekten de duvarlardaki yazıtlarda "Bu duvar 921 yılında yapılmıştır. Bu satırları her kim okursa Rahip Maron'a duacı olmalıdır." şeklinde bir yazı vardır. Diğer kaynaklar ise kilisenin 496 yılında yapıldığını belirtir. Kilise yakın zamanlarda Tahincioğlu Ailesi tarafından restore ettirilmiştir.

1885 yılında burcun üzerine inşa edilen sekizgen çan kulesinin ortasında yer alan Süryanice yazıtta "Tanrının adıyla" anlamına gelen "Bsem Aloho" ibaresi yer almaktadır. Kilisenin doğu yanında geçmiş 5. yüzyıla kadar uzanan kimi azizlerin mezarları bulunmaktadır.

Emineddin Mahallesi

Yeni Yol'un batı ucuna yakın olan Emineddin Mahallesi, adını 19. yüzyılda burada inşa edilen ve tarihi bir önem taşıyan Emineddin Külliyesinden almıştır. Söz konusu külliye aynı zamanda Anadolu'daki ilk tip merkezine de sahipti. Külliyenin inşasını başlatan Emineddin yerel Artuklu Beyi Necmeddin İlgazi'nin ağabeyiydi. Emineddin'in ölümünden sonra inşaat kardeşi tarafından tamamlanmıştır.

Emineddin Külliyesinde sözü edilen hastane dışında bir cami, medrese,

Firdevs Köşkü [21]

hamam ve çeşme bulunmaktadır. Güney uçtaki cami, dikdörtgen bir zemin üzerinde yükselmektedir ve girişteki yazıta göre 1093 yılında inşa edilmiştir. Hemen yanında ibadet için kullanılan taş bir avlu bulunmaktadır. Medresenin de eski hastane ile bağlantılı bir yapı olduğu sanılmaktadır. Bahçenin batı sınırındaki çeşme, Mardin'in en eski hamamına bitişiktir. Yapı halen yıkıntı halinde olmakla birlikte büyük kubbesi günümüze kalabilmiştir.

Necmeddin Mahallesi

Emineddin Mahallesi'nin doğusunda yer alan Necmeddin Mahallesi, en az 16. yüzyıldan kalan yazılara göre bir zamanlar "Zarraka" olarak biliniyordu. Girişteki yazıta göre buradaki Asfar Camii 1093 yılında yapılmıştır. Şu an Diyarbakır'ın bir ilçesi olan Silvan'da ölen Necmeddin İlgazi'nin daha sonra bu camiye gömüldüğü söylenmektedir. Eyanlı avlunun tarihteki ilk örneği burada görülmektedir; ayrıca Mardin'de bugünlere gelebilen en eski Artuklu Medresesi de buradadır.

Firdevs Köşkü

Evren Mahallesi, eski kentin ucunda, aşağıya ovalara ve nihayet Nusaybin'e giden yolun üzerinde bulunmaktadır.

Bu yolun sağ tarafında, Orduevi'nin karşısında, bir zamanlar Artuklu hükümdarlarının yazlık olarak kullandıkları Firdevs Köşkü yer alır. Şair Kâtip Ferdi'ye göre, Artuklu hükümdarları "baharda Dicle kenarında, yazın Ravzayı Firdevs'te, sonbaharda Rişmil'de ve kışın Harzem'de kalırlardı." Oaya hâkim konumdaki köşk, çeşitli filmlerde mekân olarak kullanılmıştır. Köşte bir kaynakla beslenen bezemeli bir çeşme, bir eyvan ve genişçe bir havuz bulunmaktadır.

Mort Şumuni Kilisesi

Yeni Yol'daki üç kapılı ve dikdörtgen yapılı bu Süryani Kilisesinin inşa tarihi bilinmemektedir. Bununla birlikte, Kırklar Kilisesi ile taşıdığı benzerliklerden hareketle kilisenin 6. yüzyıla ait olduğu söylenebilir. Yüksek duvarlarla çevrili alanda çeşitli ek binalar vardır. Çan kulesi üzerindeki yazıtta, mimarının 25 Mayıs 1910 tarihinde Musul Metropoliti Tuma Kasır tarafından görevlendirilen Cebare Kandura olduğunu belirtmektedir. Kilise, 2005 yılında Özkök kardeşler tarafından ustaca restore edilmiştir. Abdülatif Camii'nden başlayarak güneye doğru (yokuş aşağı) inildiğinde dar ve kıvrımlı yolları izleyerek kiliseye ulaşmak mümkündür.

Mezopotamya Mitolojisi

Mezopotamya, tanrılar ve yarı ilahlarla dolu zengin bir mitolojiye sahiptir. Bu mitler arasında antik Mezopotamya'ya ait epik bir şiir olan *Gilgamiş Destanı* dünya yazınının en eski örneklerinden biridir. Kimi akademisyenlere göre bu destan, mitolojik bir kahraman-kral olan Gilgamiş'la ilgili bir dizi Sümer Efsanesi'nin bir bölümünü oluşturmaktadır ve bunlar daha sonra da uzun bir Akad şiirinde bir araya getirilmiştir. Destan bugün kütüphanede bir dizi kil tablet şeklinde korunmaktadır. Başlığı "Derini Gören" (Sha naqba muru) veya "Diğer Bütün Kralları Aşan" dır (Shûtur eli sharrî). Öykü, ülke yönetimiyle uğraşan Gilgamiş ile yarı yabani bir yapıya sahip olup Gilgamiş'la tehlikeli serüvenlere atılan arkadaşı Enkidu'ya odaklanır. Destanın geri kalan bölümü, Enkidu'nun ölümü üzerine Gilgamiş'in daldığı düşünceleri öne çıkarır. Öykünün büyük bölümünde Enkidu'nun ölümünün ardından Gilgamiş'in ölümsüzlük arayışı anlatılır. Destan çeşitli dillere çevrilmiştir ve kahramanı Gilgamiş popüler kültürün bir ikonu haline gelmiştir.

Bunun dışında yerelde en çok bilinen mitolojik karakterlerden biri üst tarafı kadın, belden aşağısı ise yılan olan Şahmeran'dır. Birçok evin duvarında asılı olan Şahmeran figürünü, evlerin duvarlarına, aynalara, tepsilere veya kilimlere işlenmiş olarak da görebilirsiniz. Şahmeran, talih, bereket, ışık, dişilik ve arzu sembolüdür. Boynuzları ve ayaklarında yılanbaşları vardır. Şahmeran figürlerini nadir de olsa Mardin'deki bakırcılar ve antikacı dükkânlarında da görebilirsiniz. Mardin anısı ve şans getirici sembol olarak ihmal edilmemelidir.

Ayrıca, kadın ve çeşitli hayvan biçimine bürünebilen bir yaratık olarak Pir Abok'la (Cin) ilgili birçok öykü vardır. Söylenceye göre, bunlardan birini gören delirmektedir. Ayrıca inanılmaz bir iştaha sahip dev ve kıllı yaratıklar olan Hutlardan bahsedilmektedir. Erkek hutların dünyevi kadınları kaçırdıkları, kadın hutların ise yine dünyevi erkekleri kaçırdıkları söylenir. Bu durumda siz siz olun pir abok'a hiç bakmayın, bir hut'un sizi yakalamasına da izin vermeyin!

Şahmeran [22]

Ulaşım

Diyarbakır Mardin arası geliş-gidişte, 13 Mayıs Semtindeki (kentin yeni bölümünde) minibüs durağına gitmek gerekmektedir. Mardin'e gelen araçlar eski kentin çevresinde dolaştığından isterseniz sizi Birinci Caddede de bırakabilir. Ancak, Mardin'den Diyarbakır'a gidecekseniz terminalden hareket etmeniz gerekir. Midyat ve Nusaybin yolcusu iseniz; eski kentin

doğu tarafında, Birinci Caddede ile Yeni Yol'un buluştuğu noktanın hemen ilerisinde bulunan dolmuşlarla Midyat veya Nusaybin'e gidebilirsiniz. Midyat ve Nusaybin'den gelen dolmuşlar ise istediğiniz takdirde sizi yine bu durakta bırakabilir; ancak yolcuların indirildiği son nokta yeni kentteki terminaldir. Mardin Havaalanı ile kent arasında otobüs ve taksiler çalışmaktadır.

Konaklama

Mardin'in en çekici yanları eski Mardin'de olduğundan yine eski kentte kalmak makul bir tercih olacaktır. Ancak unutmayın ki yaz ayları dışında eski kent özellikle geceleri çok sakin ve sessizdir ve açık bulabileceğiniz kafe ve lokanta sayısı da fazla değildir. Buradan yeni kente gitmek istediğinizde üzerinde "Yenişehir" yazan otobüslere binebilirsiniz. Bu otobüsler önce Birinci Caddede güzergâhını izlemekte, sonra geriye dönerek aşağıya, ovalara doğru yol almaktadır.

Eski kentte kalabileceğiniz mekânlardan biri, Birinci Caddede yer alan ve Ulu Cami'ye çok yakın olan *Erdoba Oteli*'dir (0482 213 77 87, www.erdoba.com.tr). Son derece ustalıkla restore edilmiş ve otele çevrilmiş eski bir konaktır. Mardin mimarisinin en iyi ve çarpıcı özelliklerini gözler önüne sermektedir. Bunların arasında en dikkat çeken, tüm pencereleri çevreleyen, ince ve

kırıktı taş işlemleridir. Merkezi ısıtmalı otelin güzelce döşenmiş bütün odaları banyoludur. Terastaki restoranı ise, geceleri çok hoş aydınlatılan mükemmel bir mekândır. Birinci Caddede üzerinde hemen ilerdeki, *Babil Konağı* adını taşıyan ek binada da kalınabilecek odalar bulunmaktadır.

Erdoba'nın yaklaşık 500m doğusunda, Birinci Caddede yer alan *Hotel Artuklu Kervansaray* (0482 213 73 53, www.artuklu.com) konaklanabilecek bir başka yerdir. Otelde odalar çeşitli sınıflara ayrılmıştır ve kimi odalarda kemerli tavanlar görülmektedir. Otelin aşağıdaki ovalara uzanan görüş mesafesine sahip güzel bir teras restoranı ve kafeleri vardır.

Büyük Mardin Otel (0482 213 10 47) Yeni Yol'da yer alan diğer bir oteldir. Biri engelliler için düzenlenmiş 54 odası bulunan otel, Mezapotamya ovalarının güzel manzarasına sahiptir. Hafta sonlarında canlı müziğin yapıldığı Büyük Mardin Oteli'nde kaliteli yemek ve şarap bulmak mümkündür

Yenikent'te ise *Hotel Bilen* (0482 212 55 68) terminalden yürüyerek on dakikalık mesafede, Diyarbakır yolu üzerinde ulaşım elverişli bir konuma sahiptir. İçinde televizyonu ve banyosu bulunan güzel odalara sahip modern bir binadır ve sabahları açık büfe kahvaltısı sunmaktadır.

Nerede yemek yenir?

Birinci Caddé'nin güney tarafındaki Cumhuriyet Meydanı'ndan batıya doğru birkaç dakikalık bir yürüyüş sizi *Cercis Murat Konağı* (0482 213 68 41) adı verilen restore edilmiş bir eve götürecektir. Aşağıdaki ovalara bakan bu konakta ev yapımı kaliteli Süryani Şarapları ve kadın aşçılar tarafından hazırlanan geleneksel yemekleri tadabilirsiniz. Birinci Caddé'nin güneyinde ve Cumhuriyet Meydanı'nın doğusunda kalan *Turistik Et*

Lokantası alışlagelmiş yemek çeşitleri sunmaktadır. PTT'nin hemen karşısındaki iki çay bahçesinde ise ovalarda güneşin batışını izlerken nargilenizin tadını çıkarabilirsiniz.

Nihayet, Birinci Caddé'deki *Damak Sofrası* (0482 212 84 74) *babaganuş*, *kaburga*, *örök* (bir tür etsiz köfte), *yaprak sarması* vb. gibi nefis Mardin yemekleri sunan mütevazı bir lokantadır. Lokanta Kasım Tuğmaner Camii'nin hemen yanındadır.

Süryani Şarabı ^[24]

Belediye: 0482 212 10 49 Turizm Danışma: 0482 212 37 76

Mardin'den bir manzara ^[25]

Deyrul Zafaran Manastırı [27]

Deyrul Zafaran

Mardin'in doğusundaki bir tepenin güney yamacında bulunan Deyrul Zafaran Tur Abdin Bölgesindeki en önemli manastırlardan biridir. Manastırın geçmişinin, 3. yüzyılda Romalılar tarafından bir güneş mabedinin temelleri üzerine inşa edilen kaleye dayandığı, söz konusu mabedin ise Ortodoks Süryanilerin ataları sayılan güneşe tapanlara ait olduğu söylenir. Mor Şeymun adlı bir aziz daha sonra bu yapıyı bir manastıra çevirmiştir. Nitekim buraya zaman zaman Mor Şeymun da denmektedir. Ancak, manastır en yaygın kullanılan adını, muhtemelen taşın sarı tonu safranı andırıldığından, "Safran Manastırı" anlamına gelen Deyrul Zafaran adını 15. yüzyılda almıştır. Manastırın en eski bölümleri 6. yüzyıldan kalmaz. Daha sonra, bir gerileme döneminin ardından 7. yüzyılda manastır Mor Hanonyo (Aziz Ananias) tarafından kısmen yeniden inşa edilmiştir. Dolayısıyla, manastırın bir diğer adı da Mor Hanonyo'dur.

Deyrul Zafaran yıllar boyu birçok filozof, din adamı ve şair yetiştirmiştir.

Ünü, tarihçiler ve gezginlerce sıkça atıfta bulunulacak kadar yayılmıştır. Ayrıca, 1932 yılında Şam'a taşınıncaya kadar 776 yıl boyunca Süryani Ortodoks Patrikliği'nin merkezi olarak kalması önemini daha da artırmıştır.

Süryani Ortodoks diasporasından ve AB'nin desteklediği bir restorasyon projesinden gelen maddi destek sayesinde bugün manastır restore edilmiş, son dönemde taş işçiliği ürünlerine ve şapellere de çekidüzen verilmiştir. Gerçekten de, dış duvarının dibinde karşınıza ilk çıkacak görüntü yeni ve yapıyla pek uyumlu olmayan hediyelik eşya dükkânı ve kafe olacaktır. Külliye içinde büyük merdivenler sizi ana binanın ön yüzüne götürür. Buradan Süryani yazıtlarıyla bezeli dar bir yoldan içeri girersiniz.

İçeri girdiğinizde sağ tarafa yönelirseniz, mezar odası olarak da kullanılmış olan Beth Kadishe Kilisesi'ne gelirsiniz. Tek kubbeli kilisede, doğuya bakan bir apsis ve duvarlarda mezarların bulunduğu oyuklar vardır. Naaşları burada bulunan azizler, mezarlarına oturur vaziyette yerleştirilmiştir. Üstte, Grek

Deyrul Zafaran Girişi⁽²⁸⁾Deyrul Zafaran avlusu⁽²⁹⁾

ve Roma tapınak mimarisinden esinlenen korint sütunlarına ve "entablature"ya (duvarlar ve kavisli kemerler boyunca uzanan dekoratif amaçlı seritler) dikkat etmek gerekir.

Manastırın ana yapısını oluşturan kilise Beth Kadishe'nin kuzey tarafındadır. Kare planlı kilisenin girişi batı cephesindedir. Doğu yönünde bir apsisi, kuzey ve güney yönlerinde ise nişleri vardır. Kiliseye bir bütün olarak bakıldığında ortaya bir haç figürü çıkmaktadır. Dikkate değer bir başka nokta da, mihrabın, Hıristiyanlarla

Müslümanlar arasında yüzyıllar süren kültürel alışverişin bir sonucu olarak, cami mihrabına olan benzerliğidir.

Avludaki merdivenler sizi binanın üst katlarına çıkaracaktır. Bulduğunuz noktada kenardan bakıp güzel çan kulelerine ve kusursuz yapılmış yivli kubbeye göz atabilirsiniz.

Mardin'dekileri anımsatan kubbe, 1884 yılında yapıya ilave edilmiştir. Manastırın çevreleyen vadideki badem ağaçlarından elde edilen ürünler manastıra belirli bir gelir getirmektedir. Vadinin üst kısımlarında kayalara oyulmuş, şu an kullanılmayan çok sayıda keşiş hücresi görebilirsiniz

Manastır, Eski Mardin'e 6km mesafededir. Buraya gitmek için, önce Birinci Cadde'den kalkan şehir içi dolmuşlardan birine binip kentin doğu ucundaki terminale gitmeniz gerekmektedir. Daha sonra Eskikale Mezrasını dolanan 4km uzunluğundaki yolda işaretleri takip ederek yaya yürüebilirsiniz. Manastırın resmi ziyaret saatleri 09.00-12.00 ile 13.30-14.30 arasındadır. Bununla birlikte, başka saatlerde gelen ziyaretçilere de kısmen esneklik gösterilebilmektedir.

Süryaniler

Süryanilerin büyük çoğunluğu Ortodoks'tur (kendilerine Yakubi de denmektedir). Adlandırmanın kökeninde Khalkedon Konsülü'nün 451 yılında aldığı bir karar yatmaktadır. Karar, İsa'nın hem insani hem de ilahi bir doğaya sahip olduğu yönündedir. Süryani Ortodoks Kilisesi'nin kurulmasına yardımcı olan Baradaeus ise İsa'nın doğasının katıksız ilahi olduğuna inanan bir monofizit idi. Kilisedeki dil, Aramice, Arapça ve İbranice gibi, sağdan sola yazılan Semitik bir dildi. Bunun yanı sıra, Ortodoksluktan ayrılanlarca

1872 yılında kurulan bir Süryani Katolik Kilisesi ile 19. yüzyılda Amerikalı misyonerlerin çalışmalarıyla Protestanlığı benimseyen Süryaniler de vardır.

Ayrıca, müminleri Irak ve İran'da yaşayan ve Nasturi olarak bilinen Asurî Hıristiyanlardan da söz etmek gerek. Süryani Ortodokslar arasında, bu gelenekle bağlantıyı vurgulamak amacıyla kendilerini Asurî olarak adlandırmaya başlayanlar da vardır. Ancak bu bağlantının ne ölçüde geçerlilik taşıdığı tartışmalıdır.

Mor Gabriel Manastırı-Midyat ^[30]

Tur Abdin

Midyat, kabaca çevrilirse “*Tanrı hizmetkârlarının/kullarının dağı*” anlamına gelen Tur Abdin Bölgesinin başlıca yerleşim merkezidir. Manastırları, kiliseleri, bağları ve bereketli toprakları ile Dicle’den başlayıp Midyat yoluyla Suriye sınırına uzanan bu yöre Süryani Ortodoksluğu’nun manevi ve kültürel merkezidir. Yörede bulunan onlarca manastır arasında en önde gelenleri Mardin’in hemen dışındaki Deyrul Zafaran (bakınız s: 376) ile Midyat’tan kolayca ulaşılan Mor Gabriel’dir (bakınız s: 384). Zamanınız varsa, üstün bir yapıt olan Anıtlı Meryem Ana Kilisesi’ni (bakınız s: 385) görmeyi unutmayın.

Süryani Ortodoksların büyük bölümü batıya göç etmiş olduğundan, manastırların dinsel önemi hayli azalmıştır. Bununla birlikte, dışarıdan aktarılan kaynaklar hem bu yapıların varlığını sürdürmesini sağlamakta hem de önemli restorasyon çalışmalarına imkân tanımaktadır.

Tur Abdin’e özel ilginiz varsa, İngiliz gezgin-yazar William Dalrymple’in Kutsal Dağ’dan adlı kitabını yanınıza alın. 1997 yılında yayınlanan kitap Hıristiyanlığın Orta Doğu’daki gerileşiğine odaklanmakta, Urfa’dan Tur Abdin’e yapılan seyahatin gözlemlerini aktaran bölümlere yer vermektedir. Kuşkusuz bu seyahat Kürtlerin ciddi boyutlardaki huzursuzluk dönemine rastlamıştı ve ortam Süryani Ortodoks topluluğun kendini güvensiz hissetmesi gibi yan etkilere de sahipti. Kitap bugün okunduğunda o günlerden bu yana işlerin ne kadar düzelmiş olduğu ortaya çıkacaktır. Bununla birlikte, Türkiye’nin doğusundaki Süryani Ortodoks Toplumunun yeniden canlanmak için ciddi sorunları alt etmesi gerektiği de açıktır. Yöre hakkında bir şeyler öğrenmek açısından yararlı bir başka kitap da Hans Hollerweger tarafından 1999 yılında yayınlanan *Turabdin*’dir. Kitap Mor Gabriel’de Türkçe, İngilizce ve Almanca olmak üzere üç dilde okurlara sunulmaktadır.

Mor Gabriel Manastırından Süryanice yazılmış bir levha ^[31]

Midyat (Midyad)

Midyat'ta inançların birlikteliği^[32]

Mardin'in 65km doğusundaki Midyat (nüfus: 56.340) da tıpkı Mardin gibi mimarisıyla ünlüdür. Buradaki evler, ince işlenmiş taş cepheleri, kemerleri ve pencereleriyle Mardin'dekilere benzer ve burada göreceğiniz taş işçiliği örnekleri başka herhangi bir yerde görebileceğinizden aşağı kalmaz. İlçe, Araplar, Kürtler ve Süryanilerin oluşturduğu; dinlerin, dillerin ve geleneklerin bir mozağıdır. Minarelerden gelen ezan sesleri ile kilise çanları burada barışçıl bir ortamda birlikte duyulur.

Midyat'ta son yüzyılın başlarından 1960'lara kadar Hıristiyanlar çoğunlukta idi. Ancak bugün nüfusun çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktadır. Son yıllarda kimi Ortodoks Süryaniler Türkiye'ye dönmekte, eski evlerini restore etmekte veya eski tarzda yeni evler inşa etmektedirler.

İlçe aynı zamanda Yezidi-Kürt Toplumunun da yurdudur (Yezidilerle ilgili bilgi için bakınız s: 324).

Yezidilerin başlıca yerleşim birimi de, Midyat'tan Mor Gabriel'e giden yolun 17. kilometresindeki Çayırılı (Kefnas) Köyü'dür. 1990'lı yıllarda çok sayıda Yezidi Almanya'ya göçmüştür, köylerinden bazıları da boşalmıştır. Son dönemde geri dönenler vardır ve bunlar kendi köylerinde yeni beton binalar inşa etmektedir. Yöredeki diğer Yezidi Köyleri Güven (Bacin), Yenice (Xerabiya) ve Taka (Taqa)'dır.

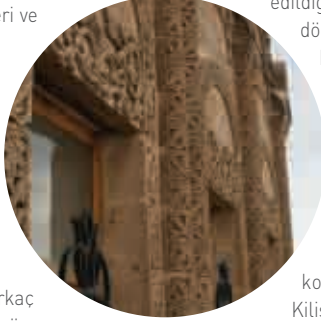
Mardin gibi, Midyat telkâri (bakınız s: 364) sanatıyla da bilinir. Telkâri işi bugün bir zamanlar olduğu kadar yaygın olmasa da eski Midyat Çarşısında birkaç gümüş ustası bulmak mümkündür. El işi gümüş mücevherat bugün de tercih edilen hediyelik eşyalar arasındadır. Midyat ayrıca yörenin nefis üzümlerinden yapılan fevkalade Süryani Şaraplarıyla ünlüdür.

Mardin ile Midyat arası dolmuşla yaklaşık bir saattir ve bu nedenle günübirlik ziyaretler de mümkündür.

Bununla birlikte, Mor Gabriel'i de ziyaret etmek isterseniz, bunun gününüzün büyük bölümünü alacağını unutmayın ve Mardin'den mümkün olduğunca erken bir saatte yola çıkın. Muhtemelen Midyat merkezine ulaşmadan önce bir Arap Mahallesi olan Estel'den geçeceksiniz. Bu mahallenin doğusunda, Kürt çoğunluk ile Hıristiyan azınlığın yaşadığı, kiliseleri ve görülecek yerleriyle eski kent yer alır.

Eski Midyat'ın Kiliseleri

İlçe merkezindeki Işıklar Mahallesi'nde birkaç Süryani Kilisesi görebilirsiniz. Belediye Otagarı'nın hemen yanındaki Mort Şumuni Kilisesi 9. yüzyıldan kalmadır. Patrik ve Başpiskopos Midyat'ı ziyaret ettiklerinde ibadetlerini burada yaparlardı. Duvardaki ikonlar, Mort Şumuni ile yedi çocuğunun, Şumuni'nin inancı nedeniyle Doğu Roma İmparatoru Antiakos'un emriyle 164 yılında infaz edilmelerini anlatır.

Midyat Çevre Kültür Evi^[33]

Karakolun arkasına düşen Mor Barsavmo Kilisesi 5. yüzyıla aittir, ancak yapı 1910 yılında yenilenmiştir. Önceleri kadınlar, hoş bezemeli bir kapıdan girilen asma katın altındaki alanda ibadet ederlerdi.

Mor Aksnoy (Mor Philoxenos olarak da bilinir) Kilisesi'nin, 4. yüzyılda, bir Pagan tapınağı temelleri üzerine inşa edildiğine inanılmaktadır. Kendi döneminin ilk kiliselerinden biri olarak bilinmektedir. Diğer Süryani yapıları ile birlikte 1960 yılında restore edilen kilisenin, diasporadaki Süryanilerin gönderdikleri paralarla desteklenen geniş ve rahat bir konukevi de bulunmaktadır. Kilise, Nehrozlar Camii'nin hemen yanında yer almaktadır.

Sözü edilen üç kilise de Süryani Ortodoks Kilisesi'dir. Ancak burada ayrıca geçtiğimiz yüzyılın başlarında inşa edilen bir Süryani Protestan Kilisesi de vardır. Kilise bugün kapalı olmakla birlikte Süryani Ortodoks topluluğundan gelen yardımlarla bakım altında tutulmaktadır.

Eski Midyat'ın Kiliselerinden bir detay^[34]

Midyat Çevre Kültür Evi ^[35]

Midyat Çevre Kültür Evi (Devlet Konukevi)

Protestan Kilisesi'nin hemen arkasında Midyat Çevre Kültür Evi'ni bulabilirsiniz. Geleneksel yapıdaki bu konak 2000 yılında yerel yetkililerle işbirliği halinde bir sivil toplum kuruluşu tarafından restore edilmiştir. Restorasyon sonuçları açıkça ortadadır: Taş işçiliği tek kelimeyle göz kamaştırıcıdır; her cephe, korkuluk ve pencerede oyma ve kabartma sanatının en güzel örnekleri görülür. Süryani bir vatandaş tarafından başlatılan bu yapı, aynı zamanda konusu Türkiye'nin doğusunda geçen dizilerin çekildiği bir set olarak da işlev görmektedir.

Ulu Cami

1800 yılından kalma, dikdörtgen planlı bu taş cami, aynı anda 1000 kişinin ibadet edebileceği bir genişliğe sahiptir. Daha önce kubbesi olan bu cami, restorasyonların ardından şimdi düz bir çatıya sahiptir. Ancak, yapının içindeki tavan kemerlidir ve renkli bitki motifleriyle çok hoş biçimde tezyin

edilmiştir. Cami, Estel Mahallesinde yer almaktadır.

Cevat Paşa Camii

1915 yılında Cevat Paşa tarafından yaptırılan 18 sütun ve 12 kemerli olan bu caminin ortasında küçük kubbe bulunmaktadır. Pencereler mavimsi parlak taşlarla çevrelenmiştir. Silindirik şeklindeki taş minare de bitki ve geometrik motiflerle bezelidir. Cami, Cizre'ye giden ana yol üzerinde, Gümüşçüler Çarşısı yakınındaki Gölcük Mahallesi'ndedir.

Mor Yakup Kilisesi

Midyat'ın 5km kuzeydoğusunda Barıştepe (Selhê) Köyünde bulunan Mor Yakup Kilisesi özgün mimarisiyle önemli bir yapıdır. Kilise, 421 yılında ölen Mor Yakup tarafından yaptırılmıştır. Daha sonra, muhtemelen 6. yüzyılda yeniden inşa edilmiş veya büyük bir restorasyon geçirmiştir. Kireçtaşı kullanılarak inşa edilen kilise dışarıdan bakıldığında çok hoş bir bütünlük sergilemektedir. Giriş dehlizinin ve salonun çatı kemer-

lerinde doğrusal bir örüntü sunan dekoratif amaçlı tuğla kullanımı dikkat çeker. Salonda, ibadet yerine giriş kısmı entablaturalu yuvarlak bir kemerle vurgulanmıştır. Sütun başlıkları, Deyrul Zafaran'da da olduğu gibi, hayli soyut tarzda akasya yaprakları ile bezenmiştir. Çevrede kısmen tamamlanmış kazılar, muhtemelen manastırı da kapsamak üzere binaya daha sonra ekler yapıldığını göstermektedir.

Mor Loozor Manastırı

Midyat'ın 6km kuzeybatısında yer alan Mercimekli (Habisnas) Köyünde, bir tepede, zeytin ve incir ağaçları arasında Mor Loozor (Aziz Lazarus) Manastırını görürsünüz. Manastırın geçmişi muhtemelen 5. yüzyıl gibi hayli erken bir tarihe uzanmaktadır. Kapı genellikle kilitli olduğundan, ziyaret için muhtardan yardım istemeniz gerekebilir. Girişten hemen sonra ortasında büyük bir incir ağacı olan avlu görülür. Yine avlunun ortasındaki kuleye birkaç basamakla çıkabilirsiniz. Süryanice *estuno* denilen bu kule keşişlerin inziva yeridir.

Mercimekli Köyünde ayrıca bu yöreye 12.000 zeytin fidanı dikmiş olan Mor Şemun Zeyti'ye atfedilen bir başka kilise daha vardır. Kilisede bulunan özel gümüş kapaklı İncil de görülmeye değerdir.

Mor Hadbsabo Kilisesi

Midyat'ın 8km doğusundaki Gülgöze (Aynvert veya Âwertê) Köyünde bulunan Mor Hadbsabo Kilisesi kalın duvarlarla çevrilidir. Bununla birlikte, birinde din eğitimi için dersliği olan iki kulesiyle kilise oldukça ilgi çekicidir.

Mor Kiryakos Kilisesi

Mor Kiryakos Kilisesi Midyat'ın 13km doğusunda Bağlarbaşı (Arnas) Köyündedir. Kilise baştan aşağı restore edilmiştir ve ibadete açıktır. Kiryakos 304 yılında, Diocletian'ın hükümdarlığı

döneminde henüz 3 yaşındayken annesiyle birlikte öldürülmüştür. Kiliseyi ziyaret ederseniz, doğu ucundaki apsisi süsleyen hoş şeritlere dikkat edin. 8. yüzyıldan kalma ve bir perdenin gerili olduğu sütunlar apsisi salondan ayırmaktadır.

Mor İzozel Kilisesi

Mor İzozel Kilisesi Midyat'ın 15km doğusundaki Altıntaş (Keferzê) Köyünde bulunmaktadır. İzozel 304 yılında, Roma İmparatoru Diocletian'ın başlattığı Hıristiyan karşıtı hareket sırasında öldürülmüştür. Kimi kaynaklara göre Bizans Kralı Anastasius'un emriyle kilise, 5. veya 6. yüzyılda Theodore ve Theodose adlı iki mimar tarafından onarılmıştır. Bu mimarlar Tur Abdin Yöresinde yedi büyük kilise inşa etmişlerdir. Mor Kiryakos Kilisesinin de yine bu iki mimar tarafından yapıldığı sanılmaktadır ki bu durum iki bina arasındaki benzerlikleri açıklamaktadır.

Dişarıdan bakıldığında kilise bir kutuyu andırmaktadır ve duvarlarından birinin üzerinde pek alışılmadık örüntüde altıgen işaretler bulunmaktadır. 1914 yılında çatısının çökmesinin ardından yenilenen kiliseye bir bahçeden gi-

Mor Gabriel Manastırı (38)

rilmektedir. Kilisenin kendisi kışın kullanılırken, güney tarafındaki avlunun yazın yapılan ibadetlerde kullanıldığı sanılmaktadır.

Mor Gabriel Manastırı (Deyr-ul Umur/Deyr-ul Emer)

Mor Gabriel Manastırı'nın inşaatı 397 yılında, muhtemelen daha eski bir Pagan Tapınağı temelleri üzerinde Mor Samuel ve Mor Shemun tarafından başlatılmıştır. Nitekim o dönemden kalma sütunlar bugün de varlığını korumaktadır. Ancak manastır o zamandan beri birçok kez yenilenip genişletilmiştir. Günümüzde manastır Süryani Ortodoks toplumu için gurur veren standartlara sahip bir yapıdır. Edinilen ilk izlenim, yapının insanı şaşırtacak ölçüde iyi bakılmış ve korunmuş bir kompleks olduğudur. Hoş görünlü çan kuleleri olan manastır badem, fıstık ve zeytin ağaçlarıyla çevrelenmiştir. Gerçekten de, yapılar son yıllarda Kürt işçiler tarafından ustaca yenilenmiş, ayrıca ziyaretçilerin çeşitli gereksinimlerini karşılayacak mekânlar eklenmiştir. Daha da önemlisi, manastırdaki dinsel faaliyetler sürdürülmekte ve sayıca az da olsa manastırda bir grup keşiş ve rahibe görev yapmaktadır. Bu arada, size çevreyi gezdirip bilgi verecek gönüllülerin de orada hazır olacaklarını belirtelim.

Manastırın aynı zamanda Anastasius Kilisesi de denilen ana kilisesinde duvarlar çiçek, haç ve geometrik şekillerle bezelidir. Ancak bu kilise, kompleksteki en eski yapı değildir; daha aşağıda yer alan Meryem Ana Kilisesi, Anastasius Kilisesi'nden bir yüzyıl daha eskidir. Meryem Ana Kilisesi, ilk bakıldığında sade bir görünüme sahip olsa da, tonozlu tavanı ve kemerleri hayli etkileyicidir. Daha çarpıcı görünüme sahip olan yapı ise, bir zamanlar vaftiz yeri olarak kullanılmış olması muhtemel Theodora Kilisesi'nin, uzun yuvarlak tonozlu bir

yapıya sahip olan kubbesidir. İçerde kaldığınız sürece kendinizi dev bir arı kovanında gibi hissetmeniz mümkündür. Çatıdaki dairesel döşenmiş tuğlalar, kubbenin tepesindeki küçük bir boşlukta birbirine yaklaşır ve yapının iç kısmı bu boşluktan güneşi alır. Yan tarafta ise, bir zamanlar manastır yemekhanesi olarak kullanılmış olabilecek bir başka tonozlu yapı yer alır.

Manastırda bir "Azizler Evi" de vardır. Aslında burası, gelip geçmiş kutsal insanların gömülü oldukları yerdir. Buradaki taş zemin üzerinde yer alan sıg bir oyukta alelade bir toz görülür ve bunun Aziz Gabriel'den kaldığı söylenir. Yalnızca Süryani Ortodokslar değil yerel gezginler de mucizevî olduğuna inanılan özellikleri nedeniyle bu tozu görme arzusundadır.

Dini bayramlar sırasında manastır Süryani Ortodoks hacılarla dolup taşar. Bunların arasında ABD gibi çok uzak yerlerden gelenler bile vardır. Kimileri geceyi manastırda geçirir. Dolayısıyla, ziyaret tarihinizin herhangi bir bayrama denk gelip gelmediğini önceden öğrenmeniz yarar vardır. Böylece, ya katılmak için ziyaret tarihinizi bayrama denk getirir ya da kalabalıktan kaçınmak için başka bir tarih belirleyebilirsiniz.

Manastır Midyat'tan 22km uzaklıktaki Güngören (Keferbê) Köyü'nün 2km güneydoğusunda yer almaktadır. Cizre dolmuşuna binip manastır sapağında inebilirsiniz. Manastıra ulaşmak için sapaktan sonra 4km yürümeniz gerek-

Mor Gabriel Manastırı^[37]

mektedir. Resmi ziyaret saatleri 09.30–11.30 ile 13.00–16.30'dur.

Mor Estafanos Kilisesi

5. yüzyıldan kalma bu hoş dekorasyonlu kilise Güngören (Keferbê) Köyünde yer almaktadır. Kilisede Süryanice *kduşkudşin* (kutsalların kutsalı) adı verilen mihrap benzeri bir yapı ve İsa'nın resmedildiği bir fresk vardır.

Anıtlı Meryem Ana ve Mor Sobo Kiliseleri

Midyat'ın 25km doğusunda Anıtlı (Hah) Köyünde bulunan bu göz alıcı kilise size tüm ilde görebileceğiniz en çekici ve ustalıklı taş işçiliği örneklerini sunacaktır. Binanın 2. yüzyıla uzanan, Hıristiyanlık öncesi bir asıl yapısı vardır ve bu yapı 4. yüzyıl başlarında kiliseye dönüştürülmüştür. Bu durum yapıyı dünyada ayakta kalan en eski kiliselerden biri yapmaktadır. Yanındaki Süryani Ortodoks Manastırı ise bir süre terk edildikten sonra 2000 yılında yenilenmiştir. Mimari açıdan bakıldığında yapı Mardin yakınındaki Deyrul Zafaran'ı hatırlatmaktadır. Kilisenin planı ise, giriş dehlizi, merkezi salonu ve apsisi ortadaki kemerli çıkıntıyı oluşturmak üzere üç odalı ibadet alanı ile Barıştepe'deki Mor Yakup'a (bakınız s: 382) benzer. Merkezdeki tuğla kubbenin, yüzeyi oyuklarla süslü kübik bir dış cephesi vardır. Bu oyukların yarım kubbeleri güvercin ve haç desenteleriyle süslüdür. Kubbenin üst kısmıyla çan kulesi 20. yüzyılda eklenmiştir. İçerde ise, farklı korint sütun başlıklarının kullanılması, daha önceki inşaatlardan kalan

öğelerin yeniden kullanılmış olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca, giriş dehlizindeki tonozda bulunan pişmiş topraktan süslemeler de dikkate değerdir.

Anıtlı Meryem Ana Kilisesi'nin yakınlarında 6. yüzyıldan kalma Mor Sobo Kilisesi'nin harabelerini görebilirsiniz. Buradaki plan, Midyat'a daha yakın olan Mor Kiryakos ve Mor İzozel yapılarının planından pek farklı değildir. Bunlardan ikincisinde apsisi avlu kalıntıları bugüne kalmıştır. Apsisin yarım kubbesi haçla bezenmiştir.

Ulaşım için önce Ortaköy'e (Hêştirekê) giden dolmuşlara, ardından Anıtlı'ya olan 5km mesafe için bir başka dolmuşa binmek yeterlidir.

İlisu Kaplıcaları

İlisu (Germav) Köyü kükürtlü sıcak su kaplıcaları Midyat'ın 56km doğusundadır. (İlisu, Siirt iline komşu olan Dargeçit İlçesi'ne bağlıdır). Belkis veya yerel dilde zaman zaman germav (Kürtçe "sıcak su") olarak da bilinen bu kaplıcalar bir zamanlar sağaltıcı özelliklerinden yararlanmak isteyen Kanuni Sultan Süleyman tarafından da ziyaret edilmiştir. Kaplıcaların romatizmaya ve cilt hastalıklarına iyi geldiği söylenmektedir. Dicle Nehri kenarında yer alan kaplıcalar Mayıs ayı ortalarından Eylül ayı ortalarına kadar açıktır. Tesislerde bulunan daha yeni bina erkekler, eski bina ise kadınlar içindir. Tesislere ulaşmak için dar bir yoldan kısa bir süre yürümeniz gerekmektedir.

Konaklama

Dört yıldızlı *Matiat Oteli* (0482 462 59 20, www.matiat.com.tr) geniş yüzme havuzu, restoranları, havuza veya yakınlardaki tepelere bakan odalarıyla konforlu bir konaklama yeridir. Mardin yolu üzerinde 4. kilometrededir.

Nerede Yemek Yenir?

Çok yönlü bir restorana dönüştürülen güzel *Gelüşke Hanı* (0482 464 14 42 www.midyatgeluskehani.net) bünyesinde bir restoran, kafe, türkü evi ve dinlenme odaları barındırmaktadır. Bu tarihi restoranda lezzetli yöresel yemeklerin tadına varabilirsiniz.

Nusaybin (Nisêbîn)

Tarihi Sütunlar ^[38]

Nusaybin (nüfus: 88.296), gerek Türkiyeli gerekse Suriyeli Kürtlerin yaşam tarzı ve adetlerini paylaştıkları canlı bir sınır ilçesidir. Mardin'in 60km güneydoğusunda kalan ilçeden Asur kaynaklarında Nasibina/Naşipina, Süryani kayıtlarında ise muhtemelen "baş bahçe ülkesi" anlamına gelen Nsibin olarak söz edilmektedir.

Şu anda yörede orman yoktur. Ancak yerli halk yörenin kuzey kesiminde eskiden ormanlar olduğundan söz etmektedir. Bir anlatıya göre genç savaşılar ormanlardaki aslanları avlayıp nesillerini tüketmiştir. Gelgelelim bu durum henüz hiç aslan avlamamış olan savaşılar için sorun yaratmıştır; çünkü bu hüneri gösterememiş olanlar kral tarafından ölümlü tehdit edilmiştir. Hal böyle olunca, savaşılar bu kez birbirilerine yönelmişlerdir. Ardından kraliçe kralı uyarmıştır: "Bu kırım durdurulmazsa ortalıkta kendisini ve kralı koruyacak

kimse kalmayacaktır!". Yanıt olarak kral da savaşıları yeraltındaki bir dehlize hapsedmiş ve onları korkutmak için dehlizin hemen üstünde gece boyunca at yarıştırmıştır. Böylece istenilen sonuca ulaşılmış ve savaşılar arasındaki iç çatışmalar sona ermiş.

Buğday ve pamuk ilçede yetişen başlıca tarım ürünleridir. Ayrıca yörede çıkan ham petrol işlenmek üzere Batman'a gönderilmektedir. 1926 yılında BM tarafından yörenin yönetimi ile görevlendirilen Fransa ile Ankara arasında imzalanan anlaşmadan bu yana ilçe sınır ticaretinde önem kazanmıştır. Günümüzde ise Nusaybin, petrol ticaretinin yol güzergâhı üzerinde yer almaktadır.

İlçe merkezinde yer alan birkaç tarihi yerin yanı sıra çevresinde de Mor Augin (Dêr Marogê) Manastırı ile Dara Kent Harabeleri gibi görmeye değer ilgi çekici mekânlar bulunmaktadır.

Mor Yakup Kilisesi'nden bir detay ^[39]

Musa Anter (Apê Musa)

Apê Musa ^[40]

İlçe'nin ünlü siması, Kürt düşünür ve yazarlardan biri olan 1917 yılında Eskimağara (Ziving) Köyünde dünyaya gelen Musa Anter'dir (Apê Musa). Anter'in annesi Fasla Anter Türkiye'nin ilk kadın muhtarıdır. İstanbul Üniversitesi

Hukuk Fakültesi mezunu olan Anter, döneminin önde gelen Kürt entellektüelleri ile sürekli ilişki içinde olmuştur. Yaşamı boyunca durmaksızın Kürtlerin kültürel ve siyasal hakları için çaba göstermiş, çeşitli yayınevleri kurmuş ve yıllarca hapisanelerde çile çekmiştir. Anter'in Yaşamı, 1992 yılında Diyarbakır'da trajik biçimde öldürülmesiyle sonlandırılmıştır.

Mor Yakup Kilisesi

Mor Yakup'a (Aziz Yakup) adanmış sade görünümlü bu kilise, ilçe merkezinde Zeynel Abidin Camii yakınlarındadır. 309 yılında Nusaybin'de doğan Mor Yakup daha sonra kentin piskoposu olmuş ve 338 yılında öldüğünde bu manastırın zeminine gömülmüştür. Manastır aynı zamanda yüzlerce öğrenci kabul edip

Mor Yakup Kilisesi ^[41]

teoloji, felsefe ve diğer konularda eğitim veren Nisibis Okulu'nun da mekânı olarak bilinir. Okul 4. yüzyıl ortalarına doğru Mor Yakup tarafından kurulmuş ve 7. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Ancak, Sasanilerin Nusaybin'i ele geçirmesi üzerine 5. yüzyılın büyük bölümünde okulun öğrencilerinin Urfa'da sürgünde olduğunu da belirtmek gerekir.

Duvardaki yazıta göre kilisenin güney bölümü vaftiz işlemleri için 359 yılında yapılmıştır. Bölümün doğu yönündeki apsilerine bitişik iki orta sahınla sergilediği farklılık da muhtemelen buna bağlıdır. Zengin geleneksel bezemelere sahip yapı, 1872 yılında, başpiskopos için bir bina inşa edildiğinde yenilenmiştir. Manastırda daha sonra yapılan bir duvarla birbirinden ayrılan iki sahin bulunmaktadır. Apsisler bitki motifleriyle bezelidir. Mardin Müzesi tarafından son dönemde yapılan kazılar sonucunda mezarlarla birlikte kalıntılar, bir dizi derslik ve konut ortaya çıkarılmıştır. Yapının çevresi yakında korumalı turizm alanı statüsüne kavuşacaktır.

Zeynel Abidin Camii

Kare planlı, tek katlı ve düz çatılı bu cami moloz taş yapıdır ve içinde Hz. Muhammed'le akrabalık bağları olan Zeynel Abidin ile kız kardeşi Zeynep'in kabirleri vardır. Caminin Artuklulardan kaldığı sanılmakla birlikte, Mor Yakup'un camiye dönüştürülen bir parçası olduğunu ileri sürenler de vardır.

Önemli bir ziyaret yeri olan camide kız öğrenciler için bir Kuran kursu bulunmaktadır. Yine caminin arkasında son derece güzel İslami yazıtlı mezar taşları görmek mümkündür.

Mitanni Kültür Merkezi

Yenikent Mahallesi Lozan Caddesinde Nusaybin Belediyesi'nce 2008 yılında tamamlanıp hizmete açılan bu çarpıcı yeni bina yörenin taş işlemeciliği sanatının en güzel örneklerini görebileceğiniz bir yerdir. Girişteki taştan büyük Zerdüşt sembolünün dikkatinizden kaçması mümkün değildir. Bu taşın bir *fravaşî*'yi (koruyucu ruh) temsil ettiğine inanılmaktadır.

Eski Kışla

Kışla Mahallesi girişinde iki aslan heykeli ile bir

zamanların büyük askeri kışlasının kalıntılarını görebilirsiniz. Diyarbakır Valisi Hafız Mehmet Paşa'nın emriyle yaptırılan, 300'den fazla odası olan ve 2. Dünya Savaşı sırasında binlerce askeri barındıran bu kışla daha önceleri, 19. yüzyıl sonlarında, ülkenin doğusundaki azınlıklar arasında düzeni sağlamak üzere kurulan Hamidiye Alayları'na da hizmet etmiştir.

Zeynel Abidin Camii ^[42]

Nusaybin Tren İstasyonu ve Alman Demiryolu Köprüsü

Nusaybin'in Çelikyurt Mahallesindeki tren istasyonu, tren hattı Suriye topraklarına girmeden önceki son istasyondur. İstasyon önceleri bu hattı döşemiş bulunan Almanlar tarafından işletilmiş, daha sonra 1948 yılında TCDD'ye devredilmiştir. Yeni Turan Mahallesi ve Abdülkadir Paşa Mahallesi arasında uzanan demiryolu ilçeyi ikiye bölmektedir.

Alman mühendisliğinin bir başka örneği ise taş destekli olmak üzere Çağçağ Irmağı üzerinde yapılmış basit demiryolu köprüsüdür. Yeni Turan Mahallesindeki bu köprü, tahmin edilebileceği gibi Alman Köprüsü olarak bilinmektedir.

Mitanni Kültür Merkezi ^[43]

Kusbakışi Girnavaz ⁽⁴⁴⁾

Tarihi sütunlar

Yeni Turan Mahallesi'nin en önemli özelliği Suriye Sınır Kapısı yakınlarında bulunan ilginç sütunlardır. Sütunların hangi tarihten kaldığı tam olarak bilinmemekle birlikte, mimari tarz, bunların Roma Dönemine ait olma olasılığını güçlendirmektedir.

Sütunların bulunduğu yer 1956 yılından bu yana mayınlıdır ve sütunlar sadece belirli bir mesafeden görülebilirler.

Girnavaz (Girnevaz)

Arkeolojik önem taşıyan Girnavaz (Girnevaz) Höyüğü, Nusaybin ilçe merkezinden 4km uzaklıkta, Çağçağ (Bûnisra) Deresi kenarındadır (ancak Alman Köprüsü'nden uzaktadır). 1982 - 1991 yılları arasında yapılan kazılar, buranın MÖ 7. yüzyıldan başlayarak MÖ 5. yüzyıla kadar yerleşim birimi olduğunu göstermiştir. Kazılarda, biri "Nabula"daki bir bahçeye atıfta bulunan dört Asur yazıtı elde edilmiştir. Dolayısıyla, yerleşimin o zamanki adının "Nabula" olduğu söylenebilir. Ayrıca, burada ölülerin Mezopotamya'daki bazı dini geleneklere göre, oturur vaziyette gömüldükleri de anlaşılmaktadır. Geleneklere

göre, ölenlerin günahlarını kovmak için yakılan bir ateşin ardından mezarlar kapatılırdı. Mezarlardan elde edilen buluntular arasında metal süs eşyaları ile seramik kaplar da yer almaktadır. Bu buluntulardan bir bölümü Mardin Müzesi'nde sergilenmektedir (bakınız s: 358).

Höyük 25m yükseklikte ve 320m çapındadır. En üstteki Müslüman Mezarlığı 13.-14. yüzyıldan kalmadır. Yöre halkı, zihinsel sorunları olan çocukların gece yarısına kadar burada tutulmaları halinde iyileşeceklerine inanmaktadır. Mezarlık Müslüman Kürtlerin yanı sıra, Yezidi Kürtler ve Süryaniler tarafından da ziyaret edilmektedir.

Kalecik (Bûnisra)

Bu eski Hıristiyan Köyü Nusaybin'in 8km kuzeyinde yer almaktadır. Köyün ilginç yanı, burada bulunan kimisi 200 yıllık olan taş evlerin zeminde kapılarının olmamasıdır. Evlere tahta bir merdivenle çıkılan çatıdan girilmektedir. Köyde ayrıca bir kalenin kalıntılarıyla şimdi hayvanların barındırıldığı insan yapımı mağaralar bulunmaktadır.

Kalecik (Bûnisra) ^[45]

Eskihişar (Marine) ^[46]

Eskihişar (Marine) ve Mor Yoret (Dêr Çepkê)

Nusaybin'in 22km kuzeydoğusunda, Mor Augin Avgin ve Mor Yuhanon (Dêr Xirab) Manastırlarının yolu üzerinde bulunan Eskihişar Köyü görmeye değer yerlerden biridir. Bir zamanlar köyün başlıca sakinleri Süryanilerdi. Süryaniler geriye, hepsi şaşılacak derecede iyi durumda olan çok sayıda güzel taş ev, eski bir pazaryeri, bir kilise, küçük bir konak ve cezaevi bırakmıştır.

Yukarı taraflarda bir kalenin kalıntıları görülmektedir. Kalenin, Merdis adını taşıyan eski bir Asur yerleşimini korumak amacıyla inşa edilmiş olduğu sanılmaktadır. Bugün bakıldığında ise çevrede bir saray ve sarnıçlar dahil olmak üzere Roma, Bizans ve daha yakın dönemlere ait yapılar görülmektedir. Yöredeki bir efsaneye göre bir zamanlar Marin ve Mardin adlarında iki kız kardeş varmış. Marin burada, Mardin ise daha sonra adını verdiği Mardin Kalesinde yaşarmış ve iki kardeş her gece kendi kalelerinde yaktıkları ateşle haberleşirmiş.

Eskihişar (Marine) kapı tokmağı ^[47]

Mor Augin Manastırı ^[48]

Köyden ayrıldıktan sonra kuzey istikametinde 3km kadar tepeye doğru gittikten sonra Mor Yoret (Dêr Çepkê) ile karşılaşırsınız. (Burada araç yolu olmadığından yürümek zorundasınız). Bugün terk edilmiş olan manastır dayanıklı taşlardan yapıldığı için görece iyi durumdadır. Bu ilgi çekici yapıya ulaşmak için 50 metrelik bir tırmanış gerekmektedir.

Mor Augin Manastırı (Dêr Marogê)

Dêr Marogê olarak da bilinen ve çok ziyaret edilen bu manastır, Girmeli (Girêmîra) Beldesi'nin 7km kuzeyinde, Nusaybin'in 22km doğusunda bulunan İzlo Dağı'nın dik eteğine kuruludur. Yeni yapılan bir yol sizi manastırın hemen yakınına getireceğinden ulaşımı hayli kolaydır. Dêr Marogê Manastırı'nın 3. yüzyılda Mor Augin ve Mısırlı 70 müridi tarafından yapıldığı sanılmaktadır. Manastır daha sonraları Nasturi ve Keldani Hıristiyanlar tarafından yönetilmiş, ancak bir süre sonra terk edilmiştir (kalan en son kişi, 1974 yılında ölen ve buraya gömülen bir keşiştir).

Mor Augin Manastırı ^[49]

Alanın güneyinde ve kuzeyinde birer kilise bulunmaktadır. Mor Augin, kız kardeşi ve öğrencilerinden birinin gömülü olduğu oda doğu tarafında yer almaktadır. Alanın diğer yerlerinde çeşitli yapılar bulunmaktadır; bununla birlikte sizi burada en fazla tutacak olan, güneyde Suriye'ye uzanan Mezopotamya ovalarının güzel görüntüsüdür.

Mor Yuhanon Kilisesi (Dêr Xirabkê Manastırı)

Bu kilise, Mor Augin'in 3km güneyinde kayalık bir yamaçta, birkaç bölümden oluşan yapılar içermektedir. Kiliseyi yaptıran Mor Yuhanon (Aziz John), Mar Augin'in öğrencisiydi. Kilisede Mor Yuhanon ve annesinin gömülü olduğu iki oyuk bulunmaktadır.

Nusaybin doğasından bir görünüm ^[50]

Bu kilise, köyün kuzeyinde, Mor Şemun adını taşıyan diğer kilisenin yanındadır.

Bölgede eski kalelerden kalma sarnıç ve kuleler görülmektedir. Bunlar, Haytam Kalesi (ilk olarak Bizanslı Komutan Dimitrius tarafından 351 yılında yaptırılmış, daha sonra 972 yılında Haytam tarafından yenilenmiştir) ile Bizans İmparatoru II. Konstantin tarafından 4. yüzyıl ortalarında yaptırıldığı sanılan Kalat Cedide'dir. Dağın tepesinde ise Mor Abraham Manastırı bulunmaktadır.

Beyaz Su (Ava Spî)

Birkaç restoranın da bulunduğu bu popüler piknik yeri, Midyat ile Nusaybin arasında, Sivrice'den geçen büyükçe bir akarsuyun yanındadır. Ava Spî Kürtçe'de "beyaz su" anlamına gelmektedir. Akarsu, *Ava Spî*'nin kendisi ile suları daha koyu renk akan *Ava Res*'in *Diavê* denilen yerde birleşmesinden meydana gelmektedir.

Günyurdu (Morbobo/ Merbabê) Köyü ^[51]

Günyurdu (Morbobo /Merbabê) Köyü

Nusaybin'e 26km mesafede ve Cizre yolunun hemen kuzeyindeki Bağok Dağında bulunan bu köyün eski adı Mor Bobo'dan gelmektedir. Kilise, 6. veya 7. yüzyılda kayaların oyulmasıyla yapılmıştır. Mor Bobo'nun 569 – 628 yılları arasında burada, kilisenin başında olduğu söylenmektedir. Aynı alanda iki kilise daha vardır. Bunlardan biri olan Mor Aho önce Avrupa'ya göçüp daha sonra geri dönen yöre halkı tarafından yakın zamanda yaptırılmıştır.

Hep olduğu gibi su yöresel bir efsanede bir kez daha ortaya çıkar. Buna göre, komşu Batman ilinde bir çoban kavalını çalarken onu suya düşürür. Daha sonra kaval Ava Spî'de bulunur ki, bu akarsuyun uzun süre yeraltından yol aldığıını gösterir.

Ava Spî hafta sonu piknik yapmak için oldukça popüler bir alandır. Nusaybin ve Mardin'in yanı sıra Diyarbakır'dan da pek çok kişi buraya gelmektedir. Irmağın üzerine kurulmuş tahtlarda otururken taze çay ve çeşitli ızgaraların keyfine varabilirsiniz.

Mor Melkê Manastırı

Yeni yapılan bu manastır, Nusaybin'in 35km kuzeydoğusunda ve Midyat'ın yaklaşık 20km güneyinde kalan ve Türkiye'deki en büyük Süryani Köyü olan Üçköy'dedir (Sêderî). Giderken, manastıra doğru 2 kilometrelik yola başlamadan önce muhtemelen Harabele (Xerabêalê) Köyünden geçe-

ceksiniz. Manastır ilk olarak 4. veya 5. yüzyılda Mor Melkê tarafından yaptırılmıştır. Yapının bugünkü hali özgün temeller üzerine 1995 yılında inşa edilmiştir ve zemin katında Meryem Ana Kilisesi bulunmaktadır. Mor Melkê ve diğer rahiplerin, çocuklar için bir din okuluyla birlikte keşiş ve rahibeleri de olan bu manastırda gömülü oldukları sanılmaktadır.

Mor Melkê Manastırı [52]

Dara (Anastasiopolis)

Dara Antik Kenti ^[53]

Zaman zaman "Mezopotamya'nın Efes'i" olarak da adlandırılan Dara, Mardin'deki en geniş tarihi sit alanıdır. Dara, Mardin-Nusaybin Yolunun ortasında, güzel ve verimli bir vadinin başlangıcında yer alan küçük Kürt köyü yeni adıyla Oğuz'dadır. Yön gösteren levhalar mevcuttur. Bu eski kent, 4. yüzyılda Nusaybin'i Perslere kaptıran Bizanslılar tarafından 505-507 yılları arasında inşa edilmiştir. Dara, iki imparatorluk arasındaki sınırda yer alıyordu ve dinsel bir merkez olmaktan çok askeri bir üs konumundaydı (bu dönemin dinsel merkezi, 5. yüzyılın ilk çeyreğinde kurulan Diyarbakır'ın Silvan İlçesiydi). Pers Savaşları (575-591) sırasında Dara ve diğer kentler Perslerin eline geçti. Ancak barış görüşmelerinden hemen sonra Dara yeniden Bizanslılara iade edildi.

Eski Dara kalıntılarının bir kısmı köye girişte, yolun solunda yer alırken,

geriye kalan kısmı köyün sonunda bulunmaktadır. Bir zamanlar yerleşim 4km uzunluğunda, kuzey ve güneyde kapıları olan ve 28 kuleli surlarla çevriliydi. Bu yapılardan bazıları bugün de görülmektedir. Henüz geniş kapsamlı bir arkeolojik çalışmanın yapılmadığı Dara'da 1985 yılından beri ufak çaplı kazı ve tespit çalışmaları yapılmaktadır. Dara'daki kalıntılar arasında kiliseler, pazarlar ve sarnıçlar görülebilmektedir.

Sit alanında ilk göreceğiniz yer büyük bir taş mezarlıktır. Burada mezarlar, kayaya oyulmuş küçük odacıklar şeklindedir. Köylüler belirli nedenlerle olsa gerek buraya "Birinci Kilise" demekteler. Mezarlardan bazıları üç kat yükselen sıralar halinde düzgünce yerleştirilmiştir. Ölüler ise odacıklar içindeki taş dilimlere yatırılmıştır.

Alanın girişinde Hıristiyanlara ait kabartmaların bulunduğu bir kaya yüzü

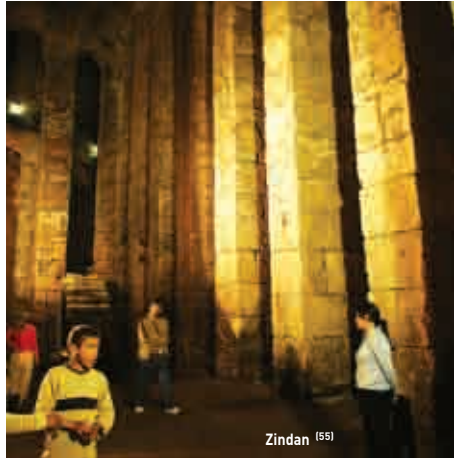
Tarihi Su Depoları ^[54]

ile bir tarafta Azrail'i ve ölümler vadisini sembolize eden bir kabartma bulunurken diğer tarafta yaşamın sembolü bir çam ağacı ve bir ev tasvir edilmiştir. Sağ üst köşede ise Tanrı'nın eli gösterilmektedir. Bu büyük ve mükemmel kabartmaların altında ise mağarayı andıran bir oyuğun girişi görülebilir.

Köyün, Kale kesimine ulaşmadan önce ana yolu izlerken Dara'nın su depolama sistemine dikkat etmeyi unutmayın. Sarnıç sistemi, kentin savunmasını herhangi bir zaafa uğratmadan mevsimlik yağışları kontrol altına alacak ve dereden su aktarımı yapılabilecek şekilde tasarlanmıştır. Sistemde birbirine paralel havuz ben-zeri çukurlar görülür. Bunlar arasında en büyüklerinden biri güney kapısı yakınındadır. Burada, her biri 6m derinliğinde olmak üzere kayalara oyulmuş sekiz kanal yer alır.

Suyun akışı, akılcıca tasarlanmış savak sistemiyle düzenlenmiştir.

Köyde dikkatsizce inşa edilen bir evin hemen altında 25m derinliğinde bir sarnıç bulunmaktadır. Sarnıcı görmek isterseniz, köyden herhangi bir rehber sizi eve yönlendirebilir.

Zindan ^[55]

Köyün ucunda, yolun solundaki Taga Agi Mahallesinde aslında sarnıç olarak yapılmış bir yeraltı deposu bulunmaktadır. Ancak, köylüler buraya "zindan" demektedir. Köyün çocukları (küçük bir bahşiş de bekleyerek) sizi iyi aydınlatılmış ve basamaklarından aşağıya inebileceğiniz bu depoya götürür. 30m yüksekliğindeki bu boş depoda bir dizi sütun da bulunmaktadır. Sarnıcın solunda ise daha sonra Artuklular Döneminde cami ve medreseye dönüştürülen bir Bizans Dönemi kilisesinin kalıntıları görülür. Geriye sadece, bir zamanlar

Zerdüştilerin ibadet ettiği mekan olduğu söylenen yerde, büyük bir kayanın üzerindeki Hıristiyanlığı sembolize eden kabartmalar kalmıştır.

Son olarak, asıl harabelerin 1km kuzeydoğusunda bulunan Hamduni Vadisinde (Newala Hamduni) kenti sel baskınlarından korumak üzere yapılmış 20m yükseklikte bir setin kalıntıları görülebilir. Suyun akış hızını düşürmek için, kentten geçen çaya, su boşaltan savaklar yapılmış, böylece sel riski asgariye indirilmiştir. Kalıntılar bugün de görülebilmektedir.

Dara Savaşı

Dara Antik Kenti kalıntıları [57]

Dara Yöresindeki topraklar, Dara'nın bulunduğu vadideki akarsuyun sularını dağıtan gelişkin bir sulama sistemi sayesinde Mezopotamya'da en iyi sulanan yer sayılıyordu. Ne var ki, suyun bolluğu aynı zamanda burayı bir güç merkezi olarak rekabete açık konuma getiriyordu. Dara aynı zamanda Bizans ve Pers toprakları arasındaki sınırda yer alıyordu. Bütün bu etmenler birçok hükümdarı Dara'ya hâkim olma çabalarına yöneltmekteydi ve bu durum beraberinde kaçınılmaz çatışmalar getiriyordu.

En şiddetli savaş, 530 yılında Dara'da Sasaniler ve Bizanslılar arasında gerçekleşti. Pers Sasaniler 527 yılından bu yana Bizans'la savaşmaktaydılar. Sasani

krallığında barış yapmak istiyordu ve bu amaçla İmparator Jüstinyen'i kendi oğlu Khosrau'yu evlatlık alması için ikna etmeye çalışıyordu. Bu öneri reddedilince her iki taraf da on binlerce askeri savaşa üzere Dara'ya gönderdi. Sasaniler daha kalabalık olsalar da silah açısından iyi donanımlı değillerdi. Zeki bir komutan olan Bizanslı Belisarius Pers atlılarını durdurmak için çukurlar kazmaya karar verdi. Bu arada piyadelerinin büyük bölümünü tek merkezde tutarken Hun ve Bizans süvarilerini çukurların arkasında gizleyecekti. Sonunda Pers Ordusu tuzağa düşüp kılıçtan geçirildi ve zafer Bizanslıların oldu. Khosrau ile birlikte bazı Persler Nusaybin'e kaçmayı başardılar.

Kızıltepe (Qoser)

Xurs Vadisi ^[59]

Mardin Kentinin 24km güneybatısında bulunan Kızıltepe (nüfus: 127.148) ilin en kalabalık ilçesidir. Kısım boşaltılan köyler, ilçede büyük oranda bir nüfus artışına sebep olmuştur. İpek Yolu üzerinde bir geçiş noktası olarak Kızıltepe'nin ticarete stratejik bir önemi vardı. Yerleşim Dunaysır, Tell Ermen ve Koçhisar olarak çeşitli adlarla anılmış, 1931 yılında Mardin İline bağlandığında şimdiki adını almıştır.

Yöredeki ilk yerleşim yeri, bugünkü ilçenin 10km güneyindeki Haramhaddat Köyündedir. Bugünkü polis karakolunun, Kalkolitik Döneme (MÖ 5000-3000) ait en eski höyüğün üzerinde yer aldığı söylenmektedir.

Yöre ekonomisinde tarım –özellikle buğday, pamuk, mısır ve mercimek– halen başat durumda olmakla birlikte, Mardin Havaalanı'nın yakınlarda olması ve ildeki sanayi kuruluşlarının büyük bölümünün Mardin-Kızıltepe Yolu üzerinde bulunması ilçeye kimi yararlar sağlamıştır. İlçe ayrıca Xurs Vadisinde üretilen tütün ile de ünlüdür. Topluma ve siyasete bugün

Kızıltepe Merkez ^[59]

de büyük ölçüde aşiretler ve gelenekleri egemen durumdadır.

Ulu Cami

İlçenin eski kısmına saklanmış bu büyük ve güzel yapı Artuklu mimarisinin mükemmel bir örneği sayılmaktadır. Üzerindeki yazıtlara göre cami 1204 yılında inşa edilmiştir. Koçhisar veya Dunaysır adlarıyla da bilinen cami 2000 kişi alabilecek genişliktedir.

Ulu Cami ^[60]

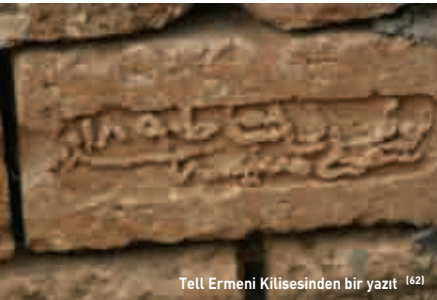
Kızılımsı taş kullanılarak inşa edilen yapı 2005 yılında restore edilmiştir. Dışarıdan bakıldığında, ön cephenin ortasında çıkıntılı kemere sahip bir ana giriş görürsünüz. Yan taraflarda üçer kapı ve yaratıcı tarzda şerit dekorasyonlu mihrap bulunur (insanlar burada da ibadet ettiklerinden mihraplar yapılmıştır). Cami dikdörtgen bir plana sahiptir. Mihrabın üzerinde üç sahnin ve bir kubbe bulunur; mihrap iki sahnin birbirine bağlar. Yarım kubbeli ve çevresinde çıkıntılı bir kemer bulunan mihrapta yazılarla birlikte çok sayıda bitkisel ve geometrik desen göze çarpar.

Dunaysır Köprüsü

Ulu Cami'nin arka tarafındaki Koçhisar Mahallesinde bulunan bu köprü'nün camiyle yaşıt olduğu sanılmaktadır. Bir zamanlar gelip geçen kervanlar tarafından kullanılan bu köprü Zergan (Gurs) Çayı üzerindedir. Bugüne yalnızca beş kemeri kalmıştır ve bunlar da yakın zamanlarda çimentoyla sıvanmıştır.

Tell Ermeni Kilisesi

19. yüzyıldan kaldığı sanılan bu büyük Ermeni Kilisesi, ilçede bir dönem önemli bir yeri olan Ermenilerden kalma bir mirastır. Tepebaşı Mahallesindeki Kilise Caddesinde bulunan ve halen iyi korunmuş durumda olan yapıya Surp Kevork Kilisesi de denmektedir. Kiliseyle aynı avluyu paylaşan bir evde oturan aile sizi memnuniyetle içeri alacaktır.

Tell Ermeni Kilisesinden bir yazıt ^[62]

Şah Kulu Bey Türbesi

Şah Kulu Caddesindeki bu mezar, 16. yüzyılda yaşamış ve Kanuni Sultan Süleyman'la görüşmesinin ardından İstanbul'dan dönerken öldürülen yerel bir beye aittir.

Şah Kulu Bey Türbesi ^[61]

Girê Harzem

İlçenin 8km kuzeydoğusundaki bir tümülüs olan Girê Harzem'in yanbaşındaki Şeyh Taceddin el- Arabî Medresesi'ne üç kemerli taş bir Artuklu Köprüsünden geçerek ulaşılır. Medrese esasında kare planlıdır; ancak yapılan çeşitli yenileme çalışmaları özgün yapısını bozmuştur ve bugün yapının yalnızca bir yanı ayakta kalabilmiştir. Medresenin kemerli bir girişle geçilen dar ve uzun bir avlusu vardır. Cami ve türbe ise avlunun güney tarafında yer almaktadır. Türbenin girişindeki yazıtlar, yapının 1211 yılında, Artuklu Kralı Mansur Nasreddin Artukaslan'ın kölesi Tacettin Mesut Abdullah tarafından inşa edildiğine işaret etmektedir. Bitişikteki minare ise yüzyıl başında yapılmıştır. Tümülüs'te ayrıca Artuklu kışık sarayının, bir medresenin ve caminin de bulunduğu düşünülmektedir; ancak bunları ortaya çıkaracak kazılar henüz gerçekleştirilmemiştir.

Mazıdağı (Şemrex)

Dêrmetinan Kalesi (63)

Mardin'in 45km kuzeybatısındaki Mazıdağı (nüfus: 10.297) adını dağlarla çevrili düz bir ovadaki konumundan alır. Yöre Osmanlılar Döneminde ise Diyarbakır ile Şam arasındaki ticaret yolu üzerinde yer aldığı yıllarda Şamrah olarak bilinmiştir. Buranın yerlileri yöreyi, çevrede bu ağaçlardan çok bulunduğuundan "Mazı Dağı" anlamına gelen "Çiyayê Mazî" olarak adlandırmaktadır. Mazıdağı, 1937 yılında Mardin'in bir ilçesi olmadan önce Savur ve Derik'in bir alt yerleşimi konumundaydı.

Türkiye'deki en geniş fosfat rezervleri Mazıdağı'nda bulunur. 1974 yılında burada kurulan ve yıllarca yöre için önemli bir istihdam alanı oluşturan fosfat tesisleri özelleştirmeler sonucunda kapatılmıştır. İlçenin bugün başlıca ekonomik faaliyetlerini tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır.

Mazıdağı yakınlarında bulunan Çemê Reşan ve Reşan Vadisi de tarihi bazı kalıntılara ev sahipliği yapmaktadır.

Ömer Ağa Kasrı (64)

Ömer Ağa Kasrı (Qesra Emer Axa)

Yerel bir ağanın ikametgâhı olan konak, Mazıdağı merkezinin kuzeybatısındaki Kayalar Beldesinde bir tepe üzerindedir. Konak, her biri teraslı ve ikişer katlı üç yapıdan oluşmaktadır. Ana binanın taş cephesi, onlar kadar zengin olmasa bile Mardin ve Midyat'ta görülen tarzda bezenmiştir. Alt katlar bir zamanlar hayvan barınağı ve kervan konaklama

Şahmar Kalesi ^[65]Kral Kızı Kayası ^[66]

yerleri olarak kullanılmaktaydı. Hatta konağın bir dönem hapisane olarak kullanılan bir bölümü bile bulunmaktadır.

Şamrah Kalesi (Keleha Mazîdaxê)

Kimine göre Bizanslılara, başkalarına göre Romalılara veya Artuklulara ait olduğu ileri sürülen bu kalenin kalıntıları ilçenin 3km güneybatısında bulunan kayalık bir tepenin üzerinde yer almaktadır. Yörede kaya mezarlar, mağaralar, sarnıçlar ve kayalara oyulmuş odalar bulunmaktadır. Bazı odaların zemin kısmı güzel görünlü mozaiklerle kaplıdır.

Kalenin bir uzantısında üç kademeye ayrılmış doğal bir mağara bulunmaktadır ve bu kademelerden birinde yine doğal üç adet taş sütun görülmektedir.

Buraya kısa ama hayli dik bir yoldan tırmanarak ulaşmak mümkündür. Kalenin çevresinde bağlar bulunmaktadır ve kuzeyde görülen nakil hatları Telekom'a aittir.

Arısu Kervansarayı

Mazıdağı'nın 15km kuzeybatısında yer alan Arısu (Gola Gulê) Köyünde bir zamanların ünlü kervansaraylarından birinin kalıntıları görülebilir. Yapının tavanı ve tonozlu girişi bitki motifleriyle süsüldür. Sağ taraftaki merdivenlerden çıkan ilk katta konuklar kalırken, bir üstteki kat ise yolu gözetlemek için kullanılırdı.

Sakızlı (Bankir)

Mazıdağı ilçe merkezinin 20km batısında, Derik'in ise 15km kuzeyinde bulunan Sakızlı (Bankir) Köyünde, Sisan Mahallesi'nin Yukarı Sisaban bölümünde tarihi kalıntılar bulunmaktadır. Zemin mozaiklerinde Bizans motifleri ve mitolojik sahneler görülmektedir. Kalıntılar arasında en dikkat çeken, dikdörtgen plana sahip, duvarında haç motifleri yer alan mabettir. Aslında bir Zerdüşt ateş

tapınağı olan bu yapıya daha sonra Bizanslılar Hıristiyan semboller eklemiş, böylece ortaya değişik tarzların ilginç bir sentezi çıkmıştır.

Ziyaretinizde, at üstünde sakallı bir adamın gösterildiği zemin mozaïği ile üzerinde hayvan motifleri bulunan büyük kayaları görmeden dönmeyin.

Yağmur (Avrihan)

Mazıdağı İlçesinin 8km güneyindeki Yağmur Köyü, eski mağaralarla birlikte, çok sayıda taş mezarın ve yerleşim izinin bulunabileceği bir yerdir. Bütün bu kalıntılar Şamrah Kale ve Dêrmetinan (aşağıya bakınız) ile aynı güzergâhtadır. Bu güzergâh geçmişte muhtemelen kervanlar tarafından izleniyordu. Kalıntılar arasında Kral Kızı (Kevir Kezi) Kayası'nı da görebilirsiniz. Kızdan yerel bir efsanede bahsedilmektedir. Efsaneye göre kral kızını uzun saçlarından büyük bir kayaya bağlayarak cezalandırır. Kız nereye giderse bu kayayı taşımak zorundadır. Günümüzde, kayada kalan figürün o kızın bedenine benzediği söylenmektedir.

Dêrmetinan Kalesi (Keleha Metîna)

Mazıdağı'ndaki en önemli ören yeri, ilçenin 30km batısında, Derik'in ise yaklaşık 20km kuzeyinde yer alan Gümüşyuva (Dêrmetînan) Köyündeki Dêrmetînan Kalesi'dir. Yörede zengin gümüş madenleri vardır. Bu kale de tipik bir işlev olarak ticaret yollarını kontrol etmenin yanı sıra, bu yatakları korumak amacıyla inşa edilmiştir. Kaleyi almak isteyen Moğolların burada sert bir direnişle karşılaştıkları belirtilmektedir. Yöre insanları, Kürtçe ezgilerde sıkça geçen kahraman Lawikê Metînî'nin yaşadığı yerin burası olduğuna inanmaktadır.

Bizans Dönemine ait özellikler taşıyan kale 150m yükseklikte kayalık bir tepenin üzerinde kurulmuştur. Kalede, tüm ovaya hâkim sekiz burç ile daha

Dövme (Deq)

Dövme, ilin çeşitli kesimlerinde, özellikle Kürt ve Arap kadınlar ile daha sınırlı olmak üzere yaşlı erkekler arasında yaygındır. Hem bir süs hem de aşiret kimliğinin sembolü olarak görülen dövme genellikle iki kaş arasına, alt dudağa, çenenin ortasına ve yanaklara yaptırılmış akrep, hilal, güneş, çiçek, çizgi ve benzeri desenlerden oluşmaktadır. Dövmecilikte madde geleneksel olarak, anne sütüne bir miktar is karıştırılmasından elde edilmektedir.

küçük bir gözetleme kulesi bulunmaktadır. Ayrıca, sarnıçların kalıntılarını ile tek sahınlı, hoş bitki motifleri ile süslü küçük bir kilise de görülebilmektedir. Kilise, günümüzde yöre halkı tarafından samanlık olarak kullanılmaktadır.

Sultan Şeyhmus Türbesi ve Kırk Çeşme (Çilkanî)

Kırsal kesimde rahatlatıcı bir gezi için, Sultan Şeyhmus'un (Sultan Musa

olarak da anılmaktadır) türbesinin ve hemen yakınındaki Kırk Çeşme'nin bulunduğu yöreyi ziyaret edebilirsiniz. Aslında bu türbeyi ziyaret edenler çocuğu olmayan kadınlardır.

Türbe ziyaretinden sonra doğan çocuğa, erkek ise Şeymus, kız ise Sultan adı verilir. Türbeyi ziyaret eden pek çok kişi ayrıca burada koyun veya keçi kurban edip adağının kabul olması için etini hayır için ihtiyacı olanlara dağıtmaktadır.

Burada haftanın en canlı günü, Cuma günüdür. Yöre halkı türbe ziyaretinin yanı sıra Kırk Çeşme'de piknik yapmak

için de buraya akın eder. Şeymus'un 12. yüzyılda yaşamış ve ünlü bir ulema olan Abdülkadir Geylani'nin öğrencisi olduğu ifade edilmektedir. Yerel efsaneye göre elindeki asasıyla dokunduğu her yerden su çıktığı

söylenir. Böylece yörede toplam 40 su kaynağı ortaya çıkmıştır ve yöre halkı bu nedenle buraya Çilkanî (Kürtçe kırk çeşme) adını vermiştir. Nefis ızgara alabalık servisi yapan bir balık lokantası da vardır.

Türbe Mardin-Diyarbakır yolunun hemen ötesinde, Mardin'e 20km, Mazıdağı'na ise 25km mesafededir. Mardin dolmuşları sizi burada bırakabilir.

Mazıdağı'nda çocuklar (69)

Derik (Dêrik)

Derik taş işçiliği (701)

Üç tarafı dağlarla çevrili güneye doğru meyilli engebeli bir arazi üzerine kurulmuş olan Derik İlçesi (nüfus: 19.535), antik dönemlerden bu yana yerleşim birimi olarak kullanılmıştır. Yapılan kazılar ilçenin Tepebağ kesiminde Neolitik ve Taş Devri Dönemlerine ait kalıntılar barındıran mağaralar ortaya çıkarmıştır. Roma ve Bizans Dönemlerine ait altın ve gümüş sikkeler Dêrmetînan Yöresinde bulunmuştur.

Mardin'in yaklaşık 40km batısındaki Derik'in adının nereden geldiğine ilişkin farklı söylenceler vardır. Bir söylenceye göre yerleşim, Diyarbakır'da Çıplak Haso adlı zalim bir ağanın öldürülmesiyle başlayan kan davası üzerine iki aşiretin 14. yüzyılda buraya göç etmesiyle kurulmuştur. Gerçekten de, ilçede bu iki aşiretin adlarını taşıyan mahalleler vardır: Gare Reze Dewid ve Merga Keya. Bazı kaynaklara göre Derik adı "diken, çalılık" anlamına gelen Kürtçe *dirrik* sözcüğünden gelmektedir. Yerleşimin adının, buraya yerleşen Terki Aşireti'nden geldiği söylenmekle beraber, kimileri eski bir Ermeni yerleşim yeri olan Derik'te küçük bir kilise olduğunu ve

Surp Kevork Kilisesi (171)

ilçenin adının oradan geldiğini söylemektedir. Nitekim Derik Kürtçe'de "küçük kilise" anlamına gelmektedir. 1874 yılında ilçe idari olarak Diyarbakır'a, daha sonra 1923 yılında Mardin'e bağlanmıştır. Türkiye'nin doğusundaki birçok yerde olduğu gibi bu ilçede de nüfusun çoğunluğunu bir dönem Ermeniler oluşturmaktaydı.

Yeşil zeytiniyle (Xirxalî zeytini) ünlü olan Derik'te ayrıca üzüm, incir ve sebze de yetiştirilmektedir.

Surp Kevork Kilisesi (Dêra Sor)

İlçedeki en eski kiliseler arasında yer alan dikdörtgen planlı bu Ermeni Kilisesi birkaç yıl önce restore edilmiştir. Kilise genellikle kapalı bulunmaktadır. Ancak ilçedeki tek Ermeni olan Kevork sizi içeri alacaktır. Kendisini Cumhuriyet Meydanı'ndaki demirci dükkânında bulabilirsiniz.

Kilisede, bir zamanlar Dêrmetînan Kalesi Kilisesi'nde kullanılan büyük bir çan vardır. Görebileceğiniz diğer eserler arasında 14. yüzyıl ortalarından kalma Ermenice el yazması antika bir İncil, güzel bir bahçe ve eski bir din okulu bulunmaktadır.

Rabat Kalesi

Kale, Derik'in 13km batısındaki Hisaraltı (Rabat) Köyünde yer almaktadır. Köye bozuk asfalt bir yoldan ulaşılmaktadır. Köye vardığınızda ise kaleye ulaşmak için bu kez bir saatlik bir yokuşu tırmanmak zorundasınız. Ancak göreceğiniz buna değecektir.

4. yüzyıldan günümüze ulaşan kale çeşitli dönemlerde Bizanslıların, Abbasilerin ve Artukluların denetiminde kalmıştır. Kalede bir zamanlar yükselen burçlardan geriye pek bir şey kalmamıştır. Yine de güneyde ve doğuda Artuklular Döneminden kalma burç benzeri birtakım yapı kalıntıları bulunmaktadır. Günümüze kalanlar arasında ayrıca bir Bizans Kilisesi ile sulama kanalları da bulunan sarnıçlar yer almaktadır.

Kasrı Kanco (Qesra Qenco)

Mardin ve Urfa'da kendi türünde iyi korunmuş tek örnek olan şato benzeri bu dev yapı, 1970'lere dek Mardin ilinde neredeyse bir kral kadar otorite sahibi olan güçlü bir Kürt aileye aittir. Halka açık olmayan bina Derik İlçesi'nin 20km güneybatısındaki Atlı (Qesra Qenco) Köyündedir. Mardin'den buraya ulaşmak için güneydeki Kızıltepe kavşağından batıya doğru

Rabat Kalesi [72]

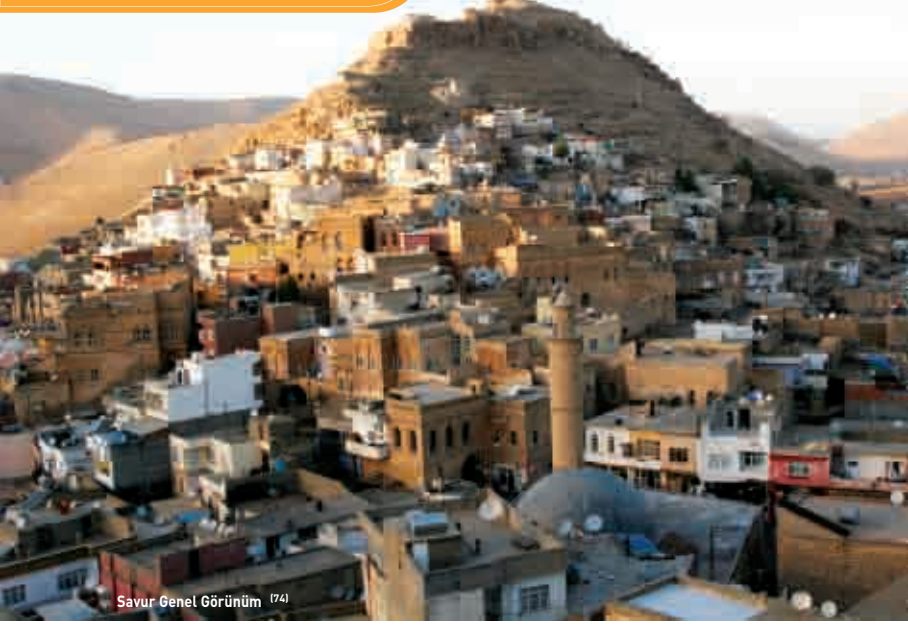
Viranşehir ve Urfa yolu takip edilerek, Mardin'i 67km geride bıraktıktan sonra ise sola dönülür. Kasır buradan 1km mesafede yer almaktadır.

Giriş kapısındaki yazıta göre kasır 1705 yılında inşa edilmiş, 1905 yılında Hûsênê Qenco tarafından yenilenmiştir. Yerel ağaların birbirlerinin bölgelerine saldırmaları sıkça görülen bir olay olduğundan yapının özgün işlevinin savunma olduğu söylenebilir. Yapının çevresindeki duvarlar 300m uzunluğunda ve 1m kalınlığında olup kuzey ve güneyde giriş kapıları bulunmaktadır. Binanın kendisi dört katlıdır ve gözetleme kuleleri yapının dört köşesine yerleştirilmiştir. İkinci katta halen depo olarak kullanılan bir oda bulunmaktadır. Odanın kapısı, kasırın doğu tarafındaki kalıntılardan buraya taşınan ve üzerinde Roma yazıtları bulunan 30cm kalınlığında bazalt taşandır.

Kasrı Kanco (Qesra Qenco) [73]

Savur (Stewr)

Savur Genel Görünüm ^[74]

Sakin bir ilçe olan Savur (nüfus: 8.942)Mardin'in 46km kuzeydoğusundadır. İlçede nüfusun büyük bölümü Hz Muhammed'in yeğenlerinden birinin soyundan geldiğini ileri süren bir Arap Aşireti'nin mensupları oluşturmaktadır. İlk yerleşimin MÖ 4800'lere kadar uzandığı düşünülen yöre, üzüm ve cevizle ünlüdür. Tarihsel olarak yöre, Anadolu ve Mezopotamya'da hüküm süren devletlerin karşı karşıya geldikleri bir hattın üzerindedir. Son dönemlerde ilçe Mardin'den çok Diyarbakır'la daha yakından ilişkilidir. Bu durum, Osmanlı Döneminde yörenin idari olarak Diyarbakır'a değil de Musul'a bağlanmasına yönelik yerel muhalefetin bir uzantısı sayılabilir. Yöredeki ilçenin adının "ense" anlamına gelen Süryanice bir sözcükten türediğini söylemektedir.

İlçeye yolu düşenler, Savur'un yaklaşık 50 kadar örneği olan mükemmel taş evleri kesinlikle gözden kaçırmayacaklardır. Evler tarz olarak eski

Mardin'deki yapıları andırmaktadır. Bu nedenle Küçük Mardin olarak da anılmaktadır. Bu evlerin bulunduğu mahalle 1980'li yıllarda Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından tescillenmiştir. Gerçi evlerin dış cephelerindeki bezemeler Mardin'dekilere göre daha azdır, ancak bu yörede pek fazla örneği görülmeyen bu evler halen onları inşa etmiş olan ailelerin elindedir.

Savur'da bir tepenin üstünde Bizans Döneminden kalma bir kale de bulunmaktadır. Kartal yuvasını andıran bu kaleden Mardin ovalarından Midyat yoluyla Hasankeyf'e uzanan ticaret yolları gözetlenebilmekteydi.

Dereici (Killit)

Midyat Yolu üzerinde, Savur'un 5km doğusunda bulunan bu köy eski bir Süryani yerleşim birimidir. Günümüzde büyük bölümü terk edilmiş olsa da ustaca bezenmiş evlerden bazıları hala ayakta olan köyde azınlık bir kesim Süryanice konuşmaktadır. Köyde çeşitli kilise ve manastırlar bulunmak-

tedir. Bunların arasında en iyi korunmuş olanı halen ibadete açık olan Mor Yuhanon Kilisesi'dir. Kilise avlusuna bakmakta yarar vardır; mezarlarda Türkçe ve Arapça kaligrafinin güzel örnekleri görülür. Mor Yuhanon'un doğu tarafında, her ikisi de yıkıntı halinde bir Süryani Katolik Kilisesi ile Süryani Protestan Kilisesi yer almaktadır.

Köyün merkezinin 3km kuzeyinde yer alan bir yamaçta, 7. yüzyıl sonlarına doğru inşa edilen Mor Abay Manastırı bulunmaktadır. 13. yüzyılda manastırda 60 rahip barınmaktaydı. Günümüzde terk edilmiş olan kilise harabe durumdadır. Hemen yakınlarda, bugün kullanılmamasalar da, bazı bölümleri iyi durumda olan Mor Sabay ve Mor Dimet Manastırları bulunmak-

tadır. Yapım tarihi tam olarak bilinmemekle beraber Mor Dimet 15. yüzyılda Savur Piskoposu tarafından yenilenmiştir. Yöre halkı buraya yapılacak ziyaretlerin başta romatizma olmak üzere çeşitli hastalıklara iyi geldiğine inanmaktadır.

Ayrıca, Dereici'nin şaraplarıyla da ünlü olduğunu belirtmek gerekir. Bir iki şişe almak isterseniz, köyün Mardin yönündeki çıkışında, ana yol üzerindeki şaraphaneye bir göz atmanız yararlı olacaktır.

Başkavak (Ahmedi) ve Hisarkaya Köyü Kalesi (Keleha Pozreş)

Savur'un 5km kuzeybatısındaki Başkavak Köyü, şimdi kullanılmasa bile, bölgede bilinen ilk ortak çamaşırhanenin bulunduğu yerleşim yeridir. Küçük bir çayın kenarındaki 19. yüzyıldan kalma dikdört-

Dereici(Mor Yuhanon Kilisesi) (75)

Konaklama

Hacı Abdullah Bey Konağı (76)

İlçenin üst kısmındaki Hacı Abdullah Bey Konağı (0482 571 28 32) 19. yüzyıldan kalma bir konaktır. Bir zamanlar yörenin tanınmış ailelerinden birine ait olan bu konak şimdi sıcak, rahat ve çekici bir konukevine dönüştürülmüştür. Resepsiyon bölümündeki tavan ve ortasındaki cam mozaikler mutlaka dikkatinizi çekecektir. Konakta kaliteli yöresel yemekleri de yemek mümkün.

Dereici (Kılıt) Köyü^[77]

gen planlı yapıya aktarılan suyun iki tarafta bulunan ocaklardan ısıtıldığı sanılmaktadır. Bugün civarda kaz ve ördekler yüzmektedir.

Başkavak'tan 8km ötedeki Hisarkaya Köyünün Kürtçe adı "Kara Burun" anlamına gelmektedir. Yüksek bir tepenin üzerine kurulu köy aynı zamanda İpek Yolunu gözlemek üzere inşa edilmiş bir Roma kalesinin de

Keleha Pozreş^[78]

mekânı idi. Kalenin kimi bölümleri evlerini inşa için malzeme arayan köylüler tarafından yağmalanmış olsa da, surlar ve kuleler bugün de ayakta.

Veysel Karani Türbesi (1)

SIIRT (Sêrt)

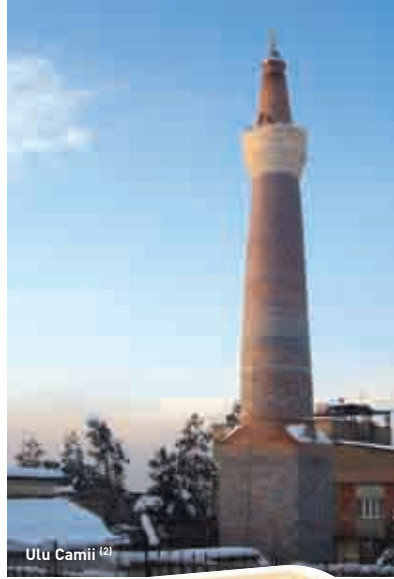
Siirt'te nispeten çok sayıda İslam filozofu ve din âlimi vardır. Bundan dolayı Siirt'te dâimî bir tür baskı ziyaret-yarışından bir iktisadulla gelmiş ve **din turizminin** geliştiği merkezlerden biri olmuştur. İfade ön plana çıkan muhâriplerin her üçüncü yüzyıllarda keşiflerinden ziyareti edilen **Veysel Karani Türbesi**'dir.

Bir dönem Roma ve Pers İmparatorluklarının sınırları içinde yer alan Siirt, MS 135'de Bizansın; 572'de de Sasanilerin; Ömer'in halifeliği döneminde de (582-644) İslamiyet'in egemenliği altına girmiştir. Abbasiler Döneminde ise bölge önemli bir ticaret ve kültür merkezi konumuna gelmiştir. 13. yüzyılda İran egemenliğinde olan bölge daha sonra Çaldıran Savaşı (1514) ile birlikte Osmanlı egemenliği altına girmiştir.

Günümüzde nüfusunu Arap ve Kürtlerin oluşturduğu ilin ekonomisi temel olarak tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Koyun ve keçi genellikle yün ve tiftik üretimi için beslenmektedir. Siirt, yüzyıllardır yarı göçebe aşiretler tarafından üretilen battaniyeleriyle ünlüdür. Geometrik desenlerinin yanı sıra parlak ve doğal renkleriyle battaniyeler dikkatinizden kaçmayacaktır. Bölge ayrıca Zivzig Narı, Siirt Fıstığı, ceviz ve üzüm gibi tarım ürünleriyle de ünlüdür. Aranılan diğer yöresel ürünler arasında tedavi edici özellikleri olduğuna inanılan Pervari organik balı ile tutkunları arasında İngiltere'nin Velihaht Prensi Charles'ın da bulunduğu söylenen bittim sabunu bulunmaktadır. El yapımı olan bu sabun, *terebinthae* (pistacia atlantica) adı verilen bir fıstık türünden elde edilen yağdan üretilmektedir. Bittim sabununun saç dökülmesine ve kepeklenmeye iyi geldiği söylenmektedir. Kokusu başlarda pek hoş gelmese de bittim sabununun herhangi bir kimyasal veya katkı maddesi içermemesi tercih edilmesini sağlamaktadır. Sabunun, Mezopotamya'da binlerce yıl geriye uzanan kendine

Ulu Camii (2)

İl nüfusu
291.528 (2007)
Ortalama yükselti
930m

Yüzölçümü
5465km²

İlçeleri

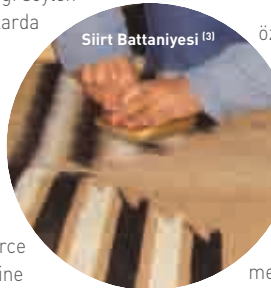
Siirt (merkez), Aydınlar, Baykan, Eruh, Kurtalan, Pervari, Şirvan

Ekonomi

Tarım, yün üretimi, sabun üretimi, hayvancılık

Komşu iller

Batman (batı), Bitlis (kuzey), Van (doğu), Şırnak (güney), Mardin (güneybatı)

Siirt Battaniyesi (3)

özgü bir geçmişi vardır. Modern sanayi kuruluşlarına gelince; Kurtalan'da belirli bir istihdam yaratan çimento fabrikasından bahsedilebilir.

İlde ön plana çıkan mekânlardan biri de her yıl

Gelin almaya giden Siirtliler⁽⁴⁾

binlerce kişi tarafından ziyaret edilen Veysel Karani Türbesi'dir. Halen kullanılan ilginç görünümlü bir dizi eski evin yanı sıra ünlü din bilgini ve astronom İbrahim Hakkı ile onun hocası İsmail Fakirullah'ın türbeleri de Aydınlar'dadır. Gezip görmeye değer diğer yerler arasında Kurtalan İlçesi yakınlarındaki Antik Erzen Kalıntıları ve Eruh'un eski köylerini de sayabiliriz. Bu köylerde, yerli kadınları geleneksel giysileriyle görebilirsiniz. Çoğu bakımsız durumda olmakla birlikte Siirt ilinde eski manastırlar ve kiliseler de bulunmaktadır.

Siirt Kenti

Siirt (Sêrt) il merkezi (nüfus: 127.881) tepelik bir alanda kuruludur ve kent merkezi modern bir görüntüye sahiptir. Siirt şehir merkezinde nüfus Arap ve Kürtlerden oluşurken ilçelerde yaşayanların çoğunluğu Kürt'tür. Siirtli Araplar Irak kökenli olduklarını belirtmektedirler.

Siirt'te yaşamış çok sayıda İslam filozofu ve din âlimi vardır. Bundan dolayı Siirt İli ülkenin belli başlı ziyaret yerlerinden biri konumuna gelmiş ve din turizminin geliştiği merkezlerden biri

olmuştur. Ziyarete değer diğer yerler arasında Selçuklular tarafından yaptırılan Ulu Cami ile Asakir Çarşısı Camii'ni de saymak gerekir.

Bıttım Sabunu⁽⁵⁾

Evlerin çoğu yörede imal edilen ve cas adı verilen sıvadan yapılmaktaydı. Ahşap ihtiyacını asgaride tutmak üzere tonozlu ve kemerli olarak inşa edilen bu yapılar kentin daha eski bölümlerinde görülebilir. Ancak, kullanılan malzemenin dayanıksızlığı nedeniyle bu yapıların aşağı yukarı her 25 yılda bir yenilenmesi ve güçlendirilmesi gerekmektedir.

Ziyaret Beldesindeki Veysel Karani Türbesi sayesinde Siirt'teki bayramlar diğer yerlere göre daha canlı kutlamalarla geçmektedir. Her yıl gerçekleştirilen bir başka etkinlik de, Eylül ayı sonunda, İbrahim Hakkı ve İsmail Fakirullah gibi Siirtli bilgilerin çalışmalarının anıldığı Tillo Bilim Günü'dür.

Siirt denince akla ilk gelen yer, asi Botan Nehri ve derin kanyonlardan oluşan Botan Vadisi'dir. Botan Nehri'ni kuşbakışı izlemek isterseniz, bunun için en uygun yer, il merkezine 5km uzaklıkta bulunan Rasıl Hacı (taş başı) Mevkiidir. Oldukça etkileyici bir

Siirt'ten bazı önemli isimler

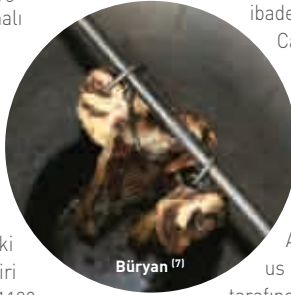
Siirtli ünlüler arasında, Yugoslav ve Arap kökenli bir ailenin çocuğu olan şarkıcı **Sertab Erener** de bulunmaktadır. Erener, Ricky Martin, Yunanlı şarkıcı Mando ve Jose Carreras gibi ünlülerle düet yapmış, 2003 yılı Eurovizyon yarışmasında birinciliği almıştır. Bob Dylan'ın *One More Cup of Coffee* adlı şarkısına getirdiği yorum Hollywood filmi *Masked and Anonymous*'da kullanılmıştır. Arap bir ailenin çocuğu olan **Coşkun Aral** yörenin bir başka tanınmış şahsiyetidir. Aral, Beyrut'ta kaçırıldıkları TWA uçağında hava korsanlarıyla yaptığı canlı görüşme sonucunda 1980 yılında habercilik ödülü almıştır. Bunların yanında yerel gazetecilik alanında 43 yıldır çıkardığı Mücadele Gazetesi ile sayısız basın ödülü sahibi gazeteci-yazar **Cumhur Kılıççoğlu**'nu da anmadan geçmek olmaz. (Siirt'in diğer ünlü kişileri için bakınız s: 423/429)

manzaraya sahip olan bu yere uğramadan Siirt'ten dönmeyin.

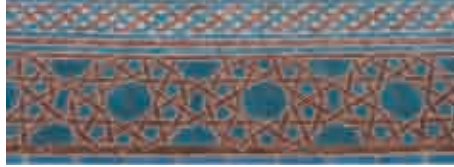
Büryan (*perive*) Siirt ve çevresine özgü özel bir et yemeğidir. Büryan, kesilmiş küçük bir kuzunun kuyu şeklinde kilden bir tandıra sarkıtılıp gece boyunca yavaş yavaş pişirilmesiyle hazırlanmaktadır. Bu şekilde hazırlanan büryan daha sonra kuyu fırından çıkartılarak restoranlara satılmak üzere pişirildikleri yerde sergilenmektedir. Yaygın tüketilen ve fazla pahalı olmayan büryan, tutkunları tarafından kahvaltılarda bile yenmektedir.

Ulu Cami

Siirt il merkezindeki Ulu Cami, Türkiye'deki en eski camilerden biri sayılmaktadır. Cami 1129 yılında Selçuklu Sultanı Mugiziddin Mahmut tarafından restore edilmiş, daha sonra 1260 yılında Cizre'deki Selçuklu kadısı El Mücahid İshak'ın emri üzerine, ek yapılarla genişletilmiştir. Caminin Selçuklu Dönemi ağaç işlemeciliğinin en iyi korunmuş örneklerinden birini oluşturan kendine özgü minberi 1930'larda Ankara'daki Etnografya Müzesi'ne taşınmıştır.

Büryan (7)

Ulu Camii çinili minare (6)

İbadet salonunun güney duvarındaki mihrap üzerinde üç kubbe bulunmaktadır. Aynı salonun kuzey tarafında ise iki sahnin görülür. Biraz daha yüksekte olan bir koridor kuzeydeki girişten ibadet salonuna uzanır.

Caminin insanı etkileyen bir başka özelliği de mavi çinili, güzel minaresidir.

Asakir Çarşı Camii

Ulus Mahallesindeki bu cami 1265 yılında Artuklu Hükümdarı Melik-us Salih Nasiruddin tarafından yaptırılmıştır. İlk yapıldığında Ulu Camii'deki gibi üç kubbesi bulunan Asakir Çarşı Camii'nin kuzey tarafına sonradan iki kubbe daha eklenmiştir. Kendisi de dört kubbeli olan ve camiye giriş sağlayan revak ise muhtemelen Osmanlı Dönemine aittir. Ne yazık ki, bu bölümdeki etkileyici yazıtlar 1951 yılında yeni bir yol yapımı (Cumhuriyet Caddesi) sırasında yitirilmiştir.

Asakir Çarşısı Camii (E)

Caminin bitişiğinde sıcak-soğuk içeceklerin servis edildiği *Mezopotamya Çay Bahçesi* yer almaktadır.

Cumhuriyet Camii

Bu caminin kimler tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Bugünkü adı ise 1920'lere dayanmaktadır. 1920'lerde yöreyi ziyaret eden Atatürk caminin bakımsızlığını görmüş, daha sonra, 1929 yılında yapıya büyük bir kubbe daha eklenmiştir.

Cami Ulus Mahallesindeki evler arasındadır. Özgün tasarımı kare planlı ve tek kubbeli olan cami, daha sonra iki kubbenin daha eklenmesiyle dikdörtgen bir yapıya bürünmüştür. Caminin yanında Suk'ul Ayn Çeşmesi olarak adlandırılan tarihi bir çeşme de bulunmaktadır.

Ayn Salıp Çeşmesi

Kentin kuzeyinde Batı Mahallesinde bulunan çeşmenin Selçuklular Döneminde yaptırıldığı sanılmaktadır. Bir zamanlar içme suyu kaynağı olarak önemli bir yeri olan çeşme bugün bakımsız bir haldedir. Restorasyon çalışmalarının gündemde olduğu bu çeşmeye, bir zamanlar genç kızlar

Ayn Salıp Çeşmesi (E)

evlerine su taşımak için gelirler, uzaktan da olsa kendilerine hayran genç erkeklerle bakışma imkânı bulurlardı.

Eski Siirt Evi

Üç katlı, geleneksel tarzdaki bu güzel ev 2006 yılında restore edilmiş, baştan sona antika eşyalar ve eski tarz mobilyalarla döşenmiştir. Evin avlusunda meyve ağaçları, ortasında da süs amaçlı bir çeşme bulunmaktadır. Siirt'teki diğer geleneksel evlerde olduğu gibi burada da kullanılan malzeme yöresel olarak cas denilen sıvayla kaplanmış beyaz taştır. Bu malzeme tonoz yapımını kolaylaştırmaktadır, ancak cas kullanılarak yapılan evler daha pahalıya çıkmakta, ayrıca beton evlere göre daha dayanıksız olmaktadır. Dolayısıyla, bu tarz artık ortadan kalkmak üzeredir. Siirt Turizm Müdürlüğü denetimindeki Eski Siirt Evi hergün 08.00-18.00 saatleri arasında ücretsiz olarak ziyarete açıktır.

Saat Kulesi

Bu büyük saat kulesi Hükümet Konağı'nın tam karşısındadır. Daha önceleri burada Alâeddin Paşa tarafından 1905 yılında yaptırılan ilk saat kulesi bulunmaktaydı. Bu kulenin yıkılmasıyla, 1974-1975 yıllarında yerine yenisi yapılmış ve iyi durumda olan saat bu yeni kuleye yerleştirilmiştir. Kubbeli ve kare planlı olan kulenin dört çehesinde de saat bulunmaktadır.

Deyri-Dara Kilisesi ve Deyr Mir Yakup Manastırı

Anlatılanlara göre önceleri 500m² alana yayılan fakat günümüzde büyük ölçüde harabe halinde olan bu kilise bir zamanlar çevre kiliselerden de gelen din

Eski Siirt Evi ^[10]

adımlarını konuk eden önemli bir merkezdi. Kilise, Siirt'in 3km kuzeyinde yer almaktadır. Ağırlıklı olarak taştan yapılmış manastırda bir kilise, kütüphane, inziva odaları ve yemekhane bulunmaktaydı.

Sağlarca (Billoris) Kaplıcası ve Ekşili Sulu Mağara

Sağlarca Kaplıcası, Siirt-Eruh karayolunun 15. kilometresinde, Botan Nehri kenarında yer alan bir mağaranın içindedir. 33–36°C civarında sıcaklığı ve az asitli yapısıyla bu suyun; romatizma, cilt hastalıkları, kadın hastalıkları ve adale yorgunluğu gibi sorunlara iyi geldiği söylenmektedir. Kaplıcadaki tesisler temizdir ve fiyatlar uygundur. Kaplıcayı besleyen kaynağın yakınındaki bir başka kaynak da sularını doğrudan Botan Nehri'ne bırakmaktadır.

Bu kaplıcanın tam karşısında Ekşili Sulu Mağarası bulunmaktadır. Mağaranın tavanından damlayan suların böbrek hastalıklarına iyi geldiği söylenmektedir.

Biriken suyu içeren büyük bir havuzun yer aldığı mağarada, kadınlar ve erkekler için farklı ziyaret saatleri vardır. Tesiste ayrıca bir çay bahçesi ile bir lokanta vardır.

Nasreddin Köprüsü ve Lif Kaplıcası

Selçuklular tarafından yapıldığı sanılan köprü, Siirt-Eruh karayolunun 17. kilometresindeki Lif Kaplıcası'nın hemen yakınında, Botan Nehri üzerindedir. Ne yazık ki aslında beş taş kemerden oluşan bu köprü daha sonra kısmen de olsa beton-demir karışımı bir yapıya dönüştürülmüştür.

Kışlacık (Lêfê) Köyü yakınındaki Lif Kaplıcası'nın (Germava Lêfê) 41°C suyunun romatizma, cilt ve kadın hastalıkları gibi sorunlara iyi geldiği söylenmektedir.

Mir Nasreddin Medresesi

Siirt il merkezinin 20km güneyinde, Eruh-Güçlükönak karayolunun 57. kilometresinde Kavaközü (Tanzî) Köyünde bulunan Mir Nasreddin Medresesinin 400 yıllık olduğu sanılmaktadır. Mezar taşlarının üzerindeki el işlemleri ilgi çekicidir.

Nasreddin Köprüsü ^[11]

Ulaşım

Karayolu bağlantıları dışında Siirt'e Atlas Jet'in Ankara'dan uçak seferleri vardır.

Konaklama

Siirt'te iki otel bulunmaktadır. Cumhuriyet Caddesindeki iki yıldızlı *Erdef Otel* (0484 223 10 81) ve Aydınlar Caddesindeki *Büyük Otel* (0484 223 50 58).

Nerede Yemek Yenir

Büryan yenilebilecek pek çok lokanta vardır. Kent merkezindeki *Ali Büryani Salonu* (0484 224 06 04) ve *Hûnkar Et Lokantası* (0484 223 28 70) bunlardan ikisidir.

Kurtalan'da kurban pazarlığı ^[12]

Kurtalan (Misirc)

Demiryolu hattı üzerinde, Siirt'in 30km batısında yer alan Kurtalan İlçesi (nüfus: 27.561) adını 1945 yılında burada bir istasyonun açılmasıyla almıştır. İlçe tarihi eserlere sahip olmasa bile canlı bir yerleşim yeridir. İlçedeki diğer bir ilginç mekân da kadınlar için düzenlenmiş olan Berfin Yaşam Parkı'dır. Bu projenin geri planında öncü güç olarak kadın hakları aktivistleri görülmektedir. İlçedeki bütün park ve kahvehanelerin erkekler tarafından işgal edilmesi nedeniyle, kadınlar farklı alternatiflere yönelmek zorunda kalmışlar. Evlerinin dışında kendilerine sosyal bir alan yaratmak ve buluşup görüşecekleri bir mekana sahip olmak arayışı bu projenin gerçekleşmesinde etkili olmuştur.

Beykent Kalesi

Kale, Kurtalan'ın 6km güneyinde, Beykent (Bêkend) Köyünde yer almaktadır. Kullanılan malzemelerin taş ve tuğla olmasından hareketle yapının muhtemelen Bizans Dönemine ait

olduğu düşünülmektedir. Kale günümüzde harap durumdadır.

Erzen Antik Kenti

Bir Ortaçağ kenti olan Erzen Antik Kenti Beşiri-Kurtalan Yolu üzerinde, Batman ve Siirt şehirleri arasında yer almaktadır. Antik kent Kurtalan İlçe-

Kurtalan Saat Kulesi ^[13]

Konakpınar (Eynşesir)

Kurtalan-Batman yolu üzerinde 5. kilometrede yer alan Konakpınar Köyünde, zamanında Cemilê Çeto'nun evi olduğu söylenen eski bir konak bulunmaktadır. Çeto, 20. yüzyıl başlarında Siirt'in en kalabalık yerleşim yerlerinden biri olan Garzan Yöresindeki Pencınar Aşireti'nin başındaki kişi idi. Konak halen iyi durumdadır. Garzan'daki Hıdranlı Aşiret Reisi Hüseyin Paşa 1920 yılı Mayıs ayında Kürt Teali Cemiyeti'nin bildirisini yayınladığında bu konakta yaşamaktaydı. Cemiyet'in bildirisinde Türk ulusal güçlerinin bölgeden çekilmesi ve Kürtler için bir yurt oluşturulması isteniyordu. Hüseyin Paşa, Cemilê Çeto ve diğer aşiret reislerinin bu doğrultuda başlattıkları ayaklanma ordu tarafından bastırılmış, Cemilê Çeto dört oğuluyla birlikte tutuklanıp idam edilmiştir.

Cemilê Çeto'nun Evi ^[14]

si'nin 28km ötesinde, Yunuslar (Şêx ûnis) Köyü yakınlarında bulunmaktadır. Eski dönemlerde bölgenin en büyük kentlerinden biri olan Erzen Arapların elindeyken yeni bir canlanma dönemi yaşamıştır. 16. yüzyılda kentte 12.000 kişilik bir Hıristiyan nüfus olduğu söylenmektedir. Henüz keşfedilen ve ziyarete açık olan alanda arkeolojik kazıların yapılması planlanmaktadır.

Avuski Köprüsü

Kurtalan'ın 30km ötesinde, Bozhüyük (Teliba) Köyünde bulunan tarihi Avuski Köprüsü bir zamanlar demiryolu köprüsünün tam karşısına bulunmaktaydı. Köprü, 1990'lardaki çatışmalar sırasında tahrip edilmiş, ancak özgün haline uyan yeni bir köprü ile yenilenmiştir.

Kurtalan'da pamuk işçileri ^[15]

Baykan (Hewêl)

Veysel Karani Türbesinde dua ^[16]

Dört Ulular Köprüsü ^[17]

Siirt il merkezinin 47km kuzeydoğusunda 1600m yükseklikte bir plato üzerinde bulunan Baykan İlçesi (nüfus: 5.838) geniş çam ormanları nedeniyle *Yeşil Baykan* olarak bilinmektedir. Baykan'ın MÖ 550 yıllarında Pers egemenliği altında olduğu sanılmaktadır. Büyük İskender MÖ 332'de Anadolu'nun büyük bölümünü fethetmişti. Büyük İskender'in ölümünden sonra yöre önce Selevkosların, ardından sırayla Partların, Romalıların ve Sasanilerin egemenliği altına girmiştir. Bölge 927 yılında bu kez Bizanslılar tarafından alınmış ve Bizans İmparatorluğu'nun müttefiki konumundaki Ermeni Kralı Philaretos tarafından yönetilmiştir.

Bir zamanlar eski İpek Yolu üzerinde bulunan Baykan, İran ve Suriye'yi Ankara ve İstanbul'a bağlayan ana yol-

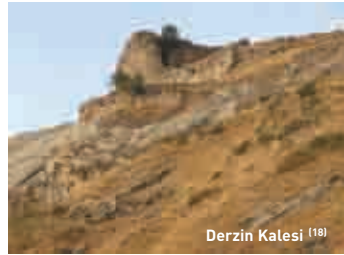
lar nedeniyle bugün de canlı bir trafiğe sahne olmaktadır. Zaman zaman, özellikle "*Îna Gulanê*" haccına denk düşen Mayıs ayında ilçe Veysel Karani Türbesi'ni ziyaret amacıyla gelenleri ağırlamaktadır.

Dört Ulular (Çarpıran) Köprüsü

Baykan'ın 3km doğusunda, Bitlis Çayı üzerinde bulunan bu taş köprü'nün 16. veya 17. yüzyıllarda inşa edildiği sanılmaktadır. İpek Yolu üzerinde bulunduğu tahmin edilen bu köprü'nün uzunluğu 60m, genişliği ise 4,4m.dir.

Derzin Kalesi

Günümüze kadar gelebilen gözetleme kuleleriyle Derzin Kalesi, Baykan'ın

Derzin Kalesi ^[18]

8km doğusunda Adakale (Derzin) Köyündedir. Ortaçağlarda veya Osmanlı'nın ilk döneminde bir Kürt beyi için inşa edilen kaleye, Osmanlı İmparatorluğu'na başkaldıran bir Alevi önderden hareketle zaman zaman Şahkulu da denmektedir. 10 bini aşkın kişiyi Osmanlı'ya karşı ayaklandırmayı başaran ve Osmanlı'ya vergi ödemeyi reddeden Şahkulu, Kuran'ın Alevi yorumunu özellikle çevredeki Türkmenler arasında yaymaya başladığında Antalya yakınlarında bulunan bir mağarada yaşamaktaydı. Taraftarlarıyla birlikte Osmanlı Ordusuyla karşılaştıklarında bu kez İran'a yönelmiş ve yol üzerinde Safevi Hükümdarı Şah İsmail'in himayesindeki bir kervanı talan etmiştir. Olaya öfkelenen Şah, Şahkulu'nun üzerine kendi ordusunu gönderince Şahkulu ve müridleri bu kaleye sığınmışlardır. Şahkulu ile kale arasında ortaya çıkan bu ilişki, böylece günümüze kadar ulaşmıştır.

Veysel Karani Türbesi (Turba Weysel Qarani)

Veysel Karani Türbesi, Siirt'e 8km mesafedeki Ziyaret Beldesinde yer almaktadır. Asıl adı Üveys bin Amir-i Karani olan Veysel Karani'nin, 555 yılında Yemen'in Karen Köyünde dünyaya geldiği sanılmaktadır. 4 yaşındayken babasını kaybetmiş, annesi tarafından büyütülmüş ve hiç okula gitmemiştir. Sonunda Hazreti Muhammed'i görebilmek için Medine'ye gitmiş, ancak onu görmeden geri dönmek zorunda kalmıştır. 7. yüzyılın ortalarında Müslümanları ikiye bölen saflaşmada Ali'nin tarafını tutan Üveys bu iki grup arasında çıkan savaşta yaralanmış ve şehit ilan edilmiştir.

Veysel Karani yakınında bir Ziyaret ^[19]

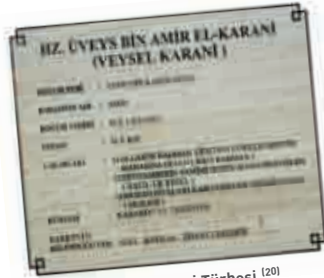
Karani'nin kendi aşiretlerinden olduğunu iddia eden üç ayrı aşiret lideri Karani'nin naaşını kendi topraklarına götürmek isteyince Ali bu işe bir çözüm bulmaya söz vermiş, söylentiye göre ertesi sabah üç aşiret reisi de kendilerine gösterilen tabutlarda Karani'yi görmüştür. Böylece, tabutlar-

dan biri Yemen'e, diğeri Şam'a, sonuncusu da Baykan'a götürülmüştür (bu arada, İran Kürt Bölgesinde de Veysel Karani'ye ait olduğu söylenen bir türbe vardır).

Baykan'daki

kubbeli türbesi cas kullanılarak 1901 yılında yapılmıştır. Bu yapı çökünce 1967 yılında şimdiki türbe yapılmıştır. Her yıl Veysel Karani'yi Anma Günü olan 16-17 Mayıs tarihlerinde buraya binlerce ziyaretçi akın etmektedir.

Beldede çok sayıda küçük dükkan ve lokanta bulunmaktadır. Ziyaret yerindeki tek otel *Ziyaret Turistik Otel*'dir (0484 565 25 09).

Veysel Karani Türbesi ^[20]

Aydınlar (Tillo)

İbrahim Hakkı'nın astronomi çalışmalarını yaptığı yer ⁽²¹⁾

Tillo evleri ⁽²²⁾

Siirt'in 10km kuzeydoğusundaki Aydınlar İlçesi (nüfus: 1.930) ildeki en kutsal yerlerden biri sayılmaktadır. Bunun nedeni, ilçede çok sayıda eski türbe, tarihi medrese ve cami bulunmasıdır. Öyle ki, söylentiye göre zamanında insanlar buraya o kadar saygı duyarlarmış ki, Tillo topraklarına ayakbaıyla girilmezmiş. Bazı kaynaklarda anlamının *yüksek ruhlar* olduğu söylenen ve Süryani Dilinde "küçük tepe" anlamına gelen Tillo adı, 28 bin yerleşim yerinin adlarının

değiştirilmesi politikası çerçevesinde 1982 yılında Aydınlar olarak değiştirilmiştir. Aydınlar'da Kurmanci Dili dışında Arapça da konuşulmaktadır. Ancak, yöredeki Araplar Türkiye'nin batısındaki illere göç etmekte ve bu dili konuşanların sayısının azalmakta olduğu söylenebilir. İlçe geçmişinin ona kazandırdığı muhafazakâr bir yapıya sahiptir. Medreseler 1924 yılında yasaklandığından ilçedeki çocuklar camilerde Kuran kursları almaktadır.

Tillo'nun dar sokaklarında yürdüğünüzde kimi güzel evler ve abbaralar (bakınız s: 359) göreceksiniz. Güzel görünlü ahşap girişleri ve pencereleri olan bu evlerin pencere pervazlarında ve kapılarının üzerinde Farsça ve Arapça yazıtlar görülür. Kapı tokmakları da ilginçtir; hatta kimi evlerin kapılarında kadınlar ve erkekler için ayrı kapı tokmakları görülür. Söylenene göre bunlardan daha fazla ses çıkaranı erkekler içindir.

Aydınlar yolu üzerinde Bağtepe (Halenze) adlı küçük bir köy göreceksiniz. İmam Ali'nin yakın dostu

Botan Çayı ndan bir görünüm ^[23]

Şeyh Abdülkadir Geylani'nin soyundan gelen ve hicri takvime göre 544-615 yılları arasında yaşamış olan Şeyh Muhammed Geylani Türbesi buradadır. Abdülkadir Geylani, Doğu Anadolu'da ve Kürtlerin yaşadıkları yerlerde büyük saygı gören ve birçok izleyicisi olan bir şahsiyettir.

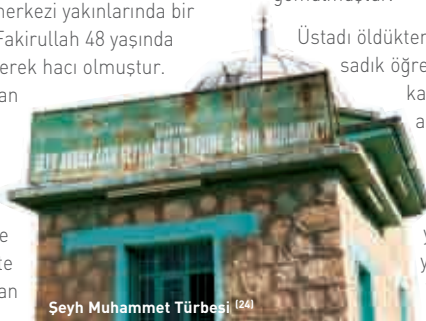
İlçe merkezinde finansmanı İslami vakıflar tarafından sağlanan *Tillo Misafirhanesinde* ücretsiz olarak birkaç gün kalabilirsiniz.

İsmail Fakirullah ve İbrahim Hakkı Türbeleri

1657 yılında Tillo'da doğan Sufiliğin büyük öncüsü İsmail Fakirullah'ın türbesi ilçe merkezi yakınlarında bir yamaçtadır. Fakirullah 48 yaşında Mekke'ye giderek hacı olmuştur. Komşularından biri vefat edince, taziyede bulunmak üzere evlerine gider. Dönüşte avluda bulunan

22m derinliğindeki susuz kuyuya düşer. Vücudunda her hangi bir yara veya kırık olmadan kuyudan çıkarılan Fakirullah kendine geldiğinde kuyuya düştüğünden haberi olmadığını, ancak birçok evliyanın ruhuyla tanıştığını ifade eder. Bu kaza Fakirullah'ın sekiz yıl boyunca trans halinde yaşamasına yol açmıştır. Bu deneyimin ardından yaşamını manevi rehberliğe adanmış, pek çok ünlü bilgin yetiştirmiştir. Bunlardan biri olan Muhammed Sorani, halen Irak Cumhurbaşkanı olan Celal Talabani'nin atalarındandır. İsmail Fakirullah çoğu Arapça ve Farsça olmak üzere kitaplar yazmıştır. 1734 yılında ölen Fakirullah Aydınlar'a gömülmüştür.

Üstadı öldükten sonra, onun sadık öğrencisi, zamanının kalburüstü astronomlarından İbrahim Hakkı, Fakirullah'ın türbesini ve yanındaki kuleyi yaptırmıştır. 1703 yılında

Seyh Muhammed Türbesi ^[24]

Erzurum'da doğan İbrahim Hakkı, Fakirullah ile birlikte çalışmak üzere Aydınlar'a gelmiştir. Çok parlak bir öğrenci olan İbrahim Hakkı; edebiyat, psikoloji, sosyoloji, tıp ve astronomi alanlarında büyük yeteneklere sahip olduğundan kısa sürede ün yapmıştır. Avrupa teleskopunu İslam astronomisi bağlamında kullanan ilk bilgin odur. Yapıtları arasında 1755 yılında yazılan bir divan (antoloji); *Marifetname* adını taşıyan bir ansiklopedi ve insanların kutsal olan ne varsa bunu tam olarak kavrayabileceklerini savunan *İrfaniye* adlı çalışması vardır. Bu eser 1763 yılında Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmıştır. İsmail Hakkı 77 yaşında Aydınlar'da ölmüş, ustasının ayakucu-na gömülmüştür.

Kubbeli ve sekiz köşeli bir yapı olan İsmail Fakirullah'ın mezarı, bir zamanlar İbrahim Hakkı'nın eseri olan benzersiz optik sistemiyle biliniyordu. İbrahim Hakkı, Aydınlar'ın 3km ötesindeki bir tepenin üzerine içinde bir prizmanın bulunduğu pencereci bir duvar yaptırmıştı. Güneşin ekvatoru geçiş gündüz ile gecenin eşit olduğu iki günde (bu günlerden biri baharda 21 Mart'a denk gelmektedir ve bu da Newroz Günü olarak özel önem taşımaktadır; (bakınız s: 248), tepedeki prizma doğan güneşin ilk ışıklarını uzaktaki mezarın üst kısmındaki bir boşluktan oradaki bir aynaya yansıtmakta, buradan da Fakirullah'ın mezarını boylu boyunca aydınlatmaktaydı. İbrahim Hakkı'nın kendi kendine yönelttiği şu soru ünlüdür: "Yeni yılın [Newroz'un] doğan ilk güneşi benim üstadımın yattığı yeri aydınlatmıyorsa ne işe yarar ki?" Ne var ki, Hakkı'nın bu düzeneği 1965 yılındaki restorasyon çalışmaları sonrasında bozulmuş ve tüm çabalara karşın eski haline getirilememiştir.

Mezarın yanında yerel bir müze vardır (her gün sabah 08.00-18.00 saatleri arasında açıktır). İbrahim Hakkı'nın

İsmail Fakirullah Türbesi ⁽²⁵⁾

soyundan gelenler tarafından bakılan bu müzede astronomi aletleri ve çeşitli elyazmaları dahil İbrahim Hakkı'nın bütün eserleri sergilenmektedir.

Sultan Memduh ve Zemzem-il Hassa Türbeleri

İsmail Fakirullah'ın torunu ve İbrahim Hakkı'nın öğrencisi Sultan Memduh'un mezarı buradadır. Memduh'un 47 bin beyitten oluşan bir divanı vardır. Yattığı mezar aslında kendisinden önce, 1830 yılında ölen oğlu için yaptırılmıştır. Eşi, Şeyh Mustafa Fani'nin kızı Zemzem-il Hassa (1765-1852) da burada yatmaktadır. Zemzem-il Hassa bölgede İslam dini çerçevesinde kutsal kimlik atfedilen ilk kadındır. Ölümünden sonra Sultan Memduh'un yanına gömülmüştür.

Şeyh Hamza El Kebir, Şeyh İbrahim El Mücait ve Şeyh Muhammed El Hazin Aydınlar'da türbeleri bulunan diğer kişilerdir. Bunlardan birincisi eğitimini Irak'ta Şeyh Osman'dan almış, sonra Aydınlar'a dönmüş ve burada ölmüştür.

Aydınlar'ın Ünlü Bilginleri

Aydınlar, İsmail Fakirullah ve İbrahim Hakrı'nın yanı sıra ünlü başka İslam bilginleri de yetiştirmiştir. Bunlardan **Molla Halil (Melle Xelil)**, Kürt bir ailenin çocuğu olarak 1754 yılında Gulpik'te (bugün Bitlis'e bağlı) dünyaya gelmiştir. İslam hukuku, hadis ve Kuran meali gibi alanlarda çalışmalar yapan Melle Xelil hocalık mertebesine ulaştıktan sonra birçok medresenin açılmasına yardımcı olmuştur. Daha sonra Kadiri dervişlerinin şeyhi olduğunda Aydınlar'a geçmiş ve burada Mele Xelilê Sêrtî olarak tanınmıştır. Kürt Bölgesinin Bedirxanî (bakınız s: 474) gibi en önemli ve tanınmış ailelerin çocuklarına da ders veren Mele Xelil Kürtçe, Arapça ve Farsça dillerinde otuzu aşkın kitap yazmıştır. Bunlar arasında *Nehculenam* Kürt yazınının en önemli kitaplarından

biri sayılmaktadır. Melle Xelil 92 yaşında vefat etmiştir.

Dinsel amaçlarla çeşitli yerleri gezmiş bir başka ünlü kişi de, 1778 yılında Irak Kürdistan'ının Şehrezur Kasabasında Baban Aşireti'nin bir üyesi olarak dünyaya gelen **Mewlana Xalidê Bexdadî**'dir. 1805 yılında hacca giderken Şam'a uğramış, yolculuğunun bir bölümünü daha sonra Hindistan'da kendisine ders verecek olan tanınmış din bilgini Evdilahê Dehlewî ile birlikte yapmıştır. Mewlana Xalid önce Kadiri, daha sonra Kürt Bölgelerinde Nakşibendî Tarikatı'nın birinci şeyhi olmuş, Nakşibendiliğin yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamış ve kısa ömründe (49 yaşında ölmüştür) Kürtçe, Farsça ve Arapça Dillerinde çok sayıda kitap yazmıştır.

İsmail Fakirullah'ın eğitim gördüğü medrese ^[26]

Düğün ^[27]

Eruh (Dihê/Dih)

Siirt'in 53km güneydoğusunda bulunan Eruh (nüfus: 9.450) Toros Dağları'nın uzantısı olan yüksek dağlarla çevrelenmiş, yükseltisi 1125m olan bir ilçedir. İlçenin bulunduğu yer bir zamanlar İpek Yolu'nda Cizre'yi Irak'taki Musul Kenti ile bağlıyordu.

Eruh'un kültür yapısı, mutfağı, müziği ve konuşulan Kırmanci Dili Irak ve İran'da yaşayan Kürtlerinkine yakındır.

Yöre, el tezgâhlarında tiftikten dokunan (bakınız s: 499) ve şalu-şepik olarak bilinen geleneksel gisisiyle ünlüdür. Daha çok Ermeni köylüler tarafından yapılan bu işte, Ermenilerin bölgeden ayrılmaya zorlanmalarının ardından üretim düşmüştür. Keçi kılından özellikle genç kadınlar tarafından dokunan kilimler de ünlüdür.

İlçenin bazı yerlerinde, geleneklerine daha bağlı kişilerde belirli işlerin belirli zamanlarda yapılmasının uğursuzluk getireceği inancı vardır. Böylelerine

Eruh'lan bir portre ^[28]

göre örneğin güneş battıktan sonra evin süpürülmesi, Çarşamba günü banyo yapılması, vb. uğursuzluk getireceğinden yapılmaması gereken şeylerdir.

Eski Eruh, bugünkü yerine 20 dakika mesafede, şimdi Bilgili (Nivla) Köyünün olduğu yerdedi. Bu köyde, sınıflarının çoğu hala iyi durumda, ancak yatakhane bölümü harap durumdaki eski medreseyi görebilirsiniz. Daha ilerde ise şimdi hayvanların

Kilim dokuma [29]

barındırıldığı bir kilise vardır. Bugün Kürtlerin yaşadığı bu yerleşim eskiden bir Ermeni Kasabasıydı. Söylenceye göre Kuzey Irak'taki Erbil'den Derwêş Ağa adlı bir Kürt Aşiret Reisi Cizre'ye ödemeleri gereken vergileri ödemedikleri için Ermenileri buradan çıkarmıştır. Bu hareketinin karşılığında Ermenilerin bıraktıkları toprakları almıştır. Zaten hayli zengin olan ağa Kızıl Cami, köprü, hamam ve medrese gibi birçok yer yaptırmıştır.

Bilgili Medresesi dışında, yörede Eruh İlçesine 57km mesafede bulunan Kavaközü (Tanze) Köyündeki 500 yıllık Mir Nasir Medresesi ile Sırnak İli (bakınız s: 471) yakınlarındaki Hista Termal Kaplıcaları da görülebilir.

Üzümlük (Paris) Köyü

Siirt ile Eruh arasındaki ana kontrol noktasını geçtikten sonra küçük, şirin bir köyden geçersiniz. Bu köyün adı eskiden Paris iken 1963'te Üzümlük'e çevrilmiştir. Köyde, eski adını hak eder biçimde kahvehaneler, ayrıca ırmak kenarında nezih bir balık lokantası

vardır. Eski bir kalenin ve kilisenin kalıntılarını görmek için köyde dolaşabilirsiniz.

Mir Nasir Medresesi [30]

Paris Köyü [31]

Pervari (Xisxêr/Berwarî)

Pervari'de bir çocuk ⁽³²⁾

Pervari Balı ⁽³³⁾

Pervari'nin (nüfus: 6.607) tarihi Pers İmparatorluğu'na dayanmaktadır. Bölgede başka birçok yer gibi Pervari de tarih boyunca Selevkoslar, Partlar, Romalılar, Sasaniler ve Araplar olmak üzere çeşitli güçlerin egemenliğine girmiştir. 927 yılında bu yöre Bizanslıların eline geçmiş, bir sonraki yüzyılda da Philateros adlı bir Ermeni prensinin egemenliğine girmiştir.

Siirt'ten Pervari'ye giden 90km uzunluğundaki yol boyunca güzel vadiler ve şelalelerle dolu, manzarası hoş dağlık alanlardan geçeceksiniz. Yılmaz Güney'in (bakınız s: 91) *Sürü* adlı filminin çekildiği ünlü Çemê Karê Yaylası da buradadır. Pervari'ye yakın kontrol noktasının hemen ilersindeki Ekindüzü (Hartivina) Köyünde bir zamanlar Kürtler ve Ermeniler birlikte yaşarlardı. Yöre halkının anlattığına göre köyün tam ortasından geçen yol iki topluluğu birbirinden ayırmıştır. Ermeniler yöreden zorla çıkartılmadan her iki topluluk da bayramlarını birlikte kutlardı.

Pervari'nin dar sokaklarında dolaşırken askeri alanın hemen arkasında kalan eski kente bakın. Burada, hala ayakta kalmalarına şaşılacak kimi özgün Ermeni evleri göreceksiniz. Burada yaşayan son Ermeniler de 20 yıl kadar önce

Pervari yakınında Köy yolu ^[34]

Avrupa'ya göçmüştür. Pervari'nin organik balı ülke genelinde ünlüdür. Dolayısıyla, çarşıda dolaşırken bir miktar kaliteli bal alma fırsatınız olacaktır. Geceyi burada geçirmek isterseniz, ilçede küçük bir pansiyonda kalabilirsiniz

Pervari'deki tarihi mekânlar arasında eski bir kilisenin kalıntıları, eski evler, 20km mesafedeki Aşağı Balcılar (Malki) Köyü Mezarlığı ve 29km güneydeki Keskin (Burmi) Köyünde bulunan Derya Burmi Kilisesi'nin kalıntıları yer almaktadır.

Pervari'de bir vadi ^[35]

Şirvan (Şêrwan)

Çoban ^[36]

Şirvandan bir görünüm ^[37]

Siirt il merkezinin 25km kuzeydoğusunda yer alan Şirvan (nüfus: 4.785) aslında büyük bir köyü andırmaktadır. Tepedeki eski Şirvan'da eski evler hala görülebilmektedir. Buna karşılık ilçenin kuzey bölümü daha moderndir. Dükkanların ve hükümet binalarının çoğu ana cadde üzerindedir. İlçeyi ziyaret etmek isteyenler için gece konaklayabilecek herhangi bir yer bulunmamaktadır.

Bir zamanlar Şirvan da Kürtlerle Ermenilerin birlikte yaşadıkları bir

yerleşim yeri idi. Ana cadde üzerinden sol taraftaki yokuşa dönerseniz Deyr-i Dara Kilisesi olarak bilinen küçük bir Ermeni Kilisesinin kalıntılarını görürsünüz. Yerlilerin anlattıklarına göre kilise bir dönem camiye çevrilmiş, ancak sonra cami de kullanılmamıştır. Duvarlar üzerindeki boyalı haçlar halen görülebilmektedir. İlçenin ortasındaki bir başka kilisenin kalıntıları ile güney taraftaki Salih Bey Türbesi Şirvan'daki diğer tarihi kalıntılardır.

İrun Kalesi

İrun Kalesi Şirvan'ın 40km kuzeyinde, Cevizlik (Bombat) Köyünde bulunan sarp bir dağın üzerindedir. Dağlarla çevrili olduğundan ulaşılması güçtür. Dağlardaki tüneller kaleyi dağın eteklerine ve buradaki akarsuya bağlamaktadır.

İncekaya (Kormas) Kalesi

Siirt'i geride bıraktıktan sonra Pervari Yolu üzerinde 9. kilometrede İncekaya (Kormas) Köyü vardır. Önceleri

İncekaya (Kormas) Kalesi ^[38]

Kürtlerle Ermenilerin birlikte yaşadığı bu köyde bir tepenin üzerinde Bizans Döneminden kalma Kormas Kalesi yer almaktadır. Köyden kaleye yürümek yaklaşık 20 dakikanızı alacaktır. Kalenin ana avlusu, kuzey ve güney taraflarındaki burçları ve içerdeki odaları halen iyi durumdadır.

Şirvan kelebek ^[39]

Budakoğlu Salih Bey (Beg) Mezarı

Şirvan, yöredeki Mirlerin (yerel Kürt liderler) tarihini yazan Salih Bey'in mezarının bulunduğu yerdir. 1770 yılına ait bu çalışma, Şirvan'ın yanı sıra Cizre, Diyarbakır, Bitlis, Muş ve Hakkâri'deki Kürt Beylikleri'nin sosyoekonomik ve kültürel özelliklerini anlatan ilginç ve özgün bir yapıttır. Bu eserin Arapça el yazmasının orijinali Salih Beyin torunları tarafından Paris'teki Kürt Enstitüsü'ne (<http://www.institutkurde.org/en/library/online/>) verilmiştir ve burada Kürtçe'ye çevrilmiştir. Aynı kitap İstanbul Kürt Enstitüsü tarafından da 2005 yılında basılmıştır. ([http://www.enstityakurdi.org/index.php?newlang=turkish.](http://www.enstityakurdi.org/index.php?newlang=turkish))

İhtlasiye Medresesi⁽¹⁾

BİTLİS (Bedlîs)

Bitlis Çayı'nın ağıstıvıçlığı ile bir kanyon,
Yukarı Mezopotamya ile kuzeydoğu ikiye yarılan
aralıklardan geçiren tek-yıldız kanyon vadiindedir.
Özellikle bu bölge, yerli Türk ve Kürtler
Dilekçelerine bağlı olarak bölgenin süren
Rojat Asirati nin ağıstıvıçlığı altında
Osmanlı Devleti'ne giden 1849 tarihinde
kaldırılmıştır.

Tarihi Neolitik Döneme dayanan Bitlis Yöresi, geçmişte Urartuların bir parçası olmuştur. Nitekim Urartu Dönemine ait kale harabeleri ilin çeşitli yerlerinde görülebilmektedir. Bu dönemin ardından Büyük İskender, Persler, Asurlular, Bizanslılar, Selçuklular, Eyyubiler ve nihayet Osmanlılar bölgeye egemen olmuşlardır. Bitlis Çayı'nın oluşturduğu dar kanyon, Yukarı Mezopotamya ile kuzeydoğudaki yaylalar arasından geçen tek yolu kontrol etmektedir. Geçmişte, bu bölge çeşitli Türk ve İran'lı Derebeylerine bağlı olarak hüküm süren Rojki Aşireti'nin egemenliği altındaydı. Osmanlı Devleti bu güçleri 1840'larda ortadan kaldırmıştır. I. Dünya Savaşından önce il nüfusunun büyük bir kısmı Ermenilerden oluşurken, günümüzde nüfusun çoğunluğunu Müslüman Kürtler oluşturmaktadır.

Bölgedeki diğer iller gibi Bitlis'te de ekonomi az gelişmiştir. Arazinin dağlık olması, tarımdan çok hayvancılık için elverişli koşullar sunmaktadır. Bununla birlikte, Tatvan ile Bitlis arasındaki Rahva düzlüğünde bir organize sanayi bölgesi oluşturulmasına yönelik başlatılan proje halen sürmektedir.

Ziyaretçiler, kent henüz ortamı değiştirecek bir kitle turizmine açılmadığı için Burada doğal bir güzellikle karşılaşacaklardır. Güzel göller ve yüksek dağlarla çevrili Bitlis sakin bir ildir. Kentin merkezinde, büyüleyici yapısıyla Şerefiye Külliyesi görmeye değer yerlerin başında gelirken; kentin dışında Urartu mimarisinin örneklerini ve günümüzde harap bir durumda olan devasa boyutlardaki El-Aman Hanı gibi İslami yapılar da dahil olmak üzere pek çok yapıyı görmek mümkündür. İlin çeşitli yerlerinde bulunan sıra dışı güzellğe sahip göller dinlenmek için ideal yerlerdir. Ahlat ve Adilcevaz ise kültürel miraslarıyla ilginizi çekecektir.

Bitlis Merkez (2)

İl nüfusu
327.886 (2007)

Ortalama yükselti

1545 m

Yüzölçümü

6706 km²

İlçeler

Bitlis (Merkez), Adilcevaz,
Ahlat, Güroymak, Hizan,
Mutki, Tatvan

Ekonomi

Tarım, hayvancılık, turizm

Komşu iller

Muş (batı), Ağrı (kuzey),
Van (doğu), Siirt (güney)

**Bir
Bakışta**

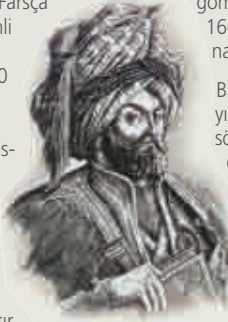
Ahlat'ta bulunan arkeoloji müzesinin yanı sıra tarih boyunca yörede hüküm süren hükümdarların görülmeye değer mezarları vardır. Süphan Dağı tırmanışları için, ideal konumunda olan Adilcevaz ise tarihi kalıntı ve İslami anıtlar açısından daha da zengindir. Kayak ve su kayağı yapma imkânlarının bulunduğu Nemrut Dağı ve Krater Gölü de yine Tatvan İlçesi sınırları içindedir.

Bitlis'ten bazı önemli isimler

Bitlis, 1452 yılında burada dünyaya gelen ve **İdrîsê Bedlîsî** (İdris-i Bitlisi) olarak da bilinen Mewlana Şêx İdrîs el-Hakîm (Mevlana Şeyh İdris el-Hakim) dahil çok sayıda kayda değer yazar ve düşünür yetiştirmiştir. İdrîsê Bedlîsî, 1478 yılında Akkoyunlu Sultanı Yakup'un kâtipliğini, daha sonra Osmanlı Sultanı I. Selim'in danışmanlığını yapmış, Mısır'ın fethi sırasında Selim'i metheden pek çok kaside yazmıştır. Ancak asıl önemlisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi ve işleyiş biçimi ile ilgili ciddi bir kitap yazmış olmasıdır. Farsça yazmış olduğu en önemli yapıtı olan *Heşt Bihîşt* (Sekiz Cennet) Farsça 80 bin beyitten oluşmaktadır. İlişkileri nedeniyle Kürt aşiret reisleri üzerinde ciddi bir nüfuzu olduğundan I. Selim kendisine özerk Kürt bölgeleri için idari bir çerçeve hazırlama görevi vermiş, beylerin yerel otoritesini tanımıştır. İdrîsê Bedlîsî 1520 yılında İstanbul'da ölmüştür.

Bölgenin geçmişi ve özellikle Kürtler hakkında bir şeyler öğrenmeye meraklı olanlar **Şerefhanê Bedlîsî (Şerefhan-ı Bitlisi)**'nin ünlü *Şerefname*'siyle mutlaka karşılaşmış olmalıdır. Şerafeddin Han (Han) Bitlisi adıyla da bilinen bu büyük Kürt Bey'i, yazar ve düşünür, 1543 yılında İran'ın Kerherud (Gurhurûd) kentinde doğmuştur. Babası Şemseddinhan (Şemseddinhan)'dır, annesi de Emirhan (Emirhan)'ın kızıdır. 9 yaşına geldiğinde, İran Şahı Tahmasp Döneminde sarayda eğitim almıştır. Şerefhan bir süre sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Bayezid ile tanışmış, Osmanlı İmparatorluğu için çalışması yolundaki teklifini kabul etmiştir. 1567 yılında komutanlığa getirilmiş, önemli birkaç başarının ardından Tingabun ve Şirvan Bey'i

olmuştur. Tahmasp'ın 1567 yılında ölümünün ardından onun yerine geçen Şah İsmail, Şerefhan'ı yardımcılığına ve yöredeki Kürt Aşiretlerinin yöneticiliğine getirmeyi planlamış 1575 yılında Şeref Nahçıvan'da vali iken 400 adamıyla Bitlis'e dönmesi ve yörenin Han'ı (hükümdarı) olması istenmiştir. 1596 yılında *Şerefname* adını taşıyan büyük eserini Farsça kaleme almıştır. *Şerefname*, Kürtlerin tarihi ile ilgili yazılmış ilk eserdir. 1599 yılında ölen Şerefhan Gökmeşdan Camii'ndeki aile kabristanına gömülmüştür. (Ölüm yılını 1604 olarak veren kaynaklar da mevcuttur).

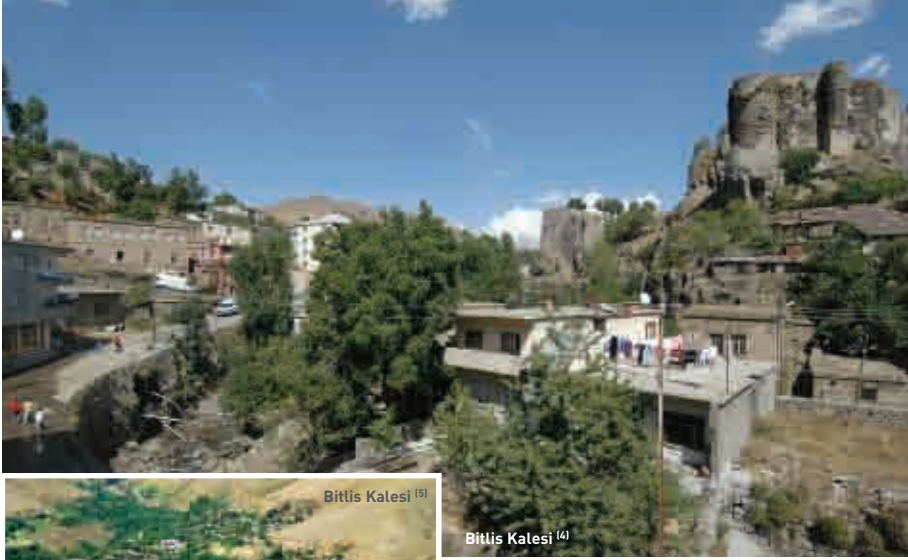
Şerefhan (Şerefhan) ⁽³⁾

Bitlis aynı zamanda 150 yıl yaşadığı (1773-1934) söylenen **Zaro Ağa**'nın da (Zoro Axa) memleketidir; ancak, doktoruna göre Zaro Ağa 130 yaşında ölmüştür. Bir dönem İstanbul'da tersanelerde çalışan Zaro Ağa çevrede merak konusu olmuş,

ardından doktorlar tarafından incelenmek üzere ABD'ye davet edilmiştir. Nitekim kendisinin ABD seyahati sırasında güzel kızlarla çekilmiş resimleri vardır. Zaro Ağa aynı zamanda yaptığı 25'den fazla evlilikle de ünlüdür. Bunun yanında kendisi Bitlis'te doğmasa da Bitlis'ten Amerika'ya göç etmiş Ermeni bir ailenin çocuğu olan **William Saroyan**'dan da bahsetmek gerekir. Ünlü bir öykü yazarı olan Saroyan eserlerinde genellikle Ermeni göçmen çocukların yaşadığı zorlukları dile getirmiştir. Saroyan 1939 yılında Pulitzer Ödülüne layık görülmüş fakat ödülü almayı red etmiştir. 2008 yılı Unesco tarafından William Saroyan yılı ilan edilmiştir.

Yazar **Seidê Kurdî** (Nursî) ile Ortaçağın ünlü Ermeni Ozanı ve Filozofu **Krikor Naregatsî**'nin kısa biyografileri için (bakınız s: 461/462).

Bitlis Kalesi ^[5]Bitlis Kalesi ^[4]

Bitlis Kenti

Van Gölü'nün batısında 1500m yükseklikte olan Bitlis il merkezinde (nüfus: 43.359) kentin bir tarihi merkezi ile doğu tarafına kurulmuş daha modern bir semti vardır. Bir vadide yer alan kent kalesi, Ortaçağ'dan kalma çok sayıda İslami anıtı ve renkli çarşısıyla Bitlis oldukça özgün ve canlı bir yapıya sahiptir.

Uzun ve zorlu geçen kışlara dayanıklı olacak şekilde yapılmış taş evler kente özgün görünümünü veren yapıların başında gelmektedir. Genel olarak iki katlı olan bu evlerin alt katları bir zamanlar hayvanlara ayrılırdı. Evlerdeki yaşam alanı; mutfak ve odaları da ısıtan sobanın çevresidir. Bu güzel evler arasında en dikkat çekenleri İnönü Mahallesi'ndeki Müftüler Evi, Muştak Baba Mahallesi'ndeki İsa Kalkan Evi ve Zeydan Mahallesi'ndeki Yusuf Paşa Konağı'dır.

Eski Bitlis'teki tek yönlü yol sistemi nedeniyle araba kullanmak hayli sorunlu olabileceğinden arabanızı park edip kentin bir bölümünü yaya dolaşmanızı tavsiye ederiz. Kentteki tarihi mekânların çoğu birbirine yakındır.

Dolaşırken, kaliteli bal ve peynir alma fırsatına da sahip olacaksınız.

Bitlis Kalesi

Bitlis 19. yüzyılda Kürtlerin üssü durumundaydı. 17. yüzyılda yaşamış olan Evliya Çelebi dâhil, bir çok tarihçi Bitlis'ten "bölgedeki en medeni emirlik" olarak söz eder. Zeydan Mahallesi'nde bulunan ve kente panoramik bir görünüm kazandıran kale, günümüze iyi korunmuş olarak gelebilmiştir.

Kalenin MÖ 332'de Büyük İskender'in komutanlarından Badlis tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır. Bitlis Çayı'nın iki kolu arasında inşa edilmiş stratejik bir konuma sahip olan Bitlis Kalesi 1530'larda surlarla çevrilmiştir. Bir zamanlar 200m uzunluğunda olan surların üzerinde burçlar yer almaktaydı. Dış surlar ilk yapıldığında 30m yükseklikte ve 5m kalınlıkta idi.

Paşa Hamamı (6)

Burçlara ait bazı kalıntılar kalenin güney tarafında bugün de görülebilir. İçkaide başlatılan arkeolojik çalışmalar halen sürmektedir.

Paşa Hamamı

Merkezdeki Nur Caddesi civarında bulunan ve kaleye yakın olan bu eski hamam günümüzde de kullanılmaktadır. 1571 yılında yapılan hamam, yakın zamanlarda yapılan yenileme çalışmalarının ardından halka açılmıştır. Bölgedeki diğer hamamlardan farklı olmayan

Paşa Hamamı esasen biri erkekler diğeri de kadınlar için olmak üzere iki ayrı bölümden oluşmaktaydı. Ancak nehre bakan kadınlar bölümü günümüze gelememiştir. Günümüzde hamam sabahları

erkeklerle, öğleden sonraları ise kadınlara hizmet vermektedir.

Ulu Cami

Bitlis Çayı yakınındaki Gazibey Mahallesi merkezinde yer alan bu caminin kare planlı bir ibadet salonu bulunmaktadır. Geçmişte camide yapılan bir yenilemeye ilişkin olarak 1150 tarihinden kalma bir kitabe görülmektedir; ancak, bu tarihten önce burada nasıl bir yapı olduğu ve nelerin eklendiği bilinmemektedir. Kitabeye göre cami, 1150 yılında Karahanlılar Beyliği'nin son temsilcisi olan Ebu'l Muzaffer'in talimatı ile onarılmıştır. Diğer bir kitabeye göre ise cami 1650 yılında bir kez daha yenilenmiştir. Yapı dikdörtgen plan üzerine Ahlat Taşıyla inşa edilmiştir. Diğer ilginç bir nokta da, bölgedeki egemen tarz uyarınca mihrabının cami dışına uzatılması ve üstte bir kubbeye örtülmüş olmasıdır. 1492 yılında eklenen minare zikzaklı motiflerle süslenmiştir. Camiyi ziyarete gittiğinizde, çevredeki kaldırımlarda çaylarını yudumlayan çok sayıda Bitlisli görebilirsiniz.

Hacı Behiye Camii (Hacî Begiye Camii)

Gazibey Mahallesinde bulunan bu cami geniş bir külliye aittir ve zaman zaman Gazi Begiye veya Behiye Camii adlarıyla anılmaktadır. Bir zamanlar külliye bulunan hamam ve Hacı Mehmet adında bir şahısa ait türbe günümüze gelememiştir. Külliye'nin inşasına Hacı Mehmet sağken başlanmış, ancak inşaat Mehmet'in 1544 yılındaki ölümünden bir yıl sonra tamamlanmıştır. Burada, Eski Çarşı Mahallesi'nin güney ucunda, Bitlis Çayı'nın doğu tarafında ayrı bir mescit de vardır. Süslemeleri açısından son derece sade olan mescit kırmızımı kahverengi taştan yapılmıştır. Ne var ki, çevresinde süren inşaatlar yapının güzelliğini gölgelemektedir. Mescidi Rus Pazarı olarak adlandırılan yerde görebilirsiniz.

Ulu Cami (7)

Şerefiye Külliyesi

Eğer Bitlis'e ayırabileceğiniz zaman tek bir yer görebileceğiniz kadar sınırlı ise, o zaman mutlaka merkezdeki Muştak Baba Mahallesi'nde, pazar-yerine yakın Şerefiye Külliyesi'ne gitmelisiniz. Külliye'nin önündeki meydan trafiğe kapalı olduğundan burada bir süre rahatça dinlenebilirsiniz. Külliye'de, 16. yüzyıldan kalma, son derece güzel ve iyi korunmuş güzel bir cami, bir medrese, türbe ve bir hamam bulunmaktadır.

Şerefiye Camii avlunun güney tarafında yer almaktadır. Düzgün taş bloklardan yapılan caminin köşeleri ve giriş kapıları üzerinde küçük kubbeler yer almaktadır. Son ibadet yeri ise her biri kubbeli beş ayrı bölümden oluşmaktadır. Giriş kapısındaki güzel geometrik süslemeler dikkat çekicidir. Avlunun doğu tarafında kalan caminin giriş kapısının hemen yanında taş bir türbe bulunmaktadır.

Üzerindeki yazıta göre türbe 1533 yılında Emir Şemseddin tarafından 16. yüzyıl Bitlis Mirlerinden IV. Şerefhan için yaptırılmıştır. Kare planlı ve tek katlı türbenin piramit tarzındaki çatısı kubbeyi gizlemektedir

Avlunun doğu tarafında yer alan medresenin ortasında kendi dikdörtgen avlusu vardır. Avlunun kuzey ve güney cephelerinde görülen kemerlerin yanı sıra doğu tarafında üzerleri kubbeli beş odası bulunmaktadır.

Bir zamanlar yoksullara çorba verilen imaret caminin kuzey tarafında yer almaktadır. Kesme taş ve kırmızı tuğla kullanılarak yapılan imaretin ortasında bir salon, her köşesinde de bir oda bulunmaktadır. Salonda sekizgen kubbeli küçük bir de havuz da vardır.

Caminin güney duvarı önündeki avlulu ve iki tarafında odalarla çevrili olan han da taş bloklardan yapılmıştır. Kuzey ve güney yönlerindeki eyvanlar

tonozlu doğu ve batı yönündeki odalar kubbelidir.

Hatuniye Caddesi yakınındaki Taş Hamam (Han Hamamı) geleneksel Türk hamamının en güzel örneklerinden biridir. Soyunma-giyinme yeri kare planlı ve kubbeli olan hamamın sıcak bölümü de büyük bir kubbe ile örtülmüştür.

Alemdar Camii

İçinde Eyyubi Sultanı Ensari'nin kardeşi Feyzullah Ensari'nin (Alemdar Paşa) türbesi bulunan Alemdar Camii bu nedenle sıkça ziyaret edilmektedir. Kentin güneyindeki Muştak Baba Mahallesi'nde, Alemdar Köprüsü yanındaki caminin 1783-1784 yıllarında Maksut Paşa tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır. Bu iki katlı yapının zemin katında türbe, üst katında ise ibadet yeri vardır. Toprak damlı camide en son yapılan yenileme

Kızıl Mescit ⁽⁹⁾

çalışması, caminin özgün karakterini bozmadan hayli başarılı bir biçimde tamamlanmıştır.

Sultaniye Camii ve Şeyh Garip Türbesi

Merkezdeki Muştak Baba Mahallesi'nde Alemdar Sokağına vardığınızda, 1632 yılında Hadım Mehmet Ağa tarafından kesme taşlarla yaptırılan bu camiyi göreceksiniz. Caminin ikinci katı ibadet yeri olarak kullanılırken kuzey tarafta birbiri ardına sıralanmış üç oda bulunmaktadır. Ortadaki odada üzeri tonozlu bir kabir bulunmaktadır.

Kızıl Cami

İnönü Mahallesi yolu üzerinde bulunan Kızıl Mescit Mahallesi'nde yer almaktadır. Alâeddin oğlu Hüseyin tarafından 1507 yılında inşa edilen cami 1864 yılında İbn Kasım el Hacı Mehmet tarafından yenilenmiştir ve halen ibadete açıktır. Son yapılan eklemelere rağmen ibadet salonu özgünlüğünü büyük ölçüde koruyabilmiştir. Kesme taş kullanılarak inşa edilmiş olan caminin Ulu Camii ve kaleyi kapsayan güzel bir manzarası vardır.

Bitlis Kilisesi

Bitlis kent merkezindeki tütün fabrikasının bahçesinde yer alan ve asıl adı belli olmayan kilisenin 1884-1885 yıllarında inşa edildiği bilinmektedir. Kesme taşlardan yapılmış düz çatılı bu kilise bugün harap ve terk edilmiş

vaziyettedir. Üzeri tonozlarla kaplı üç sahını bulunan kilisenin ortadaki sahını diğer ikisinden büyüktür. Kiliseye ulaşmak için Yusufiye Medresesi yolunu izleyip Herse Mahallesi'ne gelmeniz gerekmektedir. Fabrika idaresinden izin alabilirsiniz, kiliseyi ziyaret edebilirsiniz.

Yusufiye Medresesi

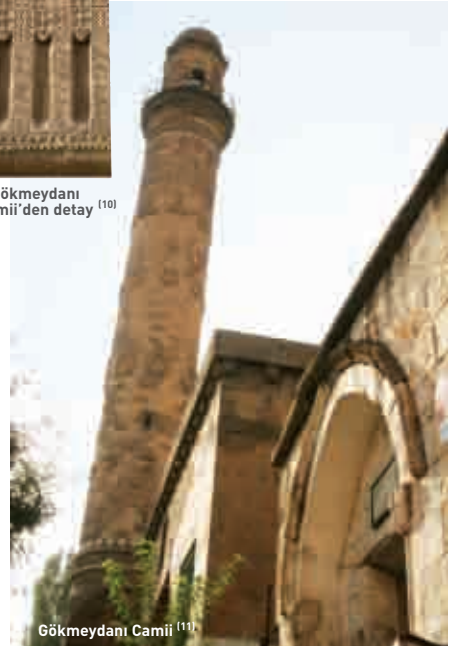
İnönü Mahallesi'nde yer alan bu medrese, 17. yüzyılda Hacı Yusuf adlı bir hayırsever tarafından yaptırılmıştır. Girişten sonra, karşınıza beş bölümden oluşan L şeklinde bir yapı çıkacaktır. Girişten hemen sonra sağ tarafta bulunan sınıfı üç hücre izlemektedir. Bir mihrabı da olan medrese İnönü Mahallesi'nin yokuş kısmındadır ve şehir içi dolmuşlarla ulaşılabilir.

Gökmeşan Camii'den detay ⁽¹⁰⁾

Gökmeşan Camii

Atatürk Mahallesi'ndeki bu iki katlı cami 1801 yılında inşa edilmiş, Atatürk'ün ziyaretinden

Gökmeşan Camii ⁽¹¹⁾

İhlasiye Medresesi ⁽¹²⁾

sonra 1924 yılında genişletilmiştir. Ziyareti sırasında Atatürk camiye bir minare eklenmesi talimatını vermiştir. Kesme taş bloklardan yapılan altı kubbeli caminin zemin katında doğu-batı yönünde uzanan bir koridor bulunmaktadır. Mihrabin üzerindeki süsler daha sonra eklenmiştir. Şerefhanê Bedlîsî ve ailesinin kabirleri bu caminin yanındaki mezarlıktadır.

İhlasiye Medresesi

Alışlageldik Selçuklu tarzında inşa edilmiş olan bu medrese, kitabelerine göre 1589 yılında Emir Şerefhan tarafından yaptırılmıştır. Doğu-batı ekseninde taş bloklardan inşa edilen medresenin üzeri kubbeli dikedörtgen bir avlusu vardır. Avlunun kuzey tarafında yer alan tonozlu odalar toprak damlıdır. Güney cephede tonozlu iki oda daha vardır. Yapı, her köşesinde birer tane olmak üzere dört sütunla desteklenen medrese, Mahallebaşı'nda yer almaktadır.

Medresenin girişinde, *harik* (*xarik*) adı verilen geleneksel el yapımı ayakkabıların satıldığı küçük bir dükkân vardır. İl hakkında broşürler bulabileceğiniz Turizm Danışma

Bürosu da yakındadır. Karşısında güzel bir çay bahçesi bulunan medresenin yanında Şeyh Şemseddin'in türbesi görülür. İki bölümlü bu türbe kesme taşlardan yapılmıştır. Bu bölümlerden daha geniş olanı haç planlıdır ve Selçuklu mezarlarını andırmaktadır.

Şeyh Tahir-i Gürği Türbesi

Tahir-i Gürği'nin yanı sıra Hüsameddin-i Bitlisi'nin de yattığı bu türbe Zeydan Mahallesi'ndeki küçük bir mezarlıktadır. Mezarlığın giriş kapısı üzerindeki yazıtta türbenin 1664 yılında Şeyh Tahir-i Gürği için Abdül Han tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir. Türbe, 12 kenarlı ve piramit çatılı bir yapıdır.

Küfrevi Türbesi

Kızıl Cami'nin karşısında yer alan ve kentteki en güzel türbelerden biri olan Küfrevi Türbesi, Sultan Abdülhamid'in Rum mimarı tarafından yaptırılmıştır. Halk tarafından ziyaret edilen türbede altı Sünni Evliya'nın mezarları bulunmaktadır. Taştan yapılmış dört kubbeli türbede zengin kabartmalar görülmektedir. Dış duvarlar sekiz

Küfrevi Türbesi (13)

kenarlı iken iç kısım daire şeklindedir. Buraya yolunuz düşerse, türbeye çıkan dar yolların iki tarafında bulunan eski ama çok güzel evlerin fotoğraflarını çekmeyi ihmal etmeyin.

Etnografya Müzesi

Bitlis'te yapılan pek çok kazı çalışması sırasında, Asurlular ve Urartulardan kalma çok sayıda eser ortaya çıkarılmıştır. Bunların pek çoğunu Ahlat Müzesinde görmek mümkündür. Ancak, Bitlis'in kendi etnografya müzesi de vardır. Mahallebaşı'nda 19. yüzyıldan kalma vilayet binasındaki bu müze Pazartesi günleri hariç, her gün 08.00-12.00 ile 13.00-17.00 saatleri arasında ziyarete açıktır.

Çiftkaya Kayak Merkezi

Dört pisti ve bir teleski olan Çiftkaya Kayak Merkezi, kentin Yükseliş Mahallesindedir. Belediye otobüsü veya taksiyle gidilebilir. Bitlis'te kayak mevsimi Kasım ayında başlayıp Nisan ayında sona ermektedir. Kayak için gerekli malzemeleri buradaki merkezden temin edebilirsiniz. Kamp Eğitim Merkezi adı verilen tesiste küçük bir otel de vardır. (0 434 226 87 55 veya 226 87 91)

Değirmenaltı (Por) Köyü

Şehir merkezinin yaklaşık 9km kuzeybatısında yer alan bu köyde, 5. veya 6. yüzyıldan kalma eski bir Ermeni Kilisesi ve inanılmaz zenginlikte *katçkar* (işlemeli taş blok) koleksiyonu bulunmaktadır. Bu anıtsal taşlar üzerinde, 15. yüzyıldan kalma ince süslemeler yer almaktadır.

Buradaki taş işçiliği Ahlat (bakınız s: 454) Meydan Mezarlığı'nda bulunan taşlarla benzerlik göstermektedir. Köyün 2km ilerisinde başka bir kilise daha bulunmaktadır.

El-Aman (Rehwa) Hanı

Kent merkezine 12km mesafedeki bu han ulaşılması kolay bir yerde kurul-

Ulaşım

Bitlis'in bölgedeki komşu illerle düzgün kara yolu bağlantıları vardır. Van ile Tatvan arasında da feribot seferleri yapılmaktadır. En yakın havaalanları Van (168km) ve Muş (83km) illerindedir.

Konaklama

Best Sigara Fabrikası karşısında Harmantepe Mevkiinde merkezi bir konuma sahip olan *Şark Mermer Otel'i* nin (0434 228 11 66) dağ manzaralı odaları ve iki restoranı bulunmaktadır. Kış aylarında, Nur Caddesi üzerinde bulunan *Dideban Otel'de* (0434 226 28 20, didebanotel.com) kalabilirsiniz. Otel, Çiftkaya Kayak Merkezi'ne 2km, Nemrut Krater Gölüne ise 20km mesafededir.

Nerede Yemek Yenilir

*Beş Minare Lokantası*nda (0434 226 37 00) kebab çeşitlerinin yanı sıra (önceden sipariş verilmesi koşuluyla) içli köfte ve *girar (pilav)* gibi yerel yemek çeşitleri servis edilmektedir. Beş Minare Lokantası Kalealtı Çarşısında yer almaktadır. Büryanıyla ünlü *Büryançı Azmi Ustanın Yeri* ise Balıkçılar Caddesi üzerindedir ve 06.00 - 15.00 saatleri arasında açıktır. (0434 226 13 70)

Arıdağ (Qultık) Tütünü ^[14]

muştur. Han, Tatvan ve Muş yollarının keşiştiği yerde, Bitlis Vadisinde lav kaplı bir alanın bittiği noktada yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nin 1562 yılındaki Van Valisi tarafından yaptırılan han günümüzde harabe halindedir. Kervansarayın özgün halinin 90m x 70m büyüklükte olduğu bilinmektedir. Ağırlıklı olarak Selçuklular, bir kısmı da Osmanlı Döneminde olmak üzere geçmişte Anadolu Yolları üzerinde uygun aralıklarla buna benzer 100'ü aşkın kervansaray yaptırılmıştır. Bu yapılarda ticari kervanlara kamu hizmeti olarak ücretsiz barınma olanağı sağlanıyor, saldırılara karşı korunaklı hale getirilen hanlar oraya yerleşik askeri birliklerce savunuluyordu.

Han, siyah taş kullanılarak yapılmış büyük bir avlu ve beş ana bölümden

El-Aman (Rehwa) Hanı ^[15]

oluşmaktadır. Yazılı kaynaklar hanın IV. Murad zamanında yenilendiğini ortaya koymaktadır. Yörede sık sık görülen şiddetli fırtınalara karşı elverişli bir yerde bulunan bu han yolculara hizmet verecek şekilde tasarlanmıştır. Bundan 70 yıl önce bölgede atların ve develerin nakliye amacıyla kullanılmakta olmasına rağmen han bundan daha önceki yıllarda terk edilmiştir.

Yapılacak yenilemelerle hanın bir otele, barı, lokantaları ve sergi alanları olan bir ticaret merkezine dönüştürülmesi planlanmaktadır.

Arıdağ (Qultık) Tütünü

Türkiye'de yetişen en iyi tütün, Bitlis'in 18km güneydoğusunda, Hizan Yolu üzerindeki Arıdağ Köyünden satın almak mümkündür. Toprağın verimliliği ve bu alanda kuşaklar boyu biriken deneyim sayesinde yöre ülkedeki en iyi tütünü yetiştirmesiyle ünlenmiştir.

Bir zamanlar Kulting (Qultık) adında önemli bir Ermeni yerleşimi olan köyün yapıları mimari açıdan da çarpıcı özellikler taşımaktadır.

Tatvan (Tetwan)

Nemrut Dağı ve Krater Gölü ⁽¹⁶⁾

Tatvan İlçesi (nüfus: 55.033) Van Gölü'nün güneybatı kıyısında, Bitlis il merkezinin 25km kuzeydoğusunda yer almaktadır. Doğal bir liman olma özelliğine sahip Tatvan bir zamanlar İpek Yolu üzerinde önemli bir geçiş noktasıydı. İlçede Anadolu'daki en büyük kervansaraylardan biri bulunmaktadır. İlginç tarihi mezarlıkları da yine bu ilçede görmek mümkündür. Yerleşmenin geçmişteki bu önemli coğrafi konumunu anımsatır biçimde, Türkiye'nin batısı ile Van'ı bağlayan demiryolu Tatvan'dan geçmekte, yolcular buradan Van'a feribotla geçmektedir.

Tatvan'da kalıntıları Çağlayan Mahallesinde bulunan bir ilkokul binasının temelleri altında kaldığı sanılan 16. yüzyılda yapılmış bir kale bulunmaktaydı. Kalenin 1550 yılında, Sultan Süleyman'ın adamlarından Zal Paşa tarafından inşa ettirilmiş olması mümkündür. Efsaneye göre, İran Şahı Tahmasp Adilcevas ve Ahlat Kalelerini aldıktan sonra bu kalenin yıkılması için

bizzat emir vermiştir. Aslında kalenin çok daha eskiden, Urartular Döneminden kalmış olması da muhtemeldir. Kimi tarihçiler Tatvan'ın Kaletepe Mahallesinde (feribot iskelesinin olduğu yer) bulunan çanak çömleğin MÖ 3000 yılından kaldığı görüşündedir.

Haziran sonu ile Temmuz arasında düzenlenen Tatvan Doğu Anadolu Fuarı'na binlerce işadama ve turist akın etmektedir. Bu fuarlardan ilki, Belediye ve Valiliğin işbirliğiyle 1969 yılında yapılmıştı. İlk fuardan bugüne onlarca firma fuarda etkinlikler düzenleyerek ürünlerini sergilemekte, halk oyunları grupları ile bölgeye özgü diğer gösteriler fuara renk katmaktadır.

Urartu Mezarlığı

Van Gölü çevresindeki birçok yerde olduğu gibi Tatvan'da da bir Urartu Mezarlığı vardır. Mezarlık, feribot iskelesi yakınlarındaki Kaletepe Mahallesinde yer almaktadır. Burada,

Urartu Mezarlığı ^[17]

önce birbirinden ayrı iki küçük oda ve bu odaların girişinde son derece ustaca yapılmış taş işçiliği örnekleri görülmektedir. Define avcılarınca talan edilen mezarlık, büyük ölçüde tahrip olmuştur. Mezarlardaki çok sayıda delik de muhtemelen onların eseridir.

Küçüksu (Kotum) Köyü

Geçkin yaşına rağmen İslam Ordularıyla bölgeye gelip burada ölen Abdullah bin Derare'nin türbesi, Tatvan'ın 7km güneydoğusunda yer alan bu köyde bulunmaktadır. Kayalara kazılmış mezar, aynı adı taşıyan küçük bir caminin hemen yanındadır. Köyde ayrıca bir tepenin üzerinde, Tatvan-Hizan yoluna bakan iki tarihi mezarlık vardır. Özellikle ortasında ve güney tarafında çok sayıda lahit ve mezar bulunan mezarlıklardan ilki, bir tepenin üzerinde yer almaktadır. Yazıtlara göre lahitlerden en eskisinin tarihi 1173'tür. Kuzey taraftaki ikinci mezarlıkta ise baş ve ayak taşları olan 12 mezar bulunmaktadır. Bunların çoğu yıkık durumdadır ve üzerlerinde

herhangi bir yazıt yoktur. Yakınlardaki bir ziyaret yeri çocuğu olmayan çiftler tarafından ziyaret edilmektedir.

Dalda (Engesor) Mezarlığı

Tatvan'ın yaklaşık 10km batısında, Dalda (Engesor) Köyü'ne gelmeden hemen önce bir başka tarihi mezarlık daha vardır. Dalda Mezarlığı'na, köye giden dar bir yoldan ulaşılmaktadır. Mezarlıkta bulunan 72 mezardan 16'sı mezar taşı, geriye kalanlar ise lahittir. Mezarlardan en eskisi batı tarafında yer almaktadır ve üzerindeki yazıtta Ramazan, 723 (Hicri Takvim)

Dalda (Engesor) Mezarlığı ^[18]

ibaresi yer almaktadır. Bu tarih Miladi Takvimle 1323 yılının Eylül ayına denk gelmektedir. Mezarlığa ulaşmak için Tuğ Kilisesi harabelerinin de bulunduğu Tuğ Köyünden geçmek gerekmektedir.

St George (Anania) Manastırı

Bir zamanlar Karçkan Piskoposluğu'nun merkezi olan bu manastırın 17. yüzyıla ait mimarisi onu bölgedeki diğer manastırlardan ayırmaktadır. Manastırda küçük bir şapelle birlikte daha sonra eklenmiş jamatun bulunmaktadır. Bir zamanlar yüksek ve kalın duvarlarla çevrili olan manastırın güneye bakan tarafında iki de kule bulunmaktaydı. Duvarlar günümüze gelebilmiş, ancak iki kule yıkılmıştır. Manastırın arkasında, bir zamanlar papazın kaldığı bir oda vardır. Günümüzde bu yapı yöre halkı tarafından depo olarak kullanılmaktadır. Kilise ise Tatvan'dan 10km uzaklıkta, Van Gölü kıyısındaki Kıyrdüzü (Kızwak) Köyünde bulunmaktadır.

Tokaçlı (Kurtkan) Köyü

Tatvan'ın 13km doğusundaki Tokaçlı Köyünde 15. yüzyıldan kaldığı sanılan bir mezarlık bulunmaktadır. Buradaki 28 mezardan en eski olanı 438 tarihinde ölen

St. George (Anania) Manastırı'ndan detay ^[20]

İncekaya (Por) Köyü ^[19]

Davut kızı Asiye'ye aittir. Mezar taşları, mezarlığın 15. yüzyılda kullanıldığını göstermektedir. Ancak, mezar taşlarının çoğu bugün yıkılmış ve tahrip olmuş durumdadır. Köyde ayrıca 1685 yılında yapıp 1893 yılında yenilenen ilginç bir cami bulunmaktadır. Bu camide ibadet alanı ile tonozlu ibadet salonu mihraba dik bir koridorla ikiye ayrılmıştır.

İncekaya (Por) Köyü

Hüseyin Dede Türbesi, Tokaçlı Köyü'nün 5km ötesinde, yolun sonundaki İncekaya Köyünde yer almaktadır. Türbenin hemen yanında, kayaların oyulmasıyla yapılan Hüsvrev Paşa Camii bulunmaktadır. Türkiye'de yaygın olarak kullanılan sıvayla kaplama yöntemi bu yapıda da uygulanmış ve bu durum yapının özgünlüğünü bir ölçüde yitirmesine neden olmuştur.

Nemrut Dağı ve Krater Gölü [21]

Hüseyin Dede'nin 1470 ve 1550 yılları arasında yaşadığı sanılmaktadır. Hüseyin Dede'nin, yüksek kayalara oyularak yapılan bir çilehanede, zaman zaman inzivaya çekildiği bilinmektedir. Hüseyin Dede, kendisine bu köyü armağan eden Hüsrev Paşa'nın (bakınız s: 552) yakın dostuydu. Bir ziyaret yeri olan türbeye yöre halkı zaman zaman kurbanlık hayvanlarıyla gelmektedir. Çevre aynı zamanda piknik ve yüzme için de elverişlidir. Türbenin sağ tarafında, kimileri merdivenle çıkılacak yükseklikteki mağaralar bugün depo olarak kullanılmaktadır.

Nemrut Dağı ve Krater Gölü

Adıyaman'daki Kommagene Krallığına ait ünlü heykellerin bulunduğu Nemrut Dağı ile karıştırılmasın... Bu Nemrut

Dağı, Tatvan'a 15km uzaklıkta yer alan sönmüş bir volkandır. Dağa, Oduncular (Boryan) Köyü yoluyla Güroymak'tan ulaşmak mümkündür. Son 1400 yıldır sönmüş olan bu volkanik kraterde daha önce meydana gelen patlamalar sonucunda, eriyen kar sularının beslediği beş tane krater gölü oluşmuştur. Aslında Van Gölü'nün kendisi de tarih öncesi dönemlerde dev bir volkanik intifa sonucunda oluşmuştur.

Krater gölü sanki masallardan çıkmış gibidir. Soğuk Göl, Van Gölü'nden 600m daha yüksektedir. 12km² genişliğinde bir alanı kaplayan ve zirveler arasına gizlenmiş bu göl hem gezi hem de su sporları açısından ideal bir yerdir. Daha sonra stabilize bir yoldan Ilık Göl'e ulaşılır. Kısa bir yürüyüşle dağın en yüksek noktasına çıkabilirsiniz. Bu noktada gerek krater

Goms Manastırı ^[22]

göllerinin gerekse Van Gölü'nün çarpıcı manzaraları sizi beklemektedir.

Krater göllerinin çevresinde kafeler ve ızgaralık balık satan küçük bir balıkçı dükkanı vardır. Hava karardıktan sonra bastırın sessizlik gerçekten çok etkileyicidir.

Nemrut'a Tatvan ve Bitlis'ten turlarla gidebilirsiniz. Donanımlı gelmişseniz, göllerde sürat motoruyla su kayağı da yapabilirsiniz.

Tatvan'da kayak

Nemrut Krater Gölleri'ne giderken, yol üzerinde Tatvan'a yaklaşık 10km uzaklıkta

Tatvan'da Kayak ^[23]

bulunan Bitlis Çiftkaya Kayak Merkezi dört piste ve geniş bir park alanına sahiptir.

Yakın geçmişte belediye tarafından yaptırılan pistleriyle mükemmel kayak tesisleri Türkiye'deki en iyi tesisler arasında sayılmaktadır. Dağda beş ay boyunca kar olduğundan, tesis yılın yarısı açıktır. Her yıl şubat ayında Kayak Festivalinin düzenlendiği dağdan Tatvan İlçesi ve kuzeydeki Süphan Dağı çok güzel görünmektedir.

Abdülcelil Behtani Türbesi

İslami değerleri yaymak üzere geldiği bu bölgede bir medreseyle küçük bir derviş tekkesi kuran Abdülcelil Behtani, öldükten sonra medresenin yanına gömülmüş, aynı yere bir de cami inşa edilmiştir.

Tatvan'ın yaklaşık 30km doğusundaki güzel Yelkenli (Reşadiye/Sorp) Köyü'ne yakın, göl kenarında yer alan türbe günümüzde rağbet gören bir ziyaret yeridir. Çevre ayrıca kamp ve hafta sonu piknikleri için de tercih edilen bir yerdir.

Harmanlı Şelaleleri

Göllü (Axxîsa Golê) Ovasında bahar aylarında görülmeye değer bir şelale ortaya çıkmaktadır. Şelaleyi görmek için önce Tatvan'ın 46km doğusundaki Harmanlı (Pînkas) köyüne gitmeniz gerekmektedir. Bir zamanlar Ermeni ve Kürtlere ait bir yerleşim yeri olan köyde, bugün sadece Kürt aileler ikamet etmektedir. Şelale buradan yalnızca 1km ileridedir. Burası bir zamanlar Ermenilerle meskunken bugün köyde yaşayanların tümü geniş bir Kürt ailesinin çeşitli kuşaklarıdır. Şelale, ovada biriken kar ve yağmur

sularının Van Gölü'ne akıtılması için 1959 yılında açılan bir tünelin yapılmasıyla meydana gelmiştir.

Goms Manastırı

Göllü Ovası Van Gölü'nden küçük bir dağ sırası ile ayrılır. Tatvan'a 48km mesafedeki Çanakdüzü (Komus) Köyü'nün batı tarafından dağa tırmanınca bir sürprizle karşılaşsınız. Dağın göle bakan yamacında 10. yüzyıldan kalan eski Goms (Saint Gorge) Manastırı yer almaktadır. 19. yüzyılda terk edilen manastırda yapıyı çevreleyen duvarların bir kısmı halen ayaktaadır.

Van-Tatvan Arası Feribot Seferi ^[24]

Ulaşım

Van ile Tatvan arasında düzenli feribot seferleri yapılmaktadır. Aynı zamanda vagon da taşıyan feribotun hareket saatleri trenlerin geliş gidişle bağlantılıdır ve bekleme süreleriyle birlikte böyle bir yolculuğa 4.5 saat ayırmak gerekir.

Konaklama

Belediye Binasının yanında merkezi bir konuma sahip *Kardelen Oteli* pastane, kafeterya ve diğer hizmetler sunmaktadır. [0434 827 95 00, www.kardelenotel.com

Nerede Yemek Yenilir

Cumhuriyet Caddesindeki *Altın Şiş Izgara Salonu*'nda kebab ve ızgara çeşitlerinin yanı sıra sulu yemekler de bulabilirsiniz.

Güroymak (Norşîn/Norşên)

Güroymak Termal Kaplıcaları ^[25]

Kalender Baba Türbesi ^[26]

Bitlis'in yaklaşık 30km kuzeyindeki Güroymak'ın (nüfus: 19.787) eski adı olan "Çukur", yerleşimin iki dağın ortasındaki bir ovada olmasından

gelmektedir. Güroymak'ta ilçe merkezinin güneydoğusunda kalan ve arabayla bir saatte gidilebilen Yeşil Göl gibi doğal güzelliklere sahip yerler vardır.

İpek Yolu üzerinde yer alan Güroymak İlçesi birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış bir yörede bulunmaktadır. Bölgenin ilk sakinleri olan Hititleri, Urartular, Persler, Makedonyalılar, Romalılar ve en sonunda Osmanlılar izlemiştir.

Cumhuriyetin ilanından çok sonra 1988 yılında Güroymak Bitlis'e bağlı ilçe statüsüne kavuşmuştur.

Kalender Baba Türbesi ve Güroymak Camii

Bir ziyaret yeri olan Kalender Baba (Kalender Ağa) Türbesi'ne ilçe merkezinden kolaylıkla ulaşılabilir. 1299 yılında yapılan ve 1970 yılında yenilenen iki katlı yapı dışarıdan külah biçiminde görünmektedir ve içine bir mescit alabilecek genişlikte-

dir. Eğer zamanınız olur da Şirin Hatun-Boğatay Aka ve Alimoğlu Kümbetleri gibi Ahlat'taki türbeleri de görürseniz, hepsinin aynı sistemle inşa edildiğini fark edeceksiniz.

İlçe merkezinden Kalender Baba Türbesi'ne giderken, kitabesine göre 1898 yılında yapılan Güroymak Camii'ni de göreceksiniz.

Aşağıkolbaşı (Morx) Kızıl Mezarları

Güroymak'tan 10km uzaklıktaki Aşağıkolbaşı Köyü'nün güney tarafında 13. ve 14. yüzyıldan kalma hançer ve kılıç motifleriyle bezenmiş kızıl mezar taşları bulunmaktadır.

Güroymak (Çixor) Termal Kaplıcası

Güroymak'ın 10km kuzeyinde yer alan Budaklı (Axacur) Köyündeki bu kaplıca pek az bilinmektedir ve bu nedenle ulaşmak için muhtemelen yöre sakinlerinden bilgi almanız gerekecektir. Biraz asitli 39 °C civarındaki suyun romatizmaya, hazım sorunlarına ve nörolojik rahatsızlıklara iyi geldiği söylenmektedir Üç su kaynağından

Aşağıkolbaşı (Morx) Kızıl Mezarları ^[27]

biri yalnızca kadınlar, diğer ikisi de erkekler tarafından kullanılmaktadır. Kaplıca yakınlarında bir de balık lokantası bulunmaktadır

Ekmeğin Pişiren Kadın ^[28]

Ahlat (Xelat)

Selçuklu Mezarları ^[29]

Bitlis'in 60km kuzeydoğusunda bulunan Ahlat İlçesi (nüfus: 22.699), Van Gölü'nün kıyısında kurulmuştur. 5km uzunluğundaki ana caddesinin her iki tarafında sıralanmış kafe ve dükkanları, misafirperver insanları ve yeşil doğasıyla Ahlat oldukça şirin bir ilçedir. Ana caddenin gerisinde bir veya iki katlı, güzel evler görülür. Evler, işlenmesi kolay, yumuşak Ahlat Taşından yapılmış ve yeşillikler arasına gömülmüştür. Taş duvarlarla çevrili evlerin bahçelerinde kayısı, kiraz, ceviz ve erik ağaçları vardır.

Anlatılan bir öyküye göre kent Medlerin eline geçtiğinde yenik Urartu Kralı Lat'ın kızı üzüntüsünden "Ah Lat!" diye dövünmüş, kentin adı da buradan türemiştir. Burası Ortaçağ'da Urartulardan türediği düşünülen Khlad ismiyle anılmıştır. Khlad MÖ son binyılın ilk yarısında Van Gölü çevresinde kurulan bir Ermeni Krallığıydı. Çok sonraları ise yöre Müslüman hanedanların yönetiminde gelişme göstermiştir. Aradan uzun zaman geçmesine rağmen bölgeyi

egemenlikleri altına alan Arap ve Türk kökenli hükümdarlar da "Ermenistan Kralı" ünvanıyla anılmışlardır. 1549 yılında Osmanlılar ile İranlılar arasındaki savaş sırasında Ahlat tahrip olmuştur. Öyle ki, Kanuni Sultan Süleyman'ın ilçenin 2km ötesinde bir kale inşa ettirmesi bile burayı eski canlılığına kavuşturamamıştır. Kentin bugünkü modern bölümü ise yakın dönemin ürünüdür.

Ahlat, babadan oğula geçen bir zanaat olan el yapımı bastonlarıyla da ünlüdür. Ceviz, dut ve kiraz ağacından yapılan bastonların başlıkları ustaca yapılmış at, kuş ve benzeri figürlerle süslenmiştir.

Ahlat Bastonları ^[30]

İlçede Van Gölü veya daha ötedeki Nazik Gölü kıyıları dahil piknik yapılabilecek çok güzel yerler vardır. Eğer Ahlat'a yaptığınız ziyaret bu tarihlere yakınsa, 23-25 Ağustos tarihlerinde yapılan Ahlat Kültür Haftası etkinliklerine katılmayı ihmal etmeyin. Etkinlikler çerçevesinde konserler, halk oyunları gösterisi, şiir dinletilerinin yanı sıra el zanaatları alanında yarışmalar da düzenlenmektedir. Etkinliğin ikinci gününde belediye tarafından tahsis edilen ücretsiz otobüslerle Nemrut Dağı'na gidilmektedir.

Ahlat İlçesi çok sayıdaki tarihi mezarlığıyla bilinir. Öyle ki, buraya geldiğiniz zaman eski uygarlıklara mensup çok sayıda insanın ayaklarının altında yatıyor olması sizde farklı hisler uyandıracaktır. İlçenin hemen dışında, Van Gölü kıyılarında pas tutup kızıla dönüşmüş kireçtaşından binlerce dikilitaş geniş bir alanda yan yatmış durumda görülmektedir. 18. yüzyıldan kalma eski mezar taşları dantel gibi titizlikle işlenmişken, yenileri daha kaba oymalarla işlenmiştir. Üzerlerindeki zengin motif ve yazıtların yanı sıra, kimi mezar taşları 2 metreye varabilen yüksekliğe sahiptir. Hükümdarlara ve seçkin kişilere ait en eski mezarlar, Ahlat'ın Bitlisli Kürt Beylerinin elinde olduğu 1222 yılına aittir. Bölgede

hüküm süren fakat mezarlıklarda neredeyse hiç yeri olmayan tek Ortaçağ hanedanlığı Selçuklulardır. Oysa Eski Eserler Müdürlüğü tarafından konulan levhalar Meydanlık Mezarlığı'nın bir "Selçuklu Mezarlığı" olduğunda ısrar etmektedir. Mezar taşları UNESCO'nun Dünya Mirası Listesinde yer almaktadır.

Sahil Kalesi^[91]

Ahlat Sahil Kalesi

Yapımı Kanuni Sultan Süleyman tarafından başlatılıp 1568 yılında II. Selim Döneminde tamamlanan Kale Mahallesi, ilk yapım tarihi muhtemelen Roma Dönemine dayanan Osmanlı Kalesi'nin etrafında ve iç kısmında kurulmuştur. Bir zamanlar üç demir kapı ve 13 burca sahip olan kalede 350 ev, bir cami, bir hamam ve çok sayıda dükkân bulunmaktadır.

Ahlat Sahil^[92]

Günümüzde harabe halinde olan kale-den geriye birkaç sur duvarı ve hala ibadete açık olan iki cami kalmıştır. Kale içinde yer alan mahallede çeşitli sebze ve meyvelerin yetiştirildiği bahçeli evler bulunmaktadır

Kale içerisinde yer alan camilerden biri 1584 yılında Kadı Mahmut adlı bir şahıs tarafından yaptırıldığı sanılan ve aynı adı taşıyan camidir. Ahlat Taşından yapılan ve I. Dünya Savaşı sırasında ciddi hasar gören cami 1930-1940 yıllarında tamamen terk edilmiştir. Daha sonra, 1992 yılında ustaca yenilenmiş ve tekrar ibadete açılmıştır. Günümüzde Diyanet İşleri Bürosu olarak işlev gören cami bir avlunun içerisinde yer almaktadır.

Yine İçkale'de bulunan İskender Paşa Camii 1584 yılında yörenin yöneticilerinden İskender Paşa tarafından yaptırılmıştır. Osmanlı mimarisinin tipik bir örneğini teşkil eden cami, başlangıçta içinde hamamı da olan bir külliye parçasıydı, ancak bu bölüm zamanla tahrip olmuştur. Dikkatli bakarsanız caminin güney tarafında bir mezarlığın da olduğunu fark edebilirsiniz.

Kale Mezarlığı

Kale Mahallesi'ndeki bu mezarlıkta Osmanlı Döneminden kalma mezarlar

bulunmaktadır. Bu nedenle mezarlar, Ahlat'taki mezar taşı işçiliğinin görece en yakın dönemdeki örneklerini sunmaktadır. Mezarlık Çaldıran Savaşı sonrasında oluşmaya başlamış ve Sultan Süleyman Döneminde dolmuştur. Bu mezarlıktaki bütün mezar taşları birbirine benzemekte, çoğunun üzerinde kuş figürleri ve dantel motifleri görülmektedir. Mezar taşlarının çoğu özensiz işlenmiştir.

İskender Paşa Camii

Kale Mahallesi'ndeki bu caminin girişindeki kitabelere göre yapının mimari tasarımı Mimar Sinan'a aittir ve 1584 yılındaki ikinci İran-Osmanlı Savaşı sırasında yapılmıştır. Cami 19. yüzyıl sonlarına kadar ibadet için kullanılmış, I. Dünya Savaşı sırasında Rus işgali sırasında zarar görmüş ve sonunda terk edilmiştir. Tek minareli olan İskender Paşa Camii dikdörtgen planlıdır.

Ahlat Müzesi

Müze'de çeşitli uygarlıklara ait arkeolojik buluntularla etnografik eserler sergilenmektedir. Sergilenenler arasında, Selçuklu eserlerinin yanı sıra yakınlardaki hamamda ve Ulucami'de yapılan kazılarda ortaya çıkarılan parçalar da yer almaktadır. MÖ 2. yüzyıla ait seramikler dahil olmak üzere ilçeden 15km uzaklıktaki bir kabristanda bulunan eserler de yine burada sergilenmektedir. Merkezi bir yerde bulunan müze Pazartesi günleri hariç her gün 08.00-12.00 ile 13.00-17.00 saatlerinde açıktır.

Ulu Kümbet

İkikubbe Mahallesi'nde bulunan ve "Ulu Kümbet" olarak adlandırılan türbe müze ile Merkez Mezarlığı arasında yer almaktadır. Usta taş işçiliği ve zengin dekorasyonu ile bölgedeki en görkemli türbe sayılmaktadır. İki katlı türbe bölgede bulunan diğer türbelere göre çok daha büyüktür ve

Emir Bayındır Kümbeti [34]

Anadolu'daki türlerinin en mükemmel örneklerinden birini sunmaktadır. Sadı Ağa'ya ait olduğu sanılan türbede herhangi bir yazıt olmamakla birlikte, yakındaki daha küçük Usta Kümbeti'ne benzer yanlarından hareketle 1273 ile 1275 tarihleri arasında yapıldığı tahmin edilmektedir.

Keşiş Kümbeti

Yine İki kubbe Mahallesinde bulunan bu türbede tarihçesi ile ilgili herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Kime ait olduğu da bilinmeyen Keşiş Kümbeti "Anonim Kümbet" olarak da anılmaktadır. Tasarımına bakıldığında 14. yüzyıla ait olduğu tahmin edilen türbe bugün özel bir konutun bahçesinde yer almaktadır. İki katlı türbe 12 kenarlıdır ve külah şeklinde bir çatıyla örtülmüştür.

Emir Bayındır Kümbeti

Bayındır Bey İbni Rüstem'in (ölümü 1481) İki kubbe Mahallesinde, Meydanlık Mezarlığı'nın yanında bulunan Emir Bayındır Kümbeti, Ahlat'ın sembolü olan mimari ve taş işçiliğinin baş eserlerinden biridir. Kümbet, Akkoyunlular zamanında, 1477 yılında, Ahlat'ın bir bilim ve kültür merkezi olduğu dönemde yapılmıştır. Ahlatlı ustaların ve mimarların, özellikle mezar ve mezarlık yapımında özel yetenekleri vardı. Kemer silindirik gövdesi sütunlarla çevrili olan türbe Ahlat'taki diğer türbelerden hayli farklıdır. Kubbesindeki kitabede,

Bayındır'ın yaşamından ve erdemlerinden söz edilmektedir. Kimi sanat tarihçileri bu türbe ile aynı özelliklere sahip tek türbenin Azerbaycan'da bulunduğu görüşündedir. Her iki türbenin mimarının da Baba Can adlı bir şahıs olduğu sanılmaktadır. Türbenin alışılmamış dışındaki bir özelliği kuzey tarafında bir de mescidin yer almasıdır. Yakınlarda yenilenen mescidin Bayındır İbni Rüstem tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır. Buna karşılık mescidin ince işleri Baba Can'ın elinden çıkmıştır ve bu ad mescidin sağ tarafında bulunan beyaz taşın üzerinde okunabilmektedir.

Emir Ali Kümbeti

İki kubbe Mahallesindeki 14. yüzyıl başlarına ait bu kümbet, eyvanlı Anadolu türbeleri sınıfına girmektedir. Kare planlı ve piramit çatılı türbeye kemerli büyük bir kapıdan girilmektedir. 1951 yılında restore edilmiştir. Tek katlı türbenin girişinden içerdeki mezar görülebilmektedir

Çifte Hamam

İki kubbe Mahallesinde ayrıca eski bir çifte hamamın (kadınlar ve erkekler için ayrı bölümleri olan hamam) kalıntıları görülebilir. Hamamın Selçuklular Döneminden kaldığı tahmin edilmektedir.

Çifte Kümbetler

Birinin üzerindeki yazıta göre 1281 yılından kalan kümbetlerden biri Emir

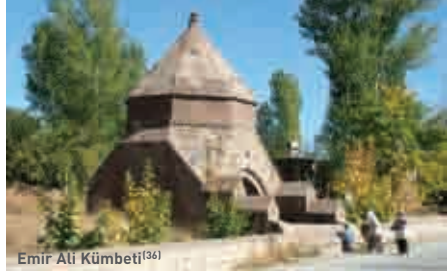

Çifte Kümbetler [35]

Boğatay Aka ile karısı Şirin Hatun'a aittir. Kendisiyle aynı özelliklere sahip diğer kümbet ise Boğatay Aka'nın oğluna ve gelinine aittir. İki kubbe Mahallesi'nde bulunan iki katlı bu mezarlar, çok az tahribata uğrayarak günümüze kadar gelebilmişlerdir. Kare zemin üzerinde yükselen 12 kenarlı bu yapıların külah şeklinde kubbeleri vardır. Her iki mezar da kırmızımsı kahverengi taştandır ve üzerlerinde geometrik motifler yer almaktadır. Mezar taşlarının çoğunun tahrip olduğu Merkez Mezarlığı da aynı yerde bulunmaktadır.

Meydan Mezarlığı (Selçuklu Mezarlığı)

Yaklaşık bin mezarın bulunduğu bu tarihi mezarlık, İki kubbe ve Harabe Şehir (Taht-ı Süleyman) Mahalleleri arasındaki düzlükte, Van Gölü'nün kıyısında yer almaktadır. Ahlat'taki bu en büyük ve en önemli mezarlıkta 12.-16. yüzyıllardan kalma pek çok mezar taşını görmek mümkündür. Bunların arasında en kayda değer olanlar, dikdörtgen büyük mezar taşları ile yöre

Emir Ali Kümbeti^[36]

halkının akit dediği, kazıyla ortaya çıkarılmış tümülüs tarzı mezarlardır. Mezar taşlarında 28 ayrı zanaatkarın adları yer almaktadır.

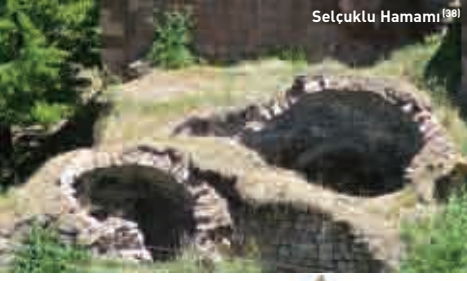
Hasan Padişah Kümbeti

Kırmızımsı kahverengi Ahlat Taşından yapılmış olan bu büyük kümbet bir yamaç üzerindedir ve bulunduğu Harabe Şehir Mahallesi'nin güney tarafındaki herhangi bir noktadan görülebilmektedir. Ulu Kümbet'e pek çok yönüyle benzeyen ve buradaki ikinci büyük türbe olan Hasan Padişah Kümbeti'nin yüksekliği 19.5 m.dir. Aslında, iki kümbetin de aynı usta tarafından yapıldığı sanılmaktadır. Girişin üzerinde yer alan yazıta göre

Selçuklu Mezarları^[37]

türbe Hasan Ağa için 1275 yılında yaptırılmıştır. 1971 yılında yenilenmiş olan yapı yerine merkezden düzenli dolmuş seferleri vardır.

Silindirik biçimli ve iki katlı olan yapının piramit şeklinde çatısı vardır. İç kısmında dekorasyon bulunmamaktadır. Türbeye iki tarafında basamakları olan bir kapıdan girilmektedir.

Taht-ı Süleyman (Kara Şeyh) Mezarlığı

Hasan Padişah Kümbeti'nin güneybatısında yer alan bu mezarlıkta 14. yüzyıldan kalma ilginç mezar taşları, koyun başlı bir heykel ve bir höyük bulunmaktadır. Buradaki kimi yazıtlarda adları geçen ustalara Meydanlık Mezarlığındaki taşlarda rastlanmaktadır.

Emir Bayındır Köprüsü

Harabe Şehir Mahallesinden göle akan bir suyun üzerinde inşa edilmiş olan

bu köprü'nün 15. yüzyıl sonlarında Bayındır Bey tarafından yaptırıldığı söylenmektedir. Tek kemerli köprü kırmızıya çalan kahverengi Ahlat taşından yapılmıştır. Köprü Harabe Şehir Camii ile Hasan Padişah Kümbeti arasındadır. Basamaklı inşa edilen köprü yalnızca yaya tarafından kullanılabilir.

Selçuklu Hamamı

Muhtemelen 14. yüzyıldan kalma bu hamam 1975 yılında yapılan arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılmıştır. Kazılarda yalnızca sıcaklık odası ortaya çıkarılabilen hamama Harabe Şehir Mahallesindeki çarşıdan 2km yürüyerek ulaşabilirsiniz.

Şeyh Necmeddin ve Erzen Hatun Kümbetleri

Mistik bir yaşam süren Şeyh Necmeddin bölgede 13. yüzyılda yaşamıştır. Üstündeki kitabeye göre

Abdurrahman Gazi Kümbeti ⁽⁴⁰⁾

1222 yılında inşa edilmiş olan kümbeti, Kayı Mahallesi'nde yer almaktadır. 1970'lerde yenilenen kare planlı türbe konik bir çatıyla örtülmüştür. Mimari plan seçimi, bu türbeyi bölgedeki diğer anıt mezarlardan, örneğin yanındaki daha çekici görümlü Erzen Hatun Kümbetinden ayırmaktadır. Üzerindeki yazıta göre bu kümbet 1396 yılında Emir Ali'nin kızı Erzen Hatun için yapılmıştır. İki katlı türbeye, güney tarafında iki tarafı basamaklı bir merdivenle ulaşılan kapıdan girilmektedir. Konik kubbeli yapının dış cephesi on iki kenarlıyken, iç kısım silindirik şeklindedir. 12 kenarın her birinde küçük birer niş görülür. İlçedeki diğer kümbetlerle birlikte bu kümbet de ilk kez 1960'larda yenilenmiş, daha sonra, 2006 yılında bir yenileme daha geçirmiştir.

Abdurrahman Gazi Kümbeti

Abdurrahman Gazi'nin, Hazreti Muhammed'in sahabelerinden biri

olduğu inancı yaygındır ve bu nedenle türbe halk tarafından rağbet gören bir ziyaret yeridir. Tunus Mahallesi'nde ilçeye ve göle hakim bir tepenin üzerinde yer alan türbenin alt kısmı kare planlıyken üst kısmı altıgendir ve piramidal bir çatıyla örtülmüştür. Türbede dikkatinizi çekecek bir başka nokta ise süslemeli geniş pencere olacaktır. Türbe yakın zamanlarda yenilenmiştir.

Kırklar Mezarlığı

Kırklar Mahallesi'ndeki bu mezarlıkta 13. ve 14. yüzyıllardan kalma mezarlar bulunmaktadır. Daha küçük mezar taşları basit olmakla birlikte üzerlerinde yazıtlar vardır. Ayrıca, salt güzel görünümlerinin ötesinde, artık var olmayan bir sanatı temsil ettikleri için sanatsal bir değer taşımaktadırlar. Bu mezarlıkta bulunan bir lahitin Ahlat'taki tüm mezarlıklardaki lahitlerin en zengin bezemelerine sahip olduğu düşünülmektedir. Sütun şeklindeki mezar taşları insan bedenine benzeyecek şekle sokulmuştur; nitekim bu mezar taşlarında baş ve omuz kısımları seçilebilmektedir.

Nazik Gölü

Eriyen karlarla beslenen bu göl Ahlat'ın 16km kuzeybatısındadır. Bahar ve yaz aylarında balık tutmak için ideal bir yerdir. Yazın göle girip kıyıya yakın küçük adaya yüzebilirsiniz. Kışın donan göl belleklerde yer edecek bir güzelliğe bürünmektedir. Donmuş gölün üzerinde yürümek, hatta arabayla geçebilmek mümkündür.

Nazik Gölü ⁽⁴¹⁾

Adilcevaz (Elcewaz)

Adilcevaz'dan bir görünüm ⁽⁴²⁾

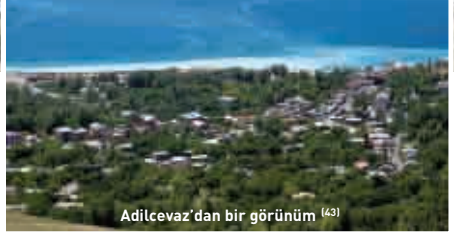
Küçük ve çekici Adilcevaz İlçesi (nüfus: 24.727), Bitlis'in 85km kuzeybatısında yer almaktadır. Van Gölü kıyısında kurulu ilçe plajlarıyla da sizi etkileyecektir. İlçe, 1915-1918 yıllarında buraya gelen Rus askeri güçlerinin izlerini halen taşımaktadır. Adilcevaz İlçesindeki en önemli tarihi yapı Kef Kalesi'dir. Kalıntılar buranın MÖ 7. yüzyılda bir Urartu üssü olduğunu göstermektedir.

Osmanlı belgelerinde kasabanın adı "cevizli vadi" anlamına gelen Zat-ül Cevaz olarak geçmektedir. Doğru zamanda (genellikle Ekim ayında) gelirsiniz Ceviz Festivaline de katılabilirsiniz.

Festival sırasında yörede yetişen en iyi cevizler seçilmekte, kadınlar, ceviz reçeli ve diğer cevizli yemekler yapmakta ve ceviz yağı hazırlamaktadır. Adilcevaz'dan hatıra olsun diye, bir

Adilcevaz'da Ceviz Heykeli ⁽⁴⁴⁾

Adilcevaz'dan bir görünüm ⁽⁴³⁾

şeyler götürmek isterseniz, ilçedeki dört atölyeyi ziyaret edip burada dokunan kilimlerden satın alabilirsiniz.

Süphan Dağında yürüyüş yapmak isterseniz, Adilcevaz İlçesi elverişli bir hareket noktası olacaktır.

Dağ yürüyüşü için en iyi mevsim Temmuz ve Eylül ayları arasındadır. Dağın doğu yamacı en çok tercih edilen yöndür. Yola Aydınlar Köyünden çıkılmakta, 6km sonra Süphan Vadisi'nde (2500m) kamp yapılmaktadır. Bu noktadan sonra zirveye (4058m) çıkıp geri dönmek yaklaşık 8-10 saat almaktadır.

Van Gölü dışında ilçede bir de küçük Arin Gölü (Sodalı Göl) vardır. Bu gölün

suları da Van Gölü'nün sularına benzer bir bileşimdedir. Göle girdiğinizde suyun kaldırma kapasitesi sizi şaşırtabilir. Göl, ilçe merkezinin 11km kuzeyinde, Süphan Dağı ve Göldüzü (Arin) Köyü yakınlarında yer almaktadır. 5cm derinliğinde, çok daha küçük fakat güzel görümlü Aygır Gölü ise Süphan Dağı'nın güneyinde, Adilcevaz'ın 9km kuzeyindedir.

Adilcevaz Kalesi

Eski Adilcevaz Kalesinden geriye kalanlar, ilçenin 200m kadar batısında, Orta ve Çayır Mahalleleri arasında, göle bakan dik bir yamaç üzerinde yer almaktadır. Çok güzel taşlardan yapılmış bu kalenin, Azerbaycanlı İran Şahı Tacettin Alişan tarafından inşa ettirildiği sanılmaktadır. Bir zamanlar 38 burcu olan kalede 70 hane, mühimmat depoları, buğday depoları ve su sarnıçları bulunmaktaydı. Efsaneye göre Hz. Ali bu kaledeki bir mağarada bir gün geçirmiştir ve duvardaki at nal izleri de bunun kanıtı olarak gösterilmektedir. Kalenin kuzeydoğusundaki höyükte Tunç Çağına ait buluntular ortaya çıkarılmıştır.

Kaleye ulaşmak için önce Kaleboynu Mahallesi'ne gidip, sola Yenicami Sokak'a dönerek dik yoldan devam etmelisiniz. Kale ilçeye ve Van Gölü'ne hakim görüntü sunmaktadır.

Ulu Cami (Zal Paşa Camii)

Van Gölü kıyısında, ilçenin girişindeki kalenin alt tarafında bulunan ve ilçenin en eski camisi olan Zal Paşa Camii çok güzel bir görünüme sahiptir. Yöredekilerin genellikle Paşa Camii dedikleri caminin 16. yüzyılda yapıldığı sanılmaktadır. Kesme taştan yapılmış olan yapı 1965 yılında yenilenmiştir. Minaresi kuzeydoğu tarafında yer almaktadır. Dikdörtgen planlı camide üzeri 12 kubbeyle kaplı üç odalı ibadet yeri vardır. Bir Osmanlı eseri olan cami çok sayıda kubbesiyle bu tarz mimarinin nadir örneklerinden birini sunmaktadır. Cami günümüzde de ibadete açıktır.

Kef Kalesi

Adilcevaz'ın 5km kuzeybatısında bir tepenin üzerinde bulunan

ZalPaşa Camii ^[46]

bu Urartu Kalesi Tanrı Haldi için Kral II. Rusa (MÖ 685-645) Döneminde yapılmıştır. Kale, yapı olarak Ayanis'teki (bakınız s:559) Urartu Kalesi'ne benzetilmektedir ve her iki kalenin de aynı ustalar tarafından yapıldığı sanılmaktadır. 550m yüksekliğindeki tepeye tırmanmayı göze alırsanız, ödülünüz son derece güzel göl manzaraları olacaktır. Haldi Tapınağı kalenin en yüksek noktası olan kuzey ucunda yer almaktadır. Tapınak taşları son derece güzel bir şekilde işlenmiştir. Bu ustalık özellikle önceleri tapınak girişinde bulunan MÖ 7. yüzyıldan kalma kabartmada görülebilmektedir. Kabartma günümüzde Van Müzesindedir ve Urartu sanatının en güzel örneklerinden biri sayılmaktadır.

ZalPaşa Hanı ^[47]

En az bu kadar etkileyici bir başka yapı da kalede yaşayanların su ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılan ve kalenin 2km kuzeydoğusunda yer alan barajdır. Baraj, 17m genişlikte ve 57m uzunluktadır.

Zal Paşa Hanı

16. yüzyıldan kaldığı sanılan bu küçük han Bitlis-Adilcevaz-Erciş yolu üzerinde yer almaktadır ve buraya Adilcevaz'dan 7km uzaklıktaki Yolçatı (Koxuz) Köyünden ulaşılabilir. Giriş bölümü yıkıntı halinde olsa da, arka ve yan taraflarında ayakta kalmış bölümleri hala hayranlık uyandıracak ustalıktadır. Kapalı olarak tasarlanan ve Zal Paşa tarafından yaptırılan hanın üzeri kubbelidir. Yöre halkı buraya Kohoz Han da demektedir.

Hizan (Xîzan)

Sırmaçek (Gayda/Xeyda) Köyü ^[48]

Hizan'da Bir Köy ^[49]

Küçük bir ilçe olan Hizan (nüfus: 11.205) yeşil bir doğaya sahip olmakla birlikte kendine özgü bir doğal güzele sahiptir. Sınırlı olan ovalık alanlarda buğday ve tütün yetiştirilmektedir. Ancak ilçe ekonomisi ağırlıklı olarak hayvancılığa dayanmaktadır. Bunların dışında ceviz ve bal üretimi de ekonomide önemli bir yer almaktadır. İlçedeki en yüksek nokta Avaberhan'dır (Avaberhan) (3103m). Oldukça bilinen bu yaylada bir zamanlar binlerce koyun güdülmekteydi. Fiziki yapısı ve coğrafik koşulları dolayısıyla Hizan'ın diğer ilçelerle bağlantısı oldukça zayıftır.

Hizan, 1936 yılında ilçe olarak Bitlis'e bağlanmıştır. Bitlis'in 50km güneydoğusunda yer alan Hizan ilçe merkezinde Esentepe Mahallesinde Şeyh Hasan Camii'ni göreceksiniz. Caminin bugünkü hali 1985 yılında yapılan bir yenileme çalışması sonucunda ortaya çıkmıştır. Caminin özgün kalan tek bölümü 19. yüzyıldan kalan minaresidir.

Yemişlik (Narek) Köyü

Ünlü Narek Manastırı'nın bulunduğu Yemişlik (Narek) Köyü, ilçeden 6km ötede, göle son iniş noktasındadır. Ortaçağ'ın en önde gelen Ermeni Ozan Narek'li Grigori (Krikor Naregatsi, 951-1003) burada yaşamıştır. Ancak ne yazık ki 1951 yılında kısmen tahrip olan manastırdan geriye pek az şey kalmıştır. Yazarlarla dolu bir ailenin çocuğu olan Krikor Naregatsi aynı zamanda mistik bir filozof ve din bilginiydi. Yaşamı boyunca Narek'teki manastırda yaşamış ve ders vermiştir. Din tarihinin imgelerini, temalarını ve gerçekliklerini içinde barındıran şiirleri, İncil'den izler taşır ve samimi,

Seîdê Kurdî

Seîdê Kurdî ^[50]

Büyük yazar **Seîdê Kurdî** (1873–1960) aslen Hizanlıdır. “Zamanının en iyisi” anlamına gelen Bediüzzaman adıyla da anılan Kurdî aynı zamanda önde gelen bir din adamıydı ve yaşamındaki en büyük arzusu kendi yöresinde bir medrese açmak olmuştu. Bölge halkının büyük bir potansiyel

taşıdığını ve Kürtçe eğitim görmeleri halinde bu potansiyeli daha iyi gerçekleştirebileceklerini savunurdu. Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde Sultan Abdülhamit’le de teması olan Seîdê Kurdî Atatürk’ten bölgede bir Kürt Dili Enstitüsü kurmasını talep etmişti. 1925 yılında Şeyh Said Ayaklanması (bakınız s: 139) katılmakla suçlanmış ve Türkiye’nin güneybatısına sürgüne gönderilmiştir. Halkı İslam dininin demokrasiyle bağdaşabileceğine ikna etmeye çalışmasına ve komünizme şiddetle karşı çıkmasına rağmen ülke aydınları tarafından bir tehdit olarak görülmüştür. Naaşı, Urfa’da İbrahim Peygamber ile aynı yerde gömülü iken mezarı, kimliği belirsiz kişilerden oluşan bir grup tarafından açılarak, cesedi bilinmeyen başka bir yere yeniden gömülmüştür.

kişisel özellikleriyle seçkinleşir. 1673 yılında yayınlanan mistik şiiri “Mersiyeler Kitabı” birçok dile çevrilmiş ve Ermeni edebi dilinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Sırmaçek (Gayda/Xeyda) Köyü

Hizan Kalesi kalıntıları, Hizan-Bahçesaray (Miks) Yolunun dışında, Hizan ilçe merkezinin 11km güneydoğusundaki Sırmaçek Köyünde bulunmaktadır. Kalenin inşa edildiği tarihe ilişkin bir bilgi yoktur. Ünlü Sufi düşünür Şeyh Arvasi’nin (Seyid Sebketullah/Xaws) türbesi de yine bu köyde bulunmaktadır.

Nazar Köprüsü

Mezra Azê adıyla da bilinen bu köprü Hizan’ın 15km güneybatısında, Sırmaçek Köyü yakınındadır. Köprü’nün hangi tarihte yapıldığı ancak tahminlere dayandırılabilir. Bununla birlikte en son yenilemelerin Osmanlı Döneminde yapıldığı söylenebilir. Bir bölümü define avcıları tarafından dinamitle havaya uçurulan köprü’nün pek az bir bölümü ayakta kalabilmiştir.

Neresin Köprüsü (Pira Azê)

İpek Yolu’nun o ihtişamlı günlerinde Cizre, Siirt ve Bitlis yollarından geçen kervanlar bu köprüyü kullanmaktaydı. Köprü, Hizan’dan yaklaşık 25km uzaklıktaki Otluca (Çemê Karê) Köyünde, Hizan-Pervari yolundan biraz içeridedir. Tek kemerli bu köprü’nün 18. yüzyılda yapıldığı sanılmaktadır. Günümüzde Neresin Köprüsünden yaklaşık 300m ötede yeni bir köprü bulunmaktadır.

Sırmaçek (Gayda/Xeyda) Köyü ^[51]

Haç Manastırı (52)

Kutsal Haç (Aparank) Manastırı

Hizan İlçesi'nin güneydoğu ucunda, Siirt ve Van sınırında yer alan Pınar (Vankin) Dağı'nın (2925m) güneybatı yamacındaki küçük Kayas (Veras) Köyü gerçek bir açık hava müzesidir. Burada üç kilise ile bir çeşme göreceksiniz. Bu yapıların arasında en ilginç, uzaklardan bakıldığında bile görülebilen, köye hakim, etkileyici kubbesiyle Kutsal Haç Manastırıdır. 983 yılında inşa edilen dikdörtgen planlı kilisenin girişi batı tarafındadır. Buradaki bir yazıt kilisenin 1629 yılında restore edildiğini belirtmektedir. Düzeltilmiş taşlardan inşa edilmiş kilise duvarları hayli yüksektir. Kırmızı tuğladan yapının tek kubbesi ve beşik tonozları vardır. St Astuacacın'ın yanında Vaftizci Yahya'ya adanmış küçük ve eski bir kilise vardır. Köyün biraz daha yüksek kesiminde

yer alan kilise de 17. yüzyıldan kalmaz. Kutsal Haç Manastırından pek de uzak olmayan çeşme de yine 17. yüzyıla aittir.

Manastırın ve diğer yapıların bulunduğu yere ulaşmak için Hizan-Pervari (Siirt) Yoluna çıkıp Sağınlı'nın 10km kadar güneyinden Döküktaş (Obin) ve Kayas Köyleri istikametinde sola dönmek gerekmektedir. Tatvan'dan veya Bitlis'ten yola çıktığınızda bu gezi gününüzün önemli bir bölümünü alacaktır. Hizan'ın güneyinde yolda restoran ve benzin istasyonu yoktur. Kimi turist rehberlerinde Aparank Manastırı yanlış olarak Van'ın Bahçesaray İlçesinde gösterilmektedir. Bunun nedeni, daha önceleri motorlu taşıtlar için yol yokken buraya gelenlerin at veya katırla Bahçesaray'dan yola çıkmalarıdır.

Seyîd Ubeydullah

Seyîd Sebketullah/Xaws, 1880 ayaklanmasını başlatan Seyîd Ubeydullah'ın babası Seyîd Tahayê Nêhrî (Seyid Taha-i Nehri)'nin halefidir. Biindiği gibi, Seyîd Taha da Mewlana Xalidê Neqşibendî (Mevlana Halid Nahşibendi)'nin halefidir. Mewlana Xalid ise Şêx Ebdullahê Delhî (Şeyh Abdullah Delhi)'nin halefidir. Mewlana Xalidê Şehrezorî Nahşibendi Tarikatının iznini buradan alarak Kürt Bölgesi'ne yaymıştır. Kürtçe bir kaç şii de olan Seyîd Sebketullah/Xaws bazı nedenlerden dolayı Miksê'den taşınıp Xizanê Köyüne yerleşmiştir. Eski Kürt Emirliklerinin (bakınız s: 474) ortadan kaldırılmasını izleyen kaos döneminde manevi otoritenin yeniden kurulmasına yardımcı olan Arvasi'nin soyundan gelenler bugün siyaset sahnesinde önemli yerlerde.

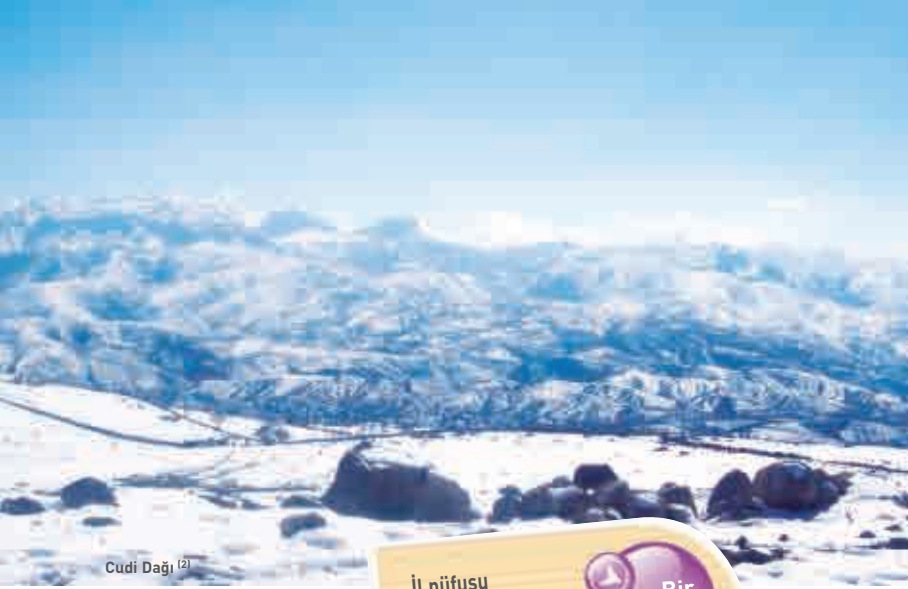

Cizre Kızıl Medrese ⁽¹⁾

ŞIRNAK (Şernax)

Kimi kaynaklara göre, Şirnak adı, **Nuh'un Gemisinin** buradaki Cudi Dağında karaya çıkmış olması olasılığıyla ilgilidir. Farsçada şir kent, nak da Nuh anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, Şirnak Farsça "**Nuh'un Kenti**" demektir. Başka kaynaklara göre ise, Kürtçede ser savaş, nax ise "red" demek olduğundan bu birleşimin "**savaş istenmeyen, barış kenti**" gibi bir anlam vermesi gerekmektedir.

Cudi Dağı⁽²⁾

Kimi kaynaklara göre, Şırnak adı, Nuh'un Gemisinin buradaki Cudi Dağında karaya çıkmış olması olasılığıyla ilgilidir. Farsçada *şır* kent, *nak* da Nuh anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, Şırnak Farsça "Nuh'un Kenti" demektir. Başka kaynaklara göre ise, Kürtçede *şer* savaş, *nax* ise "red" demek olduğundan bu birleşimin "savaş istenmeyen, barış kenti" gibi bir anlam vermesi gerekmektedir.

Şırnak İlinin tarih öncesi hakkında kayda değer bir çalışma yapılmamıştır. Ancak, Beytüşşebap İlçesinin Piştazerê Yöresindeki kaya resimleri bir zamanlar burarda yaşayanların avcılık, tarım ve hayvancılıkla uğraşmış olduğunu göstermektedir. Enteresan bir şekilde bölge halkı binlerce yıldan sonra da geçimlerini bu faaliyetlerle sağlamaktadır. Türkiye'nin bu bölgesinde gelmiş geçmiş pek çok

Müzeden tarihi eserler⁽³⁾

uygarlık arasında alışılmadık dışında bir ad dikkat çekmektedir: Gutilerin (veya Gudi), göçebe bir topluluk olduğu ve Zagros Dağları ile Mezopotamya'da yaşadıkları söylenmektedir. İsa'dan birkaç bin yıl önce yörede yaşayan bu topluluğun 29 harften oluşan bir alfabelerinin olduğu, madeni parayı ilk kez onların kullandığı, ağaçlardan gemi yapanların da yine bu topluluk olduğu belirtilmektedir.

İl nüfusu
416.001 (2007)
Ortalama yükselti
1400m
Yüzölçümü
6.904km²

İlçeler
Şırnak (Merkez), Beytüşşebap,
Cizre, Güçlükonak, İdil,
Silopi, Uludere
Ekonomi
Tarım, hayvancılık, turizm,
petrol ve kömür madenleri
Komşu iller
Mardin (batı), Siirt ve Van (kuzey),
Hakkâri (doğu)

Bedirhan Beg Ailesi ^[4]

İlin bazı bölgeleri geçmişte güçlü hanedanların yönetim merkezi olmuştur. Bu hanedanlar arasında başkentleri Bajarıkarda (Silopi'den 5km doğusunda olan Girêçolya Köyündeki ören yeri) olan Gutiler ile başkentleri Cizre olan Mervaniler sayılabilir. Çok daha sonraları Selçuklular ve Osmanlılar bölgeyi fiilen yarı-özerk emirlikler oluşturarak idare etmişlerdir. Bu emirliklerin başında, Osmanlıların (kendileriyle işbirliği yapmaları halinde) "paşa", Kürtlerin ise "mir" dedikleri beyler bulunuyordu. 1990 yılında Şırnak il yapılmış, yukarıda adı geçen ilçelerle birlikte Güçlükonak da buraya bağlanmıştır.

İlin ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma ve hayvancılığa dayanır. Bunların yanı sıra Türkiye ile Irak arasındaki mal ticareti ve kömür madenciliği de önemli sayılabilecek sektörlerdir. Aşiret yapısı kültür, gelenek ve adetler üzerinde halen etkilidir ve günlük yaşam aşiret kurallarına göre şekillenmiştir

Cizre, hiç kuşkusuz Şırnak İlinin en ilgi çekici mekânlarını barındıran ilçesidir. Eski kent surları, Kürt tarihinin önemli şahsiyetleriyle bağlantılı olan tarihi mekânlar, yakınlarında şair ve filozof Melayê Cizîrî'ye ait mezarın da bulunduğu Kızıl Medrese ve tarihi eserlerin sergilendiği müze Cizre'nin gezip görülmesi gereken yerleridir. Şırnak il merkezinde ise Cudi Dağı manzaraları dışında görülebilecek yerler birkaç eski konak ve merkeze yakın bir kaplıcayla sınırlıdır. Güçlükonak İlçesinde de tesislerin daha düzenli olduğu Hista Kaplıcaları mevcuttur. İdil'de günümüze kalabilen Hıristiyan yapılarından biri Meryem Ana Kilisesi'dir. Bölgenin hemen her yerinde olduğu gibi Şırnak'ta da görülebilecek eski kale kalıntıları vardır. Güçlükonak'taki Finik Kalesi ile Silopi'deki Said Bey Kalesi bunlar arasındadır.

Eski Cizre ^[5]

Ceylan Camii ve çocuklardan mutlu karşılama ^[6]

Şırnak Kenti

Cudi Dağı yamaçlarında büyük ölçüde modern bir kent olan Şırnak (nüfus: 54.302) son 20 yıl içindeki zorunlu göçler nedeniyle hızla büyümüştür. Kentin girişinde "Nuh'un Kentine hoş geldiniz" yazısıyla karşılanacaksınız. Burada, üzeri pullarla süslü ve parlak renkli geleneksel giysiler içindeki kadınlarla yine geleneksel Kürt giysileri içinde başları poşulu erkekleri bölgedeki başka yerlere göre daha sık görebilirsiniz. Manzara fotoğrafları çekmeye meraklıysanız kent merkezinde heybetli Cudi Dağı ve Ceylan Camii sizin için iyi birer fotoğraf konusu olabilir

Abdurrahman Ağa Konağı (Qesra Axayê Sor)

Gazipaşa (İsmetpaşa) Mahallesiinde bulunan 19. yüzyıldan kalma bu konağın eskiden yılın

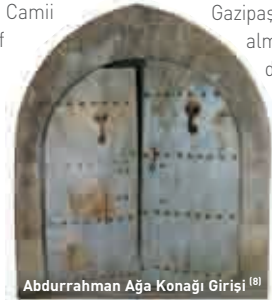
Osman Ağa Konağı ^[7]

Osman Ağa Konağı (Qesra Osman Axa)

Yaklaşık 100 yıl kadar önce inşa edilen 70 odalı Osman Ağa Konağı da

Gazipaşa Mahallesiinde yer almaktadır. İki katlı evin düz damı topraktandır. Bazı sütunları ve sarı kireçtaşı duvarları bugün de ayakta olan evin duvarlarında hayvan figürleri görülmektedir.

Günümüze kalabilen odalar birbirine bağlıdır ve girişleri kemerlidir.

Abdurrahman Ağa Konağı Girişi ^[8]

Nasravan ve Besta Meyremê Kaplıcaları

Nasravan Kaplıcası Şırnak il merkezinin 15km batısında, Mardin Yolu üzerinde şimdi boşaltılmış olan Kumçatı (Dêrgulê) Köyü yakınlarında bulunmaktadır. Suyun yanı sıra çamur banyosu da yapılabilen bu tesiste, suyun ve çamurun egzama ve akne gibi cilt hastalıklarına iyi geldiği söylenmektedir. Kaplıcadan bakıldığında, bir zamanlar Süryanilerin yaşadığı köydeki eski kilisenin kalıntıları görülebilmektedir.

Benzer su ve çamur banyosunun yapılabileceği bir başka yer olan Besta

Meyremê Kaplıcası ise, Balveren (Gundikê Melê) Köyünün 1km kuzeyinde yer almaktadır. Köy ile Şırnak Kent merkezi arasındaki mesafe de 10km'dir. Buradaki suyun ve çamurun da cilt sorunlarına, romatizmaya ve kadın hastalıklarına iyi geldiği söylenmektedir. Çamur ve su banyolarının yapılabileceği yerler arasında 5 dakikalık yürüme mesafesi vardır. Suyun olduğu yerin dibi çakıllıdır ve su yeraltından kaynamaktadır. Su kaynaklarından biri soğuktur ve diğerlerindeki sıcaklığı dengelemektedir. Köyden kaplıcaya giden yol bozuk olduğundan ya sarsıntılı bir araba yolculuğuna katılmak ya da yaya gitmek zorundasınız.

Bölgeden çocuklar ⁽⁹⁾

Ulaşım

Otobüs terminali kent merkezinde, Belediye Binasının hemen arkasındadır. Şırnak'tan Cizre yoluyla Diyarbakır dâhil diğer kentlere düzenli otobüs seferleri yapılmaktadır.

Nerede yemek yerir?

Cumhuriyet Caddesindeki *Sinan-2 Kafeterya*'da perde pilavı ve kebab çeşitleri dâhil yörenin geleneksel yemekleri servis edilmektedir. Daha fazla yemek çeşidini Uludere Caddesi üzerindeki *Doğan Lezzet Sofra Salonunda* bulabilirsiniz.

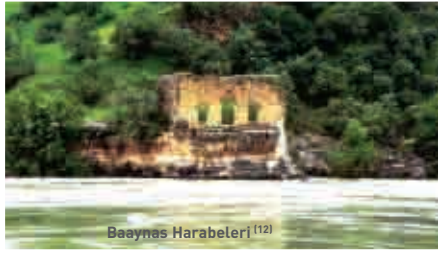
Konaklama

Gazipaşa Mahallesi Uludere Caddesinde kalınabilecek iki otel bulunmaktadır. Bazı odaları dağ manzaralı olan *Menekşe Otel*'de [0486 216 19 02] kahvaltı da verilmektedir. *Murat Otel* [0486 216 28 57] ve Cumhuriyet Meydanındaki *Öğretmenevinde* [0486 216 50 14] ise odaların yanı sıra üç suit oda da bulunmaktadır. *Öğretmenevi Atatürk Çay Bahçesinin* karşısındadır ve Cudi Dağı ile dev Ceylan Camii'ne bakan güzel bir manzaraya sahiptir.

Sokakta kebab ⁽¹⁰⁾

Güçlükonak (Basê)

Baaynas Harabeleri ^[12]

Güçlükonak İlçesi (nüfus: 3.724) Şırnak il merkezine 73km mesafede, Dicle Nehri'nin kıyısında kurulmuştur. 1990 yılından önce Siirt'in Eruh İlçesine bağlı olan Güçlükonak engabeli ve dağlık bir arazi yapısına sahiptir. Ekonomisinde tarım ve bağcılık ağırlıktayken, arıcılık da önemli yer tutmaktadır. Yörenin gençleri yaz aylarında mevsimlik iş bulmak için ülkenin batısındaki illere göç etmektedir.

Baaynas Harabeleri

Tarihte Baaynas olarak bilinen bölge, Güçlükonak'ın 15km doğusunda, Dicle Nehri boyunca 5km uzunluktaki Ağaç Vadisinde bulunan Yarımca (Awêna) ve Kırkağaç (Bênat) Köylerini içine alır. İncir, üzüm, nar ve armut gibi meyvelerin bolca yetiştirildiği bölgenin

Finik Kalesi ^[11]

Sinuber olarak bilinen engabeli batı tarafı çam ağaçlarıyla örtülüdür. Tepelerden birinin eteğinde, bir zamanlar insanlar tarafından barınak olarak kullanılan ve yöre halkının *Oliyê Şêxa* (Şeyhlerin Evi) adını verdiği mağaralar bulunmaktadır. Kürt destanı *Sîseban*'da anlatılan olayların geçtiği yer de burasıdır.

Baaynas Harabelerinde, görülebilecek kalıntılar arasında büyük beyaz bir kayaya oyulmuş üç katlı bir yapı olarak Part Uygarlığından kalma bir ev de bulunmaktadır. Burada, insanların kaldıkları odaların yanı sıra hayvanların barındığı yerler de görülmektedir. Guti İmparatorlarından biri tarafından yaptırıldığı söylenen ve beyaz bir kemerden oluşan Gudi (veya Guti) Kapısı da Kırkağaç Köyünün birkaç km güneyindeki Akdizgin (Zeve) ile Yarımca Köyleri arasındaki yolda, hala ayaktaadır.

Hezaran Camii

Güçlükonak İlçesinin 20km doğusunda yer alan Hezaran Köyü Baaynas Harabeleri yakınlarında dev bir kayaya

Finik Kalesi ⁽¹³⁾

Baaynas dan bir görünüm ⁽¹⁴⁾

oyularak yapılmış, 1000 kişi alabilecek genişlikteki bu yapı Gutiler Döneminde dinsel törenler için yapılmış, Müslümanlar yöreyi fethettikten sonra da camiye çevrilmiştir. Cami Dicle Nehri'ne bakan Gabar Dağı eteklerinde yer almaktadır

Finik Kalesi (Keleha Finikê)

Güçlükonak'ın yaklaşık 18km güneydoğusunda yer alan Damlarca (Keraşa) Köyü yakınında eski bir kalenin kalıntıları bulunmaktadır. Düzova (Hoser) ve Hendekköy (Xendek) Köylerinin karşısında, Dêra Dağı üzerindeki bu kale Dicle Nehri'ne hâkim bir konuma sahiptir. Anayolun yakınında kalenin yerini gösteren yol

işaretinin olduğu yerde arabanızı park edip yukarıya yürüebilirsiniz.

MÖ 4000 yıllarında Guti İmparatorluğu Döneminde inşa edilen ve Pinaka adı verilen kalede bir kaya saray, zindan, taş evler ve 15m derinliğinde bir sarnıç bulunmaktadır. Bir de, benzer birçok yapıda olduğu gibi burada da kaleden nehre inen gizli bir geçit bulunmaktaydı. Kuzey taraftaki bir kayanın üzerinde bir kadın, kuzeydoğu tarafındaki bir başka kayada da bir kral ve prens figürü görülmektedir.

Alanın batı tarafındaki büyük bir kaya uzaktan bakıldığında kale duvarı gibi görünmektedir. Daha yakına geldiğinizde bu kayada göreceğiniz, bir insanın içine sığabileceği büyüklükteki oyuklar size yolda gördüğünüz bir işarette yer alan ibareyi anımsatacaktır: *Timur'un Pençeleri*. Söylentiye göre Timur'un ordusu bu kalede güçlü bir direnişle karşılaşınca Timur ordusunu Dicle'nin diğer tarafında mevzilendirmiş ve kaleyi buradan hedef almıştır. Kaledeki oyukların da

Melayê Cizîrî'nin el yazması ⁽¹⁵⁾

Feqiyê Teyran'ın ders verdiği medrese⁽¹⁶⁾

bu savaş sırasında meydana geldiği söylenmektedir.

Yöreye Müslümanların egemen olduğu dönemde kalenin yakınlarına bir medrese yapılmıştır. Vadi içinde yeşillik bir alanda, bir pınarın kenarında kurulan bu medrese günümüze fazla hasar görmeden gelebilmiştir. Finik Harabelerini geçtikten sonra medresenin yönü de işaretlerle belirtilmiştir. 1590 doğumlu ünlü Kürt şair Feqiyê Teyran (asıl adı Mir Mihemed) burada pek çok öğren-ciye ders vermiştir. Pastoral şiirleriyle tanınan Feqiyê Teyran Kürt Edebiyatı'nın en önemli isimlerinden biridir ve öğrenimini Melayê Cizîrî'nin (bakınız s: 478) nezaretinde görmüştür. Şairin kuşların dilini bildiği yönünde bir söylence vardır.

Hista Termal Kaplıcası

Bu şifalı kaplıca Güçlükonak'ın 10km kuzeybatısında, Düğünürdu (Hista) Köyü yakınlarında ve Dicle kıyısında bulunmaktadır. Bu kaplıcaya gitmek için Siirt istikametinden geldiğinde Botan Çayı üzerindeki köprü ("Botan Köprüsü" tabelası vardır) geçip sola dönmeniz ve bu noktadan sonra 45km daha gitmeniz gerekecektir.

Burada Belkis (Saba Melikesi) adıyla da bilinen kaplıcanın Hz. Süleyman'la da bir bağlantısı vardır; havuzlardan birinde Hz. Süleyman'a ait olduğuna inanılan bir ayak izi de mevcuttur. Çevrede daha çok yöre halkının kullandığı iki eski havuz daha vardır. Çökeltili olduğundan içilmeyen su kayalardan 67°C sıcaklıkta çıkmakta ve alt taraftaki havuza dökülmektedir. Bu suyun romatizma ve genel olarak kadın hastalıklarına iyi geldiği söylenmektedir.

Buradaki *Belkis Ana Termal Oteli'n* (0486 685 21 00) ikisi tesislerde, ikisi de biraz ötede olmak üzere dört havuzu vardır. Nehir ve dağ manzaralı odalarında TV ve diğer ihtiyaçları karşılayacak donanım mevcuttur. Yine aynı otelle bağlantılı olmak üzere, iki odalı ve mutfaklı 30 ev vardır.

Hista Termal Kaplıcası⁽¹⁷⁾

Cizre (Cizîr/Gziro)

Cizre Belek Burç ^[18]

Dicle kıyılarındaki ovada, kuzeydoğusunda Cudi Dağına (2089m) bakan Cizre İlçesi Şırnak'ın 40km güneybatısında yer almaktadır. Cizre İlçesinin (nüfus: 90.447) Suriye ile uzun bir sınırı vardır. Cizre'nin Nuh Peygamber ve oğulları tarafından kurulduğuna dair bir söylence vardır. Tufan sonrasında geminin karaya çıktığı Cudi Dağından ayrılan Nuh'un kendisi dâhil sekiz aziz önce Heştan'da (Kürtçe "Sekizlerin Yeri") gemi tahtalarını çatı olarak kul-

landıkları evler yapmış, ardından Cizre'ye yerleşmiştir.

Arap fetihleri sırasında Dicle'nin kollarından birinin suyu yeniden yönlendirilerek kentin etrafı suyla çevrilmiştir. Böylece yerleşim Arapça "ada" anlamına gelen Cezire adını almıştır.

Daha sonra, kenti Akkoyunlulardan alıp otuz yıl elinde tutan Şah İsmail'in güçlü ordusunu üç kez yenilgiye uğratan Kürt Emiri Şerefxan onuruna kente "Şerefli Cizre" anlamına gelen Ceziretuş Şeref adı verilmiştir. Cizre'nin buradaki emirlik dolayısıyla aldığı bir başka ad ise "Botanlar Adası" anlamına gelen "Cizre Botan"dır. Geçmişte Cizre idari olarak Kuzey Irak'ta, Diyâr-ı Rabi'a'nın Musul İline bağlıydı. Cumhuriyet Döneminde ise Cizre uzun süre Mardin'in ilçesi olarak kaldıktan sonra 1990 yılında yeni oluşturulan Şırnak İline bağlanmıştır.

Cizre İlçesi son 20 yıl içinde Kürtlerin ağırlıkta olduğu Kuzey Irak'ı dünyanın

Cizre (Cizîr) den bir görünüm ^[20]

Nuh Peygamber'in Türbesi [21]

geri kalan bölümüne bağlayan bir ticaret noktası olarak büyük gelişme göstermiştir. Silopi İlçesindeki Habur Sınır Kapısı aracılığıyla yapılan sınır ticareti sonucunda ulaşım sektörü gelişmiş, birçok kişi ağır vasıta almıştır. Bölgedeki diğer ilçelerle karşılaştırıldığında, oteller ve restoranlar başta olmak üzere hizmet sektörünün de hayli geliştiği görülmektedir. Ancak bütün bunlara karşın tarım sektörü ağırlıktadır. Yetiştirilen başlıca ürünler arasında hububat, bakliyat, pamuk, meyve ve sebze sıralanabilir.

Şırnak'ın en büyük ilçesi olan Cizre ilçe nüfusu, civar köylerde yaşayanlar ve ziyaretçiler hesaba katıldığında oldukça hareketli bir yerleşimdir. Çarşıları, pazar yerleri ve çeşitli dükkânlarıyla ilçe capcanlı bir görünüme sahiptir

Nuh Camii

1996 yılında yıkılan ve yeniden yapılan bu cami, Dicle'nin taşkın düzeyinin üzerinde, Dağkapı Mahallesi'ndeki bir tepede yer almaktadır. Burada bulu-

nan lahitte Nuh Peygamber'in yattığı söylenmektedir. Kürt bilgini İsmail Ebul-iz'in mezarı da yine bu camidedir.

Ulu Cami

Dağkapı Mahallesi'nde yer alan Cizre Ulu Cami, 639 yılında kiliseden çevrilmiştir. Caminin her üç kapısının da

Cizre Ulu Cami [22]

Bir Cizre Hanedanlığı

Cizre 14. yüzyıldan 19. yüzyıl ortasına kadar güçlü Botan Emirliği'nin başkenti idi. Emirlik, biri Cizre'nin kendisi olmak üzere üç bölümden oluşmaktaydı. Diğer iki bölümden birini Uludere'deki Gurkel Kalesi değerini ise Güçlükonak'taki Finik Kalesi temsil etmekteydi. Özellikle Bedirxan Beg (Bedirhan Bey) zamanında kent kısa süreli parlak bir dönem yaşamıştır. Bedirxan ve onun soyundan gelenler modern Kürt milliyetçiliğinin kurucularıdır. Asıl ilginç nokta ise, bu ailenin modern Türk milliyetçiliğinin kimi ideologlarını da içinden çıkarmış olmasıdır.

Bedirxan Beg

(1802–1868/1870), tam adıyla söylenecek olursa Mîr Bedirxan veya Bedirxan Begê Mîrê Botan 1802 yılında Cizre'de Evdilâh Xan'ın (Ebdalhan/Abdullah Han) oğlu olarak dünyaya gelmiş ve 18 yaşında Mir olmuştur. Kendini bölgedeki tek bağımsız güç ilan etmiş, adına para

bastırmış, 12 yıl boyunca imamlardan Cuma vaazlarını kendi adına okumalarını istemiştir. Kimi araştırmacılara göre, Cizre'yi ülkesinin başkenti ilan edip Cizre Kalesine kendi bayrağını dikmiştir.

1839 yılında merkezi Osmanlı yönetimine karşı ayaklanan Bedirxan Beg Cizre çevresinde geniş bir alanı ele geçirmiş, Irak'ta Musul'a ve İran sınırına kadar uzanmıştır. 1846 yılında kendisiyle temasa geçen İngiliz ve Amerikalı misyonerler Bedirxan Beg'in Osmanlılarla köprüleri tam olarak atma niyeti taşımadığını görünce, Müslümanların egemenliğinden kurtulma peşindeki Nasturi Hıristiyanlarla temas kurmuşlardır. Böylece Nasturiler daha önceleri hiç sahip olmadıkları bir siyasal etkiye kavuşmuş ve bu da bölgedeki Kürtlerin öfkesine yol açmıştır. Nasturiler yıllık olarak verdikleri haracı kesince Bedirxan'ın güçleri, Hakkârî Mîr'inin cezalandırma talebi

üzerine Nasturilerden bazılarını öldürmüştür. Bunun üzerine Fransızlar ve İngilizler bu kez Bedirxan Beg'i cezalandırması için Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başlamışlardır. Bu sırada Bedirxan bağımsız bir Kürt gücü oluşturma peşindedir. Osmanlılarla yaptığı kanlı bir savaşta yenilgiye uğrayan Bedirxan önce İstanbul'a, sonra da ailesiyle birlikte Girit'e sürgüne gönderilmiş, 10 yıl sonra Sultan Abdülmecit tarafından affedilince İstanbul'a dönmüştür. En sonunda Şam'a gitmiş, burada ölmüş ve Salahiye'de gömülmüştür. Mezar taşının üzerinde şunlar yazılıdır:

'El-Fatihe

Fatiha okuyun

Mîrê Cizîra Botan

Cizîra Botan Beyi

Mîr Bedirxanê Azîzan

Azîzanlı Bedirhan Bey

Rehmeta Xwedê li ser wî û li ser malbata wî bit'

Allah'ın rahmeti onun ve ailesinin üzerine olsun

Bedirxan'ın torunlarından

Celadet Alî Bedirxan (1893-

1951) 1893 yılında İstanbul'da

doğmuştur. Babası Emîn Alî

Bedirxan kendini Kürt

kültürünü, dilini ve edebiyatını

muhafazaya adanmış bir kişiydi.

İstanbul'daki çocuklarının

eğitimi için memleketinden

(Cizre) öğretmenler getirmiştir.

I. Dünya Savaşı'nda Kafkas

cephesinde subay olarak savaşan Celadet Alî Bedirxan siyasi görüşlerinden ötürü kardeşi **Kamûran Alî**

Bedirxan ile birlikte 1922'de Almanya'ya sürülmüş, bu ülkede lisansüstü eğitim yapmıştır. Ardından Mısır'a ve Suriye'ye gitmiş ve burada ölmüştür. Celadet Alî Bedirxan'ın mezarı Şam'da bulunmaktadır.

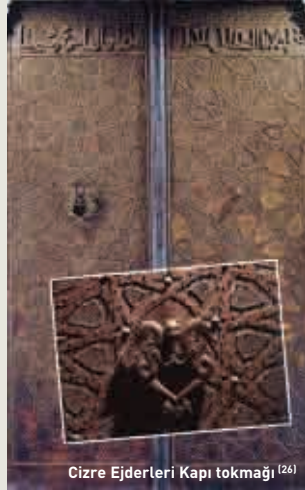
Celadet Alî Bedirxan, Türkiye'de Kurmanci konuşan pek çok Kürdün kullandığı, yakın zamanlarda Suriye ile Irak Kürdistan'ının kimi yörelerine de yayılan Latin Kürt alfabesini hazırlayan kişidir. Kendisi, kardeşi ve birlikte çalıştıkları Roger Lesscot ayrıca Kürt gramerine de büyük oranda katkı sağlamıştır. Latin Alfabeyle yazılmış ilk Kürtçe dergileri, *Hawar* ve *Ronahî*'yi yayınlamış, sözlükler derlemiş, çok sayıda şiir ve makale yazmıştır. Yazdığı şiirlerden bazıları, Suriye Kürtlerinden olan Ciwan Haco gibi ünlü Kürt müzisyenler tarafından bestelenmektedir. En yaygın bilinen şiiri kuzeni ve eşi Rewşen Bedirxan için yazdığı *Were Dotmam*'dir. Celadet Alî Bedirxan'ın Anadil konusundaki hassasiyetini yansıtan: "Yabancı diller, üzerimizdeki elbise gibidir, ne zaman istersek çıkarabiliriz; ama anadilimiz, Kürtçe derimiz gibidir, çıkarıp atamayız." sözleri de çarpıcıdır.

Kürtçe Hawar Gazetesi [25]

Cizre Ejderleri

Cizre Ulu Cami'de bir zamanlar tasarımı Kürt Bilim İnsanı ve Sanatçı Ebul İz İsmail Bin Rezzaz El Cezeri (aşağıya bakınız) tarafından yapılan iki bronz kapı tokmağı bulunuyordu. Kapının üzerinde Zengi Hükümdarı Abul Qasim Mahmud Sanşar Şah (1208–1251) adı bulunduğundan iki kapı tokmağının bu dönemde yapıldığı söylenebilir. Kapı tokmaklarından her biri bir çift ejderha şeklindedir. Pullu derileriyle denizatlarına benzeyen bu ejderhalar badem gözlü, ön ayaklı (birbirine değmekte) ve geriye bakarken gösterilmiştir. Ejderhalardan birinin Dicle'yi, diğeri'nin de Fırat'ı temsil ettiği sanılmaktadır. İki ejderha arasındaki aslan süsü Cizre ve Mezopotamya halkını sembolize ederken, ejderhaların kuyruklarına yakın duran kartallar savaşmanın gücünü temsil etmektedir. Tokmalardan biri çalınmış, daha sonra Danimarka'nın Kopenhag kentinde David Koleksiyonu'nda

Cizre Ejderleri Kapı tokmağı⁽²⁶⁾

ortaya çıkmıştır. Diğer tokmak ise İstanbul'daki Türk ve İslam Sanatları Müzesi'nde sergilenmektedir.

Kapı tokmakları Diyarbakır'daki Artuklu Sarayı için tasarlananları andırmaktadır. Tokmaklar, El Cezeri'nin 1206 tarihli mekanik aletler üzerine yazdığı kitabında çizimle gösterilmiştir.

İsmail Ebul-iz bin Rezzaz El Cezeri

İsmail Ebul-iz (1153–1233) veya tam adıyla söylenecek olursa Bedüzzaman (zamanının en iyisi) İsmail Ebul-iz bin Rezzaz El Cezeri bilimde gerçek bir öncüydü. Kendisini, dünyada sibernetik ve hesap işlemlerinin kurucularından biri saymak mümkündür. Robot, otomatik saat, su saati ve kum saati gibi düzeneklerle birlikte

İsmail Ebu-iz'in çalışmalarını⁽²⁷⁾ gösteren bir resim

mekanik müzik aletlerinin, şifreli kilitlerin, mutfak araçlarının, otomatik mutfak eşyalarının, muslukların ve otomatik oyuncakların ayrıntılı şemalarını kitabında çizmiştir. Kitabının ilk kopyaları İstanbul'da Topkapı Müzesinde ve Irak'ta muhafaza edilmektedir. Bu kopyalar daha sonra batıdaki kütüphane ve müzelere de ulaşmıştır.

Eski Kızıl Medrese (Medresa Sor) ^[28]

kenarlarında yöreye özgü bazalt taşı kullanılmıştır. Ana kapının girişinde Kuran'dan ayetler yazılıdır. Günümüzde yıkılmış olan girişteki revaklar avlunun doğusunda ve batısında bulunmaktaydı. 13. yüzyıldan kalma çok güzel büyük demir kapı 1946 yılında kaldırılmıştır. Özgün geometrik motiflerle yazıtlar da 1983 yılından bu yana İstanbul'daki Türk-İslam Sanatları Müzesinde sergilenmektedir. Avlunun kuzey tarafında dikdörtgen planlı kırmızı tuğladan yapılmış ve bazı yerleri çinilerle bezeli bir minare vardır.

Kızıl Medrese (Medresa Sor) ve Melaye Cizîrî Türbesi

Adını yapımında kullanılan kırmızı tuğlalardan alan Kızıl Medrese Dağkapı Mahallesinde yer almaktadır ve yakın zamanlarda bir restorasyondan geçmiştir. Söylentiye göre Cizre Emir'i Şerefhan kenti Akkoyunlulardan geri alması halinde kente ilk girdiği yerde bir medrese yaptıracağına

yemin etmişti. Emir verdiği sözü yerine getirmek amacıyla kenti fethedince 1508 yılında Kızıl Medreseyi inşa ettirmiştir.

Zamanında seçkin bir eğitim kurumu olarak bilinen medrese, geniş avlulu ve tek katlı bir yapıdır. Gömme dolapları ve zarif süslemeli bir tavanı bulunan medresenin üç tarafında sınıflar, güneyde de küçük bir camisi vardır. Avlunun kuzey tarafında üç eyvan görülmektedir. Güney tarafta medreseye bitişik bir odanın Mîr'in kullanımına ayrıldığı söylenmektedir. Medrese kent surlarının yıkık bir bölümü üzerine inşa edilmiştir.

Medresenin güneyinde bulunan türbe 17. yüzyılda yaşamış ozan Melaye Cizîrî ile birlikte Emir'in ailesinin altı üyesinin mezarları vardır. Caminin güneyinde bulunan türbede Melaye Cizîrî, Emir'in ailesinden 6 kişiye ait mezarlar bulunmaktadır. Türbenin siyah bazalt taşından yapılmış duvarları aslan figürleri ve yazıtlarla süslen-

Melayê Cizîrî

Melayê Cizîrî^[29]

1570 yılında Cizre'de doğan Melayê Cizîrî (Şêx Ehmed), Mela ve zaman zaman Nîşanî gibi takma isimler de kullanan bir Kürt yazar, şair ve düşünürdür. Eğitimini önce Cizre'de sonra Diyarbakır'da görmüş, kendisine *seyda* veya din hocası vasfını kazandıran *icazeti* almıştır. Daha sonra Hasankeyf (Batman) ve Bağdat'a giderek felsefe ve astronomi alanlarında ihtisas yapmıştır. Cizre'ye döndükten sonra, Kurmanci Dilinde klasik şiir eğitiminde önde gelen kurum olarak Medrasa Sor'da ders vermeye başlamıştır.

Klasik İran şairleri ile Hafız, Mevlana Celalettin Rumi ve Jami'den esinlenen Cizîrî duygu ve düşüncelerini mistik yollardan ifade etmektedir ve bu da, insani aşk ile ilahi aşk arasında net bir sınır olmadığından, okuru ozanın Allah aşkına mı yoksa güzeller güzeli Selma aşkına mı göndermede bulunduğu konusunda tereddüde düşürmektedir (Cizîrî'nin aşık olduğu Selma'nın, bir beyin kızı veya kardeşi olduğu sanılmaktadır). Cizîrî'nin şiiri, Kürt kültürünü, dilini, tarihini ve dönemin Kürt emirlikleri arasında en güçlüsü ve bağımsız olan Cizre'nin başındaki Azizan hanedanı ile ilişkilerini tam olarak yansıtmaktadır. Cizîrî'nin 1664 yılında vefat ettiği söylene de Mela'nın doğum ve ölüm tarihleri hakkında çeşitli rivayetler vardır. Edebiyat alanındaki başlıca yapıtı ilk kez 1904 yılında Martin Hartmann tarafından yayınlanan *Dîwana Melayê Cizîrî* adlı antolojidir.

Aşağıda aktarılan en popüler şiirlerinden birinin bestesi de yapılmıştır:

Sebahul Xeyrî Ya Xanim / Hayırlı Sabahlar Hanım

(Şiir 27 beyitten oluşmaktadır)

Sebahul xeyrî xanê min, şehê şîrîn zebanê min
Hayırlı sabahlar hanım, tatlı dilli padişahım
 Tu yî ruh û rewanê min, bibit qurban te canê min
Sensin ruhum ve canım, kurban olsun sana canım
 Tealellah çi zat î tu, çi wê şîrînsifat î tu
Allah aşkına nasıl bir zatsın, ne tatlı sıfatların var
 Ne wek qend û nebat î tu, yeqîn ruh û heyat î tu
Şeker ve nebat değil, kesinlikle ruh ve hayatsın sen
 Heyat û raheta canım, sebahul xeyrî ya xanim
Ey can ve ruhumun hayati, hayırlı sabahlar hanım
 Were bêhnahiya çehvan, bibînim bejn û balayê
Gel ey gözlerin nuru, boy posunu göreyim

Sebahul xeyrî mesta min, letîfa cam bi desta min
Hayırlı sabahlar ey sarhoşum, elinde latîf kadehlim
 Xumar û meyperesta min, tu yî meqşûd û qesta min
Şarap düşkünü mahmurum, son amacım ve ereğim

.....
 Ji wê camê dinoşim ez, seher lew ney li hoşim ez
Seher vakti o kadehten içerim, ondandır ki kendimde değilim
 Ji amê lê dipoşim ez, bi caran her lê dipoşim ez
Avam insanlardan gizli içerim, çünkü sevgiliye kavuşmak isterim
 Ku xalib mest û sukran im, sebahul xeyrî ya xanim
Çoğu zaman mest ve sarhoşum, hayırlı sabahlar hanım
 Were bêhnahiya çehvan, bibînim bejn û balayê
Gel ey gözlerin nuru, göreyim boy ve posunu
 Were pêşber Melayê xwe, şehîd û muhtelayê xwe
Çık aşığın Mela'nın karşısına, şehidinin ve müptelanın karşısına
 Bi şefqet ke liqayê xwe, mela nemrit bi daê xwe
Görüşürken şefkatli davran ona, Mela'yi öldürme aşk derdinle
 Mesîhayî li bêmaran, kesên geztî du reşmaran
Aşk hastalarının ve siyah yılanların zehirlediklerinin Mesîhisin
 Şehîdê şîr û mûkaran, kirî amancê nûbaran
Kılıç ve hançer şehidiyim, beni bunların hedefi haline getirmişsin
 Li dîdara te heyran im, sebahul xeyrî ya xanim
Güzel yüzüne hayranım, hayırlı sabahlar hanım
 Were bêhnahiya çehvan, bibînim bejn û balayê
Gel ey gözlerin nuru, göreyim boy ve posunu

Melayê Cizîrî

Eski Cizre Surları^[31]

Eski Cizre Surları

İlk olarak MÖ 4000 civarında Gutiler tarafından inşa edilen eski Cizre Surları Medler ve Sasaniler Döneminde çeşitli yenilemelerden geçmiş, son olarak da 1990'larda restore edilmiştir. Siyah bazalt taş kullanılarak inşa edilen surlara, teknenin baş

Eski Cizre Sur kalıntıları^[32]

kısmı kuzey duvarlarında, kış kısmı ise güneyde kalmak üzere Nuh'un Gemisi biçimi verilmiştir. Surların bir bölümü çeşitli çatışmalarda (örneğin 1847'de Osmanlı topçusunun Mir Bedirhan öncülüğündeki ayaklanmayı bastırırken açtığı ateş sonucunda) yıkılmıştır. Diğer bölümler ise, 1935'te olduğu gibi "otobüs ve kamyon girişini sağlamak" türü gerekçelerle resmi yetkililer tarafından yıktırılmıştır.

Duvarlar yer yer 2m kalınlıkta ve 14-15m yüksekliktedir. Güneyde beş, kuzey ve batı taraflarda ise birer burç kısmen ayakta kalabilmiştir. 1085 yılında Selçuklular bölgeyi fethettiklerinde Mervanilerin başkenti olan Cizre'nin ele geçirilmesi için askeri birlikler gönderilmiştir. Selçuklu kuvvetleri, Mervanilerle anlaşmazlığa düşen, kentin ileri gelen kişilerinden biri olan Beni Vahban tarafından Babül Büveyb kapısından içeri alınmıştır.

Kent surlarının günümüze gelebilen üç kapısı vardır. Bunlar: batıda Deryê Torê, doğuda Deryê Deştê ve güneyde Deryê Çiya olarak adlandırılmaktadır. Surlarının ayakta kalan bölümleri otogar yanından, Kale Mahallesinden ve kentteki diğer bazı yerlerden görülebilir. Diğer bölümler ise çevresinde inşa edilen evlerle karışmış durumdadır.

Abdaliye Medresesi

Dağkapı Mahallesinde bulunan Abdaliye Medresesi, *Mem û Zîn* Efsanesi'nin (bakınız s: 481) 17. yüzyıl versiyonunda adı geçen Mîr Zeynuddîn'in babası Emir Abdal İbni

Abdillah Seyfeddîn Botî tarafından yaptırılmıştır. Medrese avlusunun sağ tarafında, girişi ve mihrabı çeşitli motiflerle zarif biçimde süslenmiş küçük bir cami vardır. Medresenin

çalışma odaları sol tarafta, Mem ve Zîn'e ait olduğu sanılan mezarlar da (yan yana) başlarında Beko Awan olmak üzere zemin katta bulunmaktadır. Binanın kuzey tarafında sınıflar ve kalacak yerler vardır. Medrese 2007 yılında Avrupa Birliği fonlarıyla restore edilmiştir.

Mem û Zîn Mezarı^[33]

Mehmet Ağa ve Ensari Evleri

Mehmet Ağa Evi, Daşkapaı Mahallesi Bayırağa çevresinde tipik bir Cizre Evidir. Ev, Hamidiye alaylarında binbaşı rütbesiyle görev yapan Fettah Ağa tarafından yaptırılmıştır. Taş ustası Merho bu iki katlı evin batıya bakan cephesini siyah bazalt taşından yaparken, güney ve güneybatı cephelerini beyaz kalker taşıyla süslemiştir. Beşik tonozlu bir girişi olan avlu eyvanlarla çevrelenmiştir. Duvarlardaki dikdörtgen pencerelerin üst kısımları kemerlidir ve bunların da

Mehmet Ağa Evi ^[34]

üzerine üçgen alınlıklar yerleştirilmiştir. Mehmet Ağa Evi'nin hemen yanındaki bir başka tarihi yapı olan Ensari Evi yaklaşık 150 yıl önce

Mem û Zîn

Mem û Zîn ^[35]

Mem û Zîn ("Mem ve Zîn", **Ehmedê Xanî (Ahmede Hani)** tarafından 17. yüzyılda Kurmanci Dilinde yazılmış bir şiirdir. Şiir, İsa'dan önceki dönemlerde de bilindiği söylenen efsanevi bir aşk öyküsüne dayanmaktadır. Bu efsaneden esinlenen Ehmedê Xanî öykünün daha yakın zamanlara ait bir versiyonunu üretmiştir. Öyküde, bir saray kâtibinin oğlu olan Mem ile Mîr (emir) Zeynuddîn'in kız kardeşi Zin arasındaki aşk, Emir'in kapıcısı Beko'nun müdahaleleriyle ve casusluğuyla sürekli engellenmektedir. Öykü, Mir'in

sarayındaki zindanda tutulan Mem'in Beko tarafından zehirlenmesi, Zîn'in intiharı ve Beko'nun da Mem'in kardeşi (kimilerine göre en iyi arkadaşı veya kuzeni) Tajdîn tarafından öldürülmesiyle biter. Cizreli bazı kadınların bu olaydan bu yana sürekli yas içinde oldukları söylenir ve günümüzde de ilçede başka yerlere göre daha fazla siyahlar örtünmüş kadın görülmesi de böyle açıklanır. Ehmedê Xanî'nin bu şiiri Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca ve Rusça olmak üzere çeşitli dillere çevrilmiştir (bakınız s: 614)

Mehmet Ağa Evi ^[36]

inşa edilmiştir. İki katlı binanın yapımında kullanılan taşların Mardin ve Midyat'tan getirildiği söylenmektedir.

Deşt Köprüsü (Pira Deştê)

İlk olarak Cizre ve Musul Hükümdarı Zengi Atabeyi Kutbeddin Mevdut Han Bin İmadeddin Zengi (1159-1170) tarafından yaptırılan bu köprü Deriyê Deştê'den'den 50km uzaklıktadır. Birçok kez yenilenen köprüyü onaranlar arasında Osmanlı komutanlarından Fevzi Çakmak da olduğundan bu adla da anılmaktadır. Gezgin C. Preusser tarafından 1911 yılında çekilen fotoğraflara göre köprü'nün üzerinde bazı hayvanların figürleri varken, günümüze ulaşan güney tarafındaki bazalt taş üzerinde bulunan aslan figürü hariç diğerleri zamanla kaybolmuştur.

Özel Cizre İsmail Ebul-iz El Cezeri Müzesi

Müze önce İsmail Ebul-iz El Cezeri'nin adını taşıyan okulun bir dersliğinde 1996 yılında açılmış, bir yıl sonra ise merkezdeki eski Belediye Çarşısında

Özel Cizre İsmail Ebul-iz El Cezeri Müzesi ^[37]

bulunan şimdiki yerine taşınmıştır. Nuh Camii'nin tarihi mihrabının yanı sıra Babil, Asur, Med, Guti, Emevi, Abbasi ve Osmanlı dönemlerinden kalma çeşitli eserlerin sergilendiği müze Pazar ve Pazartesi günleri hariç hergün açıktır. Müzede 485 arkeolojik ve etnografik eser sergilenmektedir.

Cizre Kalesi

Kentin kuzeyinde, Dicle kıyılarında kurulan kalenin kalenin geçmişi MÖ 4000'lere, Gutiler Dönemine dayanmaktadır. İlk yapıldığında 360 odalı olarak inşa edilen kale günümüzde askeri bir üs olarak kullanılmakta olup ziyarete kapatılmıştır. Ancak, ordunun kısa sürede burayı boşaltması beklen-

Hamidiye Kışlası^[38]Belek Burcu (Birca Belek)^[39]

mekte, bundan sonrası için de turizme yönelik planlar yapılmaktadır.

Kalenin girişi olan Deryê Çiya, birbirine dekoratif bir kemerle bağlanmış, büyük ve dik iki bazalt taştan oluşmaktadır. Kapının üzerinde iki aslan figürü görülmektedir. Kalede çoğu harabe halinde olmak üzere eski bir medrese, hamam ve sarnıçlar ve büyük bir kervansaray bulunmaktadır.

Kervansarayın üzerinde ise zamanında hükümdar ve ailesinin yaşadığı anlaşılan yer bulunmaktadır.

Kale, *Mem û Zîn* öyküsünde Mem'in atılmış olduğu düşünülen zindaniyla ünlüdür. Zindana üzerinde geyik figürü olan bir kapıdan girilmektedir. Sıva

olarak erimiş kurşunun kullanıldığı duvarlar kalın ve güçlüdür.

Hamidiye Kışlası

Cizre Kalesi içinde Hamidiye Alayları'na (bakınız s: 93) tahsis edilen bu kışla, Miran Aşireti Reisi Mustafa Paşa (bu unvan kendisine sultan II. Abdülhamit Döneminde verilmiştir; yerliler tarafından Mistoyê Mirî olarak adlandırılmaktaydı) tarafından yaptırılmıştır. Osmanlı adına sürdürdüğü yöneticilik, Şırnak'ın hemen dışında rakip aşiretler tarafından öldürülünce sona ermiştir. İlk başta vilayet konağı olması düşünülen üç katlı bina, yöredeki diğer yapıların özellikleri de göz önünde bulundurularak, Cizre ve Midyat'tan gelen duvar ustaları tarafından beyaz kalker taştan inşa edilmiştir. Bina bugün de askeri tesisdir ve henüz ziyaret edilmesine izin verilmemektedir. Bununla birlikte binanın askeriye tarafından boşaltılması beklenmektedir. Binanın içinde, giriş katında oturma salonu, bir sonraki katta daireler ve arşivler, üçüncü katta da toplantı odaları ve paşanın makam odası bulunmaktadır.

Belek Burcu (Birca Belek)

Kaleye bitişik dikdörtgen planlı ve siyah-beyaz taş şeritler halinde örülmüş Belek Burcu, 1596 yılında III. Şerefxan tarafından Dicle'ye hâkim bir noktada yaptırılmıştır. Ünlü Kürt Şair Melayê Cizîrî, Mîr'e atfen yazdığı bir şiirde burçtan "onur burcu" anlamına gelen Birca Şeref olarak söz etmektedir. Ancak burcun şimdiki adı Arapça "alacalı" anlamına gelen *ablaq* sözcüğünden gelmektedir. Bundan

Belek Burcu (Birca Belek) ^[40]

kastedilen de burcun yapımında farklı renkte taş sıralarının kullanılmış olmasıdır. Burcun yalnızca kaidesi ve küçük bir bölümü günümüze kalabilmiştir.

Bazıbda (Yafes veya Bafid) Köprüsü

Bazı kaynaklar burada Gutiler zamanından kalma bir köprü olduğunu ileri sürmektedir. Ancak, yerel tarihçi İbnül Esir, bugün Cizre'ye 2km mesafede Suriye sınırında görülen köprünün tarihini 1164 olarak vermektedir. Cizre'nin İslamiyet öncesi adı Bazıbda idi ve bugün ilçenin bir mahallesi ile köprü bu adı taşımaktadır. Ancak bir tarihte köprüye Yafes'in (Nuh'un oğlu Japheth) adı verilmiş, böylece Nuh'la ilişki kurulmuştur. Köprünün alt tarafları taş bloklardan yapılmıştır. Üzerinde astrolojik işaretler, hayvan figürleri Ashab-ı Keyf (bakınız s: 284) görülmektedir.

Cizre Kültür ve Sanat Festivali

Her yıl Mayıs ayının son haftasında gerçekleştirilen bu festivale katılım

Bazıbda (Yafes) Köprüsü ^[41]

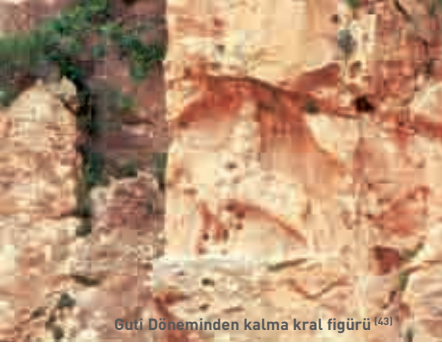
oldukça yüksektir. Festivalde konser, halk oyunları, spor karşılaşmaları, sergi ve şiir okuma gibi etkinlikler gerçekleştirilmektedir.

Kasrik Boğazi

Çeşitli arkeolojik yapıların görülebileceği Kasrik Boğazi, ilçenin 14km kuzeyinde yer almaktadır. Cizre'den Şırnak istikametine gidiyorsanız, boğazi yolun sol tarafında, Dicle kenarında büyük bir alanın hemen sonunda göreceksiniz. Buraya ulaşmak için nehri yaya köprüsünden geçin ve nehir boyunca giden patikadan yürüyün.

Boğazin sağ tarafında gözetleme noktalarını ve eski evleri, sağ tarafında ise sarnıçlarla birlikte Guti Döneminden kalma kral figürleri göreceksiniz. Burada aynı zamanda bir prene ait figür de bulunmaktaydı, ancak, bu figür 1990 yılında meydana gelen bir depremde tahrip olmuş ve geriye yalnızca gezgin Gertrude Bell'in 1909 yılında çektiği fotoğraflar kalmıştır. Kayalardan açılan 200m uzunluğunda gizli bir tünel aşağıdaki dereye inmektedir. Bir zamanlar Cizre Beylerinin yazlığı olan boğazin gelip geçenlerden haraç alınan bir denetim noktası olarak kullanıldığı söylenmektedir.

Gutî Döneminden kalma kral figürü ⁽⁴³⁾

Kasrik Boğazı'nın hemen sağ tarafında kurulmuş olan ve boğazla aynı adı taşıyan köyde üç kemerli eski Han Mahmut Köprüsü yer almaktadır. Çevrede birkaç dükkân ile balık lokantaları da vardır. Bunlardan *Kasrik Boğazı Alabalık Tesisleri* (0486 259 12 52) Gabar ve Cudi Dağlarının keşiştiği yerdedir. Lokantada alabalığın yanı sıra kebab ve tavuk servisi yapılmaktadır.

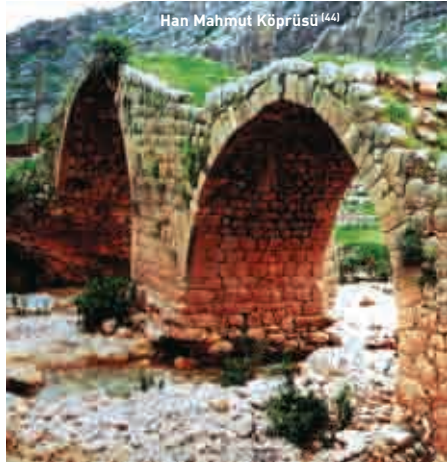
Gutiler Dönemine ait bir köprü'nün üzerine yapılan Kasrik Köprüsü'nün harabeleri de yakınlardadır. Köprü'nün kimi bölümleri hala ayakta olmakla birlikte günümüzde Cizre, Şırnak ve Güçlükönak'ı bağlayan yol yeni bir köprüden geçmektedir.

Babil Harabeleri

Cizre'nin 28km güneybatısında Suriye sınırındaki Kebeli (Babil) Köyündeki harabelerin Babil Devleti'nin ilk merkezinden kaldığı sanılmaktadır.

Babilliler, Hititler ve Asurluların sürekli saldırıları üzerine başkentini Irak'taki Babilon'a taşımıştır. Cizre ve Babil'i ele geçirdiklerinde Asurlular da burayı merkez kabul etmiştir.

Zamanında kent dev bazalt taşlardan inşa edilmiş dikdörtgen şeklinde surlarla çevriliydi. Bu surların dört ana kapısı ve 40 burcu bulunmaktaydı. Bugünkü köy bu kentin ve surlarının harabeleri üzerindedir. 1935 yılında burada yapılan kazılarda Asur Kralı I. Şalmanesar'ın bir heykeli bulunmuştur. Bu heykelde kral elindeki bir mızrakla bir köleyi kör etmektedir. Heykel Anadolu Medeniyetleri Müzesine götürülmüştür. Günümüzde burada hala üzerlerinde insan figürleri olan kayalar, mezar taşları, bezenmiş taşlar ve bir tümülüs bulunmaktadır.

Han Mahmut Köprüsü ⁽⁴⁴⁾

Konaklama

Yafes Caddesindeki *Onşar Hotel* (0486 616 94 32, www.hotelon-sar.com) üç yıldızlı ve çoğu Dicle'ye bakan 100 odalı bir tesistir. Nusaybin Caddesindeki *Güneş Hotel* (0486 616 12 06) daha küçüktür.

Nerede yemek yerir?

Yeni Caddedeki *Sinan3 Lokantası* (0486 616 45 66) bazı sebze yemekleriyle birlikte yöresel yemekler sunmaktadır. Yafes Caddesindeki *Çamlıca Restoran*'ın (0 486 617 05 35) mönüsünde ise kebab çeşitleri bulunmaktadır.

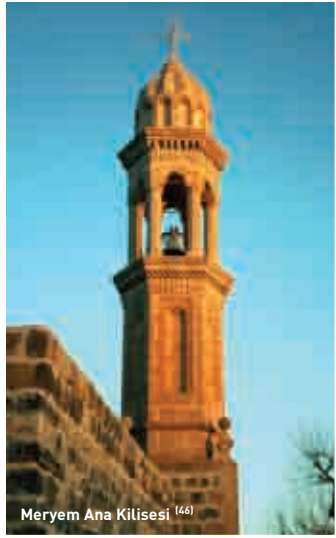
İdil (Herzex/Hezex)

Meryem Ana Kilisesi ve Herzex Çeşmesi ⁽⁴⁵⁾

Şırnak'ın 75km batısındaki İdil (nüfus:21.329) bölgenin en kalabalık ilçeleri arasındadır. Antakya, Nusaybin ve Midyat gibi kentlerin kurucusu sayılan Kral Nicator'un İdil'in de kurucusu olduğu söylenmektedir. Önceleri Midyat'ın bir köyü olan İdil 1924 yılında Cizre'nin nahiyesi olmuş, 1937 yılında ilçe olarak Mardin'e bağlanmış ve nihayetinde 1990 yılında yeni oluşturulan Şırnak İline dâhil edilmiştir. Geçmişte İdil, Pers İmparatorluğu Döneminde Harzağ (Farsça "cesur"), 6. yüzyılda ise Arapçada "ekici" anlamına gelen Zarih adlarıyla anılmıştır. 1970'lere kadar yerleşmede nüfusun çoğunluğu Hıristiyanlardan oluşmaktaydı. Daha sonra, özellikle de 1980'lerin karışık ortamında Hıristiyanlar ve Yezidiler yurt dışına göçerken yerlerini Müslümanlar ve göçebe aileler almıştır.

İlçe, Irak ve Suriye ile sınır ticaretinden önemli yararlar sağlamaktadır. İlçeye yarar sağlayan bir başka girişim de Irak ile Akdeniz kıyısı arasındaki petrol boru hattıdır. Bu boru hattı dolayısıyla BOTAS ilçe yakınlarında birtakım tesisler kurmuştur.

Meryem Ana Kilisesi ⁽⁴⁶⁾

Meryem Ana Kilisesi

Mor Aday adlı bir kişinin çabaları sayesinde İdil tarihte Hıristiyanlığın tutunduğu ilk yerlerden biri olmuştur. İlçede bugün de birkaç kilise vardır ve bunlardan biri de eski merkezdeki Meryem Ana Kilisesi'dir. Kilisenin 57 yılında özgün olarak üç bölüm halinde inşa edildiği söylene de yapılış tarihi net değildir. Aşağı Mahallede, Cizre'ye giden anayolun yaklaşık 300m dışında yer alan kilise geçmişte birkaç kez

Cehennem Deresi^[47]

restore edilmiştir. Günümüzde bir bölümü harap halde olan kilisenin diğer iki bölümü restore edilmiş durumdadır. Kilisenin bulunduğu alana ziyaretçilerin kalması için bir yer yapılması düşünülmektedir.

Meryem Ana Kilisesi'nin karşısında MÖ 10-8. yüzyıllarda Mezopotamya'da yaşamış Aramiler'den kaldığı sanılan bir Güneş tapınağı da bulunmaktadır.

Timur Çeşmesi (Kaniya Herzex)

Timur, bilindiği gibi, nereyi ele geçirdiyse orayı yakıp yıkmasıyla ün salmış bir hükümdar olduğundan 15. yüzyıldan kalma bu çeşmenin ona atfedilmesi alışılmadık dışında bir durumdur. Gerçekten de, Anadolu'da Timur adıyla anılan tek yapı budur. Meryem Ana Kilisesi'nin hemen önündeki çeşme kare planlıdır. Bir zamanlar çevresindeki evlerden daha yüksekte bulunmaktaydı. Ne yazık ki, yapılan

İdil Güneş tapınağından^[48]

restorasyon sonucunda çeşme özgün yanlarının çoğunu yitirmiştir.

Cehennem Deresi/ Newala Koliyê

İdil'in yaklaşık 12km kuzeybatısında, Yarbaşı (Hespist) Köyü yanında Cehennem Deresi'nin aktığı ve Dicle Vadisi ile bağlantılı bir vadi vardır. Dik ve dar olan bu vadinin bir yanını Gabar Dağı'nın yamaçları oluşturmaktadır. Vadinin her iki yakasında da yüzlerce mağara bulunmaktadır. Yaz aylarında ziyaret için ideal bir yer olan yemyeşil vadinin çevresinde balık da

Herzex Çeşmesi^[49]

Yerel düğün^[50]

avlatabilmektedir. Vadinin orta kesimlerinde pirinç üretiminin de yapıldığı daha geniş ve tarıma elverişli topraklar vardır.

Mor Yakup

5. yüzyılda yapıldığı sanılan ve 6. yüzyılda yenilenen bu kilise İdil'in 15km batısındaki Öğündük (Mehdê) Köyünde yer almaktadır. Günümüzde de faal bir din okulu olan Meryem Ana Kilisesi'nin çok kalabalık olduğu durumlarda Süryanilere hizmet vermektedir.

Kela Elo Dino

Dicle'nin ortasında büyük bir kayanın üzerine kireçtaşından inşa edilmiş bu yapının Elo Dino adlı efsanevi bir kişiye ait olduğu söylenir. Yöre Cizre'de belirlenen katı feodal kurallarla yönetilirken bölgenin yöneticisine, Elo Dino adlı bir kişinin ticaret yolunu kesip gelip geçenlerden haraç aldığı söylenir. Yönetici bu kişiyi ele geçirir ve

"Chrismas'a hazırlık mum yapımı"^[51]

işkence sırasında gelip geçenden neden haraç aldığını sorduğunda şu yanıtı alır: "Dünyada en kötü şey, evinizdeki bir konuğa ikram edecek bir şeyinizin olmamasıdır." Bu yanıt üzerine yönetici kendisini serbest bırakır. Bu olaydan sonra Elo Dino'nun yaşadığı yer cesaretin sembolü haline gelir.

Olayın kahramanı:

Tu feydê nake mîrê min,
Şimayên te helandî ser milê min,
Kezeba min şewitand
Edi nîn e dermanê min
Hiç fayda etmez mirim
Omuzumun üzerine erittiğin balmumu
Yüreğimi yaktı
Artık yoktur dermanım

Cizre'den yola çıktıktan sonra Kasrik Boğazından hemen önceki yol ayırımından sola dönünce, Kızılsu Çayı üzerindeki köprüyü geçtikten 15km sonra Elo Dino Kasrına varırsınız.

Silopi (Girikê Amo)

Cudi'den görünüm ^[52]

Cudi Dağı'nın güneyinde uzanan ova üzerindeki Silopi (nüfus: 70.670) Irak'la (Kuzey Irak) komşudur. Silopi ilçe merkezinin 15km güneyindeki Habur Sınır Kapısı her gün 24 saat açıktır. Adı "kırılmaz" anlamında Silopiya sözcüğünden türeyen ve 1960 yılında ilçe olarak Mardin'e bağlanmadan önce Cizre'nin nahiyesi olan Silopi 1990 yılında Şırnak'a bağlanmıştır.

Batısından Dicle Nehri, doğusundan ise Hêzil Çayı geçmesine karşın Silopi akarsu kenarlarındaki işde ağaçları bir yana bırakılırsa yeşil alan bakımından fakir bir ilçedir. Ancak ekilebilir alanlara sahip olan yörenin ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma

Habur Sınır Kapısı ^[53]

dayanmaktadır. Son dönemde fıstık ve sera ürünlerinde belirli bir canlanma görülmektedir. Ayrıca, kömür madenciliği ile bir un fabrikası dâhil orta ölçekli kimi sanayilerden söz edilebilir. İki jeotermal santralde üretilen elektriğin büyük bölümü Irak'a ihraç edilmektedir. Habur Sınır Kapısı'nın yakınlığı dolayısıyla ilçede ulaşım da önemli bir sektördür. Dicle'nin bir kolu olan ve sınır kapısıyla aynı adı taşıyan Habur Çayı ile Kerkük-Ceyhan Petrol Boru Hattı ilçeden geçmektedir.

Mesafe çok kısa olmakla birlikte, Silopi İlçesi karayoluyla Şırnak'a 80km uzaklıktadır. İlçede, ucuz elektronik aletleri, çay ve sigara dâhil diğer malları merkezdeki Yeşiltepe Mahallesinde, İkinci Cade üzerindeki çarşıda bulabilirsiniz. Irak ile yapılan

Habur Sınır Kapısında ticaret (Kamyon şoförleri) ^[54]

Silopi'de düğün ⁽⁵⁵⁾

yakıt ticareti nedeniyle birçok kişinin kamyonu bulunmaktadır. Yöredeki asfalt kaynakları da ilçe ekonomisi açısından önem taşımaktadır. İlçe otogarından sınır kapısına taksinin yanı sıra düzenli *dolmuş* seferleri de yapılmaktadır.

Silopi'de Nisan veya Mayıs aylarında Cudi Kültür ve Sanat Festivali gerçekleştirilmektedir. Festival, her yıl "sanat dağlarla birlikte yaşayacaktır" gibi ayrı bir slogan altında düzenlenmektedir.

Kela Seîd Beg, Dêra Girê Çolya ve Bajarê Karda

Kireçtaşından yapılmış bu kale, Derebaşı (Girê Çolya) ve Körseli (Hesena) Köyleri yakınında 250m yükseklikte bir tepenin üzerinde inşa edilmiştir. Kalenin yeri Silopi'nin 15km kuzeyine düşmektedir. Mir Bedirxan'ın (bakınız s: 474) kuzeni Said Bey tarafından 1800 yılında yaptırılan kalede Said Bey Sarayı'nın kalıntılarının yanı sıra, üst tarafı kısmen tahrip olmuş bir sarnıç ve zemini asfalt döşeli havuz benzeri bir çukur görülmektedir.

Kalenin karşısında büyük bir kayaya oyulmuş, 12m uzunluğunda ve 5m genişliğinde Dêra Girê Çolya adlı bir kilise vardır. Kilisenin önünde kireçtaşından yapılmış 2m yükseklikte bir duvar bulunmaktadır. Eski Guti başkenti Bajarê Karda Harabeleri kalenin doğusunda, Giriçolya Köyünün ise güneydoğusunda yer almaktadır. Bunlardan geriye ise sadece bazı konutların harabeleriyle bezemeli mezar taşları olan bir mezarlık kalmıştır.

Said Bey Sarayından kalıntılar ⁽⁵⁶⁾

Girê Çolya ⁽⁵⁷⁾

Cudi Dağı ⁽⁵⁸⁾

Nuh Ziyaret Yeri

Tufandan sonra Nuh'un gemisinin Cudi Dağında 2017m yükseklikteki bir noktaya çıktığına inananlar vardır. Nuh'a dua etmek için kullanıldığı sanılan bir alanı çevrelemek üzere buraya 2m yükseklikte duvar yapılmıştır. Bunun alt tarafında da Şeyh Mustafa adlı birinin mezarı bulunmaktadır.

Ziyaret yerine giden en kısa yol Silopi'den 45 dakikalık bir mesafede bulunan Körseli Köyünden geçmektedir. Silopi'den 20km kuzeye gidildikten sonra köye ulaşılmaktadır. Köyden sonra da bozuk bir yoldan 15km daha yol alındığında dağa ulaşılmaktadır.

Konaklama

Klimalı, TV'li odaları ve kahvaltı servisleriyle aşağı yukarı aynı düzeyde olan *Turistik Hotel* (0486 518 16 31) ve *Habur Hotel* (0486 518 42 28) İpek Yolu kavşağında yer almaktadır.

Nerede yemek yerir?

2. Cadde üzerinde, Ziraat Bankası karşısındaki *İpekyolu Lokantası* (0486 518 13 53) çeşitli ızgaralarla birlikte lahmacun ve pide yapmaktadır.

Uludere (Qilaban)

Uludere ^[69]

Yüksek iki dağ arasında kalan engeli bir arazi üzerinde yer alan Uludere İlçesi Şırnak'ın 48km doğusunda yer almaktadır. İlçe (nüfus: 9.228) Uludere adını Cumhuriyet Döneminde almıştır. 1957 yılına kadar Uludere, önce Hakkâri'ye, 1990 yılında da Şırnak'a bağlı bir ilçe olmuştur. Buradan Şırnak'a ve Beytüşşebap'a giden virajlı yol boyunca art arda uzanan dağlar insana sanki hiç sonu gelmeyecekmiş izlenimi verir. Yoğun kar yağışı nedeniyle bu yol çoğu kez Kasım'dan bahara kadar kapanmaktadır. Hakkâri'den çıkan ve Irak sınırı boyunca ilerleyen yol ise genellikle trafiğe daha elverişlidir.

Uludere, üyelerine Goyî denilen bir Kürt Aşiretinin yaşadığı daha geniş Goyan Yöresinin bir parçasıdır. 1980'li yıllara kadar burada Doğan (Şii) ve Onbudak (Bazyan) olmak üzere iki Nasturi köyü bulunmaktaydı. Bu köylerin sakinleri siyasal karışıklıklar yüzünden çeşitli Avrupa ülkelerine göç etmek zorunda kalmışlardır.

Dengbêjler ^[60]

Yöre, Türkiye'nin doğusu ile Irak Kürdistan'ı arasında kültür ve dil köprüsü durumundadır. Sınırın her iki tarafında yaşayan insanlar Kurmanci Dilini aynı aksanla konuşmakta, benzer giysiler giymekte, aynı ezgileri söylemekte, hayvanlarını otlatmak için yer değiştirmekte ve kilim dokunmaktadır. Dügünler ise başka yerlerden farklılık gösterir ve daha uzun sürer. Dügünlerde erkekler yöreye özgü *şal û şapik* (bakınız s:499) kadınlar ise kirasfistan adı verilen rengarenk giysiler giyip çeşitli mücevherler takarlar. Halk oyunları, alışılmadık dışında, ezgiler eşliğinde ama müzik aleti olmadan oynanır. Bununla birlikte son zaman-

Köy yolunda asma köprü⁽⁶¹⁾

larda halk oyunlarına artık müzik aletleri de eşlik etmektedir. Kimi aşiretler halk oyunlarında, alışılmışın dışında, sağa doğru değil sola doğru hareket ederler. Akşamları *dengbêjler* damadın evine gelerek gece boyunca öykülerini söylerler. Ertesi sabah, önceki gece boyunca iki erkek tarafından pişirilen ve *hellise* adı verilen et yemeği ikram edilir.

Aile içinde nesilden nesile geçen feodal ağalık kurumu burada genellikle yoktur. Bunun yerine her köyde farklı küçük aşiretler vardır ve bu aşiretleri saygın bir kişi, çoğu kez yaşlı biri temsil eder. Farklı köylerden temsilciler, önde gelen kişilerden birini lider seçerler. *Makul* adı verilen bu seçilmiş kişi törenlerde hep hazır bulunur. Toplantı ve törenlerde en iyi yer ona ayrılır ve ortada bir konu varsa en son sözü o söyler.

Uludere İlçesinin tek fakat canlı bir caddesi vardır. İlçedeki birkaç kahvehane Uluderelilerin sosyal yaşamı üzerinde etkilidir. Ortalıkta alışveriş yapan pek az kimse olsa da dükkân sahipleri satış yapma umuduyla

güneş batana kadar işlerinin başında kalmaktadır.

Kali Kalesi

İlçede bulunan Kali Kalesi Harabeleri 2300m yükseklikteki bir dağın üzerindedir. İlçeden uzaklığı güneye doğru yalnızca 3km olmakla birlikte ancak 4 saatte ulaşılmaktadır. Kalede, geceleri kutsal kişilerin ruhlarının ziyaret ettiği bir mağara olduğu inanılmaktadır. Hemen yakındaki Kalemli (Kali) Köyü adını bu kaleden almıştır. Burayı gezmek isterseniz yanınıza köyden bir rehber almanız tavsiye edilir.

Hayvancılık⁽⁶²⁾

Köyde yerel ulaşım ¹⁶³

Memê Şivan Kalesi (Kela Memê)

Uludere İlçesinin 10km kuzeyindeki Mehrinan Yaylasında bulunan bu yıkık kaleye tırmanmak yaklaşık iki saat sürmektedir. Kaleyi ziyaret etmeye karar verirsiniz köyden bir rehberle gitmeniz ve tırmanış sırasında dikkatli olmanız tavsiye edilir. 3000m yükseklikteki yayladan Irak'taki petrol kuyularını ve kent ışıklarını, ayrıca Cudi ve Gabar doruklarını görmek mümkündür.

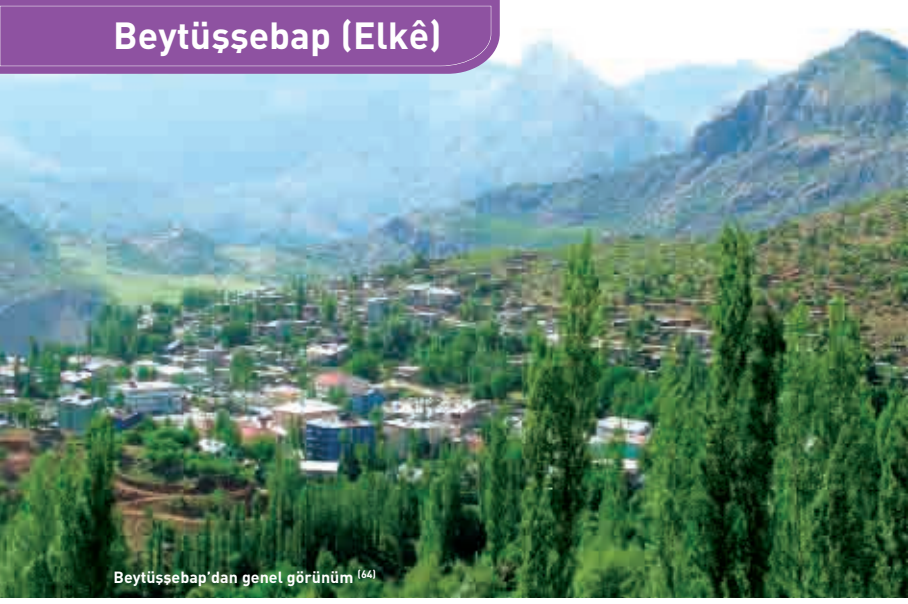
Efsaneye göre Memê Şivan sürülerini burası ile Kuzey Irak'taki Duhok arasında gezdiren bir çobandı. Yazın kurak geçtiği ve otun sınırlı olduğu bir yıl Memê Şivan'ın hayvanları bol bol süt verirken diğer çobanların hayvanlarından hiç süt alamaz. Bunun sırrı Memê Şivan'ın ve hayvanlarının güvercine dönüşebilmesidir. Böylece Şivan ve hayvanlar gece otun bol olduğu kaleye uçup, şafak vakti geri dönmektedir. Çevredeki berivanlardan biri Şivan'ın keçilerinden birinin üzerinde sadece o yaylada yetişen bir otun kalıntısını gördüğünde Memê'nin sırrı da ortaya çıkar. Sırrın ortaya

çıkması büyüü bozar ve böylece çoban ve hayvanları ovanın ortasında taş döner. Yöre halkı Memê için kalede bir mezar hazırlamış ve burayı ona adamıştır (bu arada Duhoklular da Memê'nin kendi yörelerinde gömülü olduğuna inanmaktadır).

Gurkel Kalesi

Kale üçra bir yerde, Şenoba (Sêgirik) Köyünün 3km güneyinde, Uludere'nin ise 15km batısında, çevresi uçurum ve tepelerle çevrili bir alanda yer almaktadır. Söylenceye göre çok güçlü olan yerel *mîr*ler yöre halkını düzenli haraca bağlar. Goyan Aşireti'nin ileri gelenleri bir seferinde haraçlarını zamanında ödemeyince dikenli kenger ekili bir tarlada bitkiler kandan kırmızıya dönünceye kadar yalınayak yürümeye zorlanırlar. Kendilerini aşağılanmış hissedilen aşiretin ileri gelenleri intikam almaya karar verir ve *mîr* tuzağa düşürmek için karısıyla anlaşırırlar. Kadın, *mîr*in kaldığı kaleden aşağıya yün iplik sarktır. Aşağıda bekleyenler, bununla ip merdiven yapıp kaleye çıkar ve zalim *mîr*den ölerini alırırlar.

Beytüşşebap (Elkê)

Beytüşşebap'dan genel görünüm ⁽⁶⁴⁾

Beytüşşebap İlçesi (nüfus: 6.622) Şırnak il merkezinin 112km doğusundadır ve ilçenin dış bağlantısını sağlayan tek bir yol vardır. 3000m yükseklikteki zirvelerle çevrili ilçe, ilin en ücra yerinde bulunmaktadır. Arapça bileşik bir sözcük olan adı "gençlerin yurdu" anlamına gelmektedir. Beytüşşebap 1887 yılında Van'a, 1926 yılında da Siirt'e bağlı idi. 1936 yılında Hakkâri il olduğunda buraya dâhil edilen Beytüşşebap sonunda 1990 yılında ilçe olarak Şırnak'a bağlanmıştır.

İlçe halkı kendi tüketimi için buğday, arpa ve sebze yetiştirmektedir. Balı ve ceviziyle de ünlü olan ilçenin, kırsal kesiminde halı ve kilim dokumacılığı yaygındır. Şimdi bu eski uğraşla ilgili olarak ilçe merkezinde genç kızlara kurs verilmektedir. Kuşkusuz hayvancılık da önem taşımaktadır. Sürüler Nisan ve Mayıs aylarında çobanlar tarafından yaylalara çıkarılmaktadır. Bu dönem içinde çobanlar da hayvanlarla birlikte yaylada kalmaktadır. *Bêrî* adı verilen yerler hayvanların sağımı içindir; süt sağan

kızlar (*bêrîvan*), öğleden sonraları köylerinden buralara götürülür (bakınız s: 516). Hayvanları iyi tanıyan çobanlar *bêrîvanlar bêrî*'ye geldiklerinde hayvanların kime ait olduğunu söylerler. Yaz kurak geçiyorsa hayvanlar daha da yükseklerle çıkarılır. Böyle durumlarda hayvanlar su içmeleri ve *bêrîvanların* işlerini yapmaları için günde bir kez aşağıya, çadırların (Kürtçe kon) yakınlarına indirilir.

İlginç bir nokta da yakınlardaki iki Hıristiyan köyünde halen ikamet ediliyor olmasıdır. Bu köylerden daha büyük olanı Cevizağacı (Geznax) ilçeden 11km uzaklıktadır. Köyde bulunan

Eğlenceli Sohbetler ⁽⁶⁵⁾

Berxbir Festivali^[66]

yaklaşık 10 hane yılın büyük bölümünü Avrupa'da geçirmekte, yeni yapılan evlerine yalnızca yaz aylarında dönmektedir. Diğer Hıristiyan Köyü Kovankaya (Hozû Mêz) ise ilçenin 25km batısında bulunmaktadır ve Beytüşşebap'a göre Uludere'ye daha yakındır.

Zümrüt (Germav) Pınarı

Zümrüt Pınarı ilçeye 5km mesafede, Ilıcak (Gundê Germavê) Köyü yakınlarındadır. Buraya ulaşmak için, ilçeye gelmeden hemen önce sola dönüp yokuş aşağı inen yolu takip etmelisiniz. Burada, üçü dışarıda ve biri kapalı olmak üzere kadınlar ve erkekler için dört ayrı havuz bulunmaktadır. Vücut ısısında olan su kükürtlüdür ve romatizma, kalp ve cilt sorunlarına iyi geldiği söylenmektedir.

Berxbir Festivali

Bölgenin en ilginç ve eğlenceli festivallerden biri olan Berxbir (kuzu kırma) her yıl Temmuz ayı ortalarında, Beytüşşebap'ın 8km doğusunda Laleş Vadisindeki Kato Marinis'te gerçekleştirilmektedir. Yöre

Zümrüt (Germav) Pınarı^[67]

halkı festival için düzlüğe hem geleneksel kara çadır (Kürtçe Kon) hem de normal çadır kurmakta çevre köylerden gelenlerle turistlere yiyecek ve içecek sunmaktadır. Turistler kendi çadırlarında kalabilecekleri gibi, belediye aracılığıyla ayarlanabilirse bir ailenin çadırında da kalabilirler. Burada dört gün dört gece neredeyse hiç durmaksızın halk oyunları oynanmaktadır (yöre insanları alışılmışın dışında zaman zaman sola doğru oynanmaktadır), konserler verilmekte, yöresel yarışmalar yapılmakta, kilim ve şal û şapık dâhil yerel ürünler sergilenmektedir. İnsanları yöreye özgü geleneksel giysileriyle görmek ister-

Berxbir Festivali koyun kirkma ^[68]

Berxbir Festivali ^[69]

seniz festival ideal bir fırsat sunacaktır. Çünkü genel olarak festivalde Kürt geleneksel giysileri tercih edilmektedir. Sabahları gruplar güzel manzaralı dağlara doğru yürüyüşe çıkmakta, geceleri kamp ateşleri yakılmaktadır.

Yarışmalarda, en güzel koç, en iyi bal ve en iyi taze *bêrîvan* yoğurdu seçilir. Ancak, asıl ilginç olanı kuzu kirkma yarışmasıdır. Kuzular bir gün önceden yıkanır ve jüri üyelerine gösterilir. Seçilen üç kuzunun üzerine renkli kur-

Çadır ^[70]

deleler (kurdelelerin bir kısmı yasaklı Kürt bayrağının renkleri olan sarı, kırmızı ve yeşildir) iliştilir ve kirkma işlemi başlar. Önündeki kuzuyu en hızlı ve düzgün kıran yarışmacı altınla ödüllendirilir. Festivale ilgi duyanlar Beytüşşebap Belediyesiyle (0486 311 20 06) temas kurabilirler.

Dev Evleri

"Dev Evleri" Beytüşşebap'tan 22km ötedeki Faraşın Yaylasındadır. Aslında bunlar kayalara oyulmuş dört büyük mağara ve çok iri taşlarla örülmüş duvarlardan oluşmaktadır. Bu evlerin bir zamanlar Asurluların sızmalarına karşı hem gözlem yerleri hem de yazın barınak olarak kullanıldığı sanılmaktadır.

Festival yürüyüşü (71)

Şal û şapik

Şal û şapik (72)

Kürt erkeklerin bol pantolon ve bir tür ceketten oluşan iki parçalı bu geleneksel giysilerinin yüzyıllara dayanan bir geçmişi vardır. Bu giysinin hazırlandığı kumaşın üretilmesi, bölgede ipek ticareti kadar eski

bir geçmişe sahiptir. Eskiden giysiye mutlaka zarif bir deri kemer eşlik eder, bu kemere bir tabanca veya hançer yerleştirilirdi.

Çoğunlukla kahverengi ve siyah olan bu elbiseler için genellikle tiftik, bazen de yün ve pamuktan dokunan kumaşlar kullanılmaktadır. Bu giysiler, işi annelerinden öğrenen becerikli kadınlar ve genç kızlar tarafından yapılmaktadır. Giyside kullanılan motiflerin sembolik anlamları vardır. Kişiye göre özel desenle de hazırlanabilir.

Berxbir Festivalinde Kürt oyunu ^[73]

Hakkâri'de düğün ⁽¹⁾

HAKKÂRÎ (Colemêrg)

Doğusunda İran'ın **Urmia (Wirmâ)**, güneyinde Irak'ın **Duhok (Dahuk) Kenti**'ne komşu olan dağlık **Hakkâri Yöresi** geçmişte Colemêrg olarak adlandırılmaktaydı. Süryani kaynaklarında **Gûtarmak (Gutmar)** adıyla geçen yörede, ilkçağdan beri "**Özgür Asiretler**"ler olarak yaşamlarını sürdüren Hakkârililer, Osmanlı denetimine girdikten sonra da uzun süre yarı bağımsız **İözerki Kürt Beyliği** olarak bölgelerine hüküm attiler.

Ters lale [2]

Doğusunda İran'ın Urmiye (Wirmê), güneyinde Irak'ın Duhok (Dahuk) Kenti'ne komşu olan dağlık Hakkâri Yöresi geçmişte Colemanîrg olarak adlandırılmaktaydı. Süryani kaynaklarında Gûlarmak (Gulmar) adıyla geçen yörede, İlkçağ'dan beri "Özgür Aşiretler"ler olarak yaşamlarını sürdüren Hakkârililer, Osmanlı denetimine girdikten sonra da uzun süre yarı bağımsız (Özerk) Kürt Beyliği olarak bölgelerine hüküm ettiler. Bu dönemde Hakkâri'yi yöneten Kürt Beyleri kendi adlarına para bastırıp, hutbe okutabiliyor hatta medreseler kuruyorlardı. İşte bu medreselerde yetişen onlarca Kürt şair Hakkâri'ye "Edipler Diyarı" denmesini sağlamışlardır. 19. yüzyılda ise bağımsızlıkları tamamen ortadan kaldırıldı ve bölge merkeze bağlı valiler tarafından idare edilmeye başlandı. Yerel Kürt adetleri komşu illerle benzerlik göstermesine rağmen özgünlükleriyle de dikkat çekmektedir. Nitekim buranın ilçe ve köylerinde geleneksel giyim tarzlarını koruyan insanları diğer bölgelere oranla daha sık görebilirsiniz.

İl nüfusu

246.469 (2007)

Ortalama yükselti

1720 m

Yüzölçümü

9.521km²

İlçeleri

Hakkâri (Merkez), Çukurca,

Şemdinli, Yüksekova

Ekonomi

Tarım ve hayvancılık, arıcılık

Komşu iller

Şırnak (batı), Van (kuzey)

Bölgede hüküm süren pek çok imparatorluk ve medeniyetin yanı sıra asırlar boyunca etkin olmuş dinlerin de izlerini görmek mümkündür. Ortaçağlarda Zerdüştlük inancının yaygın olduğu bölgede, MÖ 612'de efsanevi kent Ninova'dan (Musul) kaçıp Hakkâri Dağlarına sığınan Asurîler arasında 5. yüzyıl ortalarında Papaz Nasturiyus'un fikirleri yayılmaya başlamıştır. Hakkâri Yöresi bundan sonra Nasturilerin önemli bir merkezi haline gelmiş, Nasturiler 20. yüzyıla kadar bu yörede varlıklarını sürdür-

Yöresel halk oyunu ⁽³⁾

Nasturilerin düğünü ⁽⁴⁾

bilmişlerdir. Nitekim Hakkâri vadilerinde ve yüksek dağların arasında yüzyıllık bir sükûnetle varlıklarını sürdürmeye çalışan Nasturi Kiliseleri sessiz çılgınlarla doğanın ve insanın yok edici etkilerine karşı koymaya çalışmaktadır.

Yöre aynı zamanda Ermenilere, Yezidilere, Keldanilere ve Yahudilere de yurt olmuştur. İslamiyet ise 10. yüzyıldan itibaren burada yayılmaya başlamıştır. 14. yüzyılda Şêr Îzedîn, Hakkâri Mirleri Hanedanlığını kurmuştur. Bu hanedanlık bölgede şimdi ikisi de Van İli sınırları içinde kalan Gevaş ve (daha sonra) Başkale'deki üsleriyle hüküm sürmüştür. Mirlerin sonucusu olan Nurullah Bey, Nasturi Hıristiyanların bir bölümünü kılıçtan geçirmiş, ardından 19. yüzyılda Osmanlı'ya karşı başarısız kalan bir ayaklanma girişiminde bulunmuştur. Hakkâri, I. Dünya Savaşı sırasında Van'a bağlı iken kısa bir süre Rus işgali altında kalmış, daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin bir parçası haline gelmiş, 1936 yılında da il olmuştur.

İl ekonomisi ağırlıklı olarak hayvancılığa dayanır. İlde geniş bir yer tutan meralar ve çayırlar hayvancılık açısından idealdir. Ancak mevcut koşullar tarımı desteklemekten uzaktır. Arıcılık ilin belirli bölgelerinde yaygındır. Şemdinli İlçesi kaliteli balı ve tütün üretimiyle tanınmaktadır.

Hakkâri, doğal güzellikleriyle ünlü bir ildir. Buraya gittiğinizde, arabanızla veya bir dolmuşla binerek yüksek dağları, vadileri, buzul göllerini ve yaylaları görmelisiniz. Seçiminizi Zap Vadisinden yana yaparsanız, çeşitli doğal güzelliklerin yanı sıra genel olarak vadilerin üst kısımlarındaki Nasturi Kiliselerini de görme imkânı bulacaksınız. Doğal ve tarihsel zenginliklerle dolu bir başka vadi olan Kırıkdağ (Xenaniş) ise, ulaşılmaz Şalita Manastırı dahil gözünüzün önüne başka Nasturi eserler sercektir. Tarih meraklıları Geverok ve Van'ın Çatak İlçesi'ne de bağlı olan Trişin Yaylalarına çıktıklarında bir dizi eski kaleyi ve tarih öncesine ait binlerce taş resim görmekten zevk alacaktır. Son olarak, Kürt tarihi açısından önemli bir yere sahip olan Bağlar (Nehrî) Köyü de görülebilecek yerler arasındadır. Seyîd Taha, Kürtler için manevi bir güç kaynağı olan medresesini burada kurmuştur.

Hakkâri'den bazı önemli isimler

Küçük bir il olmasına rağmen Hakkâri birçok ünlü şahsiyet yetiştirmiştir. Bunlardan biri, Ertoş Aşiretinden Bateli **Şair Melayê Bateyî** veya Batî'dir (gerçek adı Hasan Hüseyin; 1689-1755). Kendisi Kürt topraklarını dolaşmış, yazılarında Kürtçe'nin farklı aksanlarını ve özel sözcüklerini kullanmıştır. En tanınmış yapıtları arasında, dinsel törenler sırasında okunan *Mewlûda Bateyî* (veya *Mewlûda Pêxember Eleyhî Selat û Weselam*), Kürtçe yazılmış önemli şiirlerin yer aldığı bir antoloji ve *Çiroka Zembilfiroş* (*Zembilfiroş hikayesi*) sayılabilir. Bir başka şair ve yazar, Hakkâri Tîrah Aşiretinden Şerefedîn adıyla 1075 yılında dünyaya gelen ve saygın bir şeyh olan **Şêx Adî**'dir (1075-1162). Şam, Halep, Bağdat, Musul ve Diyarbakır olmak üzere zamanının önemli birçok medresesinde eğitim görmüştür. *Zerdeşt* adlı şiirinde görüldüğü gibi, çoğu hece vezniyle şiirler

yazan Şêx Adî'nin en önemli eserleri Mishefa Reş, Helbest ve Cilwe'dir.

Günümüzün popüler isimlerine gelince, 1968 yılında Hakkâri'de dünyaya gelen yazar, aktör ve yönetmen **Yılmaz Erdoğan**'dan söz edebiliriz. Erdoğan'ın büyük başarı kazanan filmleri *Vizontele* (2000) ve *Vizontele Tuuba* (2003) oldukça ilgi görmüştür. Bu filmler, ilk kez TV ile tanışan küçük bir Kürt Kasabasındaki yaşamı ve 12 Eylül 1980 askeri darbesinin getirdiği karanlık günleri trajikomik bir şekilde anlatmaktadır. Bir dönem İstanbul Teknik Üniversitesi'nde mühendislik eğitimi alan Erdoğan daha sonra yönünü tiyatroya çevirmiş, farklı yapımcılar adına TV skeçleri yazmıştır. Yılmaz Erdoğan'ın kardeşi **Mustafa Erdoğan** da Türkiye'nin ilk özel dans topluluğu olan "Dansın Sultanları" nı kuran bir koreografıdır.

Hakkâri Genel Görünüm (6)

Hakkâri Kenti

Bilinen imajının ötesinde Hakkâri (nüfus: 57.954) aslında modern bir kentir. Ancak yine de burada yaşam daha geleneksel düzende ve aşiret mantığıyla yürür. Muhafazakâr komşu illerin aksine Hakkâri'de kadınlar saçlarının tamamını örtmezler. Kınalı saçları başörtülerinin altında çıkmış pek çok yaşlı kadın görebilirsiniz. Bölge halkı Kurmanci Dilini kulağa müzik gibi gelen hoş, yumuşak bir aksanla konuşur. Misafirperverlik o boyutlardadır ki, Çukurca İlçesi sakinleri gelen ziyaretçileri kendi evlerinde ağırlayamayacakları endişesiyle burada inşa edilmesi planlanan otel fikrine karşı çıkmışlardır

Kent merkezinde Gazi Mahallesi, Bulvar Caddesinde bulunan valilik parkı Hakkâri'de kaldığınız sürede akşamları güzel vakit geçirebileceğiniz bir yerdir. Canlı müziğin geç saatlere kadar sürdüğü bu serin yeşil bahçede sıcak-soğuk içecekler ve dondurma servisi yapılmaktadır. Kente yaklaşırken sizi ilk olarak Sümbül Dağı (Çiyayê Simbil) ile "ters lale" (Kürtçe *Şilêr/gulnexwîn*) denilen, *fritillaria*

Hakkâri'de Kış (7)

imperialis diye bilinen çiçekler karşılayacaktır.

Hakkâri (Colemêrg) Kalesi

Dağgöl (Taxa Paganê) Mahallesinde yer alan bu kaleden geriye sadece kuzeydoğu tarafındaki surlar kalmıştır. Kalenin tam olarak ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. 1960 yılına kadar piknik yeri olarak kullanılan alan daha sonra askeri tesise dönüştürülerek ziyaretçilere kapatılmıştır.

1998 yılında Hakkâri Kalesi'nin altında rastlantı eseri 13 adet stel bulunmuştur. Yükseklikleri 70cm ile 3.10m arasında değişen bu stellerin MÖ 1200 civarında yapıldıkları sanılmaktadır. Bu figürlerin arka tarafları düz ve oymasızdır. Üzerlerindeki insan tasvirleri ancak ön cephelerine bakıldığında seçilebilmek-

Meydan Medresesi ^[8]

tedir. Stellerde, erkek olduğu düşünölen, insan figürlerinden on biri ince, uzun yüzlüdü ve başlarında bere bulunmaktadır. Kadın figürü olduğu tahmin edilen diğer iki stelde yüzler biraz daha tombuldur. Bütün figürler çıplak ve silahlı olarak tasvir edilmişlerdir. Bir süre Meydan Medresesinde saklanan bu steller şimdi Van ve Ahlat (Bitlis) Müzelerinde sergilenmektedir.

Meydan Medresesi

Merkezdeki Medrese Mahallesinde yer alan ve 2006 yıllarında restore edilen Meydan Medresesi ziyaret edilmeye değer bir mekândır. Kapıdaki yazıt büyük ölçüde Kuran'dan alıntılar içermekle birlikte medresenin 1700-1701 yıllarında Hakkâri yerel beylerinden İzzeddin Bey'in oğlu İbrahim Bey tarafından yaptırıldığını belirtmektedir. Düz taş bloklardan yapılmış medrese her birinde 13 oda bulunan iki katlı ve geniş avlulu tipik bir yapıdır. Medresenin tümünde taş işçiliğinin ince örnekleri görölmektedir. İçeriye güney taraftan açılan ve üzerinde çeşitli motifler bulunan sivri kemerli küçük bir kapıdan girilir.

Gulêreş Baba Türbesi

Yılın hemen her günü Hakkâri ve çevresinden çok sayıda kişinin ziyarete geldiği bu türbe Biçer (Bajêr) Mahallesinde yer almaktadır. Meşe ağaçlarının çevrelediği tel örgülü bir avluda yer alan türbe 1074-1162 yılları arasında yaşamış Gulêreş Baba'ya aittir. Türbe, 1982 yılında restore edilen ve aynı adı taşıyan caminin bir parçasıdır.

Melik Esat Mezarlığı

Hakkâri kent merkezinde, çoğu Osmanlılar Döneminden kalma bir dizi tarihi mezarlık bulunmaktadır. İşlenerek kıvrımlı hale getirilen ve üzerlerinde çeşitli yazıtlar bulunan

Gulêreş Baba Türbesi ^[9]

koyu yeşil renkli mezar taşları ilgi çekici bir görünüme sahiptir.

Mezarlıklardan biri, Biçer (Bajêr) Mahallesinde, kendisiyle aynı adı taşıyan Melik Esat Camii'nin batı tarafında yer almaktadır. Mezarlık duvarlar ve tel örgüyle çevrilmiştir. Üzerlerinde bitki motifleri ve farklı semboller taşıyan iki düzine eski mezar taşı vardır. Bu mezar taşlarından en önemlileri, Hakkâri'nin yerel beylerine aittir.

Hakkâri Kalesi'nin doğu tarafında Kale Altı Mezarlığı (Goristana Bin Kelê) adını taşıyan bir başka eski mezarlık daha vardır. Ancak, mezarların çoğu artık toprağın altında kaldığından burada görülebilecek fazla şey yoktur. Ortaya

Melik Esat Mezarlığından mezar taşı ⁽¹⁰⁾

çıkarılan 1781 tarihli bir mezar taşı halen Meydan Medresesi'nde muhafaza edilmektedir.

Zeynel Bey Medresesi

Katramas Suyu (Çemê Qetreması) yanındaki Biçer (Bajêr) Mahallesinde bulunan bu medrese bir dönem bölgenin yerel beylerinden biri olan Zeynel Bey (1560-1578) zamanında inşa edilmiştir. İranlılarla yapılan bir savaşta ölen Zeynel Bey medresenin avlusunda gömülmüştür. Günümüzde kısmen yıkık olan dikdörtgen planlı medresenin ortada bir avlusu, batı ve güney yönlerinde ise odaları bulunmaktaydı.

Kırmızı Kümbet ve Mezarlık

Medrese Mahallesinde, bir yamaçta yer alan bu mezarlıkta tarihi Kırmızı

Nasturi Kiliseleri

Hakkâri'deki kiliselerin çoğu 1920'lere kadar bu yörede nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan Nasturi Hıristiyanlara aittir. I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Irak'a göçmek zorunda kalan Nasturiler, 1924 yılında İngilizlerin yardımıyla geri dönmeye çalışmışlarsa da Türk ordusu tarafından geri çevrilmişlerdir. Sonuç olarak terk edilmiş olsalar da, günümüze hayli iyi durumda olan pek çok kilise ve şapel bırakmışlardır. Kiliselerin bulunduğu vadilerin çoğu önceleri orada yaşayan Nasturi Aşiretleri'nin adıyla anılmaktadır.

Kiliseler genellikle vadilere bakan tepelerde veya belirgin bir yüksekliği olan noktalarda inşa edilmiştir. Manastırlardan kimileri dağ yamaçlarındadır. Bunların hemen hepsi bir sahınla altardan oluşur. Birçoğunun duvarları kesme taş bloklardan yapılmış ve iç

kısımlar beyaz renkte sıvanmıştır. Düz, toprak damlı yapıların giriş ve salonları alçak kapılarla birbirine bağlanır. Bu kiliselerde yazıt bulunmadığından inşa tarihleri de bilinmemektedir.

Kümbet'ten bazı kalıntılar bulunmaktadır. Arkeolojik çalışmalar, özgün yapının doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen bir plana sahip olduğunu göstermektedir. Yüzeje yakın konumda turkuaz renkli seramikler bulunmuştur. Kazılardan elde edilen çeşitli buluntular Van'daki (bakınız s:543) müzede sergilenmektedir. Buraya gelenler ellerindeki renkli kumaş parçalarını çevredeki ağaçlara bağlayarak dilek tutarlar.

Zeynel Bey Medresesi ^[12]

Osmanlı Döneminden kalan mezarlıkta üzerleri geometrik şekiller ve bitki motifleriyle bezenmiş tarihi birçok mezar taşı bulunmaktadır. Ne var ki bu mezar taşlarının çoğu yerinden sökülüştür. Aralarından değerli olanları Meydan Medresesinde muhafaza edilmektedir. Mezarların çoğu Hakkâri Yöresi'nin eski nüfuzlu aile bireyelerine aittir. Bunlardan Abdullah Han ve annesi Rabia Sultan'a ait olanlar özellikle önemlidir. Abdullah Han'ın bir laleyi andıran mezarı taşı mezarlığın orta kısımlarında yer almaktadır. Üzerinde Arapça yazıtlar bulunan mezar taşı tarih olarak 1780 yılını vermektedir. Mezar taşının kenarlarında geometrik şekiller ve bitki motifleri görülür. Mezarda bir de bezenmiş ayaktaşı vardır. Rabia Sultan'ın 1768 tarihli mezarında ise üstünde yazıtlar bulunan baş ve ayak taşı bulunmaktadır.

Revas satan çocuklar ^[13]

Ulaşım

Hakkâri'ye Şırnak veya Van'dan otobüsle ulaşılabilir. 24 saat geçiş yapılan İran Sınır Kapısı da Yüksekova'nın 40km doğusundaki Esendere Beldesinde bulunmaktadır.

Konaklama

Merkezdeki Altay Caddesi üzerinde iki otel bulunmaktadır. *Ümit Otel* (0438 216 24 69) bazı odaları dağ manzaralıdır. *Şenler Murat Otel* diğer bir seçenektir.(0438 216 28 57)

Nerede yemek yerir?

Merkezde, Cumhuriyet Caddesi üzerinde, İş Bankası yanındaki *Derya Restoran* (0438 211 65 92) kebab ve çorba çeşitleri sunar. Kent merkezinin 7km dışında Çukurca Yolu üzerindeki *Zap Dinlenme Tesisleri* (0438 211 42 23) ise akarsu kenarında yer alan güzel bir balık lokantasıdır.

Zap Vadisi (Geliyê Zêp) ^[14]

Bay Kalesi (Kela Bayê)

Bay (Bayê) Köyü'nün yaklaşık 8km güneyindeki bu kale, dik ve kayalık bir tepenin üzerinde kurulmuştur. Araçla tepenin eteklerine ulaştıktan sonra, kuzey ve güney taraflarda kayalara oyulmuş basamaklarla yukarı çıkabilirsiniz. Ancak, buranın halen bir askeri bölgede yer aldığını ve ziyarete kapalı olduğunu unutmayın.

Harabe halinde olsa da kalenin moloz taş ve yumurta akı, peynir, kan gibi güçlendirici maddeler içeren horasan harcından yapıldığı bellidir. Renkli seramik parçaları kalenin içinde sağa sola dağılmıştır. Kalede üzerinde haç bulunan bir tablet görülür. Kimi kaynaklara göre burada üzerinde ters lale figürleri olan taş parçaları da bulunmuştur. Alanda bulunan başka seramik parçaları burada Demir Çağ'ından bu yana yerleşim olduğunu göstermektedir. Aşiret reislerinin bir zamanlar kenti bu kaleden yönettiklerini anlatan tarihsel kaynaklar da mevcuttur.

Zap Vadisi (Geliyê Zêp)

150km boyunca uzanan Zap Vadisi kentin 7km doğusuna düşer. Zap'ın

Helil Kilisesi (Dêra Helêlê) ^[15]

kaynağı, Başkale'nin güneyinde, Karasu'dadır. Burada yapacağınız yolculuk boyunca attığınız her adımda vadinin, dağların ve yaylaların size sunacağı farklı güzelliklerle karşılaşacaksınız. Göçebe pastoral yaşamı görmek isterseniz gitmek için en uygun zaman ilkbahar sonu ile yaz aylarıdır. Vadide ayrıca çeşitli tarihsel yapılar ve Nasturi Hıristiyan yerleşim yerleri bulunmaktadır. Yöredeki kiliselerden biri de Hakkâri'den 45km uzaklıktaki Geçimli (Dêra Mersua) Köyünde bulunan Mar Şawa'dır. Burayı görmek isterseniz Hakkâri merkezinden kalkan dolmuşlardan birine binebilirsiniz

Helil Kilisesi (Dêra Helêlê)

Kentin 8km dışında, Van Yolu üzerinde bulunan dinlenme tesislerinin hemen

Bercelan Yaylası (Zozanên Berçelanê) ^[16]

arkasındaki Helil (Helêlê) Köyünde, köyle aynı adı taşıyan bir Nasturi Kilisesi bulunmaktadır. Diğer Nasturi Kiliseleri gibi bu da dikdörtgen planlıdır. Duvarları taş, çatısı toprak olan yapı diğerlerinden farklı olarak Helil Kilisesinde herhangi bir süsleme yapılmamıştır ve üzerinde yapıldığı tarihe ilişkin bir yazıt da bulunmamaktadır.

Şeyh Nazır Türbesi (Ziyareta Şêx Nazir)

Bölgeye ilk gelen İslam Ordularının Kumandanı Şeyh Nazır'ın savaşta öldüğü bilinmektedir. Şeyhin ölüm yıldönümü olduğu sanılan 28 Temmuz'da kentin 16km batısında Durankaya (Sitehê) Köyünde yer alan türbesi halk tarafından ziyaret edilir.

Berçelan Yaylası (Zozanên Berçelanê)

Bu yüksek yayla, yemyeşil doğası, temiz havası, su kaynakları, rengârenk çiçekleri ve Zap Suyu'nun muhteşem görüntüsü ile yörede en iyi bilinen yerlerden biridir. Göçerler tarafından yazın yaylak olarak kullanılan Berçelan Yaylasında kısa süreli kamp yapanlara da rastlayabilirsiniz. Yaylaya Hakkâri

kent merkezinden 18km'lik virajlı bir yoldan gidilir. Yaylada binlerce yıldızın altında uyumak ve sabah güneşin doğuşunu izlemek ayrı bir güzelliştir. Ancak, yazın bile hava oldukça serin olduğundan gelirken yanınızda sizi sıcak tutacak giysiler getirmeyi unutmamalısınız.

Haziran ayı sonlarında bu yaylada belediye tarafından iki veya dört gün süren bir festival düzenlenmektedir. Festival yaylada yaşayanların hayatına ayrı bir renk katar. Festivalin asıl etkinliği kuzu kırkma (Berxbir) yarışmasıdır. Kuzular ilk gün yıkanıp temizlenir, ikinci gün de kırılır. Yarışmanın hedefi basittir: Kuzuyu en

Seyithan Gölü (Gola Seyîtxan) ^[17]

Koçanis Kilisesi (Dêra Koçanis) ^[18]

Koçanis Kilisesi'nden detay ^[19]

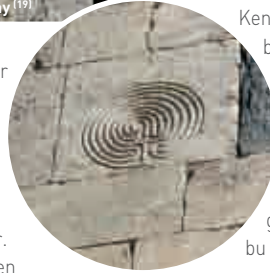
kısa zamanda en iyi biçimde kırmak. Ödüller sahiplerini bulduktan sonra, törenler, müzik ve halk oyunlarıyla festival başlar. Festival zaman zaman ünlü sanatçılar da davet edilir. Etkinlikler devam ederken hayvan, yün vb. pazarlığı için alıcılar ve satıcılar bir araya gelir. Daha fazla bilgi için belediye ile temasa geçilebilir.

Seyithan Gölü (Gola Seyîtxan)

Seyithan Gölü, Berçelan Yaylasının kuzeybatısında yer alan bir buzul gölüdür. Gölün kristal mavi sularına bakmak gözlerinizi dinlendirecektir. Eriyen karlarla beslenen göl elinizi suya iki kez sokamayacağınız kadar soğuktur. Söylentiye göre göl adını Hakkârî'deki hükümdarlardan birinin

oğlu olan Seyithan'dan almaktadır. Bir zamanlar bu yörede avlanan Seyithan molalarını hep bu gölün kıyısında vermiş. Göle giden herhangi bir toplu taşıma aracı yoktur ve yol stabilize dir.

Koçanis Kilisesi (Dêra Koçanis)

Koçanis Kilisesinden detay ^[20]

Kentin 18km kuzeyinde bulunan Konak (Koçanis) Köyündeki bu yapı, yöredeki en önemli Kiliselerden biridir. Bir zamanların önemli din adamları bu kilisede görev yaptılar. Gerek bu özellikleri nedeniyle gerekse başka kiliselere göre mimarisine hayli

özen gösterilerek yapılmış olmasından dolayı görülmeye değerdir. Günümüzde terk edilmiş olan bu köye ulaşmak için, Hakkârî il merkezinin Gazi Mahallesinden çıktuktan sonra Berçelan Yaylasından geçen 2800m yükseklikteki bir geçidi kullanmak gerekir.

1662-1915 yılları arasında burada bir Nasturi Patrikliği bulunmaktaydı. Bugünkü kilise ise 1800 yılında inşa edilmiştir. Kilisenin kabaca 16x8m

büyükliğünde ve doğu-batı doğrultusunda uzanan kemerli bir sahını vardır. Yapının güney tarafındaki girişi üzerinde bazı motifler ve güneş saatleri görülür. Girişten sonra iki kapılı bir platformdan altar bölümüne geçilir. Düzgün kesme taşlardan inşa edilen kilisenin alt taraflarında renkli taşlar kullanılır, duvarların üst kısmında taşlar bej renktedir. Giriş kapı kemeri ve girişin açıldığı duvar motiflerle süslenmiştir. Kilisenin kayalık bir tepe üzerinde bulunması savunulabilir olmasını sağlamıştır.

Patrik, geleneksel olarak Mor Şemun (Mar Şimon) unvanını taşır. İngilizlerle ilişkili olduğu ileri sürülen 13. Mor Şemun (Mar Şimon Bünyamin) 1915 yılında İran'da bir Kürt Aşiret Reisi tarafından öldürülmüştür.

Kırıkdağ Vadisi (Geliyê Dêzê)

Hakkari-Van Karayolu üzerinde 20km sonra tabelaların sizi yönlendireceği Kırıkdağ Vadisindeki yüksek yaylalarda "cennet cehennem" adı verilen buzulları görebilirsiniz. Yöre halkının gezi için tercih ettiği vadi, doğal güzelliklerinin yanı sıra 14 kilisesi ve bir de kalesiyle dikkat çeker. Gezi için en

ideal zaman, söğüt ve ceviz ağaçlarının gölgesinde sıcaktan rahatsız olmaya-
cağınız ilkbahar ile sonbahar arasındaki dönemdir.

Vadinin girişinde karşınıza Dêz Kalesi çıkar. 100m yükseklikte bir tepe üzerinde inşa edilen kale Ava Spî ve Zap Suyu'na hâkim bir konuma sahiptir. Bir zamanlar kalenin her köşesinde gözetleme kuleleri bulunmaktaydı, ancak batı tarafındaki kuleler kısmen çökmüştür. Doğu duvarındaki kapıdan, içerdeki geniş meydana geçilir. Bu açıklığın her iki tarafında şimdi harap durumdaki odalar görülür. Kaleyi kimin, hangi tarihte inşa ettiği bilinmemektedir. Bununla birlikte *Şeref-name*'de (Kürt Tarihi üzerine ünlü bir

Dêz Kalesi^[22]

kitap. bakınız s: 434) kaleden söz edilmekte ve Nasturilere ait olduğu belirtilmektedir.

Dêz Köyünden yaklaşık 1500m uzaklıkta şu an terk edilmiş olan Dikmen (Mat) Köyünde kiliseden camiye dönüştürülmüş harap bir yapı bulunmaktadır Yapı çevresinde birkaç ceviz ağacının görüldüğü bir düzlüktedir. Yaklaşık 6km ötedeki Allagipe Köyünde ise bir başka kilise bulunmaktadır.

Vasıtayla ulaşılması mümkün olmayan Solingir Kalesi, Kırıkdağ Vadisinden 7km yukarı çıkıldığında dar bir noktada, bu tür yapılarda çoğu kez görüldüğü gibi yüksek bir kayanın üzerinde kurulmuştur. Doğal kayaların oyulmasıyla inşa edilen kaleden geriye

insan yapımı birkaç duvar kalmıştır. Yapı, hazine avcılarının tahribatına maruz kalmıştır.

Kırıkdağ Vadisi'nin 8km kuzeyinde yer alan Öveç (Seravanis) Köyündeki bir kayalık üzerinde yer alan Şaba Kilisesi dikkat çekici niteliktedir. Buraya arabayla da ulaşılabilir. Kesme taş kullanılarak iki katlı inşa edilmiş olan kilisenin üst katı yıkık durumdadır.

Papaz ve ailesi için inşa edilen bir bölümün de bulunduğu kilisenin yer aldığı kayanın üzerinden bakıldığında Dez Kalesi'ni görebilirsiniz.

Mar Şalita Manastırından detay [24]

Vadinin sonunda, So (Soe) Köyündeki yeşil bir yamaç üzerinde inşa edilen küçük Soe Kilisesi vardır. Gelezzo (Gêlezo) Kilisesi ise buradan 1km ötede Çilkani

Pınarı'nın sol tarafında kalır. Buradan yukarıda ise cennet ceheennem olarak adlandırılan buzullar bulunmaktadır. Ceheennem, yıl boyu hiç erimeyen kalınlıkta kar tabakasıyla ünlüdür.

Mar Şalita Manastırı

Mar Şalita Manastırı, Kırıkdağ Vadisi'nin 6. kilometresinde, araçla ulaşılması olanaksız dik bir noktada

Köyde Çocuklar[25]

Şeyh Ali Camii^[26]

yer almaktadır. Manastırın yakınlarına ulaşmak için Allagipe'den geçip 5km daha yürümek gerekmektedir. Nasturiler tarafından inşa edilen kilise ancak yakınlarına geldiğinde seçilebilmektedir. Yöre halkı tarafından Dêra Çiya (Dağ Kilisesi) ve Dêra Kerîser (Beyaz Kilise) gibi adlarla anıldığı gibi, buraya Karadeniz Bölgesinde Trabzon İli'nin yüksek bir dağ yamacında bulunan ünlü Rum Ortodoks Manastırı'ndan hareketle "Hakkâri'nin Sümelası" diyenler de vardır. Manastır düzleştirilen bir kayalığın üzerine inşa edilmiştir.

Kursin Kilisesi (Dêra Kursînê)

Kursin Kilisesi de benzer bir yapıya sahiptir. Bu kilise Hakkâri il merkezine 25km mesafedeki Kırıkdağ Vadisi yamacında, Gümüslü (Kursin) Köyü'nün kuzey tarafında yer almak-

tadır. Günümüzde iyi durumda olan bu kilisenin giriş kapısı doğu tarafındadır. Bu kapıdan sonra, kiliseye girişlerin kontrolünü sağlamak amacıyla yapılmış başka bir kapı daha vardır.

Şeyh Ali Camii ve Türbesi

18. yüzyıldan kalma bu cami Hakkâri-Çukurca Yolunda 27. kilometrede göreceğiniz işaret tabelasının sizi yönlendireceği Üzümcü (Dizê) Köyünde bulunmaktadır. Esasında üç katlı olduğu tahmin edilen bu cami yapılan restorasyon çalışmalarıyla günümüze iki katlı olarak gelebilmiştir. Yapı yalnızca cami olarak değil aynı zamanda bir din okulu ve derviş tekkesi olarak da kullanılmaktaydı. Moloz taşlardan örülen duvarlarının dış cephesi özgünlüğünü bugün de korumaktadır. Üzerinde piramit şeklinde demir bir çatısı vardır. Güney ve doğu tarafındaki duvarlarda küçük ve kemerli 6 pencere görülür. Caminin içinde şeyhin türbesinin yanı sıra yağ kandilleri, tahtadan büyük bir tespih, eski bir fes ve yazı yazmada kullanılan malzemeleri görebilirsiniz.

Derav Kilisesi (Dêra Deravê)

Hakkâri-Çukurca yolu 31. kilometredeki Üzümcü (Dizê) Köyüne hâkim bir tepenin üzerinde inşa edilmiştir. Bu küçük kiliseye güneydeki bir kapıdan

Derav Kilisesi (Dêra Deravê)^[27]

Mar Abdišo Kilisesi (28)

girilmektedir. İçerde bir sahin ve altar bulunmaktadır. Kimi duvarları kısmen tahribata uğramış olsa da ziyaret edilebilecek yerlerden biridir.

Mar Abdišo ve Azizan Kiliseleri

Mar Abdišo, kent merkezinin yaklaşık 29km güneyinde, Oğul (Tal) Köyü yakınında yer alan bir başka Nasturi Kilisesidir.

Mar Azizan Kilisesi (29)

Buraya giden yolun yalnızca 11 kilometresi asfalttır. Sarp bir kayalığın üzerindeki kiliseye bir saatlik bir yürüyüşle ulaşılabilir. Başlama noktası Azizan (Ezîzan) Köyü yol ayrımındadır. Kayalara oyulmuş basamaklar sizi kiliseye götürecektir. Tek katlı yapıda, doğal bir mağaranın önünde taş duvarlar görülür. Doğuya ve batıya bakan duvarlarda pencereler vardır ve batı tarafındaki pencere haç biçimindedir. İçi kireçle sıvanmış kilisenin bir bölümü kısmen tahrip olmuşken birkaç duvarı da hazine avcıları tarafından tamamıyla yıkılmıştır. Diğer mağara kiliselerden farklı olarak bu kilisenin içerisinde kendi su kaynağı bulunmaktadır.

Oğul Köyüne ulaşmadan hemen önce, araç yolunu izleyecek olursanız Azizan Köyüne gelirsiniz. Burada bir tepenin dibinde

Yaylalarda Yaşam

Yaylalarda yaşam (30)

Yaylalarda yaşam denildiğinde insanın aklına huzur, kentlerin stresinden ve kirliliğinden uzak, temiz hava gelir. Gelgelelim gerçek hiç kuşkusuz bundan hayli farklıdır. Yılın yarısını dağlarda sürülere bakarak geçirmek kolay iş değildir. Yaylalarda yaşam buralara gelmenin ordu tarafından sınırlandırılması ve yasaklamalarla daha bir güç hale gelmiştir. Köylülerin iş yükünü aralarında paylaşmaları topluluğu bir arada tutar ve işlerin güçlüğünü bir nebze azaltır. Köyde yaşayan erkeklerin bir bölümü hayvanları için taze ot toplamak amacıyla köyün dışına çıkarırken köyde kalanlar hayvanların kışlık yemlerini sağlamaya çalışırlar. En ağır yük ise kadınların sırtındadır; kadınlar hayvanlarla ilgilenmenin dışında çocuklarına ve kocalarına da bakarlar. *Bêrîvan* adı verilen süt sağan kadınlar hemcinslerinin en üretken ve beceriklileri arasındadır. (bakınız s: 496).

Yaylalarda yaşam denildiğinde insanın aklına huzur, kentlerin stresinden ve kirliliğinden uzak, temiz hava gelir. Gelgelelim gerçek hiç kuşkusuz bundan hayli farklıdır. Yılın yarısını dağlarda sürülere bakarak geçirmek kolay iş değildir. Yaylalarda yaşam buralara gelmenin ordu

Yaylada çay içen çobanlar ⁽³¹⁾

başka bir kilise daha vardır. İki odalı, düz toprak damlı kilise dışarıdan dokunulmamış gibi görünse de aslında iç kısımları harabe halindedir.

Kaval Vadisi (Geliyê Qewalê)

Hakkâri'ye 55km uzaklıktaki bu vadiye Çukurca üzerinden gidilir. Yaylalarının zenginliği ve şelalelerin güzelliği çeşitli halk şarkılarına konu olmuştur.

Kıvrımlarla akan Kaval Çayı kaynağını, Hakkâri il merkezinin 63km güneyinde, Kaval, Kamışlı ve Geçitli (Lîvîn) Köylerinin doğusunda kalan ve yamacında Begir Kalesi'nin bulunduğu Kato Dağından almaktadır. (dönüşte herhangi bir vasita olmadığından kendi arabanızla gitmeniz tavsiye edilir)

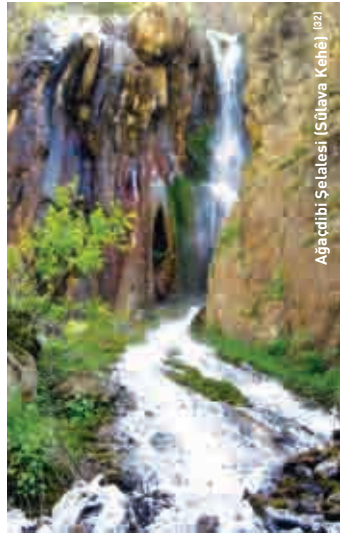
Cilo-Sat Yaylaları (Zozanê Cîlo)

Zap Vadisi'nin doğusunda yer alan Cilo-Sat Sıradağları, kuzeyde Nehil (Nihêlê) Vadisi, güneyde ise Şemdinli (Şemzînan) ve Avaşin Nehirleriyle çevrilidir. Çok sayıda gölü, pınarları, yüksek zirvesi ve muhteşem doğal güzellikleri ile burası dağcılar için oldukça ideal bir yerdir. Cilo-Sat Dağlarında yer alan yaylalar göçer yerel aşiretler açısından da önemlidir.

Geverok Yaylasında bulunan kaya resimleri burada 8000 yıl önce yerleşim olduğuna işaret etmektedir.

Ağaçdibi Şelalesi (Sûlava Kehê)

Bu güzel şelaleye ulaşmak için, Hakkâri'den çıkıp Çukurca İlçesine doğru yol alırsanız, 13km sonra Ağaçdibi (Kehê) Köyüne varacaksınız (sapak Zap Lokantasına yakındır).

Ağaçdibi Şelalesi (Sûlava Kehê) (32)

Sat Gölü (Gola Geraşîn) ^[33]

Buradan 15 dakikalık bir yürüyüş sizi şelaleye getirecektir. Eriyen karlarla daha bir gürleştüğinden bahar aylarında gitmek iyi bir seçim olacaktır. Yakınlarda, Ava Orê adlı su kaynağının da bulunduğu güzel bir piknik alanı da bulunmaktadır.

Sat Gölü (Gola Geraşîn)

Sat Gölü, Hakkâri kent merkezinin kuzeydoğusunda, yılın yarısı karlarla kaplı olan Sat-Cilo Dağları'nın arkasında yer almaktadır. Baharda erimeye başlayan karlar gölü besler. Bu dönemde çevre, yemyeşil çayırlar ve mavi gölle istisnai bir güzellik kazanır. Göle ulaşmak için Ağaçdibi (Kehê) Köyüne (yukarıya bakınız) gidip kuzeye doğru yol almalısınız. Yürüyerek 3 saat çekecek olan yolu köylülerden at kiralarak daha kısa sürede gitmek mümkündür. Sat Gölü'ne ulaşmanın diğer bir yolu da Yüksekova'ya 24km uzaklıkta bulunan Veregoz (Warêgûz) Köyünden geçmektedir.

Ters lile ^[34]

Şine Dağı (Çiyayê Şînê)

Dikdörtgen biçimindeki Şînê Dağı Hakkâri il merkezine 30km mesafede bulunmaktadır. Kaval ve Zap sularının birleştiği yerden, Çukurca tarafından gidilir. Bir tablo gibi görsel bir zenginlik sunan bu dağa kamu ulaşım araçlarıyla gitmek de mümkündür.

Kilim Dokumacılığı

Hakkari Kilimi ^[35]

Daha çok ev kadınları ve kızların uğraşlarından biri olan kilim dokumacılığı oldukça zahmetli bir iştir. Büyük bir kilimin dokunması bir yıl sürebilir.

Kullanılacak yüz çeşitli bitkilerin

köklerinden elde edilen doğal pigmentlerle, ağaç kabuklarıyla, hatta toprak kullanılarak boyanır.

Renklerin solmaması için şap adı verilen bir madde kullanılır. Kilimler yatay (göçebe tezgâhı da denir)

Çorap işlemleri ^[36]

veya dikey tezgâhlarda (*istar*) dokunur. Hakkari kilimleri arka arkaya çift sıra halinde geçirilmiş çözgü ipliklerinin arasında çapraz olarak önden ve arkadan atkı ipliklerinin geçirilmesiyle dokunur. İlmeikleri

sıkıştırmak için *kerkît* adı verilen demir bir alet kullanılır. Kilim desenleri geometrik şekiller ve hayvanlardan, aşiretleri sembolize eden şekillerden ve tarımsal sembollerden oluşur.

Kıvalı Keklik (Kewa Gozel)

Orta Doğu ve Avrupa'nın başka yerlerinde de görülen kıvalı keklik (*Alectoris rufa*, veya Kürtçe adıyla *kew*) ölgede iyi bilinir.

Doğu Anadolu'nun

bazı bölgelerinde ulusal sembol sayılan bu kuşun büyük afişlerini lokanta ve kahve-lerde görmek mümkündür. Yaklaşık bir kadem uzunluğundaki bu kuşun bacakları ve gagası kırmızıdır. Gözlerinin çevresinde kırmızı tüyler bulunur. Çene ve boğaz kısmı beyazımsı,

Kıvalı Keklik (Kewa Gozel) ^[37]

tüylerinin geri kalan kısmı ise zeytuni gri çizgili kızılımsı kahverengidir.

Yabaniyeri çalılık ve ağaçlık yerlerde yaşar. Bu kuşlar insanlara kolayca

alışırlar. Şansızın varsa, kahvehanelerdeki kafeslerde bu kuşları güzel sesleriyle öterken görebilirsiniz. Kafesteki keklik, genellikle öterek öteki kuşları av noktasına çağırıp onları da tuzağa düşürdüğünden bölge halkı tarafından "güvenilmez kuş" olarak tabir edilirler.

Kürt Yahudilerin İsrail'de bir düğünü ^[38]

Kürt düğünleri ve halk oyunları

Ülkenin doğu ve güneydoğu bölgelerine gittiğinizde görmemiz gereken şeylerden biri de etkileyici Kürt düğünleridir. Düğünler, köyün dışında veya damadın evinin hemen yanında, kimi zaman köy meydanında veya kentsel yerleşimlerin mahallelerinde açık alanda yapılmaktadır. Zaten, kulağınıza canlı müzik ve zılgıt çeken kadınların sesleri geldiğinde yakınlar-

da bir düğün olduğunu hemen anlarsınız. Ülkenin doğudaki sınır bölgelerine verilen adla Serhad, Kürt düğünlerinin tam usulüne göre yapıldığı nadir yerlerden biridir. Kadınları, yasaklanan Kürt Bayrağının renkleri olan kırmızı, yeşil ve sarı mendilleriyle halayın başını çekerken görebilirsiniz. Halaylar çekilirken, damadın arkadaşları ve akrabaları

Yöresel düğünler ^[39]

konuklar için özel olarak çalmaları için çalgıcılara bahşiş verir. Hemen hemen bütün düğünlerde gelinle damat başta delîlo olmak üzere geleneksel halk oyunlarına katılır.

Düğünün ezeperçi veya birazava denilen düzenleyicisi önemli bir konumdadır. Bu kişi, tören masraflarını karşılamak üzere damadın yakınlarından para toplar, damadı

sinekkaydı tıraş için berbere götürür, onun elbise ve diğer ihtiyaçlarını tamamlar.

Düğün törenlerinin en ilginç bölümleri gece geç vakit, çocuklar ve yaşlılar ayrıldıktan sonra gerçekleşir. Bu bölümde ezeperçi veya birazavanın sürekli damadın yanında bulunması ve gece geç vakit ortaya çıkabilecek bir takım durumlara karşı dikkatli olması

gerekir. Sözelimi, köyün gençleri bir araya gelerek damadın elbiselerini çalabilirler ve geri vermek için ezeperci'den para isteyebilirler. Bir başka olasılık da biri evli, diğeri bekâr erkeklerden oluşan iki grubun karşılıklı kimi geleneksel oyunları oynamaya başlamasıdır. Düğün törenlerinin bir başka ilginç bölümü ise Dara Zavatiyê'dir. Her yerde görülmeyen bu uygulamada ağaç yerine konulan bir objeye meyve, çikolata, elbise, kurdele gibi şeyler asılmaktadır.

Düğün sırasında ortam dostanedir, fotoğraf çekilmesine kimse itiraz etmez, konuklara yiyecek ikram edilir, halk oyunlarına katılmaları istenir veya beklenir. Kimi köylerde, yeni evlenen çiftin mutluluğu adına konukların silahlarıyla havaya ateş açtığı da görülür.

İslam dini çerçevesinde bir tören olduğundan, ortada alkollü içki görülmez. Bununla birlikte gençlerin ve yaşlıların gizli gizli demleniyor olmaları mümkündür. Böyle bir düğüne katılırsanız, kalabalıktan biraz uzakta toplanan küçük gruplara bakın. Bu gruplardaki erkeklerin ellerinde

örneğin kola gibi meşrubat görerseniz bile, içine alkollü içki katılmış olma ihtimali vardır.

Bölgede yerel adetlere göre evlilikler çeşitli şekillerde yapılabilir. Bir bölümü geçerli medeni kanunun dışında kalan adetler zamanla sönmektedir. Eskiye oranla günümüzde oldukça seyrek olan adetler şunlardır:

Beşik kertmesi (sozdayî): İki ailenin yeni doğan çocuklarının ileride evlenmelerini istemesi halinde daha beşikte nişan takılması.

Kuma (hêwî): Bir erkeğin karısından çocuk sahibi olamadığını anlaması halinde, kuma denilen yeni bir kadınla evlenmesi.

Başlık paralı evlilik (qelend): Aslında bu düzenlenen bir evlilik biçimi değildir. Söz konusu olan, damadın ailesinin, geline bir şeyler alabilmesi için gelinin annesine bir miktar para vermesidir.

Berdel (berdêl): Sözelimi, bir erkeğin eniştesinin kız kardeşiyle evlenmesi veya bir kadının yengesinin erkek kardeşiyle evlenmesi

Kan bedeli evlilikleri (berdêlxwin): İki aile arasında kan davasının olduğu durumlarda, düşmanlığın sona ermesi için bir aile kızını hasım aileye verebilir. Bu uygulama artık birçok yerde ortadan kalkmaktadır.

Akraba evliliği (zewaca di nav malbatê de): Ailelerin de onayıyla veya kimi durumlarda çiftlerin birbirine aşık olmasıyla yeğenler arasında yapılan evlilik.

Kürt halk oyunları

Kürt halk oyunları son bin yıl boyunca Kürtlerin yaşamından örnekler sunar. Halk oyunlarındaki ritmik ve zarif hareketler govend (dilan) olarak adlandırılır. Bu hareketler pekâlâ coğrafi konumdan, Kürtlerin yaşam tarzından, inançlarından, iş ve

uğraşlarından, savaşlarından ve kavgalarından kaynaklanıyor olabilir. Yaşlılar genellikle delîlo, giranî, axayo, keşo ve benzeri daha ağır oyunları tercih etmektedir. Buna karşılık gençlerin sevdiği govenda di cih de, şêxanî, eysokê, keççekikê, lorkê, bablekan gibi halk oyunları çok daha hareketlidir. Halk oyunlarında sıra halindeki oyuncular birbirlerini serçe parmaklarından tutarlar; omuzlar çok hareketli, ayak hareketleri ise incedir. Zaman zaman oyunda başı çekenler alanın ortasına gelirler. Diğerleri kenarda el çırparak ortada oynayana müziğin ritmine göre alkış tutarlar. Bu arada, başı çekenlerin, örneğin kuzularını kurda kaptırmış bir çobanın veya oğlunu kaybeden bir ananın durumu gibi geleneksel sahneleri canlandırdıkları da görülür.

Geleneksel oyunlar ^[43]

Geleneksel oyunlar ^[44]

Hakkari'de el sanatları

Hakkâri il merkezinde yerel el sanatları ürünlerinin satıldığı iki yer vardır. Bunlardan biri Şenler Murat Oteli altındaki Soydan Kilimcilik, diğeri ise Bulvar Caddesi'ndeki Ege Kilimcilik'tir.

İldeki el sanatları arasında yünden çeşitli eşyalar da yer alır. Örneğin, göz alıcı renklere sahip çoraplar farklı mevsimler için farklı kalınlıklarda örülür. Süt sağmaya giden kadınların (*bêrîvan*) kullandıkları bir tür çanta olan *parzûn* da renkli yünlerden yapılır. Kilim gibi canlı renkler taşıyan bu çantalar bugün kentli kadınlar tarafından da kullanılmaktadır.

Dağlık ve engebeli bir araziye sahip bu yörede at ve katır ulaşım açısından büyük önem taşır. Hayvanların yularları ve eyer çantaları (*hevsar û heqîb/xurçik*) kadınlar tarafından tiftikten yapılır. Her aşiretin kendine özgü desenleri olduğundan, bu çantalardan birini taşıyan kişinin mensup olduğu aşiret tahmin edilebilir.

Parzûn ^[45]

Hakkâri'de ayrıca kadınların geleneksel yerel giysilerini görme fırsatınız da olacaktır. Yöresel kadın giysileri kiras denilen uzunca bir elbise ve onun üstüne giyilen genelde şeffaf kumaştan yapılan ve fistan olarak adlandırılan aynı uzunlukta bir çeşit yelekten oluşur. Çeşitli kumaşlardan yapılabilen bu giysiler sade de olabilir çok süslü de. Ancak hangisi olursa olsun zevkli bir görünüm sunduğu kesindir. Bu giysiler eşarp ve gümüş kemerle tamamlanır.

Geleneksel Giysiler ^[46]

Çukurca (Çel)

Çukurca yakınından bir görünüm ⁽⁴⁸⁾

Çukurca'dan bir portre ⁽⁴⁹⁾

Tepelerle çevrili yeşil Çukurca İlçesi (nüfus: 7.033) Hakkâri'nin 80km güneyinde yer almaktadır. İlçe topraklarında yükselti 1000 metrenin üzerindedir. İran ve Irak sınırlarına yakın Çukurca İlçesi 1990'lı yıllarda köylerden aldığı yoğun göç nedeniyle ani bir nüfus patlaması yaşamıştır. Dağlık arazisi tarım faaliyetleri için uygun olmasa da yöre pirinci, narı ve susamı ile ünlüdür. Çukurca İlçesine, sivri bir kayanın eteğine kurulduğu

için, "kayalık" "sivri kaya" yada "zirve" anlamına gelen Çel denmektedir.

İlçe bir zamanlar ilk Urartu yerleşimlerine ev sahipliği yapmıştır. Çukurca 1880 yılında Van İli'nin bir nahiyesi iken daha sonra Hakkâri Beyliği'ne bağlanmış, nihayet 1953 yılında bu Hakkâri İlinin ilçesi olmuştur. İlginç bir nokta da yakın zamanlara kadar yörede önemli sayılabilecek bir Yahudi topluluğunun bulunmasıdır.

Çukurca'ya ulaşmak için Hakkâri-Çukurca-Şırnak Kavşağından (Köprülü Kavşak olarak da bilinir) Çukurca istikametinde sola dönüp 25km devam etmek gerekir. Kavşaktan ilçeye giden yol ünlü Zap Vadisi boyunca güneye uzanır. Kavşaktan doğu yönünde sapıldığında ise çeşitli Nasturi Kiliselerinin bulunduğu Tiyar Vadisine gelinir.

Çukurca Kalesi (Qesrên Çelê)

Bu kale, ilçenin kuzeydoğusunda, merkeze hakim tepe üzerindedir. Kaleye PTT binasının hemen karşısındaki yoldan ulaşılabilir.

Çukurca Kalesi (Qesrên Çelê) ^[50]

Eski taş evler ^[51]

Kalenin ne zaman inşa edildiği belli değildir. Diğer kalelerle benzer yanı, çevreye hakim kayalık bir alan üzerinde bulunmasıdır. Geçmişte idari bir merkez olarak kullanıldığına ilişkin kimi kanıtlar vardır. Kalenin iç kısmında, taş basamaklarla inilen, her biri 6m derinliğinde ve 4m genişliğinde dört su sarnıcı bulunmaktadır.

Taş Evler

Çukurca Kalesi'nin dibinde çok sayıda qesir (köşk) denen eski taş ev vardır. Taş bloklardan yapılmış çoğu iki katlı bu evlerin damları topraktan ve düzdür. Bu tarihsel evler ilçenin sembolü haline gelmiştir. Kimi kaynaklar evlerin bir dönem Ermenilere ait olduğunu, diğer kaynaklar ise bu

evlerde zamanında Süryanilerin yaşadığını ileri sürmektedir. Kale Mahallesi'nde bulunan 18. yüzyıla ait Dervişoğlu Konağı bu evlerin bir örneğidir. Bugün kısmen yıkık durumda olan bu üç katlı ev kule biçimindedir ve moloz taşından yapılmıştır. Aynı mahalledeki buna benzer bir başka örnek de, 18. yüzyıl sonlarında yapıldığı sanılan Piruzbeyoğlu Konağı'dır. Konağın duvarları kısmen yıkık durumdadır ve evin temellerinden çıkıp büyüyen birkaç ağaç görülmektedir. Cumhuriyet Mahallesi'ndeki Enver Parlak Evi de muhtemelen 18. yüzyıldan kalmadır. Doğu-batı yönünde konumlanmış olan ev, dikdörtgen planlıdır.

Emir Şaban Medresesi (Medresa Mîr Şaban)

İlçe merkezinde dinsel mimarinin çeşitli örneklerini görmek mümkündür. Bunların arasında en fazla dikkat çekenlerden biri, restorasyonu henüz yapılan 16. yüzyıla ait Emir Şaban Medresesi'dir. Külliye'de bir türbe, din okulu ve cami bulunmaktadır. Medrese, ilçe

Emir Şaban Medresesi^[52]

merkezinde, belediye binasının tam karşısında bulunmaktadır.

Bet Biyya Kilisesi (Dêra Bê/Dêra Bêadirê)

Bu kilise ilçe merkezinin 10km kuzeydoğusunda Dutluca (Bê) Köyünde bulunmaktadır. Kiliseye, Kurudere (Marûfan) Köyüne giden stabilize bir yoldan ulaşılmaktadır. Aynı zamanda Bet Biyya adıyla da bilinen bu Nasturi Kilisesi bir zamanlar yöredeki diğer

kiliselerle karşılaştırıldığında en iyi bezemelere sahip iken, günümüzde hazine avcıları tarafından ciddi zarara uğratılmıştır. Yine de kilise, bahçelerin dizildiği yeşil bir vadiye son derece hoş bir görüntü içindedir. Bu ağaçlık alanların sahipleri köyün diğer sakinleri gibi köyü terk edip yaşamlarını ilçede sürdürmektedirler.

Kesra Mir Konağı (Qesra Mîrî)

Mir Evi olarak da bilinen bu konak, ilçenin kuzeyindeki Hawdikan Mahallesi'nde, Sidan Vadisi'nin güney tarafındaki yüksek kayalıkların üzerindedir. Moloz taştan yapılan konağın iki burcu ve bir gözcü kulesi

Bet Biyya Kilisesi girişi^[53]

Bet Biyya Kilisesi^[54]

Kesra Mir Konağı (Qesra Miri) [65]

bulunmaktadır. Duvarlarının üst kısmı çökmüş olan konak karşıdaki Xaskêl Kayalıkları'na bakan güzel bir manzaraya sahiptir. Ulaşılması kolay olmasa da Hawdikan'a çıkan patikayı izleyerek gidebilirsiniz.

Hızır Peygamber Camii

Bu cami için önce Çukurca'nın yaklaşık 28km kuzeyinde yer alan Kazan (Tiyar) Köyüne gitmeniz, ardından dere boyunca yaklaşık 20 dakika yürüyerek Benekli (Sifsidan) Köyüne (1990'lardaki karışıklıklar sırasında boşaltılmıştır) ulaşmanız gerekmektedir. Dikdörtgen plana sahip cami Hızır Peygamber adına inşa edilmiştir. Bir zamanlar üç katlı olan camiden, bölgede yaşanan çatışmalar sonucunda, bugün geriye yalnızca zemin kat kalmıştır.

Yaylak (Mezrî) Köyü

Bölgenin bu en önemli manastır kilisesi, Cevizli'ye (Gûzêreşê) gelmeden hemen önce Yaylak'ın (Mezrî) kuzeybatısındaki bir tepenin üzerinde yer almaktadır. Nasturiler tarafından "Rabban Petyus" (Dêra Berojî) olarak adlandırılan manastıra bir patikadan yaya olarak yarım saatte ulaşılabilir. Manastır kısmen yıkık, ancak kilise sağlamdır. Manastırın bahçesinde renkli kumaş parçalarının bağlı olduğu ağaçlar göreceksiniz. Bu mekân hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar tarafından kutsal sayılmakta, gelen ziyaretçiler ağaca kumaş parçaları bağlayarak dilek tutmaktadır.

Cevizli (Gûzêreş) Köyü

Çukurca İlçesi'nin 40km kuzeyinde kalan Cevizli Köyünde görülebilecek birkaç tarihi yer vardır. Piri Mahallesi'ndeki Pirment (Haciment) Türbesi, içinde bir ibadet yeri de bulunan tek katlı bir yapıdır. Düz toprak damlı türbe kesme taş bloklardan yapılmıştır. Güneyde ve batıda eski evlerin ve bir değirmenin kalıntıları görülür. Türbenin dekore edilmiş tek kısmı şu an Van Müzesinde muhafaza edilen yazıt ve motiflerle bezenmiş kapısıdır. Türbe köyden 4km uzaklıkta bulunmaktadır. Burayı ziyaret ettiğinizde, çevrede süt sağan kadınları görebilirsiniz. (bakınız s: 496)

Köyde ziyaret edebileceğiniz diğer bir mekân da köy merkezinde yer alan kilisedir. Kilisenin hemen yanında büyük bir ceviz ağacı ve bir pınar yer almaktadır. (Gûzêreş Kürtçe siyah ceviz anlamına gelmektedir ve köy cevizleriyle ünlüdür.)

Tiyar Vadisi (Geliyê Tiyarê)

Çok sayıda tarihi eserin bulunduğu bu derin vadi yüzyıllar boyu Nasturi Hıristiyanlarına yurt olmuştur. Dağlara doğru yükselen vadi yükseltiyle beraber giderek daralır. Yolculuğunuz sırasında vadinin her iki yakasında harabe halindeki gözetleme kulelerini seçebilir, kayalara oyulmuş patika yolları açık bir şekilde görebilirsiniz.

Cevizli (Gûzêreş) Köyü [66]

Tiyar Vadisi [57]

Yukarı doğru uzun bir tırmanıştan sonra genişleyen yerlerde kimi ev kalıntılarına rastlarsınız.

Vadide aynı adı taşıyan Tiyar Köyü'nün yanı sıra Kurudere (Marûfan), Kavuşak (Bilêcan) ve Kavaklı (Şîvişk) Köyleri vardır. Önünüze çıkan yollar sizi farklı yerlere götürür. Yollardan biri Ertoş adlı bir yerleşime çıkarken diğeri Cevizli (Gûzêreş) ve bir zamanlar Süryanilerin yaşadıkları, bugün geleneksel giysilerin dokunduğu yer olan Çeltik'e (Tixûbê) gider. Tiyar Köyünde de Cevizli'dekine benzer fakat mimari açıdan daha basit yapılı bir kilise bulunmaktadır.

Tiyar Vadisi aynı zamanda Çukurca Yaylalarına giden yoldur ve Cilo-Sat Dağları'nın batı tarafındaki platolara giden en iyi güzergâhtır.

Mar Şalita Kilisesi

Cevizli (Gûzêreş) Vadisinde, Çukurca ilçe merkezinin 18km kuzeydoğusunda Kayalık Köyü'nün Çeltik (Tixûbê) Mezrasında yer alan Mar Şalita Kilisesi, şaşırtıcı şekilde sağlam kalmıştır. Dikdörtgen planlı kilisenin üç anıtsal kapısı bulunmaktadır. Yapının güney tarafında yer alan bir kayanın üzerine haç şekilleri yapılmıştır. Vadinin güneyindeki düzlükte bir de mezarlık vardır.

Geraşın Yaylası (Zozanên Geraşın)

Çukurca'ya 45km mesafedeki Gera ve Cilo-Sat Dağlarında bulunan Geraşın Yaylası bu adını yüksek noktasındaki dev buzuldan alır. Geniş meralar ve su kaynakları açısından oldukça zengin olan Geraşın Yaylası yılın büyük bölümünde karla kaplıdır ve burası yılda ancak bir ay kullanılabilir. Yaylaya ulaşmak için önce Cevizli Köyü'ne gidilir ve oradan at veya katırla yola devam edilir. Yavaş bir tempoyla gidildiğinde yol yaklaşık 6 saat sürmektedir.

Yüksekova (Gever)

Yüksekova (Gever)'den bir kız ^[59]

Hakkâri'nin en büyük ilçesi (nüfus: 59.410) olan Yüksekova'nın toprakları kısmen bataklıklardan ve deniz seviyesinden 2000m yükseklikteki ovalar ve dağlardan oluşur. Hakkâri il merkezinin 70km doğusunda yer alan ilçeye Zap Vadisi'nin başlangıcındaki Yeniköprü kavşağından sola dönülerek ulaşılır.

Yörede bulunan ve MÖ 7000 yılından kalma taş resimler yöredeki yerleşimin çok eskilere dayandığının göstergesidir. MÖ 1000 sıralarında bölgeyi denetim altında tutan Urartular buradaki varlıklarının kanıtı olarak geriye ilçe merkezindeki stratejik ordu yolunu bırakmıştır. Bu yol aslında Van Gölü yakınlarından başlamakta, güneye doğru Keleşin Geçidi'nden Cilo Dağları'na uzanmaktadır.

Yüksekova İlçesi'ni kuş bakışı görmek ve hareketli Kürt müziği dinlemek isterseniz Apê Musa Aile Parkı'na gidebilirsiniz.

24 saat açık olan Esendere Sınır Kapısı Yüksekova İlçesi'nin 40km doğusunda bulunan Esendere (Geliyê Dilya) Beldesindedir. İlçe otogarından

İran sınırı ^[60]

Esendere'ye dolmuş ve taksilerle gidebilirsiniz.

Güçlü (Peylan) Köyü

Yüksekova'daki tarihi mezarlıklardan biri Şemdinli Yolu üzerinde ilçeye 3km mesafede bulunan Güçlü Köyünde yer almaktadır. Tarihi birçok mezar taşı bulunan mezarlık köyün kuzeydoğu tarafında bir tepenin üzerinde yer almaktadır. Buradaki koyun heykellerinden bazıları ev kapılarının eşiklerini süslemek için yerlerinden çıkarılmıştır.

Köprücük (Kerpêl) Köyü

Hakkâri Yoluna çıktıktan sonra ilçeye 7km uzaklıkta bulunan bu köyün merkezindeki bir tepe üzerinde iki odalı bir kilise vardır. Koyu renk düz

Yüksekova Güçlü (Peylan) Köyü ⁶¹¹

taştan yapıldığından yöredeki diğer kiliselerden farklıdır. Kapının üzerinde ve yan tarafında bezemeli taşlar görülür.

Çukurca (Pagê) Köyü

Van Yolu üzerinde 11. kilometrede yer alan bu köyün, ortasından yol geçen eski bir mezarlığı vardır. Kazılarak çıkarılmış mezar taşları yolun her iki yanında görülebilmektedir (bazıları yöre sakinleri tarafından kaldırılmıştır). Mezar taşlarının üzerinde at, dağ keçisi, kılıç ve mızrak motifleri bulunmaktadır.

Karabey (Serdeşt) Köyü

Şemdinli yolu üzerinde Yüksekova'ya 20km mesafedeki bu köyün batı tarafında bir mezarlık yer almaktadır. Bu mezarlıkta bulunan altı mezar taşında silah, kılıç, anahtar ve tırmık motifleri işlenmiştir.

Küçükdere (Orişê) Köyü

İlçenin 20km batısında yer alan bu köyde, yan taraflarında Geverok Kaya

Mezar taşları ⁶²¹

Resimlerine benzeyen çizimlerin bulunduğu koç heykelleri vardır. Heykellerde hayvanın ön ve arka ayakları arasında geniş bir mesafe bulunur, boynuzlar da yuvarlak ve kıvrıktır. Heykellerden birinde koça binmiş, elinde mızrak tutan bir erkek figürü yer almaktadır. Diğer tarafta ise

ellerinde yuvarlak nesnelere, üç köç, bir hançer ve silah taşıyan dört kişinin tasvir edildiği başka bir heykel bulunmaktadır. Gegevrân (Gagewran) Köyünde de buna benzer bir heykel bulunmaktadır. Heykelin yakınındaki Nasturi Kilisesinden getirildiği sanılmaktadır.

Bir motif^[63]

ulaşmaktadır. Yapının kuzey tarafı üstünde bulunduğu kayanın dik yamacına denk geldiğinden, bu noktada doğal bir savunmaya sahiptir. Batı tarafındaki kemerli bir kapıdan girilen kilisede bir sahnin, altar ve batı duvarında iki küçük pencere vardır. Hazine avcıları tarafından talan edilmiş olmasına rağmen iyi durumda sayılır.

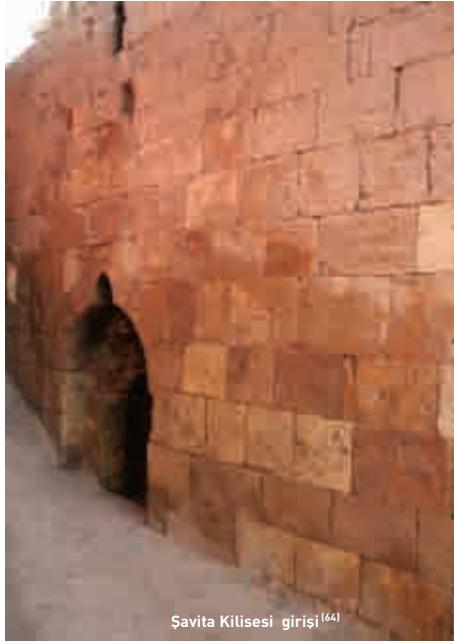
Hırvata (Muşaşir) Kalıntıları

Bu tarihi yer, Yüksekova'nın 20km batısında, Büyükciftlik (Xirwate) Köyünde Aviş Çayı'nın ağzında yer almaktadır. Kalıntıların yazıtlarda sıkça adı geçen Haldi Tapınağının da içinde bulunduğu efsanevi Muşaşir Krallığı'nın merkezi veya Muşaşir adını taşıyan kaleye ait olduğu sanılmaktadır.

Şavita Kilisesi

Kilise, Yüksekova-Hakkâri Yolunun 38. kilometresinde, güzel ve yemyeşil Kolbaşı (Şavita) Köyünde yer almaktadır. Aslında Hakkâri kent merkezine daha yakın olan kiliseye ulaşmak için yamacı tırmanmak gerekmektedir.

Kilise köyün güneyinde kalan ve Şavita Deresine bakan sarp bir kayalık üzerinde inşa edilmiştir. Şavita Kilisesi'ne kayalığın batı tarafından

Şavita Kilisesi girişi^[64]

Konaklama

Yüksekova'da Cengiz Topel Caddesi üzerinde üç yıldızlı iki otel bulunmaktadır: *Oslo Otel* (0438 351 84 20) ve *Ufuk Zafer Otel*. (0438 351 51 61) Kahvaltılı servisinin yapıldığı her iki otelde de odalarda TV, minibar ve duş bulunmaktadır.

Nerede yemek yerir?

Cengiz Topel Caddesi üzerindeki *Şölen Lokantası* (0438 351 43 79) *perde pilavi*, *güveç*, *haşlama*, *lahmacun* gibi geleneksel yöre yemekleriyle birlikte çeşitli kebablar sunmaktadır. Nedim Zeydan Caddesindeki *Huzur Lokantası* (0438 351 43 13) da ızgara ve kebab çeşitlerinin yanı sıra *güveç* ve *haşlama* servisi yapmaktadır.

Şemdinli (Şemzînan)

Nehri Köyü ⁽⁶⁵⁾

Şemdinli'de Kış ⁽⁶⁶⁾

Şemdinli İlçesi (nüfus: 11.727) Hakkâri'nin 122km doğusunda bulunan küçük bir ilçedir. İlçe, sınırları 1936 yılında Türkiye, İran ve Irak arasındaki Ankara Anlaşması ile çizilen bir üçgenin içinde kalır. Şemdinli, adını bir aşiretten alır. Derin vadiler ve heybetli dağlarla kaplı Şemdinli toprakları, kaliteli bal üretilmesini sağlayan zengin bir floraya sahiptir. Yörede üretilen balın mide ve karaciğer rahatsızlıklarına iyi geldiği söylenmektedir. Yörede aynı zamanda üstün kalitede tütün de yetiştirilmektedir.

Şemdinli'nin Urartular Döneminde önemli bir merkez olduğu sanılmak-

tadır. Yine bu bölge Medler, Babilliler, Persler ve Makedonyalılar dahil başka uygarlıklara da kucak açmıştır. İslami fetihlerden sonra Müslümanlık yörede egemen din olmuşsa da, yöre 1900'lara kadar önemli bir Hıristiyan nüfus barındırmıştır.

Muvaffak Uyanık adlı bir araştırmacı Cilo-Sat Dağları'nın batısına düşen Geverok ve Trişin Yaylalarında kayalara yapılmış binlerce resim bulmuştur. Sayıları dört bini bulan bu kaya resimlerinin geniş bir alana yayılması burayı bir açık hava müzesi haline getirmektedir. Resimler genellikle dağ keçilerini, bizonları, hayvan avı sahnelerini, sihirli birtakım sembolleri ve stilize şekilleri yansıtmaktadır. Kaya resimlerinin bulunduğu yerlere, Yüksekova'ya 18km mesafedeki Meşelik (Herki) Köyünden 3 saatlik bir yürüyüşle ulaşılabilir.

Dêrares

Nasturilerden kalma bu taş kilise kent merkezinden yaklaşık 3km uzaklıkta bulunan Yayla (Bedkaruk) Köyünde bir tepenin üzerinde kurulmuştur. Kilise,

üç sahin, iki altar ve güneydoğu cephesinde inşa edilen ek binadan oluşmaktadır. Moloz taştan yapılmış olan kilisenin yapımında bir miktar siyah taş da kullanıldığından, buraya *Dêrares* "Kara Kilise" denmektedir. Kilisenin Efkak (Kelê) ve Goste (Kurê Mizgeftan) Dağlarına bakan güzel bir manzarası vardır.

Dêrares Kilisesi¹⁶⁷⁾

Haruna ve Şapatan Geçitleri

Yüksekova Yolunda Şemdinli'ye 22km mesafedeki Haruna Geçidi, bahar aylarında çeşit çeşit çiçeklerle bezenip muazzam bir manzara sunmaktadır. Şapatan (Şepetan) Geçidi ise Şemdinli'ye 12km mesafede bulunmaktadır. Şemdinli'den çıkıp Şapatan Geçidini yaklaşık 10km geçtikten sonra yakınlarda bağ haline getirilen bir alan görürsünüz. İran ve Irak topraklarındaki Kürt Köylerini de buradan görebilirsiniz. Bunlar, sınırın Türkiye tarafındaki Kürtlerle aynı aşirete mensuptur.

Taş Köprü (Pira Begirtê)

Köprü, Şemdinli-Derecik (Rûbarok) Yolu üzerinde 11km ötede, Bağlar (Nehri) sapağından hemen önce Kuzey Irak topraklarına akan Şemdinli Çayı (veya Nehr-i Derecik) üzerinde kuruludur. Kare şeklinde taş bloklardan yapılmış 11m yüksekliğinde ve 21m uzunluğundaki köprü'nün tek kemeri

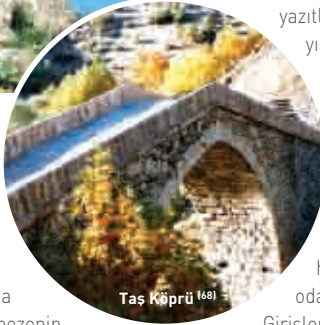
vardır. Seyyid Mehmet Sadık tarafından yaptırıldığı sanılan bu köprü 2002 yılında yaya geçişleri için restore edilmiştir.

Bağlar (Nehri) Köyü

İlçenin eski merkezi, şimdiki yerinin 15km batısında kalan Bağlar (Nehri) Köyüdür. Burada Seyyid Abdullah tarafından yaptırıldığı söylenen Kayme Sarayı'nı görebilirsiniz. Nehri Aşireti'nin reisi tarafından kullanılan dikdörtgen planlı ve iki katlı bu saray köy evlerinin batı tarafında kalmaktadır. Bej renkli taş bloklardan inşa edilen sarayın inşa tarihi, ana girişin her iki tarafında yer alan yazıtlara göre 1909 – 1911 yılları arasındadır. Bugün sarayın duvarları kısmen yıkılmış ve çatısı çökmüştür. İki katın planı da aynıdır: Ortada iki geniş salon, doğu ve batı cephelerinin her birinde dörder oda bulunmaktadır.

Girişler kuzey ve güney cephelerinde bulunan kapılardan sağlanmaktadır.

Nakşibendî Tarikatı'nın Kayme Sarayında bulunan bir tekkesi de yine buradadır. Tekke birbiriyle savaş halindeki Kürt Aşiretlerini uzlaştıran ve daha sonra Kürt topraklarında manevi bir esin kaynağı oluşturacak medreseyi de açan Seyyid Taha tarafından 19.

Taş Köprü¹⁶⁸⁾

Bir Kürt ailesi¹⁶⁹⁾

Kelat Sarayı Kalıntıları^[70]

yüzyıl başlarında kurulmuştur. Kayme Sarayı'nı yaptıran Seyyid Abdullah, Seyyid Taha'nın torunlarından biridir. Taha'nın bir başka torunu Seyit Abdülkadir ise Osmanlı Dönemindeki son Şurayı Devlet'e (Danıştay) başkanlık yapmıştır. Kendisi kısa süren bir ayaklanmanın liderliğini yapmış, daha sonra oğluyla birlikte tutuklanarak 1925 yılında İç Anadolu'ya sürgüne gönderilmiştir. Aynı yıl baba oğul Diyarbakır'a getirilmiş ve burada idam edilmiştir.

Nehri^[71]

Dervişler^[72]

Tekke bugün dut ağaçlarıyla çevrili bir alanda ancak kalıntılar halinde görülebilmektedir. Bu alan, ortasından berrak bir derenin aktığı, yeşillikler içinde, insana huzur veren ve çok ziyaretçisi olan bir yerdir.

Kelat Sarayı ve Seyid Abdullah'ın Mezarı

Kelat Sarayından geriye, güney tarafa düşen girişin bir bölümü kalmıştır. Bir zamanlar üç katlı olan saray Seyit Taha-i Hakkâri'nin torunu ve Seyit Übeydullah'ın oğlu Seyit Mehmet Sıddık tarafından inşa edilmiştir. Yapıdan geriye kalanlara bakıldığında, duvarların kesme kireç taşından örüldüğünü görmek mümkündür.

Kelat Sarayı'nın yanında bulunan tarihi mezarlıkta, üzerlerinde 16 figür ve Kuran'dan ayetlerin bulunduğu ilginç mezar taşları görülür. Bunlardan en önemlisi, bir Nakşibendî Şeyhi olan Seyyid Abdullah'a aittir.

Seyid Abdullah'ın Mezarı^[73]

Van Gölü ve Süphan Dağı ⁽¹⁾

VAN (Wan)

Eskiden **Tusba** olarak bilinen Van; MÖ 11. yüzyılda Küçük Asya'nın doğusuna yatan ve Hititlerle karışık birleşen **Urartu Krallığı'na** başkentlik yapmıştır. MÖ 7. yüzyılda İskender ve Kimmerler olarak bilinen göçebe gruplar tarafından ortadan kaldırılmasına rağmen Urartu Krallığı'nın etkisi Van'da gettve orakaköy birçok anıt ve eserle bugün de görülebilmektedir.

Van'ın ayrılmazlığını tanıdığımız tek şey vardır.
Görkemli **Van Kalesi** burada, gölün doğu kıyısında,
kayalık bir tepenin üzerinde yükselmektedir.
Hayranlık uyandıran **Akdamar Kilisesi** ne görecekseniz,
hareket ettikteniz yine Van olacaktır. Kutsal, Van Gölü
üzerindeki bir adada yalnız başına, şimdi kaybolmuş
Ermeni topluluğunun **sessiz laneti** gibi durmaktadır.

Muradiye Şelalesi⁽²⁾

Eskiden Tuşba olarak bilinen Van, MÖ 11. yüzyılda Küçük Asya'nın doğusuna uzanan ve Hititlerle karşı karşıya gelen Urartu Krallığı'na başkentlik yapmıştır. MÖ 7. yüzyılda İskitler ve Kimmerler olarak bilinen göçebe gruplar tarafından ortadan kaldırılmasına rağmen Urartu Krallığı'nın etkisi, Van'da geriye bıraktığı birçok anıt ve eserde bugün de görülebilmektedir. MÖ 1. yüzyılda Ermeni Krallığı'nın kurulmasıyla Van bu kez Ermenilerin en güçlü merkezi durumuna gelmiş ve bu durum yaklaşık on asır sürmüştür. Ermeni Krallığı ayakta kalabilmek için bölgede Bizanslılar, Romalılar ve Perslerle çeşitli ittifaklar yapmış, ancak Arap istilasına maruz kalmaktan kurtulamamıştır. 1071'deki Malazgirt Savaşının ardından bölge tümüyle Selçukluların egemenliğine girmiştir. Daha sonraki dönemlerde Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Van I. Dünya Savaşı'nda kısa bir süre Ruslar tarafından işgal edilmiş ve Ermenistan'a dâhil edilmiştir. Ancak yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti bu bölgeyi kısa sürede geri almıştır.

İl nüfusu
979.671 (2007)
Ortalama yükselti
1725m
Yüzölçümü
19.069 km²

İlçeler

Van(Merkez),Bahçesaray, Başkale,
Çaldıran, Çatak, Edremit, Erciş,
Gevaş, Gürpınar, Muradiye,
Özalp, Saray

Ekonomi

Hayvancılık, turizm, ticaret, sanayi

Komşu iller

Ağrı (kuzey), Hakkâri ve
Şırnak (güney),
Bitlis ve Siirt (güneybatı)

**Bir
Bakışta**

İlin coğrafi açıdan en bilinen özelliği, Türkiye'nin en büyük gölü olan Van Gölü'nün kıyısında kurulmuş olmasıdır. Ancak daha az bilinen yönüyle, ilin yarısını dağlar (en yüksek nokta 3542m ile Tendürek Dağı) üçte birini de platolar oluşturmaktadır. Bölge koşulları hayvancılık açısından çok elverişlidir ve esasen hayvancılık yerel ekonomiye hâkim durumdadır. Tarımsal ürünler arasında Erciş'teki

Van'dan bazı önemli isimler

Yaşar Kemal ^[3]

Van'ın yetiştirdiği ünlüler arasında, Bahçesaray doğumlu olduğu tahmin edilen Kürt şair ve düşünür **Feqiyê Teyran** (1564–1632) da bulunmaktadır (ancak doğum yeri olarak Bitlis'in Hizan İlçesine işaret eden kaynaklar da vardır). "Feqî" sözcüğü "medrese öğrencisi" anlamına gelmektedir. İnsanların her zaman bir şeyler öğrendiğine ve aslında sürekli öğrenci olduğuna inandığından bu adı almıştır. Feqiyê Teyran şiirlerinde klasik herhangi bir tarzı değil yöresel dili kullanmıştır. Şiirlerinden birçoğu önemli Kürt müzisyenler tarafından bestelenmiştir. Feqî'nin, diğer bir ünlü Kürt şairi olan Melayê Cizîrî (bakınız s: 477/478) ile yakın dost oldukları ve zaman zaman bir araya gelip karşılıklı şiir okudukları bilinmektedir.

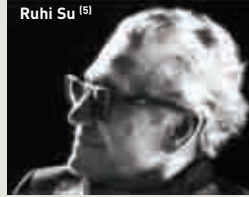
Edebiyat dünyamızın Van kökenli önemli bir başka ismi de ünlü yazar **Yaşar Kemal**'dir. Asıl adı Kemal Sadık Gökçeli olan Yaşar Kemal aslen Muradiyeli çiftçi bir ailenin çocuğu olarak 1923 yılında Adana'da dünyaya gelmiştir. 1951 yılında İstanbul'a gidip, Cumhuriyet Gazetesinde çalışmaya başlayan Yaşar Kemal'in en tanınmış romanı *İnce Memed* 1955 yılında yayınlanmıştır. Kemal daha sonra 30 yıl içinde birçoğu beyaz perdeye uyarlanan 30 kitap daha yazmıştır. Birkaç kez Nobel Edebiyat Ödülü'ne aday gösterilen Yaşar Kemal kendi

Kürt kökenine yabancılaşmadığından Türkiye'de Kürtlerin durumuyla ilgili etkili yazılar kaleme almaktadır. "Türkiye Barışını Arıyor" gibi ulusal ve uluslararası barış aktivitelerinin içerisinde yer almaktadır. Kemal yapıtlarında ağırlıklı olarak yoksulluk, insanla toprak arasındaki ilişkiler, destansı öyküler ve dağlarda yaşam temalarını işlemektedir.

Feqiyê Teyran ^[4]

Müzik dünyasına geçecek olursak, 1912 yılında Van'da doğan Ermeni kökenli müzisyen **Ruhi Su**'dan bahsetmek yerinde olacaktır. Ailesini 1915 olayları sırasında yitiren Su, Adana'da bir yetimhaneye gönderilmiştir. Ankara Devlet Konservatuarı'nı bitiren Su, devlet operasında çalışmış, siyasal içerikli ezgileri dolayısıyla buradan atılınca kadar radyo programları yapmıştır. Sol bir grupla ilişkili olduğu gerekçesiyle mahkûm olan ve beş yıl hapiste kalan Ruhi Su, daha sonra film müzikleri yapmış, 1975 yılında Anadolu halk müziğini tanıtip yaygınlaştırmak amacıyla sanatçı Genco Erkal'la birlikte Dostlar Korosu'nu kuran Ruhi Su, 1985 yılında vefat etmiştir.

Ruhi Su ^[5]

Van, *dengbêjleriyle* de ünlüdür. Yaşayan en büyük dengbêjlerden biri sayılan **Kazo** 1950 yılında Van'da dengbêj bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Döneminin en ünlü dengbêjlerinden biri olan Ecemê Kinik, Kazo'nun dedesidir. Kazo ezgi söylemeye küçükken başlamıştır ve daha sonra kayıt dışı birçok kaset yapmıştır. Kürtçe yasağı 1990'ların başında kalktığında ailesinin kimi üyeleriyle Koma Şîrvan adlı bir grup kuran Kazo, halen İstanbul'da yaşamaktadır.

Şeker Fabrikasında işlenen pancar önem taşımaktadır. Van Gölü de önemli bir soda kaynağıdır. Bunların dışında ilde demir ve kömür yatakları bulunmaktadır ve il ekonomisi İran'la sınır ticaretinden yarar sağlamaktadır. Van Gölü'nün doğal ve tarihsel çekiciliği sayesinde turizm de önemli sayılabilecek bir sektördür.

Van'ın ziyaretçilerine sunacağı çok şey vardır. Görkemli Van Kalesi burada, gölün doğu kıyısında kayalık bir tepenin üzerinde yükselmektedir. Hayranlık uyandırıcı Akdamar Kilisesi'ne gidecekseniz, hareket noktanız yine Van olacaktır. Kilise, Van Gölü üzerindeki bir adada yalnız başına, şimdi kaybolmuş Ermeni topluluğunun sessiz tanığı gibi durmaktadır. Gölün kendisi de kuş gözleme ve kış mevsiminde, kar kaplı zirvelerle birlikte gölün daha da çekici bir görünüme bürünen mavi sularının fotoğraflanması için ideal bir yerdir. İlin başka yerlerinde Kürtlerin Hoşap Kalesi ve Urartulardan kalma Çavuştepe gibi etkileyici görünüme sahip başka kaleler de görebilirsiniz.

Gevaş'ta ise sıra dışı mezar taşları ve bir Selçuklu Mezarlığı bulunmaktadır. Van il merkezinin yakın çevresinde yüzme ve kamp yapma açısından ideal bir yer olan Edremit'e gidebilirsiniz. Burada plajlar ve kıyıda sıralanan dondurmacılar dikkatinizi çekecektir. Olur da gölden ve çevresindeki anıtlardan sıkılmaya başlarsanız bu kez Türkiye'nin Ağrı'dan sonraki ikinci yüksek dağı olan Süphan'a gidebilirsiniz. Muradiye Şelaleleri de çevrede gezi açısından düşünülebilecek, güzel bir yerdir. Bütün bu yerleri gezmenizi sizi yoracağını düşünüyorsanız, güne sizi uzun süre tok ve enerjik tutacak, aşılmanın dışındaki yiyecekleriyle Türkiye'de ün yapan Van Kahvaltısı ile başlayabilirsiniz.

Van Kenti

Van (nüfus: 331.986) kapladığı alan bakımından Türkiye'nin 6. büyük ilidir. Ülkenin böylesine uzak bir köşesinde, merkezdeki muntazam caddeleri ve bu caddeler üzerindeki zevkli lokantaları, kafeleri ve mağazaları ile Van oldukça çekici bir kenttir. Öyle ki, eğer bir süredir Türkiye'nin güneydoğusundaki

Van Kent merkezinden bir görüntü ^[5]

Van Müzesi

Van Müzesi (0432 216 11 39) Cumhuriyet Caddesi'nin bir blok doğusunda, sade görünüşlü iki katlı bir binadadır. Müzeye ulaşmak için Cumhuriyet Caddesi ile Kazım Karabekir Caddesi'nin kesiştiği yerden doğuya doğru yürüyüp ilk sokaktan sola döner dönmez sol tarafınızda göreceğiniz müzenin bahçesinde koc şeklinde üç mezar taşı ile çivi yazılı Urartu taş tabletleri sergilenmektedir.

küçük kasabalarda dolaşmışsanız, Van biriken ihtiyaçlarınızı karşılamak için size güzel bir fırsat sunacaktır; ayrıca art arda gördüğünüz mağara yerleşimler, eski kiliseler ve camilerden sonra daha modern bir ortamla karşılaşacaksınız. Kent, mimari açıdan farklı bir özelliği olmamakla birlikte, hemen birkaç kilometre ötede Van Gölü'nün başladığı batı tarafı hariç dağlarla çevrili bir düzlükte elverişli bir konuma sahiptir. Kent içinde görülmeye değer başlıca yer Van Kalesi'dir. Kaleye çıktığınızda Van ve çevresinin en çarpıcı görüntüsüyle karşılaşsınız. Kalenin dışında kentin ilginç bazı çarşılarıyla bir de müzesinin olduğunu unutmamak gerekir. Yine Van Kenti, ildeki diğer turistik mekânlara, özellikle Akdamar Kilisesi ve Hoşap Kalesi'ne gündelik geziler için iyi bir başlangıç yeridir.

Van kent merkezine geldiğinizde, çevreyi ve yönleri öğrenmek için birkaç caddeyi öğrenmeniz yeterlidir. Kentin kuzey-güney doğrultusundaki ana eksenini Cumhuriyet Caddesi oluşturur. Yeni Cami, bu caddenin kuzey ucunda yer almaktadır. Cumhuriyet Caddesi, buradan yaklaşık 1km güneyde, batı yönüne uzanan Kazım Karabekir Caddesi ile kesişir. Kentteki belli başlı otellerin, lokantaların, dolmuş duraklarının ve diğer önemli noktaların büyük bölümü bu iki ana cadde üzerinde yer almaktadır.

Müze, arkeoloji ve etnografya bölümleri olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Alt katta Erken Tunç Devri ile Neolitik Döneme ait bazı eser ve kalıntılar sergilenmektedir. Bunların arasında seramik eşyalar, iğneler, bilezikler, silahlar, küçük heykeller ve çeşitli mezar taşları yer almaktadır. Çavuştepe Kalesinde (bakınız s: 576) bulunan çivi yazısı mezar kitabesi örnekleri ile Gevaş'taki Selçuklu Mezarlığından (bakınız s: 562) çocuk mezar taşları ve diğer taş figürler de burada bulunmaktadır. Urartu Dönemine ait eserler ve Hakkâri'den getirilen steller ise üst katta sergilenmektedir.

Müzenin etnografya kısmında I. Dünya Savaşı sonrasında bölgede yaşanan kaos sırasında ortaya çıkan sorunları belgeleyen bir takım dokümanlar bulunmaktadır. Bunun dışında, sergilenen objeler arasında yerel kilimlerin zengin örnekleri, gümüş mücevherat, elyazması kitaplar, giysiler, bakır kaplar, silahlar vb. bulunmaktadır. Bu bölümde aynı zamanda çok eski semaver örnekleri de görebilirsiniz. Rusya ve İran'da olduğu gibi Van'da da çok uzun süredir kullanılan semaver ince süslemeli bir tür çaydanlık ve çay suyu kazanıdır.

Müze (0432 216 11 39) Pazartesi günleri hariç her gün 08.00–12.00 ile 13.30–17.00 saatleri arasında ziyarete açıktır

Van Gölü ve Adaları

Yerlilerin Van Denizi olarak adlandırdıkları Van Gölü (Kürtçe: *Gola Wanê*) 3700 km² alanıyla Türkiye'nin en büyük, Orta Doğu'nun ise ikinci büyük gölüdür. 60 bin yıl önce Nemrut Dağının patlaması sonucu oluşan gölün mavi suları çok çekici olsa da, yüksek oranda soda içerdiğinden, suda uzun süre kalınması tavsiye edilmez.

Yöredeki kadınların halılarını gölde deterjan kullanmadan yıkamalarına şaşırmamak gerekir! Ayrıca, göl kıyısında yaşayan birçok çocuğun sarı saçlı olması da yüksek oranda soda içeren gölde yüzmelerine bağlıdır.

Ortalama derinliği 170m, en derin yeri ise 451m olan gölün üç tarafı dağlarla çevrilidir. Doğu tarafı ovalık olan gölün kuzeyinde güzel plajlar bulunmaktadır.

Gölde tümüne tekneyle ulaşılabilen dört ada vardır. Bunların arasında en ünlüsü, Ermeni Kilisesinin bulunduğu Akdamar Adasıdır. Çarpanak (Gduts), Adır (Lim) ve Kuşadası (Arter) olarak adlandırılan diğer adalarda da Ermenilere ait kilise kalıntıları bulunmaktadır; ancak bunlar restorasyonu yeni tamamlanan Akdamar'daki kiliseye göre çok daha bakımsızdır. Gölde, pek çok martı barındıran adalar göçmen kuşların da göç yolları üzerindedir. Bu nedenle kuş gözlemcileri ve meraklılar Nisan ve Mayıs aylarında kuşların göç hareketlerini izlemek için buraya gelirler.

Bölgede söz etmeye değer iki küçük göl daha bulunmaktadır. Bunlardan Van'ın 30km doğusundaki Erçek Gölü'nün alanı 114km²'dir. Keşiş (Turna) Gölü ise yalnızca 4km² büyüklüğündedir.

Van Gölü ve Akdamar Adası [8]

Dengbej Evi (Mala Dengbêj)

Diyarbakır'da olduğu gibi Van'da da *dengbêj* geleneğini koruyup sürdürmeyi amaçlayan bir Dengbêj Evi (*Mala Dengbêj*) bulunmaktadır (bakınız s: 235). Mala Dengbêj, turizm bürosunun karşı tarafında, Cumhuriyet Caddesi'nin batı tarafında kalan Özgür Alışveriş Merkezi'nin dükkânları arasında saklanmış gibidir. Alışveriş merkezinin zemin katından birkaç kat yukarı çıkınca, *dengbêj* evini sade bir yapı olarak karşınızda bulacaksınız. Yine de, dışarıdan bir ofis gibi görüldüğünden çevredekilere yerini sorma ihtiyacı duyabilirsiniz. İçi sade bir şekilde döşenmiş olan *dengbêj* evinde, halıların ve minderlerin üzerine rahatça oturup çayınızı yudumlayabilirsiniz. 2004 yılında açılan merkez düzenli *dengbêj* divanlarına ev sahipliği yapmaktadır. Ancak, bölgedeki benzer diğer merkezler gibi burada zaman zaman kadınlar da divanda yer alabilmektedir. Gün ve saatler değişebildiğinden bir divana denk gelmek için birkaç ziyarette bulunmanız gerekebilir veya 0432 215 20 04 numaralı telefonu arayıp programı önceden öğrenebilirsiniz.

Yöresel el yapımı kilim⁽¹⁰⁾

Çarşılar ve Alışveriş

Van'ın göz atmaya değer beş büyük pazarı vardır. İçlerinden birinin Rus Pazarı olarak adlandırıldığı bu pazarlar Hastane Caddesi üzerinde art arda sıralanmaktadır. Pazarlarda İran ve Irak'tan getirilen ahşap ve seramik eşyalar ve tekstil ürünlerini bulabilirsiniz.

Müze ile Mısır Çarşısı arasında kalan Kilimciler Sokağında halı satan güzel mağazalar bulunur. Burada satılan halılar genellikle İran'dan ve Hakkâri

Mala Dengbêj (dengbêj divanı) ⁽⁹⁾

gibi çevre illerden gelmektedir. Burada çeşitli renk ve desenlerde, ipek, yün veya ikisinin karışımı halı ve kilim bulmak mümkündür.

Ayrıca, Van-Edremit yolunun 7. kilometresindeki Urartu Halıcılık Şirketinden (0432 217 97 65 veya 217 97 66) de söz etmek gerekir. Turistlerin rağbet ettikleri bu firma İran ve Afganistan yapımı halıların yanı sıra bölgede dokunan halı ve kilimleri de pazarlamaktadır.

Kundura fabrikasının yanında bulunan, AB destekli bir proje çerçevesinde açılan atölyede gençlere halı dokuma öğretilmektedir.

Toprakkale

Bu Urartu Kalesi kent merkezinin kuzeydoğusunda, Zimzim Dağ Sırası içinde bir tepede yer almaktadır. Yüksek bir binadan bakıldığında kent merkezinden de görülebilmektedir. Burada bulunan çivi yazıların kalenin Kral II. Rusa (MÖ 685-645) tarafından yaptırıldığını ve "Rusa'nın kasabası" anlamına gelen "Rusahinli" adıyla bilindiğini belirtmektedir. 400m uzunluğunda ve 60-70m genişliğindeki kalenin içinde Tanrı Haldî'ye adanmış bir tapınak da bulunmaktadır. Ancak, bu tarihi yapılar askeri bölgede yer aldığından ziyarete kapalıdır.

Van Kalesi^[11]

Meher Kapısı

Günümüzde yine askeri alan içinde kalan Meher Kapı, Urartu Kralları İşpuini ve oğlu Menua Dönemlerinde yaptırılan tapınağın girişini oluşturmaktaydı. Tapınak, Tanrılar Haldi, Teişeba ve Şivini ile Tanrıçalar Arubani, Huba ve Tuşpea ve diğer 76 tanrı ve tanrıçaya adanmıştır. Bu tanrı ve tanrıçaların adları, kapının ortasında bulunan 94 satırlık çivi yazısında sıralanmaktadır. Yazıtlarda ayrıca tanrılara kurban edilmesi gereken hayvanlar ve sayıları belirtilmekte, bu hayvanların kurban edilecekleri kutsal sayılan dağların, ırmakların ve yerleşimlerin listesi verilmektedir. Bunların dışında yazıtlarda dönemi MÖ 882'de başlayan İşpuini ve oğlu Menua'nın (MÖ 786'ya kadar tahtta kalmıştır) adları geçmektedir. Kapı, kent merkezinin kuzey tarafında, Toprakkale'nin 700m batısında Akköprü Mahallesinde bulunmaktadır.

Urartu yazıtı^[12]

Van Kalesi

80m yükseklikteki bir tepede olan ve Urartu mimarisinin nadide bir eseri olan bu kale, 1200m uzunlukta; 120m genişlikteki bir alanı kaplamaktadır. Kale, Van Kayası ve Van'ın eski adı olan Tuşba Kalesi olarak da

adlandırılmaktadır. Kent merkezindeki Maraş Caddesi ve Beşyol'dan buraya düzenli olarak dolmuş seferleri yapılmaktadır. Üzerinde "Kale" yazan dolmuşlar sizi kalenin doğu tarafında bırakacaktır. Buradan, kalenin kuzey kenarını izleyerek göl tarafına doğru yaklaşık 1km yol yürüyeceksiniz. Yürüyüş sonunda geldiğiniz park alanı ve araba parkından sonra taş basamaklardan yukarıya, kale girişine çıkmanız 10 dakikanızı alacaktır. Çabuk yorulma ve yükseklik korkusu gibi sorunlarınız varsa bu ziyaret sırasında daha dikkatli davranmanız gerekmektedir. Gerçekten de basamaklar kimi yerlerde çok dik ve düzensizdir ve kaleden ovaya inen kayalar çok dik olabilmektedir. Kaleyi yazın ziyaret ederseniz, tırmanırken

yanınıza su ve şapkanızı almayı unutmayın ve tırmanmak için acele etmeyin. Kalede ve çevresinde çok sayıda Urartu kalıntısı göreceksiniz. Ancak bu mekânların yerini

işaret eden tabelalar olmadığından asıl ilgi duyduğunuz şeylerin yerini bulmanız mümkün olmayabilir. Kalede iyi bir gezinti yapma için yarım gününüzü buraya vermeniz gerekmektedir. Aşağıya inerken MÖ 5. yüzyılda hüküm

Van örnek evi^[13]

sürmüş Pers Kralı Kserkses anısına yazılmış çivi yazıları göreceksiniz.

İç ve dış kaleden oluşan yapının MÖ 840–825 yılları arasında Kral Sarduri tarafından inşa ettirildiği sanılmaktadır. Kaleyle ilgili çeşitli efsaneler dilden dile dolmaktadır. 1915 yılında Mevlut Okayer tarafından derlenen *101 Anadolu Efsanesi* adlı kitapta yer alan efsanelerden biri şöyledir: Perslerin ünlü hükümdarı Şah Abbas kaleye saldırmış, ancak tüm çabalarına karşın ele geçirememiştir. Bir gün askerlerinden biri yanına gelip kendisine şöyle der: "Kalede doğüstü güçleri olan Abdurrahman Gazi adlı biri var. Onu yenmeden kaleyi ele geçiremeyiz." Kalenin fethine yönelik birkaç girişimin daha başarılı olmaması üzerine Şah yedi yıl süren seferini bitirerek geri dönmeye karar verir.

Kaleye çıkan yolun başlarında dış mekân ve kışık bölümleri olan Tamara Kale adlı bir restoran ile yöresel el sanatları örnekleri bulabileceğiniz dükkânlar vardır.

Analı Kız Tapınağı

Bu tapınak kaleye giden ana yolun başlangıcında bir ziyaret yerinin yanında bulunmaktadır. Kral II. Sarduri (MÖ 765–735) tarafından yaptırıldığı sanılan tapınakta, burada bulunan iki nişin içindeki taşlar üzerinde çivi yazıları görülmektedir. Tapınakta kurban törenlerinde kullanılan bir sunak da vardır. İzleyiciler için ayrılan yerlerin yanı sıra kurban edilen hayvanların kanlarını toplamak için yapılmış 20m uzunlukta bir kanal da görülür. Bu kanalda yürüyen genç bir kadının saygın bir eş bulacağına inanılırdı. Günümüzde yerli halk tarafından hazine kapısı olarak da adlandırılan tapınağa, evlenmek isteyen veya evlenip de erkek çocuk sahibi olamayan genç kadınların geldikleri söylenmektedir.

Geleneksel Van Evi

Restoranın bulunduğu alanda tümüyle geleneksel tarzda döşeli bir Van Evi Örneği bulunmaktadır. Evin hemen yanında ekmek pişirmek için kullanılan tandır görülmektedir.

Sardur Burcu (Madirburç)

Kral Sarduri Döneminde MÖ 840–830 tarihlerinde inşa ettirilen Sardur Burcu kalenin batı ucunda yer almaktadır. 4m yükseklikte ve dikdörtgen şeklindeki burç, Urartu mimarisine özgü bir şekilde, büyük kalker kayalarından örülmüştür. Bu burcun üzerinde, yazının günümüze kalan en eski örneklerinden biri olduğu sanılan, Urartu yazıtını görmeyi ihmal etmeyin. Asur tarzı bu çivi yazısında Kral Sardur'un erdemlerinden saygıyla bahsedilmekte ve kendisi "Kralın Kralı" olarak tanımlanmaktadır.

Burç Urartu Uygarlığının henüz erken dönemlerinde yapılmakla birlikte dik açılardaki titizlik ve diğer özellikleriyle oldukça zengin bir kültürü yansıtmaktadır. Burada bulunan bloklardan bazıları daha sonra Surp Karapet Kilisesi'nin inşasında kullanılmıştır.

İçkale

İçkale'nin girişi, kalenin batı tarafında, tepenin en yüksek noktasındadır. Hafif yokuş bir yoldan girildiğinde İçkale'de en eski tapınağı ve ilk Urartu

Van kalesi ^[15]

Saraylarını görebilirsiniz. Aslında kalenin doğrudan kayalara kazılmış eski bir Urartu Tapınağı olduğu sanılmaktadır. İçkale, dik bir yamacın yanında yer alan cephesi dâhil 7-8m yükseklikte surlarla çevrilidir.

Tapınak, zemini ve kayalara oyulmuş duvarlarıyla iki farklı bölümden oluşan İçkale'de görülmeye değer bir başka ilginç nokta da en eski Tuşba Sarayı olduğu sanılan yerdir. Saray yapımında kullanılan düzgün kesme taşlar Sardur Burcu'nun yapımında kullanılanlar kadar büyüktür.

I Sarduri, İşpuini ve Menua'nın Mezarları

Taş kesimi ve işçiliğinde usta olan Urartular yapılarda genellikle kireçtaşı, mezarlarda ise zaman zaman volkanik kaya kullanmışlardır. İçkale'nin daha aşağı kesiminde, güneye bakan dik bir uçurum üzerindeki geniş bir platformda Kral I. Sarduri'nin mezarı bulunmaktadır. Platformdan birkaç adım attığınızda mezarın giriş kapısına ulaşabilirsiniz. Mezar dört yan odalı bir büyük odadan

Van Kalesi- Sarduri mezarına giden yol ^[16]

oluşmaktadır. Yine aynı platformdan ulaşılabilen ikinci mezarın da bir zamanlar yönetimi paylaşan Kral İşpuini ile oğlu Kral Menua'ya ait olduğu sanılmaktadır. Bu mezarın iki ana odası bulunmaktadır. Bunlardan daha küçük iki cenaze odasına sahip olanının Kral İşpuini'ye, üç yan odalı olan diğerinin ise Kral Menua'ya ait olduğu söylenmektedir. Mezarlara giriş kapısı kilittlidir. Ancak, giriş için bilet alınan yerde bulunan görevli eşliğinde mezarların bulunduğu yere gidilebilmektedir

II. Sarduri ve Argiști'nin Mezarları

Kalenin batı ucu yakınındaki Kral Argiști'nin (Menua'nın oğlu) mezarında dikdörtgen şeklinde 34 niş bulunmaktadır. Bu nişlerin, yakılan cesetlerin küllerinin konulması veya ölenlere

Kral Sarduri ve İşpuni mezarları ⁽¹⁷⁾

sunulan hediyeler için kullanıldığı sanılmaktadır. MÖ 780-756 arasında hüküm sürdüğü sanılan Argiști'nin mezarına ulaşmak için kayalara oyulmuş basamaklardan aşağıya inmeniz gerekecektir. Mezarda her iki yanda yazıtlar (Horhor Yazıtları olarak da anılır) bulunmaktadır. Girişin üzerinde yer alan yazıtlar ise kralın siyasal görüşlerini yansıtmaktadır.

Yeni Saray

Yeni Saray kalenin en yüksek bölümünde olup Kral Argiști'nin

mezarına kadar uzanmaktadır. Zemin taş platformlardan oluşurken duvarlar kayalara oyulmuştur. Yeni Saray'ın kimi bölümleri bugün tamamen harabe halindedir ve geriye görülebilecek bir şey kalmamıştır.

Sarnıç

Kalenin kuzeyindeki Ulu Camii'nin yanındaki kayalara dikdörtgen şeklinde bir sarnıç yapılmıştır. Burada kayalara oyulmuş basamaklar Urartu Döneminden, daha alttaki yapı ise Osmanlı Döneminden kalmadır. Dip kısmı düz taş bloklardan yapılmış olan sarnıcın üst kısımları kerpiçten örülmüştür.

Binbir Merdivenler

Sultan Kılıç Arslan (1092-1107) tarafından, askerlerin aşağıdaki kaynaktan su almaları için yaptırılan bu çifte merdivenler aşağıya Horhor Bahçeleri'ne inmektedir.

Süleyman Hab Camii

Bu caminin bulunduğu yerin eski çağlardan bu yana bir ibadet yeri olduğu sanılmaktadır. Kimileri burada Kral Davut zamanında da bir yapı olduğuna inanmaktadır. 1533 yılında Sultan Süleyman zamanında bir kez daha yenilenen cami, Van Kenti, göl ve güneybatıdaki şirin Edremit İlçesine hâkim bir görüş alanına sahiptir.

Eski Van ⁽¹⁸⁾

Van Kalesinden Eski Van manzarası [19]

Kalenin Doğu Tarafı

Kalenin kuzeydoğusunda, 19. yüzyılda Van Valisi Galip Paşa için yapılan ve daha sonra restore edilen bir mezar bulunmaktadır. Kalenin en doğu ucunda ise 78 nişli geniş bir salon vardır. Bu nişlere, cenaze törenleri sonrasında ölülerin küllerinin konulduğu sanılmaktadır. Kale surları burada alçalır ve sanki Çin Seddi'nin bir minyatürüymüş gibi ileriye doğru kıvrılarak uzanır. Doğu yönüne baktığınızda modern Van Kentinin ve uzaktaki dağların güzel manzarasıyla karşılaşsınız.

Van Kalesi [20]

Van Kalesi Höyüğü (Tuşba)

1989 yılında başlatılan arkeolojik kazı çalışmaları, bu höyüğün Erken Tunç Çağından Ortaçağlara kadar sürekli yerleşim yeri olarak kullanıldığını ortaya çıkarmıştır. Höyükte MÖ 2. yüzyıldan kalma boyalı seramikler ve çeşitli Urartu eserleri bulunmuştur. Höyük, kale girişi için bilet alınan yerin karşısında yer almaktadır.

Eski Van

Van Kalesinden güneye baktığınızda, 20. yüzyılın ilk yarısına kadar Van kentinin bulunduğu ovayı görürsünüz. O zamanlar önemli bir Ermeni nüfusla birlikte gelişen bir kent olan Van 1910'lu yıllarda yaşanan çatışmalar sırasında harap olmuş ve bugünkü kent kıyından birkaç kilometre içerde kurulmuştur. Van kentinin eski yerleşim yerinden geriye bir avuç tarihi eser kalmıştır. Bu ıssız alan şimdi hayvan otlatmak için kullanılmaktadır. Eski Van'a kent merkezindeki Beş Yol'dan hareket eden Kale veya İskele dolmuşlarıyla gidebilirsiniz. Dolmuşu bindikten sonra eski Van'a gitmek iste-

Eski Van Camileri ^[21]

diğınızı söyleyin. Belki de gezinizin en ilginç fotoğraflarını burada çekeceksiniz.

Ulu Cami

Eski Van'da, 12. yüzyıldan kalma Selçuklu tarzı caminin bugün ancak minaresini görebilirsiniz. Geçtiğimiz yüzyılın başlarında yıkılan çatısının düz olduğu ve sütunlarla desteklendiği tahmin edilmektedir. Sütun kaidelerinden bazıları günümüze ulaşabilmiştir. Caminin bir dönem Van'a hâkim olan Ahlatşahlar Hanedanına mensup beyler tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır.

Abbas Ağa (Kethüda Ahmet) Camii

Bu cami eski Van'ın kuzeybatısında, Ulu Cami yanındadır. Mimari tarzı 7.-11. yüzyıllar arasında yapılmış olduğu izlenimini vermektedir. Çatısı yıkılmış olan kare planlı yapının tuğla ve kerpiçten örülmüş duvarları bugün de sağlam görünmektedir. Kapının tam karşısında yarım daire şeklinde bir mihrap bulunmaktadır.

Eski Van ^[22]

Kaya Çelebi Camii

Güzel kubbeli Kaya Çelebi Camii, Eski Van'da yer almaktadır. Camiinin inşa edildiği yerde bir medrese yapmayı planlayan Kaya Çelebizade Koçi Bey 1660 yılında idama mahkûm edilince bu fikirden vazgeçilmiştir. Ardından Cem Dedemoğlu Mehmet Bey bu fikri sahiplenmiş, camiyi ve medreseyi tamamlamıştır. Bu iki yapıdan günümüze yalnızca cami kalmıştır. Bugün kullanılmayan bu cami iki ayrı renkte taş kullanılarak yapılmıştır ve bu da yapıya çizgili bir görünüm kazandırmıştır. Caminin kuzey tarafındaki kapı ve pencereler son derece güzel geometrik şekillerle süslenmiştir.

Eski Van ^[23]

Hüseyin Paşa Camii ^[24]

Kızıl Cami

Harabe halindeki bu cami eski Van'ın doğu tarafında yer almaktadır. 1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından yenilenen cami adını güzel minaresini süsleyen ve halen görülebilen kırmızı tuğlalardan almaktadır.

Hüseyin Paşa Camii

Mimari yapısındaki ustalık ve güzellikten yola çıkılarak caminin Mimar Sinan tarafından yapıldığı ileri sürülmektedir. Camiye adını veren Hüseyin Paşa bir dönem Van'da vali olarak görev yapan yörenin beylerinden biri idi. Caminin yanı sıra medresesi, çeşmesi, okulu, yolcular için hanı ve hamamı olan bir külliye yapılması emrini 1567 yılında Hüseyin Paşa vermiştir. Bütün bunlardan günümüze cami, minaresi ve bir türbe kalmıştır. Cami Hüseyin veya Kurşunlu Cami adlarıyla da bilinmektedir.

Çifte Kilise

Çifte Kilise olarak bilinen bu iki kilise 1844 yılında bir deprem sonucu tahrip olmuştur. Kızıl Cami'nin güneybatısında bulunan kalıntılara bakılacak olursa, Surp Paulos Kilisesi dikdörtgen ve kubbeli olarak inşa edilmiştir. Ancak bu yapıdan geriye yalnızca taş duvarlarla kubbe ve kemerlerden dökmüş taşlar kalmıştır. Surp Petros Kilisesi ise Surp Paulos'un güney duvarı ile bağlantılıdır. Ancak burada da bir apsis ile duvar dışında görülecek pek birşey kalmamıştır.

Surp Vartan Kilisesi

Surp Vartan Kilisesi, Çifte Kilise'den daha iyi durumdadır. Kilisede kemerli bir dış dehliz, ana ibadet yeri naos ve apsis bulunmaktadır. Apsisin iki tarafında papaz odaları görülmektedir.

Miri (Arpa) Ambarı

Eski Van'ın kuzey tarafında kalan ve kısmen bir istinat duvarı olarak işlev gören bu dikdörtgen yapının 16. veya 17. yüzyılda inşa edildiği sanılmaktadır. Yapı, birbirinden duvarlarla ayrılmış üç bölümden oluşmaktadır. Güney tarafındaki merdivenler ise şu an yıkık olan çatıya çıkmaktadır.

Van Kahvaltısı

Van Kahvaltısı [25]

Van, kent merkezinin çeşitli yerlerindeki kahvaltı salonlarında verilen kahvaltısıyla da ünlüdür. Kahvaltı salonları, başlangıçta, ürünlerini satmak üzere sabah erken saatlerde kente gelen köylüler için açılmıştır. Bugün ise Van Kahvaltısı veren salonlar tüm ülkede yaygınlaşmaktadır.

Klasik Van Kahvaltısında Hakkâri ve Bitlis balı, otlu peynir, kaymak, tereyağı, omlot, tahin helvası ve gül reçeli vardır. Ancak, Van kahvaltısına asıl özelliğini veren kavut ve murtuğa gibi pek alışılmadık yiyeceklerdir. *Kavut* sadeyağda kavrulmuş undur. Ekmekle yenildiği gibi bal

veya reçelle de yenilebilmektedir. *Murtuğa* ise unla birlikte yağda çevrilmiş yumurtadır.

Van'da ayrıca başka yerlerde pek görülmeyen bir çay da tadabilirsiniz. Limon suyuyla karıştırılan gül yapraklarına şeker eklendikten sonra normal çaya katılarak hazırlanan bu lezzetli içeceğin tadı damaklarınızda kalacaktır.

Kahvaltı salonları genellikle sabah çok erken saatlerde açılmakta, öğleden sonraları da kapanmaktadır. Tavsiye edilebilecek kahvaltı salonları şunlardır: Cumhuriyet Caddesinde, Van Müzesi ve turizm danışma bürosu yanında, Van belediye binası altındaki Bak Hele Bak (0432 214 29 38), Kahvaltı Salonu, Sütçü Fevzi Erol Kardeşler Kahvaltı Salonu, Cumhuriyet Caddesi Eski Sümerbank Sokak No:9 (0432 216 66 18) ve Kahvaltıcılar Sokaktaki Sütçü Kenan Öz Erol Kardeşler.

Van Kedisi

Van özel bir kedi türünün de yurdudur. Kar beyazı yumuşak uzun tüyleri, her biri ayrı renkteki gözleri, uzun ve tüylü kuyruğu olan Van Kedisi suya girip yüzebilmektedir. Van kedilerinin çoğu sağır olmakla birlikte koku duyguları çok gelişmiştir. Kimilerinin başlarında ve kuyruklarında koyu renk benekler görülür. Sıcakkanlı olan bu kediler kendilerine ilgi gösterilmesini isterler; sahipleri bir çocuk veya başka bir kediyi sevdiğinde kıskanabilirler. Efsaneye göre bu kediler Nuh'un Gemisinden kalmıştır ve alışılmışın dışındaki özellikleri de kutsal işaretler sayılmaktadır. Nesli tükenen bu hayvanlar şimdi koruma altına alınmıştır. 1990'lı yılların ortasında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Kampüsü'nde bir üretme ve araştırma merkezi olarak "Van Kedi Evi" kurulmuştur. Burada kediler büyük bir kafes içinde tutulmaktadır. Merkez her gün 08.00-17.00 saatleri arasında ziyarete açıktır.

Van Kedisi [26]

Van Feribot İskelesinde Günbatımı ⁽²⁷⁾

Ulaşım

Türkiye'nin güneydoğu ucundaki Van'a ulaşmanın en uygun yolu havayoludur. Türk Hava Yolları'nın yanısıra bazı özel şirketlerin İstanbul ve Ankara'dan Van'a düzenli uçak seferleri vardır. Sun Express ise Antalya ve İzmir'den de Van'a sefer yapmaktadır. Van Havaalanı kentin 8km güneybatısında yer almaktadır (0432 217 02 94). Uçak seferlerinin yanı sıra Türkiye'nin belli başlı kentlerinden ve komşu ülkelerden Van'a otobüs seferleri yapılmaktadır. Şehirlerarası otogar İstasyon Mahallesi'nde yer almaktadır.

Van, ayrıca İstanbul-Tahran, İstanbul-Tebriz ve Tahran-Şam demiryolu güzergâhı üzerindedir. Ayrıntılı bilgi için otogar yakınındaki istasyon seflğine başvurulabilir (0432 223 13 80).

Van ile gölün batı kıyısındaki Tatvan arasında feribot seferleri düzenlenmektedir. Feribot hareket ve varış saatleri tren seferlerine göre ayarlanmaktadır. Van'dan Tatvan'a feribotla yaklaşık dört saatte gidilmektedir. Otobüsle gidiş genellikle daha kolaydır.

Konaklama

Kazım Karabekir Caddesindeki modern *Akdamar Otel* (0432 214 99 23, www.otelakdamar.com) iyi bir tercih olacaktır. Cumhuriyet Caddesi üzerinde pek çok orta halli otel bulabilirsiniz. Yine bu cadde üzerinde yer alan dört yıldızlı *Büyük Urartu Otel*'nin (0432 212 06 60, www.buyukurartuotel.com) yüzme havuzu da bulunmaktadır. Son olarak, rahat ve turistlerin rağbet ettikleri *Güzel Paris Oteli* (0432 215 93 28) bütçenize uygun bir yerdir. Otel, Cumhuriyet Caddesi'nin kuzey ucuna yakın, İrfan Baştuğ Caddesi üzerinde hükümet konağı arkasında yer almaktadır.

Nerede yemek yerir?

Cumhuriyet Caddesindeki *Milya Et Lokantası*'nin (0432 216 62 10) münüsünde farklı çeşitte kebaplar, ızgaralar, sebze kızartması, ev yapımı güveç ve kavurma bulunmaktadır. Aynı lokantada sabahları çorba servisi de yapılmaktadır. Yine Cumhuriyet Caddesi üzerindeki *Güven Pastanesi*, Van'daki en iyi pastanelerden biridir. Kek ve poğaça gibi yiyeceklerden tercihinizi yapabilirsiniz. Aynı pastanenin pizza ve sandviçleri ile nefis süpanglesi de tavsiye edilir. Kazım Karabekir Caddesi Bilal Sokak'ta bulunan *Kebabistan Et Lokantası*nda (0432 214 22 73) ise kebab çeşitlerinin yanı sıra lahmacun ve pide çeşitleri servis edilmektedir.

Belediye: 0432 216 73 40 Turizm Danışma: 0432 216 25 30

Van Müzesi [28]

Yedi Kilise giriş kapısı [29]

Van Kalecik ve Obeliskler

Van'ın 2km kuzeyindeki Şahbağı ve Siğir Tepeleri çevresindeki ovada bir sıra halinde dikilitaşlar görülmektedir. Buraya Ağrı Yolu üzerinden ulaşılabilir. Daha önceleri burada bulunan 50cm aralıklarla her biri en az 1m yükseklikte 2 binden fazla dikilitaştan geriye yalnızca 20 tanesi kalmıştır. Yine aynı ovada, yaklaşık 150m kadar batıda ise 18 taş mezarın olduğu bir nekropol bulunmaktadır.

Tilkitepe Höyüğü (Girê Rovîya)

Tilkitepe Höyüğü, havaalanının ilerisinde, şehir merkezinden 25km uzaklıkta, Hoşap Kalesi'ne giden yol üzerinde yer almaktadır. Burada bulunan kalıntıların tarihi MÖ 4. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Kalıntılar, o dönemde Anadolu'daki yerleşimler konusunda son derece yararlı bilgiler vermektedir. Ortaya çıkarılan üç katmandan ilkinde, Suriye'nin kuzeydoğusundaki Tel Halaf'ta bulunan Halaf Kültürüne ait istisnai güzellikteki seramiklere yakın incelikte seramik kalıntıları bulunmuştur. İkinci katmanda ortaya çıkarılan el yapımı

seramiklerin ise Karaz veya Transkafkasya Kültürüne ait olduğu sanılmaktadır. Nihayet, üçüncü katmanda ilginç taş kalıntılarla birlikte cam yapımında kullanıldığı sanılan obsidiyen (yanardağ taşı) parçaları bulunmuştur.

Minua (Şamran) Kanalı

Urartu yaratıcılığının mucizelerinden biri olan bu sulama kanalı Gürpınar İlçesi'nin (bakınız s: 574) 6km güneybatısında yer alan Kaymaz (Mecingir) Köyünden başlayıp Van'a kadar uzanmaktadır. Yaklaşık 50km uzunluğundaki bu kanal Kral Menua Döneminde (MÖ 810-785) yapılmıştır. Kanal boyunca 15 yazıt bulunmaktadır. Bu yazıtlarda Menua'nın oğlu Kral İşpuini'ye böylesine zor bir işi başarma gücü verdiği için Tanrı Haldi'ye şükredilmektedir.

Yonca Tepe Kalesi

Van Kentinin 9km güneydoğusunda inşa edilmiş olan bu kale, aynı zamanda arkeologların Urartuların su dağıtım sistemlerini ortaya çıkarmak üzere 1990'lı yıllarda arkeolojik kazılara başladıkları yerdir. Kale, hem

Varak hem de Erek Dağından gelen suların kolaylıkla toplanabileceği stratejik bir noktadadır. Eski bir barajın (Harabe Barajı olarak adlandırılan bu yapı Urartuların bölgede yaptıkları ilk barajlardan biri olarak bilinmektedir) kalıntıları kalenin 800m kuzeyindedir. Bu barajdaki taşlardan üzerlerinde Kral Menua hakkında yazıtlar bulunan bir bölümü Varak Manastırının (aşağıya bakınız) inşasında kullanılmıştır. Alanda yapılan kazılarda çanak çömlek, kemikler, bir miktar mücevher, çok sayıda oda ve depo bulunmuştur.

Varak Manastırı ve çevresi

Yedi Kilise olarak da adlandırılan bu manastır Erek Dağı eteklerinde güzel bir yerde kurulmuştur. Van'ın 10km güneydoğusunda kalan Yukarı Bakraçlı (Varak) Köyünden buraya kolaylıkla ulaşılabilmektedir. Yapılar arasında üç kilise, bir jamatun (giriş salonu) ve bir kütüphane bulunmaktadır. Öyküye göre bu manastır bir zamanlar gerçek bir haç parçasının muhafaza edildiği yerdir. Ardından manastırın yanına üç kilise daha inşa edilmiştir. Bunlar arasında 8. yüzyıldan kalan Saint Sofia Kilisesi muhtemelen en eski olanıdır. Kiliseyi ziyaret ettiğiniz zaman İsa'yi ve Meryem Ana'yı betimleyen son derece güzel duvar resimleri ve ustaca işlenmiş taş işçiliği dikkatinizi çekecektir. Ne var ki, kubbelerden bazılarının harap durumda olması, yapının hemen her yerinde ciddi bir restorasyona ihtiyacı olduğunu göster-

Yoncatepe Kalesi^[30]

mektedir. Kiliseler, Ermenistan'dan ve diasporadan gelen Ermeniler başta olmak üzere Hıristiyan turistler için bir çekim noktasıdır. Buradan 1km doğuda ise kazıların halen sürdüğü Urartulara ait Yoncatepe Kalesi (Kela Girê Yoncê) bulunmaktadır.

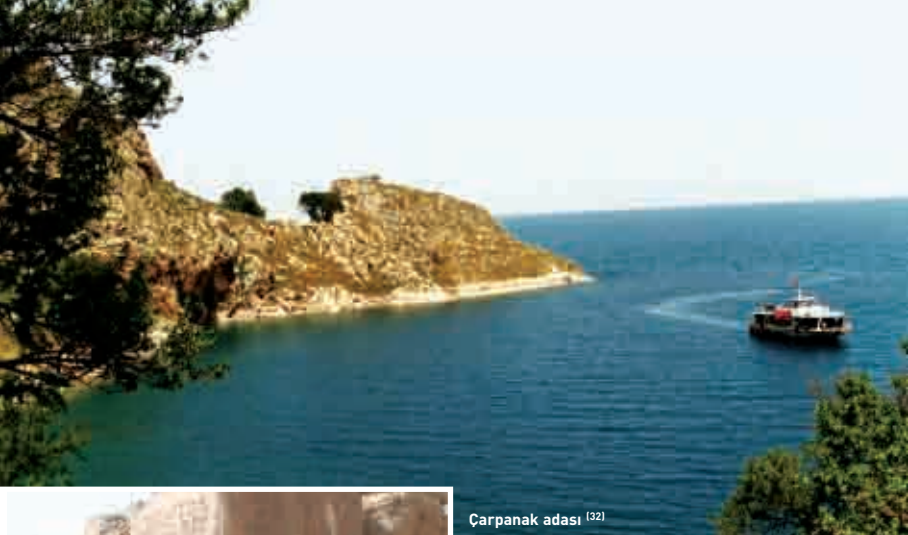
5km ötede yer alan bir başka grup kilisenin ise 1003–1021 tarihleri arasında yapıldığı sanılmaktadır. Bu yapılar Meryem Ana Kilisesini çevrelemektedir (Araç yolu bulunmayan alana ulaşmak için bir saat yürümek gerekmektedir). Kiliselerin inşası için Vaspurakan kralı Senokerin Hovhannes'in emir verdiği söylenmektedir. Bütün kiliseler 1915 yılında terk edilmiştir. Modern Türkiye'nin ünlü İslam din bilginlerinden Said-i Nursi (Kurdî) [bakınız s:461] iki yıllık bir inziva için kendisine burayı seçmiştir. Nursi daha sonraki yaşamında Kürt milliyetçiliği ve İslam Dini doğrultusundaki fikir ve düşünceler yaydığı gerekçesiyle hapsedilmiştir

Keşiş Gölü

Keşiş Gölü (Hermit veya Turna Gölü de denir) ikinci grup kilise topluluğu (Yedi Kilise) ile aynı dağda, Gölardı Köyü yakınlarındadır. Son derece güzel görünümüne sahip göl deniz seviyesinden 2650m yüksekliktedir. Köyden buraya yürünmesi bir saat olsa da sonuç buna değer olacaktır. Bu yürüyüş sırasında, göl kenarında sürüleriyle konaklayan göçebe Kürtlerin size taze demlenmiş çay ile peynir ikram edeceklerine kesin gözüyle bakabilirsiniz.

Yedi Kilise^[31]

Çarpanak adası ^[32]

Anzaf kalesinden bir yazıt ^[33]

Anzaf Kalesi

Van-Özalp karayolundan ulaşılabilen, Van'ın yaklaşık 10km kuzeydoğusunda yer alan bu kale ilk olarak çevrede kaçak araştırma yapan bir grup tarafından bulunmuştur. Kalenin üst (Yukarı Anzaf) ve alt (Aşağı Anzaf) bölümleri bulunmaktadır. Alt bölüm dikdörtgen bir plan içinde duvarlarla çevrilidir ve kapladığı alan 70x125 metredir. Karayolu yapımı sırasında kısmen tahribata uğrayan kalenin üst bölümü, Van istikametinden geliyorsanız yolun sağ tarafında kalan Dereüstü (Yukarı Anzaf) Köyündedir. Van'dan çıktıktan sonra 10. kilometrede işaretleri izleyip köy yoluna sapın. Alt bölüm ise Van'dan gelirken yolun solunda kalan Gölyazı (Aşağı Anzaf) Köyüne 1km mesafededir.

Kalede yapılan arkeolojik kazılar 1991 yılından bu yana sürmektedir. Alt kalenin MÖ 9. yüzyılda Urartu Kralı

Işpuini tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır. Buna karşılık yaklaşık 700m güneyde dik bir tepenin üzerinde yer alan üst kale ile ilgili görüş ise buranın Işpuini'nin oğlu Menua zamanında yapıldığı ve Urartu Dönemi boyunca kullanıldığı yönündedir.

Haldi'ye adanan tapınak, sit alanındaki en ilginç bölümlerden biridir. Buraya üst kalenin batı tarafında başlayan bir koridorla ulaşılmaktadır. Tapınaktaki taşlar işlenerek düzgün hale getirilmiştir. Tapınakta bulunan bronz eşyalar ve üzerinde yazıtlar bulunan silahlar, Urartulara ilişkin bilimsel bilgilerin gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Kalede bulunan ve iyi korunan yazıtlar Van Müzesinde sergilenmektedir.

Urartular mimarlık alanında öncülük etmişlerdir. Nitekim kalenin ilginç bir

Anzaf Kalesi ve çocuklar ^[34]

başka yönü de en batı ucta bulunan tuvaletlerle kale surları dışındaki fo-septik çukurdur.

Üst kalenin yaklaşık 150m aşağısındaki Urartu kenti harabeleri, yüzyıllar öncesinde burada yaşamın nasıl olduğu konusunda insana belirli bir fikir vermektedir. Bu eski kentte henüz kapsamlı bir kazı çalışması yapılmamıştır. Sit alanının başka yerlerindeki kazılar ise 1991 yılından bu yana sürmektedir.

Hazine Piri Kapısı

Bir Urartu tapınağını sembolize eden bu kapıya Van Kalesi'nin 12km güneybatısındaki Elmalı (Zivistan) Köyünden ulaşılmaktadır. Tapınak, kalkerli kayaya oyulmuş 6x3 metrelik bir girintiden ibarettir ve içinde Kral Sarduri'yi öven bir çivi yazısı vardır. Meher Kapısı'nın aksine, bu tapınak muhtemelen ibadet yapılan bir yer değildi.

Çarpanak Adası

Adı muhtemelen "günahların affı" anlamına gelen *carkhapan* sözcüğünden türeyen, badem ağaçlarıyla kaplı bu güzel ada, Garabet Manastırından geriye kalanları barındırmaktadır. Vaspurakan Ermeni Krallığı'nın en parlak döneminde inşa edilen manastır 1703 yılındaki depremde önemli hasar görmüş, 1712-1720 yılları arasında büyük ölçüde onarılmış, 1918 yılında ise tamamen terk edilmiştir. Günümüzde, sadece Meryem Ana'ya adanmış, 10. yüzyıldan kalma bir kilise ayakta. Bu kilisenin *jamatun* (giriş salonu), kütüphane, misafirhane bölümleri ve rahip odaları sağlam kalabilmiştir.

Van Kentinin 20km kuzeybatısındaki Dibekdüzü (Anavank) Köyünden adaya tekne seferleri vardır ve buradan adaya 30 dakikada ulaşılmaktadır (gidiş için iskelede anlaşma yapmak gerekmektedir). Erciş'ten bu adaya tekneyle

Van'da bir balıkçı (25)

ulaşmak ikinci bir seçenek olarak değerlendirilebilir.

Adır Adası

Adır Adası'nın güney tarafında 10. yüzyıla ait Aziz George Kilisesi ve Aziz Sion Şapeli'nin kalıntıları bulunmaktadır. Bu yapılara badem ağaçlarının arasından geçilerek ulaşılır. 10. yüzyılda yaşamış önde gelen bir Ermeni Ozan Krikor Narekatsi (Narekli Gregory) burada yaşamıştır. Mistik bir şiir kitabı olan *Mersiyeler Kitabı* adlı ünlü eseri, Ermeni Edebiyatında bir başyapıt sayılmaktadır. Van'ın 30km kuzeyinde bulunan Yaylıkaya Köyü'nün, Döşeme (Tevledi) Mevkiinden motorla adaya gidilebilir.

Ayanis Kalesi

Urartulardan kalma Ayanis Kalesi Van'ın 35km kuzeyinde Ayanis (Ağartı) Köyünde, gölden 250m yükseklikte bulunmaktadır. Batıda ve kuzeybatıda dik yamaçlara bakan kalenin güney ve doğu cepheleri surlarla korunmuştur. Kalede bulunan 14 satırlık çivi yazılarına göre kale, Argıştı'nın oğlu Kral II. Rusa (MÖ 685-645) tarafından inşa ettirilmiştir. Alanın üst kesiminde "payeli salon" olarak adlandırılan yerin doğusunda Haldi'ye adanmış bir de tapınak bulunmaktadır. Çatısı çökmüş olan tapınak bir kuleyi andırmaktadır. Batı tarafında bulunan 16m uzunluğundaki yazıtı görmeyi ihmal etmeyin.

Edremit (Erdêmed/Artemêtan)

Van Gölü'nde yüzen gençler ^[37]

Edremit-Van Gölü ^[36]

(bakınız s: 556), Harabeköy (Harabedar), Dönemeç ve Bakacık Köylerindeki camilerin yanı sıra ziyaret edebileceğiniz kilise kalıntıları da bulunmaktadır. Eski Cami Mahallesinde ise ziyaret yeri olarak Şeyh Babo ve Yeşil Sultan Türbeleri bulunmaktadır.

Eğer hoş ve dinlendirici bir hafta sonu geçirmek istiyorsanız göl kıyısındaki Edremit tam size göre bir yerdir. Van'ın 20km güneybatısındaki turistik Edremit İlçesi (nüfus:12.247) güzel plajları ve doğal güzellikleriyle ünlüdür. Ülkedeki kimi ulusal gazeteler Edremit'i Türkiye'nin en güzel küçük ilçelerinden biri olarak tanımlamıştır.

İlçenin tarihi Urartu uygarlığına dayanmaktadır. İlçeden geçen Minua Kanalı

Taşkale Kalesi

Yol işaretlerini izleyerek rahatça ulaşabileceğiniz Taşkale, Edremit Plajlarını ve gölü seyredebileceğiniz dik bir yamaçta yer almaktadır. Ancak, harabe halinde olduğundan ortalıkta kaleye benzer bir yapı görmeyi beklemeyin. Göl manzarasını doyasıya seyretmek için oturulacak yerlerin bulunduğu Taşkale, gölün güzel fotoğraflarını çekmek için de ideal bir noktadır.

Konaklama

Van'a uzaklığı yalnızca 12km olan dört yıldızlı *Otel Merit Şahmaran* (0432 312 30 60, www.meritsahmaran-otel.com) iyi bir tercih olacaktır.

Nerede yemek yenir?

Van yöresel yemeği ^[38]

Göl kıyısında yer alan bir ilçe olarak Edremit'te ızgaralar, ev yemekleri, balık ve başka çeşitler tadabileceğiniz çok sayıda lokanta vardır.

Gevaş (Westan)

Akdamar Adası ve Kifîsesi ⁽³⁹⁾

Küçük, güzel Gevaş İlçesi (nüfus:11.042) Van'ın 40km güneybatısında yer almaktadır. Ermenice eski adı Vostan olan ilçe 5. ve 6. yüzyıllarda Ermenilerin önemli bir yerleşim merkeziydi.

Gişe rekorları kıran *Vizontele* (Yılmaz Erdoğan, 2001) filmi, geri planda Gevaş'ın güzel dağlık görüntüleriyle çekilmiştir. Film, bölgeye ilk kez getirilen televizyonun buradaki yaşamı nasıl etkilediğini anlatmaktadır.

Konaklama

Gevaş'ta, Ortaca Mahallesiindeki *Öğretmenevinde* kalabilirsiniz (0432 612 31 06). Öğretmenevi'nin çift yataklı ve televizyonlu 20 odası ve restoranı bulunmaktadır.

İzzettin Şir (Şêr) Camii ve Medresesi

Şir İzzettin (Aslan İzzettin veya Kürtçesiyle Yezdan Şêr) Hakkârî'nin Kürt Beylerinden biridir. Adını taşıyan cami Gevaş merkezinde Karşıyaka (Hêşet) Mahallesiindedir. Yerli halk tarafından genellikle "İzdişir"

Van Gölü Canavarı

Van gölü canavarı ⁽⁴⁰⁾

Gölde bir tür canavar bulunduğuna ilişkin ilk söylentilerin çıktığı 1995 yılından bu yana, çoğu yerli olmak üzere, birçok kişi gölde yaklaşık 15m uzunluğunda, sırtı dikenli dinozora benzer bir yaratık gördüğünü iddia etmiştir. Hükümet bölgeye bir araştırma ekibi göndermiş, ancak herhangi bir sonuç elde edilememiştir. Daha sonra, 1997 yılında, Van Yüzüncüyıl Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Ünal Kozak söz konusu yaratığı videoya kaydetmiştir. Ne var ki, suda yalnızca düz bir çizgide ilerleyen bir varlığa ilişkin bu görüntüler kuşkuyla karşılanmıştır. Işın gerçeği ne olursa olsun, böyle bir canavardan söz edilmesi bile Van'a çok sayıda turist çekmiştir. Bugün Gevaş'ın girişinde var olduğu söylenen canavarın dört metre yüksekliğinde bir heykeli bulunmaktadır.

İzzettin Şir Camii^[41]

olarak anılan caminin yan tarafında bir medrese bulunmaktadır. Ana girişin üst kısmındaki yazıtta caminin 1257 yılında inşa edildiği belirtilmektedir.

Medresenin avlusunun giriş kapısı, caminin kuzeybatı tarafında yer almaktadır. Medresenin batı girişinde bulunan tahrip olmuş bir yazıtta medresenin camiye 1594-1595 yıllarında eklendiği belirtilmektedir. Yapılan çeşitli restorasyon çalışmaları caminin özgün profilini değiştirmiştir. Örneğin, eski resimlerde görülmeyen bir minare daha sonra caminin batı tarafına eklenmiştir. Camideki en son restorasyon çalışması 2005 yılında yapılmıştır.

Hişet (Hêşet) Kalesi

İzzettin Şir Camii karşısındaki dar bir yol, ilçenin 2,5km kuzeydoğusunda aşağıdaki ovaya ve göle bakan bir yamaç üzerindeki bu kaleye çıkar. Kale harabe halindedir ve alanda tarım yapılması pek çok kalıntıyı yok etmiştir. Ancak, kalan duvardaki tarz ve başka birtakım ipuçları kalenin Selçuklular ve Osmanlılar tarafından kullanılmış olduğuna işaret etmektedir. Görüldüğü kadarıyla zamanında

kalenin güneyindeki bir kaynaktan buraya kanallarla su taşınmıştır.

Selçuklu Mezarlığı ve Halime Hatun Türbesi

Halime Hatun'un türbesi, Gevaş İlçesi'nin 2km güneyinde yer alan Selçuklu Mezarlığı'nın (Gevaş Hişet Mezarlığı da denmektedir) en dikkat çekici yeridir. Bezenmiş mezarlarla dolu olması bakımından bu mezarlığın Ahlat'takine (bakınız s: 454) benzer birçok yanı vardır. Ancak, 14. yüzyıldan kalma bu mezarlığın beyaz mermerden mezar taşları Ahlattakilerden farklıdır.

Cemle Hatun olarak da bilinen Halime Hatun Kürt Emir'i Şir İzzettin'in kızıdır.

Türbesi Van Gölü kıyısını izleyen ana yoldan da görülebilmektedir. Türbe 12 kenarlıdır ve üzerindeki konik kubbeyle dev boyutlu

kısa bir kalem andırmaktadır. Dış cephelerdeki, özellikle pencere kenarlarındaki süslemeler dikkat çekicidir. Ön kapının üst eşiğindeki Arapça yazıtta, türbenin Melik İzzettin'in emriyle Halime Hatun için yaptırıldığı ve inşaatın 1335 yılında tamamlandığı

İzzettin Şir Camii^[42]

Halime Hatun Türbesi^[43]

Halime Hatun Türbesinden bir yazıt ⁽⁴⁴⁾

belirtilmektedir. Güneydeki bir pencerenin üzerinde yer alan bir başka yazıta göre ise türbenin mimarı Ahlatlı Pehlivan Havendoğlu Esed'dir. Mezarın etrafındaki çiçek bezemeli şeritler arasında Kuran'dan bir ayet yer almaktadır.

Türbe ilk kez 19. yüzyıl başlarında, Van Yöresinde yaygın araştırmalar yapan W. Bachmann tarafından ortaya çıkarılmıştır. Türbe özellikle kış mevsiminde, arka plandaki karlı dağlarla birlikte oldukça güzel bir görüntü sunmaktadır. Fakat ne yazık ki civarda yükselen yeni binalar alanın özgün atmosferine gölge düşürmektedir.

Akdamar Kilisesi

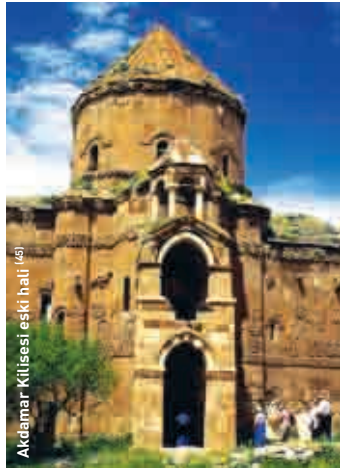
Van Gölü'nün güney kıyısındaki bir adada inzivaya çekilen Ermenilere ait Akdamar Kilisesi Ermeni mimarisinin Türkiye'de görülebilecek en mükemmel örneğidir. Adanın ziyaretçilerle dolup taşıdığı günlerde bile, kilisenin adadaki tek yapı oluşu, çevredeki mavi sular ve uzaktaki dağlar insana ürperti vermekte, dolaşanları saygıyla karışık bir sessizliğe itmektedir.

Eskiden Rştunik adıyla bilinen ada için anlatılan bir öyküye göre genç bir adam, Babası tarafından bir adaya kapatılan güzeller güzeli Tamaraya âşıktı. Genç adam her gece Tamara'nın yaktığı cıraya doğru yüzer ve onunla buluşur ve gün ağarmadan geri dönermiş. Kızın babası bunu fark edince bir gece ışığı kendisi yakar ve adada dolaşmaya başlar. Işığın yönü her seferinde değiştiğinden gece boyu yüzmekten bitap düşen genç,

Ah Tamara! haykırışlarıyla göl suyunda boğulmuş, bu haykırış daha sonra "Akdamar"a dönüşmüştür.

Adaya daha sonra egemen olan Kral Gagik Ardzruni (705) buranın krallığının başkenti olmasına karar vermiştir. Adadaki yapılar 16. yüzyılda Osmanlılarla Safeviler arasında süren savaşlar sırasında büyük hasara uğramıştır. 1535 yılından sonra adada yalnızca rahipler yaşamaya başlamış, onlar da 1895 ve 1915 Ermeni olaylarından sonra burayı terk etmiştir.

Kilisenin, Kral I. Gagik'in emri üzerine Manuel adlı bir rahip tarafından 915-921 yıllarında Kutsal Haç'ı korumak üzere inşa edildiği sanılmaktadır. Önceleri Kral I. Gagik'in saray kilisesi olarak kullanılan yapı 1113 yılında manastıra çevrilmiştir. 1895 yılına kadar Ermeni Patrikliği Katolikos Kolunun yerel merkezi olarak kullanılan kilise 1915 yılından sonra

Akdamar Kilisesi eski hali ⁽⁴⁵⁾

terk edilmiştir. 1950'li yıllarda ülke, toprakları üzerindeki Ermeni mirasının tüm izlerini silme çabası içindeyken yıkılması gereken yapılar arasında Akdamar da yer almaktaydı. Ancak, bu kilise Gevaş'ın Yemişlik (Narek) Köyünde bulunan Narek Manastırı'nın akıbetine uğramamış, kurtulmuştur. Ünlü yazar Yaşar Kemal anılarında orada görev yapmakta olan bir teğmenin medyayı harekete geçirmesiyle kilisenin nasıl kurtulduğunu anlatmaktadır. Bunun ardından kilise yıllar boyu çürümeye terk edilmiştir. Yakın zamanlarda restorasyonu tamamlanan kilise medyanın da büyük ilgi gösterdiği resmi bir törenle 2006 yılında ziyaretçilere açılmıştır.

Haç planlı olan kilisenin iki girişiyle piramit çatılı tek kubbesi vardır. İncil'den sahneler betimleyen dış cephe dekorasyonu ilginizi çekecektir. Kuzey cephesinde diğerlerinin yanı sıra Aziz Mark ile Adem ve Havva seçilirken, doğu cephesinde Aziz John ve Luka, Peygamber Samuel, Davut (elinde sapanıyla) ve Golyat görülür. Kucağında bebeği İsa ile Meryem Ana, aslanın ininde Danyal ve oğlu İsmail'i kurban etmek üzere olan İbrahim batı

Akdamar iskelesi ⁽⁴⁶⁾

cephesinde tasvir edilmiştir. Dış cephedeki taş işçiliğinin halen mükemmel durumda olmasına karşın, duvar resimlerinin büyük ölçüde silinmiş olduğu iç kısımda bu resimlerden geriye yalnızca mavi ve siyah renkte dağınık birtakım görüntüler kalmıştır. Yine de, geri kalanlara bakarak birtakım azizleri ve İncil'deki kimi olayları seçmek mümkündür.

Kilisenin dış çevresinde ise çok sayıda *katçkar* (işlenmiş taş bloklar) görülür. Genellikle yosun tutmuş bu taşlar üzerinde haç, hat ve gül desenleri vardır. Bunlardan bazıları o kadar Kelt üslubu taşır ki, örneğin bir İrlanda manastırına yerleştirilse hiç de aykırı

Akdamar kilisesinden ayrıntılar ⁽⁴⁷⁾

Saint Thomas manastırı ⁽⁴⁸⁾

kaçmayacaktır. Adadan ayrılmadan önce küçük bir kafede bir şeyler içebilirsiniz veya badem ağaçları arasında dolaşarak kilisenin göl ve dağlarla birlikte oluşturduğu muhteşem görünümün tadına daha fazla varabilirsiniz.

Adaya Gevaş'ın birkaç kilometre batısındaki bir iskeleden (0432 216 1505) tekne seferleri yapılmaktadır. Yaz aylarında adaya Van'dan da tekne seferleri düzenlenmektedir. Diğer mevsimlerde ise önce dolmuşla Gevaş'a gitmeniz, buradan da sizi iskeleye götürecek bir başka dolmuşla binmeniz gerekecektir. İskeleden adaya 20 dakikada ulaşımaktadır. Yaz mevsimi dışında adaya gideceğiniz günlerde ise tekne için yeterli sayıda yolcu buluncaya kadar bir süre beklemeniz gerekebilir. Ancak, eğer grup halindeyseniz pazarlık sonucu biraz daha fazla ücret ödeyip hemen hareket edebilirsiniz.

Artos (Çadır) Dağı

Gevaş İlçesi'nin güneyindeki Artos Dağı (3700m) Kavuşşahap Dağları'nın ikinci yüksek zirvesidir. Doğal güzellikleri bakımından Süphan Dağından (bakınız s: 457) pek de geri kalmayan Artos'a olan ilgi, dağcılık ve kayak gibi aktiviteler sayesinde son dönemlerde artmıştır. Zirveye giden genişçe ve düzgün birçok patika vardır. Ancak, manzaranın güzelliği açısından dağın kuzey tarafını tercih etmek yerinde

olacaktır. Zirveye çıktığınızda, dağ sırasının batıya doğru uzantılarının yanı sıra, havanın açık olduğu zamanlarda kuzeydeki Ağrı Dağı'nın zirvesini de görebilirsiniz.

Gevaş'taki Selimbey Polis Karakolundan 30 dakikalık bir yolculukla (kamu ulaşım aracı yoktur) geniş bir vadiye ulaşırsınız. Bu vadinin her iki yamacından da zirveye çıkabilirsiniz. Her ikisinde de manzara çok güzel olmakla birlikte sol tarafta kalan güzergâh daha uzun ve diktir. Sol tarafı seçerseniz 5 saatlik bir tırmanmanın ardından rüzgârlı zirveye ulaşırsınız.

Arter Adası

Akdamar Adası'nın yaklaşık 4km batısında yer alan bu adada 10. yüzyıldan kaldığı söylenen küçük bir kilisenin kalıntıları bulunmaktadır. Düzenli tekne seferlerinin yapılmadığı adaya gitmek için Akdamar İskelesinden tekne kiralanabilmektedir.

Saint Thomas Manastırı

Akdamar İskelesinden yaklaşık 30km uzaklıkta bulunan, kıydan göle doğru uzanan dağlık burunda Saint Thomas Manastırını görebilirsiniz. Günümüzde de etrafı koruyucu duvarlarla çevrilmiş olan manastır, gölden yüksekliği 250 metreyi bulan bir tepenin üzerinde inşa edilmiştir. Bölgede en iyi korunmuş Ermeni kiliselerinden biri olan yapının muhteşem bir manzarası vardır.

Manastıra ulaşmak için Tatvan karayolunu takip ederek, Göründü (Muhrabit) Köyüne ulaşmaya kadar devam etmeniz gerekmektedir. Buradan göle doğru uzanan küçük bir yolu izleyerek Altınsaç (Genzek) Köyüne gitmelisiniz. Manastır köyün 3km kuzeybatısında yer almaktadır.

Altınsaç Köyünde de eski bir kilise bulunmaktadır. Buradaki Alacabük Dağında geçmişte en az beş Ermeni Manastırının olduğu söylenmektedir.

Bahçesaray (Muskî/Miks)

Bahçesaray'dan bir portre ⁴⁹⁾

Van'ın 106km güneydoğusunda kalan Bahçesaray (nüfus:3.622) Van'ın en zor ulaşılabilen ilçesidir. 2004 yılında Hizan yolu açılıncaya kadar Bahçesaray Türkiye'nin ulaşılması en güç noktalarından biri sayılmaktaydı. Van ile Bahçesaray arasındaki eski yol 2985 rakımlı bir geçitten geçiyordu ve burası yılın en az yarısında kardan kapalı olurdu. Yöre halkının iyi bildiği "Müküs [Bahçesaray] salê heşt mehan girêdayî bi Xwedê ve ye, çar mehan girêdayî bi Wanê ve ye" (Müküs [Bahçesaray], yılın sekiz ayı Allah'a dört ayı Van'a bağlıdır) deyişi ulaşım zorluğunu açıklamaktadır

Bahçesaray'ın eski adı Arapça vergi ve vergi tahsili gibi anlamlara gelen Moks veya Müküs idi. İlçenin tarihçesi Ermeni Vaspurakan Krallığı'na dayanmaktadır. Nitekim Ermenilerin bu yöredeki tarihsel varlığı bir dizi manastır ve kilise kalıntısından anlaşılabilir. 977 yılında Moks Prensi Zapranik Bizanslılarla çatışma halinde olmuştur. Bölge daha sonra 1064 yılında Sultan Alparslan'ın oğlu tarafından fethedilmiş, bunu izleyen

Göçerler ⁵⁰⁾

dönemde ise sırasıyla Selçukluların, Eyyubilerin, Karakoyunluların, Akkoyunluların ve Safevilerin egemenliğinde kalmıştır. Osmanlılar 1539 yılında bölgeyi geçici olarak Safevilerden almış, ancak Avusturya Kralı ile sorunların büyümesi üzerine Van'dan çekilmiştir. 1548'de Osmanlılar bu kez bölgeye kalıcı biçimde yerleşmişlerdir.

Koçerler (göçebe Kürtler) sıcak yaz aylarında bu yöreye yerleşir, ama kışın 2900m rakımlı ve sert kışlarıyla ünlü olan Bahçesaray'dan uzak dururlardı. Burada bahar aylarının sonuna kadar kayak yapılabileceği söylenir. Gerçekten de yerli halk kayağa

meraklıdır; ancak buradaki kayık imkânlarının turizm açısından tam potansiyeline ulaşabilmesi için ciddi yatırım gerekmektedir.

Bahçesaray uzun süre dinsel bir inziva yeri olmuştur. Uzun soğuk kışlar burada insanları günah sayılmayan bir oyun olarak satranca yöneltmiştir. Bir dönem kumar yasaklanırken, şansa değil strateji hesaplarına dayanan bir oyun olarak satranç üzerine iddiaya girmek serbest bırakılmıştır. Satranç bugün de yörede en çok tutulan bir boş zaman faaliyettir. Temmuz aylarında belediye tarafından düzenlenen Satranç Festivalinde ilçeye giderseniz renkli görüntülerle karşılaşabilirsiniz.

Tek bir ana cadde ve bunun iki yanındaki kahvelerden ibaret olan Bahçesaray İlçesinde görülecek fazla bir şey yoktur. Buna karşılık ilçe ceviz ve dut ağaçlarıyla dolu yemyeşil bir havzanın ortasındadır. Türkiye'deki tüm ceviz ağaçlarının % 4'ü Bahçesaray'dadır. Bunun sonucunda ilçede özellikle mutfak ve banyo için ahşap malzeme üreten bir sanayi gelişmiştir. İlginizi çekiyorsa, Bahçesaray Ceviz Ahşap İşleri Atölyesi'ni ziyaret edebilirsiniz. İlçe halkının bir araya gelerek oluşturduğu bu atölyede ahşap işinin çok güzel örneklerini bulabilirsiniz. İşletme aynı zamanda sosyal sorumluluk konusunda duyarlı davranmakta, yöredeki dezavantajlı kişileri istihdam etmektedir. Atölye, ilçe merkezinde, yatılı bölge okulunun yanındadır.

Mir Hasan Veli Medresesi (Medreseya Mîr Hesênê Welî)

İlçenin girişine yakın bir yerde, Müslüman Mahallesi'ndeki mezarlıkta bulunan bu yıkık medresenin 16. yüzyılda Mir Hasan Veli tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır. İlk

yapıldığı külliye olan Mir Hasan Veli Medresesi; camisi, hamamı ve okuluyula oldukça geniş bir komplekstir. Günümüzde yalnızca külliyenin ceviz ağaçları arasındaki kalıntıları görülebilmektedir. 1737-1858 yıllarında restore edilen iki katlı

camiden bugün yalnızca zemin kat kalmıştır. Güney tarafında bir girişi bulunan medresenin ana salonunun her iki tarafındaki iki büyük oda sınıf olarak kullanılmaktaydı. Avlunun kuzey tarafında ise dikdörtgen planlı beş oda sıralanmaktaydı. Bu odalardan üçü günümüze kalabilmiştir. Yöre halkının "Mir Hasan Veli Zaviyesi" olarak adlandırdığı bu yerde Mir Hasan'ın mezarı da yer almaktadır.

Kırmızı Cami

Kale Mahallesi'nde yer alan Kırmızı Cami, 17. yüzyılda Müküs Beylerinden biri tarafından üç katlı olarak inşa ettirilmiştir. Günümüzde camiden geriye batıdaki duvarın parçalarıyla birlikte mavi renkte İslami motiflerle süslenmiş mihrap kalmıştır. Eskiden

Mir Hasan Veli Türbesi (52)

Mir Hasan Veli Medresesi [53]

kilise olduğu sanılan dikdörtgen planlı caminin önceleri içerden tahta direklerle desteklenen düz bir çatısı bulunmaktaydı. Caminin yakınlarında bir kalenin harabeleri de görülmektedir.

Aziz Jacques Kilisesi (Deşt Kilisesi)

17. yüzyılda kullanıldığı bilinen bu yıkık kilise ilçenin 500m güneybatısında yer almaktadır. Rahatlıkla ulaşabileceğiniz kilisenin duvarları ve düz çatısı kısmen günümüze kalabilmiştir. Ana giriş çevresindeki duvarı, taşlara kazınmış haçlar ve diğer dinsel semboller kilisenin özellikle dikkat edilmesi gereken yerleridir.

St Jaques Kilisesinden bir ayrıntı [54]

Kızılköprü

Müküs (Botan) Suyu üzerinde bulunan 14. yüzyıldan kalma bu köprü Hizan Yolunun 4. kilometresinde yer almaktadır. Yakın zamanlarda belediye tarafından restore edilen köprü günümüzde de kullanılmaktadır. Tek kemerli köprünün iki tarafında yaya yolları bulunmaktadır. Kızılköprü adını, yapımında kullanılan kırmızı tuğlalardan almıştır.

Aziz Saviour Manastırı

Yöre halkı ilçeden 7km mesafede terk edilmiş Atitzans (Eçicas) Köyünden 45 dakikada yürünen bu manastıra Beyaz Kilise (Kürtçesi Dêra Spî) demektedir. Kiliseye ulaşım Ünlüce (Mezraa-i Şêxan) Köyünden bir saatlik tımanış ile

sağlanmaktadır. Kilise muhtemelen 10. veya 11. yüzyılda yapılmıştır.

Meryem Ana'ya adanan manastır ise 10. yüzyılda kurulmuştur. Son olarak küçük Vaftizci Yahya Kilisesi de 14. yüzyıl ortalarından kalmadır. Büyük ceviz ağaçlarıyla kaplı alanda 19. yüzyıldan

Kızıl Köprü [55]

kaldığı tahmin edilen bir değirmenle diğer harabeler yer almaktadır.

Abanak veya Azize Kadınlar Manastırı

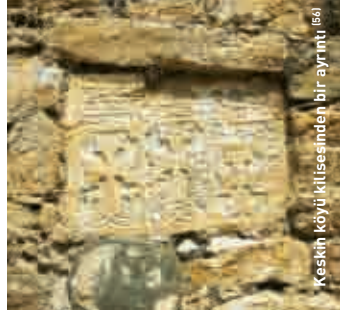
Yörede "Dêra Mele Şêx" adıyla da bilinen bu güzel manastır, Delan ve Müküs Çaylarının birleştiği noktadadır. Bahçesaray ilçe merkezinin 8km kuzeyindeki Elmayaka (Sıpkas) Köyünden ulaşılabilen manastırın hoş ve geniş bir giriş bölümü bulunmaktadır. 10. yüzyılda eski ve değerli varlıkları muhafaza etmek amacıyla inşa edilmiştir.

Aziz George Manastırı (Pouthkouvank)

Horoz veya Dêra Han adlarıyla da bilinen bu manastır, Agirof (Axêrof) Dağı'nın güney tarafında, deniz seviyesinden 2400m yükseklikte yer almaktadır. Manastırın daha düşük yükseltilerde meydana gelebilecek doğal felaketlerden etkilenmemesi için buraya yapıldığı sanılmaktadır. Ayrıca, yöreden Van'a giden tek yol buradan geçtiğinden çok sayıda Müslüman ve Hıristiyan turist tarafından ziyaret edilmektedir. Ancak yayan ulaşılabilen manastıra varmak için arabanızı 1km

Azize kadınlar Manastırı (1571)

Keskin köyü kilisesinden bir ayrıntı (56)

ötede, Müküs Çayı'nın kuzeyinde bırakıp, bir buçuk saatlik bir tırmanışa geçmelisiniz. Yürümeye Sündüz Çayı'nı izleyerek başlamalısınız, sonrasında kuzeye doğru ırmağın bir kolunu takip etmelisiniz. Gideceğiniz yerin yakınlarında hiç köy bulunmadığından, oraya gitmeden yerli bir rehber bulmanızda fayda var. Ancak ziyaretiniz yaz aylarına denk gelirse manastır yakınlarına çadır kurmuş çobanlara da rastlayabilirsiniz.

Manastırın 14. yüzyılda Vaspurakan Krallığı'nın önemli bir kültür merkezi olduğu sanılmaktadır. Okulu sayesinde 15. yüzyıla kadar önemli bir etkisi olmuştur. Geçmişte ayrıca han olarak da kullanılan manastır yerel beylerden Mir Hasan tarafından 1548 yılında restore ettirilmiştir. Daha sonraları yalnızca bir inziva yeri olarak kullanılmıştır. 1839 yılına kadar faal olan manastır 1990'larda kısmen hasar görmüştür.

Şeyh Şemsettin Camii

İnşa tarihi burada bulunan iki yazıtta yer alan bu tarihi cami 1709 yılında iki katlı olarak inşa edilmiş, 1915 yılındaki çatışmalarda kısmen tahrip olduktan sonra geriye tek katı kalmıştır. Yeniden inşa edilen cami Bahçesaray'ın 15km güneyinde Güneyyamac (Taxa Berojê) Köyündedir ve halen kullanılmaktadır.

Keskin Köyü Kilisesi

Bahçesaray İlçesi'nin 5km batısında yer alan kiliseye araçla veya yayan

Keskin köyü Kilisesi ^[58]

Bahçesaray'dan bir manzara ^[59]

rahatlıkla ulaşılabilir. Basit fakat oldukça şirin olan bu yapının bazı duvarlarında birkaç eski mezar bulunmaktadır.

Haç Manastırı (Aparank)

Bahçesaray'ın 45km güneybatısında Kiliseye ulaşma Ünlüce Köyünden bir saatlik tırmanış ile sağlanmaktadır. Bu manastır Aziz Stephanos Kiliseleri, Aziz Arakelok Şapeli, bir giriş salonu,

bir köy kilisesi ve çeşmeden oluşmaktadır.

983 yılında kurulan dikdörtgen planlı Aziz Astuacacın Kilisesine batı tarafındaki kapıdan girilmektedir. Buradaki bir yazıtta yapının 1629 yılında restore edildiği belirtilmektedir. Kesme taşlardan inşa edilen duvarlar hayli yüksektir. Kilisenin kırmızı tuğladan yapılmış bir kubbesi ve beşik tonozları vardır. Batı cephesi hariç kilisenin diğer bütün cepheleri manastırdaki diğer yapılarla çevrelenmiştir ve bunların hepsi ana kilise ile bağlantılıdır.

Andzghonts Manastırı (Dêra Ancaxosê)

Manastır ilçenin güneydoğusunda, Müküs Çayı'nın 500m doğusunda bir tepenin üzerinde kurulmuştur. Yerli halk tarafından Meryem Kilisesi adı verilen manastırın inşa tarihi bilinmemekle birlikte 1676 yılında restore edildiği sanılmaktadır. 1805 yılında bir yangında ciddi hasar gören manastır daha sonra terk edilmiştir.

Çatak (Şax)

Çatak kırsal yaşamı^[60]

Küçük ama hareketli Çatak İlçesi (nüfus: 6.402) Van'ın 80km güneybatısında yer almaktadır. Eski Ermeni Kiliselerinin kalıntılarını barındıran ilçede ve Botan Çayı çevresinde gezip görülebilecek yerler de vardır. Örneğin ilçeden 5km ötedeki Kanîspî Şelaleleri ve Selçuklu Döneminden kaldığı sanılan üç eski köprü ziyaret edilebilecek yapılar arasındadır. Bu arada, Ulu Cami civarına gidip köylülerin gündelik olarak getirdikleri taze yiyecek ve meyvelerden alabilirsiniz.

Çatak Köprüsü

Çatak'ın girişinde bulunan ve yerli halkın Pira Eqît dediği köprü, ilçenin içinden geçen Sortkin Suyu üzerinde kurulmuştur. 17. veya 18. yüzyılda inşa edilen ve üzerinde Ermenice yazıtlar bulunan tek kemerli köprü günümüzde de kullanılmaktadır. Köprünün hemen önündeki çayevi iyi bir dinlenme yeri ve köprüyle ilçenin canlı sokaklarının fotoğrafını çekmek için elverişli bir noktadır.

Çatak Köprüsü^[61]

Kanîspî Şelaleleri

Çatak'a 5km uzaklıkta bulunan Kanîspî (Kanîspî Kürtçe'de "ak pınar" demektir) Şelaleleri yerli halkın piknik için tercih ettiği yerlerden biridir. Çevredeki dağ doruklarının güzel manzarasının görüldüğü noktada, insanların, arasında gece geç saatlere kadar kalıp yemek pişirebilecekleri ağaçlık alanlar da bulunmaktadır. Çevredeki akarsulardan avlanan balıkların yenebileceği iki de lokanta bulunmaktadır.

Hurkan ve Zeril Köprüleri

Hurkan Köprüsü, ilçenin 7km güneybatısında, Narlı (Xawêştan) Köyü yolundadır. Tarzına bakıldığında 17. yüzyıla ait olduğu söylenebilir. Günümüzde

Kanısipi şelaleleri ⁽⁶²⁾

Albiçak manastırı ⁽⁶³⁾

yalnızca yayalarca kullanılan ve 1983 yılında restore edilen bu köprü, görünüş olarak Çatak Köprüsü'nü andırmaktadır. Köprü'nün kuzeydoğu

tarafındaki küçük girinti bir zamanlar sığınak olarak kullanılmıştır.

Yine Narlı yolunda 3km daha ötedeki tek kemerli Zeril Köprüsü, geniş ve derin bir vadide, Norduz Çayı üzerinde yer almaktadır. Hurkan Köprüsü'nü andıran bu köprü muhtemelen 17. veya 18. yüzyıla ait bir yapıdır. Köprü, özgün korkulukları ve duvarları korunarak 1988 yılında restore edilmiştir.

Albiçak Manastırı

Çatak'ta geçirecek zamanınız varsa, ilçeye 9km mesafede bulunan Korulu (İninin) Köyündeki bu manastırı gezebilirsiniz. Buraya, Çatak'ın 16km batısındaki Albiçak (Cunik) Köyünden de ulaşılabilir. Gidiş için Çatak-Pervari Yolunun 5. kilometresinden batıya, küçük bir yola sapın. Bu yol sizi 3550m yükseklikteki Kepçe (Arnos) Dağı yakınlarına getirecektir. Daha sonra şose yoldan Seksek Suyu'nun kuzey kıyısına gelinceye kadar 11km daha gidin. Yöre halkının genellikle Cunik dedikleri manastır iyi korunmuştur ve ziyaret için elverişli durumdadır.

Kaya resimleri

Van'ın 150km güneyinde, Çatak ve Gürpınar ilçeleri arasındaki kayalara işlenmiş ilginç resimler bulunmuştur. Buraya ulaşmak için önce Çatak'ın yaklaşık 25km kuzeydoğusundaki Bilgi (Alan) Köyüne gidip ardından yaklaşık 20 dakika yürümek gerekmektedir. MÖ 6. yüzyıla ait olduğu sanılan resimler arasında stilize av sahneleri, mandalar, rengeyikleri ve insanlar görülmektedir. Benzer şekillere Çatak'ın Narlı Yöresinde, Huş Tepe olarak adlandırılan yerde de rastlanmaktadır. Burada kayalar üzerinde ayrıca ata binmiş insanlar ve geometrik şekiller de görülmektedir. At üzerindeki kişilerin ellerinde müzik aletleri de olduğundan bu resimlerin Tırşin'dekilere göre daha yeni olduğu sanılmaktadır.

Kaya resimleri ⁽⁶⁴⁾

Surp Tigin Kilisesi

10. yüzyıldan kalma bu kilise Van Yolu üzerinde, Çatak'ın 10km kuzeyinde Elmacı (Sortkin) Köyünde yer almaktadır. Dört yapraklı yonca şeklinde inşa edilen kilisenin batı taraftan girilen salonu büyük sekizgen bir kubbeyle örtülmüştür. Ustalıkla inşa edilmiş taş evleri ve akarsuyuyla köy çok güzel bir manzaraya sahiptir.

Surp Tigin Kilisesi ⁽⁶⁵⁾

Gürpınar (Xavesor)

Hoşap Kalesi ^[66]

Van'ın 22km güneyindeki Gürpınar (nüfus: 9.290) kapladığı alan bakımından Van'ın en büyük ilçesidir. İlçenin daha önceki adı "atalar vadisi" anlamına gelen Xavesor iken, daha sonra su kaynaklarının bolluğu nedeniyle buraya Gürpınar adı verilmiştir. İlçe sınırları içinde Gökdağ, Koçkiran (Kilespiri), Yeltepe ve Çat olmak üzere yükseklikleri 3000 metreyi

aşan dört dağ vardır. İlçenin görül-meye değer yerlerinden biri, bir Kürt yapısı olan Hoşap Kalesidir. Kalenin adı muhtemelen Kurmanci Dilinde "güzel su" anlamına gelen xwes av'dan türemiştir. Gerçekten de, kalenin içinde su depolamaya yarayan bir sistem bulunmaktadır.

Hoşap (Xoşab) Kalesi

Gerek yerli gerekse yabancı turistler tarafından sıkça ziyaret edilen bu kaleyi gezi programınıza mutlaka dâhil etmelisiniz. Güzelsu Kalesi olarak da anılan mekânın bir başka adı da, kaleye adeta bir boşluğun ortasında yükselen sarp kayalıklar üzerindeki çarpıcı görünümünü kazandıran Kürt lider Sarı Süleyman Mahmud Bey'e atfen, Mahmudiye'dir. Kimi kaynaklar, Mahmudi Aşireti'nin ilk liderlerinin 15. yüzyıl sonlarında Müslüman olmadan önce Kürtlerin inandığı Yezidi Dininden olduğunu öne sürer. Türk-İran gerginliği sırasında bölgeyi denetimi altında tutan Mahmud Bey sonunda Osmanlılarla ittifak yapmış ve Tebriz'deki (İran) Karakoyunluları alt etmiş ve bunun üzerine Hoşap Kalesi

Hoşap Kalesi-giriş ^[67]

Hoşap Kalesi savunma duvarları ^[69]

de ödül olarak kendisine verilir. Kale 1643 yılında bir restorasyon geçirip genişletildikten sonra 19. yüzyılda terk edildi. Ele geçirilmesi son derece güç bir üssü inşa eden mimarların elleri, yerel bir geleneğe göre benzer başka bir yapı ortaya çıkarmasınlar diye kesilmiştir.

Giriş kapısı kuzeyde olan kale, üç duvarla çevrilidir. Girişte, aslan şeklindeki kabartmalarla Sarı Süleyman Mahmud'u öven Farsça yazıtlar dikkat çekicidir. Demirden özgün kapı tokmakları bugün de yerinde durmaktadır. Zamanında kale içinde bir cami, selamlık, harem, hamamlar ve zindan olduğu bilinmektedir.

Kalenin kuzey tarafında geçtiğinizde, 1671 yılında Evliya Bey tarafından yapılan üç kemerli Evliya Bey Köprüsünü görebilirsiniz. Siyah ve beyaz taş kullanılarak yapılan bu köprü yakın zamanlarda restore edilmiştir.

Van'a 60km, Gürpınar'a ise 39km uzaklıktaki kaleye bu iki merkezi birbirine bağlayan karayolundan ulaşılabilir. Kamu ulaşımıyla gidecekseniz, Van'dan Başkale dolmuşuna

binmeniz (Cumhuriyet Caddesi'nin bitip Kışla Caddesi'nin başladığı noktadan kalkar) ve Atakcaba özel okulunun hemen gerisindeki durakta inmeniz gerekmektedir. Kale, düşük bir giriş ücreti karşılığında 08.30-12.00 ile 13.00-17.00 saatleri arasında ziyarete açıktır.

Güzelsu (Hoşap)

Hoşap Kalesi'ne gezinizi yakınlardaki güzel manzaralı Güzelsu (Hoşap) Köyü ziyaretiyle birleştirebilirsiniz. Van-Hakkâri Karayolu üzerinde bulunan bu köydeki Gevirhan Mezarlığı'nın güneydoğu tarafında Mahmudi Süleyman'a adanan ve Süleyman Bey Kümbeti adıyla bilinen bir anıt göreceksiniz.

Süleyman Bey Kümbeti ^[69]

Çavuştepe [70]

İçi silindirik dış cephesi sekizgen olan bu tek katlı anıtın 17. yüzyıl ortalarında yapıldığı sanılmaktadır. Aynı mezarlık içinde, biri 17. yüzyıla ait Evliya Bey Medresesi olmak üzere iki de medrese bulunmaktadır. Evliya Bey Medresesi'nin avlusu doğu tarafında hücreler/odalar, güney tarafında ise bir ibadet yeri ve bir minberden oluşan sekiz kenarlı bir mescit bulunmaktadır. 1563 yılında Hasan Bey adına yaptırıldığı sanılan ikinci medresenin ise doğu cephesinde beş, batı cephesinde dört odası ve küçük bir de camisi vardır. Hasan Bey'in 1585 yılında oğlu Şir Bey tarafından yaptırılan türbesi bugün de iyi durumdadır. Kalın duvarlı ve tek katlı bu türbe kare bir plan üzerine taş bloklardan inşa edilmiştir.

Köyün içinde, 16. veya 17. yüzyıllarda Mahmudi Beyler adlı bir aşiret tarafından yaptırıldığı sanılan bir kervansaray bulunmaktadır. Kervansaray kısmen toprak altında kalıp ahır olarak kullanılsaydı kuşkusuz ziyarete değer, ilginç bir yapı olurdu.

Çavuştepe Kalesi (Kela Aspeşênê)

Bu Urartu Kalesi ve Kraliyet Sarayı Van'ın 26km güneydoğusunda, Gürpınar'a 3km mesafedeki Çavuştepe (Aspeşin) Köyünde yer almaktadır. Van'dan çıkıp Başkale yönünde yol alırken 4. kilometrede Hakkâri yoluna dönerseniz kaleye ulaşabilirsiniz.

Kale, Kral II. Sarduri (MÖ 765-733) Döneminde yaptırılmış ve "Sarduri Kenti" anlamına gelen Sardurihinili olarak adlandırılmıştır. Bu kale, sahip olduğu stratejik konumun yanı sıra, ovalarda yetiştirilen tarım ürünlerinin burada depolanması nedeniyle ekonomik bir öneme de sahipti. Ayrıca, kalede gelişkin bir su sisteminin varlığını gösteren kanıtlar bulunmaktadır. Araştırmacıların toprak altında yaptıkları kazılarda 2700 yıllık buğday depoları bulunmuştur.

Ovaya hâkim bir tepe üzerinde kurulu kale, Yukarı Kale ve Aşağı Kale olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Yukarı Kale, giriş kapısının güney tarafındadır. Aşağı kısımdan buraya yokuş bir yoldan ulaşılabilir. Yukarı kalenin batı ucunda, dikdörtgen planlı, Tanrı Haldi'ye adanmış tapınağı görebilirsiniz. Urartu tapınaklarını merak ediyorsanız, alt kısımda, Tanrı İrmusi'ye adanmış daha geniş bir başka tapınağı inceleyebilirsiniz. Bazalt taştan yapılmış bu tapınakta kurban törenleri için özel bir bölüm bulun-

Çavuştepe kalesi [71]

Gürpınar'da göçmen çocukları [72]

maktadır. Tapınağın girişe yakın olan doğu bölümü, buradaki Urartu yazıtlarıyla birlikte iyi korunmuştur. Yön ve açıklama levhalarının iyi düzenlendiği alan turistler tarafından büyük ilgi görmektedir. Kale civarında, ek bilgi alabileceğiniz, hatta görevli birinden size kaleyi gezdirmesini isteyebileceğiniz bir turizm danışma bürosu da bulunmaktadır.

Azize Marinos Manastırı

Gürpınar'dan 6km ötedeki Arkboyu (Gêlbelesaan) Köyünden çıktuktan sonra Cadı Taşmış Dağı kenarından 45 dakikalık bir yürüyüşle bu manastıra ulaşabilirsiniz. Bu Ermeni Ortodoks ibadet yeri bir dönem en az 300

rahibeyi barındırırken, 19. yüzyılda terk edilmiştir. Manastır adının, mezarının yakınlarda bir yerde olduğu tahmin edilen Azize Marinos'tan geldiği sanılmaktadır. Manastır geçmişte, çocuğu olmayan kadınlar tarafından dua etmek için ziyaret edilirdi.

Hamurkesen (Zêrnak) Köyü

Gürpınar ilçe merkezinin yaklaşık 20km doğusunda kalan ve Van-Hakkâri karayoluyla ulaşabileceğiniz Hamurkesen Köyü'nün kuzeybatısında kalan kayalıklar üzerinde 17. yüzyıldan kalma bir kale bulunmaktadır. Kalenin, yöredeki Zernek Aşireti Reisi İbrahim Bey'in oğlu Beşaret Bey tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır. Kale, bir harem bölümü, mutfak ve hamamın yanı sıra aşiret reislerinin tüm ailesini barındıracak kadar geniştir. Doğu ve kuzeydeki giriş tarafındaki surlar halen ayakta. Giriş kapısının iki yanında birer kule yer almaktadır.

Yine aynı köyde, 1710 yılında Seyyid Muhammed tarafından inşa ettirildiği sanılan bir cami bulunmaktadır. Köylüler, bu caminin I. Dünya Savaşı

St. Marinos Manastırı [73]

Gürpınar'dan bir gülümseme ⁽⁷⁴⁾

sırasında Ermeniler tarafından tahrip edildiğini ve kubbesinin de bu yüzden çöktüğünü ileri sürmektedir. Kubbeyle birlikte bu küçük caminin geri kalan bölümü halen restore edilmektedir. Camiyi ziyaret ederseniz, geometrik şekillerle süslü güzel kapısı dikkatinizi çekecektir.

Dêr Meryem Manastırı (Hogeacvank Kilisesi)

Meryem Ana Manastırı'nı ziyaret etmek isterseniz, köyden size rehberlik edecek birini bulmanız tavsiye edilir. Buraya ulaşmak için Gürpınar ilçe merkezinin 25km güneyindeki Özlüce (Araz) Köyünden başlayarak Çatak Suyu (Norduz) boyunca bir saat yürümeniz gerekmektedir. Manastırın kendisi gibi Özlüce Köyü de terk edilmiştir. İçinde Meryem Ana'ya ait bir ikonun bulunduğundan geçmişte popüler bir ziyaret yeri olan manastırın son zamanlarda pek fazla ziyaretçisi olmamaktadır. Manastır 1895 yılında ciddi tahrip görmüş, nihayet 1915 yılında terk edilmiştir.

Düz bir alanda yer alan manastır muhtemelen 9. yüzyıldan kalmaz ve 1730 yılında restore edilmiştir. Giriş,

manastırın güney tarafındadır. Manastıra bağlı kiler, ahır ve kimi küçük odalar ayrı bir yerde bulunmaktadır.

Mağara Resimleri

Gürpınar'ın yaklaşık 30km güneydoğusunda, Yedisalkım (Püt) Köyü yakınında son derece güzel bir kanyon bulunmaktadır. Bu kanyondaki Gürpınar Kızlar Mağarasında dans eden renkli kadın figürleri tasvir edilmiştir. Buradan 5km doğudaki Giyimli (Xirkanis) Köyü yakınında ise daha fazla sayıda mağara vardır. Bu mağaralarda da stilize güneş, haç, hayvan ve insan figürleri bulunmaktadır.

Hiris (Hêris) Kiliseleri

Çatak Suyu kenarında yer alan iki küçük kiliseye yöre halkı tarafından "Hiris" denmektedir. Ancak, bunlardan tek sahınlı ve daha büyük olanı "Meryem Ana" adıyla da bilinmektedir. Dikdörtgen planlı bu kilise iki büyük kemerle üç bölüme ayrılmıştır. Her iki kilise de muhtemelen 17. yüzyıldan kalmaz. Bu iki kilise, Gürpınar'dan 60km uzaklıktaki Örmeli (Kengewer) Köyüne 5km mesafededir.

Erciş (Erdîş)

Erciş kalesi ^[75]

Van Gölü'nün kuzey kıyısında bulunan Erciş İlçesi (nüfus:77.464) Van'a 100km mesafede, göl kenarındaki en büyük ve en güzel ovalardan biri üzerine kurulmuştur. İlçe adının, Urartu kralı Argışti'den veya yöredeki tarihi Arsissa veya Arzaşkun Kentlerinden geldiği sanılmaktadır. Bir zamanlar ilçe o kadar önemli bir konuma sahipti ki, Van gölü Araplar tarafından "Buhayratül Erciş" (Erciş Gölü) olarak anılmaktaydı. "Agantz" adıyla bilindiği Ermeniler Döneminde de önemini koruyan Erciş, 15. yüzyılda Karakoyunluların üssü durumundaydı. Gölün yükselmesi sonucunda yöredeki nüfus 1840 yılında köylerini terk etmek zorunda kalmış, ardından 1915 olaylarında kent önemli hasar görmüş ve nihayet Cumhuriyet'le birlikte Erciş adını almıştır. Günümüzde ilçe ekonomisi bir ölçüde şeker fabrikasına dayanmaktadır. İlçe merkezi, yüksek ve modern binaların bulunmaması bakımından diğer yerleşim birimlerinden farklıdır. İlçe merkezinde bir-iki katlı yapılar egemen durumdadır.

İlçede nüfusun çoğunluğunu Kürtler oluşturmaktadır. Yöre Urartu eserleri bakımından zengindir. Bunlar arasında

Kadem Hatun paşa Kümbeti ^[76]

kayda değer olanlardan biri, Van'a giden karayolunda görülebilen ve "Kralların Kralı"ni yücelten yazıtlardır. Erciş 13. yüzyılda İran'a giden ticaret yolu üzerindeydi. Kortuz Kalesi ile Bend-i Mahi Köprüsü bu devirden günümüze kalan tarihi yapılar arasındadır.

Kadem Paşa Hatun Türbesi

Van-Erciş karayolundan gidilebilen bu türbe ilçe merkezinin 3km güneydoğusundadır. 1453 yılında, Karakoyunlu Cihan Şah'ın hükümdarlığı sırasında Kara Yusuf Paşa'nın karısı Kadem Paşa Hatun ve oğulları Emir Ali Yar, Şah Mustafa, Şah Sevik ve Şah Ali için yaptırıldığı sanılmaktadır.

Güzel bir bahçenin ortasındaki iki katlı yapı olan türbe Gevas'taki Halime Hatun Türbesi'ni (bakınız s: 562)

Urartu Yazıtı (771)

andırmaktadır. Kapıdaki ve penceredeki yazıtlarla geometrik süslemeler bugün de görülebilmektedir. Karşısında havalandırma amacıyla küçük bir pencere yerleştirilen basit bir kapı, mezraların bulunduğu dikdörtgen planlı alt kata açılmaktadır. İçerden silindirik biçimli olan ikinci katın dış duvarları 12 kenarlıdır.

Anonim Kümbet

Anonim Kümbet, Zortul Kümbeti ve Erciş Kümbeti dâhil olmak üzere çeşitli adlarla anılan bu türbe, Erciş'ten Ağrı'nın Patnos İlçesine giden yolun 5. kilometresinde sağa sapıldıktan sonra Çelebibağı Köyü'nün sonunda Çatakdibi (Zortul) Köyündedir. Türbenin üzerindeki yazıtlara ve süslemelere bakıldığında, 15. yüzyıldan, Karakoyunlu Kara Yusuf Paşa Döneminden kaldığı söylenebilir. Türbenin Kara Yusuf Paşa'ya ait olması da mümkündür. Kadem Paşa Hatun Türbesi'ne benzeyen türbede Anadolu'da hüküm sürenlerin dönemlerini ve güçlerini sembolize eden

süslemeler vardır. Sırt sırta duran iki aslan figürü dâhil en ilginç süslemeler ise yapının kuzey cephesinde yer almaktadır. Bu aslanların kuyrukları ejderha başı şeklindedir; bedenleri yandan görünürken, yüzleri size bakmaktadır. Yine aynı cephede iki avcı kuş figürü de tasvir edilmiştir.

Urartu Yazıtları

Urartular Erciş'in topografyasından yararlanmış, yörede kendi izlerini bırakmışlardır. Bunun en belirgin örneklerinden biri de Erciş'in 5km kuzeydoğusunda, Van-Erciş Karayolu üzerindeki Karataşlar Mevkiinde görülmektedir. Burada, polis karakolunun karşısına düşen yamaçta birtakım yazıtlar göreceksiniz. Alanın bir bölümü, etrafı çevrilerek, park haline getirilmiştir. Bir metre büyüklüğündeki yazıtlar Urartu Kralı Sarduri'nin başarılarını anlatmaktadır. Yine Sarduri'yi (MÖ 743-735) yücelten bir başka yazıt örneği de karayolundan bakıldığında 200m ötede görülebilmektedir.

Deliçay İskelesi (Balık Bendi)

Yöredeki ilk iskelelerin, kalelerden askeri güçlere erişim sağlanması ve mal sevkiyatı için Urartular tarafından yapıldığı sanılmaktadır. Edremit ve Tatvan'da bulunan iskeleler bugün sular altında kalmışken, Deliçay'daki

Deliçay (78)

Deliçay balıkları ⁽⁷⁹⁾

halen görülebilmektedir. Yine burada, arkeolojik araştırmalar için koruma altına alınan eski Urartu mezarlarını da görebilirsiniz.

Deliçay, özellikle bahar aylarında köpüklü sularla sızan balıklarıyla özellikle görülmeye değer bir yerdir. Esasen Balık Bendi adı da buradan gelmektedir. Nisan ve Mayıs aylarında buraya binlerce incili kefal akın etmektedir. Bu aylarda göl kenarından geçerseniz yüzlerce balığın yumurtalarını bırakacak yer bulmak için akıntıya karşı sızarak yol aldıklarını görürsünüz. Erciş ilçe merkezinden 10km ötede rahatlıkla ulaşılabilen bu nokta Erciş Şeker Fabrikasının hemen yanındadır ve bugün taze balık servisi yapan lokantasıyla güzel bir parkin içindedir.

Çelebibağı Tarihi Mezarlığı ve Çelebibağı Höyüğü

Erciş'in 8km güneybatısında göle hâkim bir tepe üzerindeki Çelebibağı (Eganis) Köyünde yer alan mezarlıkta, tarihi mezar taşları bulunmaktadır. 1990'lı yıllarda burada yapılan kazılarda, 14. ve 15. yüzyıllardan kalma mezarlar ve Kûfi yazıtlarıyla süslü mezar taşlarının yanı sıra dört kümbet bulunmuştur. Mezarlığın 500m güneyinde ise Erciş Kalesi'nin göldeki kalıntıları görülebilmektedir.

Tarihi bir yerleşim yeri olan Çelebibağı Höyüğü, mezarlığın yakınlarında, köyün

güney tarafında ortaya çıkarılmıştır. Bir yarımada üzerinde bulunan ve göl sularının yükselmesiyle sular altında kalan bu höyüğün aslında bir tapınak olabileceği düşünülmektedir. Yapılan kazılarda MÖ 2800 yılından kalma kâseler, çanak çömlek ve vazolar bulunmuştur.

Erciş Kalesi

8m yükseklikteki surlarıyla göl kenarındaki bu iyi korunmuş kale de Çelebibağı Köyündedir. İlk olarak MÖ 9. yüzyılda Urartu Kralı Menua tarafından yaptırıldığı sanılan Erciş Kalesi, 8m yükseklikteki surlarıyla göl kenarındaki Çelebibağı Köyünde yer almaktadır. Diğer Urartu Kalelerinde olduğu gibi muhtemelen burada da

Çelebibağı Köyü Mezarlığı ⁽⁸⁰⁾

kral ve ailesi kalede kalırken halk çevrede yaşıyor ve yalnızca kalenin saldırıya uğraması halinde içeriye sığınyordu. Etrafında mezarlar olmamakla birlikte Erciş Kalesi'nin de diğer Urartu kaleleri ile aynı planda yapılmış olması muhtemeldir.

Akkoyunlular Döneminde burası önemli bir askeri üs olarak işlev görmekteydi. Evliya Çelebi gördüklerinden çok etkilenmiş, yapıyı son derece sağlam bulmuştur.

Aktardıklarından kuşkuyla karşılanacak olanı ise kale taşlarından her birinin "fil büyüklüğünde" olduğu yolundaki gözlemidir. Yine aynı gezgin kalenin Kara Yusuf (Karakoyunlu hükümdarlarından biri) tarafından yenildiğini, kale içinde bin kadar ev, bir cami, iki yüz dükkân ve Van'la mal ticareti yapılan bir iskele bulunduğunu söylemektedir. Sürekli olarak kabaran göl sularının tehdidi altında kalan kalenin kimi kısımları bazen 4 ay boyunca sular altında kalmış, bu da yapıya önemli zararlar vermiştir.

Muradiye (Bêgirî)

Muradiye Şelaleleri ⁽⁸¹⁾

Bend-i Mahi Şelaleleri'yle tanınan Muradiye İlçesi (nüfus: 13.816) Van il merkezinin yaklaşık 80km kuzeydoğusundadır. İlçe, şelaleler dışında görülebilecek başka yerlere de sahiptir. Sönmüş birer volkan olan Beşparmak, Pirreşit ve Pete ile çevrili ilçeden Bend-i Mahi Suyu geçmektedir.

Muradiye Bargiri Kalesi

Kale harabeleri, Muradiye İlçesi'nin kuzey tarafında, jandarma karakolu-nun yanındadır. İlçeye hâkim kayalık bir tepe üzerinde kurulmuş olan kalenin önce Urartular tarafından inşa edildiği, daha sonra 16. yüzyılda Safevi Hükümdarı Şah İsmail tarafından yeniden yaptırıldığı sanılmaktadır. Kuzeybatı tarafında yer alan duvarlar ile güney tarafındaki iki girişi Urartu döneminden kalan bu kalenin kuzey taraftaki girişi çevreleyen duvarları Safeviler Döneminden kalmıştır.

Bend-i Mahi Köprüsü

Eski Erçis-Tebriz (İran) Kervan Yolu üzerinde kulan bu köprü Güneydoğu

Anadolu'nun unutulmuş yapılarından biridir. Genel olarak söylenen, köprünün 13. yüzyıla ve Selçuklular Dönemine ait olduğudur. Buna karşılık köprünün 128 -1291 yılları arasında İlhanlı (Cengiz Han'ın ölümünden sonra Moğol İmparatorluğunda ortaya çıkan dört hanedanlıktan biri) hükümdarı Argun Han tarafından yaptırıldığını ileri sürenler de vardır. Ayrıca, köprünün Osmanlı Dönemine kadar önemli bir ticaret bağlantı noktası olduğu da söylenmektedir.

Bend-i Mahi Suyu üzerindeki köprü Muradiye'ye 11km mesafededir.

Bendi Mahi Köprüsü ⁽⁸²⁾

Muradiye Şelaleleri Asma köprüsü ⁽⁶³⁾

**Şeytan Köprüsü ve
Bend-i Mahi Şelaleleri**

19. yüzyıldan kaldığı tahmin edilen Şeytan Köprüsü Muradiye'nin 3km kuzeyinde, Bend-i Mahi Suyu üzerinde yer almaktadır. Halen iyi durumda olan, tek kemerli köprü 9.7m genişliğinde ve 22,60m uzunluğundadır.

Köprüden yaklaşık 5km kadar kuzeye yol aldığınızda Muradiye Şelaleleri'ne ulaşabilirsiniz. Çevre halkı tarafından sıkça ziyaret edilen bu noktada Doğu Anadolu'nun en güzel şelalelerini göreceksiniz. Suyu bir kaya tarafından ikiye bölünen şelalelerin yüksekliği 15m, genişliği ise yaklaşık 200m.dir. Şelalelerin karşısında asma köprüyle ulaşılabilen, yeşillik bir alanda güzel manzaralı bir restoran bulunmaktadır. Taze balık yiyebileceğiniz bu restoranda alkollü içki servisi de yapılmaktadır.

Şeytan Köprüsü ^[84]

Van-Muradiye Yolu üzerinde Erciş kavşağından sağa dönerseniz, 1,5km gittikten sonra köprüyü göreceksiniz. Arkadaki dağlar ve sakinçe akan suyla birlikte köprünün güzel bir görünümü vardır. Siyah ve beyaz taştan yapılmış iki kemerli köprü 62m uzunlukta ve 4m genişliktedir. Ne var ki, sonuncusu 2007 yılında yapılan restorasyon çalışmaları nedeniyle köprünün orijinal yapısı kısmen bozulmuştur. Yanınızda gerekli araç-gereciniz varsa, burası balık tutmak için de ideal bir yerdir.

Aziz Stephanos Manastırı

Muradiye'nin 2,5km batısında, Kandeher Köyü yakınlarında, Aksork Dağı yamaçlarında bulunan Aziz Stephanos Manastırı günümüze pek fazla tahribata uğramadan gelebilmiştir. Dikdörtgen bir plana sahip olan kilise 12m yüksekliğindedir. Yapı ilk halinde keşiş hücreleriyle çevriliyken günümüzde bu hücreler harabe halindedir. Araç yolu olmayan alana yürüyerek gidilebilmektedir.

Muradiyeli Çocuklar ^[85]

Çaldıran Savaşı

Çaldıran Savaşını gösteren bir minyatür ^[86]

Çaldıran İlçesi, Van İlinin kuzey-doğusunda, Muradiye ve Özalp ilçeleri arasında yer almaktadır. Ancak, 16. yüzyıl başlarında burası Safevilerin denetimindeki Azerbaycan ile Osmanlı egemenliğindeki Anadolu arasındaki sınırda yer almaktaydı. 1502 yılında Tebriz'de (İran'ın kuzeyinde) kendisini şah ilan edip Safevi Hanedanlığını kuran İsmail'in ordusu büyük ölçüde Kızılbaş Aşiretlerden oluşmaktaydı. Bundan bir süre sonra, 1512 yılında Yavuz Selim Osmanlı sultanı oldu. Sultan, 1514 yılında Çaldıran'da Safevilere saldırıya geçti. Amacı Kızılbaş Aşiretlerini yok etmek ve o zamana kadar Osmanlılar tarafından ihmal edilmiş bir bölgede egemenlik kurmaktı. Sultan Selim'in güçlü Sünni ordusu Çaldıran'da üstün geldi.

Önde gelen Kürt liderlerinden Bitlisi'nin tavsiyelerine uyan sultan, Osmanlı egemenliğini tanımları karşılığında yerel Kürt aşiret liderlerinin yarı özerk konumunu yeniden tesis edeceği sözünü verdi. Böylece ortaya Kürt coğrafyasının en az yüzde 30'una yayılmış yarı bağımsız 16 il çıktı. Bunlardan en büyük ve önemlileri Bitlis, Botan (Cizre), Hakkâri, Hisnikelya (Hasankeyf), Behdınan (Dehok/Dahuk, Kuzey Irak) ve Erdelan (Sanandej, Kürdistan İlleri İran) idi. Bu iller 1840'lara kadar merkezi yönetimden özerk olarak varlıklarını sürdürdü. Çaldıran da, 1639 yılındaki Zuhab (veya Kasrı Şirin) anlaşmasından I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı ve İran İmparatorlukları sınırı üzerinde kaldı.

Başkale (Elbak)

Vanadokya ^[87]

parçası olmuş ve bugünkü adını almıştır.

Kelekom Köprüsü

Bu iki kemerli köprünün 1655 yılında Hüsrev Paşa tarafından yaptırıldığı söylenmektedir. Yüksekova yolu üzerinde Başkale'den yaklaşık 16km uzaklıkta bulunan ve günümüze kadar sağlam gelebilen bu köprü Zap Suyu üzerinde yer almaktadır.

Örenkale (Pizan) Köyü

Başkale'ye 19km mesafedeki Örenkale (Pizan) Köyünde Hüsrev Paşa ile ilişkilendirilen bir medrese ve türbe bulunmaktadır. Medrese her katında yedi odası olan iki katlı, dikdörtgen planlı bir yapıdır. İbadet yeri zemin katta ve kuzeybatı tarafındadır. Avluya kuzeydoğu tarafında açılmış ve yazıtlarla süslenmiş bir girişten geçilir. Girişin üzerindeki yazıtlara göre medrese Hakkâri mirlerinden Hüsrev Paşa tarafından 1653 yılında yaptırılmıştır. Güneybatı tarafında kalan bölümün oğlu Süleyman Paşa tarafından sonradan eklendiği söylenmektedir. Yapının büyük bölümü moloz

Kelekom Köprüsü ^[88]

Van'ın 110km güneydoğusunda yer alan Başkale İlçesi (nüfus: 15.910) İran ile 138km uzunluğunda bir sınıra sahiptir. Bölgedeki işsizlik göz önüne alındığında bu durum sınır kaçaklığına elverişli bir ortam yaratmaktadır. Adından da anlaşılabilceği gibi bir zamanlar kale kenti olan Başkale İlçesi bugün eski kiliseleri ve Vanadokya (Kapadokya'dakine benzer peribacalarının olduğu yer) ile dikkat çekmektedir.

İlçenin tarihi Hitit Uygarlığına dayanmaktadır. Önceleri Elbak adıyla bilinen Başkale Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Hakkâri'ye bağlıydı. Geçmişte Başkale'de çok sayıda Ermeni yaşardı. Nitekim 1915 yılında burayı alan Ermeniler Rus desteği ile üç yıl ellerinde tutmuştur. İlçe daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin bir

Aziz Bartholomew Kilisesi ⁽⁸⁹⁾

taşlardan yapılmıştır. Medresenin iç kısımları alçıyla sıvanmıştır.

Köyün güneyindeki mezarlıkta bulunan Hüsrev Paşa Türbesinde 6 mezar bulunmaktadır. Bunların arasında oğlunun ve yakınlarının mezarları da vardır. 1663 tarihli mezar ise Hüsrev Paşa'nın kendisine aittir. Kare planlı yapının duvarları taştandır ve üzeri piramit biçimli bir çatıyla kapanmıştır.

Örenkale Köyünde harabe halinde olan bir de kale bulunmaktadır.

Akçalı (Salkone) Köyü

Başkale'nin 20km güneybatısında, Van-Hakkâri Karayolunun biraz ötesinde kalan bu köyde kalker taşlarından travertenlerin oluşturduğu bir manzarayla karşılaşacaksınız. Öyle ki beyaz bulutların burada yeryüzüne indiği izlenimine bile kapılabilirsiniz. Görüntü Anadolu'daki diğer benzerleri kadar olmasa da sizi etkileyecektir.

Aziz Bartholomew Kilisesi

13. yüzyıl sonlarından kalma bu kilise yıkık olmasa, Ermeni mimarisinin iyi örneklerinden biri olurdu. Yapı

Yanal (Sorader) Kilisesi ⁽⁷⁰⁾

günümüzde askeri bölgede yer aldığından ancak ana yoldan görülebilmektedir. Başkale'nin 23km kuzeydoğusunda, Büyük Zap Vadisindeki Albayrak (Dêr) Köyünde bulunan Aziz Bartholomew Kilisesi'nin ziyaretine nadiren izin verilmektedir.

Bugün Aziz Bartholomew Kilisesinden geriye görülebilecek yalnızca kalıntılar ve jamatun, (giriş bölümü) kalmıştır. Bugünkü görünümü büyük olasılıkla 19. yüzyıldaki yenileme çalışmasından kalmıştır. 1966 yılında yaşanan büyük

Vanadokya^[91]

yerli halk tarafından "Vanadokya" olarak adlandırılan yer bulunmaktadır. Çevredeki Yiğit Yanardağı'nın faal olduğu dönemlerde Orta Anadolu'daki Kapadokya'ya benzer ilginç bacalar oluşmuştur. Bu benzerlikten dolayı buraya "Vanadokya" denilmiştir. Buradaki örnekler Anadolu'dakiler kadar yoğun ve peş peşe sıralanmış olmamakla birlikte hayli şaşırtıcı bir görünüm sunmaktadır. Köyün arka tarafı buradaki peri bacalarının fotoğrafını çekmek için en ideal yerdir.

Yanal (Soredêr) Köyü

7.-9. yüzyıllar arasında inşa edildiği sanılan ve ilde en iyi korunmuş kiliselerden biri olan bu yapı ilçenin 45km kuzeydoğusunda yer alan Yanal Köyünde bulunmaktadır. Aziz Ejmiacin'e adanan kilise dört yapraklı yonca planı üzerine kırmızımsı taş bloklardan inşa edilmiştir. Batıya bakan tarafında kemerli bir girişi bulunan kilise, içerden iki çapraz kemerle desteklenen merkezi bir kubbeye sahiptir.

Yanal (Soredêr) Kilisesi^[92]

bir patlamada önemli hasar gören kilisenin giriş kapısındaki güzel kabartma dikkat çekicidir. Kabartmalarda at sırtında savaşılan iki kişiyle birlikte altı küçük melek tarafından taşınan, tahtında oturan İsa görülmektedir.

Vanadokya

Başkale'nin 33km kuzeydoğusundaki Yavuzlar (Taghik) Köyü yakınlarında

Ağrı Dağına tırmanış ⁽¹⁾

AĞRI (Ağirî)

Ağrı yeşil ve beyaz dağlarla çevrili geniş bir ovarda kurulmuş, oldukça güzel bir kenttir. Ağrı adı, Kürtçe Dilinde "ales" anlamına gelen **agir** sözcüğünden gelmektedir. Bu adlandırmaya muhtemelen eski Ahit'te **Nuh'un Gemisinin bulunduğu yer** olarak geçen Ağrı Dağı'nın volkanik özelliği yol açmıştır.

Ağrı da; geleneklerin, kültürün ve tarihin ptağanustb **doğal gzlliklerle** harmanlandiği özel bir havayla karşılasacaksınız. Turistler genellikle tarz olarak İstanbul'daki **Topkapı Sarayı** ile benzerlik gösteren **İşhak Paşa Sarayı**'ni görmeye gelirler.

Ağrı Dağı⁽²⁾

Asya ile Anadolu'nun kesiştiği noktada yer alan Ağrı, tarih boyunca pek çok mücadeleye sahne olmuştur. Bölge, MÖ 15. yüzyılda Hurri-Mitani Krallığı'nın kuzeyinde yer alırken, Urartuların uzun yıllar süren hâkimiyetinden sonra bölge başka güçlerin yanı sıra Partlıların, Safevilerin, Moğolların ve Karakoyunluların kontrolüne girmiştir. Ağrı, Ruslar ve Osmanlılar arasında da savaş nedeni olmuş, kısa bir zaman dilimi içinde birkaç kez el değiştirdikten sonra Berlin Anlaşmasıyla kesin olarak Osmanlılara bırakılmıştır. Bölgede Ermeniler uzun süre nüfusun önemli bir bölümünü oluşturduğundan yörede Hıristiyanlıkla ilgili birçok kalıntıya rastlamak mümkündür.

İl nüfusu
530,879 (2007)
Ortalama yükselti
1650m
Yüzölçümü
11.376 km²
İlçeler

Ağrı (merkez), Doğubayazıt,
Diyadin, Eleşkirt, Hamur, Patnos,
Taşlıcaay, Tutak

Ekonomi

Tarım ve hayvancılık, turizm

Komşu iller

Erzurum ve Muş (batı), Kars (kuzey),
İğdır (doğu), Van ve Bitlis (güney)

Abdiğör köfte⁽³⁾

Ağrı, beyaz balı ve süt ürünleriyle ünlüdür. Ağrı'da üretilen ve bir tür grayer peyniri olan kaşar son derece kalitelidir. Yörenin en ünlü yemekleri ise, küçük et parçalarının çeşitli otlarla pişirildiği saç kavurma, koyun postu içinde *goşteberg* otu ile pişirilen *goşteberg* et yemeği, *helise*, *tava kebab* ve *abdiğör* adı verilen köftesidir. Sinirleri ayıklanmış taze siğir etiyle yapılan bu köftede et, yumurta ve baharatla yoğrulmakta ve

Ağrı merkezden görünüm ⁽⁴⁾

bir süre dinlenmeye bırakılmaktadır. Hazır hale gelen malzeme kaynar suda yuvarlak köfteler halinde pişirildikten sonra pilavla servis edilmektedir. Ağrı'ya gidecek olursanız bu tek kelimeyle nefis olan köftenin tadına bakmadan dönmemelisiniz

Bölgede görülen geleneklerin, kültürün ve tarihin olağanüstü doğal güzelliklerle harmanlandığı özel hava Ağrı'da da karşımıza çıkmaktadır. Turistler Ağrı'ya genellikle İshak Paşa Sarayı'nı görmeye gelirler. Tarz olarak İstanbul'daki Topkapı Sarayıyla benzerlik gösteren bu saray, çevresinde başka hiçbir yapı olmadığı ve aşağıdaki Doğubeyazıt

Yaylası'na baktığı için ondan daha etkiyleyicidir. Ünlü Kürt Şair Ehmedê Xanî'nin (Ahmed-i Hani) mezarı da görülmesi gereken yerler arasındadır. Dahası, ilde modern kayak tesisleri, Diyadin İlçesinde ise termal kaplıcalar bulunmaktadır. Türkiye'nin en yüksek noktası ve Nuh'un Gemisi'nin bulunduğu söylenen yer olmasıyla ünlü Ağrı Dağı, uzaklardan bile fark edilebilen kendine özgü çarpıcı bir güzelliğe sahiptir (eğer bu alanda beceriniz varsa ve gerekli düzenlemeleri yapmaya hazırsanız dağın

Yöresel kıyafetler ⁽⁵⁾

tepesine tırmanmayı da deneyebilirsiniz). Son olarak, Van Gölü çevresinde olduğu gibi burası da Doğubeyazıt Kalesi gibi eski Urartu yapıtları bakımından zengindir.

Ağrı (Ağirî) Kenti

Ağrı (nüfus: 97.839) yeşil ve beyaz dağlarla çevrili geniş bir ovada kurulu, oldukça güzel bir kenttir. Ağrı adı, Kurmanci Dilinde "ateş" anlamına gelen *agir* sözcüğünden gelmektedir. Bu adlandırmaya muhtemelen eski Ahit'te Nuh'un Gemisinin bulunduğu yer olarak geçen Ağrı Dağı'nın volkanik

özelligi yol açmıştır. Kent, dağa giden yol üzerinde olduğundan etrafta sırt çantalarıyla dolaşan çok sayıda turist görebilirsiniz. İl merkezi yakınlarında bir kayak tesisi ve ziyaret edilebilecek bir kale bulunmaktadır. Kentin modern Cumhuriyet Caddesi, bölgedeki diğer pek çok "Sanat Sokağı" gibi araç trafiğine kapalıdır; mağaza, banka, lokanta ve otellerin çoğu da bu cadde üzerinde yer almaktadır.

Kayak tesisleri Ağrı'ya 18km mesafede Bubi Dağı'ndadır.

Tesislerde mütevazı imkânları olan bir kayak merkezi ile 1200m uzunlukta bir teleski bulunmaktadır.

Tesislerde aperatif yiyecekler ve meşrubat bulabileceğiniz bir kafe de bulunmaktadır.

Kentin 20km doğusundaki Yukarı Küpkıran (Harabe Göl) ve Güneysu Köyleri arasında bulunan büyük taş bloklardan yapılmış bir kale yer almaktadır. Bir zamanlar Urartu üssü olan kale depremlerden büyük hasar görmüş ve kelimenin tam anlamıyla yerle bir olmuştur. O kadar ki, zaman zaman karın ve biriken yağmur sularının altında kaldığı görünmektedir. "Harabe Göl" adı da buradan gelmiştir.

Ağrı (Ararat) Dağı

Ağrı Dağı ⁽⁶⁾

Nuh'un Gemisi

Bazı bilim insanları Ağrı'nın güneye bakan yamaçlarında Telçeker (Surbahan) ve Mesar Köyleri (23km) arasında görülen ve gemiyi andıran bir oyuk üzerinde araştırma yapmışlardır. 1983 yılında Amerikalı araştırmacı James Irwin burada çalışma yapan ilk bilim insanı olmuştur. Bunun üzerine Kültür Bakanlığı da yöreyi "Koruma Altındaki Kültür Varlığı" ilan etmiştir.

Aslına bakılırsa, Ağrı Dağında Nuh'un Gemisini aramanın anlamlı bir iş olup olmadığı sorgulanabilir. İncil'den hareketle dağa yapılan bu atıf aslında metnin yanlış yorumuna dayanmaktadır. İncil'de geçen "Ararat" sözcüğüyle Van Gölü yöresindeki Urartu Krallığından söz edilmektedir. Kuran'da ise, geminin Ağrı'dan 500km uzaklıkta, Cizre'nin doğusundaki Cudi Dağında karaya ulaştığı söylenmektedir.

Ağrı Dağı

Özellikle Ermeniler için çok özel bir yeri olan Efsanevi Ağrı Dağı 5165m ile Türkiye'nin en yüksek zirvesidir.

Ağrı Dağı eteğinde bir köy ⁽⁷⁾

Dağın büyük bölümü, Ağrı İlinin komşusu Iğdır sınırları içinde kalmaktadır. Bu volkanik dağda 4000 metreye kadar bazalt, daha yukarıda ise andezit yapı görülür. Söylentiye göre, zamanında Marco Polo bu dağı kimsenin tırmanamayacağını iddia etmiştir. Kayıtlara göre dağa başarılı ilk tırmanış 1829 yılında Profesör Frederik Von Parat tarafından gerçekleştirilmiştir. Daha sonra, 1980'lerden itibaren, aralarında Nuh'un Gemisini de arayanlar olmak üzere binlerce dağcı tırmanış yapmıştır. Dağcılık sporu Doğubayazıt için profes-

yonelce gelir getirici ve döviz kazandırıcı bir meslek haline gelmiştir.

Deneyimli bir dağcıysanız veya bu dağa tırmanmayı düşünüyorsanız, hazırlıklarınıza mutlaka önceden başlayın. Çünkü bürokratik işlemler hayli zaman almaktadır. (Burası hassas bir bölge olduğundan Turizm Bakanlığı'nın resmi izni gerekmektedir). Adreslerini www.mountainsofturkey.org sayfasında bulabileceğiniz uzman acenteler belirli bir ücret karşılığında bu formaliteleri yerine getirmenize yardımcı olacaktır. Tırmanış için ideal zaman, tahmin edilebileceği gibi Haziran ile Eylül ayları arasındadır. Titiz bir fiziksel hazırlık ve malzeme hazırlığı yapmadan ve bir rehber kiralamadan bu işe kalkışmayın. Yanınızda bulunması gereken malzemeler kar gözlükleri, kışlık giysi, şapka ve eldiven, kışlık bot, dizlik, çivili ayakkabılar ve buz baltasıdır. Gece de kalacağınızdan yanınızda uyku tulumu ve şilte almayı unutmamalısınız.

Tırmanış yolları

Doğubayazıt ilçe sınırları içinde kalan dağın asıl zirvesine (Büyük Ağrı) Topçatan (Kanıkork) ve Eliçiftliği Köylerinden çıkılabilir. Eliçiftliği'nden yola çıktığında

3200 metredeki 1. kampa 8 saatte ulaşılmaktadır. Geceyi geçireceğiniz bu kampa kadar eşyalarınızı ve su taşımak üzere katır temin eden acenteler vardır. İkinci gün 6 saatlik bir yürüyüşle 4200 metredeki 2. kampa varılır. Bu noktadan sonra zirveye çıkıp kampa dönmek 10 saat kadar alabileceğinden tırmanışa sabah şafak vakti başlamak gerekir.

Ağrı Dağı'nın kuzeye bakan tarafında kayak tesisleri kurmaya yönelik bir proje hazırlanmaktadır. Gelecekte, Doğubayazıt'a 15km mesafedeki Aralık İlçesinden yola çıkarak bu taraftan tırmanmak da mümkün olabilir. Böylece, tırmanış sırasında çevredeki Ermeni anıtlarının harabelerini ve yol üzerindeki gölü görmek de mümkün olacaktır.

Asıl zirvenin doğusunda kalan küçük zirve (Küçük Ağrı, 3846m) tırmanışına ise ancak kuzeybatı tarafından olmak şartıyla izin verilmektedir.

Ağrı Dağı (9)

Ağrı'dan bazı önemli isimler

Ağrı'da yetişen ünlüler arasında şair, filozof, yazar ve düşünür **Ehmedê Xani** (bakınız s.481) ve Şahê Dengbêjan (Tüm *dengbêj*lerin kralı) olarak tanınan **Şakiro** (Şakir Deniz) yer almaktadır. Doğum tarihi bilinmeyen Şakiro, Navik Köyünde dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlarda kılam (*dengbêj*lerin söylediği şarkı) söylemeye başlamış, yüksek perdeli sesiyle ünlenmiştir. Ülkenin güney-doğusuna giden Şakiro, Diyarbakır'dakiler başta olmak üzere, döneminin hemen hemen tüm *dengbêj*leriyle söylemiş ve çok sayıda plak yapmıştır. Reso gibi ünlü *dengbêj*lerin eserlerini okuduğu gibi, *Wey Dil*, *Serayê*, *Gênc Xelil*, vb. kendi bestelerini de yapmıştır. Şakiro, 1996 yılında İzmir'de yaşamını kaybetmiştir.

Mîro mîro mîro mîro mîro wey dil, wey dil
Ah gönül, ah gönül, ah gönül, ah gönül, hey gidi gönül

....

Bira Xwedê xirabike dilî bê dil,
Fenanî gaki bê werîsê bê cil,
Fenanî kirasê qolê bê mil,
Fenanî dara bê şalû û bê bilbil,
Fenanî xasbexçekî bê gul,
Allah viran etsin gönülsüz (evlenen) gönül
İpsiz ve çulsuz bir öküze benziyor
Kolu olmayan kısa bir entariyi andırıyor
Bülbüllerin ötmedikleri bir ağaca benziyor
Gülü olmayan has bir bahçeyi andırıyor

....

Bira dêrisê gunda da dilê meriv bi dil be, tûrê
parsê li mil be,
Parsa meriv li vir nebe, li nava dozde
dêwalê ecnebî Üris, Aleman Emrîkan gêwir be,
Bira parsa meriva birije be, tûrê merivayî qul be,
Di dêrisê gunda da meriv li ber dîwarê evda be,
Serrex a meriv gûnî be,
Binrex a meriv postê jûjî be,
Lolo gundo tu xirabî, berseriya meriv kevir be,
Xwirê meriv kerî nanê garis û gilgil be,
Di dêrisê gunda da tek bira dilê rezil bi dil be, wey dil.
Kötü bir yerde olayım, gönlüm hoş olsun,
Dilenci torbası belimde olsun
Dilenciliğim burada değil, yedi düvel gavur memleketinde olsun
Dilenci torbam delik olsun, dilendiklerim içinden dökülsün
Kötü bir yerde, bir kulun kapısında kul olayım
Yorganım keçeden Döşeğim kirpi postu
Yastığım taş olsun Yiyeceğim sadece bir darı ekmeği olsun
Yeterki bu rezil gönlüm hoş olsun

Şakirê Qereyaziyê

Şakiro¹⁰¹

Şarkı yüreğinin dikine giden bir kişinin duygularını ifade etmektedir. Şarkıda aşk o kadar yüceltilmiştir ki, hayatı güzelleştirip anlamlı kılan tek kavram aşktır. Şarkının nakarat bölümü dikkat çekicidir: "İnsanın gönlü hoş olsun da varsin omzunda delik dilenci çantası olsun, yorganı kirpi postu, döşeği geven, yastığı taş, yiyeceği bir parça mısır ve darı olsun."

Yörenin bir başka ünlü *dengbêj*i **Evdalê Zeynikê** 19. yüzyıl başlarında Tatak'ın bir köyünde doğmuştur. Divanda Sürmeli Memed Paşa'nın baş *dengbêj*i olmuş, ancak ününün zirvesindeyken gözleri kör olduğundan bir daha büyük toplantılara katılamamıştır. Giderek yoksulluk içine düşen Evdalê Zeynikê yanında hasta evlatlığı Temo ile birlikte Serhad Bölgesindeki köylerde dolaşmaya başlamıştır. Yaşamının son yıllarında bir İranlı tarafından gözleri iyileştirilen Evdal, Erzurum'un Qancıyan Köyünde 1913 yılında ölmüştür. Kimileri Evdalê Zeynikê'nin Şakiro'nun üstadı olduğunu belirtmektedir.

Yaşar Kemal'in Ağrı Dağı Efsanesi

Ağrı dağı efsanelerin yeridir ve bu efsanelerden biri de Yaşar Kemal'in *Ağrı Dağı Efsanesi* adlı yapıtına konu olmuştur. Öykü, genç ve yoksul birini sahibi olarak seçen son derece güzel bir atla ilgilidir. Genç adam atla ne yapacağını bilmesede, onu Tanrı'nın bir hediyesi olarak kabul eder. Atın gerçek sahibi, varlıklı ve güçlü soylu kişi durumu fark edip yöreye saldırdığında işler karışır. Ağrı Dağı eteklerinde halka baskı uygulayan ağa onları göçe zorlar. Genç ise yakalanır, hapse atılır ve idama mahkûm edilir.

Öykü trajik bir sonla bitecekken genç bir kadın ona aşık olur.

Ulaşım	Konaklama	Nerede yemek yenir?
<p>Türk Hava Yolları'nın Ankara ve İstanbul'dan Ağrı'ya uçak seferleri vardır. Ağrı Havaalanı kentin 5km dışındadır. Trabzon-Erzurum-Tahran karayolu Ağrı'dan geçmekte, bu da Ağrı'yı karayolu ulaşımı açısından elverişli bir konuma getirmektedir.</p>	<p>Ağrı'da kalacaklar için birçok seçenek vardır. Örneğin, merkezdeki Erzurum Caddesi üzerinde bulunan 50 odalı ve kahvaltılık servisi olan <i>Büyük Ağrı Oteli</i> (0472 215 48 61) veya <i>Otel Kervansaray</i> (0472 218 00 41) tercih edilebilir.</p>	<p>Cumhuriyet Caddesindeki <i>Damak Döner ve Kebap Salonu</i> (0472 215 77 78) menüsünde kebapların dışında yöresel tatlılar da yer almaktadır. Nevzat Güngör Caddesindeki <i>Can Baba Kebap ve Döner Lokantasında</i> (0472 216 14 10) kebap çeşitleri ve dönerin yanı sıra kavurma, dolma ve köfte dâhil ev yemekleri de sunulmaktadır.</p>
<p>Ararat Dağında camping [12]</p>		

Eleşkirt (Zêdkan)

Toprakkale Köyü ⁽¹³⁾

Ağrı il merkezinin 34km batısında, eskiden bir Ermeni yerleşim yeri olan Eleşkirt İlçesinde (nüfus: 11.194) günümüzde Kürtler ile birlikte az sayıda Kafkas Türkü yaşamaktadır. Daha önceleri Zêdkan adını taşıyan bu Urartu yerleşimi yılın yarısında kalın bir kar tabakasıyla kaplıdır. Çevresi, batıda Hayrangöl (2850m) ve Köseadağ (3433m), güneyinde ise Mızrak (2350m) ve Kılıc (2306m) Dağlarıyla çevrilidir. Yüzey şekilleri ve iklimi nedeniyle ilçe yakınlarında bir kayak tesis yapılmıştır. İlçe nefis beyaz balı ile ünlüdür. Çevredeki linyit yataklarından elde edilen kömür Yığıntaş (Şadîyan) ve Hayrangöl gibi köylerde ısınmada kullanılmaktadır.

Toprakkale

Eleşkirt'e 13km uzaklıktaki Toprakkale, Ağrı İlindeki en büyük arkeolojik sit alanlarından biridir. Alanda görülebilecekler arasında, kalenin yanı sıra 17. yüzyıldan kalma bir cami de vardır. Bir zamanlar Toprakkale (Patnos'la birlikte) yöredeki en önemli Urartu yerleşimlerinden biriydi ve burada Tanrı Haldi'ye

Toprakkale Köyü Camii ⁽¹⁴⁾

adanmış bir tapınak bulunmaktaydı. Buradaki kale, büyük bir olasılıkla Kral II. Rusas Döneminde (MÖ 685-645) yapılmıştır. Daha sonra, yerleşim Partlı Arsacid hanedanının egemenliğindeyken, kale 180-191 yıllarında Ermeni Hükümdarı V. Vologese tarafından yenilenmiştir. 1879'da Haldi Tapınağı ile özel olarak

İlgilenen İngiliz araştırmacı Clayton kaleyi incelemiştir. Clayton'la birlikte Keldani Hıristiyan araştırmacı Hormuzd Rassam'ın burada buldukları değerli birçok eseri kaçırdıklarından kuşkulılmaktadır. Urartu Tapınağı ile kaledeki odalar bugün tamamen harabe halindedir. Buna rağmen, kalıntılar yapıların daha önce ne kadar görkemli olduğu konusunda ipuçları vermektedir.

Toprakkale Köyünde görülmeye değer ilginç bir cami de vardır. Köydeki tümülüsün güney tarafında bulunan cami 1684 yılında Mirza bin Abdi Paşa tarafından yaptırılmıştır. Kare planlı caminin sekiz kubbesi, sivri ve yüksek tonozları vardır. Minaresi olmayan caminin gövdesini oluşturan duvarlar ve giriş kapısı taş bloklardan yapılmıştır. İbadet salonunda 14 ahşap sütun vardır. Ana binanın kuzey tarafındaki yazıtta caminin Abdi oğlu Mirza tarafından yaptırıldığı, mimarının da Ağabeydin olduğu belirtilmektedir. Caminin mimarisi, Selçuklu yapılarında yaygın olarak görülen bir tarzdadır. 1864 yılındaki depremden ağır hasar gören cami daha sonra koruma altına alınmış, 1968 yılında restore edilmiştir.

Güneykaya Kayak Tesisleri

E23 karayolu Erzurum yolu üzerinden rahatlıkla ulaşılabilen kayak tesisleri

Eleşkirt'e 6km, Ağrı il merkezine ise 36km mesafededir. Pistlerde teleski bulunmaktadır ve tesisler Ekim ayından Mart ayı sonuna kadar açıktır. Kayak merkezinde güzel bir restoran da bulunmaktadır.

Eleşkirt de kayak (15)

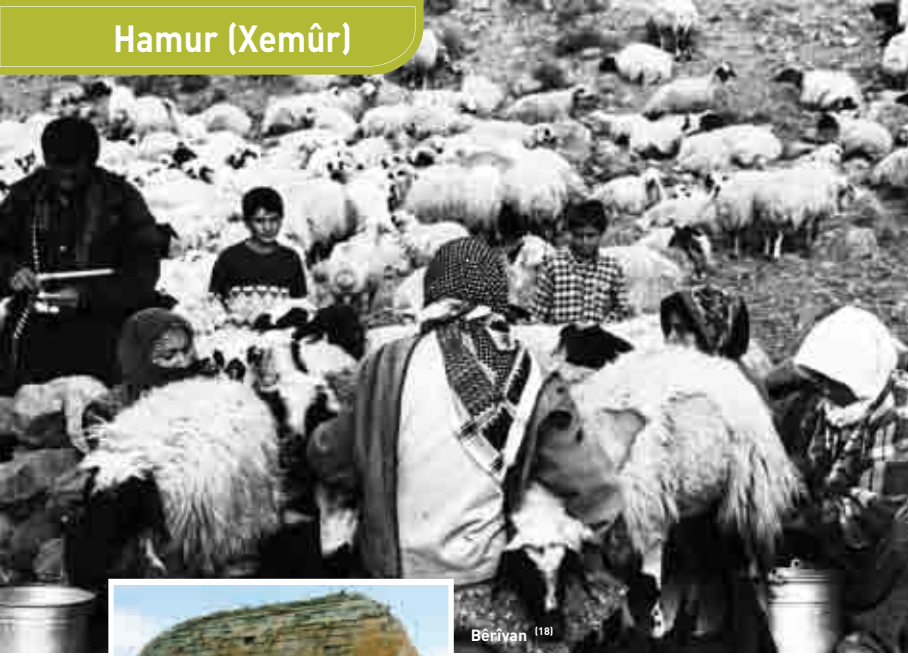

Eleşkirt'ten bir portre (16)

Toprakkale'den bir görünüm (17)

Hamur (Xemûr)

Berivan ⁽¹⁸⁾

Sürmeli Mehmet Paşa Kümbeti ⁽¹⁹⁾

Hamur İlçesi (nüfus: 3.863), Ağrı il merkezinin 13km güneyinde, 1675m yükseltidedir. Eski adı Havaran olan yerleşimin tarihi MÖ 14. yüzyıla dayanmaktadır. Tarih boyunca bir dizi imparatorluk ve krallık burada da hüküm sürmüş, yöreye 1467'den başlayarak Akkoyunlular, 1578'den başlayarak da Osmanlılar egemen olmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında 1915-1918 yılları arasında Rus işgali altında kalan Hamur, 1927 yılına dek artık var olmayan Beyazıt İline bağlıyken, bu tarihte Ağrı'ya bağlanmıştır

İlçede kışlar ağır geçmekte, kar sık sık yolları kapamaktadır. Baharla birlikte topluluklar yaylalara (Kürtçe *zozan*) çıkmaktadır. Bunlardan ünlü Aladağ Yaylası Hamur İlçesinin yakınındadır.

Tahmin edilebileceği gibi ekonomi tarım ve hayvancılığa dayanmakta, ancak, arıcılık da yapılmaktadır. Yolunuz düştüğünde yörenin güzel balından almanız tavsiye edilir.

Sürmeli Mehmet Paşa Türbesi (Hamur Kümbeti)

İlçenin en iyi korunmuş tarihi eserlerinden biri olarak bu türbe ziyarete değerlidir. Kümbet Mahallesinde bulunan türbenin yapılış tarihi, giriş kapısındaki yazıtlar silinmiş olduğundan tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte, okunabilir kalmış satırlardan birinden hareketle türbenin 1802 yılında yapıldığı sonucuna varılabilir. Türbenin tasarımı yerleşik Selçuklu veya Osmanlı tarzından farklılık göstermektedir. Dikdörtgen zeminde ilginç siyah taşlar görülmekte, tonozlar ise Doğubayazıt'daki İshak Paşa Sarayındakine benzer siyah ve kirlili beyaz tonlardaki taşlardan oluşmaktadır.

Türbede toplam dört mezar vardır. Bunlardan biri avludayken, biri büyük

diğer ikisi küçük üç mezar iç kısımda bulunmaktadır. Bugün harap durumda olan mezar taşları üzerinde Arap harfleriyle yazıtlar, sekiz köşeli yıldızlar ve bitki motifleri görülmektedir. Türbenin İshak Paşa'nın torunu İbrahim Paşa tarafından kendisi, karısı, kızı ve kardeşi Yusuf Bey için yaptırıldığı söylenmektedir.

Türbe, ilçenin girişinde, Kümbet Mahallesindedir. Etrafı çevrilmiş olan türbeye güneydeki küçük bir kapıdan girilmektedir.

Havaran Kalesi

Kale Mahallesinde yer alan Havaran Kalesi, Mandalık Çayı kenarında bulunan 100m yükseklikteki dik ve kayalık bir tepenin üzerinde kurulmuştur. Ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte Selçuklular Döneminden kaldığı tahmin edilen kale, ilk haliyle bir camiyi, evleri ve hanları içine alacak kadar genişti. Çevrede bulunan Sosik, Ceylanlı ve Eleşkirt gibi kalelerin de Havaran'a

bağlı olduğu sanılmaktadır. Günümüze kalenin yalnızca batı tarafı kalmıştır.

Bir kanyon, kaleyi 100 kişiyi alabilecek genişlikte bir mağaradan ayırmaktadır. Mağara, buradan geçen bir akarsuyun kıyısındadır.

Sosik Kalesi

Sosik Kalesi, Hamur İlçesinden 25km uzaklıktaki Karlıca (Sosik) Köyünde yer almaktadır. Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde bir Selçuklu yapısı olarak söz edilmesine karşın, iç kısmı hayli geniş olan kalenin geçmişinin Urartulara dayanması mümkündür. Kalenin geçmişte yenilendiği ve muhtemelen Akkoyunlu Aşiretleri tarafından kullanıldığı sanılmaktadır.

Kalenin yan taraflarındaki iki odayla iyi korunmuş sayılabilecek hamam ve aşağıya inen gizli merdivenler günümüze gelebilmiştir. Bunun yanında kalenin zemin katında bir zindan, doğuda bir su deposu, kuzeybatı ve kuzey tarafında da iki burç, alt kısmında ise ibadet için özel olarak ayrılmış bir oda bulunmaktadır.

Kız Kalesi

2km ötede, Sosik Kalesi'nin daha küçük bir benzeri bulunmaktadır. Sosik Hükümdarının burayı kızı için inşa ettirdiğine inanıldığından yörede kaleye "Kız Kalesi" denmektedir. Bu güzel kale, bölgede pek bulunmayan oval taşlarla inşa edilmiştir. Henüz harap durumda olmayan kalenin kısa sürede restore edilmesi beklenmektedir.

Tutak (Tutax /Dûtax)

Tutak ^[22]

Ağrı il merkezinin 40km güneybatısındaki Tutak (nüfus: 7.172), bir zamanlar Hurri-Mitani Krallığı'nın kuzeydoğu bölümünü oluşturmuş ve o dönemlerden günümüze kadar yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Safevi (İran) ve Osmanlı İmparatorlukları arasında 150 yıl süren savaşların ardından, Zohab (1639) Anlaşması'yla İran sınırı görüldüğü kadarıyla kalıcı biçimde belirlenmiştir. 1877 ve 1878 yıllarında Tutak bir süre Rus işgali altında kalmıştır.

Karagöz Mezarlığı ve Taş Kilise

Tutak ilçesinin 20km güneybatısında bulunan Soğukpınar (Muşyan) Köyü ile Dayıpınar (Noktûlî) Köyüne yakın Kanîspî Mezrası arasında bulunan

dağlarda eskiden ibadet yeri olarak kullanılan ve girişi kilise olan mezarlar bulunmaktadır. Çevredeki yaylalara hâkim durumdaki bu yer, bir mezarlıktan çok kaleyi andırmaktadır. Burada, ölen Urartuluların yakılmış bedenlerinin konulduğu oyuk şeklinde 36 mezar vardır. Giriş bölümü özel bir titizlikle

oyulmuştur. Alanın bir bölümü daha sonra "Karagöz Kilisesi" adıyla kilise olarak kullanılmıştır. Mezarlık ve kiliseye ulaşmak için önce Soğukpınar Köyünden geçilir, Kanîspî Mezarlığından sola dönüp yol bitinceye kadar devam edilir. Bundan sonra tepeye tırmanıp basamakla çıkılacak dar bir oyuğu aramak gerekir. Yeraltı kilisesinin, büyük bir salonu ve duvarlarında birçok niş bulunan iki küçük odası vardır.

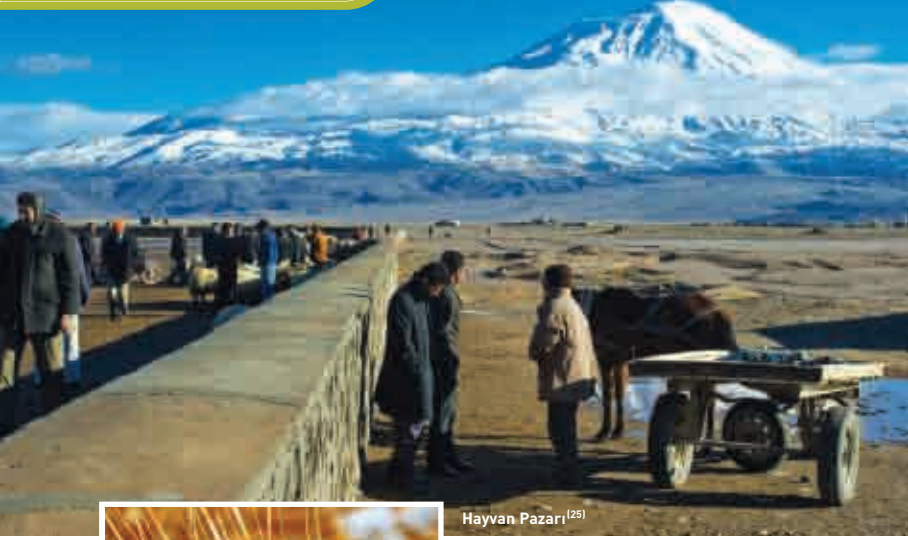
Karagöz Kilisesi ^[23]

Karagöz Kilisesi ^[24]

Patnos (Panos)

Hayvan Pazarı^[25]

Başak^[26]

Ağrı il merkezinin 79km güneyinde yer alan Patnos İlçesi (nüfus: 67.121) Ağrı'nın nüfus bakımından en büyük ilçesidir. Patnos'tan geçen Ağrı-Van Karayolu ilçeye canlı ve işlek bir görünüm kazandırmaktadır.

Urartular Döneminde Aladari adıyla bilinen Patnos bu krallığa ait eski kalıntıları barındırır. Patnos'un Urartu Uygarlığının bölgesel merkezi olduğu sanılmaktadır. Yerleşim, Romalılar Döneminde Patusus, Osmanlı Döneminde ise Batnus olarak

anılmıştır. İlçe ekonomisi büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayalıdır.

Aznavur Höyüğü

Patnos'un 2km kuzeybatısında Aznavur (Kop) Köyünde bulunan tümülüsün MÖ 8. yüzyıldan kalma bir Urartu yerleşim birimi olduğu tahmin edilmektedir. Alan askeri bölgede yer almasına karşın eski yerleşimi çevreleyen duvarların kalıntıları dışarıdan da görülebilmektedir. Aslında burası Kral Menua Döneminde yapılmış bir kaledir. 250m uzunluğundaki duvarları, alt tarafta taş, üst taraflarda ise kerpiç kullanılarak inşa edilmiştir. Aynı alanda, Patnos'a 19km mesafedeki Ortadamlı (Ancinî) Köyünde bulunan bir yazıta göre, burada Kral İspiuni Döneminden kalan bir de tapınak vardır. Alan, 1959 yılındaki yasa dışı kazılar sırasında ortaya çıkarılmış, bundan iki yıl sonra Ankara'dan gerekli araştırmaları yapmak üzere bir ekip gelmiştir. Bu ekip Menua'ya adanmış bir tapınakla birlikte Urartu Mezarlarını ortaya çıkarmıştır. Kazılardan elde edilen buluntular bugün Van ve Erzurum Müzelerinde sergilenmektedir.

Doğadan bir görünüm ^[27]

El sanatları ^[28]

Girik Höyüğü

En etkileyici Urartu kalıntılarında biri olan Girik, Patnos'un 1km güneydoğusunda bulunmuştur. Buradaki bir tepenin üzerinde duvarlarla birlikte bir tür sarayı andıran tapınağın kalıntıları bulunmaktadır. Alanın Urartu yönetiminde merkezi bir öneme sahip olduğu, duvarların ise MÖ 789-766 yılları arasında Kral Menua ve oğlu I. Argisti Dönemlerinde inşa edildiği sanılmaktadır. 1960'ların başında yapılan kazılarda bir iç avlu ve bir tapınakla birlikte oturma odası veya mutfak denebilecek bir oda ortaya çıkarılmıştır. Dönemi açısından hayli ileri sayılabilecek bir yel değirmeni de yine burada bulunmuştur. Diğer

Taşkın Köyü ^[29]

buluntular arasında, yüzüklü, bilezikli ve kemerli halde yanık iskeletlerle çok sayıda altın mücevher yer almaktadır.

Patnos Türbeleri

Patnos'un üç köyünde kime ait olduğu belli olmayan türbeler bulunmaktadır. Bu türbeler, Patnos'a uzaklıkları sırasıyla 38, 33 ve 27km olan Taşkın (Taşxuna), Zirekli ve Köseler (Kose) Köylerindedir. Karakoyunlu Döneminden kalma ve "Üç Kümbet" adıyla da bilinen bu türbelerdeki taşlar üzerinde çifte kartal ve diğer ilginç hayvan figürleri görülmektedir. Mezarlara ulaşmak için önce Adilcevaz Yolundan 13km gidilerek karşılıklı iki benzin istasyonunun bulunduğu noktaya varılır. Buradan sağa dönüp işaretleri izleyerek Taşkın ve Köseler Köylerine ulaşılabilir. Taşkın'daki mezar Qulê Reş adıyla bilinmektedir. İlginç olan husus, burada küp şeklindeki büyük taşlarla kaplı 12m boyunda bir mezarın da bulunmasıdır. Zirekli Köyüne yukarıda sözü edilen benzin istasyonlarından sola sapıp 7km ilerleyerek ulaşılır.

Diyadin (Giyadîn)

Diyadin Kaplıcaları ⁽³⁰⁾

Ağrı il merkezinin 60km doğusundaki Diyarin (nüfus: 18.990), termal kaplıcaları, jeotermal suyun ısıttığı sıcak taşları ve çevrenin Kapadokya'yı ve Denizli'deki Pamukkale'yi andıran beyaz manzarasıyla ünlü küçük bir ilçedir. Yerel yetkililerce geliştirilen proje sonucunda sıcak su kaynaklarının ilçe merkezinde ısınma amacıyla kullanılması planlanmaktadır. Murat Nehri kenarındaki ilçede ziyaret edilebilecek ilgi çekici kaleler de vardır.

İlçenin tarihteki adının Daudyana olduğu sanılmaktadır. İlçe, 19. yüzyılda üç kez Rusların eline geçmiş, I. Dünya Savaşı sırasında da yine Rus işgaline uğramıştır.

İlçede kara iklimi hâkim olmakla birlikte 1800m yükseltisi nedeniyle yaz aylarında sıcaklık çok fazla artmamaktadır. İlçe, kuzeyde Arı Dağı, batıda Rüzgâr Dağı ve doğuda Tendürek Dağları ile çevrelenmiştir.

Diyadin Kaplıcalarının kaynağı ⁽³¹⁾

Diyadin Kalesi

Murat Nehri'ne çok yakın, merkezdeki İsa Ağa Mahallesinde bulunan bu kale, ilçedeki en önemli Urartu kalıntısıdır. Evliya Çelebi Seyahatname'sinde bu kaleye Uzun Hasan'ın oğlu Akkoyunlu Ziyaüddin tarafından yaptırıldığı varsayımıyla atıfta bulunmaktadır. Çelebi'nin buralara geldiği zamanda kalenin bir camisi, hamamı ve 600'den fazla kerpiç evi vardı. Birkaç kez yenilenen kale I. Dünya Savaşı'nda ağır hasar görmüş, aradan geçen yıllarda daha da yıpranmış ve taşları yerli halk tarafından kendi evlerinin inşasında kullanılmıştır.

Diyadin Termal Kaplıcaları

Kaplıcalar ilçeden 5km uzaklıkta, Murat Nehri'nin doğusunda bulunmaktadır. Yerli halk, Avagerm olarak da anılan Diyadin Kaplıcaları'nın dünyanın en büyük kaplıcaları arasında olmasıyla övünmektedir. Yüksek düzeyde kalsiyum, kükürt, karbondioksit, magnezyum ve demir içeren suyun cilt, mide ve böbrek rahatsızlıklarına, romatizmaya ve siyatiğe iyi geldiği söylenmektedir. Yaz aylarında oldukça kalabalık olan kaplıcalara merkezden kalkan dolmuşlarla gidilebilmektedir.

Burada sıcak su kaynağı olan iki ana kısım vardır. Geldiğinizde ilk göreceğiniz köprü kısmındaki su en sıcak olanıdır. Beyaz taşları, Kapadokya'ya ve Pamukkale'ye benzer görüntüleriyle köprü'nün daha etkileyici

olduğu söylenebilir. Tesislere gelen su doğal olarak kükürt ve kireç içermekte, ancak içilebilmektedir. Buradan 300m uzaklıkta, Davut Köyüne yakın bir yerde de Davut Kaplıcası vardır. Suyun 60°C civarında olduğu bu kaplıcada kadınlar ve erkekler için iki ayrı havuz tahsis edilmiştir. Romatizması olanlara önce üzerlerini çamurla kaplamaları, çamur kurduktan sonra da çıkarmak için suya girmeleri önerilmektedir.

Köprü'nün 60m ötesinde bir doğa harikası olarak Kudret Köprüsü bulunmaktadır. Köprü, gerçeküstü izlenimi veren beyaz taşların ortasında 30m yükseklikte ve 30m genişlikte bir yapıdır. 150m ötede bunun gibi bir başka köprü daha vardır.

Kaplıcalarda üç yıldızlı *Diyadin Jeotermal Otel* de (0472 511 32 79-511 25 54) kalabilirsiniz. Otelin 35 odası, açık termal havuzu, saunası ve hamamı vardır. Ayrıca, köyde birkaç pansiyon da bulunmaktadır.

Tendürek Dağı

İlçenin 13km doğusunda bulunan bu sönmüş yanardağ, dumanı tüten kızgın taşlarının yanı sıra, sıcak ve soğuk su pınarlarıyla inanılmaz bir görünüm sunmaktadır. Dağ, adını, yöre kadınlarının ekmeği pişirdikleri geleneksel tandırı çağrıştırır şekildeki doğal taş oyuklardan almaktadır.

Meya Mağaraları

Büyük olasılıkla eski bir kentin kalıntıları olan insan yapımı bu mağaralar, Diyadin'in 15km güneyinde yer alan Günbuldu (Meya) Köyünde bulunmaktadır. Köyden 400m ötedeki kayalıklarda bulunan mağaralara kolaylıkla ulaşmak mümkündür. Çeşitli biçimlere sahip mağaralar, dik uçurumlar (savunma açısından kolaylık sağladığından dolayı burası seçilmiştir) görülmektedir. 50m civarında şaşırtıcı yüksekliğe sahip bu mağaraların

Diyadin özel termal kaplıcaları ^[32]

Meya Mağaraları ^[33]

zamanında sığınak, tapınak ve ev olarak kullanılmış olmaları muhtemeldir. Mağaralardaki kimi odalarda balkonlar bulunmaktadır; alt kısımlar ise, günümüze bunlardan pek azı kalabilmiş olsa da, hayvan figürleri dâhil çeşitli motiflerle bezenmiştir. Mağaraların birinde kibleyi gösteren mihrap nişini andıran dini motifler de görülmektedir. Üzerine haç işaretli kazılmış taşların yanı sıra Yezidi Mezarlığı olması muhtemel bir başka bölüm de vardır. Mağaralarda bulunan iki koçbaşı heykeli Ağrı'ya götürülmüştür.

Yakınlarda bulunan Sahabe Mezarlığı da, bezenmiş kırmızı, siyah ve beyaz mezar taşlarıyla görülmeye değer bir yerdir.

Tokluca Kalesi

Genişliği 2 metreye varan taşlardan inşa edilen bu kale kent merkezinden 19km uzaklıkta, Toklucak Köyünün hemen arkasındaki küçük bir tepenin üzerindedir. Kalenin üst tarafında bulunan 3m genişliğindeki bir giriş sizi 30 basamaklı bir merdivene, oradan da farklı tünellere ve başka merdivenlere

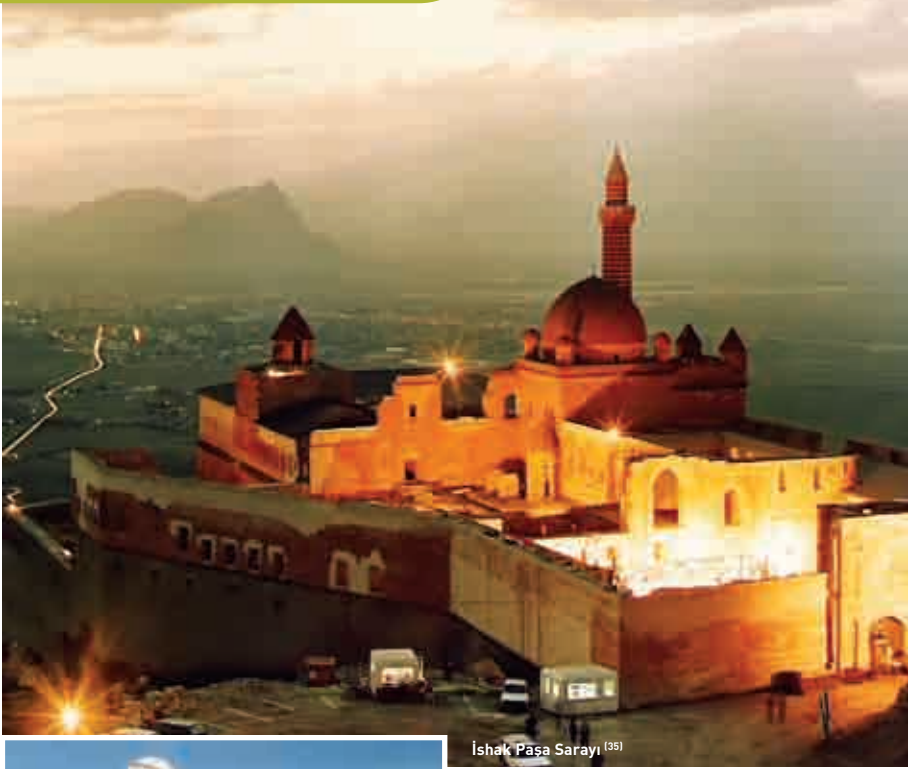
götürecektir. Tünellerin Meya Mağaraları ile bağlantılı olduğu sanılmaktadır.

Avnik ve Kuje Kaleleri (Kela Avnikê û Kela Kujer)

Evlîya Celebi'nin Seyahatname'sinde söz ettiği Avnik Kalesinden geriye yalnızca dikdörtgen şeklinde bir taş yığını kalmıştır. Kalenin geçmişi Urartu Dönemine gidiyor olabilir; ancak bugün burayı asıl ilginç kılan Aladağ ve alttaki ovaların manzarasıdır. Avnik Kalesi ilçenin 29km doğusunda, Yankaya (Ali Hido) Köyü yakınındadır. Hemen yakınlarda yöre halkının "Mirase" adını verdikleri Kuje Kalesi kalıntıları bulunmaktadır.

Değirmen ^[34]

Doğubayazıt (Bazîd)

Ishak Paşa Sarayı ^[35]

Ehmedê Xanî heykeli ^[36]

Sanki Bin Bir Gece Masallarından çıkıp gelmiş sarayı, doğuda İran sınırına bakan güzel manzarasıyla Doğubayazıt (nüfus: 69.414), Ağrı il merkezinden 94km uzaklıkta bir tepenin üzerinde kurulmuştur. Çevredeki görüntüye egemen olan dik hatlar ve volkanik kayalar insanda manzaranın gerçeküstü olduğu hissi

uyandırmaktadır. Doğubayazıt'ta, ayrıca, bir zamanlar İpek Yolu üzerindeki en kritik geçitleri kontrol etmiş olan bir kale bulunmaktadır.

Günümüzde Türkiye-İran sınırında bulunan Doğubayazıt, eski bir Urartu yerleşim yeri olduğundan bu yana, pek çok uygarlığın gelip geçişine tanıklık etmiştir. Osmanlı Döneminde il merkezi olan Beyazıt, 1927 yılında Ağrı il olana kadar bu konumunu sürdürmüştür. Ararat Cumhuriyeti'nin ilanıyla sonuçlanan 1928-1930 dönemi Kürt Ayaklanmasının (bakınız s: 609) sonucu olarak eski yerleşim tahrip olunca, bugünkü alanda yeni bir yerleşim kurulmuş ve gelişmiştir. 1934 yılına kadar adı Beyazıt olan yerleşimin adının başına bu tarihte "Doğu" sözcüğü eklenmiştir.

Ararat Cumhuriyeti

İhsan Nuri Paşa⁽³⁷⁾

1922 yılında Kemalist askeri güçlerin gelmesiyle pek çok Kürt lider Türkiye'den kaçmış, ancak Özerk Kürdistan umutlarından vazgeçmemiştir. Bu liderlerden bir bölümü 1927 yılında Lübnan'da Xoybûn (Bağımsızlık) adında bir parti kurmuştur. Xoybûn'un merkezi Suriye'nin Halep Kentindeydi. Ancak, BM'nin Suriye'ye uyguladığı manda yönetimini üstlenen Fransa

1928 yılında partiyi yasaklamıştır. Bu güçlülere karşın, bu partinin başını çektiği özgürlük hareketi, giriş çıkışın rahat olduğu İran sınırına yakınlığı nedeniyle Ağrı Dağı yöresinde başlamıştır. Başında Cibran Aşiretinden İhsan Nuri Paşa'nın olduğu küçük, ama deneyimli devrimci ordu böylece Ararat Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir. Bu adım yalnızca Kürtler değil İran'daki kimi Ermeni çevreler tarafından da desteklenmiştir.

Türkler ayaklanmayı bastırmada ancak 1930'a doğru başarı sağlayabilmiştir. Bunun nedeni, bir yanda Kürtlerin şiddetle çarpışması, diğer yanda da İran'ın bir süre işbirliğine yanaşmaması ve Türk askeri birliklerine geçiş izni vermemesidir. Ayaklanma, 1932 yılı başlarında tamamen bastırılmıştır.

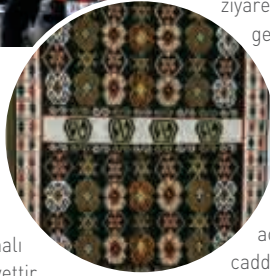
İran-Türkiye Sınırı⁽³⁸⁾

İlçe jeolojik açıdan volkanik bir yapıya sahiptir. Ekonominin genel olarak tarım ve hayvancılığa dayandığı Doğubayazıt'ta dokunan veya İran'dan getirilen halılarla yapılan halı ticareti de önemli bir faaliyettir.

Eğer ilçeye Haziran ayı sonlarında gelerseniz Ehmedê Xanî Kültür ve

Sanat Festivali'ni izleyebilirsiniz. Festivalin amacı, Kürt Dili konusundaki bilinç ve duyarlılığı geliştirmektir. Festival sırasında Kürt Dilinde okumalar ve kitap fuarları dâhil çeşitli etkinlikler gerçekleştirilmektedir.

Ağrı'da buradaki turistik mekânları ziyaret etmek veya İran'a geçiş yapmak üzere gelen pek çok turiste rastlayabilirsiniz. 24 saat açık olan ve İran'a geçilen Gürbulak Sınır Kapısı 1937 yılında açılmıştır. İlçenin ana caddesinden başlayarak

Kilim⁽³⁹⁾ sınır kapısına uzanan 35km yol sürekli işlek durumdadır.

Ishak Paşa Sarayı-türbe ^[40]

Ishak Paşa Sarayı

Ishak Paşa Sarayı, dağın yamacını süsleyen bir mücevher, karlı zirveler arasında kendini ortaya koyan görkemli bir yapıdır. Saray, Osmanlı İmparatorluğu'nda Lale Devri'ne özgü saray mimarisinin en iyi örneklerinden biridir. İstanbul Topkapı Sarayındaki yazıtlara göre sarayın inşasına 1685 yılında başlanmış, inşaat en az 99 yıl sürmüştür. Eski yerleşimde bulunan saray, Topkapı ve Edirne saraylarına benzediği gibi, kendisinden daha ünlü saraylardan aşağı veya gölgede kalır hiçbir yanı yoktur. Sarayda, iki avlu, cami, hamam ve zindan bulunmakta, yapı genel olarak İran ve Selçuklu mimarisinin etkilerini taşımaktadır. Sarayın altın giriş kapısının 1877-1878 yıllarındaki Rus istilası sırasında talan edilip sonunda Moskova'da bir yere götürüldüğü söylenmektedir.

Belediye önünden kalkan minibüslerle ulaşabileceğiniz saraya, 5km yürümeyi göze alırsanız, askeri tesislerin

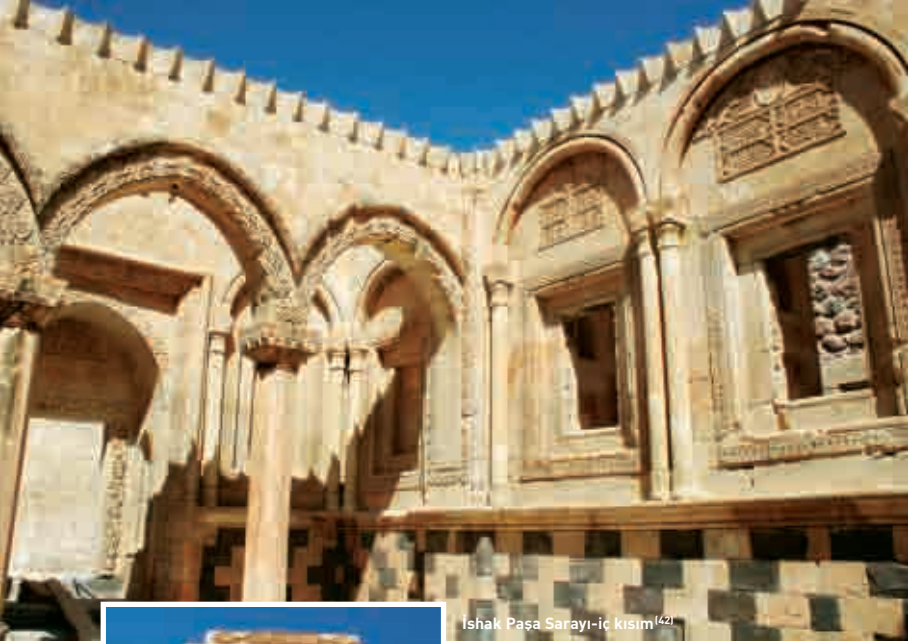
Ishak Paşa Sarayı-giriş ^[41]

kuzeyindeki tek yolu izleyerek de gidebilirsiniz. Her gün saat 08.00-17.00 saatleri arasında ziyarete açık olan saray günlerin uzun olduğu yaz aylarında saat 19.00'a kadar açıktır. Saray yüksekçe bir alanda kurulduğundan sıcak günlerde bile oldukça serin ve rüzgârlıdır. Bu nedenle, ziyaretiniz sırasında üzerinize sizi ısıtacak bir giysi almanız tavsiye edilir.

Birinci avlu

Girişi doğu tarafında bulunan sarayın külliyesi dikdörtgen biçimlidir. Art arda avlulardan geçerek batı yönünde ilerlediğinizde paşanın özel odalarına ulaşırsınız. Ziyaretçilerin paşayla ilişkilerinin derecesine göre nereye kadar gidebileceklerini belirleyen bu

Ishak Paşa Sarayı-iç kısım^[42]Ishak Paşa Sarayı-ikinci avlu girişi^[43]

hıyerarşik düzenleme İstanbul'daki Topkapı Sarayı'nın düzeniyle büyük benzerlik taşır. Giriş kapısı Selçuklu tarzındadır ve zarif bezenmiş taşlarıyla çıplak duvarların arasında durduğundan daha da gösterişli görünür. Bu kapıdan kare avluya geçilir. Avlunun kuzey ve güney taraflarında ahırlarla hizmetçilerin kaldıkları yerler bulunmaktadır

İkinci avlu

İkinci avlunun kapısı kemerli uzunca bir geçiştir ve ilk kapıyla kıyaslandığında daha sadedir. Dikdörtgen olan avlunun güney tarafında da birtakım yapılar olmakla birlikte, yalnızca kuzey tarafı iyi korunmuş ve teşhis edilebilmiştir. Avluda bir türbe bulunmaktadır. Avlunun kuzey tarafındaki diğer yapılara, cephedeki uzunca bir ön odadan geçilmektedir. Erkeklerin oturup konuştukları selamlık sol taraftadır. Burada selamlık aynı zamanda idari işlevleri de olan farklı odalara bölünmüştür. Selamlık yoluyla batı tarafındaki camiye geçilebilmektedir. Ön odanın sağ veya doğu tarafında ise bir daire ile odalar bulunmaktadır.

İkinci avluda yer alan türbe neredeyse kuzey cephesine bitişik yapılmıştır. Kaideler üzerinde yükselen klasik sütunlarla tepede Selçuklu örneklerine benzeyen piramit biçimli kubbe ilginç bir tarz oluşturmaktadır. Türbenin içindeki merdivenler aile mezarlarının

Ishak Paşa Sarayı-süslemeler ^[44]

yer aldığı tonozlu bir yeraltı bölmesine inmektedir.

Kuzey cephe kesme taşandır; pencerelerde ve ön odaya geçilen kapıda omurga şeklinde kemerler kullanılmıştır. Kapıdaki süslemeler arasında çiçek, hayat ağacı ve üzüm motifleri de görülür

Selamlık

Ishak Paşa Camii'nin kapısından selamlığa geçmek için kütüphanenin hemen sağındaki koridordan ilerle-

yerek bir zamanlar saray odası olan yere çıkmalısınız. Odanın sol tarafında, göreceğiniz güzel manzaralı balkondan dışarıya baktığınızda çevredeki Urartu kalıntılarını görebilirsiniz.

Burada, üstün zekânın simgesi olarak yorumlanabilecek bir insan bedenini ve elini temsil eden süslemelerin yanı sıra, göklere egemenliği temsil eden kartal ve gücü temsil eden aslan figürleri görülmektedir.

Ishak Paşa Camii

Camiye, sivri uçlu üçgen bir kemerin altındaki çerçevesi sarmaşık ve yaprak motifleriyle bezenmiş bir taş kapıdan geçilir. Harem ve selamlık bölümleri arasındaki cami özenli bir mimariye sahiptir. Caminin güney yarısının üzerinde bir kubbe, kuzey tarafında ise kadınların kullanımı için ek bir bölüm bulunmaktadır. Günümüze iyi korunarak gelen caminin Barok etkiler taşıdığı söylenebilir. Kubbe içerden sıvanmış, üzeri ağaç ve çiçek motifleriyle bezenmiştir. Kubbenin dış

Ishak Paşa Sarayı ^[45]

Ishak Paşa Sarayı-ikinci avlu girişi^[46]

cephesini, güzelliğinin daha yakından görülebileceği bir teras çevreler. Bej ve kahverengi taş kullanılarak yapılmış tek şerefeli minarede barok süslemeler görülür. Üzerlerinde zengin bezemeler olan iki sütun ise çalınmıştır.

İkinci avludan giriş

Görüldüğü kadarıyla, oturma alanları ve özellikle ikinci avludan buralara geçişi sağlayan bölüm silahlı saldırılardan fazla korunmamıştır. Yine de yapının tümü, geniş bir ovaya hâkim, dağlara bakan konumuyla insanda genel bir sükûnet hissi uyandırmaktadır.

Giriş, farklı mimari tarzların bir arada kullanımıyla yapılmıştır. Farklı tarzların bir arada oluşu uyumu bozmamaktadır ve bunların arasındaki bütünleşme sarayın görkemine farklı

bir boyut kazandırmaktadır. Buradaki 11 sütun, Barok, Rokoko, Selçuklu ve Osmanlı tarzı motiflerle bezenmiştir. Kapı, bir tarafında klasik Osmanlı çeşmesi olan bir koridora açılmakta, buradan diğer taraftaki muhafız odasına geçilmektedir.

Hamam

Koridorun sonunda bir hamam bulunmaktadır. Hamam, biri yıkanmaya, diğeri soyunup giyinmeye yarayan iki bölümüyle klasik tarzda inşa edilmiştir. Her iki bölüm de kubbelidir. Ancak, çatılar çöktüğünden aydınlatma sisteminin nasıl düzenlenmiş olduğunu gösteren bir işaret yoktur.

Harem

Haremin girişi, birinci ve ikinci avluya açılan kapılardan daha hoş biçimde dekore edilmiştir. Aradan geçen uzun yılların yıpratıcı etkilerine karşın, iki katlı harem bölümü, özellikle de buranın ikinci giriş kapısı günümüze fazla yıpranmadan ulaşabilmiştir. Odaların iki katlı olduğu ve haremin tümünün "L" şeklinde tasarlandığı sanılmaktadır. Bu güzel odaların her birinde, dışarıya bakan iki pencere ile pencereler arasında bezenmiş birer şömine bulunmaktadır.

Ishak Paşa Sarayı detay^[47]

Mutfak

İkinci kattaki saray mutfağı harem bölümüyle bağlantılıdır ve buraya koridorlardan merdivenlerle çıkılması da mümkündür. Dört sütun üzerine bindirilmiş çatının ilginç bir yapısı vardır.

Tören ve eğlence salonu

Paşanın eğlence düzenlediği ve şikâyetleri dinlediği yer, üç bölüme ayrılmış Barok tarzda bir salondur ve duvarları da nişlerle bezenmiştir. Nişlerin üzerinde ise sarayı öven yazıtlar yer almaktadır.

Ehmedê Xanî Türbesi

Ehmedê Xanî (48)

Sarayın kuzeyinde, kısa bir yürüyüş mesafesinde olan ünlü şair ve filozof

Ehmedê

Xanî'nin (1651–1707/1709) türbesini ziyaret için kısa bir kuyruğa girmeniz gerekebilir. Doğubayazıt'ta Diza Sor Köyünde doğduğu söylenen Ehmedê Xanî'nin Hakkâri doğumlu olduğunu söyleyen kaynaklar da mevcuttur. Ehmedê Xanî Doğubayazıt'taki Sınaniye Medresesi hocalarından Şêx Îlyas'ın oğludur. Babasının hoca olduğu medresenin yanı sıra başka medreselerde de öğrenim görmüş, ileri düzeyde Arapça ve Farsça ile birlikte Kürtçe'nin kendi lehçesi olan Kurmancî'nin yanı sıra diğer bütün lehçelerini öğrenmiştir. Doğubayazıt'a döndükten sonra babasının medresesinde ders veren Xanî'nin en ünlü eseri olan *Mem û Zîn* (1695) Kürt edebiyatının baş eserlerinden biri sayılmaktadır. İlk

bakışta bu şiir birbirlerine kavuşmak isteyen *Mem* ve *Zîn* adlı iki aşığın hikâyesi gibi görünse de, kimi eleştirmenlerin yorumları, Mem'in Kürt Zîn'in ise Kürt Yurdu olduğu yönündedir. Ehmedê Xanî ayrıca çocuklar için Nûbihara Biçûkan adını verdiği Arapça-Kürtçe bir sözlük hazırlamıştır. Efqîdeya Îmanê (İmanın Yolu) adlı eseri ise İslam Dininin beş şartını açıklamaktadır. Ana diline çok önem veren şairin bir çok eserinde Kürt yurtseverliği oldukça belirgindir. Türbesi her yıl, özellikle Mart'ın 21'indeki Newroz Bayramında (bakınız s: 248) binlerce kişi tarafından ziyaret edilmektedir. Türbeyi ziyaret edenler, ardından türbenin yanındaki camide dua etmektedir.

Ehmedê Xanî türbesi (49)

Derdê Me/ Derdimiz

Saqî! Tu ji bo Xwedê kerem ke / *Sâkî! Allah için lutfet,*
Yek cir'e meyê di camê Cem ke / *Cem kadehine koy bir yudum şarap*

Da cam-i bi mey cihannuma bit / *Kadeh şarapla dünyayı göstereyin,*
Herç me îradeye xuya bit / *Görünsün dilediğimiz ne varsa*

Da keşf-i bi bit li ber me ehwal / *Aydınlığa kavuşsun önümüzdeki durumlar,*
Kanê di bitin miyesser îqbal? / *Gelecek bizim için başarılı olacak mı, bilelim.*

Îdbare me wa giha kemalê / *İşte kemale erdi talihsizliğimiz,*
Aya bûye qabilê zewalê? / *Acaba zevale yüz tuttu mu dersin?*

Ya her wehe dê li istîwa bit, / *Yoksa hep böyle olduğu yerde mi kalacak,*
Hetta weku dewrê minteha bit? / *Son devir gelip çatıncaya dek?*

Qet mimkune ev ji çerxê lewleb: / *Mümkün mü acep felek çarkından,*
Tali' bi bitin ji bo me kewkeb, / *Bizim için de çıksın bir yıldız*

Bextê me ji bo me re bibit yar / *Bize yar olsun bahtımız,*
Carek bi bitin ji xwabê heşyar / *Bir defada uykudan uyanıversin*

Doğubayazıt Kalesi

İshak Paşa Sarayı'nın kuzeydoğusunda, Belleburç denilen yerde bir Urartu yerleşiminin izleri görülmektedir. Ehmedê Xanî Türbesi'nin karşısında ve yeni yapılan bir parkın ötesindeki dik kayalıklar üzerinde inşa edilen eski bir kalenin duvarları halen ayakta. MÖ 4. yüzyıla ait bu küçük kalenin ilk adı Daryunk'tur. Yine aynı yerdeki bir mezarlığın da MÖ13.-9. yüzyıllardan kalmış olması muhtemeldir. Ermenilerin ve Yezidilerin kalenin iç kısımlarını gizli ibadet yerleri olarak kullandıkları görüşü yaygındır.

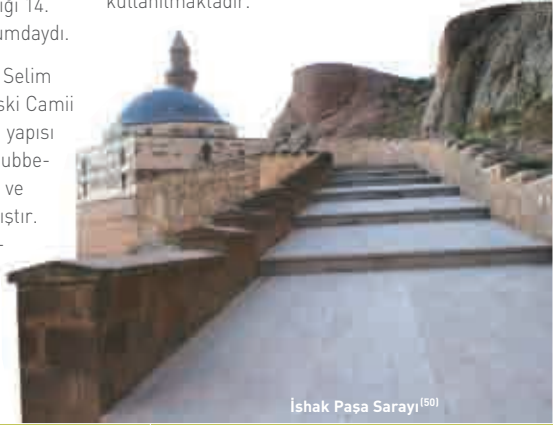
Selçuklular döneminde, İpek Yolundan geçen yolculara gerekli hizmetlerin sağlanması için kullanılan kale, Akkoyunlu bir Türkmen Aşireti olan Celayir Aşireti'nin elinde kaldığı 14. yüzyıl sonlarına kadar iyi durumdaydı.

Kalenin iç kısmında, Sultan I. Selim Döneminde yapılan Beyazıt Eski Camii bulunmaktadır. Tipik Osmanlı yapısı olan cami kare planlı ve tek kubbelidir. Kırmızı, sarı, kahverengi ve beyaz renkli taşlardan yapılmıştır. Dağın yanında güzel bir konuma sahip olan cami zarif sadeliğiyle görenleri etkilemektedir. Buraya ulaşmak için saraydaki caminin en uç noktasından başlayarak dağ

yolundan yaklaşık 200m yürümek gerekmektedir.

Keşişin Bahçesi

Efsaneye göre, eski Doğubayazıt'ın aşağı kısmında bulunan ve çorak bir yerin ortasında adeta vaha gibi duran bu bahçe, farklı inançlardan iki gencin trajik aşk öyküsüne sahne olmuştur. Sultanın oğlu Kerem, Hıristiyan bir rahibin kızı Aslı'ya âşık olmuştur ve bu hüznü öykü bu bahçede gerçekleşen bir intiharla sonuçlanmıştır. Öykünün biraz daha mutlu versiyonuna göre iki âşik en azından bu bahçede gizli gizli buluşmuşlardır. Ancak, sonuç yine trajiktir; çünkü buluşmaları ortaya çıktığında intihar etmişlerdir. Bugün bir çay bahçesi ve lokantası olan yer aynı zamanda piknik alanı olarak da kullanılmaktadır.

İshak Paşa Sarayı^[50]

Konaklama

İlçenin toplam turistik belgeli yatak kapasitesi 514 yataktır. Belediye tarafından belgelendirilmiş oteller ile birlikte toplam yatak kapasitesi 1250'dir. İlçenin 3km dışında 3 yıldızlı 254 yataklı *Sim-er Otel* (0472 312 4842) ile merkezde üç yıldızlı 110 yataklı *Nuh Otel* mevcuttur. İlçenin 1km dışında, çevreyolu üzerinde üç yıldızlı *Altintepe Oteli* (0472 312 8717) bulunmaktadır. İlçedeki en yeni yapılardan biri olan otelin lokantası, saunası ve hamamı vardır

Nerede yemek yerir?

Şehir merkezinde Belediye Binası altında bayanların kurmuş olduğu kooperatifçe işletilen *Yerel Yemek Lokantası*, hemen karşısında *Doğuş Lokantası* mevcuttur.

Paraşüt Kamping ve Lokanta (0472 312 71 19), saraya bakan tepenin üzerinde güzel manzaralı bir yerdir. Kebap ve rakı dâhil, fiyatları makul düzeydedir.

Meteor Çukuru

Doğubayazıt'ın 35km doğusunda ve İran sınırına mesafesi yalnızca 2km olan Sarıçavuş Köyündeki dev meteor krateri 1913 yılında oluşmuştur. 35m genişliği ve 60m derinliği ile dünyadaki en büyük meteor kraterlerinden biridir.

Buz Mağarası

Bu doğal mağara, Doğubayazıt'ın 24km kuzeydoğusunda Küçük Ağrı Dağı eteklerinde yer almaktadır. Halaç Köyünden, yerin 9m altında ve 100m uzunluktaki yumurta biçimli bir mağaraya ulaşabilirsiniz. Zemini ve

duvarları bazalttan olan mağara buzla kaplıdır ve renkleri mevsime göre değişmektedir. Büyük bir olasılıkla su, mağaradaki hava nedeniyle özel bir kimyasal reaksiyon sonucunda donmaktadır. Kuşların mağara içine yuva yapmaları, buradaki havanın zararlı olmadığını göstermektedir. İçeri sızan ışık renkli kayalar üzerinde çeşitli görüntüler oluşturmaktadır. İlginç bir husus da mağaranın yazın donup, kışın dışarıdan daha sıcak olmasıdır. Buz Mağarası'na köy dolmuşlarıyla gidebilirsiniz.

Balık Gölü

Doğubayazıt'ın 60km kuzeybatısında, Ağrı yolu üzerindeki bu göl görülmeye değer bir yerdir. Balık Gölü, 2.200m yükseltisi ile Türkiye'nin en yüksek gölüdür. Güney kıyılarında plaj ve tesislerin bulunduğu göl, kış aylarında baştanbaşa 20cm kalınlığında buz tutmakta, üzerinden insanlar ve vasıtalar geçebilmektedir. Göldeki kırmızı alabalık yöreye özgü, endemik bir türdür ve civardaki tüm lokantalarda bulunabilmektedir.

Buz Mağarası [51]

Meteor krateri [52]

Otobüs terminali ^[1]

ULAŞIM

Bölgede ulaşım büyük ölçüde otobüs ve dolmuşlarla sağlanmaktadır. Dolmuşlar, otobüs gibi işlev gören, belirli güzergâhlarda sefer yapmaktadır. Tren seferlerinin de yapıldığı bölgede demiryolu ağının oldukça yavaş olması ve çeşitli altyapı sorunlarının olmasından dolayı tercih edilmemektedir Diyarbakır ile Van arasında uçak seferleri başlatılmasına ilişkin söylentiler olmakla birlikte, günümüzde bu iki kent arasında havayolu bağlantısı bulunmamaktadır. Bölgenin belli başlı kentlerinin–Adıyaman, Ağrı, Diyarbakır, Elazığ, Mardin, Muş, Siirt, Urfa ve Van – Ankara, İstanbul ve İzmir ile uçak bağlantıları mevcuttur. Seferler Türk Havayolları ve Onur Air, Pegasus, Sun Expres, Atlas Jet, Anadolu Jet özel şirketleri tarafından düzenlenmektedir.

Şehirlerarası otobüs ve dolmuşlar

Türkiye'nin diğer yerlerinde olduğu gibi bu bölgede de şehirlerarası ulaşım hizmetlerinde merkez genel-

Otobüs terminali ^[2]

likle otogarlardır. Kimi kentlerde kentin içinde olsa da, şehirlerarası otobüs terminallerinin çoğu kentin dışında yer almaktadır. Dolayısıyla, şehirlerarası yolculuğa başlayabilmek için önce kent içinden otobüs veya dolmuşla otogara ulaşmak gerekmektedir. Ancak, birçok firmanın kent içinde de yazıhanesi vardır ve yazıhaneden otogara ücretsiz servis bulunmaktadır.

Dolmuşlar, yalnızca belli başlı kent ve ilçelere değil, köylere de sefer yapmaktadır. Otobüslerin hareket saatleri belliyken, dolmuşlar tam veya büyük ölçüde dolduğunda yola çıkar. Yolcusu fazla olan güzergâhlarda dolmuş

Tren Garı ⁽³⁾

seferleri de sık olduğundan, dolmuş hayli uygun bir ulaşım aracıdır (bununla birlikte, bazı köyler ile en yakın büyük yerleşim arasında günde bir tek dolmuş seferi olabilir). Boş yer olması halinde, yoldan geçen dolmuşları belirli noktalarda, örneğin köy sapaklarında durdurup binebilirsiniz. Dolmuş ücretleri, otobüslere ödenen ücretlerle aşağı yukarı aynıdır.

İster otobüs ister dolmuş kullanın, bu araçların gecenin ilerleyen saatlerinde çalışmadığını unutmayın.

Tren

Türkiye’de tren ulaşımı Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları (TCDD) (www.tcdd.gov.tr) tarafından düzenlenmektedir. Güneydoğu Bölgesinde demiryolu ağı üç hatla

sınırlıdır. Bunlardan Malatya-Tatvan hattı Elazığ ve Muş’tan, Malatya-Kurtalan hattı ise Diyarbakır’dan geçmektedir. Üçüncü hat ise Gaziantep-Nusaybin hattıdır. İstanbul Haydarpaşa Garından Ankara yoluyla Tatvan’a ve Kurtalan’a giden trenler vardır ve bu trenlerde yataklı vagonlar da bulunmaktadır.

Kent içi ulaşım

Güneydoğu’nun belli başlı kentlerinde otobüs ve/veya dolmuş gibi araçlarla kentin bir yerinden bir başka yerine, otogara veya havaalanına gidilebilmektedir. Ayrıntıları turizm bürolarından veya otelinizden öğrenebilirsiniz. Kullanılabilecek diğer bir ulaşım aracı taksidir. Ücretleri makul olan taksilerle gideceğiniz yere kısa sürede ulaşmanız mümkündür. Özellikle Habur sınır kapısına gidekseniz taksiyi tercih etmenizde fayda var.

Son zamanlarda Diyarbakır gibi büyük kentlerde belediyeler tarafından düzenlenen şehiriçi otobüslerde akıllı kart sistemi burada uzun bir süre kalmayı planlayan turistler için uygun olabilir.

Kent içi ulaşım ⁽⁴⁾

Otel odası ⁽¹⁾

KONAKLAMA

Güneydoğu Anadolu'da konaklama konusu oldukça sade bir iştir. Belli başlı kent ve kasabalarda orta sınıf oteller vardır. Bunların yanı sıra, daha pahalı, birçok imkânı olan lüks tesisler de bulunabilir. Günümüzde bazı tarihi han ve konaklar otel ve konukevi olarak kullanılmaktadır. Orta halli otellerin çoğu basit yapılardır ve kimileri dekor açısından eskimiş görünse de odaları ve fiyata dâhil olan zengin kahvaltısıyla oldukça rahattır.

Lüks otellerle orta sınıf otellerin daha gelişkin olanlarında, yabancı televizyon kanalları, güzel restoran ve kafeler, hatta bir tür gece kulübü sayılabilecek mekânlar, yüzme havuzu, spor salonu veya sauna bulunabilmektedir. Sıralamanın diğer ucundaki ucuz oteller ise basit bir biçimde döşenmiştir. Bu otellerde alafanga tuvalet, merkezi ısıtma sistemi veya kahvaltı servisi bulamayabilirsiniz; fakat bu kategorideki otellerden daha iyi olanlarda

rahatlıkla kalınabilmektedir. Hangi sınıftan olursa olsun bölgedeki otellerin hemen hepsinin fiyatları ülkenin batısındaki otellere göre daha uygundur.

Küçük yerleşim yerlerinde konaklayabileceğiniz yerler arasında sadece öğretmenlere değil, diğer ziyaretçilere de hizmet veren Öğretmenevleri de mevcuttur. Bu konuk evleri hayli sade olsa da bakımlıdır, kadın turistler açısından güvenlidir ve pahalı değildir. Burada konaklama ücretinde olduğu gibi uygun fiyatta kahvaltı ve diğer öğün yemekleri de verilmektedir. Özellikle okulların tatil olduğu dönemlerde, bu tesislerde boş yer bulmakta güçlük çekmezsiniz. Bazı kentlerde bulunan belediye konukevleri ise konaklama açısından çok uygundur. Turizm bürolarına sorarak öğrenebileceğiniz Belediye konukevleri genellikle kentin merkezinde yer almaktadır.

Resepsiyon ^[2]

Otel lobisi ^[3]

Otel restoranı ^[4]

Güveç ⁽¹⁾

YİYECEK ve İÇECEKLER

Bölgenin yöresel yemeklerini daha önce tatmadıysanız, buraya geldiğinizde sizi hoş bir sürprizin beklediğini bilin: Ayrıntı ve incelikleri bakımından Fransız ve Çin Mutfağından aşağı kalmayan bölge mutfağı dünya mutfaklarının en iyileri arasındadır. Yemek kültürünü Yunanistan ve Lübnan mutfağına yakın bulanların yanı sıra, buradaki yemeklerin daha iyi olduğunu iddia edenlere de rastlayabilirsiniz.

Ana ve yardımcı yemeklerde kullanılan taze sebze ve meyvelerin yanı sıra yemeklere farklı lezzetler katan çeşitli baharatlar geleneksel mutfağın vazgeçilmez malzemeleri arasındadır. Meyve tüketimi az olmakla birlikte Diyarbakır'a has *kavun* ve *karpuz* lezzetiyle ün yapmıştır. Yemeklerin dışında tatlılar da aralarında seçim yapmayı güçleştirecek zenginlik ve çeşitliliktedir.

Bölge mutfağı doğal olarak Kürt, daha az olmak üzere Arap mutfağının izlerini taşımakta, bunların her ikisi de yerleşik Türk mutfağına göre daha farklı tatlar sunmaktadır.

Buna karşılık, Türkiye'nin başka yörelerinde bulabileceğiniz sıcak-soğuk çeşitli mezeler burada daha seyrek görülür. Bölgede bunların yerini genellikle pilavla yenilen sulu yemekler alır. Bu arada, özellikle Urfa ile Diyarbakır arasındaki yörede kimi yemeklerin hayli baharatlı olabileceğini de unutmamak gerekir. Bol acılı ve yağlı yöre yemeklerinde zeytinyağı nadir olarak kullanılır. Yemeklere tat katmak için salça, soğan, sarımsak, içyağı, tereyağı, pul biber, kekik, nane, reyhan, maydanoz, kuru nane, diğer baharatlar ve kurutulmuş sebzeler sıkça kullanılmaktadır.

Türkiye'nin başka yerlerinde rastlamayacağınız *kenger*, *gûlik* gibi yemekleri de bölge mutfağında rahatlıkla bulabilirsiniz.

Közlenmiş İsot ⁽²⁾

Mercimek çorbası ⁽³⁾

Yemek yenilecek yerler

Yemekler kadar yemek yenecek yerlerde çeşitlilik arz eder Restoranlarda kebab çeşitlerinin yanı sıra yöresel yemekleri de tadabilirsiniz. Birçok turist açısından, yemek yenilebilecek en nezih, üstelik verilen paranın karşılığının alınabileceği yerler lokantalaradır. Hazır yemek sunan sade, bir bakıma kafeteryalara benzeyen lokantalarda önceden hazırlanan çeşitli sulu yemekler cam kabinlerde müşterisinin beğenisine sunulur. Güneydoğu'nun belli başlı kentlerinde sayıca az olsa da lüks ortamlarda makul fiyatlardan hizmet veren tesislerden batı tarzında kek, pasta ve puding yapan pastanelere kadar pek

Çörek ⁽⁴⁾

çok mekan vardır. Çalışanların çoğu Türkiye'nin daha kozmopolit batı bölgelerinde eğitim gördüğünden veya çalışmış olduğundan servis standartları iyidir. Fiyatın her zaman kalite demek olmadığını da göz önünde tutmak gerekir. Örneğin yerli halkın sıkça gittiği daha ucuz bazı lokantalarda, başka yerlerde bulunamayacak lezzette yemekler bulabilirsiniz.

Et yemeklerine düşkün olanlar ocakbaşı lokantalarına da gidilebilir. Bu lokantalarda etler ortadaki bir ızgarada pişirilmektedir. Belirli yemek türlerinde uzmanlaşan diğer yerler

arasında kebabçılar ve corbacılar yer almaktadır.

Buralarda kebab çeşitlerinin yanı sıra mercimek çorbası ve işkembe-kelle paça çorbası gibi çorbalar servis edilmektedir.

Özellikle sıra gecelerinde içkisiz yemek, mönüle çorba, karışık kebab, fındık lahmacun, içli köfte, çiğ köfte, bostan salatası, kola yada ayan, tatlı Künefe ve şıllık tatlıları ve mirra servisi yapılmaktadır. Sıra gecelerine katılmaya karar verirsiniz, kişi başı fiyat ve fix menü ile otantik ortamda nefis yemekleri tadabilirsiniz.

Başlıca Yemekler

Bu bölgede hizmet veren tipik bir lokantadan içeri girdiğinizde, karşılaşacağınız şey, sergilenen hazır yemekler olacaktır. Hazır duran kebablar ise sipariş üzerine pişirilmek-

Pastane ⁽⁵⁾

Ocakbaşı Kebap ⁽⁷⁾

tedir. Kebap çeşitleri arasında yaygın bulunabilecek olanı *Adana Kebap*tir. Adana Kebap kadar olmasa da köfte de yaygındır. Köfte çeşitleri arasında et, soğan ve bulgurdan yapılan sofraların baş tacı *içli köfteyi* ve çiğ et, domates, maydanoz, soğan, çeşitli otlar ve baharat kullanılarak yapılan *çiğ köfteyi* sayabiliriz. Çiğ köfte, Lübnan'ın *kibbe*'sine benzer bir yemektir. Hemen hemen her köşe başında kurulan tezgâhlarda yoğrulan çiğ köfte bolca tüketilmektedir. Tatmaya değer diğer et yemekleri ise kaburga, kuşbaşı, tavuk şiş ve küçük toprak kaplarda et ve sebzeyle yapılan *güveç*tir. Denize uzak olduğundan, bölgede balık tüketimi sınırlıdır. Ancak nehirlerle yakın yerleşim yerlerinde alabalık ve şebot gibi tatlı su balıkları bulmak mümkündür.

Lahmacun ⁽⁹⁾

Hamurışinden bahsedecek olursak, Türkiye'nin diğer bölgelerinde de sıkça rastlayabileceğiniz lahmacun ve pide

Lahmacun fırını ⁽⁸⁾

çeşitlerini sıralabiliriz. Gözleme çeşitleri ise kendi başına bir yemek olmaktan çok aparatif bir yiyecektir. Lokantalarda cam kenarına oturmuş kadınların gözleme hazırladıklarını görebileceğinizden gözlemenin nerede bulunabileceğini kestirmeniz de kolaydır.

İster hazır yemek alın ister sipariş verin, masanıza bu yemekle birlikte

Büryan^[10]

ekmek ve pek çok salata çeşidi gelecektir.

Et yemeklerinin yanında sebze bulgur pilavı, sade pilav, perde pilavı gibi çeşitli lezzetlerde pilavlar servis edilmektedir. Perde pilavında tavuk etinin yanı sıra kuşüzümü, çam fıstığı ve badem de vardır. Varsa, perde pilav lokantaların vitrinlerinde hemen görülecektir. Pirincin mutlaka olduğu bir başka yemek de dolmadır.

Özel olarak aranacak yemekler

Aşağıda, sık bulunmasa da aranacak kimi yemekler yer almaktadır. Zaman zaman bu yemeklere lokantalarda da rastlanır; ancak yine de bu yemeklerden tatma şansınız bir eve yemeğe davetliyseniz daha yüksektir.

Büryan (Biryani/Perîve)

Kızgın kuyularda pişirilen büryan genel olarak yaz aylarında yenilen lezzetli bir et yemeğidir. Et çengellerle önceden kızdırılan yer altı kuyusuna sarkıtılır ve kuyunun ağzı kapatılır. Pişen et kuyudan alınır ve askılarda satışa sunulur. Kemikli ve kemiksiz çeşitleriyle servis edilip, tuz isteğe göre sonradan eklenir. Doğranmış soğan ile servis edilen büryan, Bitlis ve Siirt'te sabah kahvaltısı olarak oldukça rağbet görmektedir.

Sac Kavurma (Qelîsêl)

Kemiksiz kuşbaşı et iyice ısıtılmış olan sacın içine konur, biraz yağ ve tuz ilave edildikten sonra karıştırılarak kavrulur. Daha sonra etlerin ortası açılarak doğranmış domates ve biber konarak pişmeye bırakılır. Et ve sebzeler piştikten sonra yemek sacıyla servis yapılır.

Sac Tava (Tawe)

Eritilen kuyruk yağına ufak parçalar halinde doğranmış terbiyeli etler eklenerek yüksek ateşte pişirilir. Kızaran etlerin üzerine sivri biber ve doğranmış domatesler ilave edilir. Karışıma pul biber ilave edilerek bir süre karıştırılır. Yüksek ateşte pişirilen sac tava lavaş ekmele birlikte servis edilir.

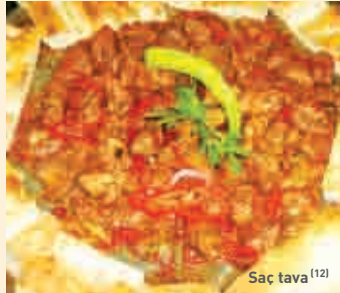
Patlıcan Beğendi (Babaqanuç)

Fırında közlenmiş patlıcanların kabukları soyulduktan sonra bıçakla ufak ufak doğranır. Ardından sıvı yağda kavruan patlıcanların içerisine dövülmüş sarımsak karıştırılır.

Üzerine yassı şişte pişirilmiş kebab ilave edilerek yoğurtla servis yapılır.

Kabak Meftunesi (Tırşika Kundira)

Dilimlere ayrılarak kabuğu soyulan ve küp şeklinde doğranan kış kabağı yağda hafifçe kızartılan ete ilave edilir.

Sac tava^[12]

Salça, tuz ve pul biber eklenerek bir süre kavrulur. Üzerine su ve sumak suyu eklenen karışıma piştikten sonra isteğe göre sarımsak eklenerek servis yapılır.

Güveç (Tirşika dîzikî)

Yöresel olarak pişirilen güveç; et, patlıcan, sivri biber ve domatesle hazırlanır. Kuyruk yağı (ve genelde sarımsak) ilave edilen karışım daha sonra tandır, fırın veya benzeri bir yerde yaklaşık iki saat pişirilir. Pilav eşliğinde servis edilen güveç bölgede çok sevilen ve hemen her ilde bulabileceğiniz lezzetli bir yemek çeşididir.

Meftune (Tirşik)

Mahalli yemeklerin başında gelen meftune patlıcanlı, kabaklı ve kengerli çeşitleriyle pişirilmektedir. Yıkayıp tuzla ovulan et tencerenin dibine döşenir. Karışım içerisine ufak doğranmış kuyruk yağı eklenir. Sarımsak, doğrandıktan sonra tuzlu suda bir süre bekletilip süzülen patlıcanlar

tenceredeki etlerin üzerine yerleştirilir. Yemeğe pul biber, tuz ve sumak suyu ilave edilip pişirilir.

Borani

Etlı yemeklerin ön planda olduğu bölgede et, pancar, nohut, bulgur ve

çeşitli sebzelerin yoğrulmasıyla hazırlanan ve sarımsaklı yoğurtla servis edilen "Borani", özel günlerde konuklara ikram edilen en önemli yemeklerden biridir.

Kaburga Dolması (Heşîna Parsû)

Kuzunun kol alt kısmı ya da kaburga kısmı ile hazırlanan bu geleneksel lezzet, kısa bir süre pişirilen ve içerisine reyhan, kavrulmuş badem karabiber, kırmızı toz biber ve maydanoz eklenen pirincin ete doldurulmasıyla hazırlanır. Doldurulan kaburga dikilerek yayvan bir tencereye konulur. Üzerine tuz, yağ ve kırmızı biber serpilerek kaburganın üzerine taşmayacak şekilde sıcak su konularak yaklaşık dört saat pişirilir. Servisten önce fırında üzeri kızarana kadar kızartılır.

Güveç^[13]

Meftune^[14]

Kaburga dolması^[15]

Kelle Paça⁽¹⁶⁾

Helise (Helîse)

Mahalli yemeklerden biri olan helise için dövülmüş buğday yıkanır, tavukla beraber tencereye konulduktan sonra kapak kapatılır ve kaynamaya bırakılır. Ezilene kadar piştikten sonra kemikler ayıklanır, üzerine tereyağlı biber dökülüp servis yapılır.

Mumbar (Bûmbar/Rûvî)

Kuzu bağırsağına iç pilav doldurularak hazırlanan 'mumbar' dolması, herkese göre değil ama denemeye değerdir.

Yıkanmış pirincin içerisine maydanoz, reyhan, kara-biber, tuz, domates salçası, az yağlı kıyma karıştırılarak iç malzeme hazırlanır. İnce bağırsak tuzla ovularak uzun süre yıkandıktan sonra bağırsakların içerisine ters yüz olacak şekilde hazırlanan iç malzeme doldurulur. Daha sonra bağırsaklar tuzla tekrar ovularak bol su ile yıkanır. Tencereye konan bağırsakların üzerine toz biber, salça, maydanoz, kuru soğan ve reyhan eklenir. Uç kısımları dikilmiş olan bağırsaklar 1,5 – 2 saat kanatılarak pişirilir. Mahalli yemek yapan şehir restoranlarında deneyebileceğiniz baharatlı bir yemektir.

Mumbar⁽¹⁷⁾

Kelle Paça (Ser u pê)

Küçükbaş hayvanların kafa ve ayakları temizlendikten sonra yağ, tuz sarımsak, limon, soğan ilave edilerek pişirilir. Pişen kelle ve paçalar kemiklerinden arındırıldıktan sonra acılı turşu biberi ve kırmızı pul biber ile servis edilir. Sabah erken saatlerde ve akşamları geç saatlerde kelle paça yemeğini küçük restoranlarda bulabilirsiniz. Restoranların vitrininde kelleler bir dizi halde sıralıdır. Genellikle alkol aldıktan sonra kelle paça çorbası içilir.

Dolma (Heşîne)

Dolma bölgede özellikle sumak katılarak pişirilir ve ekşi bir tadı vardır.

Doğranmış parça et, soğan, pirinç, maydanoz, sivri biber, domates salçası, karabiber, pul biber ve yağdan oluşan harc oyulmuş patlıcan ve top biberlerin içine doldurularak, bir kısmı bağ yapraklarına

sarıldıktan sonra tencereye yerleştirilir. Üzerine yassı bir taş veya benzeri bir ağırlık bırakıldıktan sonra kaynatılmış olan sumak suyu tencereye ilave edilir. Tencerenin ağzı kapatılıp pişmesi için ateşe bırakılır. Dolma çok sevilen lezzetli bir yemektir. Vejetaryen olanlar

Dolma⁽¹⁸⁾

Dolma ⁽¹⁹⁾

için zeytinyağlı dolmayı yada yaprak sarmasını denemelidirler.

Tandır

Kuzunun kol yada gerdan kısmı tencereye konular tuz ve yağ eklenir. Etler az su ile buharda pişirilir daha sonra yoğurt, karabiber ve kekik ile terbiyelenen etler fırınlanır. İç pilav ile servis yapılır.

Patlıcanlı Kebab (Balıcanê Kebabî)

Mangalda pişirilen patlıcanlı kebabın hazırlanması için,yoğrulan kıyma ve patlıcanlar sırayla şişe geçirilerek ateşe konur. Piştikten sonra kebab bir kaba çekilir, üzerine çok az su ve yağ serpilip kapatılır. Biraz dindirilen kebab közlenmiş soğan, domates, biber ve lavaş ekmek ile servis edilir. Yörede çokça sevilen domatesli kebab da aynı şekilde pişirilerek servis yapılır.

Çiğer (Çiğer)

Küçük parçalar halinde doğranan çiğerler ve kuyruk yağı ince şişe aralıklı olarak sırayla dizilerek üzerine tuz ve toz biber serpilip kömür ateşinde

Çiğer ⁽²⁰⁾

pişirilir. Piştikten sonra salata, acı közlenmiş biber, sumaklı kuru soğan ve ayran ile birlikte servisi yapılır. Yürek, (dilê biraştî), dalak(fatareşa biraştî) da aynı şekilde pişirilir. Sabah kahvaltısı olarak genellikle Urfa (Ruha) , Diyarbakır (Amed), ve Antep' te (Dilok) yenir.

Çiğ köfte (Ecîn)

Dövülmüş veya makinede çekilmiş yağsız dana eti ve ince bulgurun, pul biber, domates salçası,

kırmızı biber salçası, dövülmüş sarımsak, karabiber ve tuz ile su kullanılmaksızın yoğrulmasıyla hazırlanan çiğ köfte, avuç içinde sıkılıp topak haline getirilerek tabaklara konular. Tabakların etrafı dilimlenmiş salatalık, turp, nane, roka, domates ve yeşil soğan gibi bol yeşillik ve salata ile donatılarak servis yapılır. *Mardin çiğ köftesi* salça ve acılı baharatlar konmadan, ağırlıklı kimyon ve diğer köfte-lik baharatların konulmasıyla yoğrulur.

Patlıcanlı Kebab ⁽²¹⁾

Çiğ köfte ⁽²²⁾

İçli Köfte (Kutlîk)

İnce bulgurla hazırlanan köfte hamurunun içine kıyma, soğan ve çeşitli baharatlarla tatlandırılan köfte harcının konmasıyla

Perde pilavı (23)

Keledoş (24)

hazırlanan içli köftenin pişirilmesi için köfte hamuru ceviz büyüklüğünde parçalara ayrılarak avuç içerisinde işaret parmağıyla açılır ve boş yumurta kabuğu şekline getirilir.

Köftenin iç malzemesi konularak kapatılır. Kaynatılmış tuzlu suda köfte-ler su yüzüne çıkana

kadar haşlanır. Yeni gelinlerin kaynanaları bu yemeği gelinin ağzı büzülsün, çok konuşmasın diye yapar ve onlara yedirirler.

Nardan Aşı (Hilorik)

Nardan aşı ısıtılıp ufak ufak yuvarlanan içli köftelik bulgurun, soğan, salça, nohut ve sumakla haşlanan kemikli ete ilave edilmesiyle hazırlanır. Oldukça lezzetli olan bu yöresel yemek sıcak servis yapılır.

Perde Pilavı (Girara Perde)

Özel tencerede kızartılmış bademlerle bezenmiş yufkanın içine eskiden kekkik eti, şimdilerde haşlanıp kızartılmış tavuk veya hindi eti konularak taş fırınlarda pişirilen perde pilavı özenli sofraların baş tacı perde pilav özellikle Siirt , Batman İllerinde yapılmaktadır.

Keledoş

Lezzetli olduğu kadar sağlıklı olan yöresel keledoş yemeğinin hazırlanması için, akşamdan ısıtılan buğday et suyu ile iyice haşlandıktan içine süzme yoğurt, rendelenmiş soğan suyu, kuru

nane, iri doğranmış ıspanak kökleri ilave edilir. Kaynayınca içine yağsız kıymadan yapılan küçük köfteler ve nohut ilave edilerek pişirilir.

Hazırlanan keledoş üzerine tereyağı dökülerek servis edilir. Bölgede ıspanak yerine Van Yöresine ait otlar (heliz) kullanılarak yapılmaktadır.

İçli Köfte (25)

Sembusek

Mayalı hamur biraz sıvı yağ karıştırılarak; kıyma, ince doğranmış soğan, yeşilbiber, maydanoz, karabiber, tuz ve kıymadan yapılan harç ile hazırlanan sembusek özellikle Mardin yöresinde oldukça yaygın bir börek çeşididir. Hamur lahmacun gibi açıldıktan sonra yarı kısmına harç döşenir ve ardından yarım ay biçiminde kapatılır. Yumurtanın sarısı çırpılıp üzerlerine sürüldükten sonra pişmesi için fırına verilir. (Sembusek sac veya teflonda da pişirebilir)

İçli Köfte yapımı (26)

Van Gölü'nden Balık [27]

Alabalık Izgara (Deqsorê Biraştî)

Kılıçığı çıkartılmış balıklar yağlanmış tepsiye yerleştirilir. Yanına dilimlenmiş domates, limon ve defne yaprakları konulur ve tepsi fırına verilir. Piştikten sonra tabaklara konulur. Yanına doğranmış soğan, roka, limon, marul gibi yeşillikler bırakılarak servis yapılır.

Sazan Kızartma (Şebotê Sorkirî)

Yıkanan balık tuzlanarak süzgeçte iyice süzülür. Una bulanarak kızgın yağda kızartılır. Kızaran balıklar tabaklara konur. Yanına dilimlenmiş salatalık, domates, biber, maydanoz, nane, roka ve limon konularak servis yapılır.

Balıkçılar [28]

Lebniye Çorbası ^[29]İrmik Helvası ^[30]

ÇORBALAR

Lebniye Çorbası (Lebenî- Mehir)

Mehir çorbası, yumurta sarısı ile kaynatılan ayranın içerisine akşamdan ıslatılıp kaynatılan bir miktar nohut ile dövmenin eklenmesiyle hazırlanır. Soğumaya bırakılan çorba, içine bir parça pung (yaban nane) konarak servis edilir. Restoranlarda yemekten önce (son zamanlarda içinde biraz da mısırla) salatayla birlikte servis yapılır.

Mercimek Çorbası (Şorbe Nîsk)

Yörede özellikle sabah kahvaltılarında içilen kırmızı mercimek çorbası, et suyu ile pişirilir. Sıvı yağ, domates salçası, nane ve pul biber ile hazırlanan sosun da ilave edildiği mercimek çorbası turşu ve soğan ile servis yapılır.

İşkembe Çorbası (Şorbeya Hûr)

Un yoğurt, yumurta ve süt karışımından elde edilen çorbaya

haşlanmış ve ufak parçalar halinde doğranmış olan işkembenin eklenmesiyle hazırlanan işkembe çorbası, sarımsak, sirke ve limon ile servis yapılır. Kelle Paça servisi yapılan restoranlarda aynı zamanda işkembe çorbasını da bulabilirsiniz.

TATLILAR

İrmik Helvası (Helawa ardik/Helawa sor)

Tencerede eriyen tereyağına irmik ve ceviz ilave edilip sürekli karıştırılarak kavrulur. Süt ve şeker ayrı bir kaptaki kaynatıldıktan sonra içerisine vanilya ilave edilir. Kavrulmuş irmik üzerine kaynatılmış sütlü şerbet dökülür ve kısa bir süre kısık ateşte irmikle pişirilir. Helva kıvamına gelince dinlenmeye bırakılır. Helva üzerine tarçın serperek servis yapılır.

Burma Kadayıf (Qedayifê Rêsi)

Eskiden Ermeni tatlı ustaları tarafından yapılan kadayıf

Mercimek Çorbası ^[31]

günümüzde de farklı çeşitleriyle Diyarbakır'ın pek çok tatlısında bulunabilir. Kadayif kaymaklı ve kaymaksız olarak düz veya burma şeklinde hazırlanır. Dövülmüş ceviz, Antep fıstığı, hindistan cevizi ve dondurma ile birlikte servis yapılır.

Baklava (Beqlewe)

Baklava için hazırlanan hamur bezelere ayrılarak nişasta ile ince açılır ve tepsiye dizilir. Açılan hamurun arasına tereyağ gezdirilir. Baklava içine kıyılmış yeşil fıstık veya ceviz serpilir. Hamurun içerisine eritilmiş yağ dökülür ve baklava dilimleri kesilerek fırında pişirilir. Şeker, su ve limon suyu ile hazırlanan şerbet fırından çıkan tepsiye gezdirilir. Baklava dinlendikten sonra servis yapılır.

Şıllık (Şıllık)

Şıllık (33)

Şıllık hazırlamak için boza kıvamına getirilen hamur krep şeklinde pişirilir. Kreplerin arasına ceviz konularak baklava şeklinde kesilir. Kaynatılan yağ, su

ve pekmez karışımı hazırlanan kreplerin üzerine dökülür ve üzerine ceviz serpilerek servis edilir.

Nuriye (Nuriye)

Un ve yumurta akı ile yapılan hamurdan açılan yufkalar aralarına tereyağı ve badem konarak tepsiye dizilir. Ortasına bolca badem serilerek sonunda üzerine eritilmiş yağ gezdirilir. Fırında pişirilen tatlı üzerine süt gezdirilir. Hamur pişirilerek süt tamamen çekince kaynatılmış şerbet sıcak olarak tatlının üzerine dökülür ve dinlendikten sonra servis edilir.

Kayısı Dolması (Dolmeya Qeysi)

Baklava (32)

Kayısı dolması, suda ıslatılan kuru kayisuların içine şekerli cevizlerin konarak fırınlanmasıyla hazırlanır. Yağlanmış tepsiye dizilen kayisular su ve şeker üzerinde gezdirilir. Kayisuların üstü kapatılarak pişirilir.

Dövülmüş ceviz içi ile servis yapılır.

Lokma (Loqma)

Bölgede tatlılarda sıkça rastlayacağınız lokma boza kıvamına getirilen hamurun kızgın yağda lokmalar halinde kızartılarak su, şeker ve limon suyu ile hazırlanan şurupta bekletilmesiyle hazırlanmaktadır.

Bastiq (pestil)

Üzüm sırası ve un birlikte kaynatılır. Temiz amerikan bezine dökülerek damlarda güneşte kurutulur. Üçgen şeklinde dürülen pestiller satışa çıkarılır.

Çörek (Kulınçe)

Şeker (şekersiz de yapılabilir) sütün içinde eritildikten sonra un, çörek otu ve baharatlarla birlikte bir leğene konulup yoğrulur. Hamur bir süre dinlendirildikten sonra parçalara bölünüp yuvarlak bir biçime sokulur. Sonra üzerlerine çırpılmış yumurta sürülüp tepsi içinde fırına verilir.

Tulumba tatlısı (34)

Vejetaryenler için

Ev sofrası⁽³⁵⁾

Bölgedeki restoranlar, ülkenin diğer bölgelerine oranla vejetaryenlere daha sınırlı seçenekler sunmaktadır.

Restoranlarda et yemekleri ağırlıklıdır. Bu durum, insanların evlerinde tasarruf amacıyla sebze yemeklerini öne çıkarmalarıyla bir karşıtlık oluşturmaktadır.

Üstelik bu bölgede pek yaygın olmadığından mezeler arasında salt sebzeden yapılanları seçme imkânlarınız da sınırlıdır.

Bölgede etsiz güveç gibi yaygın yemeklerin salt sebzeli olanını tercih edebilirsiniz.

Lokantalarda yaygın bulunan taze veya kuru fasulyeden yanında pilav ve salata çeşitleriyle ile oldukça iyi gider. Mercimek çorbası salt sabah kahvaltılarında değil günün her

saatinde bulunabilir. Pide gözleme ve börek çeşitlerinin yanı sıra daha az yaygın

olmakla birlikte pizza da

bulabilirsiniz. Eğer otelinizde kahvaltı servisi varsa, bundan mümkün olduğunca yararlanmaya bakın; çünkü otellerde servisi

yapılan kahvaltılar veje-

Börek⁽³⁶⁾ taryenler için hayli zengindir.

Sebzeler⁽³⁷⁾

Kahvaltı ⁽³⁷⁾

Kahvaltı

Üst ve orta kalitede oteller, kahvaltılarda zengin açık büfe sunmaktadır. Gezip görülecek yerlerle dolu yoğun bir güne sizi tok tutacak sıkı bir kahvaltıyla başlamanız tavsiye edilir.

Eğer kahvaltınızı dışarıda yapmak isterseniz seçenekler arasında çorba (sabah hava soğukla özellikle iyi gelebilir), simit ve börek yer almaktadır. Börek çeşitleri arasında İtalyanların "tagliatella"sına benzeyen su böreği, sigara böreği ve şekerli Kürt böreği yaygındır. Börek çeşitleri, kahvaltı dışında günün başka saatlerinde de açlığı bastırmak için atıştırılacak yiyecekler arasındadır.

Bölgede dünyada eş bulunmayan zengin peynir

çeşitleri üretilmektedir. Sadece Botan yöresine ait otların içine katıldığı otlu peynir bunların başında gelir. Bölgede yetişen kurat, sirmo, heliz, çunk, siyambu, pîzpîzak, sîr, sirik, siyanuk, reh, quncirk mend gibi çeşitli otlar peynirin uzun süre dayanmasını sağlamakla birlikte, hazmı kolaylaştırıcı özelliğe de sahiptir. Otlu peynirin dışında kahvaltılarda Tulum Peyniri (Penîre Meşkê), Toraq ve enfes lezzetiyle erimis peynir (penîrê helandî) bulunabilir.

Kışa hazırlık için yapılan kavurma (qelî) özellikle sabah kahvaltısında sade yada yumurtalı olarak tüketilmektedir.

Üzümün yanı sıra dut, kayısı, erik, elma, armut, şeker pancarı, karpuz, şeker darısı, nar gibi meyvelerden de yerel pekmezler, reçeller, süzme ve petek

Cennet tabağı ⁽³⁸⁾

Reçel ve sigara böreği (40)

bal kahvaltılarının vazgeçilmez tatlı öğeleridir. Süt kaymağı ve yoğurt kaymağı, tereyağı kahvaltıda reçel ve balla yenir. Kırmızı biber (kızartılmış yada kızartılmı), patlıcan ve patates kızartmaları kahvaltıda da tüketilen yiyeceklerdir. İki senede bir üretilen Derik Yöresine ait yeşil zeytin; yumurtalı ve sade olarak yapılan, Van Yöresine ait murtuğa ve Kavut tatmanız gereken diğer lezzetlerdir. *Murtuğa* tereyağında kavruan una kişi sayısına göre yumurtanın çırpılarak ilave edilmesiyle hazırlanır. Kavut ise buğdayın kavruktan sonra el değirmeninde öğütölmüş halidir. Tereyağında hafifçe kızarıncaya kadar kavruan kavut, isteğe göre şeker eklenerek servis edilir. Şeker katılmadan da kahvaltılarda çayla birlikte yenilebilir.

Kahvaltıda özellikle koyun yoğurdu tercih edilir. Acılı Ezme, sırdan

(pastırma), süzme yoğurdu içerine konan doğal otlardan ve salatalık konularak yapılan ekşi cacık da yine kahvaltılık yemeklerdendir.

İçecek olarak genelde çay ve süt ikram edilir. Kahvaltıda ayrıca mercimek çorbası, kelle paça ve ciğer kebabı yenilmektedir. Bölgede otellerde özellikle yaz aylarında kavun, karpuz gibi yaz meyveleri servisi yapılır.

Kuru yemiş (41)

Peynirciler Çarşısı (42)

Çay Bahçesi ^[43]

Türk Kahvesi ^[44]

İÇECEKLER

Bölgenin başlıca içeceği demli çaydır. Yemeklerden sonra hemen her restoranda size çay ikram ederler. Kafelerde ise türk kahvesinin yanı sıra melengiç (bakınız s:637) kahvesi, cappucino veya espresso benzeri kahveler de bulabilirsiniz.

Çeşitli soğuk meyve sularının yanı sıra soğuk bir akşam iç ısıtıcı olabilecek

sıcak meyve çayları ve salep satan yerler de bulunabilmektedir. Bölgede özellikle yazın yemeklerle tüketilen diğer bir içecek ise ayranıdır.

Alkollü içkilere gelince, Diyarbakır ve Elazığ, şarap yapımında kullanılan Boğazkere ve Öküzgözü üzümleriyle ünlüdür. Fakat lokantaların çoğunun alkollü içki servisi olmadığını unutmayın. Kaliteli şarapları kimi lüks otellerde bulabilirsiniz. Ayrıca

Mardin'deki kuyumcular ve büyük Tekel bayileri dahil kimi özel yerlerde Süryani Ortodoks cemaati tarafından yüzyıllardır geleneksel yöntemlerle yapılan aromatik Süryani şarapları satılmaktadır.

İçkili yerlerin çoğuna genellikle yalnızca erkekler gider. Bununla birlikte, kadınların da gittiği barlar mevcuttur.

Melengiç ^[45]

Ayran ^[46]Süryani şarabı ^[47]

Bölgede yapacağınız ziyaret sırasında denemeniz gereken içecekler:

Menengiç Kahvesi (Qehwa qızwana)

Menengiç iyice dövülür. Dövülen menengiç şekerle birlikte cezvede kaynatılır. Koyu bir kıvama gelen menengiç kahvesi fincanlara doldurularak servis edilir.

Mırra

Geleneksel usüllerde hazırlanmış minik fincanlarda sunulan 'mırra'nın tadına doyum olmaz. Mırra acı kahvedir (şekersiz hazırlanır) ve genellikle ağır yemeklerden sonra ikram edilir. Tek içimlik olan mırra sapsız küçük fincanda ikram edilir. Fincanın yere koymak mırrayı hazırlayana hakaret anlamına gelir. Yanlışlıkla yere bırakılırsa mırrayı ikram eden kişi karşılığında bir şeyler talep edebilir.

Meyan Şerbeti (Ava Sûsê)

Kökleri ayıklanıp iyicene yıkanan meyan kökleri ezilinceye kadar dövülür. Bir su bardağı su ilave edi-

lerak süzülür. Derin bir kaba konularak üzerine yeterli miktarda su katılır. 4 saate yakın bekletilir. Bekleme sırasında kökleri kabın bir kenarına bırakılarak aynı su üzerlerine birkaç kez dökülerek tadının ve renginin daha iyi olması sağlanır. Rengi, tadı ve kokusu suya geçince soğuk servis yapılır. Meyan şerbeti bölgede çok sevilen, mide ve böbrek hastalıklarına iyi geldiği söylenen bir içecek türüdür.

Mırra servisi ^[48]

TERİMLER SÖZLÜĞÜ

Abbara:	Sokakları bir birine bağlayan üstü örtülü geçit
Apsis:	Kiliselere bölme
Bedesten:	Kapalı çarşı
Berivan:	Süt sağan kadın
Dengbêj:	Enstrumansız şarkı söyleyen Kürt ozanı
Divan:	Dengbej konseri
Feqî:	Medrese öğrencisi
Hamidiye Alayları:	II Abdülhamid döneminde Kürt bölgelerinde oluşturulan askeri birlikler
Harik:	El yapımı örgü papuç
Harim:	Caminin iç kısmı
Höyük/Tümülüs:	Eski yerleşim yerlerinin zaman içinde toprakla kaplanmasından meydana gelen tepe
Ina gulané:	Mayıs ayının ilk Cumasında Veysel Karani Türbesine yapılan ziyaret
Imaret:	Camilerde yoksullar için çorba verilen yer
Jamatun:	Kiliselere giriş bölümü
Cumba:	Eski evlerde saksıların konması için pencerelerin önüne yapılan küçük balkon
Kiras fistan:	Geleneksel Kürt kadın giysisi
Kufi yazısı:	Eski yapı kitabelerinde bulunan köşeli ve geometrik şekilli arapça yazı
Küllîye:	Camiyle birlikte, medrese, hamam, türbe gibi yapılardan oluşan binalar topluluğu
Mahvil:	Camilerde kadınlara ayrılan bölüm
Melekê tawis:	Yezidilerce kutsal sayılan melek
Mervaniler:	10.-11. yüzyılda bölgede hüküm sürmüş Kürt Hanedanlığı
Minber:	Camilerde imamın oturup vaaz verdiği yer
Mir:	Eskiden Kürt beylerine verilen unvan
Moloz taş:	Çıkarıldıktan sonra olduğu gibi veya yerine göre parçalanarak kullanılan taş
Müezzin:	Ezan okuyan kimse
Nasturi:	Asya'nın çeşitli ülkelerinde yaşayan Hıristiyan bir etnik grup
Nekropol:	Mezarlık
Niş:	Duvar içine yapılan oyuk
Süryani:	Suriye, Irak Mardin ve çevresinde yaşayan Hıristiyan etnik grup
Şadırvan:	Cami avlularında bulunan çeşme
Şal u şapik:	Kürt erkeklerinin giydiği şalvar ve ceket

Şapel:	Küçük kilise
Şerefe:	Minare balkonu
Şivan:	Çoban
Tekke:	Dervişlerin zikir yaptıkları mekan
Tonoz:	Yarım silindir biçimindeki tavan örtüsü
Trekking:	Dağ yürüyüşü
Şelengo:	Tadı salatalığı görüntüsü henüz ham olan karpuzu andıran sebze
Göze:	Su kaynağı
Sahın:	Üstü kubbeye örtülü iç mekan
Ezepereri/Brazava:	Kürt düşünlerinde damadınla yakından ilgilenen erkek arkadaşı
Şemsi:	Güneşe tapan
Sabi:	Yıldızlara tapan
Barok:	Resim, mimari, müzik vb sanat dallarında uygulanan ve karşıtlık içeren Avrupalı sanat akımı
Rokoko:	Barok stiline karşı olarak klasik tarzın yeniden ortaya çıkarıldığı sanat akımı
Katçkar:	Daha çok Ermeni taş ustaları tarafından yapılan işlemeli taş bloklar
Kaya mezarı:	Genellikle döneminin önemli şahısları için yapılan kayalar oyulmuş oda veya odacıklardan oluşan mezar
Güneş saati:	Güneşin gökyüzündeki hareketinden, dikey bir çubuğun gölgesinin izlenmesiyle zamanı belirleyen saat
Oryantal/lizm:	Doğu, doğuya özgü/doğu bilimi
Pagan:	Dağayı kutsal sayan inancına bağlı kimse
Arkeramik Neolitik:	Neolitik Dönemde çanak çömleğin icad edilmediği devir
Neolitik:	Toplayıcılık ve avcılığın yapıldığı, kadınların kutsal sayıldığı dönem
Paleolitik:	Kaba taş ve yontma taş devrine verilen ad
Horasan harcı:	İçerisine yumurta akı, sönmüş kireç, tuğla tozu vb maddeler konan harç
Cas:	Beyaz renkli, çabuk sertleşen bir tür alçı sıva
Stel:	Tek parça taştan oluşan ve üzerinde yazı veya resim olan dikili taş
Hevsar:	Yular
Heqib:	Heybe
Kurna:	Hamamlarda çeşme altında bulunan, içinde suyun biriktirildiği küçük mermer havuz
Kasnak:	Bir binada kubbeyi taşıyan yuvarlak veya çokgen kaide
Bağdadi harcı:	Ağaç direklerinin kullanıldığı duvar veya tavalarda araya serpilmiş harç

GEZİ SÖZLÜĞÜ

İngilizce	Türkçe	Kurmançî	Zazakî
-----------	--------	----------	--------

MONTHS / AYLAR

January	Ocak	Kanûna paşîn, çile	Kanûno peyîn.çele
February	Şubat	Sibat	Sibat
March	Mart	Adar	Edar
April	Nisan	Nîsan	Nîsan
May	Mayıs	Gulan	Gulan
June	Haziran	Hezîran	Hezîran
July	Temmuz	Tîrmeh	Temûz
August	Ağustos	Tebax	Tebax
September	Eylül	Îlon, êlûn	Hêlûn
October	Ekim	Çiriya pêşîn	Çileyo verîn
November	Kasım	Çiriya paşîn	Çileyo peyin
December	Aralık	Kanûna pêşîn	Kanûno verîn

SEASONS / MEVSİMLER

Spring	İlkbahar	Bihar	Wisar
Summer	Yaz	Havîn	Aminan
Autumn	Sonbahar	Payîz	Payîz
Winter	Kış	Zivistan	Zimistan

DAYS / GÜNLER

Sunday	Pazar	Yekşem	Yewşeme
Monday	Pazartesi	Duşem	Dişeme
Tuesday	Salı	Sêşem	Hîrşeme
Wednesday	Çarşamba	Çarşem	Çarşeme
Thursday	Perşembe	Pêncşem	Pancşeme
Friday	Cuma	În	Êne
Saturday	Cumartesi	Şemî	Şeme

NUMBERS / SAYILAR

One	Bir	Yek	Yew
Two	İki	Du	Di
Three	Üç	Sê	Hire
Four	Dört	Çar	Char
Five	Beş	Pênc	Panc
Six	Altı	Şeş	Şeş
Seven	Yedi	Heft	Hewt
Eight	Sekiz	Heşt	Heşt
Nine	Dokuz	Neh	New
Ten	On	Deh	Des
Eleven	On bir	Yazdeh	Yewindes
Twelve	On iki	Dozdeh	Diyes
Thirteen	On üç	Sêzdeh	Hîryes

NUMBERS / SAYILAR

Twenty	Yirmi	Bîst	Vîst
Thirty	Otuz	Sî	Hîris
Forty	Kırk	Çil	Çewres
Fifty	Elli	Pêncî	Pances
Sixty	Altmış	Şêst	Şeştî
Seventy	Yetmiş	Heftê	Hewtay
Eighth	Seksen	Heştê	Heştay
Ninety	Doksan	Nod	Neway
One hundred	Yüz	Sed	Se
One hundred forty	Yüz kırk	Sed û çil	Se û çewres
Two hundred	İki yüz	Dused	Di sey
First	Birinci	A yekê, yekem, yekemîn	A yewine ,yewîn
Second	İkinci	A duduyan, duwem, duwemîn	A diyine, diyin
Third	Üçüncü	A sisêyan, sêyem, sêyemîn	A hîrine, hîreyin

TİMES / ZAMAN

Now	Şimdi	Niha, vêga	Nika
Later	Sonra	Paşê	Peyra
Always	Her zaman, hep	Her tim, her dem, tim	Heme gave, heme raye
Never	Hiç bir zaman, asla	Tu car, qet	Qet
Sometimes	Bazen	Carna	Carna
Early/late	Erken/geç	Zû/dereng	Lez/erey
Today	Bugün/yarın	Îro/sibê	Ewro/siba
Yesterday	Dün	Duh	Vizêrey
Tomorrow	Yarın	Sibê	Siba
... (two) days later	... (iki) gün sonra	Piştî ... (du) rojan	Pey Di rojan
Morning	Sabah	Sibe, sibeh	Siba
Noon	Öğlen	Nîvro	Nimroj
Afternoon	Öğleden sonra	Piştî nîvro	Pey nîmrojî
Evening	Akşam	Êvar	Şan
Day	Gün	Roj	Roj
Night	Gece	Şev	Şewe
Hour	Saat	Saet	Saet
Minute	Dakika	Deqe	Deqa
Week	Hafta	Hefte	Hefte
Month	Ay	Meh	Asmi/Aşm
What time is it?	Saat kaç?	Saet çend e?	Saet çenda
It is... (four) o'clock	Saat ... (dört)	Saet (çar) e...	Saet çar a
It is 8.10	Sekizi on geçiyor	Ji heştan dibihure deh deqe	Heştine ra des Deqeyî viyerena
It is 10.45	On bire çeyrek var	Ji yazdehan kê pazde deqe	Yewindesinerê kemî pancê des deqeyî
Before/after	Önce/Sonra	Pêşî/Paşê, paşîka	Viyernî/Peynî

İngilizce	Türkçe
COMMON WORDS AND PHRASES / GÜNLÜK KONUŞMALAR	
Good morning	Günaydın
Good day	İyi günler
Good evening	İyi akşamlar
Good night	İyi geceler
Hello	Merhaba/Selam
Goodbye	Güle güle
Welcome	Hoş geldin
See you	Görüşürüz
Have a nice journey	İyi yolculuklar
Yes	Evet
No	Hayır
Please	Lütfen
Thanks	Teşekkürler, sağol, merci
Thank you (very much)	(Çok) Teşekkür ederim
You are welcome	Bir şey değil
Excuse me	Affedersiniz
I beg your pardon	Pardon, özür dilerim
Here you are	Buyrun
OK	Tamam
Sure	Tabii
Maybe	Belki
I don't know	Bilmiyorum
I don't understand	Anlamıyorum, anlamadım
I see	Anladım
One minute	Bir dakika
I want...	... istiyorum
Yes (there is...)	... var
No (there isn't...)	... yok
Welcome	Hoş geldin
(Reply to "welcome")	Hoş bulduk
Goodbye (said by the person departing)	Allahaismarladık
Goodbye (said by person staying)	Güle güle
(Used to invite people somewhere or offer food, drinks)	Buyrun
In your honour, in your health	Şerefe
(Compliment to the person who cooks)	Elinize sağlık
May it be in your past (said to someone who is ill, stressed or has just overcome an accident, injury or difficulty)	Geçmiş olsun
May you have a good health (said to someone who has just had a bath, shower or haircut)	Sihhatler olsun
Stay happy (used as an alternative to goodbye)	Hoşçakal

Kurmancî

Zazakî

COMMON WORDS AND PHRASES / GÜNLÜK KONUŞMALAR

Rojbaş/Beyanîbaş, roja we bi xêr	Siba şîma xêr bo
Rojbaş/Roja we bi xêr be	Roja şîma xêr bo / Rojebaş
Êvarbaş	Şan weşe bo
Şevbaş	Şewe weşe bo
Merheba/Silav	Merheba/Silam
Oxir be	Oxir bo
Tu bi xêr hatî	Ti bi xêr amey
Em ê hevdu bibînin	Ma yew bînî bivînim
Ser xêrê here/Bi xêr here /Rêya te vekirî be	Xeyrî ser şo/Bi xêr şo
Erê, belê	Belê
Na	Nê
Ji kerema xwe re	Keremê xo rê
Spas, sax bî	Spas kena weş bê
(Gelek) Spas	Zef spas kena
Spasweş	Spas weş bo
Biborin, bibexşînin	Efû bike / bexş bike
Li min bibore, lêborîna xwe dixwazim	Uzrê xo wazena / Mîn bexş bike
Kerem bikin, fermo	Kerem bike
Baş e	Başo
Helbet Bêguman	Helbet
Belkî / Dibe ku	Belkî
Ez nizanîm	Ez nêzana
Ez fam nakim, min fam nekir	Ez fam nêkena / Min fam nêkerd
Min fam kir	Min fam kerd
Deqeyekê	Deqeyêke
Ez dixwazim ...	Ez wazena
... heye	Esto / Esta
... nîn e	Çiniyo / Çiniya
Tu bi xêr hatî	Ti bi xêr ameyê /Ameya
Di nav xêrê de bî,/	Miyanê xêrî de bê
Bi xatirê te – we /	Bi xatirê to- şîma
Oxir be	Oxir bo
Fermo	Kerem biki
Noş	Şîfa
Destê we sax be/ Destê we ter bin	Dest to ternî bê/Destê şîma ternî bê
Derbasbûyî be, Derbasî be/	Derbasî bo
Sihet be	Sihet bo
Bimîne di nav xweşiyê de	Bimanê weşî de

COMMON WORDS AND PHRASES / GÜNLÜK KONUŞMALAR

Bless you	Çok yaşa
(Reply to "bless you")	Sen de gör
May your soul be safe (said to someone who has just accidentally done something)	Canın sağ olsun
How are you?	Nasılsınız?
Fine, thank you.	İyiyim, teşekkürler
Nice to meet you	Memnun oldum
What is your name?	İsminiz ne?
Do you speak English?	İngilizce biliyor musunuz?
Where are you from?	Nerelisiniz?
How old are you?	Kaç yaşındasınız?
I am...years old.	... yaşındayım
I am English/Scottish	İngilizim/İskoçyalıyım/
Enough/More	Yeter/Daha
Good/Bad	İyi/Kötü
New/Old	Yeni/Eski
Open/Closed	Açık/Kapalı
Big/Small	Büyük/Küçük
Hot/Cold	Sıcak/Soğuk
Empty/Full	Boş/Dolu
Cheap/Expensive	Ucuz/Pahalı
Fast/Slow	Hızlı/Yavaş
Near/Far	Yakın/Uzak
Comfortable/Uncomfortable	Rahat/Rahatsız
Clean/Dirty	Temiz/Pis
Noisy/Quiet	Gürültülü/Sakin
Not...	... değil
And	Ve
Or	Veya
Mr; follows the first name	Bey
Mrs/Miss; follows the first name	Bayan
Lady (polite way of addressing a woman)	Hanım
Master craftsman	Usta
Someone who has made the pilgrimage to Mecca	Hacı
Caretaker or warden at an archaeological site or monument	Bekçi
What's the weather like?	Hava nasıl?
Sunny/Cloudy/Rainy/Snowy/Foggy/ Windy	Güneşli/Bulutlu/Yağmurlu/Karlı Sisli/Rüzgarlı
Another...	Başka bir ...
Service charge	Servis ücreti
Discounted	İndirimli
Value added tax	Katma Değer Vergisi
Flat-weave rug without a pile	Kilim

COMMON WORDS AND PHRASES / GÜNLÜK KONUŞMALAR

A xêrê be / Her bijî	Xêrî ser bo / Tim weş bê
Xêrê bibîne	Xêr bivînê
Bila canê te sax be	Canî to weş bo
Hûn çawan in?	Şîma seyînê/Ti seyînê?
Ez baş im, spas	Ez baş a- spas kena/Zaf spas kena
Ez kêfxweş bûm	Ez keyfweş bîya
Navê te çi ye?	Name to çî yo?
Hûn bi îngilîzî dizanin? Tu bi îngilîzî dizanî	Şîma bi îngilîzî zanê/Ti bi îngilîzî zanê?
Tu ji ku derê yî?	Şîna kamca ra yê?/Ti kamca ra yê?
Tu çend salî yî?	Ti çend serre yê?
Ez ... salî me	Ez.....serrî ya.
Ez îngilîz im/ Îskoçyayî me	Ez Îngilîz a-Elman a- Fransa ra ya.
Bes/hê, Hîn	Bes / Hînî
Baş/Nebaş, Xirab	Baş /Nebaş
Nû/Kevn	Newe /Kan
Vekirî/Girtî	Akerde /Girote
Piçûk/Mezin	Kij/ Pîl/Gird
Germ/Sar	Germin/Serdin
Vala/Tije	Veng/Pirr
Erzan/Buha	Ercan/Vay
Zû/Hêdî	Leze/ Hêd,
Nêz/Dûr	Nizdî/Dûrî
Rihet/Nerihet, Aciz	Rihet/Nêrihet
Paqij/ Pak/Pîs, Bi qirêj	Baqij /Pak /Pîs /Lîşin
Bi şemate, bi qerebalix/Sakîn, bêdeng /Aram	Bi şemete / Bi qerebalix /Bêhes
... nîn e	Niyo
Û	Û
Yan	Yan
Beg	Beg
Xanim	Xanime
Xanim	Xanime
Hosta	Westa
Hecî	Hecî
Bekçî/Notirvan, dergevan	Notirvan / Dergewan
Hewa çawa ye?	Hewa seyino?
Bi tav/ Bi ewr/ Bi baran/ Bi berf/ Bi mij/ Bi ba	Tîjiya/ Hewro/ Varano/ Vewra/Mijo/Hewa esto
...eke din	..êko bîn
Ucreta (heqê) serwisê	Hekê serwisî
Buhaşikestî/ Bi tenzîlat/Daxistî	Ercankerde
Baca hêjahiya lêzêdebûyî	Baco zedekerde
Ber/ Mersû/ Gelt	Bere

Konaklama ⁽¹⁾

ACCOMMODATION / KONAKLAMA

Hotel	Otel	Otêl	Otel
Pension (guesthouse)	Pansiyon	Pansiyon	Pansiyone
Tent	Çadır	Kon/ Çadır	Xeyme çadire
Camping	Kamp	Kampîng, ciyê kampê	Kampîng
Holiday village	Tatil Köyü	Gundê betlanê	Dewa betlaneyî
Room	Oda	Ode, wetaq/Menzel	Wetaq
Single/double /triple	Tek/Çift/ üç kişilik	Ji bo kesekî/Du kesan/Sê kesan	Qabê yew di kesan
With an extra bed	İlave yataklı	Nivîn îlawekirî/Lêzêdekirî	Nivînozêde/ Serzêdekerde
With a double bed	Fransız yataklı	Bi nivînên Fransî/Cotenivîn	Nivîno fransî
With a shower	Duşlu	Bi dûş	Bi ava germine

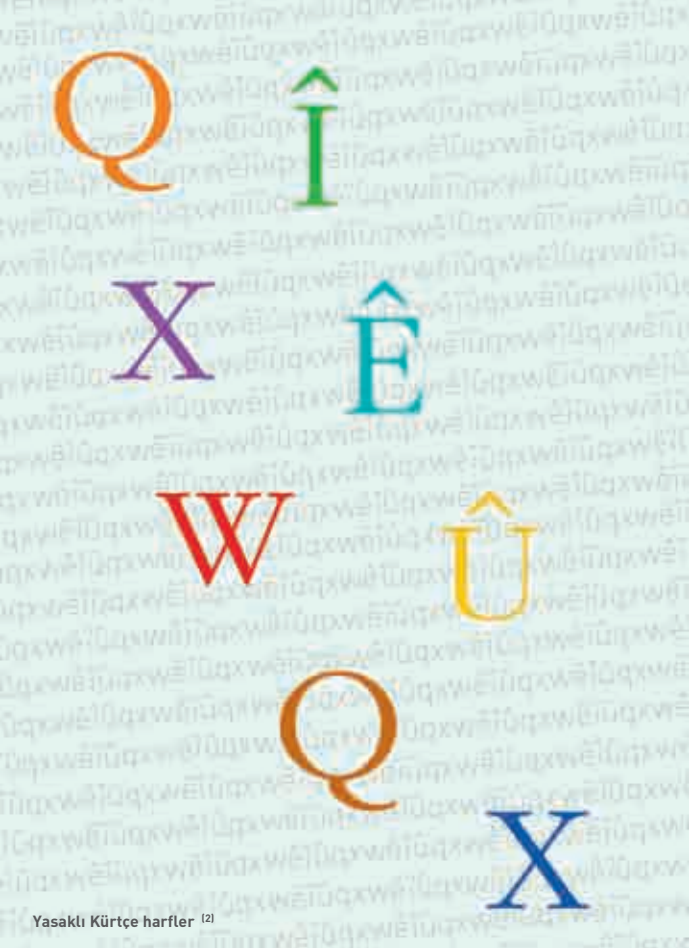

ACCOMMODATION / KONAKLAMA

Hot water	Sıcak su	Ava germ	Awa germine
Cold water	Soğuk su	Ava sar	Awa serdine
Air-conditioned	Klimalı	Bi klîma	Bi klîma
Key	Anahtar	Nifte	Mefta
Suitcase	Bavul	Bahol/ Bawul	Bahole
Towel	Havlu	Xawlî	Xewlî
Toilet	Tuvalet	Tuwalet/ Avdestxane	Daşra
Toilet paper	Tuvalet kağıdı	Kaxitê tuwaletê	Kaxizê daşra
Shampoo	Şampuan	Şampuan	Şampûan
Soap	Sabun	Sabûn	Sabûn
Bed	Yatak	Nivîn	Nivîn
Sheet	Çarşaf	Çarşef	Çarşebe
Pillow	Yastık	Balîf, balgî, balgih	Balişna/Nazbalîve
Blanket	Battaniye	Betani/ Betaniye	Betane
Quilt	Yorgan	Lihêf	Liheyf
Window	Pencere	Pencere / Pace	Pencera
Mosquito	Sivrisinek	Kermêş, kelmêş	Mirêşe
Is there a hotel nearby?	Yakınlarda bir otel var mı?	Otêlek li van derodoran heye?	Otêlike nê nizdiyan de esta?
Do you have a double room for one/two nights?	Bir/lki gecelik çift kişilik bir odanız var mı?	Ji bo şevêkê/Du şevan ji bo du kesan odeyeke we heye?	Qabê di kesan Şêweke di şêwan odeyeka şima esta?
Can I see it?	Bakabilir miyim?	Ez dikarim mêze bikim?	Ez şikena bewnî?
I have a booking	Rezervasyonum var	Rezervasyona min heye	Cayê min esto
Is breakfast included?	Kahvaltı dahil mi?	Taştê jî di nav de ye?	Taşte jî tewer de esta?
Can we camp here?	Burada kamp yapabilir miyiz?	Em dikarin li vir kamp bikin?	Ma şikenî ewta kampe bikim?

TROUBLE / TEHLİKE

Help!	İmdat!	Hawar!	Hewar!
Stop!	Dur!	Bisekine!	Vinde!
Go away!	Git lütfen!	Ji kerema xwe re here!	Keremê xo ra şo!
Stay away from me!	Bana yaklaşma!	Nêzî min nebe!	Nizdiyê min mebe!
You make me uncomfortable!	Beni rahatsız ediyorsunuz!	Hûn min aciz (nerihet) dikin!	Şima min acis kenî!
I need a doctor!	Doktora ihtiyacım var!	Hewcedariya min bi dixtor heye!	Hewcedariyê min bi doxtorî esta!
Where is the hospital?	Hastane nerde?	Nexweşxane li ku ye?	Nêweşxane kam ca do?
Can you call the police?	Polisi arar mısınız?	Hûn dikarin li polîsan bigerin?	Şima şikenî ro polêsan bigeyrî?

İngilizce	Türkçe	Kurmancî	Zazakî
TRANSPORT / ULAŞIM			
Road	Yol	Rê	Raye
Street	Cadde	Cehde, papûr	Kuçe /sûke
Lane	Sokak (sokaği)	Kuçe(ya), kolan(a)	Kuçe
Bus	Otobüs	Otobos	Otobêz
Minibus (dolmuş)	Dolmuş	Dolmiş	Dolmiş
Plane	Uçak	Teyare, balafir	Teyare
Train	Tren	Trên	Tîrane
Car	Araba	Erebe	Maşîn
Ferry	Vapur, feribot	Vapûr	Wapûre
Harbour/jetty	İskele	İskele, targe	İskela
Bicycle	Bisiklet	Pisqilêt, bisiklêt	Pisqilête

TRANSPORT / ULAŞIM

Taxi	Taksi	Texsî	Texsî
Motorcycle	Motorsiklet	Motorsiklêt	Motorsiklet
On foot	Yaya	Peya	Peya
Bus station	Otogar	Otogar	Otogar
Bus stop	Otobüs durağı	Rawestgeha otobosan	Cayê vinderdişî
Train station	Tren istasyonu	Îstesyona trêne	Îstesyona tîrane
Arrival/departure	Variş/Kalkış	Gihîştin/rabûn	Werîştîş
Seat	Koltuk	Qoltix	Qoltix
Single/double	Tek/Çift	Tek, fer/cot	Fere
Price	Ücret	Ucret /Buha	Heq
Ticket	Bilet	Bilêt	Bilêt
Return	Gidiş-dönüş	Çûn/Veger, hatin	Şiyayîş/Ageyrayîş /Amyayîş
Ticket window or booth	Gîşe	Gîşe	Gîşe
Adult/Child/ Student	Tam/Çocuk/ Öğrenci	Tam/Zarok/ Xwendekar	Tam/Doman/ Wende/ Wendekar
A ticket to... please	...a bir bilet	Bilêtek ji ... re	Bilêtêke.....rê
Can I make a reservation?	Rezervasyon yaptırabilir miyim?	Ez dikarim rezervasyonê bidim kirin?	Ez şikana xo rê cayêk kifşbikerî ?
What time does it leave?	Kaçta kalkar?	Wê di çendan de rabe?	Do çendan de werzo?
How long does it take?	Ne kadar sürer?	Wê çi qas bajo?	Do çendêk biramo?
How far is it?	Ne kadar uzaklıkta?	Çiqas dûr e?	Çendêk (zaf) dûrî yo?
When does the next bus/Train/Ferry leave?	Bir sonraki otobüs/tren/vapur ne zaman?	Otobosa/Trêna/ Vapûra piştî wê kîngê rabe?	Otêbisa/Tîrane/ Wapûra nay dimera do kingê şêro?
Where does it leave from?	Nereden kalkıyor?	Ji ku radibe?	Kam ca ra werzena?
What platform does it leave from?	Hangi perondan kalkıyor?	Ji kîjan peronê radibe?	Kam co perone ra werzena?
Which bus goes to...?	Hangi otobüs ...a gider?	Kîjan otobos wê biçe ...ê?	Kam co otopêze do şêro.....?
How long does it take?	Ne kadar sürer?	Wê çiqas bajo?	Do çendêk biramo?
Which road leads to...?	Hangi yol ...'a çıkar?	Kîjan rê diçe ...ê?	Kam co raye şîna .....?
Map	Harita	Nexşe, xerîte	Nexşe

DIRECTIONS/SIGNAGE / YÖNLER

Left/right	Sol/sağ	Çep/rast	Çep/raşt
Turn left/right	Sola/sağa dön	Bizivire aliyê çepê/rastê	Bifetelye pero Çep/raşt
Here/there	Burada/orada	Li vir/li wir	Tiya/ewta
North/south	Kuzey/güney	Bakur/başûr, qible	Bakûr/başûr/qible
East/west	Doğu/batı	Rojhilat/rojawa	Rojhelat/rojawan
Straight	Düz	Rast	Raşte
Toward	Doğru	Rast	Raşte
Uphill/Downhill	Yokuş yukarı/ Yokuş aşağı	Berbijêr/Berbijor	Qayme/Verbicor
Steep	Dik	Tîk/Çik,	Dîk
Wide/Narrow	Geniş/Dar	Fire/Teng	Hîra/Teng
From ...	...dan	ji ...	Ra....
Until ...	...a kadar	Heta ...ê	Heta
Behind/In front of	Arkasında/Önünde	Li paş/Li pêş	Piyenî de/Viyerenî de
Between	Arasında	Li nav	Miyan de
At the opposite of ...	Karşısında	Li hember/Li pêşber	Hember /Qarşî
At the end of	...sonunda	Di dawiya ... de	Peynî de
Stop	Dur	Bisekine, raweste	Vinde
Caution	Dikkat	Dîqat	Dîqat
Car park	Park yeri	Ciyê parkê	Cayê parqe
Don't tread on the grass	Çimenlere basmayınız	Pê li çimenan nekin	Linge menî sero
Military zone	Askeri bölge	Herêma leşkerî	Cayo eskerî
One-way street	Tek yön	Yekalî	Yewper
No through road	Çıkmaz sokak	Alûle/Nabos	Xindoqe
Entry forbidden	Yasak bölge	Herêma qedexe	Herema qedexî
Entrance/Exit	Giriş/Çıkış	Têketan/Jêderan	Cikewtiş
Pull/Push	Çekiniz/İtiniz	Bikişînin/Tamdin	Temdayiş
No smoking	Sigara içilmez	Cixare nayê kişandin	Cuxara nîna antişî
Please take off your shoes	Lütfen ayakkabılarınızı çıkartınız	Ji kerema xwe re solên xwe derxin	Keremê xo ra solanê xo vecê
Drinking water	İçme suyu	Ava vexwarinê	Awa werî
Out of order	Arızalı	Bi arize	Xerepnaye
For rent	Kiralık	Bi kirê	Bi kirê

DESTINATIONS / PLACES / MEKANLAR

Bazaar	Çarşı(sı)	Çarşı(ya) Sûka	Sûk
Beach	Kumsal	Plaj, sêlxan	Sêlxan
Bridge	Köprü	Pir	Pird
Caravanseraï	Han(ı)	Xan(a)	Xan
Cave	Mağara	Şikeft	Şikeft
Cemetery	Mezarlık	Goristan	Mezel/goristan
Church	Kilise(si)	Dêr(a)	Kilise(yê)
Citadel, fortress	Kale(si)	Keleha(ya)	Kela
City	Şehir	Bajar, şar	Saristan
Cliff	Uçurum	Hendef, dûlêr, kendal	Kendal
Dervish gathering place	Tekke(si)	Tekya(ya)	Tekya
Exchange facility	Kambiyo	Kambiyo	Kambiyo
Field	Tarla	Zevî	Hêga
Footpath	Patika	Şiverê	Şiveraye
Forest	Orman	Daristan	Dehle
Fortress/citadel	Hisar(ı)/Kale(si)	Hesar/Kela(ya)	Kela
Garden	Bahçe(si)	Baxçe(yê)	Bexçe
Gentlemen	Bayanlar	Xanimno	Xanimîno
Grave, tomb	Mezar(ı)	Gor(a)	Gor(ê)
Grocery shop	Bakkal	Beqal	Etarok
Hill	Tepe	Gir	Gir
Hot springs or thermal baths	Kaplıca	Germav/germik	Germik
House	Ev(i)	Mal(a)	Kêye / Ban
Hospital	Hastane	Nexweşxane	Nêweşxane
Information desk	Danışma	Şêwirdarî	Şêwirdar
Islamic school, madrasah	Medrese	Medrese	Medresa
Island	Ada(sı)	Girav(a)	Reşawî
Lake	Göl	Gol	Gol
Main square	Meydan	Meydan/Rast/Qad	Meydan/Raşte
Mansion	Konak	Qonax	Qonax
Market, bazaar	Pazar	Bazar	Bazaar
Military base	Asker(i)	Esker(î) Leşkerî	Esker î
Monastery	Manastır	Keşîşxane, xelwetxane	Keşîşxane
Mosque	Cami	Mizgeft	Camî
Mosque, small and with no minbar	Mescit	Mescid/izgeft	Camî
Motorway	Otoyol(u)	Şahrê(ya), otoban(a)	Papûre
Mountain	Dağ	Çiya	Ko /gaze
Mountain pass	Geçit	Bihur	Neqev

DESTINATIONS / PLACES / MEKANLAR			
Municipality	Belediye	Şaredarî, belediye	Şaradarî
Museum	Müze	Muze, entîkexane	Muze
Nightclub	Gazino	Gazîno	Gazîno
Off-licence/Liquor store	Tekel bayii	Bayiyê tekelê	Bayiyê tekeli
Palace	Saray(ı)	Seray(a)	Kesre
Pharmacy	Eczane	Dermanxane	Eczaxane
Plaza or public square	Meydan(ı)	Meydan(a)/ Qad(a)	Meydan
Plain	Ova	Deşt	Deşte
Police HQ	Emniyet müdürlüğü	Midûriyeta Ewlehiyê	Muduriyeta em
Police station	Karakol	Qereqol	Qereqol
Province	İl(i)	Bajar(ê)	Şaristan
Provincial government building	Hükümet konağı	Qonaxa hikûmatê	Qonaxa hukumatî
Provincial government building	Valilik (valiliği)	Walî (Walîtiya)	Walî
Quarter	Mahalle(si)	Mehele(ya), tax(a)	Mehla
Recreation or picnic area	Dinlenme yeri	Ciyê bêhnvedanê	Cayû boye
River	Nehir, ırmak	Çem, robar	Çem
Roads/highways	Karayolları	Riyên bejahiyan	Rayê bejahî
Rock	Kaya	Zinar	Zinar
Ruins	Harabe, yıkıntı	Xirabe, Wêran, kavil	Xirabeyî
Shore	Kıyı	Qerax, perav	Qerax
Spring	Kaynak	Kanî	Êne
Statue	Heykel	Peyker, heykel	Hêkel
Storey	Kat	Qat	Qate
Summer community, usually in the high mountains	Yayla	Zozan	Koy
Temple	Mabet	Îbadetxane	Îbadetxane
Turkish Airlines	Türk Hava Yolları (THY)	Riyên Hewayî yên Tirk	Rayî hewayî
Turkish bath	Hamam(ı)	Hemam(a)	Hemem
Unpotable	İçilmez	Nayê vexwarin	Nînawerî
Valley	Vadi	Gelî	Gele
Villa	Köşk(ü)	Koşk(a)	Koşke
Village	Köy(ü)	Gund(ê)	Dew(a)
Waterside mansion	Yalı	Yalî	Bano baxçeyin
WC/Toilet	Wc/Tuvalet/ Umumi	Wc/Avdestxane/ umûmî	Daşra

Mimari ⁽⁴⁾

ARCHITECTURE / MİMARİ

Ablutions fountain of a mosque	Şadırvan	Şadırvan	Çirike
Dates according to the Christian calendar, abbreviated "M." on inscriptions and monuments	Miladî	Zayînî, mîladî	Zayînî
Dome	Kubbe	Qub, qube	Quba
Gate or door	Kapı(sı)	Derî(yê)	Ber/e
Iwan	Eyvan	Eywan	Eywane
Mihrab (niche in a mosque indicating the direction of Mecca)	Mihrab	Mihrab	Mihrabe
Minaret	Minare(si)	Minare(ya)	Minara
Pavilion	Köşk(ü)	Koşk(a)/ Qesr(a)	Koşke
Public drinking fountain	Sebil	Sebîl	Sebîl
Tombs covered with domes	Kümbet	Kumbed/ Gumbed	Quba
Tower	Kule(si)	Qule(ya)	Qûla

İngilizce	Türkçe	Kurmançî	Zazakî
FOOD-General terms / YEMEK-Genel terimler			
Restaurant	Lokanta	Loqante	Aşxane
Taverns serving alcohol and food	Meyhane	Meyxane	Meyxane
Bon Appetite	Afiyet olsun	Noşîcan be, efiyet be	Cayêkê to pê nêdijo
"Health to your hands" traditional response to bon appetite	Elinize sağlık	Destê we ter be	Destê to ternîbê
Cheers	Şerefe	Noş	Noş
Waiter	Garson	Garson/ Berkar	Garson
Polite way of getting waiter's attention	Bakar mısınız!	Ji kerema xwe re dinihêrî	Şima awnenî
Bill	Hesap	Hesab	Hesab
Tax	Vergi	Bac	Bac
Tax included	Vergi dahil	Tevî vêrgiyê, tevî bacê / Vêrgî di nav de	Tewrê bacîya
Service included	Servis dahil	Tevî serwîsê / Serwîs jî di nav de	Servîs jî têdir
Tip	Bahşîş	Bexşîş	Bexşîş
Breakfast	Kahvaltı	Taşî/ Xurînî	Areyî
Lunch	Öğle yemeği	Firavîn/ Navroj	Nanê nîmrojî
Dinner	Akşam yemeği	Şîv	Şamî
With meat/ without meat	Etli/etsiz	Bi goşt/Bê goşt	Bigoşt/Bêgoşt
Ready-prepared dishes usually kept warm in steam trays	Hazır yemek	Xwarina hazır	Wero hadre
A part of a restaurant served for families and single women	Aile salonu	Salona malbatê	Salona malbatî
Glass	Bardak	Qedeh	Qedehe
Knife	Bıçak	Kêr	Kardî
Fork	Çatal	Çetel	Melêvî
Spoon	Kaşık	Kevçî	Kewçîke
Napkin	Peçete	Desmal	Peçete (desmale)
Plate	Tabak	Teyfik/ Temsîk	Tebeqe (sihane)
Drinks	İçecekler	Vexwarin	Awiney
Alcoholic drinks	İçkiler	Vexurk/ Alkol	Wexuk
Alcohol served	İçkili	Bialkol	Bi wexurk
No alcohol served	İçkisiz	Bêalkol	Bê wexurk
Does it contain meat?	Etli mi?	Bi goşt e?	Goştino
Do you have any meatless food?	Etsiz yemek var mı?	Xwarina bê goşt heyê?	Wero bêgoşt esto?

Lahmacun fırını (5)

FOOD-Culinary terms / YEMEK-Mutfak terimleri

Barbecue	Mangal	Manqel/ Agirdank	Manqale
Boiled	Haşlama	Xaşandî	Xeşelnaye
Casserole	Güveç	Dîzik/Dîz	Tırşîka deyza
Cold	Soğuk	Sar	Serdin
Cooked with olive oil	Zeytinyağlı	Bi zeyt/Bi rûnê zeytê	Zeytin
Deep-fried	Tava, sahanda	Tawe	Tawa de
Fried	Kızartma	Sorkirî	Sûrkerde
Grilled	Izgara	Izxare	Seradir
Hot	Sıcak	Germ	Germin
Hot/cold	Sıcak/Soğuk	Germ/Sar	Germin / Serdin
In red sauce	Soslu, salçalı	Bi salçe/Bi merge	Bi salçe
Paste or purée	Ezme	Mehit	Parzon
Raw	Pişmemiş	Nepijyayî ye	Nêpeşyaye
Spicy	Acı	Tûj	Tûj
Steamed	Buğulama	Pijandina bi hilm û gulm	Helme
Well done	İyi pişmiş	Têrpiyyayî	Başpewte
With cheese	Peynirli, kaşarlı	Bi penêr, bi qaşar	Bi penîr
With egg	Yumurtalı	Bi hêk	Hakin
With meat	Etlî	Bi goşt	Goştin
With minced meat	Kıymalı	Bi goştê cengekirî/ Bi qiyme	Bî qime
With sausage	Sucuklu	Bi sicûq	Bi sicûx
With yoghurt	Yoğurtlu	Bi mast	Mastin

FOOD-General ingredients/items / YEMEK-Genel mutfak malzemeleri

Black pepper	Karabiber	Îsota reş	Îsot / Bacik
Bread	Ekmek	Nan	Nan
Butter	Tereyağı	Rûnê nivîşk	Rûnobêsol
Cheese	Peynir	Penêr	Penîr
Corn	Mısır	Gilgil/Lazût	Gilgil
Cracked wheat	Bulgur	Bilxur/Savar	Bilxur
Dip, mashed or crushed	Ezme	Mehit	Parzone
Egg	Yumurta	Hêk	Hak
Fruit	Meyve	Fêkî	Fêkî
Honey	Bal	Hingiv	Hengemîn
Ice	Buz	Cemed/ Qerîsek	Cemed
Jam	Reçel	Rîçal	Rîçal
Milk	Süt	Şîr	Şît
Nuts	Çerez	Çerez	Çerez
Olives	Zeytin	Zeytûn	Zeytûn
Pasta	Makarna	Miqarne	Miqarne
Pickles	Turşu	Tirşî	Tirşî
Rice	Pilav, pirinç	Gêrmî/Birinc	Birinj
Rye	Çavdar	Çavdar	Şîlêl
Salt	Tuz	Şîlêl/Tarîgan/Xwê	Sole
Sesame covered bread rings	Simit/Gevrek	Simit/Gevrek Kulorîk/simît/Qurofek	Lole
Sugar	Şeker	Şekir	Şeker
Sweets	Tatlı	Şîranî	Şîrinayî
Vinegar	Sirke	Sirke/Sihik	Tirşî
Water	Su	Av	Awe

FOOD-Meat / YEMEK-Etler

Chicken	Tavuk	Mirîşk	Kerge
Goat	Keçi	Bizin	Bize
Heart	Yürek	Dil	Dil
Kidney	Böbrek	Gurçik	Gurçike
Lamb	Kuzu eti	Goştê berxan	Goşberx
Liver	Ciğer	Ceger, kezeb	kezebe
Rissoles baked with vegetables	Saray kebap	Kebaba serayê	Kebabê seraye
Sheep	Koyun	Pez	Mêşine
Spare ribs	Kaburga	Parsû/ Parxan	Parsî
Testicle	Koç yumurtası/Billur	Hêlikên beranan	Hêlikî beranî
Veal	Dana/Siğir eti	Goştê golikan/Dewaran	Goştê dewarî

FOOD-Some meat-based dishes / YEMEK-Etle yapılan yemekler			
Lamb brain salad	Beyin salatası	Seleteya mêjî	Seleteyê mêjû
Pepper stuffed with rice and meat	Biber dolması	Dolmê îsotan/ Heşîna îsotan	Dolmeyê bajikan
Steak	Biftek/Bonfile	Biftek/Bonfile	Bonfile / Biftek
Bulgar rice some- times cooked with a meat stock	Bulgur pilavı	Girar	Şorba
Döner kebab	Döner kebabı	Doner kebab	Kebabo doner
Meat stew	Et yemeği	Xwarina goşt	Wero goştin
Meat stew with vegetables	Etlî türlü	Tirşîka bi goşt	Tirşîka goştine
Meat stew, some- times with vegetables	Haşlama	Xaşandî	Xeşelnaye
Mince rissoles with cheese	Înegöl köftesi	Kuftika Înegolê	Kufteyî înegolî
Döner in yoghurt and sauce	İskender kebabı	Kebaba İskender	Kebabî İskenderî
Mixed grill	Karışık ızgara	Goştê biraştî yê tevlîhev	Goştö têtewerde
Aubergines stuffed with mince meat	Karniyank	Balîcanê navqelaştî/ Belezîz	Balcanê pirkerdeyî
Sandwich of grilled sheep's intestines with cumin	Kokoreç	Kokoreç	Kokoreç
Meatballs	Köfte	Kufte/ Kutiik	Kufteyî
Chop, cutlet	Pirzola	Pîrzole, goştê sirtê	Goştê sirte
Spiced meat and vegetables sizzled in a wok	Saç kavurma	Qelîsêl, goştê sêlê	Goştêsûr
Mutton stew	Tas kebabı	Tas kebab	Kawirme
Side of tender, bone- less lamb baked in outdoor oven	Tavuk/Piliç	Mirîşk/Varik	Kerge
Minced lamb grilled on a skewer	Urfa kebabı	Kebaba Ruhayê	Kebabê Riha

FOOD-Seafood / YEMEK-Deniz ürünleri

Aegan lobster	İstakoz	Kevjale deryayê	Kerkinc
Anchovy	Hamsi	Hemsî	Hemsî
Annular bream	İsparoz	İsparoz	İsparoz
Baby lüfer	Çinekop	Çinekop	Çinekop
Bass	Levrek	Sûf	Sûf
Black bream	Sarıgöz	Çavzer	Çimzer
Crab	Yengeç	Kevjal, kêşing	Kevjale
Fish	Balık	Masî	Mase
Gilt-head bream	Çipura	Çipura	Cipûra
Grey mullet	Kefal	Masîpank, masîperk	Masîpank
Horse mackerel	İstavrit	İstavrit	İstavrit
Mussel	Midye	Midye	Midya
Octopus	Ahtapot	Axtepot, heştpê	Axtepote
Prawns	Karides	Canberî, rubyan	Canber
Red mullet	Barbunya, tekir	Barbûnya	Barbûnya
Sardine	Sardalya	Masîwurk	Masîwurk
Squid	Kalamar	Kalamar	Kalamar
Swordfish	Kılıç	Masîşûr, serşûrmasî	Masîşûr
Trout	Alabalık	Deqsor	Şiling
Turbot	Kalkan	Masîkartûxk	Mertalmase

FOOD-Vegetables / YEMEK-Sebzeler

Artichoke	Enginar	Artışok	Artışok
Aubergine	Patlıcan	Balıcan/ Bacana reş	Balıcane
Beans	Fasulye	Fasûlî	Fasûlya
Broad beans	Bakla	Baqil, peqle, keşol	Baqile
Cabbage	Lahana	Kelem	Kelem
Carrot	Havuç	Gêzer, gizêr	Gizêr
Courgette	Kabak	Kundir, gindor	Kuye
Cucumber	Salatalık	Xiyar	Xiyar
Garlic	Sarımsak	Sîr	Sîr
Green bean	Taze fasulye	Fasûliyê şîn	Fasûliya tezi
Hot peppers	Acı biber	İsota tûj	İsoto tûj
Lettuce	Marul	Xas	Xas
Mushroom	Mantar	Kuvarik, kufkarik, karok	Kuvarik
Okra	Bamya	Bamye, bamî	Bamî
Onion	Soğan	Pîvaz	Piyaz
Peas	Bezelye	Şoqil, polik	Polik
Peppers	Biber	İsot	İsot
Potatoes	Patates	Kartol	Kartol
Red beans	Barbunya	Barbûnya	Barbûnya
Rocket	Roka	Kûzele, roka	Roka
Spinach	Ispanak	İспенax	Iспенex
Spring onion	Taze soğan	Pîvaza teze	Piyazo teze
Tomato	Domates	Firingî	Firinge

Taze sebzeler ⁽⁶⁾
FOOD-Some vegetable- or egg-based dishes / YEMEK-Sebzeli ve yumurtalı yemekler

Hot chilli mash with garlic, parsley, lettuce, onion	Antep acılı ezmesi	Mehita tûj a Entabê	Parzoneyê entabî
Red kidney beans	Barbunya	Barbûnya	Barbûnya
Black-eyed peas in the pod	Börülce	Maş	Maş
Yoghurt dip with grated cucumber and herbs	Cacık	Cacix	Jajik
Chopped tomato, cucumber, parsley, pepper and salad	Çoban salatası	Seleta firingiya	Selete
Bulgur, nuts, vegetables and meat in a spicy crust	İçli köfte	Kutilkê binavik/ kuftê navtiji /Kutlik	Kutlika pirkerdî
White beans in a tomato sauce	Kuru fasulye	Tırşika fasûlyê hişk /Fasûliyên hişk	Fasulyaya wişke
Fried eggs with tomatoes, onions, pepper and garlic	Menemen	Mexleme, meleme, mêkle	Mexleme
Aubergine pate	Patlıcan ezmesi	Helîse, sogilme	Sogilme
“Russian” salad	Rus salatası	Seleta Ūrisan/ Rûsan	Seletê Ūrisî
Aubergine, tomato and other vegetable fry-up	Şakşuka	Şaqşûqa	Şaqşuka
Vegetable stew	Sebzeli türlü	Tırşik	Tırşîke
Stuffed vine leaves	Yaprak dolması yalancı dolma	Pel/Pelên pêçandî	Aprax / Pelê apraxan
Vegetables cooked in their own juices, spices, and olive oil	Zeytinyağlı	Bi zeyt	Zeytin

FOOD-Breads and pastry-based foods / YEMEK-Hamur işi			
Börek, pastry with various fillings	Börek	Borek/ Bişi/ Totik	Boreke
“inflated” hollow turnovers	Çiğ börek	Boreka xav	Boreka nêpewtî
A spicy mix of raw lamb-mince and bulgar wrapped in a wheat pancake	Çiğ köfte	Ecîn/ Çikufte	Kuteya kale
Pitta-like bread used to wrap meat for takeaway	Dürüm	Etor	Loq
Turkish pancakes filled with cheese, potato or mince	Gözleme	Patîle	Patîle/ Nano tantûreyin
Frequently called “turkish pizza” a layer of spiced lamb smeared on the thin dough base	Lahmacun	Lehmercûn	Lehmercûn
Meat-filled crepes topped with yoghurt	Laz böreği	Boreka Lazan	Çorekî lazan
Ravioli-like meat filled parcels in garlic yoghurt sauce	Mantı	Mantî	Mantî
Long piece of dough kneaded flat and topped with cheese, mince, chunks of meat or chicken	Pide	Pide	Qatme
Round flat bread	Sade pide	Pîdeya sade	Qatmeya sade
Börek filled with cheese and made into “cigarettes”	Sigara böreği	Boreka baçik	Çoreka paçik
Runny cheese between layers of filo	Su böreği	Boreka avê	Boreka awine
Mantı-like dish served with cheese and mint	Tatar böreği	Boreka Teteran	Boreka tetareyî
Toasted sandwich with salami or cheese	Tost	Tost	Tost

FOOD-Soups / YEMEK-Çorbalar			
Fish soup	Balık çorbası	Şorbeya masıyan	Şorbeya maseyine
Tomato soup	Domates çorbası	Şorbeya Firingıyan	Şorbeya firngeyine
Tomato and lentil soup flavoured with mint, may contain meat stock	Ezogelin çorbası	Şorbeya ezo gelin	Mişewşî
Tribe soup	İşkembe çorbası	Hûr û rovî	Serepay vêrey
Lentil soup	Mercimek çorbası	Şorbeya nîskan	Şorbaya nîskan
Soup made from various boney parts of a sheep	Paça çorbası	Şorbeya pepikan, paçe (Serûpê)	Serepay
Vegetable soup	Sebze çorbası	Tutû, şorbeya bi zebze	Tirşike
Noodle soup	Şehriye çorbası	Şorbeya şehîran	Şorbaya şehîran
Yoghurt and vegetable soup	Tarhana çorbası	Şorbeya terhanayê /Şorbeya bidew	Germî / Şorbika doiyine
Chicken soup	Tavuk çorbası	Şorbeya mirîşkan	Awa kerge
Yoghurt and barley soup	Yayla çorbası	Mehîr	Şorbaya doiyine

FOOD-Cheese / YEMEK-Peynir			
White cheese similar to feta	Beyaz peynir	Penêrê spî	Penîro sipê
Mild, crumbly cheese used in börek and gözleme	Çökelek	Toraq	Tantûr
Yellow cheese, varies from mild to mature	Kaşar peyniri	Qaşar, penêrê qaşar	Penîro helnaye
Strong white cheese made from goat's milk	Keçi peyniri	Penêrê bizinan	Penîrê bizan
Herb-flavoured cheese found especially in eastern Anatolia	Otlı peynir	Penêrê bi sîrik	Penîro sîrin
Tasty, white cheese cured in aluminium containers	Teneke peyniri	Penêrê tenekeyan	Penîrê tenekeyî

FOOD-Herbs and spices / YEMEK-Baharatlar

Basil	Fesleğen	Rihan	Rihan
Black pepper	Karabiber	Filfil/İsota reş	İsoto siya
Mint	Nane	Pûjan/Anix/Nane	Pûne
Mustard	Hardal	Xerdel	Xerdel
Oregano	Kekik	Cehter/Catirî	Chentere
Parsley	Maydanoz	Baxdenos	Mexdanos
Thyme	Kekik	Cehter/ Catirî	Cehtere

FOOD-(Non-alcoholic) drinks / YEMEK-Alkôlsüz İçecekler

A hot sweet drink made with extract of a wild orchid	Salep	Salep	Selep
A thick fermented millet drink	Boza	Boza/ Ahsûme	Boza
Camomile tea	Papatya çayı	Çaya beybûnê	Çaya beybûnî
Coffee	Kahve	Qehwe	Qehwa
Cola	Kola	Qola	Qola
Drinking yoghurt	Ayran	Dew	Do
Fermented millet drink	Boza	Boza	Boza
Fruit juice	Meyva suyu	Ava fêkiyan	Awa fêkiyan
Grape juice	Şıra	Şîre	Şîre
Ice	Buz	Cemed, qerîsek	Cemed
Instant coffee	Neskafe	Nesqafe	Nesqafe
Milk	Sût	Şîr	Şit
Mineral water	Maden suyu	Ava madenî	Şorike
Orange juice	Portakal suyu	Ava porteqalan	Awê pûrteqalan
Sage tea	Ada çayı	Giyagewrik	Vaşgewrik
Spring water	Memba suyu	Ava kaniyan	Awa ênî
Tea	Çay	Çay	Çaye
Turkish coffee	Türk kahvesi	Qehwe	Qehwaya Tirkan
Turnip juice	Şalgam	Şêlim, binerdk	Sêlim
Water	Su	Av	Awe

Şaraplar ⁽⁸⁾

FOOD-Alcoholic drinks / YEMEK-Alkollü içkiler

Beer	Bira	Bîra	Bîra
Gin	Cin	Cîn	Cîn
Draught beer	Fiçi bira	Fiçi bîra	Bîraya elbike
Cocktail	Kokteyl	Kokteyl	Kokteyl
Cognac	Konyak	Konyak	Konyak
Liqueur	Likör	Lîkor	Lîkor
Strong aniseed spirit	Rakı	Araq, reqî	Areqe
Champagne	Şampanya	Şampanya	Şampanya
Wine	Şarap	Şerab	Şerab
Whiskey	Viski	Wiskî	Wiskî
Vodka	Votka	Votka	Wotka

FOOD-Nuts, seeds and dried fruit / YEMEK-Kuruyemiş

Almond	Badem	Behiv	Vame
Bar nibbles, usually nuts	Çerez	Çerez	Çerez
Chestnut	Kestane	Şahbelot/ Kestane	Şelbûte
Hazelnut	Fındık	Bindeq/ Fındıq	Fındıq
Peanuts	Yer fıstığı	Zirfistiq/ Piste	Fistıqa zûrayî
Pistachio	Antep fıstığı	Fistiqên Entabê	Fistıqa Entabî
Pumpkin seeds	Kabak çekirdeği	Dendikên kundiran	Dendikê kuye
Raisins	Kuru üzüm	Mewij	Mewijî
Roasted chickpeas	Leblebî	Leblebî/ Xudam	Leblebî
Sheet-pressed dried fruit	Pestil	Bastêq/ Sewik	Bastêq
Sunflower seeds	Çekirdek	Dendik	Dendik
Walnut	Ceviz	Gûz	Goze

Kuruyemiş ⁽⁹⁾

Meyveler ^[10]
FOOD-Fruits / YEMEK-Meyve

Apple	Elma	Sêv	Saye
Apricot	Kaysı	Qeysî (Mişmiş, arûng)	Qeysiye
Banana	Muz	Mûz	Mûz
Blackberry	Böğürtlen	Tûreşk	Dirike
Figs	İncir	Hêjîr	Encîle
Grapefruit	Greyfurt	Zîbal/ Sindi/ Greyfûrt	Sindî
Grapes	Üzüm	Tirî	Hengure
Green almond	Çağla	Behîvter	Vame
Lemon	Limon	Lîmon	Leymûne
Melon	Kavun	Qawin	Qawine
Mulberry	Dut	Tû	Tuye
Orange	Portakal	Porteqal	Pûrteqale
Peach	Şeftali	Xox	Xewxe
Pear	Armut	Hermî	Miroye
Persimmon or date	Hurma	Xurme	Xurma
Plum	Erik	Alûce/ Hilû	Arûnge
Pomegranate	Nar	Hinar	Hinar
Quince	Ayva	Biyok	Beye
Raspberry	Ahududu	Tûşêmî	Tuyê siyayî
Sour cherry	Vişne	Wişne/Albalû	Wişne
Strawberry	Çilek	Tûfrenğî	Tufrenğî
Sweet cherry	Kiraz	Gelyaz/ Qeresî	Wişne
Tangerine	Mandalîn	Lalengî/ Mandalîna	Lalengiye
Watermelon	Karpuz	Zebeş	Zebeşe

FOOD-Sweets / YEMEK-Tatlılar

Sweet stew of pulses nuts and fruits flavoured with cinamon	Aşure	Aşûre	Aşûre
Quince pudding	Ayva tatlısı	Şîraniya biyokan	Şîraniya beye
Pastry made with layers of nuts and syrup	Baklava	Peçlewe	Peçlewa
Ice-cream	Dondurma	Bestenî, qerîmok, Dondirme	Qerîmok
Semolina-based pudding with pine nuts	Helva	Helaw	Helawe
Semolina and nut halva	Îrmik helvası	Helawa êrd	Helawa êrde
Shredded wheat in syrup	Kadayıf	Qedayif	Qedayif
Clotted cream	Kaymak	Kaymak, şîraniya to	Yû
Creamy pudding called “the bottom of the pan” on account of its cara- malized topping	Kazandibi	Kazandîbî	Kazandîbî
Milk based pudding sprinkled with nuts, often eaten with ice-cream	Keşkül	Keşkül	Keşkûle
Stewed fruit	Komposto	Xoşav	Xoşabe
Almond-nut biscuit dust- ed with powered sugar	Kurabiye	Qurabiye	Qurabiya
Shredded wheat with mild cheese and syrup	Künefe	Kunefe	Kunefe
Fried dough balls with syrup	Lokma	Loqme	Loqme
Turkish delight	Lokum	Loqim	Loqim
Rice flour and rosewater pudding	Muhallebi	Tilolik	Mehlebî
Any kind of pastry or cake	Pasta	Paste	Paste
Soft round biscuits	Poğaç	Boxaç	Boxçike
Rice pudding, typically baked in the oven	Sütlaç	Şorbeşîr/ Gulol	Şorbika şitî
Halva of sesame, plus nuts or cocoa	Tahin helvası	Helawa tehinê	Helawe
Saffron-laced jelly	Zerde	Zerde	Zerde

DİZİN

Dizinde yer alan il adları büyük harflerle kalın yazılıken kent merkezleri ve ilçe adları kalın ve küçük harflerle yazılmıştır. İlçe adları ile diğer yer ve mekânlar önünde yazılan kısaltmalar bağlı oldukları illeri göstermek için kullanılmıştır.

AD : Adıyaman
AĞ : Ağrı
BA : Batman
BN : Bingöl
BT : Bitlis

DI : Diyarbakır
EL : Elazığ
HA : Hakkâri
MA : Mardin
MU : Muş

SI : Siirt
Şİ : Şırnak
TU : Tunceli
UR : Şanlıurfa
VA : Van

A

<i>abbara</i>	359
Abuzer Gaffari Türbesi (AD).....	35
Adakale (Derzin) (SI).....	418
Adır Adası (VA).....	559
Konaklama.....	620
ADİYAMAN	24–63
Adıyaman Kenti	28
Adıyaman Müzesi.....	31
Çarşı Camii.....	29
Eski Saray	
(İbrahim Bey) Camii.....	29
Geleneksel evler.....	31
Hısn-ı Mansur Kalesi.....	28
Kap Camii.....	30
Konaklama.....	32
Mor Petrus/	
Pavlos Kilisesi.....	30
Nerede yemek yenir.....	32
Ulaşım.....	32
Ulu Cami.....	29
Adilcevaz (Elcewaz) (BT)	457
Adilcevaz Kalesi.....	458
Arin Gölü (Sodali Göl).....	457
Kef Kalesi.....	458
Süphan Dağı.....	457
Ulu Cami.....	458
Zal Paşa Hanı.....	459
Afganlar.....	104
Ağaçdibi (Kehê) (HA).....	518
Ağalcık (Kâni Rewa) (BA).....	322
Ağın (Axîn) (EL)	119
AGRI (AGIRI)	590–617
Ağrı Kenti	593
Konaklama.....	597
Nerede yemek yenir.....	597
Ulaşım.....	597
Ahlat (Xelat) (BT)	450
Abdurrahman	
Gazi Kümbeti.....	456
Ahlat Müzesi.....	452
Ahlat Sahil Kalesi.....	451
Çifte Hamam.....	453
Çifte Kümbetler.....	453
Emir Bayındır Köprüsü.....	455

Emir Bayındır Kümbeti.....	453
Hasan Padişah Kümbeti.....	454
İskender Paşa Camii.....	452
Kadı Mahmut Camii.....	451
Kale Mezarlığı.....	452
Keşiş Türbesi.....	453
Kırklar Mezarlığı.....	456
Kültür Festivali.....	451
Meydan Mezarlığı	
(Selçuklu Mezarlığı).....	454
Nazik Gölü.....	456
Selçuklu Hamamı.....	455
Şeyh Necmeddin ve	
Erzen Hatun Türbeleri.....	455
Taht-ı Süleyman	
(Kara Şeyh) Mezarlığı.....	455
Ulu Kümbet.....	452
Ahmed Arif.....	204
Ahmet Güneştekin.....	319
Akçakale (Tilebyad) (UR).....	98
Akçalı (Salkone) (VA).....	587
Akdamar Kilisesi (VA).....	563
Aktaş (DI).....	268
Aktepe (Axtobê) (DI).....	310
Akyüz, Gabriel.....	357
Alacakaya (Guleman)	125
Albayrak (Dêr) (VA).....	587
Albüçak (Cunik) (VA).....	572
Alevi İnanç.....	132
Alevi Mezarları (AD).....	34
Altınsaç (Genzek) (VA).....	565
Altıntaş (Keferze).....	383
Anbar Çayı Köprüsü (DI).....	256
Anıtlı (Hah).....	385
Anzaf Kalesi (VA).....	558
Ararat.....	594, 597
Ararat Cumhuriyeti.....	609
Ardağ (Kültik/Qultik) (BT).....	441
Arısu (Gola Gulê) (MA).....	401
Arca (Kefri) (BA).....	348
Arif Susam.....	111
Arkboyu (Gêlbelesaan) (VA).....	577
Arpalı (Niv) (BN).....	169
Ashab-ı Keyf.....	284
Aşağı Balçılar (Malki).....	427
Aşağı Doluca (Jêr Harik) (TU).....	160

Aşağıkolbaşı (Morx) (BT).....	449
Atatürk Barajı (UR).....	76, 79
Ayanis (Ağartı) (VA).....	559
Ayanis Kalesi (VA).....	559
Ayayık (Sofesen) (TU).....	143
Aydınlar (Tillo) (SI)	420
Aydınlar'ın	
ünlü bilginleri.....	423
İsmail Fakirullah ve	
İbrahim Hakkı Türbeleri.....	421
Sultan Memduh ve	
Zemzem-il Hassa	
Türbeleri.....	422
Aydıntepe Yeraltı Kenti (BN).....	169
Aynur Doğan.....	138
Ayşe Şan.....	205
Azizan (Ezizan) (HA).....	516
Aznavur (Kop) (AG).....	603

B

Bağlar (Nehrî) (HA).....	535
Bahçesaray	
(Muski/Miks) (VA)	566
Abanak (Azize Kadınlar	
Manastırı).....	569
Ahşap İşleri.....	567
Andzghonts Manastırı	
(Dêra Ancaxosê).....	570
Aziz Saviour Manastırı.....	568
Azize Kadınlar Manastırı	
568	
Deşt Kilisesi.....	568
Elmayaka (Sıpkas).....	569
Haç (Aparank) Manastırı	
570	
Keskin (Kinekas)	
Köyü Kilisesi.....	569
Kızılköprü.....	568
Kızıl Köprü.....	568
Kırmızı Cami.....	567
Mir Hasan	
Veli Medresesi.....	567
Santraç Festivali.....	567
St George (Pouthkouvank)	
Manastırı.....	569

- Şeyh Şemsettin Camii 569
 Bakacak (VA) 560
 Balveren (Gundikê Melê) (ŞI) 468
 bastonlar 450
Başkale (Elbak) (VA) 586
 Akçalı (Salkone) 587
 Albayrak (Dêr) 587
 Hüsvre Paşa
 Medresesi ve Türbesi 586
 Kelekom Köprüsü 586
 Örenkale (Pizan) 586
 St Bartholomew Kilisesi 587
 St Ejmiacin Kilisesi 588
 Vanadokya 588
 Yanal (Soredêr) 588
 Başkavak (Ahmedi) (MA) 407
 Batı 505
BATMAN (ELİH) 314–353
Batman Kenti 318
 Batman ve Hasankeyf
 Kültür ve Sanat
 Festivali 318, 344
 Konaklama 318
 Nerede yemek yenir 318
 Sanat Sokağı 318
 Ulaşım 318
Baykan (Hewêl) (SI) 418
 Adakale (Derzin) 418
 Derzin Kalesi 418
 Dört Ulular (Çarpıran)
 Köprüsü 418
 Veyşel Karani Türbesi 419
 Ziyaret 419
 Bedirxan Beg 474
 Berxbir Festivali 497
 Bêrivan 496
Besni (Bêsnî) (AD) 55
 Dikilitaş Höyüğü 59
 Eski Besni (Bêsnîya Kevn) 56
 Göksu Mağaraları 59
 Gümüşkaya
 (Palas) Mağaraları 59
 Kaplıcalar 59
 Keysun 58
 Kızılca Oba Camii 58
 Kızılca Köprüsü 59
 Kurşunlu Camii 57
 Kültür Festivali 56
 Meydan Hamamı 57
 Sesönk Tümülüsü 59
 Sofraz Tümülüsü 59
 Tahta Oba (Dereli Oba)
 Camii 57
 Tahta Oba Hamamı 58
 Ulu Cami 56
Beşiri (Qubîn) (BA) 320
 Memikan Köprüsü
 (Pira Memikan) 322
 Mor Kırıyakos Manastırı 320
 Seyh Halid Türbesi 322
 Yezidi Köyleri 320
 Zercil Kilisesi 322
 Beşpınar (DI) 309
Beytüşsebab (Elkê) (ŞI) 496
 Bilgi (Alan) (VA) 573
BİNGÖL
(ÇOLIG/ÇEWLIG) 164–179
 Bingöl Kenti 167
 Bingöl Yaylaları (BN) 175
 Binkap Termal Otel (BN) 169
Birecik (Bêrecûg) (UR) 84
Bismil (DI) 305
 Hakemi Use Höyüğü
 (Hakemê Üsê) 307
 Hasat Festivali 305
 Körtiktepe Höyüğü
 (Girê Kortikê) 306
 Türkmen Köyleri 308
 Uçtepe (Kerxê) 305
 Yedi Kızlar 308
 Ziyaret Tepe Höyüğü
 (Girê Behramkê) 306
BİTLİS (BEDLİS) 432–463
Bitlis Kenti 435
 Alemdar Camii 437
 Ermeni Kilisesi 440
 Bitlis Kilisesi 438
 Bitlis Kalesi 435
 Çiftkaya Kayak Merkezi 440
 Değirmenaltı (Por) 440
 Etnografya Müzesi 440
 Ulaşım 440
 Gökmeşan Camii 438
 Hacı Behiye Camii
 (Hacı Begiye) 436
 Evler, geleneksel 435
 İhlasiye Medresesi 439
 Kızıl Camii 438
 Konaklama 440
 Küfrevi Türbesi 439
 Nerede yemek yenir 440
 Paşa Hamamı 436
 Sultanîye Camii 438
 Şerîfiye Külliyesi 437
 Şeyh Tahir-i Gürgi
 Türbesi 439
 Ulu Cami 436
 Bir Cizre Hanedanı 474
 Bostankale (Bostankaya)
 (MU) 196
 Boylu (Kêrs) (MU) 189
 Boyunlu (Boşat) (DI) 302
 Bozhüyük (Teliba) (SI) 417
Bozova (Hewenge/Hüvek)
(UR) 78
 Bölükkonak (Hergemo) (BA) 330
 Budaklı (Axacur) (BT) 449
Bulanık (Kop) (MU) 192
 Büyük Senem Miğar
 (Senemağar) (UR) 103
 Büyükçiftlik (Xirwate) (HA) 533
 Büyükhan (Çarmelik) (UR) 78
 Kahvaltı (Van) 553
 Kahvaltı 627
C
 Cahit Sıtkı Tarancı 204
 Cegerxwîn (Sêxmûs Hesên) 349
 Cegerxwîn 251
 Celadet Alî Bedirxan 475
 Cemilê Çeto 417
 Cevizağacı (Geznax) (ŞI) 496
 Cevizli (Güzereş) (HA) 529, 530
 Cevizlik (Bombat) (SI) 428
 Ceylanlar 105
Ceylanpınar
(Serêkaniyê) (UR) 104
Cizre (Cizîr/Gziro) (ŞI) 472
 Abdaliye Medresesi 480
 Babil Harabeleri 486
 Bazıbda
 (Yafes or Bafid) Köprüsü 484
 Belek Burcu
 (Birca Belek) 484
 Cizre Kültür ve
 Sanat Festivali 484
 Cizre Kalesi 482
 Deşt Köprüsü
 (Pira deştê) 482
 Ensari Evi 481
 Eski Cizre Surları 480
 Hamidiye Kışlası 483
 Kasrik Boğazı 485
 Kızıl Medrese
 (Medresa Sor) 477
 Konaklama 486
 Mehmet Ağa Evi 481
 Melaye Cizîri Türbesi 477
 Nerede yemek yenir 486
 Nuh Camii 473
 Özel Cizre İsmail
 Ebu'l-iz El Cezeri Müzesi 482
 Ulu Cami 473
 Cizre ejderleri 476
 Coşkun Aral 413
 Cumhuriyet Köprüsü 413
Ç
 Çağlayan (Tuğ) (BT) 444
 Çakmakçaya (Dolek) (EL) 125
 Çaldıran Savaşı 585
 Çar Melik (Çar Melik)
 Kervansarayı (UR) 78
 Çarpanak Adası (VA) 559
 Çarşema Reş 304
Çatak (Şax) (VA) 571
 Albüçak Manastırı 572
 Albulak (Cunik) 572
 Çatak Köprüsü 571
 Elmacı (Sortkin) 572
 Hurkan and Zeril Köprüleri 571
 Kanışip Şelaleleri 571
 Narlı (Xawêştan) 571
 Surp Tigin Kilisesi 572
 Çavreş Plateau (BN) 175
 çayda çıra 112
 Çelebibabı (Eganis) (VA) 581
 Çelik, Jaklin 204
 Çeltik (Tixûbê) (HA) 530
Çemişgezek (Melkiş) (TU) 150
 Çemişgezek (Hieropolis)
 Kalesi 151
 Çemişgezek Köprüsü 152
 Derviş Hücreleri 153
 Ferruh-Şad Bey Türbesi 153
 Hamam-ı Atik 152
 Hamidiye Medresesi 152
 İn Delikleri 153
 Pulur Höyüğü 154
 Süleymaniye Camii
 (Kale Camii) 152
 Ulukale 153
 Yelmaniye Camii
 (Eski Camii) 152
 Çeper (DI) 283
Çermik (Şamkûş) (DI) 262
 Çermik Kaplıcaları 263
 Çermik Kalesi
 (Kela Çermükê) 264
 Haburman Köprüsü 265
 Hacı Mehmet
 Baba Türbesi 266
 Kaya resimleri
 (Sinek Çayı) 266
 Kilise kalıntıları 265
 Saray Hamamı 263
 Sinegog 265

Şeyh Fevzi Türbesi.....	266
Ülu Camii.....	264
Çınar (Melkis) (DI)	309
Aktepe (Axtobê).....	310
Çemê Reş.....	310
Güzelşeyh Yazlık sarayı.....	310
Pornak Höyüğü.....	309
Textê Silêman Ağa.....	310
Zerzevan Kalesi.....	310
Çıplak Baba (Dede)	
Ziyareti (AD).....	35
Çiftkaya Kayak Merkezi (BT).....	446
Çir Şalâleleri (BN).....	168
Çukurca (Pagê) (HA).....	532
Çukurca (Çel) (HA)	526
Bet Biyya (Dêra Bê/	
Dêra Bêadirê) Kilisesi.....	528
Çeltik (Tixûbê).....	530
Çukurca Kalesi.....	526
Dervişoğlu Konağı.....	527
Dutluca (Bê).....	528
Emir Şaban Medresesi.....	527
Enver Parlak Evi.....	527
Geleneksel taş evler.....	527
Geraşin Yayıları	
(Zozanên Geraşin).....	530
Hızır Peygamber Camii.....	529
Kavaklı (Şivîşk).....	530
Kavuşak (Bilêcan).....	530
Kayalık.....	530
Kesra Mir Konağı	
(Qesra Mir).....	528
Kurudere (Marûfan).....	528, 529
Mar Şalita Kilisesi.....	530
Piruzbeyoğlu Konağı.....	527
Tiyar Valley	
(Geliyê Tiyarê).....	529
Yaylak (Mezri).....	529
Çüngüş (Çingüş) (DI)	267
Ali Bey Camii.....	269
Çüngüş Köprüsü.....	271
Çüngüş Kilisesi	
(Dêra Çingüşê).....	270
Çüngüş Hamamı.....	269
Ermeni Manastırı.....	268
Hasan Dede Türbesi.....	269
Merkez Ulya Camii.....	269
Ulu Camii.....	270

Rabat Kalesi.....	405
Surp Kevork Kilisesi	
(Dera Sor).....	405
Derince (Kaxik) (BA).....	333
Dêrsim İsyantı.....	139
Dev Evleri (Şi).....	498
Devecik (Kurik) (BN).....	175
Devrul Umur (MA).....	384
Devrul Zafaran (MA).....	376
Dibekdüzü (Anavank) (VA).....	559
Dicle (Pîran) (DI)	276
Pir Mansur Türbesi.....	277
Kral Kızı Taşı.....	277
Dicle Barajı.....	272
Dikmen (Mat) (HA).....	513
DIYARBAKIR (AMED-AMİDA- DIYARBAKIR)	198-313
Diyarbakır Kenti	202
Ali Paşa Camii.....	236
Ali Paşa Mahallesi.....	243
Arkeoloji Müzesi.....	247
Aşefçiler Çarşısı	
(Çarşıya Eşefçiyân).....	217
Balıkçılarbaşı.....	243
Behram Paşa Camii.....	236
Cahit Sıtkı Tarancı	
Müzesi.....	230
Camii Kebir Mahallesi.....	243
Çardaklı Hamamı.....	233
Peynirciler Çarşısı.....	212
Çifte Han (Bursa Hanı).....	207
Kent Surları.....	223
Bakırcılar Çarşısı.....	231
Büyük Kervanseray Oteli.....	212
Dağ Kapı (Deriyê Çiyê).....	203
Dağ Kapı Burcu	
(Birca Deriyê Çiyê).....	225
Deliller Hanı.....	212
Dengbê Evi	
(Mala Dengbê).....	235
Deve Hamamı.....	212
Dicle Fırat Kültür ve	
Sanat Merkezi.....	216
Dicle Üniversitesi.....	222
Dört Ayaklı Minare.....	217
Erdelbil Köşkü.....	240
Esmâ Ocak Köşkü.....	220
Evli Beden Burcu	
(Birca Bedena Mezin).....	225
Fatih Paşa Camii.....	234
Fatih Paşa Türbesi.....	234
Gazi (Semanoğlu)	
Köşkü.....	239
Geleneksel Diyarbakır	
Evleri.....	221
Güvercinler.....	244
Hasan Paşa Hanı.....	206
Hatun Çeşmesi.....	214
Hazreti Süleyman Camii.....	229
Hevsel Bahçeleri.....	245
Hüsrev Paşa Camii.....	238
İçkale.....	228
Karpuz.....	242
Keçi Burcu	
(Birca Bizinan).....	227
Keldani Kilisesi.....	218
Kırıklar.....	218
Kırklar Dağı.....	245
Konaklama.....	253
Kuyumcular Çarşısı.....	207
Kürtçe öğrenmek.....	247
Lalebey Mahallesi.....	243
Mahalle.....	243
Mar Petyun Keldani	
Katolik Kilisesi.....	218

Mardin Kapı	
(Deriyê Mêrdinê).....	213
Melik Ahmet Hamamı.....	217
Melik Ahmet Paşa Camii.....	215
Merzem Ana Kilisesi.....	237
Mesudiye Medresesi.....	209
Muslihiddin Lari	
Medresesi.....	216
Nebi Camii.....	204
Nerede yemek yenir.....	254
Newroz.....	248
Nur Burcu.....	226
On Gözlü Köprü.....	241
Özdemiroğlu Osman	
Paşa Türbesi.....	235
Ömer Şeddad Camii.....	213
Paşa Hamamı.....	222
Protestan Kilisesi.....	238
Safa (İparlı /Palô) Camii.....	216
Sanat Sokağı.....	246
Şarap.....	255
Şelçuklu Burcu	
(Birca Şelçukiyân).....	225
St George Kilisesi.....	230
Sülüklü Han.....	232
Surp Giragos	
Ermeni Kilisesi.....	219
Surp Sarkis Kilisesi.....	238
Sultan Suça Türbesi	
ve Çeşmesi.....	212
Sarı Saltık Türbesi.....	215
Ulaşım.....	252
Ulu Camii.....	207
Urfa Kapı (Deriyê Ruhayê).....	214
Vahap Ağa Hamamı.....	205
Virantepe (Amida)	
Höyüğü.....	230
Yanık Çarşı	
(Çarşıya Şewiti).....	210
Yedi Kardeş Burcu	
(Birca Heft Birayan).....	225
Yeni Han (Xana Nû).....	231
Yeni Kapı (Deriyê Nû).....	222
Yeni Kent.....	246
Yıldız Çay Bahçesi.....	214
Yoğurtçular Çarşısı.....	233
Zinciriye Medresesi.....	210
Ziya Gökalp Müzesi.....	216
Diyanin (Giyadîn) (AĞ)	605
Avnik Kalesi.....	607
Diyanin Kalesi.....	606
Günbuldu (Meya).....	606
kaplıcalar.....	606
Kudret Köprüsü.....	606
Kuje Kalesi.....	607
Meya Mağaraları.....	606
Tendürek Dağı.....	606
Tokluca Kalesi.....	607
Yankaya (Ali Hido).....	607
Doğubayazıt (Bazid) (AĞ)	608
Balık Gölü.....	616
Buz Mağarası.....	616
Doğubayazıt Kalesi.....	615
Ehmedê Xanî Kültür ve	
Sanat Festivali.....	609
Ehmedê Xanî Türbesi.....	614
İshak Paşa Sarayı.....	610
Keşişin Bahçesi.....	615
Konaklama.....	615
meteor çukuru.....	616
Nerede yemek yenir.....	615
Sarıçavuş.....	616
dolmuş.....	619
Dönemeç (HA).....	560

D

Dalda (Engesor) (BT).....	443
Dalibahçe (TU).....	160
Dara (Anastasiopolis) (MA).....	394
Dara Savaşı.....	397
Dayıpınarı (Noktûl) (AĞ).....	602
Dedebağ (Bağın) (TU).....	156
Değirmen Suyu (Adeş) (DI).....	271
Değirmenaltı (Por) (BT).....	440
Demirdelen (Kafan) (EL).....	128
Demirölçek (Zelzevan) (DI).....	310
<i>Dengbêj</i>	
.....183, 192, 235, 541, 543, 596	
Denizli (EL).....	118
Derebaşı (Giriçolaya) (Şi).....	491
Dereboyu (Danzik) (TU).....	162
Derecik (Rûbarok) (HA).....	535
Dereci (Kililt) (MA).....	406
Deroova (Deriyê) (TU).....	160
Dereüstü (VA).....	558
Derik (Dêrik) (MA)	404
Kasrı Kanco	
(Qesra Qenco).....	405

Dönemeç (HA).....	560
Dörner, Friedrich Karl.....	45
Dövme/değ.....	402
Durankaya (Silehê) (HA).....	511
Duru (Dêraqan) (DI).....	284
Dutluca (Bê) (HA).....	528
Düzova (Hoser) (ŞI).....	470

E

Edremit	
(Erdêmed/Artemêtan) (VA).....	560
Eğil (Gêl) (DI).....	272
Asur Kaya Mezarları.....	274
Deran Hamamı.....	273
Eğil Kalesi (Kela Gêl).....	273
Kalkan (Şelbetin).....	274
Peygamber mezarları.....	274
Sarnıç.....	273
Selman Kalesi.....	275
Tacıyan Camii.....	273
Ehmedê Xanî	
(Ahmede Hani).....	481
Ekinözü (Habap) (EL).....	124
El-Aman Hanı	
(Rahva/Rehwa) (BT).....	440
Elazığ City.....	110
ELAZIĞ (ELEZİZ/	
MAMURET'ÜL AZİZ).....	108-129
Arkeoloji ve	
Etnografya Müzesi.....	112
Sefkar Baba Ormanı.....	112
Eleşkirt (Zêdkan) (AĞ).....	598
Güneykaya	
Kayak Merkezi.....	599
Hayrangöl.....	598
Toprakkale.....	598
Yığıntaş (Sadıyan).....	598
Eliçiftliği (AĞ).....	595
Elmalı (Zivistan).....	559
Elmayaka (Sıpkas).....	569
El sanatları.....	524
Erçek Gölü (VA).....	544
Erciş (Erdîş) (VA).....	579
Anonim Kümbet.....	580
Çelebibağ (Eganis).....	581
Çelebibağ Mezarlığı.....	581
Çelebibağ Höyüğü.....	581
Delîçay	
Balık Bendi.....	580
Erciş Kalesi.....	581
Kadem Paşa	
Hatun Kümbeti.....	579
Urartu yazıtları.....	580
Erdal Yazıcı.....	111
Ergani (Erxenî) (DI).....	258
Çayönü Höyüğü.....	260
Enüş Peygamber'in	
mezarı.....	261
Hilar Mağaraları.....	258
Meryem Ana Kilisesi.....	260
Sevenpınar Festivali.....	258
Zülküfil Dağı.....	260
Erkan Oğur.....	111
Eruh (Dihê/Dih) (SI).....	424
Bilgili (Nivla).....	424
Kavaközü (Tanze).....	425
Mir Nasır Medresesi.....	425
Üzümlük (Paris).....	425
Esendere (Geliyê Diya) (HA).....	531
Eskihisar (Marine) (MA).....	390
Esmâ Ocak.....	220
Evdirehmanê Axtepî.....	311
Eyüp Nebî (Caffer) (UR).....	96

F

Faik Bucak.....	89
Feqiyê Teyran.....	471
Feqiyê Teyran.....	541
Festivaller	
Ağın Şenlikleri (EL).....	119
Ahlak Kültür Festivali.....	451
Ashab-ı Keyf (DI).....	285
Bal ve Ceviz Festivali	
(BA).....	332
Batman ve Hasankeyf	
Kültür ve Sanat (BA).....	344
Berçelan Yaylası (HA).....	511
Berxbir Festivali (ŞI).....	497
Besni (AD).....	56
Bismil Hasat Festivali(DI).....	305
Cizre Kültür ve Sanat	
Festivali (ŞI).....	484
Cudi Kültür ve Sanat	
Festivali (ŞI).....	491
Çarşema Reş (DI).....	304
Êhmedê Xanî Kültür ve	
Sanat (AĞ).....	609
Gezin Çilek Festivali (EL).....	121
Gölbashi Üzüm Festivali.....	60
Halk oyunları	
Festivali (EL).....	112
Hıdırellez Şenlikleri(MU).....	182
Huvde(hê) Adarê/	
Ser Huvdeh.....	290
Kahta Uluslararası	
Kommagene Festivali (AD).....	36
Kalatepe Dağında güneşin	
doğuşu Festivali (BN).....	174
Karpuz (DI).....	242
Kayak (BT).....	446
Kiraz Festivali (EL).....	120
Kulp Koza ve Kültür	
Festivali (DI).....	286
Kültür ve Sanat	
Festivali (DI).....	201
Lale Festivali (MU).....	182
Leblebi Festivali (EL).....	119
Munzur Kültür ve Doğa	
Festivali (TU).....	136
Newroz.....	248-251
Pertek Peynir ve	
Pekmez Festivali (TU).....	166
Santraç Festivali (VA).....	567
Serê Gulanê (DI).....	301
Sersal.....	308
Sersal.....	308
Sevenpınar (DI).....	259
Su sporları (UR).....	76, 78
Üzüm, Bal, Pestil	
ve Nar (DI).....	268
Varto Koğ (MU).....	189
Fethiye Çetin.....	111
Fırat.....	118
Fikret Atay.....	319
Fis (Deşta Fisê) (DI).....	285

G

Gabriel, Albert.....	223
Gabriel, Albert.....	303
GAP Projesi.....	67, 335
Garabet Manastırı (VA).....	559
Geçimli (Dêra Mersua) (HA).....	510
Geçimli (Ergen) (TU).....	149
Geçitli (Livin) (HA).....	517
Gedikli (Memikan) (BA).....	322

Gelincik (Kupik) (TU).....	156
Genco Erkal.....	541
Genç (Darahênî/	
Darayênî) (BN).....	170
Kral Kızı (Darayênî)	
Kalesi.....	171
Sebeterias Kalesi.....	170
Sürekli (Diyarburg).....	171
Gercüş (Kerews/Kercos)	
(BA).....	348
Mor Yakup Kilisesi.....	348
Seyid Bilal Türbesi.....	352
Vergili (Bêcirman).....	351
Gerger (Aldûş) (VA).....	51
Gevaş (Westan) (VA).....	561
Akdamar Kilisesi.....	563
Arter Adası.....	565
Artos (Çadır) Dağı.....	565
Halime Hatun Türbesi.....	562
Hişet (Hêşet) Kalesi.....	562
Izzettin Şîr Camii ve	
Medresesi.....	561
Selçuklu Mezarlığı.....	562
St Thomas Manastırı.....	565
Gezin Plajı (EL).....	127
Girikê Hacıyan(DI).....	256
Giyimli (Xirkanis) (VA).....	578
Göbekli Tepe	
(Girê Navokê) (UR).....	76
Gökçekonak (Tahsîni) (TU).....	162
Gökçeli (Talavra) (BN).....	168
Gölarđı (VA).....	557
Gölbashi (Serêgölê) (AD).....	60
Göldüzü (Arin) (BT).....	458
Görelî (Gonêli) (TU).....	161
Göründü (Muhrabit) (VA).....	565
Gözeler (Çımı) (TU).....	143
Güçlü (Peylan) (HA).....	531
Güçlûkonak (Basê) (ŞI).....	469
Ağaç Vadisi.....	469
Baaynas Harabeleri.....	469
Finik Kalesi	
(Keleha Finikê).....	470
Hezaran Camii.....	469
Hista Kaplıcaları.....	471
Gülgöze (Aynvert/Iwertê)	
(MA).....	383
Gümüşlü (Kursin) (HA).....	515
Gümüşyuva	
(Dermeftinan) (MA).....	402
Günbuldu (Meya) (AĞ).....	606
Güngören (Keferbê) (MA).....	385
Günyurdu	
(Morbobu/ Merbabê) (MA).....	392
Güroymak	
(Norşin/Norşên) (BT).....	448
Aşağıkolbaşı (Morx).....	449
Aşağı Kolbaşı	
Kızıl Mezarları.....	449
Budaklı (Axacur).....	449
Güroymak (Çixor)	
Termal Kaplıcaları.....	449
Güroymak Camii.....	449
Kalender Baba Türbesi.....	448
Gürpınar (Xavesor) (VA).....	574
Arkboyu (Gêlbelesan).....	577
Çavuştepe (Aspeşin).....	576
Çavuştepe Kalesi	
(Kela Aspeşênê).....	576
Dêr Meryem Manastırı	
(Hogeacvank Kilisesi).....	578
Gevirhan Mezarlığı.....	575
Giyimli (Xirkanis).....	578
Güzelsu (Xoşab).....	575
Hamurkesen (Zêrnak).....	577

Hiris (Hêris) Kiliseleri	578
Hoşap (Xoşab) Kalesi	574
Mağara resimleri	578
Örmeli (Kengewer)	578
St Marinos Manastırı	577
Yedisalkım (Put)	578
Güvercinler	244
Güzelsu (Xoşab) (VA)	575
Güzeltepe (Ajmanûk) (MU)	187

H

Hacılar (Heciyan) (BN)	175
HAKKÂRİ (COLEMÊRG)	502-537
Hakkâri Kenti	506
Ağaçdibi Şelaleleri (Sûlawa Kêhê)	517
Azizan Kilisesi	516
Bay Kalesi	510
Berçelan Yaylası	511
Cilo-Sat Yaylaları	517
Derav Kilisesi	515
Dêz Kalesi	513
Gelezzo (Gêlezo) Kilisesi	514
Gulêreş Baba Türbesi	507
Hakkâri (Colemêrg) Kalesi	506
Helil Kilisesi (Dêra Helêlê)	510
Kaval (Qewalê) Vadisi	517
Kırıkdağ Vadisi (Geliyê Dêzê)	513
Kırmızı Kümbet Mezarlığı	508
Koçanis Kilisesi	512
Konaklama	509
Kursin Kilisesi (Dêra Kursînê)	515
Mar Abdîso Kilisesi	516
Mar Şalita Manastırı	514
Mar Sawa Kilisesi	510
Melik Esat Mezarlığı	507
Meydan Medresesi	507
Nerede yemek yenir	509
Sat Gölü (Gola Geraşîn)	518
Seyithan Gölü (Gola Seyitxan)	512
Soe Kilisesi	514
Solingir Kalesi	514
Şine Dağı (Çiyayê Şine)	518
Şaba Kilisesi	514
Şeyh Ali Camii ve Türbesi	515
Şeyh Nazır Türbesi (Ziyareta Şêx Nazır)	511
Ulaşım	509
Valilik Parkı	506
Zap Vadisi (Geliyê Zêp) (HA)	510
Zeynel Bey Medresesi	508
Halbori Güzelleri (TU)	136
Halfeti (Xelfetî) (UR)	80
Rumkale	81
Geleneksel Evler	82
Halilviran Köprüsü (DI)	256
Hamur (Xemûr) (AG)	600
Havaran Kalesi	601
Karlıca (Sosik)	601
Kız Kalesi	601
Sosik Kalesi	601
Sürmeli Mehmet Paşa Türbesi	600
Hamurkesen (Zêrnak) (VA)	577
Hani (Hênê) (DI)	278
Ankeris Pınarı (Ava Sipî)	280
Hatuniye (Zeynebiye) Medresesi	279

Seyyid Caferi Tayyar Camii ve Türbesi	280
Şeyh Bedrettin Türbesi	280
Ulu Cami	278
Harabeköy (Harabedar) (VA)	560
Harmanlı (Pinkas) (BT)	447
Harran (Xarran/Heran) (UR)	99
Bazda Mağaraları	101
Han El-Ba'Rur Kervansarayı	101
Harran Höyüğü	100
Harran Kalesi	99
Senemağar	103
Soğmatar (Eski Sumatar)	102
Şuayb Antik Kenti	101
Harput (Xarpêt) (EL)	113
Ağa Camii	115
Alacalı Camii	115
Arap Baba Türbesi	115
Cimşit Bey Hamamı	116
Harput Dabakhane Kaplıcası	116
Harput Kalesi	113
Harput Müzesi	116
Hoca Hasan Hamamı	115
Kurşunlu Camii	115
Meryem Ana Kilisesi	113
Mansur Baba Türbesi	116
Saray Hatun Camii	116
Ulu Cami	114
Hasankeyf (Heskif) (BA)	334
Büyük Saray	339
Darphane	341
Eski köprü	337
Hasankeyf Mağaraları	342
İmam Abdullah Türbesi	342
kale	338
Kızlar Camii	340
Koç Camii	340
Küçük Kale	341
Küçük Saray	338
Kültür ve Sanat Festivali	344
konaklama	345
Mor Aho Manastırı (Deyr Mahar)	342
Nerede yemek yenir	345
Osmanlı Hamamı	342
Rızkiye (Er-Rızk) Camii	336
Sultan Süleyman Camii	340
Ulu Cami	338
Zeynel Bey Türbesi	342
Haspet Kalesi (MU)	186
Havuzlu (Hapo) (TU)	143
Haydaran Kaya Mezarları (AD)	34
Hayrangöl (AG)	598
Hazine Piri Kapısı (VA)	559
Hazro (Hezro) (DI)	292
Hacı Abdulfettah Yazıcı Türbesi	293
Halı Atölyesi	293
Tercil Kalesi (Kela Tercilê)	293
Şeyh Hasan Ezraki Türbesi	293
Ulu Cami (Mizgefta Hezro)	292
Hendekköy (Xendek) (ŞI)	470
Hezaran (ŞI)	469
Hıdırellez Festivali (MU)	182
Hırhal Yaylası (BN)	175
Hilvan (Curnê Reş) (UR)	86
Hisaraltı (Rabat) (MA)	405
Hizan (Xizan) (BT)	460
Haç (Aparank) Manastırı	462

Hizan Kalesi	461
Nazar Köprüsü	461
Neresin Köprüsü (Pira Azê)	461
Otluca (Çemê Karê)	461
Sırmaçek (Gayda/Keyda)	461
Yemişlik (Narek)	460
Huseynê Orginosi	183
Huvde(hê) Adarê	290
Hüsrev Paşa	552

I/i

İbrahim Hakkı	421
İbrahim Tatlıses	71
İdil (Herzex/Hezex) (ŞI)	487
Cehennem Deresi (Newala Kölyê)	488
Kela Elo Dîno	489
Meryem ana Kilisesi	485
Mor Yakup	489
Öğündük (Mehdê)	489
Timur Çeşmesi	488
Yarbaşı (Hespist)	488
İdrisê Bedlîsi	434
İlisu (Germav) (MA)	385
İlisu Barajı	335
İncekaya (Kormas) (SI)	428
İncekaya (Por) (BT)	444
İncesu (Tilmin) (DI)	302
İnkaya (DI)	289
İpekçilik	286
İsmail Ebul-iz	476
İsmail Fakıruallah	421
İsmet Sami Turanlı	37

K

Kahta (Kolik) (AD)	36
Arsemia (AD)	42
Cendere Köprüsü (AD)	39
Erikdere (Sako) (AD)	38
Haroon Kalesi (AD)	39
Kahta Uluslararası Kommagene Festivali	36
Karakuş Tümülüsü (AD)	38
Kocahisar (Eski Kahta) (AD)	40
Şeytan Köprüsü (AD)	40
Yeni Kale (AD)	40
Kahtalı Mıçı	37
Kale (Ginc) (BN)	173
Kale Yolu (Bozikan) (BA)	333
Kalecik (Bünisra) (MA)	389
Kaleköyü (TU)	156
Kaletepe (Dehlik) (BA)	330
Kalkan (Şelbetin) (DI)	274
Karaali Spa (UR)	76
Karabey (Serdeşt) (HA)	532
Karacadağ (Qerejdax) (UR)	89
Karakoçan (Dep) (EL)	127
Garip Baba Türbesi	128
Golan Kaplıcaları	128
Pir Cemal Abdal Türbesi	128
Sefkar Baba (Seyyid İbrahim) Türbesi	128
Karaköprü (Karasu Köprüsü) (DI)	256
Karlıca (Sosik) (AG)	601

Karlova (Kanireş) (BN) 174
Güneşin doğuşu festivali ..176
Hacılar and Çerme
Kaplıcaları.....175
Şalatepe.....176
Selaleler.....175
Karpuz.....242
Katçkar.....564
Kavaklı (Şivişk) (HA).....530
Kavaközü (Tanze) (SI).....425
Kaval, Kamışlı (HA).....517
Kayadelen (Kunav) (MU).....189
Kayalıdere (Xinzora jër) (MU).....190
Kayalık (HA).....530
Kaya resimleri (VA).....573
kaya resimleri.....532
Kayak.....
.....90, 121, 168, 187, 440, 446, 593, 599
Kayas (Veras) (BT).....461
Kaymaz (Mecingir) (VA).....556
Kaynarca (Başkan) (MU).....191
Kaynarınar (Liçik) (BN).....175
Kazan (Tiyar) (HA).....529
Kazo.....541
Keban (EL) 117
Keban Barajı(EL).....117
Kedi (Van).....553
Kelaynaklar.....84
Keşkin (Burmî) (SI).....427
Keşiş (Turna) Gölü (VA).....544, 557
Kınalı keklik.....519
Kırkağaç (Bênat) (I).....469
Kırköy (Sırong) (MU).....187
Kırlık (Gawir Hori).....96
Kırmızı Köprü (Danzik) (TU).....162
Kışlacık (Lêfê) (SI).....415
Kıydüzü (Kızwak) (BT).....444
Kızıltepe (Qoser) (MA) 398
Dunaysır Köprüsü.....399
Girê Harzem.....399
Şah Kulu Bey Türbesi.....399
Telli Ermeni Kilisesi.....399
Ulu Cami.....398
Kığı (Kêxi) (BN) 176
Çanakçı Village Kilisesi.....177
Güney Mahalle Kilisesi.....177
Kerek Hamamı.....176
Kığı Kalesi.....177
Piftan Bey Camii.....177
Selenk Köprüsü.....178
Kilim dokumacılığı.....519
Kocaalan (Direy) (DI).....277
Koşbaşı (Şavita).....533
Kommagene.....44
Konak (Koçanis) (HA).....512
Konakınar (Eynqesir) (SI).....417
Konuklu (Duderya) (DI).....287
Kovancılar (Qowancıyan) (EL) 124
Kovankaya (Hozü Mêz) (ŞI).....497
Kozluk (Hezo/Hazzo) (BA) 328
Bekirhan (Kaniya Henê).....331
Hallan Çemi (Çemê Helan)330
Hazzo Kalesi.....328
Hidır Bey Camii.....329
İbrahim Bey Camii.....330
Kandil Kalesi.....330
Rabat Kalesi.....330
Taşlıdere Kaplıcaları.....331
Taşlıdere Yıldız
Kaplıcaları.....331
Köprücük (Kerpêl) (HA).....531

Kös Spa (BN).....168
Köseler (Kose) (AĞ).....604
Kösreli (Hesena) (ŞI).....491
Kulp (Pasûr) (DI) 286
Ağaçlı (Cixsê).....287
Andok.....289
Berbihiv.....289
Telli Ağa Konağı.....287
İnkaya (Kanikan)
Mağaraları.....288
Konuklu (Duderya).....288
Surp Kevork (Simetaq)
Kilisesi.....288
Taşköprü (Godernê).....288
Kumgölu (Emerka) (DI).....290
Kurdî-der.....247
Kurtalan (Misirc) (SI) 416
Avuski Köprü.....417
Baykent Kalesi.....416
Erzen.....416
Konakınar (Eynqesir).....417
Yunuslar Köyü (Şex Ünis).....417
Kuruca (Gazik) (BN).....168
Kurudere (Marûfan) (HA).....528
Kurukavak (Hamdüna) (BA).....320
Kuzu kırpmâ.....497, 511
Küçükdere (Orişê) (HA).....532
Kültür ve Sanat Festivali (DI).....201
Kürt alfabesi.....475
Kürt düğünleri.....520
Kürt halk oyunları.....523

L

Lice (Licê) (DI) 281
Ashab-ı Keyf Mağaraları.....284
Birkleyan Mağaraları.....281
Çeper Hanı (Xana Kelê).....283
Dakyanus.....284
Ulu Cami.....281
Lole, Serkis Elyas.....366
Lucian.....53

M

Maaz bin Cebel.....290
Maden (EL) 126
Mahmut Baksı.....329
Mahsun Kırmızıgül.....166
Malabadi Köprüsü (Pira Mala
Badê) (DI).....303
Malazgirt (Milazgir) (MU) 194
Bostan Kale.....196
Hatun Köprüsü.....195
Kız Köprüsü.....195
Malazgirt Kalesi.....195
Tıkızlı Kale.....196
MARDİN (MÉRDİN) 354
Mardin Kenti 358
Abdullatif (Latifiye) Camii 362
Amerikan misyoner evleri.....361
Çarşılar.....363
Deysel Zafaran.....376
Emineddin Mahallesi.....369
Eski mardin evleri.....359
Firdevs Köşkü.....370
Hatuniye Medresesi.....367
Kasım Tuğmaner Camii.....362
Kasimiye (Sultan Kasım)
Medresesi.....368
Kayseriye (Bedesten)
Çarşısı.....362

Kırklar Kilisesi.....360
Kızıl Kilise.....364
Konaklama.....372
Mardin Kalesi.....360
Mardin Müzesi.....358
Melik Mahmut
(Bab al-Sur) Camii.....368
Meryem Ana Kilisesi.....360
Mor Hüzmüş Kilisesi.....362
Mor Mihayel (Burç)
Manastırı.....369
Mort Şmuni Kilisesi.....370
Necmeddin Mahallesi.....370
Nerede yemek yenir.....372
Postahane.....366
restoranlar.....372
Reyhaniye Camii ve Pazarı 367
Savurkapı (Bab'ussor)
Hamamı.....367
Şehidiye Camii ve
Medresesi.....365
Sihhi Emir Hamamı.....364
Surp Hovsep Kilisesi.....360
Surp Kevork Kilisesi.....364
telkari.....364
Ulaşım.....372
Ulu Cami.....363
Ulu Cami Hamamı.....363
Zinciriye (Sultan İsa)
Medresesi.....365
Margosyan, Mıgırdıç.....204
Mazgirt (Mêzgîr) (TU) 155
Baba Mansur Türbesi.....157
Bağın (Dedebağ)
Kaplıcaları.....157
Bağın Kalesi.....156
Çoban Baba Türbesi.....156
Ëlti Hatun Camii ve
Türbesi.....155
Gelincik (Kupik) (TU).....156
Kaleköyü Kalesi.....156
Mazgirt Kalesi.....155
Mazıdağı (Şemrex) (MA) 400
Arısu Kervansarayı.....401
Çelkani.....403
Dêrmetinan Kalesi
(Keleha Metfina).....402
Gümüşyuva (Dêrmetinan) 402
Kırk çeşme.....403
Ömer Ağa Kasrı
(Qesra Emer Axa).....400
Piğretap Türbesi.....401
Şamrah Kalesi
(Keleha Mazîdaxê).....401
Sultan Şeymus Türbesi.....403
Yağmur (Avrihan).....402
Mehmed Uzun.....91
Mehmet Ruhi Su.....541
Melayê Bateyî.....505
Melayê Cizirî.....250, 477-479
Melek Tavus.....326
Melikê Belkıs Kaplıca
Festivali (DI).....262
Melle Xelî.....423
Mem û Zîn,
efsanesi.....480, 481, 483
Memê Şivan, efsanesi.....495
Mercimekli (Habısnas) (MA).....383
Mezopotamya.....12
Mezopotamya mitolojisi.....371
Mesulum, Albert.....205
Metin and Kemal Kahraman.....138
Mewlana Xalidê Bexdadî.....423

Midyat (Midyad) (MA) 380
Anıtlı Meryem Ana Kilisesi.....385
Cevat Paşa Camii 382
Eski Midyat Kiliseleri.....381
İhsu Kaplıcaları.....385
Midyat Çevre Kültür Evi (Devlet Konukevi).....382
Mor Aksnoy 381
Mor Barsavmo Kilisesi 381
Mor Estafanos Kilisesi 385
Mor Gabriel Manastırı 384
Mor Hadbsabo Kilisesi 383
Mor Izozoel Kilisesi 383
Mor Kiryakos Kilisesi 383
Mor Loozor Manastırı 383
Mor Sobo Kilisesi 385
Mor Yakup Kilisesi 382
Mort Şmuni Kilisesi 381
Nerede yemek yenir 385
Ulu Cami 382
Mimar Sinan...215, 236, 452, 552
Minua (Şamran) Kanalı (VA).....556
Mitoloji, Mezopotamya 371
Mir Bedirxan 474
Mollakent (MU) 193
Mor Gabriel Manastırı (MA).....384
Mungan, Murathan 357
Munzur Baba, efsanesi 145
Munzur Dağları (TU) 136
Munzur Vadisi
Milli Parkı (TU).....135, 141
Muradiye (Bêgiri) (VA) 582
Bend-i Mahi Köprüsü 582
Bend-i Mahi Şelaleleri 583
Muradiye Bargiri Kalesi 582
Seytan Köprüsü 583
St Stephanos Manastırı 584
Murat Köprüsü (MU) 186
Murat Hanı (EL) 125
Musa Anter (Apê Musa) 387
MUŞ (MÜŞ) 180-197
Muş Kayak Merkezi (MU) 187
Muş (Müş) Kenti 182
Âlaaddin Bey Külliyesi.....183
Hacı Şeref Camii 185
İbrahim Samidi Türbesi 184
Konaklama 185
Meryem Ana Kilisesi 183
Muş Kalesi 183
Nerede yemek yenir 185
Ulaşım 185
Ulu Cami 184
Yıldızlı Kervansarayı.....185

N

Narekli Gregor.....460
Narlı (Xawêştan) (VA) 571
Nasturi.....378, 474, 508, 510, 529, 530, 534
Natalie, Şahane.....111
Nazîmiye (Kızılkilise/Kislê) (TU) 158
Aşağı Doluca (Harik) Kaplıcaları 160
cem evi 159
Dereova Şelaleleri (Gelin Pınarı).....160
Düzgün Baba Türbesi 159
Nemrut Dağı (AD) 44-50
Nemrut Dağı (BT).....445
Nevala Çori (Newala Çori) (UR)86
Newroz.....248-251

Nuh'un Gemisi 465, 480, 492, 594
Nuh Ziyaret Yeri (Şİ) 492
Nüredin Zaza 111
Nusaybin (Nisêbin) (MA) 386
Apê Musa.....387
Alman Demiryolu Köprüsü.....388
Beyaz Su (Ava Spî) 392
Eski Kışla 388
Gırnavaç.....389
Günyurdu (Morbobo/ Merbabê).....392
Haytam Kalesi.....392
Kalecik (Bünisra) 389
Mitanni Kültür Merkezi 388
Mor Aho.....392
Mor Augin Manastırı (Dêr Marogê) 391
Mor Bobo.....392
Mor Melkê Manastırı 393
Mor Şemun 392
Mor Yakup Kilisesi 387
Mor Yoret (Dêr Çepkê) 390
Mor Yuhanon Kilisesi (Dêr Xirabkê).....391
Nusaybin tren istasyon 388
Sivrice.....392
Tarihi sütunlar 389
Üçköy (Sêderî) 393
Zeynel Abidin Camii 388

O

Obelisks (VA) 556
Oduncular (Boryan) (BT) 445
Oğul (Tal) (HA).....516
Oğuz (Şimzê) (BA).....320
Ortodoks Süryaniler...376, 378, 379
Osman Sebrî.....37
Otluca (Çemê Karê) (BT) 461
Otluca (Qizilce) 259
Ovacık (Pulur) (TU) 140
El Baba Kamp Alanı 141
Kezir Yaylaları.....143
Kırkmerdiven Yaylaları 142
Mercan Vadisi 143
Munzur Baba Gözeleri.....142

Ö

<i>öğretmenevi</i> 620
Öğüdük (Mehdê) (Şİ).....489
öküzgözü üzümleri 110, 119
Ömürlü (Piran) (MA) 401
Örenkale (Pizan) (VA).....587
Örmeli (Kengewer) (VA).....578
Öveç (Seravinis) (HA).....514
Özlüce Barajı (BN) 176

P

Palanlı Mağaraları (AD) 34
Palu (Palo) (EL) 122
Çemşit Bey Türbesi 123
Merkez Camii 123
Palu Köprüsü 123
Palu Kilisesi 123
Palu Kalesi 123
Ulu Cami 123
Patnos (Panos) (AĞ) 603

Aznavor (Kop).....603
Aznavor Tümürlüsü 603
Girik Tümürlüsü 604
Köseler (Kose) 604
Patnos Türbeleri 604
Taşkın (Taşxuna) 604
Zirekli.....604
Perre Antik Kenti (Pirin) (AD) 33
Pertek (Pêrtag) (TU) 146
Çelebi Ağa Camii 146
Derun-i Hisar (Sağman) Kalesi 148
Geçimli Manastırı 149
Pertek Kalesi 147
Sağman Camii 148
Yukarı (Baysungur) Camii.....147
Pervari (Xisxêr/Berwarî) (Sİ) 426
Aşağı Balcı (Malki) 427
Derya Burmi 427
Pir Abok 371
Pilîmür (Pîlemor/Pilemoriye) (TU) 161
Ağlayan kayalar 162
Buz Mağarası 162
Gelin Mağaraları 161
Hatun Köprü 161
Kırmızı Köprü 162
Koç-koyun mezar taşları 162
Zenginpınar (Zage) Şelaleleri 162

S

Sabiler.....102
Sağlamtaş (Çırık) (TU).....162
Sağman (TU) 148
Sakızlı (Bankir) (MA).....401
Sakıyl (Pulur) (TU).....154
Saladin.....296
Samsat (Somsat/ Şemizinan) (AD) 53
Sarıçavuş (AĞ) 616
Saroyan, William.....434
Sason (Kabil Cevz/ Qabilcewz) (BA) 332
Bozikan Kalesi 333
Kom Manastırı 333
Pertukan Kalesi 333
Savaşan (Belesor) (UR) 82
Savur (Stewr) (MA) 406
Başkavak (Ahmedi) 407
Dereçi (Kılıt) 406
Hisarkaya Köyü Kalesi (Keleha Pozreş) 407
Selahedin Eyübi 296
Selim Temo 319
Serê Gulanê (Dİ) 301
Sersal 308
Sertap Erener.....413
Servet Kocakaya 166
Sevenpınar (Hilar) (Dİ).....258
Sey Qajî (Seyidê Qajî).....138
Seyid Ubeydullah 462
Seyit Hasan (Bakarak) (Dİ) 308
<i>sıra geceleri</i> 68, 74, 240
Sırmaçek (Gayda/Xeyda) (BT) 461
SIIRT (SÊRT) 410-431
Siirt Kenti 412
Asakir Çarşı Camii 413
Ayn Salıp Çeşmesi 414
Deyri-Dara Kilisesi 414
Cumhuriyet Camii 414
Deyr Mir Yakup Manastırı.....414

Eski Siirt Evi	414
Kışlacık (Lêfê)	415
Konaklama	415
Lif Spa	415
Mir Nasreddin Medresesi	415
Nasreddin Köprüsü	415
Nerede yemek yenir	415
Saat Kulesi	414
Sağlarca (Billoris)	
Kaplıcası	415
Ulaşım	415
Ulu Camii	413
Silopi (Girikê Amo) (Şİ)	490
Bajarê Karda	491
Cudi Kültür ve Sanat	
Festivali	491
Dêra Girê Çolya	491
Derebaşı (Giriçolya)	491
Kela Seid Beg	491
Konaklama	492
Kösrelî (Hesena)	491, 492
Nuh Ziyaret yeri	492
Nerede yemek yenir	492
Silvan (Farqîn) (DI)	294
Eyyubi Burcu	
(Aslanlı Silvan Burcu)	298
Belediye Camii	297
Boşat Kalesi	302
Hasuni Mağaraları	300
Kırık Minare	297
Kent surları	297
Konaklar	300
Kulfa Kapısı	
(Deriyê Qulfayê)	298
Minara Qot	297
Selahaddin Eyyubi Camii	295
Ulu Camii	295
Zembiîfiroş Kalesi	298
Sironk Kilisesi	
(Dêra Sirongê) (MU)	187
Siverek (Girê Sor) (UR)	88
Geleneksel mimari	89
Gülabibey Camii	89
Hüseyin Çeribaşı Camii	89
Kayak tesisleri	90
Paşa Konagi	90
Siverek Kalesi	89
Ulu Camii	89
Sivrice (MA)	392
Sivrice (Xox/Dzovk) (EL)	120
Hazar Gölü	120
Hazarbaba Dağı	121
Gezin Çilek Festivali	121
Kiraz Festivali	120
Sınrlar:	
Suriye Sınırı	98
İran Sınırı (Esendere)	531
Irak Sınırı	
(Habur Sınır Kapısı)	490, 491
So (Soe) (HA)	514
Solhan (Bongilan) (BN)	172
Yüzen Adalar	172
Kale (Ginc) Camii	173
Surp Garabet Manastırı	
(Dêra Çengeî) (MU)	187
su sporları (UR)	76, 79
Süphan Dağı	457
Süryaniler	378
Ş	
Şahmaran	371
Şakiro (Şakir Deniz)	596

şal û şapik	424, 499
ŞANLIURFA (RUHA)	64–107
Şemdinli (Şemzînan) (HA)	534
Bağlar (Nehrî)	535
Dêrarez Kilisesi	534
Haruna Geçidi	535
Kayme Sarayı	535
Kelat Sarayı	536
Seyid Abdullah Mezarı	536
Şapatan Geçidi	535
Taş Köprü (Pira Begirtê)	535
Yayla (Bedgaruk)	534
Şenoba (Sêgirik) (Şİ)	495
Şerefhanê Bedlîsî	434
Şêx Adî	505
Şeyh Said İsyanı	139, 188
ŞİRNAK (ŞERNAX)	464–501
Şîrnak Kenti	467
Abdurrahman Ağa Kasrı	
(Qesra Axayê Sor)	467
Balveren (Gundikê Melê)	468
Besta Meyremê Kaplıcası	467
Konaklama	468
Nasravan Kaplıcası	468
Osman Ağa Evi	
(Qesra Osman Axa)	467
Nerede yemek yenir	468
Ulaşım	468
Şîrwan (Şêrwan) (SI)	428
Budakoglu	
Salih Bey (Beg) Türbesi	429
Cevizlik (Bombat)	428
Deyr-i Dara Kilisesi	428
İncekaya (Kormas) Kalesi	428
İrun Kalesi	428
Salih Bey Türbesi	428
Şîvan Perwer	91

T

Taşköprü (Godernê) (DI)	289
Tatvan (Tetwan) (BT)	442
Abdücelil Behtani Türbesi	446
Çiftkaya Kayak Merkezi	446
Dalda (Engesor) Mezarlığı	443
Harmanlı Şelaleleri	447
Hüsrev Paşa Camii	444
İncekaya (Por)	444
Konaklama	447
Krater Gölü	445
Küçüksu (Kotum)	443
Nerede yemek yenir	447
St George (Anania)	
Manastırı	444
Tokaçlı (Kurtkan)	444
Hüseyin Dede Türbesi	446
Tuğ Kilisesi	444
Ulaşım	447
Urartu Mezarlığı	444
Tatvan Doğu Anadolu Fuarı	442
Tekel	630
Tekevler (Gundênü) (BA)	333
telkari	364, 380
Terdöken (Tercil) (DI)	293
Ters lale	506
Tirikızı (Fışva) (MU)	196
Tigem (UR)	105
Tigris	239
Tilkitepe Höyüğü	
(Girê Roviya) (VA)	556
Titriş Kervansarayı (UR)	79
Topçatan (Kanîkork) (AG)	595
TUNCELİ (DÊRSİM)	130–163

Tunceli Kenti	134
Anafatma Doğal	
Kaplıcaları	135
Konaklama	137
Kutuderesi Piknik Alanı	135
Munzur Vadisi Milli	
Parkı (TU)	135
Nerede yemek yenir	137
Ulaşım	137
Tur Abdin	379
Tut (Tût) (AD)	52
Tutak (Tutax/Dütax) (AG)	602
tütün	441
Türkmenhacı (DI)	308

U

Ubeydullah	462
Udure (Dilaban) (Şİ)	493
Gurkel Kalesi	495
Kali Kalesi	494
Memê Şivan Kalesi	
(Kela Memê)	495
Şenoba (Sêgirik)	495
Ulukale (TU)	153
Ulutürk (DI)	308
Urartu Yolu (BN)	168
URFA (RUHA)	64–107
Urfa Kenti	67
Akçarlar Evi	73
Çarşılar	71
Eski Ömeriye Camii	72
Eyyubi Medresesi	71
Halil Camii	69
Halil-ür Rahman	
(Balıklı Göl)	69
Hanlar	72
İbrahim Halilullah Dergahı	69
İbrahim Medresesi	69
Konaklama	74
Nerede yemek yenir	74
Selahattin Eyyubi Camii	70
Ulaşım	74
Ulu Camii	70
Urfa Kalesi	69
Urfa Müzesi	73
Vali Bey Hamamı	71
Üzundere (Belzer) (BN)	168

Ü

Üçbudak (Delikan) (EL)	128
Üçköy (Sêderî) (MA)	393
Üçkuyular (Faqîra) (BA)	320
Üçtepe (Kerxê) (DI)	305
Ülgen (Mêrenî) (DI)	293
<i>Üzerlik</i>	100
Üzüm, Bal, Pestil ve	
Nar Festivali (DI)	268
Üzümcü (Dizê) (HA)	515
Üzümlük (Paris) (SI)	425

V

VAN (WAN)	538–559
Van Gölü (VA)	544
Van Gölü, canavarı	561
Van Kedisi	553

FOTOĞRAFÇILAR

Abdi Demirtaş: Şanlıurfa: 4, 8, 11, 13, 23, 25, 27, 67, 68, 71, 72, 75, 76, 77 Giriş: 23.

Abdurrahman Nas: Şırnak: 45, 47, 50 **Adem Sönmez:** Adıyaman: 29, Ağrı: 35, 40 Batman: 47, 56 Bingöl: 1, 22 Bitlis: 8, 16, 27, 48. Diyarbakır: 83, 84, 168. Muş: 1, 2, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 13, 14, 16, 17, 18, 22, 23, 26, 6. Siirt: 1, Şanlıurfa: 3, 43. Van: 45, 47. Giriş: 9, 14, 36, 35, 38. **Ağrı İli Kültür:** Ağrı: 19, 20, 30, 33. **Alişan Ünlü:** Tunceli: 13. **Aurelio Montanar:** Diyarbakır: 201, 202, 204, 207, 208, 209, 210. Giriş: 30. **Aydın Batur:** Bingöl: 23, 19, 30. **Batman Belediyesi:** Batman: 3, 7, 9, 25, 66, 67.

Besni Belediyesi: Adıyaman: 75, 76, 77. **Bismil Belediyesi:** Diyarbakır: 221, 223, 224, 225, 226, 227.

Birgül Açıkıldız: Batman: 19, 21, 22. **Cemal Doş:** Tunceli: 7. **Ceylanpınar Belediyesi:** Şanlıurfa :79, 80.

Cizre Belediyesi: Hakkari: 63. Şırnak: 3, 5, 13, 16, 17, 19, 26, 27, 28, 30, 35, 37, 38, 39, 41, 43, 44, 60, 66, 68, 2, 42, 11, 29. Giriş: 6. **Derik Belediyesi:** Mardin: 73. **DİHA:** Ağrı: 22, Diyarbakır: 78, Hakkari: 13, Siirt: 32. Şanlıurfa: 14, 15, 16, 17, 20, 35, 37, 59, 19. Şırnak: 54. Van: 9, 20, 27, 37, 62, Giriş: 22. Yiyecek&İçecek: 48. **Dick Osseman:** Adıyaman: 41. Batman: 46. Bingöl, 3, 5, 6. Bitlis: 4, 14, 21. Siirt: 6. Şanlıurfa: 31. Elazığ: 9, 12, 14, 15, 18, 37, 46, 47. Yiyecek&İçecek: 6, 36.

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi: Bingöl 12. Diyarbakır: 2, 3, 6, 8, 10, 11, 12, 17, 20, 21, 23, 24, 26, 35, 41, 49, 55, 54, 59, 56, 57, 58, 60, 61, 66, 67, 68, 74, 76, 77, 80, 81, 82, 86, 89, 92, 93, 95, 100, 102, 104, 118, 109, 126, 130, 135, 237, 239. Elazığ. 32. Giriş: 3, 7, 8. Ulaşım: 1, 2, 4. **Doğubayazıt Belediyesi:** Ağrı: 5, 10, 11, 12, 36, 38, 48, 6. Giriş: 39. Sözlük: 1. **Erdoğan Çakar:** Tunceli: 32.

Eleşkirt Belediyesi: Ağrı: 15. **Emin Bal:** Hakkari: 30, 31, 34, 41, 67, 68, 69, 46. Şırnak: 59, 62, 63, 64, 67, 70, 71. **Emin Sarı:** Elazığ: 40. Van: 72, 74. **Etik Ajans Arşiv:** Bingöl: 2, 10, 11, 15, 29. Diyarbakır: 4, 114, 116. Hakkari: 2. Yiyecek-İçecek: 9, 11, 23, 25, 37, 45, 46. Sözlük: 2, 9, 10, 11. **Foto Remzi:** Bitlis: 7, 12, 13, 24, 46, 5. **Geylani Adıyaman:** Bingöl: 7. Bitlis: 23, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 43. Şanlıurfa: 21, 22. Giriş: 37. **Hakkari Belediyesi:** Hakkari: 7, 8, 18, 21, 32, 35, 36, 37, 51. **Headbani:** Adıyaman: 61, 62, 64. **Hüsamettin Bahçe:** Adıyaman: 56, 57. Ağrı: 18, Batman 18, 20. Diyarbakır: 50, 52, 64, 97, 98, 113, 119, 238, 53. Hakkari: 5. Van: 49, 50. Giriş: 18. Ulaşım: 3. Sözlük: 6. **Jelle Verheij:** Bitlis: 2, 20, 22, 51, 52. Elazığ: 36. Diyarbakır: 72, 96. Mardin: 19. Van: 18, 22, 23, 48, 57, 59, 67, 68, 73.

GABB/KameelAhmady: Adıyaman: 1, 6, 12, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 78, 79, 80, 81, 82. Ağrı: 13, 14, 17, 21, 23, 24, 29, 31, 32, 34, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50. Batman: 4, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 26, 27, 29, 30, 31, 44, 54, 59, 60, 62, 64, 65, 68, 69, 70, 71, 72, 73. Bingöl: 8, 13, 14, 16, 17, 21, 25, 26, 27, 28. Bitlis: 6, 9, 10, 11, 17, 18, 19, 25, 28, 31, 37, 44, 45, 47, 26. Yemek&İçecekler: 7, 42, 47. Sözlük: 3, 7. Diyarbakır: 9, 13, 16, 25, 27, 32, 39, 40, 42, 43, 70, 73, 75, 79, 85, 87, 90, 94, 99, 101, 115, 103, 55, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 155, 157, 158, 159, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 189, 187, 190, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 205, 220, 222, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 65, 92, 211, 216. Elazığ: 10, 13, 16, 17, 30, 31, 33, 41, 42, 45. Hakkari: 9, 12, 15, 19, 20, 22, 23, 25, 26, 27, 29, 40, 44, 47, 50, 43, 48, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 61, 62, 64, 65, 70, 71, 73. Mardin: 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 29, 31, 33, 34, 35, 43, 45, 48, 51, 52, 54, 56, 60, 61, 62, 63, 66, 68, 69, 71, 74, 75, 76, 77, 78. Muş: 8, 12, 19, 20, 21, 24, 25, 27, 28, 29, 30. Siirt: 4, 7, 9, 11, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 28, 30, 33, 35, 37, 38, 8, 10, 17. Şanlıurfa: 1, 2, 5, 6, 7, 9, 10, 12, 18, 24, 26, 28, 29, 30, 33, 36, 38, 40, 46, 49, 54, 56, 58, 60, 62, 63, 64, 65, 69, 70, 73, 74, 78, 81, 82, 83. Şırnak: 6, 7, 8, 21, 33, 46, 48, 49, 51, 53, 55, 61, 65, 69, 72, 73. Tunceli: 10, 12, 14, 22, 24, 29, 30, 34, 36, 37, 41, 45, 46, 47, , 49, 51, 52, 53, 56, 60, 63, 65, 66, 67, 68, 69. Van: 7, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 29, 30, 31, 33, 34, 40, 41, 42, 44, 46, 52, 53, 54, 61, 65, 69, 71, 75, 76, 77, 80, 82, 85, 88, 90, 92. Giriş: 5, 17, 19, 20, 21, 26, 29, 31. Konaklama: 1, 2, 3, 4. Sözlük: 3, 7. **Kemal Üzer:** Tunceli: 1, 2, 6, 8, 15, 16,

21, 23, 25, 26, 27, 28, 33, 35, 38, 39, 48, 50, 59 Giriş:10, 24, 16.**Lice Belediyesi:**175.**Mardin Müzesi:**Mardin:44.**Mamoste Kone Reş:** Şırnak:31, 32, 34, 52, 15.**Merthan Anık:** Batman:5.Diyarbakır:213, 218, 221.Giriş:15.**Mehmet Masum Süer:**Batman: 45, 48, 49, 52, 53, 55, 57, 61, 63, 43.Diyarbakır:1, 5, 14, 15, 18, 22, 28, 29, 31, 33, 34, 36, 37, 38, 44, 45, 46, 47, 48, 63, 69.Giriş:12, 27. **Yiyecek&İçecekler:**4, 5, 16, 28, 30, 31.Sözlük: 4, 5.

Mirza Çelik: Diyarbakır:185, 188, 191, 192. **Mustafa Karabulut:**Diyarbakır:140.

Mustafa Avcılar: Yiyecek&İçecekler:10, 12, 13, 17, 18, 19, 20, 21, 26, 32, 33, 34, 38, 39, 40, 41, 44.

Mustafa Balaban: Elazığ:5, 11, 38. **M.Mustafa Özyaşar:** Adıyaman 63.**Murat Sarıoğlu:** Şanlıurfa:47, 50, 51, 52, 53, 55, 57, 61.**M.Sezgin:** Şanlıurfa: 41, 42, 44.**M.Şerif Fırat:**Ağrı:27.Batman:1.Siirt: 40.

Nasrullah Müezzinoğlu: Hakkari:3, 6, 10, 14, 16, 17, 28, 33, 45, 49, 58, 66.

Van:28, 64, 70.Giriş:34.**Nusaybin Belediyesi:**Mardin:40, 43.**Ömer Fidan:**Hakkari:42.

Özgür Yazar: Elazığ:1, 2, 4, 8, 26, 27, 29, 39.**Photoshop (Adilcevaz):**Bitlis: 42.

Piergiorgio Casotti:Ağrı:25.Batman:58.Bingöl:20, 24.Hakkari:1, 39.Siirt:12, 27, 29, 36.

Şanlıurfa:48.Şırnak:10.**Ramazan İmrağ:**Şırnak 9, 12, 14, 18, 20.**Recep Kavuş:**Ağrı:26.Batman:1, 2, 6, 8, 14, 16, 24, 28, 33.Mardin: 32. **Rıdvan Oğuz:**Siirt:2, 3, 5, 23, 34.**Richard Lim:**Yiyecek&İçecekler:1, 3, 8. **Sabri Özdemir:**Batman:36, 39.**Sadık Köküz:**Bingöl:9.**Selim Toprak:**Batman:23, 37, 38, 42, 51.Yiyecek&İçecekler:43.**Selmet Güler:**Batman:50.Diyarbakır:19, 51, 71, 88, 91, 120, 153, 154, 160.Mardin:1, 2, 12, 20, 27, 30, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 55, 57, 58, 59, 70, 72, 26.Siirt:39.Şanlıurfa:32, 34, 66.Şırnak 1, 22, 36.Giriş:13, 32, 33.**Servet Arslan:**Ağrı:1, 2, 4, 7, 8, 9, 16, 28, 39, 51, 52.**Silopi Belediyesi:**Şırnak:56, 57, 58 **Silvan Belediyesi:**Diyarbakır:214, 215, 217, 219.**Solhan Belediyesi:**Bingöl:18. Giriş:25. **Şırnak Belediyesi:** Şırnak:40.**Şirin Cencer:** Adıyaman:45, 5.Diyarbakır:156. **Yiyecek&İçecekler:**2.**Ulaş Fut:**Mardin: 64, 65, 67.**Varto Belediyesi:**Muş:15.**Viranşehir Belediyesi:** Şanlıurfa:45. **Tunceli Belediyesi:** Tunceli:4, 5, 18, 19, 20, 42, 44, 54, 55, 57, 58, 61, 62, 64, 9, 11.Yiyecek&İçecekler: 35.**Welat Dilken:**Adıyaman 2, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 19, 25, 26, 38, 42, 53, 54, 58, 59, 60, 65, 71.Yiyecek&İçecekler:22. **WEB Adıyaman:**27, tirej.net.28, 43, 44, adıyamanlı.org.55 resimler.com. **Ağrı:**3, bakiler.org.37, flap.com.**Batman:**32, bato.com.34, 35, Josh Belzman.40, silkroadfactsanddetails.41, mehmeti.com.**Bingöl:** 4, radiozaza.com.**Bitlis:** 3, wikipedia.15, kenthaber.com.50, saradistribution.**Diyarbakır:**7, mideastimage.com.30, yahoo diyarbakirgroup.62, saradistribution.com, 117, vinovixenz.com.162, ebarzan.com.203, mehmeti.com.206, saradistribution.com.214, national-museumnetherlands. **Elazığ:**3, harputkoleji.6verso.com.7, avesta.com.19, 20, 21, 24, 25, 34, 35, 43, 44, resimler.com.22, ersoyatay.23wikipedia.com.28drcigdemözkanenginaygün. **Hakkari:**4, 11, kurdistanica.com.24amoymagic.com.60, thewe.cc.38, 72, saradistribution.com, **Muş:**7, dengbej-huseyno.tr.gg. **Siirt:**31, panoramio.com.**Şanlıurfa:**39, bumsuz.net. **Şırnak:**4, 15, 23, 24, 25, bedixrani.com.**Tunceli:** 3, saradistribution.17, aynurdoğan.net. 31, ovacikevi.com.**Van:**3, ordfront.se.4tirej.net, 5, binboğa.net, 12, panoramio.com. 51, thesun.co.uk.86pbase.com.1, 2, 6, 8, 19, 21, 24, 25, 26, 32, 35, 36, 38, 39, 43, 55, 60, 66, 78, 79, 81, 87, 89, 91, 84, vanmerkez.com.**Yiyecek&İçecekler:**14diyarbakirakd.gov. 15, 29, portakalagaci, com.27, vanmerkez.com.Giriş:1, 2saradistribution.com.11, weather.com.28, diyarbakiryahooogroup.com

